Derleyenler
Oktay Özel
Mehmet Öz

SÖĞÜT'TEN İSTANBUL'A

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar

Colin Imber Elizabeth A. Zachariadou
Friedrich Giese Gümeç Karamuk
Gyula Káldy-Nagy Halil İnalcık
J. A. B. Palmer Robert P. Blake
Ronald C. Jennings Rudi Paul Lindner
Speros Vryonis Jr. V. L. Ménage
William L. Langer

2. Baskı

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-250-2

© İmge Kitabevi Yayınları, Oktay Özel-Mehmet Öz, 2000

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ekim 2000
2. Baskı: Mayıs 2005

Düzelti
Alaattin Topçu

Kapak Tasarım
Elvan Özsezgin

Kapak Uygulama
Murat Özkoyuncu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Mithatpaşa Cad. No: 62/4 Kızılay-Ankara
Tel: (312) 418 70 93/94 - Faks: 418 10 46
www.pelinofset.com.tr.

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: dagitim@imge.com.tr

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10
E-Posta: kadikoy@imge.com.tr

Derleyenler

Oktay Özel • Mehmet Öz

Söğüt'ten İstanbul'a

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar

Colin Imber • Elizabeth A. Zachariadou
Friedrich Giese • Gümeç Karamuk
Gyula Káldy-Nagy • Halil İnalcık
J. A. B. Palmer • Robert P. Blake
Ronald C. Jennings • Rudi Paul Lindner
Speros Vryonis Jr. • V. L. Ménage
William L. Langer

2. Baskı

İMGE kitabevi

Oktay Özel, lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yaptı. 1986'da aynı bölümde yüksek lisansını tamamladı. Doktorasını İngiltere'de Manchester Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları (Middle Eastern Studies) Bölümü'nde bitirdi (1993). 1985-97 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalıştı. 1997 sonunda görevinden istifa etti. 1998 yılından beri Bilkent Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisidir. Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi, özellikle Osmanlı Anadolusunun demografi ve iskân tarihi, 16.-18. yüzyıllardaki yapısal dönüşümler üzerine çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Özel'in Eserleri:
- *Mardin Cemaat Aşiret Devlet* (Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu ve Süha Ünsal ile birlikte, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000)
- *Modern Devletin Doğası* (Rifa'at Abou-El Haj'dan çeviri, Canay Şahin ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2000)
- *Söğüt'ten İstanbul'a* (Mehmet Öz ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 2005)

Mehmet Öz, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi (1980). Yüksek lisansını da aynı bölümde yaptı (1984). Doktorasını 1991'de İngiltere'de, Cambridge Üniversitesi Doğu Araştırmaları (Oriental Studies) Bölümü'nde tamamladı. 1994 yılında doçent oldu. 1981 yılından beri Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisidir. Klasik dönem Osmanlı sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi üzerine çalışmalarını sürdüren Mehmet Öz, özellikle nüfus ve tarımsal üretim konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Öz'ün Eserleri:
- *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları* (Dergâh, 1997)
- *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı* (TTK, 1999)
- *Söğüt'ten İstanbul'a* (Oktay Özel ile birlikte, İmge Kitabevi Yayınları, 2000, 2005)

Dün Bugün Yarın dizisi, tarih merkezli bir perspektifle, toplumsal bilimlerin her dalında insanlığın ve ülkemizin toplumsal serüvenini kavramaya yardımcı olacak kitapları okuyucuya sunuyor.

Avrupa-merkezli bir dünya tarihi perspektifini kıran, dünyanın diğer bölge ve halklarının tarihlerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan yapıtlara özellikle yer veren bu dizi, fazlasıyla Türk ve Türkiye tarihine hapsolmuş bir tarih bilgi ve bilincinin aşılmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

Bir ülkenin gerçek zenginliğinin, zihinsel üretimi ve insanları düşünmeye yöneltecek entelektüel birikimi olduğu düşüncesinden hareketle, *Dün Bugün Yarın* dizisi, Türkiye ve Türkçedeki toplumsal bilim etkinliğinin kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

Dizi Editörleri:
Suavi Aydın
Kudret Emiroğlu
Uygur Kocabaşoğlu
Oktay Özel

İçindekiler

Kısaltmalar 7
Teşekkür 9
Giriş
Oktay Özel - Mehmet Öz 13

BİRİNCİ BÖLÜM
Kaynaklar ve Tarihyazıcılığı
İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları
Colin Imber 39
Osmanlı Tarihyazıcılığının İlk Dönemleri
Victor L. Ménage 73
Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu
Halil İnalcık 93
Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?
Halil İnalcık 119

İKİNCİ BÖLÜM
Genel Yaklaşımlar ve Problemler
Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi
Friedrich Giese 149
Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı
William L. Langer – Robert P. Blake 177
Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi
Halil İnalcık 225

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlk Osmanlılar: Kökenler, Hanedan, Olaylar

Osmanlı Hanedan Efsanesi
Colin Imber 243
İlk Dönem Osmanlı Tarihinde Düstur ve Düzmece
Colin Imber 271
Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı
Halil İnalcık 301
İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler
Elizabeth A. Zachariadou 341

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gaza/Cihat, Fetih ve İskân

Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)
Gyula Káldy-Nagy 397
İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet
Rudi Paul Lindner 407
Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler
Ronald C. Jennings 429
Osmanlı Fetih Yöntemleri
Halil İnalcık 443

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devşirme-Kul Sistemi

Yeniçerilerin Kökeni
J. A. B. Palmer 475
Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi
Speros Vryonis Jr. 517
Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine
Gümeç Karamuk 555

KAYNAKÇA 573
DİZİN 617

Kısaltmalar

AOH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
BZ	Byzantinische Zeitschrift
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
DOP	Dumbarton Oaks Papers
EI^2	Encyclopaedia of Islam, 2. Baskı (Leiden)
İA	İslam Ansiklopedisi
İÜEFM	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası
İÜEFTD	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
MOG	Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TTK	Türk Tarih Kurumu
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

Teşekkür

Bu çalışma birçok kişinin iyi niyetli katkısı ve yardımıyla gerçekleşti. Her şeyden önce kitaba dahil edilen makalelerin orijinallerinin yayımlandığı dergi editörlerinin ve yazarların izni olmadan bu sonucun alınması söz konusu olamazdı. Başta *Turcica, Der Islam, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, International Journal of Turkish Studies, Studia Islamica, Harvard Ukranian Studies, Oxford University Press, The Isis Press* editörlerine, Halil İnalcık, Kemal Karpat, V. L. Ménage, Gilles Veinstein, Claudia Römer, Martin Daly, Hélène Auclair, Robert Delossa, Sinan Kuneralp'e bu konuda gösterdikleri anlayış için çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca, Sayın Gümeç Karamuk'a, hem yazısını kullanma isteğimize verdiği olumlu cevap hem de Almanca orijinalinden bizzat kendisinin gerçekleştirdiği çevirisi için özellikle teşekkürlerimizi sunuyoruz. Kendisinin katkısı bununla da sınırlı kalmadı, bazı makalelerdeki Latince metinleri bizler için çevirme zahmetine katlandı.

Bunun için de ayrıca müteşekkiriz. Birden fazla makalesini kullandığımız Halil İnalcık hocamız, kimi makalelerindeki orijinal metinleri tedarik etme incelik ve zahmetine katlandı, kendisine şükranlarımızı sunuyoruz. Yunanca isim ve ifadelerin okunuşuna yardımcı olan Evgenia Kermeli'ye, kimi Latince metinlerin çevrilmesine ve bazı dini grupların kimliğiyle ilgili problemlerin aşılmasına yardım eden Paul Latimer ve Cadoc D. A. Leighton ile bazı Arapça pasajların çevirisinde yardımcı olan Ahmet Simin'e de ayrıca teşekkür borçluyuz. Yoğun mesaileri arasında ricamızı kırmayıp kimi makalelerin çevirisini gerçekleştiren dost ve meslektaşlarımız Fatma Acun, Zehra Aksu Yılmazer, Pınar Emiralioğlu, Canay Şahin, Fahri Unan, Yunus Koç, Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu gösterdikleri iyi niyet ve emeğin karşılığında bir kuru teşekkürden daha fazlasını hakettiler şüphesiz. Her birine ayrı ayrı minnettarız. Sevgili Pınar Emiralioğlu yalnız çeviri yapmakla kalmayıp, ilk andan itibaren örnek bir ciddiyet ve süratte sekretarya görevini de üstlendi, izin yazışmalarını gerçekleştirdi, kayıt tuttu. Yurtdışında sürdürdüğü eğitimi için yolun yarısında ayrıldığında, yokluğunu fazlasıyla hissettirdi. Kendisine özel teşekkürlerimizi sunuyoruz. Aynı şekilde çeviri görevine ek olarak zor zamanlardaki gönüllü katkısıyla sevgili Canay Şahin'e de fazladan bir teşekkür borçluyuz. Bu arada ulaşmakta güçlük çektiğimiz kimi makaleler için yurtdışından imdadımıza yetişen Betül Başaran, Kaan Durukan, Akile Zorlu ve Yunus Koç dostlarımıza, dizin'in hazırlanmasındaki yardımları için Meltem Financhini'ye, kaynakçanın düzenlenmesindeki katkıları için Rıza Yıldırım, Muhammet Sait Yavuz ile yine yardımlarını gördüğümüz Fatih Bayram'a ayrıca müteşekkiriz.

Bu kitabın gerçekleşmesi sürecinin değişik aşamalarında katkılarını esirgemeyen bu dost ve meslektaşlarımız şüphesiz ki ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştılar.

Çevirilerde karşılaşılabilecek farklı üsluplar, ifade biçimleri ve özellikle yer ve şahıs isimlerindeki muhtemel farklılık ve zaman zaman görülebilecek tutarsızlıkların, bu dostlarımızdan değil, kısmen, farklı geleneklere mensup tarihçilerimizin değişik zamanlarda kaleme aldıkları orijinal metinlerdeki farklılıklardan, büyük ölçüde de son okuma, düzenleme, standardizasyondan sorumlu biz editörlerden kaynaklandığını açıkça belirtmek isteriz. Kitapta karşılaşacağınız bu türden her türlü eksiklik ve hata bize aittir.

Oktay Özel - Mehmet Öz
Ankara, Mart 2000

Giriş

Oktay Özel - Mehmet Öz

Onüçüncü yüzyılın sonlarında yaşayan hiç kimse, Anadolu'nun kuzeybatı sınırlarında Ertuğrul oğlu Osman adlı birinin önderliğindeki küçük bir beyliğin dünya tarihinin gördüğü en güçlü imparatorluklardan biri haline geleceğini hayal bile edemezdi.

Onbeşinci yüzyılın son çeyreğinde Osmanlıların tarihini yazan, tanınmış bir derviş ailesine mensup Âşıkpaşazâde, Osman Gazi'nin nasıl en uzun yaşamış hanedanlardan birinin kurucusu olduğunu menkabevi bir şekilde anlatır. Ona göre, Anadolu Selçuklu sultanının Söğüt ve Domaniç'i kendisine yaylak ve kışlak olarak verdiği babası Ertuğrul Gazi'nin ölümünden sonra bu uç beyliğinin başına Osman geçer. Bir gün Osman Gazi bir rüya görür. Bu rüyada, dönemin ünlü dinsel şahsiyetlerinden Edebalı adlı şeyhin göğsünden çıkan bir ay Osman'ın göğsüne girer. Buradan bir ağaç peyda olur ve bütün dünyaya yayılır. Osman bu rüyasını şeyh Edebalı'ya anlattığında, şeyh Tanrı'nın kendisine padişahlık ihsan ettiğini söyler ve kızını Osman'a verir.

Tarihte diğer birçok hanedanın kuruluş öyküleri arasında da gördüğümüz benzer motiflerin, bir bakıma Türk-Moğol dünyasındaki egemenliğin ilahi tasdikiyle ilgili tarihi geleneği de yansıttığı ileri sürülebilir. Bu efsanevi hikâye bir yana, Osmanlılar gibi küçük bir uç beyliğinin nasıl olup da uzun sürmüş bir dünya imparatorluğuna dönüştüğü meselesi yaklaşık yüz yıldır devam eden ilginç ve heyecanlı bir bilimsel tartışmayı doğurmuştur. Bir zamanların güçlü Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz çöküşünün iyice hissedildiği 1910'lardan itibaren birçok tarihçi Osmanlı Devleti'nin kökenleri, gelişiminin ilk aşamaları ve niteliği üzerine değişik, zaman zaman çatışan açıklamalar geliştirmişlerdir. Yirminci yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin gösterdiği büyük gelişmeye rağmen, Osmanlıların özellikle ilk yüzyılıyla ilgili meseleler üzerinde hâlâ birbiriyle bağdaştırılması güç, karşıt görüşler ve iddialar söz konusudur.

"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" meselesinin tarihçilerin kendilerini çekim alanından kurtarmakta zorlandıkları 'efsunlu' bir cazibesi söz konusudur. Fuat Köprülü ve Paul Wittek gibi kurucu babalar, onların öğrencileri Halil İnalcık, V. L. Ménage gibi ikinci kuşak, bu sonuncuların öğrencileri Colin Imber, Rudi Paul Lindner ve nihayet Cemal Kafadar gibi diğer tarihçiler bu efsunlu dünyanın önde gelen konuklarındandırlar. Bu isimlerin yanı sıra, Irene Beldiceanu-Steinherr, Irene Melikoff, Speros Vryonis, Jr., Elizabeth A. Zachariadou, Ahmet Yaşar Ocak gibi diğer saygın tarihçiler, bir taraftan kılı kırk yararcasına bu dünyanın 'sır'larını çözmeye çalışmışlar, bir yandan da bulgu ve yorumlarıyla süregiden tartışmaya yeni katkılar, yeni boyutlar eklemişlerdir.

Herkesi tatmin edecek bir sonuca varmanın kolay olmadığı anlaşılan bu tartışmanın tarih bilgimize katkıları şüphesiz ki çok büyüktür. Ama ilk Osmanlı Devleti'nin kökenleri ve doğasına ilişkin bu büyük tartışmanın belki

de en önemli katkısı bizzat tarihçilik mesleğinin doğası ve yöntemleri hakkında ortaya koyduğu gerçeklerdir. Dikkatli bir göz bu tartışmada farklı tarihçilik tarzlarının, ekollerinin izlerini en yetkin temsilcileri aracılığıyla sürebilir. Burada filoloji temelli metin kritiğine dayalı tarihçilikten kapsamlı sosyoekonomik tarihçiliğe, oradan karşılaştırmalı ve disiplinlerarası yaklaşıma ve nihayet yorumcu kültür tarihine uzanan bir çeşitlilikle karşı karşıyayız. Salt yazılı metinler üzerinden gidilerek sağlıklı bir sonuca varılmasının güçlüğü bu tartışmanın özellikle son yıllarda önümüze koyduğu bir başka önemli gerçektir. Bu gerçeğin dayatmasıyladır ki, bugün her zamankinden daha fazla sayıda tarihçi ve araştırma ekipleri Osmanlı Devleti'nin doğduğu coğrafyanın dağında tepesinde, yaylasında kışlağında, köyünde kentinde saha araştırması yapma çabasındadır. Arkeoloji nihayet bu sayede Osmanlı tarihine girmeye başlamıştır.[1]

Bu bağlamda tartışmanın belki de en kritik sonucu, tarihçilik mesleğinin artık yalnızca geleneksel tarihçilik yöntemleriyle sürdürülemeyeceği yönünde giderek daha güçlü bir kanaatin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu gibi büyük ve çok boyutlu bir tarihsel olgu üzerinde süregiden tartışma bağlamında bu, özellikle anlamlıdır. Bu konu artık yalnızca 'meslekten' tarihçilerin ve tarih disiplininin konusu olmaktan giderek çıkmaktadır. İlk olarak Lindner'in antropolojinin kavram ve bulgularıyla genişlettiği tartışmanın boyutlarının, giderek iktisat ve antropolojinin merceğinden bakan Sencer Divitçioğlu'nu da içine alması ve nihayet Clive Foss, Jacques Lefort ve Halil İnalcık'ın arkeolog ve coğrafyacıları da

1 Elinizdeki kitabın baskıya girdiği günlerde yayınlanan ve son anda haberdar olduğumuz bir başka çalışma, bu alandaki boşluğu büyük ölçüde dolduracak oldukça ayrıntılı ve ciddi bir araştırma olarak görünmektedir. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, Bursa, 2000.

içine alan ekiplerinin yürüttüğü saha araştırmaları, bir anlamda tarihçilik alanının son zamanlarda dünyada yaşadığı muazzam genişlemenin Osmanlı tarihçiliğindeki bir yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Tarihçinin genişleyen alanı, kaçınılmaz olarak yepyeni soruları ve bakış açılarını beraberinde getirmekte ya da tarihçileri eski meselelere bu yeni bakış açıları ve yeni sorularla yaklaşmaya zorlamaktadır. Bu kitapta yer alan çalışmalardan da kısmen görüleceği gibi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu bağlamında yüzyılın başında öncü tarihçilerin bakış açıları, sordukları sorular ve geliştirdikleri yorumlar yüz yıllık tartışmada egemenlik ve etkilerini büyük ölçüde sürdürmüş olsalar da, bu, günümüz tarihçilerinin artan ölçüde yeni bakış açıları ve yeni sorularla meseleye yaklaşmaya başladıkları gerçeğini değiştirmiyor. Örneğin, artık Osmanlı Devleti'nin kurucularının kabilevi kökenleri eskisi kadar önem taşımıyor; bunun yerine tarihçiler ortaçağ Anadolusundaki aşiret gerçeğinin 'içerici', esnek yapısı üzerinde duruyorlar. Aynı şekilde, bütün bir kuruluş tartışmasını, içeriği belirsiz *gaza* ve *gazi*lik kavramları üzerindeki kısır tartışmaya indirgemek yerine, bu kavramların dönemin tarihsel koşullarında kurucu unsurların gözündeki anlamı üzerinde durulmaktadır. Artık hiçbir ciddi tarihçi meseleyi soyut veya somut tek bir faktör ya da itici güçle açıklama çabasına girmemekte, meselenin çokboyutluluğu, karmaşıklığı ve hatta yer yer çözümsüzlüğü daha bir rahatlıkla kabul edilebilmektedir.[2]

Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesiyle ilgili en son gelişmelerin ipuçlarını veren çalışma-

2 Bu rahatlığın Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini belirleme konusunda karşımıza çıkan 'eğlenceli' bir örneği için bkz. Ahmet Nezihi Turan, "Osmanlı Devleti Ne Zaman Kuruldu", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, içinde, 190-193. Yine bu bağlamda 'Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı' ifadesinin ince bir eleştirisi için bkz. Christoph Neuman, "Devletin Adı Yok. Bir Amblemin Okunması", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19 (1999), 269-283.

ları da kapsamakla birlikte, esas olarak yüz yıllık tartışmanın ana sorunsalları üzerine Türkiye'de az bilinen ya da yeterince değerlendirilmeyen, büyük ölçüde yabancı dillerde yayımlandıkları dergilerde kalmış çalışmaların en önemlilerini bir araya getirmektedir. Zaman içinde adeta kendi özel tarihini yaratan bu büyük tartışmanın gelişim sürecine şu veya bu şekilde damgasını vuran çalışmalar şüphesiz ki bu kitaptakilerden ibaret değil. Daha birçok irili ufaklı önemli makale ve eleştirel not hâlâ yayımlandıkları dergi sayfalarında ayrıntıların peşindeki uzmanların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Bu büyük tartışmaya bir yerinden katılmış, katkıda bulunmuş bütün bu çalışmaları tek bir kitap içinde bir araya getirmenin mümkün olmadığı açıktır. Bu derlemenin amacı daha sınırlıdır: Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesinin yüz yıllık modern Osmanlı tarihyazımındaki serüveninde karşımıza çıkan başlıca tartışma konularıyla ilgili en orijinal ve/veya eleştirel yaklaşımları içeren makaleler arasından yalnızca temsil kabiliyeti olduğu düşünülenleri bir araya getirmek. Her seçim şüphesiz ki bir dereceye kadar özneldir, bunun farkındayız. Ama elinizdeki kitaba girecek makalelerin seçiminde anılan ölçüte mümkün olduğunca sadık kalmaya çalıştık.

Hemen belirtelim ki, kitaba almayı çok istediğimiz halde, telif sorunları yüzünden vazgeçmek zorunda kaldığımız çalışmalar da oldu. Wittek ve Ménage'ın devşirme ve şeriat ilişkisi üzerine yazdıkları makaleler örneğinde olduğu gibi. Ayrıca, Colin Heywood'un Wittek'in tarihçiliğini eleştiren önemli makalelerini kitabın hacmini zorlamamak ve ilk bölümü aşırı şişirmemek için dışarıda tutmak zorunda kaldık. Benzer nedenlerle, I. Melikoff, A. Y. Ocak ve M. Balivet'nin kuruluş döneminin dinsel ve sosyo-kültürel boyutlarıyla ilgili öncü çalışmalarını da bu cilde dahil edemedik. Çoğunlukla yabancı dillerde veya bir kısmı dağınık

olarak Türkçede yayımlanmış olan bu çalışmaların tümünün ileride birkaç ciltlik bir dizi olarak Türk okuyucularının dikkatine sunulması dileğimizdir.

Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer nokta, okuyucunun da hemen dikkatini çekeceği gibi, Osmanlı'nın kuruluşu meselesinin ana tartışma konularını ilk defa gündeme getiren ve bu kitaptaki tartışmaların çoğuna damgasını vuran Gibbons, Köprülü ve Wittek gibi öncü isimlerin temel eserlerinden hiçbir bölümün veya pasajın bu kitaba dahil edilmemiş olmasıdır. Bunun iki nedeni var: Birincisi, anılan çalışmaların esas olarak zaten kitap formatında oluşu ve bunlardan belli pasajları almanın pek mümkün ve mantıklı olmayışıdır. Kaldı ki, bu çalışmaların temel tezleri elinizdeki kitaba dahil edilmiş çalışmaların birçoğunda geniş olarak özetlenmiştir. İkinci ve belki de en önemli neden, bunların tamamının uzun süredir Türkçe çevirilerinin mevcut oluşudur. Okuyucu çok rahatlıkla bu kitaplara ulaşabilir ve bu ciltteki çalışmaların ana izleğini oluşturan temel tezleri orijinallerinden, kendi bütünsellikleri içinde takip edebilir. Aynı şey, önümüzdeki aylarda Türkçede çevirisini göreceğimiz Cemal Kafadar'ın önemli çalışması için de geçerlidir. *Söğüt'ten İstanbul'a*, Kafadar'ın topluca değerlendirdiği çalışmaların önemlice bir kısmını içermekte, böylece, bir bakıma, gerek meraklısına, gerekse uzman araştırmacıya zengin bir karşılaştırma malzemesi sunmaktadır.

İçindekiler kısmından da görüleceği gibi, elinizdeki kitap bu büyük tartışmayı belli başlıklar altında, belli temalar etrafında sunmaktadır. Bu, her şeyden önce gerek tartışmanın, gerekse tek tek her bir çalışmanın analitik bir gözle değerlendirilmesi ve okunması açısından önemli ve hatta

hayatidir. Bununla birlikte, yine görüleceği gibi, her tek çalışmanın bütün içeriği ve temel argümanlarının her zaman bu kitapta ilişkilendirildiği tema ya da problematikle sınırlı olmadığı, olamayacağı açıktır. Buradan çıkan sonuç, analitik okuma ve düşünmeyi kolaylaştıracağı düşüncesiyle yapılan tematik/problematik ayrımları birbiriyle ilişkisiz bütünsellikler olarak görmemek gerektiğidir. Bir başlık altında gördüğünüz bir makalenin içinde diğer başlıkların konularıyla da ilgili pek çok bilgi ve tartışma bulabilirsiniz. Örneğin 'Kaynaklar' kısmına konmuş olan Halil inalcık'ın "Âşıkpaşazade Nasıl Okunmalı?" adlı makalesi pekâlâ Üçüncü Bölüm'e, bu bölümdeki "Bafeus Savaşı" da kaynaklar kısmına konabilirdi. Aynı şey, bir yandan önemli bir kaynak incelemesi, ama bir yandan da diğer başlıklar altında ele alınan birçok tartışmaya değinen toplu değerlendirme niteliğindeki Zachariadou'nun makalesi için de geçerlidir. Dolayısıyla, analitik yararı gözetilerek yapılan ayrımlar mutlak olarak alınmamalı, baştan sona bütün makaleler karmaşık bir sorunsalın değişik boyutları olarak okunmalıdır. Belki de en doğrusu, her tek çalışmayı kaynaklardan yönteme, oradan kavramlaştırmaya, genellemelere ve kuramlara uzanan boyutları olan müstakil, ama aynı bütünün parçası ürünler olarak görmektir.

"Kaynaklar ve Tarihyazıcılığı" başlığı altında ilk bölümde bir araya getirilen çalışmalar, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinin temel kaynakları ve bu dönemin tarihyazıcılığında ele alınışına ilişkin genel sorunları eleştirel bir gözle ve oldukça ayrıntılı olarak ele almaktadır. Birçok konuda farklı yaklaşımlara sahip isimlerin bu başlık altında toplanan çalışmaları, tarihçilerin malzemesi ve mutfağıyla ilgili temel konularda, tarihçilik alfabesinin daha A'sında gösterdikleri titizlik ve inceliğe çok güzel birer örnek teşkil etmektedir. Ayrıca bu çalışmalar, tarihyazıcılığının ciddi bir donanım ve emek gerektiren bir uğraş olduğunun da çok çarpıcı örnekleridir.

İleri sürdüğü bazı karamsar görüşleri diğer tarihçilerce her zaman paylaşılmasa da eleştirel titizliği ve kılı kırk yaran incelemeleriyle tanınan Colin Imber'in ilk dönem Osmanlı tarihinin çok çeşitli kaynakları üzerine panoramik değerlendirmesi ve bu yazısına eklediğimiz yine kendisinin hazırladığı birinci el temel açıklamalı kaynakça, hem kaynaklar hem de tarihyazıcılığına yönelik eleştirel boyutuyla bu konuya iyi bir giriş oluşturmaktadır. Onun hocası ve Wittek'in öğrencisi Ménage ile İnalcık'ın takip eden makaleleri, bir yandan temel kaynakların niteliğine ve birbiriyle bağlantısına, diğer yandan dil ve üslup özelliklerine dair birbirini tamamlayan mükemmel iki örnektir. İnalcık'ın diğer makalesi ise, dönemin en önemli kaynaklarından Âşıkpaşazade tarihi bağlamında adeta uygulamalı bir kaynak ve tarih okuması örneği sunmaktadır. Bu bölümdeki çalışmalar topluca değerlendirildiğinde, yalnızca kaynakların niteliği ve kullanımına dair kritik bilgilerle karşılaşmıyor, aynı zamanda kaynaklardaki gerçek-dışı, efsanevi hikâyeler, abartılı-menkabevi dil ve ifade biçimleri arasındaki ince patikalardan geçerek Osmanlı'nın kuruluş döneminin "gerçek"lerine ulaşmanın sabrı zorlayan güçlüklerine de yakından şahit oluyoruz. Imber'e bir çalışmasında karamsar bir yaklaşımla, bu kaynaklarla Osmanlı tarihinin ilk döneminin bir "kara delik" olarak kalmaya mahkûm olduğunu söyleten işte bu güçlüklerdir. Imber'in bu eleştirelliğindeki belirgin ve daha ileri araştırmalara girişmeyi bir bakıma beyhudeleştiren karamsar söyleminin, beklenenin aksine tarihçiler arasında provokatif bir etki yarattığı ve bu alandaki çalışmaların adeta daha da yoğunlaşmasına yol açtığını söylemek mümkün gözüküyor; ki bunun, aşağıda değinilecek olan kimi örneklerine şimdiden şahit olunmaktadır.

Tarih meraklısı ya da tarihçilik mesleğine yeni adım atmakta olan okuyucu, buradaki makalelerin dipnotların-

da sıkça karşılaşacağı diğer çalışmaları da mutlaka göz önüne almalıdır. Bunlar arasında özellikle Giese, Wittek, Ménage ile Bay ve Bayan Beldiceanuların ayrıntılı ve titiz çalışmaları buradakilerden daha az önemli değildir. Ayrıca, Melikoff ve özellikle Ocak'ın[3] kaynaklarla ilgili çalışmaları bu listeye mutlaka eklenmelidir. Bir diğer Osmanlı tarihçisi Colin Heywood'un özellikle Paul Wittek'in tarihçiliği bağlamında kaleme aldığı kuruluş dönemiyle ilgili makaleleri[4], içinde yetiştikleri sosyokültürel ve ideolojik ortamın tarihçilerin mesleklerine nasıl yansıyabileceği üzerine oldukça önemli ve uyarıcı örnekler olarak bu bağlamda özellikle anılmalıdır.

İkinci Bölüm, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesini genel olarak ele alan, farklı tezler ileri süren çalışmalardan üç önemli örnek sunmaktadır. Bu konuyu ele alan ilk modern çalışmanın yüzyılın başlarında H. A. Gibbons tarafından yapıldığını biliyoruz. 1916'da yayımlanan *The Foundation of the Ottoman Empire* adlı kitabında,[5] bu konudaki geleneksel "400 çadırlık aşiretten doğmuş cihangirane bir devlet" yaklaşımını ikna edici bulmayan Gibbons, böylesi

3 Özellikle bkz. A. Y. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıb-nâmeler. Metodolojik Bir Yaklaşım*, TTK Basımevi, 2. baskı, Ankara, 1997.

4 Bkz. "Wittek and the Austrian Tradition", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1 (1988), 7-25; "'Boundless Dreams of the Levant': Paul Wittek, The George-Kreis, and the Writing of Ottoman History", *Journal of the Royal Asiatic History*, 1 (1989), 32-50; "A Subterranean History: Paul Wittek (1894-1978) and the Early Ottoman State", *Die Welt des Islams*, 38/3 (1998), 386-405. Kaynaklarla ilgili son çalışmalardan iki örnek için Bkz. Nicoara Beldiceanu ve Irène Beldiceanu-Steinherr, "Considerations sur la chronologie des sources ottomanes et ses pièges", Colin Heywood ve Colin Imber (haz.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, The Isis Press, Istanbul, 1994, içinde, 15-29; Rudi Paul Lindner, "Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar Arasında", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I, içinde, 146-152.

5 Bu çalışmanın R. Hulusi tarafından yapılan Türkçe çevirisi, yakınlarda dipnotlar ve bazı eklerle yeniden yayımlandı: *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Mustafa Everdi (haz.), Ankara, 1998.

güçlü bir devletin büyük ölçüde putperest Türkler ile Hıristiyan Rumların karışımından doğan yeni bir ırkın eseri olduğunu ileri sürmekteydi. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundaki asıl yaratıcı öğeler Asyatik Türklerden ziyade bu Avrupalı unsurda aranmalıydı. Gibbons'un eserine değişik cephelerden eleştiriler yöneltildi. 1935'te Paris'te verdiği bir dizi konferansta konuyu ele alan Fuat Köprülü, aynı şekilde "400 çadır" söylemini eleştirmekle birlikte, Gibbons'un vurgusunu bir bakıma ters çevirip Osmanlı Devleti'nin esas olarak Türk ve Müslüman unsurların eseri olduğunu ileri sürmüştür.[6] Ona göre, bu büyük tarihsel olay ancak onüçüncü-ondördüncü yüzyıllar Anadolu tarihi bağlamında ve Selçuklu-Anadolu Selçuklu-Beylikler çizgisinin tarihsel sürekliliği içinde dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel ortamı çerçevesinde izah edilebilirdi. Bundan iki yıl sonra, 1937'de dönemin diğer büyük tarihçisi P. Wittek Londra'da aynı konuda verdiği konferansta,[7] Köprülü'nün Osmanlıları Oğuz boylarına eklemleyen Kayı aşireti bağlantısını, bunun çok sonradan girişilmiş bir meşrulaştırma gayreti sonucu uydurulmuş olduğunu söyleyerek reddeder. İmparatorluğun üzerinde kurulduğu temelin böyle bir aşiret yapısı olamayacağını savunan Wittek, bu temelin komşu ve hasım Hıristiyan dünyasına karşı yürütülen bir Kutsal Savaş, yani *gaza* olgusu olduğu tezini ileri sürer.

Bu tarihten sonra Osmanlı tarihyazıcılığı gerek Türkiye'de, gerekse dünyada Köprülü'nün Türk-İslam unsurlara dayalı tarihsel süreklilik tezi ile Wittek'in *gaza* tezinin karışımı denebilecek bir yol tutturmuş ve bu çizgide bir gelenek oluşturmuştur. 1980'de konuyu tekrar gündeme geti-

6 Bkz. *Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935. [Türkçesi: *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1959].

7 Bu konferans metni bir süre sonra basılır: *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938. [Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. Fatmagül Berktay, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985].

ren İnalcık, kaleme aldığı kısa, fakat etkili makalesinde[8] esas olarak Köprülü-Wittek tezini reddetmemekle birlikte, başka bir boyutu öne çıkarır ve onüçüncü yüzyılın özellikle ikinci yarısında Anadolu'da yaşanan yoğun nüfus hareketlerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki asıl etkili faktör olduğunu ileri sürer. İnalcık, Osmanlı beylerinin önce Bitinya'da, ardından da Rumeli'de bu hareketli insan unsuruna dayanarak etkili bir askeri-politik liderlikle adım adım nasıl devlet kurduklarını izah eder. Ardından, 1976'da yapılan, ama 1983'te basılan bir başka çalışma, R. P. Lindner'in *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*'sı tekrar aşiret boyutunu gündeme getirir. Lindner yeni tartışmalar açan bu çalışmasında onüçüncü-ondördüncü yüzyıl Anadolusundaki Türk aşiret yapısına geri döner ve modern antropolojik çalışmaların ışığında, dönemin Bitinyasındaki aşiret yapısının kandaş ve dışlayıcı değil, eklektik ve içerici niteliğini vurgulayarak Osmanlı'nın bu temel üzerinde yükseldiğini, devletleşme sürecine girdiğinde ise bu temelden adım adım uzaklaşıp kökenine yabancılaştığını ileri sürer. Bunu yaparken Lindner, bir yandan Köprülü'nün Türk-İslam toplumu temelli açıklamasını, diğer yandan ve özellikle de Wittek'in gaza tezini şiddetle eleştirmekteydi.[9]

8 Bkz. "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, II/2 (1980), 71-79.

9 Lindner'in, modern antropolojik çalışmaların ışığında "aşiret" olgusu üzerine yaptığı ve Osmanlı'nın kuruluş döneminde Anadolu'daki aşiret yapısına da değinen önemli bir diğer çalışması için bkz. "What was a Nomadic Tribes", *Comparative Studies in Society and History*, 24 (1982), 689-711. Ayrıca bkz. Üçler Bulduk, "Osmanlı Beğliğinin Oluşumunda Oğuz/Türkmen Geleneğinin Yeri", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I, içinde, 161-166. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi Bitinya'sındaki toplumsal ve siyasal ilişkiler üzerine çalışmalarıyla son zamanlarda giderek dikkat çeken Keith Hopwood'un şu makaleleri dönemin göçebe yaşam tarzı üzerine dikkate değer çalışmalardır: "Türkmen, Bandits and Nomads: Problems and Perceptions", *Proceedings of CIEPO, Sixth Sympozium, Cambridge, 1st-4th July 1984*, İstanbul-Paris-Leiden, 1987, içinde, 23-30; "Peoples, Territories and States: The Formation of the Beğliks of Pre-Ottoman Turkey", C. Farah (haz.), *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*, Kirksville, Mo., 1993, içinde, 129-138.

Lindner'in eleştirel yaklaşımı, daha çok Wittek'in savlarını hedef alan daha başka eleştirel çalışmalara da zemin hazırlamış, C. Imber, C. Heywood, Kaldy-Nagy gibi isimler bu çalışmalarını birbiri peşi sıra bu dönemde yayımlamışlardır. Ancak, 1995'te basılan *Between Two Worlds -The Construction of the Ottoman State* adlı çalışmasıyla konuyu tekrar ele alan bir başka tarihçi, Cemal Kafadar, bir yandan bu yüz yıllık tartışmanın toplu bir değerlendirmesini yapmış, öte yandan temel kaynaklardan hareketle kuruluşu daha "esnek", ilk anda çelişkili gelebilecek farklı unsurların "geçirgen" ve "içerici" karşılıklı etkileşim süreci bağlamında yeniden inşa etmeye girişmiştir. Kafadar'ın çalışması bir boyutuyla Lindner'in ve Wittek'in gaza tezinin eleştirel yeni bir yorumu niteliğindedir. Bu noktaya aşağıda yeniden dönmek üzere, konuyla ilgili en son yayımlanan çalışmaya, gaza ve Kayı tezlerini reddeden C. Heywood'un, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu Türk ve İslam 'Anadolu geleneği' çerçevesinde değil, Karadeniz'in kuzeyini de içeren daha geniş Moğol 'pontik' coğrafyada arayan makalesine değinmek gerekir.[10] Köprülü ve Wittek tezlerinin etkisiyle zamanında pek itibar görmeyen C. Huart'ın bir çalışmasından[11] yola çıkan Heywood bu makalesinde, Osmanlı beyliğinin kurucularının 1299'da Altın Ordu hanı Nogay'ın öldürülmesinin ardından aileleriyle birlikte Kırım'dan güneye, Bitinya bölgesine göçen bir grupla ilişkilendirilebileceğine, eğer bu doğruysa yine Moğol kökenli Karesi Beyliği ile Osmanlıların (Atamanlar) ilişkisini yeniden gözden geçirmenin faydalı olacağına dikkati çekmektedir.

Toparlanacak olursa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerine Gibbons'tan Kafadar ve Heywood'a uzanan süreçte

10 Bkz. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi: Yeni Hipotez Hakkında Bazı Düşünceler", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I, içinde, 137-145.

11 Bkz. "Les Origines de l'Empire Ottoman", *Journal des Savants*, 15 (1917), 157-166.

karşımıza çıkan bu farklı açıklama ve yorum denemelerinin esas olarak yoğun nüfus hareketleri (=batıya göç), aşiret (=Türk Kayı veya karışık Bitinya aşiretleri, Moğol kökenliler dahil), uç toplumu (=açık, geçirgen ve kozmopolit) ve bu bağlamda yepyeni bir 'ırk' (='Osmanlı', Hıristiyanlar dahil) veya gaza (=Kutsal Savaş) kavramlaştırmaları etrafında döndüğü görülmektedir. Temelde Osmanlı'nın kuruluşunu bir veya birkaç faktöre indirgeme eğiliminin baskın göründüğü bu analiz çerçevelerinin bir süre daha gündemi belirlemeye devam edeceği anlaşılmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki, akademik tarihçiliğin kısaca özetlenen standart çizgisinin dışında kalan, kimi önemli çalışmaları da bu arada mutlaka anmak gerekir Türk tarihçiliğinin diğer büyük isimlerinden Mustafa Akdağ'ın, onüçüncü yüzyıl sonları ve ondördüncü yüzyıl başlarında kuzeybatı Anadolu'da yığılan göçebe Türkmenler ile yerli zıraatçı Rumlar arasındaki aktif bir iktisadi ilişkiler ağının önemini vurguladığı 'Marmara İktisadi Ünitesi' tezi,[12] her ne kadar İnalcık tarafından şiddetle eleştirildiyse de[13] bu tartışmalar bağlamında mutlaka anılmalıdır. Meseleye Marksist tarihyazımının temel kavramları ve analiz yöntemleriyle yaklaşan başta Ernst Werner, Halil Berktay ve Sencer Divitçioğlu olmak üzere bir grup sosyal bilimcinin çalışmaları,[14] bütün önemlerine rağmen standart Osmanlı tarihçiliğince

12 Bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, XI/51 (1949), 497-569.

13 Bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerinde Bir Tetkik Münasebetiyle", *Belleten*, XV/60 (1951), 629-690.

14 Ernst Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300-1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, 4. baskı, Viyana, 1985. [Türkçesi: *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci*, çev. O. Eser ve Y. Öner, 2 cilt, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986-88.] Yahya Sezai Tezel, "Anadolu'daki Toplumsal Kuruluşların Eklemleşmesi Açısından Osmanlı-Osmanlı Öncesi İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, 3 (1977), 3-30; Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yay., İstanbul, 1983; aynı yazar, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983; aynı yazar, "Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Top-

hiçbir zaman yeterince dikkate alınmamıştır. Farklı toplumsal yapıların eklemleşmesi, üretim tarzlarının dönüşümü ve bu bağlamda kabileden feodalizme, oradan 'oryantal despotizm'e kadar uzanan hararetli kuramsal tartışmalar üreten bu çalışmalar gerek Türkiye'de, gerekse dünyada bir dönem adeta ayrı bir kulvar oluşturmasına rağmen, bu tartışmanın 'asli' sahiplerinin değerlendirmelerinde en iyi halde bir dipnotu olmanın ötesine geçememiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu bahsinde anılan çalışmalar hesaba katılmadan girişilecek herhangi bir tarihsel değerlendirmenin kaçınılmaz olarak eksik kalacağı belirtilmelidir. İlgili okuyucunun hepsi Türkçe yayımlanmış olan bu çalışmalara ulaşması zor olmayacaktır. Divitçioğlu'nun, Osmanlı'nın kuruluş dönemine dönük ilgisi yakınlarda kapsamlı bir kitap şeklinde yayımlanmıştır.[15] Bu çalışma mevcut tartışmalara da değinmesine rağmen esas olarak temel kaynakların yeniden ve farklı bir gözle okuması niteliğindedir. Marx'tan Dumezil'e uzanan kuramsal zenginliğiyle *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, yazarının deyimiyle "Osmanlı (Beylik) Devleti"nin kuruluşunu bir toplumsal-siyasal formasyon olarak bir bakıma Köprülü'nün işlediği zenginlikte ve fakat farklı yöntemle işleyen bir antropolojik-tarih çalışması olarak daha geniş bir değerlendirmeyi hak etmektedir.

Elinizdeki kitabın İkinci Bölüm'ünde ana hatları kısaca özetlenen bu tartışmaya katkıda bulunan çalışmalardan üçünün çevirisini bulacaksınız. Friedrich Giese'nin makalesi bu konuda kaleme alınan ilk çalışmalardan biri olup

lumsal Tarihi", Sina Akşin (haz.), *Türkiye Tarihi 1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yay., İstanbul, 1987, içinde, 23-136; Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul, 1968; Taner Timur, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Turhan Kitabevi, 2. baskı, Ankara, 1979. Bu çalışmaların hemen tamamında üretim tarzı ve siyasi gelenek açısından Selçuklu-Osmanlı devamlılığına açık vurgu yapılmıştır.

15 *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, YKY, İstanbul, 1999.

bir yandan Gibbons'un savlarını eleştirmekte, diğer yandan da Osmanlı'nın kuruluşunda Ahilerin oynadığı rolü öne çıkaran teziyle tartışmaya yeni bir boyut getirmektedir. Onun bu tezi daha 'dengeli' bir şekilde ve diğer faktörlerle bir arada değerlendirilmek koşuluyla Köprülü tarafından da kabul görmüşe benzemektedir. Bu ikisi arasında yayımlanan ve bu bölüme dahil edilen Langer ve Blake'in çalışmaları, Köprülü'nün erken dönem çalışmaları ile Giese'nin anılan çalışmasını da içeren literatür ve temel kaynaklara dayalı daha geniş kapsamlı bir makaledir. Her ne kadar sonraki tarihçilerce pek kullanılmamışsa da, Osmanlıların kökenleri ve devletin kuruluş sürecinin hangi tarihsel bağlamda ele alınması gerektiği konusunda bütüncü bir yaklaşım sunan bu çalışma, bir bakıma Köprülü-Wittek-İnalcık ekseninde öne çıkan birçok temayı bir arada gündeme getirmesi açısından tarihsel bir öneme sahiptir. Halil İnalcık'ın makalesi ise, tartışmayı etnik ve dinsel-kültürel boyutlara sıkışıp kalmış görünen Köprülü-Wittek çizgisinin dışına taşıyan, demografik faktörle askeri-politik gelişmeleri ön plana çıkarması açısından önemlidir.

Kitabın takip eden bölümleri ilk iki bölümde genel çerçevesi çizilen yaklaşımlar bağlamında öne çıkan bazı konuları ele alan çalışmalardan örnekler sunmaktadır. Üçüncü Bölüm'deki makalelerde ilk Osmanlıların etnik-toplumsal kökenleri, hanedanlarına bir soykütüğü oluşturma girişimleri ve ilk döneme damgasını vuran belli başlı tarihsel olaylar ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Yukarıda Osmanlıların kökeniyle ilgili tartışmaların büyük ölçüde Oğuz boylarından Kayı kabilesiyle ilişkilendirilen boyutunu geniş bir şekilde tartışmaya açan Fuat Köprülü olmuş, kaleme aldığı çeşitli eserlerinde ve nihayet yalnızca bu konuya ayrılmış uzun makalesinde[16] kendisinden önce söz konusu kabilenin Moğol asıllı Kay kabilesiyle aynı olduğu-

16 "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri", *Belleten*, VII/28 (1941), 219-303. Bu uzun makale yakınlarda bir kitap olarak yayımlanmış-

nu ileri süren J. Marquart ve Zeki V. Togan'ın tezlerini çürütmeye çalışmıştır. Her ne kadar kendisi Kayı kabilesinin bir Oğuz Türk boyu olduğu, Osmanlıların da bu boydan geldiği konusunda ileri sürdüğü kanıtlardan ve onlara dayalı yorumlarından çok emin gözükse de, Wittek'in ünlü çalışmasında bunu reddetmesi bu konudaki tartışmayı bir ölçüde sonuçsuz bırakmış gibi görünmektedir. Burada tartışma Osmanlıların Oğuz Kayı kabilesinden gelip gelmediklerine odaklaşmış görünse de, Köprülü, bu köken meselesinin "Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve siyasi gelişimi üzerinde hiçbir etkisi olmadığını" açıkça belirtmiştir.[17] Dolayısıyla bu bağlamda asıl önemli nokta Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda aşiret yapısının önemli bir rol oynayıp oynamadığı konusudur. Köprülü bu noktada, bir kez daha Osmanlı Devleti'nin içinde doğduğu ortamın siyasi, iktisadi, etnik, dinsel ve kültürel boyutlarına dikkat çekmekte ve, haklı olarak, belirleyici tek bir faktöre takılıp kalmamakta direnmekte, Wittek'i ve diğer tarihçileri indirgemeci tutumları yüzünden eleştirmektedir.[18] Bununla birlikte, yukarıda da değinildiği gibi, Köprülü'nün fazlaca öne çıkarmaktan kaçındığı aşiret faktörü yıllar sonra Lindner tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Doğrudan Köprülü'nün Kay-Kayı meselesi üzerine yazdıkları olmasa da, köken tartışmalarıyla yakından ilgili hanedanın soy kütüğü meselesi 1980'lerde C. Imber'in çalışmalarıyla tekrar gündeme geldi. Imber birbiri ardından kaleme aldığı üç makalesinde[19] Osmanlıların kökeni ve soy kütüklerine dair dönemin kroniklerinde ileri sürülen,

tır: Fuad Köprülü, *Osmanlı'nın Etnik Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.

17 *Osmanlı'nın Etnik Kökeni*, s. 75.

18 *Aynı eser*, s. 76.

19 Burada çevirisi sunulanlara ek olarak bkz. "Osman Gazi Efsanesi", E. A. Zachariadou (haz.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, içinde, 68-77.

çoğu zaman birbiriyle çelişen iddiaların çoğu durumda gerçek olamayacak kadar problemli oluşuna dikkat çekmiş, ilk dönemle ilgili adı geçen birçok şahıs, yer ve olayın tarihsel gerçeklikle bir ilgisi olmadığını göstermeye çalışmış, dolayısıyla bu konularda dönemin kaynaklarına fazla güvenilemeyeceğini ileri sürmüştür. Onun yukarıda anılan 'kara delik' yorumu da işte bu bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü Bölüm'de Imber'in anılan makalelerinden ikisinin çevirisini bulacaksınız. Bu bölümde yer alan diğer çalışmalardan İnalcık'ın makalesi, Osmanlıları Bitinya'da önemli bir askeri-siyasi güç haline getiren bir savaşı ele almakta ve bu bağlamda Imber'in artık bir kenara bırakılmasını istediği kaynaklardaki bilgilerin saha araştırmasıyla desteklendiği takdirde hâlâ kullanılabileceğini göstermektedir. Bu noktada tekrar kaynakların güvenilirliği ve nasıl kullanılması gerektiği noktasına geri dönülmektedir. Dönemin önde gelen uzmanlarından Zachariadou'nun kapsamlı makalesi işte bu bağlamda bütün bu meseleleri yeniden ele alan, Osmanlıların ilk dönemini kapatan sis perdesi içinden efsane ile gerçekleri ayırmaya girişen önemli bir çalışmadır.

Dördüncü Bölüm, yukarıdaki sayfalarda birkaç kez karşımıza çıkan Kutsal Savaş, yani gaza/cihat tartışmasıyla dönemin somut tarihsel sürecine asıl damgasını vuran fetih ve iskân konusunu bir arada ele almaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, Wittek'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda asıl itici güç olarak ileri sürdüğü "gaza" ideali ve bu bağlamda devletin asıl kurucularının "gazi" niteliğine yaptığı vurgu, kuruluş bahsinde modern Osmanlı tarihçiliğinin en fazla rağbet gören tezi haline gelmiştir. Esas olarak, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve kısa sürede hatırı sayılır bir dünya imparatorluğu haline gelişi gibi büyük bir tarihsel olgunun yalnızca maddi faktörlerle izah edilemeyeceği önkabulünden hareketle Wittek'in 1930'larda oldukça et-

kileyici bir üslup ve retorik içinde ileri sürdüğü bu idealist yaklaşımının, yüzyılın ilk yarısına hâkim romantik milliyetçi fikir atmosferi içinde geniş destek bulmakta hiç zorlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde örneklerini göreceğimiz kimi tarihçilerin şiddetli eleştirilerine rağmen, Wittek'in Kutsal Savaş tezi hâlâ etkisini sürdürmektedir. Örneğin Halil İnalcık, bütün çalışmalarında diğer bir dizi faktörün yanında gaza faktörünü bir tarihsel gerçek olarak her zaman ön planda tutmakta, yerli ve yabancı birçok tarihçi bu görüşü destekleyecek yeni kanıtlar aramaya devam etmektedir.[20]

Öte yandan, Cemal Kafadar ve kimi tarihçiler Wittek'in formülasyonuna eleştirel yaklaşmakla beraber, gaza ve gazi terimlerine yeni bir içerik ve tanım getirerek Kutsal Savaş faktörünün tamamen önemsiz olmadığına dikkat çekmişlerdir.[21] Özellikle Kafadar'ın "gaza"nın tanımı konusunda Wittek eleştirmenlerinin 'katı' ve 'formel' (=idealleştirilmiş, tarih-dışı) tutumlarına yönelik güçlü ve oldukça etkileyici eleştirisine henüz ciddi bir cevap gelmemekle beraber, nasıl tanımlanırsa tanımlansın "gaza"nın Osmanlı'nın kuruluşunu izah eden yegâne faktör ya da asıl itici güç olduğu iddiası büyük ölçüde terk edilmiştir denilebilir. Önümüzdeki dönemde tartışmaların gazadan ne anla-

20 H. İnalcık'ın son zamanlarda Türkçede çıkan makaleleri de dahil olmak üzere bu, Osmanlıların ilk dönemiyle ilgili bütün çalışmalarında açıkça görülmektedir. Örnek olarak Bkz. "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I içinde, özellikle s. 37-60. Bu konuya Türkiye'den bir başka katkı için Bkz. Feridun Emecen, "Gazâya Dair: XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, içinde, 191-197.

21 Kafadar, *Between Two Worlds;* aynı yazar, "Ortaçağ Anadolusu ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Cemal Kafadar ile Söyleşi", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19 (1999), 63-75. Osmanlı gazilerinin İslam anlayışının kendine özgü niteliğine dikkat çeken daha erken tarihli bir çalışma için bkz. Mehmet Öz, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Meselesi Üzerinde Bazı Görüşler", *VI. Osmanlı Sempozyumu*, Ankara, 1992, içinde, 5-12.

şılması gerektiği ya da o dönemin insanlarının bu terimden ne anlamış olabilecekleri hususuyla, böyle bir anlayışın kuruluşta, hakikaten oynamışsa, ne derece rol oynadığı noktalarına yoğunlaşacağı ileri sürülebilir. Bu bağlamda ilk dönem kaynaklarının ne ölçüde edebi ve siyasi bir geleneği sürdürme çabasıyla ya da ne ölçüde 'tarihsel' gerçeği dile getirme kaygısıyla kullandıklarını tam olarak bilmediğimiz Kutsal Savaş motifini[22] yansıtan ifadelerin yanı sıra,

22 Kutsal Savaş motifi ya da söyleminin yalnızca Osmanlılarda değil ortaçağların Müslüman yahut Hıristiyan neredeyse bütün siyasal formasyonlarında karşımıza çıkan oldukça yaygın bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Yalnızca bu gerçek bile, Osmanlı bağlamında üzerinde o kadar tartışılan gaza olgusunun daha geniş bir perspektifte, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmasını ve yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu konuda yardımcı olabilecek oldukça zengin bir literatür mevcuttur. Başlangıç olarak bkz. Albrecht Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele*, çev. İhsan Çatay, Özne Yayınları, İstanbul, 1999; James Turner Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, The Pennsylvania State University Press, 1997; Iftikhar H. Malik, "Islamic Discourse on Jihad, War and Violence", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, XXX/4 (1998); T. M. Kolbaba, "Fighting for Christianity: Holy War in the Byzantine Empire", *Byzantion*, 48/1 (1998). İslam dünyasında sapkın sayılan mezhep mensuplarına karşı yürütülen gaza ve cihat'a dair bir örnek için bkz. Antonio Jurado Aceituno, "The Seljuk Jihad against Fatimid Shi'ism: An Observation on the Sunni Revival", *Essays on Ottoman Civilisation, Proceedings of the XIIth Congress of CIEPO, Praha 1996, Archiv Orientální, Supplementa VIII* (1998), içinde, 173-177. Benzer şekilde, bizzat Osmanlı Anadolusunda ondördüncü yüzyılda kaleme alınmış bir ilmihal kitabının "gaza" ve "gaziliğin" şartlarına ayrılmış kısmı, bu kavramın yeniden yorumlanması konusunda dikkatlice kullanılmak koşuluyla bir başlangıç noktası olabilir. "Dikkatlice kullanılmak koşuluyla" diyoruz, çünkü bu metin de son tahlilde tarihsel bir gerçekliğin ifadesi olmaktan ziyade bir 'idealizasyon' niteliğindedir. Metnin yayımı için Bkz. Şinasi Tekin, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası, Gaziliğin Yolları Adlı Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza/Cihat Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, 13 (1989). Ayrıca aynı yazarın şu çalışmasına da bakılabilir: "Türk Dünyasında Gaza ve Cihat Kavramları Üzerinde Düşünceler (Başlangıçtan Osmanlıların Fetret Devrine Kadar)", *Tarih ve Toplum*, XIX/109 (1993). Bu konuda en son çalışmalardan birisi için Bkz. Colin Imber, "What does Ghazi Actually Mean?", Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (haz.), *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, Isis Press, İstanbul, 2000, s. 165-178.

aynı kaynaklarda belki daha sıkça tekrarlanan diğer bazı sözcük ve ifadelere de dikkatle yaklaşmak gerekecektir. Bunların bazısı *istimalet, mudara* gibi reel-politikle, bir kısmı *yağma, akın, doyum, yurt* gibi toplumsal-iktisadi düzlemlerle ilgilidir.[23] Mevcut eleştirel birikimin de eşliğinde gerek gaza/cihat, gerekse fetih ve iskân konularının bu çerçevede soğukkanlı bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bölümde yer alan makalelerin büyük kısmı Wittek'in gaza tezine yöneltilen eleştirilerden örneklerdir ve anılan eleştirel birikimi büyük ölçüde yansıtmaktadır. İnalcık'ın yıllar önce kaleme aldığı önemli makalesi ise bu birikimin yönlendirilebileceği geniş bir alanı önümüze sermektedir. Bu alana dikkatlice bakıldığında, Osmanlı gücünün bir uç beyliğinden devlete, oradan da imparatorluğa dönüşmesinin hiç de 'mucizeler' gerektirecek kadar kısa bir zaman diliminde gerçekleşmediği, aksine dönemin diğer örnekleriyle karşılaştırıldığında oldukça yavaş, fakat sistemli ve istikrarlı bir tarihsel sürecin sonucu olduğu anlaşılacaktır.

Bu sürece damgasını vuran önemli gelişmelerden, kurumlardan biri olan devşirme-kul sistemi, bu bağlamda dikkatlerin çevrilebileceği bir diğer alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşinci ve son bölüm bu konudaki tartışmalarden örnekler sunuyor. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu bölümde yer alan çalışmalar daha ziyade devşirme uygulamasının kökenleri ve bu çerçevede devşirilen unsur-

23 Bu terimlerin kavramsal düzlemde bir yorumu için Divitçioğlu'nun yukarıda anılan *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu* adlı önemli çalışması iyi bir başlangıç noktası olabilir. Ayrıca bkz. Halil İnalcık, "İstimâlet", *EI²*; aynı yazar, " 'Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tek Yanlı Yorumlanmış Tarihtir'. Halil İnalcık ile Söyleşi", *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19 (1999), 25-40; aynı yazar, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", Güler Eren (haz.), *Osmanlı*, I, içinde, s. 40-41; Keith Hopwood, "Mudara", Amy Singer ve Amnon Cohen (haz.), *Aspects of Ottoman History, Papers from CIEPO IX*, Jerusalem 1990 (*Scripta Hierosolymitana*, 35), Kudüs, 1994, içinde, 154-161.

ların hukuki statüleri konularında yoğunlaşmaktadır. Devşirme sisteminin ve yeniçerilerin Osmanlı'nın kuruluş sürecinde ne derece önemli rol oynadığı konusu hâlâ araştırılmayı beklemektedir. Bununla birlikte, köken ve hukuki statü meselesi, bu çerçevede İslam hukukunun konumu gibi konular Wittek,[24] Ménage[25] gibi tarihçileri de içine çekecek derecede önemli bir tartışma konusu olagelmiştir.

Yaygın kanaate göre Osmanlı kul sisteminin kökleri, İslam tarihinde ve daha yakın dönem olarak da Anadolu Selçuklularında karşılaşılan "gulam" uygulamasında aranmalıdır. Anadolu Selçuklularındaki iğdişlerin devşirmeye benzediği de ileri sürülmesine rağmen, bazı tarihçilere göre iğdişlerin *zimmi* çocukların devşirilmesi yöntemiyle toplandığına dair bir kanıt yoktur. Bu noktada Osmanlıların uyguladığı "devşirme" sisteminin şeriata uygunluğu ve bu yolla toplanan "kul"ların hukuki statüleri, köle olup olmadıkları tartışılmıştır. Bu bölümdeki makalelerden Vryonis'in makalesi Selçuklulardaki gulam sistemi ile Osmanlı'nın devşirme sistemi arasında tarihsel bir devamlılığa işaret ederken, bu konudaki ilk çalışmalardan birinde Palmer, devşirmenin Osmanlıların Yeniçeri Ocağı'na asker temin etmek için geliştirdikleri ilk yöntem olan tutsakların beşte birinin *(pençik)* toplanmasından hareketle zaman içinde geliştirilmiş olduğunu ileri sürer ve bu uygulamanın şeriatla değil, ancak adet ve kıyas yoluyla meşrulaştırılabileceğini belirtir. Bu konuda tartışmaya katılan Wittek de devşirmenin güçlü bir gelenek üzerinde şekillendiğini belirtmiş, Osmanlıların bu uygulamanın şeriliği konusunda şafii hukukundaki kimi yaklaşımlardan yararlanmış olabileceklerini ileri sürmüştür.[26] Bu arada, devşirme uy-

24 Bkz. "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, XVII/2 (1955), 271-278.

25 Bkz. "Sideligths on the devshirme from Idris and Sa'duddin", *BSOAS*, XVIII (1956), 181-183; "Some Notes on the Devshirme", *BSOAS*, XXIX (1966), 64-78.

26 Wittek, "Devshirme and Sharia", s. 275-76.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kaynaklar ve Tarihyazıcılığı

İlk Dönem Osmanlı Tarihinin Kaynakları*

Colin Imber

Dönemin Batı Avrupa tarihiyle kıyaslandığında, ilk dönem Osmanlı tarihinin sağlam bir kronolojisi mevcut değildir ve olayları tarafsız anlatan kaynaklar çok azdır. Böylesi bir kronolojik anlatı olmadan, dönemi analitik bir yaklaşımla tartışmanın imkânsız olacağı açıktır...

Yalnızca Batı Avrupa'nın daha iyi bilinen tarihine aşina olanlar, üzerinde mutabık kalınmış bir Osmanlı tarihi kronolojinin olmayışı karşısında şaşırabilirler. Bunun temel nedeni, onbeşinci yüzyılın son yirmi yılından önceki dönemden çok az sayıda orijinal malzemenin kalmış olmasıdır. Ondördüncü yüzyıldan neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Belki yarım düzineden bile az sayıda güvenilirliği tartışılmaz Osmanlı belgesi mevcuttur, o kadar; bu dönemden herhangi bir tarihsel kronik de yoktur. Bu yüzyıldan

* Orijinali: "Introduction" ve "Bibliography", *The Ottoman Empire, 1300-1481*, The Isis Press, Istanbul, 1990, 1-13, 257-264. Çeviri: Oktay Özel.

günümüze tam olarak kalan tek "tarih" çalışması, muhtemelen 1390'larda kaleme alınmış Ahmedî'nin manzum *Dâsitan-i Tevârih-i Âl-i Osman*'ıdır.[1] Bu, müstakil bir çalışma olmayıp bir Osmanlı şehzadesi'ne ithaf edilmiş uzun bir epik-destanın küçük bir parçasıdır. Dahası, gerçek bir olay-anlatıdan ziyade ahlakçı bir metindir; sultanların kazandıkları zaferleri ya da onların vezirler ya da âlimlere gösterdikleri yakın ilgi ve desteği İslam'ın Kutsal Savaşçıları sıfatıyla ortaya koydukları hayırlı davranış örnekleri olarak dile getirir ve anlatısında hiçbir tarih vermez. Muhtemelen yine 1390'lara ait bir diğer "tarihsel" çalışma ise özgün haliyle bugüne gelememiştir. Bu, Âşıkpaşazade'nin 1484'te bitirdiği *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı kroniğinde bazı kısımlarını kullanması dolayısıyla bildiğimiz Yahşi Fakih'in *Menâkıbnâme*'sidir.[2] Âşıkpaşazade'nin *tarih*'i ve diğer onbeşinci yüzyıl sonu Osmanlı kronikleri, içerdikleri ondördüncü yüzyıla ait malzeme açısından kesinlikle söz konusu menâkıbnâmeden daha zengindirler. Ancak, bu bilgilerin, Yahşi Fakih dışında tespit edilebilmiş herhangi bir kaynağı yoktur ve ondördüncü yüzyıla atfedilebilecek olan bilgiler ise tam anlamıyla tarihsel değildir. Bunlar, daha ziyade popüler epik türüne, menkıbe edebiyatına, yazılı değil sözlü geleneğe aittirler ve güvenilir kronoloji konusunda oldukça eksikleri vardır. Az sayıdaki belgeler ve anılan edebi nitelikli bu çalışmalara eşlik edecek ondördüncü yüzyıldan kalma birkaç Osmanlı sikkesi ve kitabesi günümüze ulaşmıştır, ama bunlar da dönemin kapsamlı ve güvenilir bir kronolojisine temel oluşturacak nitelikte değillerdir.

Müstakil Osmanlı hanedan tarihleri yazma geleneği aslında 1480'lerden itibaren başlamıştır. 1460 civarında ta-

1 Ahmedî (1334-1412) hakkında bkz. Tunca Kortantamer, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedî*, Freiburg, 1973.

2 Yahşi Fakih'e atfedilen pasajlar için bkz. V. L. Ménage, "The Menâkib of Yahshi Faqih", *BSOAS*, XXVI (1963).

mamlanan Şükrullah'ın tarihi, daha geniş bir Evrensel Tarih'in bir parçası oluşu ve kronolojik bilgiye çok az yer veren Osmanlı sultanlarına methiye niteliğinde hikâyeleri olması açısından Ahmedî'nin çalışmasına benzer. 1464-65'te Enverî isimli birinin manzum olarak kaleme aldığı ve Veziriazam Mahmud Paşa'ya (öl. 1474) sunulan kısa Osmanlı kroniği da, aynı şekilde, daha uzun bir Evrensel Tarih'in bir parçasından ibarettir, ancak seleflerinden farkı, yaklaşık 1390'lardan sonraki olayların tarihi konusunda daha güvenilir oluşudur. Bunun nedeni, Enverî'nin, bu tarihten itibaren, çalışmasını bulduğu bir Tarihi Takvim'deki bilgilere dayandırmış olmasıdır.

İlki 1421 tarihli olan bu Takvimler, en erken ve basit Osmanlı tarihi yıllık türünü temsil etmekte ve sultanların seferleri, fetihleri ve diğer etkinlikleri kadar, özellikle veba ve deprem gibi doğal felaketlerin de yıl yıl kaydını sunmaktadırlar. Onbeşinci yüzyıl sonu kronik yazarları ellerindeki diğer tarihsel kaynakların yanı sıra bu Takvimleri kullanmışlar ve Oruç Tarihi (yaklaşık 1500)[3] ve çağdaşı Anonim Tevârihler, 1422'den sonraki olaylar için diğer kaynaklarla da zenginleştirerek, esasen bu Takvimleri kopya etmişlerdir. Bununla birlikte, bu Takvimler ilk anda göründükleri kadar kullanışlı değillerdir. Öyle anlaşılıyor ki, bunlar aslında, her Hicri yılın sonunda, bir önceki Takvim'e o yılın olaylarını ekleyen saray müneccimlerinin eserleridir. Bunların kullandıkları tarihlendirme yöntemi giderek daha da tutarsızlaşmaktadır, çünkü olayların gerçek tarihlerini verme yerine, adı geçen olaydan beri ne kadar yılın geçmiş olduğunu belirtirler. Bu, her yılın sonunda takvim yenilendiğinde her tarihin yeniden hesaplanması, dolayısıyla bu süreçte açık hataların yapılması anla-

3 Bu kronik ve yazarı için bkz. V. L. Ménage, "On the recensions of Uruj's History of the Ottomans", *BSOAS*, XXX (1967); I. Beldiceanu-Steinherr, "Un legs pieux du chronicqueur Uruj", *BSOAS*, XXXIII (1970).

mına gelmekteydi. Söz konusu Takvimler, onbeşinci yüzyıl Osmanlı kroniklerinde kullanılmak üzere yeniden kopya edildiğinde, kopya eden kişi, orijinal takvimde yalnızca aradan geçen yıl sayısıyla verilen her bir olayın gerçekte hangi yılda meydana geldiğini hesaplamak zorundaydı. Bu yüzden, Osmanlı kronik yazarlarının kaleme aldıkları kronolojileri dayandırdıkları Takvimlerin bizzat kendileri bir hayli güvenilmez kaynaklardır.[4]

1480'lerden itibaren Osmanlı hanedanının müstakil tarihlerini yazmaya başlayan Türk kronik yazarları işte pek güven vermeyen bu tür malzeme ile çalışmak durumundaydılar. İlave olarak, ellerinde artık mevcut olmayan, fakat muhtemelen onbeşinci yüzyılın ilk çeyreğinden kalma bir kronik mevcuttu. Bu kaynağın varlığı, Anonim Tevârih ile Âşıkpaşazade ve Oruç gibi diğerlerinin 1422'ye kadarki yıllar için pek çok ortak malzemeye sahip olmasından, dolayısıyla bunların aynı ortak kaynağı kullanmış olabileceklerinden anlaşılmaktadır. Bu malzeme popüler ve menkabe türünde olup kesinlikle edebi yıllıklar tarzında değildir. 1422 yılından itibaren Tarihi Takvimlere dayanmayan tek kronik yazarı Âşıkpaşazade'dir. Kendisi 1400 civarında doğmuş ve kroniğindeki bazı bölümleri bizzat kendi hafızasından yazmıştır; bunların en belirginleri kendisinin 1430'ların sonu ve 1440'larda Makedonya'da Üsküp'deki askerlik günlerine aittir. Kaleme aldığı tarihin popüler İslami militarist söylemi muhtemelen kendisinin bu çevre içinde geçirdiği yaşamından, hamasi tarzı ve epizodik yapısı da yoldaşlarının kendisinden bu tarz olayları hikâye etme talebinden kaynaklanmaktaydı. Âşıkpaşazade'nin amacının dört başı mamur tam bir kronolojik tarih yazmaktan ziyade, okuyanlarını / dinleyenlerini eğlendirme ve eğitme olduğu açıktır. Bir kaynak olarak onun çalışması, tarihlen-

4 Bu paragrafta tasvir edilen süreç için bkz. V. L. Ménage, "The 'Annals of Murad II", *BSOAS*, XXXIX (1976).

dirme konusunda güvenilmezdir. Bununla birlikte o, Osmanlı edebi tarihinin temellerinden birisidir.

Bunun sebebi, Âşıkpaşazade'nin, tek bir nüshası bugüne gelen anonim kronikle birlikte, Neşrî'nin (öl. 1520'den önce) başlıca kaynağı oluşudur. Bu iki kaynağı bağdaştıran, aradaki farklılıkları gideren ve bir Tarihi Takvim ile diğer kaynakların sunduğu malzemeyi de kullanan Neşrî, 1485'e kadarki Osmanlı tarihinin ahenkli bir anlatısını ortaya koymuştur; ve bu, daha sonraki Türk tarihçilerinin standart kaynağı haline gelmiştir.[5] Bununla birlikte, bütün eleştirel dikkatine rağmen, Neşrî'nin kaynaklarının niteliği hem kendisini hem de takipçilerini sağlam bir kronolojik tarih yazmaktan alakoymuştur.

Anonim Tevârih, Âşıkpaşazade, Neşrî ve Oruç, hepsinin onbeşinci yüzyıl sonlarında yazılmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlangıcından kendi zamanlarına kadarki genel tarihler oluşu ve ortak kaynakları kullanmaları itibariyle ayrı bir grup oluştururlar.[6] Onbeşinci yüzyıldan kalma iki Türkçe kaynak ise bunlardan oldukça farklı bir nitelik gösterir. Bunlardan ilki, *Gazavatnâme-i Sultan Murad bin Mehmed Han*'dır ve II. Murad'ın, İzladi Geçidi ve Varna savaşlarıyla doruğuna ulaşan 1443 ve 1444 Haçlı ordularına karşı giriştiği seferlerin hikâyesini anlatır. Yazarı bilinmemekle beraber, olayların çağdaşı olduğu açıktır; büyük ihtimalle de II. Murad'ın maiyetinden birisidir. Olayların bir hayli ayrıntılı hikâyesini vermesi açısından oldukça önemli olan bu eser, "Kutsal Savaş" literatürünün diğer tipik örneklerinde gördüğümüz belagat ve ahlakçı klişeler-

5 Bkz. V. L. Ménage, *Neshri's History of the Ottomans: The Sources and the Development of the Text*, Londra, 1962.

6 İlk dönem Osmanlı tarihçiliğinin genel bir değerlendirmesi için bkz. H. Inalcık, "The Rise of Ottoman Historiography" ve V. L. Ménage, "The Beginnings of Ottoman Historiography", B. Lewis ve P. M. Holt (haz.), *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, içinde. [Her ikisi de bu kitapta çevrilmiştir.]

den kaçınmıştır. Yazarının Osmanlı ülkesi dışındaki, örneğin, 1439'daki Floransa Konseyi gibi kendi anlattığı hikâyeyle ilişkili olaylardan da bahsetmesi itibariyle de diğerlerinden ayrılır. Onbeşinci yüzyılın ana kronik grubundan ayrılan ikinci tarih çalışması Tursun Bey'in, II. Mehmed (1451-1481) devri ile halefi II. Bayezid döneminin 1488'e kadarki olaylarını anlatan *Tarih-i Ebü'l Feth*'idir. Veziriazam Mahmud Paşa'nın kâtiplerinden olan, yönetim kademesinde görevli bir kişi olarak Tursun Bey, tarihinde anlattığı olaylardan birçoğuna bizzat katılmıştır; bu, onun çalışmasını II. Mehmed döneminin en önemli kaynağı haline getirmektedir. Bununla birlikte, bazı açılardan, kullandığı üslup ve anlatmadıkları en azından anlattıkları kadar önemlidir. Tursun Bey II. Mehmed'i büyük Timur ayarında bir Dünya Fatihi, bir İslam Savaşçısı olarak resmetmek istemiştir. Bu imajı verebilmek için popüler kroniklerin sohbet tarzındaki Türkçesini neredeyse tamamen bir yana bırakarak, belki de bilinçli olarak Timur'un fetihlerini anlatan methiye türü tarihlerin mübalağalı, Farisî tarzını yeğlemiştir. Ayrıca, muhtemelen Mehmed'in askeri yeteneklerini vurgulamak amacıyla, bu Sultan'ın diplomatik ve politik faaliyetlerini neredeyse tamamen görmezden gelmiştir; halbuki bu özellikler II. Mehmed'in askeri seferlerinin ayrılmaz bir parçasıydı ve Osmanlı sarayının bir mensubu olarak Tursun Bey'in bunları birinci elden bilmesi gerekirdi. Tursun Bey'in temel amacı olgusal bir tarih yazmaktan ziyade Sultan'ın belirli bir imgesini yansıtmak olduğu için, eserinde bazı kronolojik boşluklar ile bazen tasvir edilen olayların tam yılında, daha çok da aylarda hatalara, yanlışlıklara rastlamak tarihçileri şaşırtmamalıdır.

Onaltıncı ve daha sonraki yüzyılların Osmanlı tarihçilerinin, ondördüncü ve onbeşinci yüzyılların tarihine dair bugüne kalanlardan daha güvenilir bilgi sunmadıkları gö-

rülmektedir. Bununla birlikte, onaltıncı yüzyılın başlarında kaleme alınan bir çalışmanın bir bölümü, o an için hâlâ hafızalarda canlı bir dönemle ilgilidir. Bu, Kemalpaşazâde'nin (1469?-1534) *Tarih-i Âl-i Osman* adlı eserinin II. Mehmed dönemini ele alan yedinci cildidir. Kemalpaşazâde'nin büyük ölçüde Neşrî, Tursun Bey ve bazen ismi tespit edilemeyen yazılı kaynaklara dayanmasına rağmen, olayların bizzat içinde bulunan kişilerin anlattıklarından da yararlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1480'de Otronto'nun zaptı esnasında orduda asker olarak bulunan bir sipahinin hikâyesi. Aslında onun asıl bilgi kaynağının ismini tespit etmek mümkündür. Bu kişi, II. Mehmed'in saltanatında defalarca eyalet valiliği yapmış ve, ardından, 1483 ve 1497 arasında Veziriâzam olarak hizmet etmiş olan Davut Paşa'dır. Bu pasajlar Kemalpaşazâde'nin *Tarih*'ini özellikle ilginç kılmakla birlikte, bilgi kaynaklarının isimlerini belirtmeden, onların hikâyelerini aralara beyitler sıkıştırılmış süslü bir nesir biçiminde yeniden anlatmıştır; ki bu üslup, onun eserinin bütününe hâkimdir.

Bu edebi Osmanlı malzemesi ondördüncü yüzyıldan ziyade onbeşinci yüzyıl hakkında daha iyi bir manzara sunmaktadır, ancak yine de tam olmaktan oldukça uzaktır. Aynı şey arşiv malzemesi için de geçerlidir. Onbeşinci yüzyılın ilk otuz yılından çok az sayıda belge kalmıştır. 1430'lardan itibaren, özellikle de 1480'lere doğru, bu tür belgeler daha düzenli bir hal almasına karşın, bunlardan ancak bir kısmı bize ulaşabilmiş, üstelik onların da çok azı bilimsel bir şekilde yayımlanmıştır. Bu dönemin Osmanlı devlet ve yönetim kurumlarının tarihini yazmak konusunda hayati önemde kapsamlı belge serileri yoktur (...).

Osmanlı metinlerinin yetersizliği göz önüne alındığında, Osmanlı tarihinin bu ilk devirlerinin hikâyesi anlatılacaksa, bunun büyük ölçüde, ondördüncü yüzyıl için ise neredeyse tamamen Türkçe olmayan malzemeye dayanıla-

rak yapılması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Bizans kaynakları en önemli grubu oluşturmaktadır; Bizans'ın son bir buçuk yüzyılındaki kaderinin büyük ölçüde Osmanlı sultanlarınca belirlendiği göz önüne alınacak olursa bu, daha bir açıklık kazanır. Dahası, dönemin Osmanlı toplumunun aksine, Bizans toplumunun okuma yazma seviyesi oldukça yüksektir. Bununla birlikte, bu yüksek düzey, Bizans metinlerinin bir tarih kaynağı olarak değerine bir dereceye kadar halel getirmektedir. Bir örnek verilecek olursa, Bizans İmparatoru II. Manuel (1391-1425) ve yardımcısı Demetrios Kidones'in mektuplarının Bizans ve komşularının ilişkileri hakkında çok değerli birinci el bilgiler sunması beklenebilir. Bu beklentiyi tatmin etmek bir yana, bu mektuplar Yunan risale edebiyatının parlak belagat örnekleri olarak karşımıza çıkar. Aynı edebi üslup kaygısı, değişik oranlarda Bizans kroniklerinin büyük kısmında da ortaya çıkar. Bununla birlikte, bunlar bazen Osmanlı tarihinin bir kısım olaylarına ışık tutan yegâne kaynaklar durumundadırlar. Hanedanın kurucusu Osman hakkında devrin kaynaklarındaki tek atıf Pahimeres'in (1310 civarı) kroniğinde karşımıza çıkmaktadır. Oğlu Orhan (1324?-1362) dönemi üzerine yapılacak herhangi bir çalışma büyük ölçüde Nikeforos Gregoras'ın (1360 civarı) ve özellikle aynı zamanda Orhan'ın kayınpederi de olan ve 1347 ile 1354 arasında Bizans İmparatoru olan Ioannes Kantakuzenos'un (1370 civarı) tarihlerine dayanmak zorundadır. Ama bunlar Osmanlı değil Bizans kronikleri olduğu için, içlerinde Türklere yönelik atıflar ana konularına göre arızi kalmaktadır. Bunlar, aynı zamanda, Bizans'ın düşmesinden önceye ait son önemli Yunan kronikleridir.

Onbeşinci yüzyılın ilk yarısına ait birtakım kısa Bizans kaynakları da vardır. Osmanlı tarihine katkıları açısından bunların belki de en önemlileri, 1394 ile 1402 arasındaki Konstantinopolis kuşatmasının anonim, 1422 kuşatması-

nın ise Ioannes Kananos tarafından kaleme alınan hikâyesi ile 1430'da Selanik'in düşüşünün anlatıldığı Ioannes Anagnostes'in kroniğidir.[7] Bunlardan ilk ikisi, esas olarak Konstantinopolis'i kendilerine bağışladığı için bakire Meryem'e şükranlarını sunan dinsel metinler olup birçok Bizans metinlerinde olduğu gibi, içerdiği dinsel önyargılar göz önüne alınarak okunmalıdır. Bunların dışında, Anagnostes'inkiyle aşağı yukarı aynı dönemde ve fakat Bizans çevresi dışında, Cephalonia (Kefalonya) Kontu ve Ioannina (Yanina, Yanya) Despotu Carlo Tocco'nun (öl. 1429) hayatına methiye amacıyla kaleme alınan kroniği de anmak gerekir. Bir methiye olarak zayıf kalan yazarın bu yöndeki girişimi, öte yandan oldukça sıkıcı ve fakat Tocco'nun Osmanlı hanedanıyla olan ilişkisi hakkında dikkate değer ayrıntılı tarihi bilgiler veren bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışma, 1430'da Yanya'nın Osmanlılarca fethinin arkaplanına ışık tutma noktasında dönemin diğer eserlerinden daha değerlidir.

1453'te Konstantinopolis'in düşüşünden sonraki yarım yüzyıl, Bizans'ın son yıllarını yaşayan kişilerce kaleme alınmış üç Yunan kroniğinin yazılmasına şahit olmuştur. Bunlar, *Tarih*'i 1462'de Osmanlıların Midilli kuşatmasının hikâyesinin tam ortasında birden sona eren Dukas; *Tarih*'i 1463 yılında biten Kalkokandilas ile olayları 1477'ye kadar getiren Frantzes'dir. Dukas hayatının büyük kısmını Sakız ve Midilli'nin Ceneviz hâkimlerinin hizmetinde geçirmiş ve bu elverişli konumundan dolayı Bizans ve Osmanlı politikaları hakkında pek çok kişisel bilgi ve gözlem edinmiştir. II. Mehmed'le ve büyük ihtimalle onun babası II. Murat'la da bizzat tanışmıştır. Sakız'ın karşısında Anadolu yakasındaki Aydın olayları üzerine oldukça iyi bilgi sahi-

7 Anagnostes için bkz. Speros Vryonis, "The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", A. A. M. Bryer ve Heath Lowry (haz.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham ve Dumbarton Oaks, 1986.

biydi. 1421 ile 1462 yılları arasındaki olayları bizzat yaşamış olması, Dukas'ın kroniğine olağanüstü bir canlılık kazandırmış, söz oyunlarına itibar etmeyen kuru bir dil tutturmasına yol açmıştır. Onun aksine, Kalkokondilas, Tukidides'i bilinçli bir şekilde taklide kalkarak edebi bir üslupla yazmıştır. Babası gibi kendisi de onbeşinci yüzyıl ortalarının Atinasının etkili şahsiyetlerindendi ve yeri geldiğinde bu şehirde ve yakındaki Peleponnesos'da yaşanan olayları kendi kişisel tanıklığından hareketle kaleme almıştır. Onun 1443-1444'teki İzladi Geçidi ve Varna seferleri ile 1448'deki İkinci Kosova savaşı hakkında yazdıkları, Kalkokondilas'ın bu seferlerde Osmanlı ordusuna eşlik ettiği izlenimi vermektedir. Bu grubun üçüncü kronik yazarı Frantzes son Bizans İmparatorlarının hizmetinde görev yapmıştı ve Konstantinopolis'in düşüşünde oradaydı. Önce Peleponnesos'daki Mistra Despotluğu'na, 1460'ta II. Mehmed'in burayı işgali üzerine, oradan da Korfu'ya kaçmıştı. Onun eseri çoğunlukla 1453'ten sonraki olayları kısa, sade bir şekilde çoğu zaman kişisel tanıklığından ya da görünüşte sağlam kaynaklardan hareketle betimlemektedir.

Bu üçüyle aynı döneme ait bir diğer Yunan tarihi ise İmrozlu Kritovulos'unkidir. Bizans edebi geleneğinin bir ürünü olmasına rağmen, konusunun, 1467'ye kadar hikâyesini anlattığı Osmanlı Sultanı II. Mehmed oluşu açısından ayrı bir yere sahiptir. Türk meslektaşı Tursun Bey gibi, Kritovulos da Sultan'dan bir kahraman imgesi yaratmayı hedeflemiş, ancak bu Tursun Bey'in İslami bir Dünya Fatihi'nden ziyade Hellenik bir kahramandır. Çalışmanın edebi yönünden çok tarihsel boyutu, Kritovulos'un, hikâye ettiği olayların çoğuna bizzat iştirak etmiş ya da bunlar hakkında yakın bilgi sahibi oluşundan kaynaklanmaktadır. Kuzey Ege adaları ve Peloponnesos'da meydana gelen olayların hikâyesi özellikle değerlidir.

Bütün bu Yunan yazarların az ya da çok bir kronolojik anlatım tutturmalarına rağmen, Frantzes dışındakilerin hiçbiri sağlam bir kronolojinin inşasına olanak sağlamazlar; çünkü anlattıkları olayların gerçek tarihlerini nadiren verirler. Bu ve diğer bazı açılardan, Frantzes'in çalışması bir bakıma edebi tarihten çok Kısa Kronik türüne daha yakındır. Yunan kaynakları içinde en iyi kronolojik bilgiyi bu Kısa Kronikler verirler. Bunlar Türkçe Tarihi Takvimlerle birtakım benzerlikler gösterir; genellikle gün ve ay belirterek, meydana geldiği yılla birlikte her bir olayın en kısa tasviriyle yetinirler. Öte yandan, Türkçe Tarihi Takvimlerden çok daha fazla sayıdadırlar; bir bütün olarak bakıldığında, kapsamları daha geniş olup Yunan edebi kroniklerinin değinmediği, genellikle yerel tarihle ilgili belli olaylara ilgi gösterirler. Verdikleri tarihlerde sık sık görülen tutarsızlıklara rağmen, bunlar, özellikle ondördüncü yüzyıl ve onbeşinci yüzyılın ilk yarısı olmak üzere ilk dönem Osmanlı tarihinin kronolojisi için en önemli kaynaklardan biri olma özelliklerini korumaktadırlar.

Slavca kaynaklara gelince, onlar da yaşadıkları Türk istilasını Ortodoks dünya görüşü içinde vermeye çalışan Ortodoks Hıristiyanların eserleri olmak itibariyle Yunanlılarınkine benzer. Ancak sayıca Yunanlı muadillerinden daha az sayıdadırlar. Bunun bir nedeni, bu dönemde okuma yazma düzeyinin Slav toplumunda daha düşük olması ise, belki bir diğer nedeni de bu alanda çok daha az bilim adamının çalışmış ve çok daha az sayıda metnin yayımlanmış olmasıdır. Yunan Kısa Kroniklerine benzer birkaç Sırpça eser olmasına rağmen, öyle anlaşılıyor ki yalnızca iki adet Slavca edebi tarih çalışması mevcuttur.[8] Bunların ilki, 1296'dan 1403'te Sultan I. Bayezid'in ölümüne kadarki olayları derleyen anonim Bulgarca kroniktir; eser 1403'ten sonrası için ise çoğunlukla Osmanlı iç savaşıyla ilgili bir-

8 Aşağıda bahsedilecek olan Konstantin Mihailoviç hariç.

kaç kısa olaya yer veriyorsa da bunlar pek sağlam değildir. Bizans ve İmparatorları hakkında, büyük ihtimalle bir Yunan kaynağından alınma birçok çelişkili ve anakronik pasaj dışında, yazar bizzat Bulgaristan ve Tuna'nın kuzey yakasındaki Eflak üzerine bazı bilgiler de vermektedir.[9] Bu çalışmadan daha yararlı olan diğer bir eser ise Filozof Konstantin adlı birisince kaleme alınmış Sırp Despot'u Stefan Lazareviç'in (öl. 1427) *Hayatı*'dır. Köstendil'in yerlilerinden ve Stefan'ın maiyetinden olan Konstantin'in, eserini, efendisinin ölümünün hemen ardından büyük ölçüde kendi hafızasına dayanarak yazdığı anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihçisi açısından bu eserin önemi, onun söz konusu Despot'un hayatı hakkında bilgi vermesi kadar Osmanlı iç savaşının tartışmalı olayları üzerine de eğilmesinden gelmektedir. Bununla birlikte, Konstantin çalışmasında hiçbir tarih vermez. Dolayısıyla, onun anlatısının diğer kaynakların yardımıyla değerlendirilmesi gerekir.[10]

Bütün bu Türk, Yunan ve Slav kaynakları 1481'e gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dahil olmuş bölgelerde kaleme alınmıştır. Bu bölge dışında, hem İslam dünyasından hem Batı Avrupa'dan Osmanlılar hakkında bilgi veren başka kaynaklar da vardır. İslam dünyasıyla karşılaştırıldığında, çok daha fazla sayıda Batılı kaynağa sahibiz, ancak bu oransızlık, pekâlâ bu iki alandaki bilimsel çalışmaların seviyesiyle de ilgili olabilir.

İbn Batuta'nın, 1330'larda Osmanlı Beyliği üzerine kısa ve ihtiyatla kullanılması gereken *Seyahatname*'si dışındaki en erken tarihli İslami kaynak Aziz b. Ardaşir'in *Bezm ü Rezm*'idir.[11] Bu eser, ondördüncü yüzyıl sonlarında Fars-

9 Bkz. C. Jirecek, "Zur Würdigung der neuentdeckten Bulgarischen Chronik", *Archiv für Slavische Philologie, XIV* (1892).

10 Bkz. St. Stanojevic, "*Die Biographe* Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle", *Archiv für Slavische Philologie*, XVIII (1986).

11 Bkz. H. H. Giesecke, *Das Werk des Aziz b. Ardasir Astarabîdî*, Leipzig, 1940.

ça kaleme alınmış olup Sivas emiri Kadı Burhaneddin'in (öl. 1398) saltanatına bir methiye niteliğindedir. Eserin Anadolu'ya odaklaşmış olması, onu, Burhaneddin'in çağdaşı ve hasmı olan Osmanlı Sultanı I. Bayezid dönemi için de önemli bir kaynak haline getirmektedir. *Bezm ü Rezm*'den kısa bir süre sonra kaleme alınmış bir diğer eser Nizameddin Şami'nin Farsça kaleme aldığı Timur'un fetihlerini anlatan *Zafernâme*'dir. Bu çalışma, Timur'un 1402'de I. Bayezid'e karşı kazandığı zaferine ve ardından giriştiği Anadolu seferine uzun bir bölüm ayırmaktadır. İbn Arabşah'ın *Acâibü'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr* adlı eserinde de aynı olaylara değinilir. Yazarı 1401'de Timur tarafından Şam'da tutsak edilen bu eser Farsça değil Arapça yazılmıştır ve methiye niteliğindeki *Zafernâme*'nin aksine, Timur'a yöneltilmiş bir yergidir. Bununla birlikte, her iki kitap da aynı belagat geleneğinin ürünüdür. Bu türde yazılmış bir diğer eser Ebu Bekir Tihrani'nin Farsça kaleme aldığı Akkoyunlu hanedanının tarihi olan *Kitab-ı Diyarbekriyye*'dir. Esas olarak Uzun Hasan (öl. 1478) dönemini ele alan bu kitap, doğal olarak, Uzun Hasan'ın Anadolu üzerinde egemenlik mücadelesine giriştiği rakibi II. Mehmed'e de atıflar içermektedir.

Bunların hepsi sade bir anlatım yerine kaside tarzının şiirselliğini andırır üslupta bir dil kullanmışlar ve olayları bu tarza uygun bir şekilde betimleyip sıralamışlardır. Hükümdar, hem safahatte hem savaşta bir kahraman olarak tasvir edilmiştir. Aziz b. Ardaşir'in tarihinin başlığının da yansıttığı gibi hükümdar, adaletiyle kendi ülkesini bayındır kılarken düşmanlarının ülkelerini yer ile yeksan eder, himaye ve cömertliğiyle istediği kişiye ikbal kapılarını açıp istediğini yerin dibine geçirirdi. Fars geleneğinin bu örneklerine karşılık, onlardan oldukça farklı Memluklular devrine ait Arapça kronikler de vardır. Bunlardan özellikle üçünde Osmanlılara değinilir. İlki, İbn Hacer el-Askalani'nin

1446'ya kadarki olayları içeren çalışması; ikincisi, İbn Tağriberdi'nin 1469 yılı olaylarıyla biten çalışması; ve üçüncüsü ise, bu tarihten başlayan İbn Hacer'in çalışmasıdır. Her üçü de gerçek yıllıklar olup genellikle döneminin önemli görülen olaylarıyla birlikte geçmiş ya da yaşanan dönemin önemli isimlerini ve diğer benzer konuları çoğu zaman ay ve yıl belirterek verirler. Bu biçimiyle onlar, kronolojik açıdan birkaç güvenilir kaynak arasında sayılmayı hak ederler. Ne var ki Osmanlı tarihiyle ilgili çok az bilgi verirler.

Batı Avrupa kaynakları çok daha fazla sayıda olup bunlar arasında Venedik arşivleri belki de en değerli olanıdır. Ondördüncü yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüyüşüne paralel olarak, Doğu Akdeniz'deki Venedik kolonilerinin ve Venediklilerin ticaretinin güvenliği Osmanlılar hakkında sağlam bilgi edinmeyi artan ölçüde zorunlu hale getirmiştir. Bir talih eseri olayların gelişimi, bu Venedik arşivinin büyük bir kısmının bugüne ulaşmasını ve araştırmacılara açılmasını sağladı. Venedik hükümetlerinin merkeziyetçi tutumları, bu hükümetlerin doğudaki yöneticileri, diplomatları ve valilerinin birçok konuyu verilecek karar için Venedik'e iletmeleri sonucunu doğurmuştur; bu yüzden merkezi hükümetin arşivi Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin iyi bir resmini sunmaktadır. Söz konusu arşivler yalnızca bugüne sağlam gelmekle kalmamış, bu konuda çalışan bilim adamları birçok belgeyi tam veya özet olarak yayımlamışlardır. Gelirinin büyük bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaretten sağlayan tüccar Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti'nin arşivlerinin de sonuç olarak eşit derecede öneme sahip olduğu ileri sürülebilir; fakat bugüne kadar çok az sayıda tarihçi bu alanda çalışmıştır ve onların çalışmalarına ulaşmak daha zordur. Muhtemelen Floransa ve Cenova arşivlerinde de Osmanlı tarihiyle ilintili malzeme mevcuttur.

Batı Avrupa edebi kroniklerinde Osmanlılara dair kesinlikle çok daha fazla bilgi bulunmasına rağmen, bunlar çok dağınıktır ve bazen bahsedilen olayların bizzat kendilerinden çok, kıyamet beklentisi içindeki yazarlarının kendi düşünce dünyaları üzerine daha fazla şey söylerler. Bu eğilimin bir örneği, onbeşinci yüzyılın başlarında ismi bilinmeyen bir Fransızın kaleme aldığı "Aziz Denis'in Rahibi"[12] adlı kronikte hikâye edilen Haçlı ordularının Niğbolu'da Osmanlılara karşı kaybettikleri savaştır. Kronik yazarının bu kısımdaki kaygısı olayların gerçekte nasıl gerçekleştiğini aktarmaktan ziyade, muzaffer Osmanlı Sultanı I. Bayezid'i, işledikleri günahlar ve Kilise otoritesine karşı gelmeleri yüzünden Tanrı'nın Haçlı ordularının başına musallat ettiği ceza olarak betimlemektir; bununla birlikte modern tarihçilerin istisnasız bu eseri güvenilir bir kaynak olarak gördükleri anlaşılıyor. Türkleri Hıristiyan tarihinin içinde bu şekilde değerlendirme girişimi Batılı edebi kaynakların tipik bir özelliğidir.

Bununla birlikte, bütün Batılı kaynakların Türklerle ilgili bilgileri önceden biçimlendirilmiş bir teolojik ya da edebi şema içine yerleştirmede aynı uzmanlığı gösteremedikleri, birkaçının ele aldıkları olaylara bizzat katılanlardan aktardıkları bilgileri edebi ya da ahlaki mülahazalarla çok fazla tahrif etmedikleri görülmektedir. 1360'ların sonunda Floransalı Matteo Villani'nin kaleme aldığı ve Osmanlılarla ilgili kronik ile 1410 civarında yazılmış anonim bir diğer Floransa kroniğindeki 1389 Kosova ve 1395 Argeş savaşlarıyla ilgili pasajlar bunun iyi bir örneğidir. Bu tür pasajların en önemli örneği hiç umulmadık bir şekilde Jehan de Wavrin'in kaleme aldığı bir onbeşinci yüzyıl Burgon (Burgundian) tarihi olan *Ancient Chronicle of Eng-*

12 L. Bellaguet (haz. ve çev.), *Chronique du Religieux de St. Denys*, Paris, 1839-1852.

land'da karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu pasaj Haçlı ordularının 1444'teki Varna savaşı sırasında Hıristiyan donanmasının gerçekleştirdiği Haliç seferi ile aynı donanmanın ertesi yıl Tuna yönündeki harekâtını anlatır. Kronik yazarı olay hakkında anlattıklarını bu donanmadaki Burgon gemilerinin kaptanlığını yapan yeğeni Walerin de Wavrin'den aktarmıştır; bu kişinin olaylarla ilgili raporları kroniğin bu kısmına canlı bir birincil tanıklık niteliği kazandırmaktadır.

Olaylara bu derecede yakınlığı özellikle Türklerle ilgili iki Venedik tarihinde de görmekteyiz, ki bunlar II. Mehmed'in 1460'tan sonraki saltanatı hakkındaki en önemli kaynaklardandır. Bunların ilki 1463-1479 Türk-Venedik savaşının en kapsamlı hikâyesini sunan Domenico Malipiero'nun *Türklerle Savaş Üzerine*'sidir. Bu kroniğin özgün tarafı, yazarın devlet kayıtları ile bizzat olaylara katılanların mektuplarını kullanmasıdır; Malipiero bu belgeleri kronolojik bir anlatı içinde çoğunlukla tam metin olarak aktarmaktadır. İkincisi ise, anonim bir Türk Tarihi olup onaltıncı yüzyılda eseri kaleme alan kişi değişik kroniklerden, diğer edebi kaynaklardan ve görgü şahitlerinin anlattıklarından topladığı bilgilerle bir hikâye oluşturmuştur. Eserin kapağında ismi belirtilenlerden biri II. Mehmed'in ordusunda muhtemelen yeniçeri olan Giovan-Maria Angiolello'dur. Bu yüzden, bu eser büyük ihtimalle yanlış olarak bütünüyle ona atfedilir. Bununla birlikte, esere dahil edilen Angiolello ve diğerlerinin hatıraları bu çalışmaya olağanüstü bir canlılık ve değer kazandırmaktadır.

Bazı hatıralar ise, kroniklerin bir bölümünü oluşturmak yerine müstakil çalışmalar olarak bugüne gelmişlerdir. Bunların en erken tarihlisi Türklerin Niğbolu savaşında esir ettiği ve ardından 1402 Ankara savaşına kadar I. Bayezid'in hizmetinde bulunan Bavyeralı Johann Schiltberger'inkidir. Schiltberger esaret hatıralarını otuz yıl sonra

kaleme almıştır. Bu yüzden hatıratında bazı boşluklar olduğu gibi, popüler ürünlerden de eserine birçok temayı dahil etmiştir; dolayısıyla hatırattan ziyade bir halk hikâyesi gibi okunmaktadır. Hatıralarını kaleme alan ikinci savaş esiri, 1455'te Novo Brdo savaşında tutsak alınan ve ardından 1463'te Macarlar tarafından esir edilene kadar muhtemelen bir yeniçeri olarak Osmanlılara hizmet eden Sırp Konstantin Mihailoviç'tir. O da Schiltberger gibi kitabını, olaylardan yıllar sonra hevesli Haçlıları bilgilendirmek amacıyla yazmıştır. Fakat Mihailoviç'in hatıraları, özellikle de II. Mehmed'in ordusunda katıldığı seferlerle ilgili olanları canlı ve ilginç bilgiler içermektedir. Üçüncü bir hatırat ise ikinci elden bugüne gelebilmiştir. Bu, Michel Beheim'in 1444 Haçlı seferini anlatan ve bu sefere katılıp Türklerce esir edilip on beş yıl hapiste kalan Hans Maugest'in hikâyesine dayalı bir Alman halk şarkısı olan *Varna'da Türklerle Savaş*'tır. Hikâyeyi manzum hale dönüştürmesine rağmen, Beheim, eski asker Maugest'in birahanelerde sık sık anlatılan hikâyesini belli bir inandırıcılıkla dile getirebilmiştir. Olaylardan yıllar değil de yalnızca aylar sonra kaleme alınan bir grup hatırat da 1453'te İstanbul'un fethinin görgü tanıklarının hikâyeleridir. Frantzes bunlar arasında birinci elden ve oldukça özet bir şekilde anlatan tek Yunanlıdır. Diğerleri yabancılardır; bunların en uzunu Venedikli Niccolò Barbaro'nun olayları gün gün anlatan *Kuşatma Günlüğü*'dür. Bu, muhtemelen Barbaro'nun henüz şehirdeyken tuttuğu bir günlüğün sonradan derlenmiş bir versiyonudur. Daha kısa, ama aynı derecede canlı bir diğeri Floransalı tüccar Giacomo Tedaldi'nin raporudur. Son olarak, Latin Paşpiskopos Sakızlı Leonard'ın Papa V. Nicholas'a hitaben kaleme aldığı kuşatma hikâyesi ile Leonard'ın maiyetindeki Kievli Kardinal İsidore'nin, yine aynı olaylar hakkında Papa Nicholas ve diğerlerine yolladığı

mektuplar anılmalıdır. İsidore Latince belagat konusunda çok daha yetenekliydi, dolayısıyla onun mektupları daha parlaktı; fakat Leonard'ınki daha fazla bilgi vermektedir.

Kişilerin hafızalarına dayalı diğer bir kaynak ise seyahatnamelerdir. Bunların ilk örneği Semerkand'a Timur'un sarayına gönderilen ve yolculuğunu Gelibolu, Konstantinopolis ve Anadolu üzerinden yapan Aragon elçisi Ruy Gonzales de Clavijo'nun anlattıklarıdır. Bu eser, Timur'un 1402-1403'te Anadolu'yu istilasının hemen ardından Osmanlı ülkesinin oldukça nesnel, ancak pek özet bir manzarasını sunmaktadır. İkinci bir seyahatname, 1430'dan hemen sonra Suriye'den yola çıkıp Anadolu üzerinden Balkanlar'a uzanan Osmanlı ülkesinden geçen Bertrandon de la Brocquière'nin betimlemelerini içeren *Denizler-Ötesi Seyahat*'dir. Çalışmada, bunun Kutsal Topraklar'a gidecek Haçlıları bilgilendirmek için yapılmış bir seyahat olduğu belirtilmesine rağmen, Hıristiyan duygusallığından uzak durmakta ve seyahatin oldukça ölçülü ve II. Murad'la yapılan bir görüşmeyi de anlatan sağlam görünen bir hikâyesini vermektedir. De la Brocquière, 1444 tarihli Anconalı Ciriaco'nun bir mektubundaki oldukça kısa bir değinme dışında, Edirne'deki Osmanlı Sarayının yegâne tasvirini sunmaktadır. Son olarak, Venedikli Giosafat Barbaro'nun *Seyahatler*'i, kendi kumandası altında 1473'te teşebbüs edilen ve başarısızlıkla sonuçlanan, Osmanlılara karşı kullanılmak üzere Uzun Hasan'a top gibi ağır silahlar gönderme girişimini anlatan bir bölüm dolayısıyla anılmaya değer.

Osmanlı tarihini esas olarak bunlardan ve benzeri arşiv belgesi niteliğinde olmayan diğer kaynaklardan yeniden inşa etmenin birçok güçlüğü vardır. Bunlardan en açık olanı, bu kaynakların farklı edebi geleneklerin farklı ve dağınık ürünleri olmaları, dolayısıyla kendi içlerinde de bir bütünsellikten yoksun oluşlarıdır. Bu, dengeli ve sağlam

bir tarihsel anlatı için zayıf bir temel oluşturmaktadır. Yazarların birçoğu için bağlı oldukları edebi modellerin gereklerine sadakat, olayların doğru anlatımından daha önemliydi. Bu bağlamda en basit ve kestirmesinden bir örnek vermek gerekirse, Bizans edebi kronikleri nadiren "Türkler"den bahseder, bunun yerine, klasik Yunan örneklerin taklidi olarak "İranlılar" ve "Barbarlar"a atıfta bulunur. Dahası, bu edebi kaynaklar, farklı ideolojik ve dinsel geleneklere mensup olmaları yüzünden, sık sık söz konusu önceden belirlenmiş ideolojik ve dinsel mülahazalarına hizmet edecek şekilde olayları görmezden gelmekte, yeniden düzenlemekte ya da doğrudan uydurmaktadırlar. Örneğin, "Aziz Denis'in Rahibi" Niğbolu yenilgisini açıklamak için Haçlıların günahkârlığına dair bir hikâye uydurmuş, Osmanlı kronikleri de I. Bayezid'in 1402'deki mağlubiyetini onun İslam ahlakından uzaklaşması karşısında Tanrının cezalandırması şeklinde izah etmişler, bunun için de Bayezid'in karısının Osmanlı sarayına şarap içmek gibi bir melaneti nasıl soktuğuna dair bir hikâye uydurmuşlardır. Osmanlı tarihi açısından bu tür edebi kaynakları gerçekte olup bitenlerin gerçek hikâyeleri olarak görmek çok nadiren mümkün olmaktadır.

Osmanlı tarihiyle ilgili ikincil kaynaklar bir başka karışıklık unsurudur. Yalnızca Osmanlı tarihi değil Balkan, Bizans ve Venedik incelemeleri gibi ilintili alanlarda oldukça başarılı modern bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte, bu alanda çalışan tarihçilerin bir kısmı kullandıkları kaynakların edebi niteliklerinin farkında değillerdir ve çoğu zaman edebi geleneği tarihsel olgu olarak görmektedirler. Örneğin, bir tarihçi için, Bizans kroniklerinin "İranlılar" şeklinde bahsettiklerinin gerçekte kimler olduğunu anlamak zor değildir. Aynı şekilde, tarihçilerin bir kısmı bu edebi kaynakların ideolojik niteliğini de takdir edememektedirler. Bu, bir şekilde Osmanlılarla ilgile-

nen ve çoğu zaman bilinçli veya bilinçsizce ortaçağlardaki atalarının haçlı ideolojilerini paylaşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kahramanlaştırılmış ve şehit düşmüş Hıristiyanlığa karşı savaşan abuk sabuk şeytani bir kütle olarak görme eğilimindeki Batılı tarihçiler için özellikle doğrudur. Bu yaklaşımın tek problemi, yalnızca çarpıtmaya ve aşırı başitleştirmelere değil, aynı zamanda bilinçli tahrifata da yol açabilme tehlikesidir. Örneğin, bugün hiçbir tarihçi, De Wavrin'inin görgü şahidi olarak kaleme aldığı hikâyenin varlığına rağmen, 1444'te Osmanlı ordusunu Boğaz'dan geçirenlerin ve onlara Haçlılara karşı kullanacağı topları sağlayanların Cenevizliler olduğunu kesin olarak ileri sürmemektedir. Bu, Hıristiyanların diğer Hıristiyanlara karşı Osmanlılarla yaptıkları çok sayıda ittifaktan yalnızca biriydi; fakat bu ittifaklar, muhtemelen "Türk'e karşı girişilmiş Haçlı seferi" gibi kolaycı ve bilindik anlayışı rahatsız edeceği için, günümüz Batılı tarihçilerin çalışmalarında nadiren ele alınmaktadır. Benzer bir aşırı başitleştirme ve çarpıtma da esas olarak Yunan Ortodoks ya da Müslüman kaynaklara dayanan ve bunların dinsel ve ideolojik tarafgirliklerini eleştirmeden kabul eden tarihçilerin çalışmalarında ortaya çıkmaktadır.

Bazı yazarlar yirminci yüzyıl ideolojilerini ondördüncü ve onbeşinci yüzyıla taşıyarak meseleyi daha da karmaşık hale getirdiler. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğan devletlerde çalışan milliyetçi tarihçiler için özellikle geçerlidir. Bilinen nedenlerle, bazı ilk Türk milliyetçilerinin Osmanlı karşıtı tutumlarına rağmen, Osmanlılarla kendini en fazla özdeşleştirenler modern Türk tarihçileri oldu; hatta kimileri Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşunu Türkün milli başarısı olarak gördüler. Bunun aksine, güneydoğu Avrupa ve Arap dünyasındaki modern devlet milliyetçiliklerinin esas malzemesi Osmanlı İmparatorluğu'nu "Türk boyunduruğu" olarak algılamak olmuştur; ki onlara göre

bu, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda ulusal mücadeleleri sonucunda yeniden dirilişlerine kadar Balkan ve Arap halklarının ortaçağlardaki ihtişamını yerle bir etmiştir. Arap devletleriyle güneydoğu Avrupa uluslarından tarihçiler, bir bakıma Türk karşıt imgesi ve Haçlı tarihçilerin genel çizgisinin doğal tamamlayıcısı olan bu görüşü eserlerinde yansıtma eğilimi içindedirler.

Bununla birlikte, ilk dönem Osmanlı tarihinin modern yorumları üzerinde en büyük etkiyi Paul Wittek'in çalışmaları yapmıştır. Çoğunluğu 1930'larda kaleme alınmış bir dizi makalede Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Hristiyanlığa karşı sürekli savaşa adanmış ve bundan vazgeçtiği anda çökmeye mahkûm bir "Gazi Devleti" olarak tanımlamıştır. Wittek'in formülasyonu büyük başarısını muhtemelen herkese hitap edişine borçluydu: Türk milliyetçileri Wittek'in gazilerine, yani Kutsal Savaşçılarını Türk-İslam kahramanlığının bir simgesi olarak bakarken, diğer milliyetçiler ve Haçlı tarihçileri onları "Türk boyunduruğu"nun ya da "Türk belası"nın bir tezahürü olarak görebilmekteydiler. Bununla birlikte, diğer İslam hükümdarları gibi Osmanlı sultanlarının da, yönetimlerini Müslüman tebaaları gözünde meşrulaştırmanın bir yolu olarak kendileri ve orduları için gazi imgesini ortaya sürmeleri gerçeği bir yana, "Gazi Devleti" teorisinin tarihsel gerçeklikle bir ilişkisi yoktur. Wittek'in çalışmalarının bir analizi, belki samimi olan bu teorinin, romantik Avusturya-Germen milliyetçiliğinin unsurlarının cezbedici bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanmasından başka bir şey olmadığını göstermektedir. O, İmparatorluğun İslam ve Hıristiyanlığın "sınır"ındaki konumunun onun *gazi* ideolojisini, bu ideolojinin de İmparatorluğun kaderini önceden belirlediğine inanmaktaydı. Wittek, I. Bayezid'in Ankara savaşındaki yenilgisini de onun Kutsal Savaş'tan vazgeçmiş olmasıyla açıklamakta ve Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nun 1918'de çöküşünü, kendisinin önceden belirlenmiş ideolojik düşmanı Katolik Habsburglarla yaptığı ittifaka bağlamaktadır. Yabancı etkilerin, ki Osmanlı örneğinde bu Latin etkisidir, kültürel kirlenmeye ve siyasi felakete yol açtığını düşünen Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür bir kirlenmenin önüne geçilmesinde Türk aşiretlerinin etnik açıdan karışık olan bir devlete gerekli olan saf Türk kanı aşılamak gibi tarihsel önemde bir işlevi yerine getirdikleri görüşündedir. Wittek son olarak, Osmanlıların ihtiyaç duyduğu "Türk" ve "gazi ruhu"nu Orta Anadolu bölgesinin sağladığı yolunda romantik bir anlayış geliştirmiştir. Wittek'in "Gazi Devleti" teorisi, saf ideoloji, kültür ve kanın başarılı devletin önkoşullarını oluşturduğu inancından kaynaklanmakta,[13] dolayısıyla bu teorinin kabulü ancak böylesi bir doktrinin kabulüyle mümkün olmaktadır. Buna rağmen, onun çalışmaları bir otorite olarak kabul görmeye devam etmektedir. Hatta bu yaklaşımı Osmanlı tarihinin Marksist teorileri içinde de görmek mümkündür. Sonuç tam bir ideolojik cadı kazanıdır.

Kaynak malzemenin hem dilsel hem kültürel açıdan oldukça çeşitli oluşu ve farklı dinsel ve milliyetçi hizipleri bir savaş alanı olması yüzünden, Osmanlı tarihinin ilk dönemleri yalnızca sıradan okuyucuların değil konunun uzmanlarının da kafasını karıştırmaktadır. [Bu karışıklık sağlam bir kronoloji oluşturup Osmanlı tarihinin ana hatlarını, bu tarihin bir parçası olan çeşitli dinsel, etnik veya

13 Wittek bu görüşü açık olarak hiçbir yerde dile getirmemektedir, ancak onun yazdıklarının analizi bunu ortaya koymaktadır. Bu konuda özellikle şu çalışmalarına bakınız: *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938; "Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum" (1936); "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople" (1938); "Le role des tribus turques dans l'Empire Ottoman" (1952). Son üçü P. Wittek (haz. V. L. Ménage), *La Formation de l'Empire Ottoman*, Variorum Reprints, Londra, 1982, içinde tekrar basılmıştır. Wittek'in tarih teorisinin bir analizi için bkz. "Paul Wittek's 'De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople' ", *OA*, V (1986).

milli grupların tarihi olarak değil yalnızca bir hanedanın tarihi olarak ele almakla bir ölçüye kadar giderilebilir.] Bu, tek boyutlu bir yaklaşımdır; ama hanedanın kendini yüceltme ve savunma mecburiyeti, kanımca, anılan dönemde Balkanlar ve Anadolu'daki en güçlü siyasi motivasyonu oluşturmaktaydı.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

AHMEDÎ (1334?-1412): Türk şair, Osman'dan Bayezid'e kadar olan Osmanlı sultanları hakkında bir bölüm içeren İskendername'nin yazarıdır. Ahmedî, *Dastan ve Tevârih-i müluk-i Âl-i Osman,* yay. Ç. N. Atsız, Osmanlı Tarihleri, İstanbul (1949); N. S. Banarlı, "Ahmedî ve Dâsıtân-ı Tevârih-i müluk-i al-i Osman", *Türkiyat Mecmuası,* 6 (1936-1939).

ANAGNOSTES, IOANNES (onyedinci yüzyılın ilk yarısında yaşadı): 1430'da Selanik'in Osmanlılar tarafından fethini anlatan Yunanlı yazar, yay. I. Bekker, *Georgius Phrantzes, Ioannes Cananus, Ioannes Anagnostes,* Bonn (1838); yay. J. P. Migne, *Patrologiae Cursus completus,* c. CLVI, Paris (1866).

ANONİM FLORANSA KRONİĞİ: Büyük olasılıkla çağdaş Anrea di Minerbetti'nin çalışması olan 1385'ten 1409'a kadar olan dönemi içeren Floransa kroniği, yay. E. Bellondi, *Cronica Volgare di Anonimo Fiorentino dall'anno 1385 al 1409, Rerum Italicarum Scriptores,* c. XXVII, Bologna (1917) içinde.

ANONİM GÜNLÜK: Onbeşinci yüzyılın başlarında Selanik'te derlenen çağdaş Yunan kroniği, S. Kugeas, "Notizbuch eines Beamten der Metropolis von Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts", *Byzantine Zeitschrift,* c. 23, (1914).

ANONİM KRONİKLER: İlk defa II. Bayezid'in saltanatında (1481-1512) bir araya getirilen bir grup Osmanlı kroniği, yay. F. Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken,* Breslau (1922).

ANONİM-NEŞRİ: Neşrî'nin kroniğini yazarken kaynak olarak kullandığı (buna bkz.) 1484'e kadar Osmanlı tarihinin ano-

nim kroniği. Basılmış edisyonu yoktur. Elyazması Bodleian Library, Oxford, Marsh 313'tedir.

ÂŞIKPAŞAZÂDE (yaklaşık 1400-1484 sonrası): 1484'e kadar Osmanlıların tarihini kaleme alan Türk kronikçisi. Âşıkpaşazade, *Tevârih-i al-i Osman*, yay. Ali, İstanbul (h.1332/1913-14); F. Giese, (yay.), *Die altosmanische Chronik des Âşıkpaşazade*, Leipzig (1929); *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, yay. Ç. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul (1949) içinde. Almancaya çev. R. Kreutel, *Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte*, Graz (1959).

AZİZ B. ARDEŞİR (öl. 1398 sonrası): İranlı tarihçi, Sivas sultanı Burhaneddin Ahmed'in (1344-1398) tarihinin (kaside veya methiye olarak yazılmış) yazarı. Aziz b. Ardaşir-i Astarabadi, *Bezm ü Rezm*, yay. M. F. Köprülü, İstanbul (1928). [Türkçesi: Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990]

BARBARO, GIOSAFAT (öl. 1478 sonrası): Venedikli diplomat, İran elçisi ve 1473'te Uzun Hasan'a top götüren donanmanın komutanı. G. Ramusio, *Delle Navigationi et Viaggi*, c. 2, *Viaggio di Iosafa Barbaro nella Persia*, Venedik (1559). İngilizceye çev. W. Thomas, yay. Charles Grey, *A Narrative of Italian Travels in Persia*, Londra (1873) içinde. E. Cornet, *Lettere al Senato Veneto di Giosafatte Barbaro, Ambasciatore ad Usunhasan di Persia*, Viyana (1852).

BARBARO, NICCOLÒ (onbeşinci yüzyıl ortasında yaşadı): Venedikli tüccar, 1453 İstanbul kuşatması günlüğünün yazarı. Metni yay. A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, c. 1, Milan (1976) içinde. İngilizceye çev. J. R. Jones, *Nicolo Barbaro, Diary of the Siege of Constantinople*, New York (1969).

BEHEIM, MICHEL (1416-yaklaşık 1475): Alman halk şairi, sefere katılmış Alman Hans Maugest'in rivayetinden oluşturulan, Varna seferi üzerine kaleme alınmış halk şarkısının yazarı, yay. H. Gille ve I. Spiewald, *Die Gedichte des Michel Beheim*, c. 1, Berlin (1968), no. 104.

BENEDETTO, BAŞPİSKOPOS (öl. 1463 sonrası): 1459'da Latin Midilli Başpiskoposluğu'na atandı; 1462'de Papa II. Pius'a

yazdığı mektupta tanık olduğu Midilli'nin düşmesini anlatır. "Leonardi Chiensis (sic) de Lesbo a Turcis capta Epistola Pio Papae II Missa", C. Hopf, *Chroniques Greco-Romanes,* Paris (1873) içinde.

BULGAR KRONİĞİ: 1296-1413 döneminin anonim Bulgar kroniği. Metin, J. Bogdan, "Ein Beitrag zur Bulgarischen und Serbischen Geschichtschreibung", *Archiv für Slavische Philologie,* XIII (1891) içinde.

DE CARESINIS, RAPHAYNI (1314-1390): Venedik Şansölyesi, 1343'ten 1388'e kadar Venedik tarihini kaleme alan yazar. Raphayni de Caresinis, *Chronica AA.* 1343-1388, yay. A. Pastorello, *Rerum Italicarum Scriptores,* c. XII/2, Bologna (1923).

DE CLAVIJO, RUY GONZALES (ondördüncü yüzyıl başı ve onbeşinci yüzyıl sonlarında yaşadı): Timur'a Aragon elçisi olarak gönderildi; 1403-1406 arasında Semerkant'a yaptığı seyahati kaleme alan yazar. Ruy Gonzalez de Clavijo, *Embajada a Tamerlan,* yay. F. Lopez Estrada, Madrid (1943); İngilizceye çev. C. R. Markham, *Narrative of the Embassy Of Ruy Gonzales de Clavijo to the Court of Timur,* Londra (1859).

DE WAVRIN, JEHAN (yaklaşık 1395-1471 sonrası): Bungurdlu kronik yazarı, Romalılar zamanından 1471'e kadar İngiltere tarihini kaleme almıştır. Jehan'ın kuzeni Walerin de Wavrin'in tanıklığından fazlaca yararlanarak bir araya getirilen 1443-1445 Haçlı Seferleri hakkında uzun bir bölümü içerir. Jehan de Wavrin, *Anciennes Chroniques d'Engleterre,* yay. Mlle. Dupont, Paris (1858-1863). Haçlılar ile ilgili bölüm için, N. Iorga, *La Campagne des Croises sur le Danube,* Paris (1927).

DUKAS (yaklaşık 1400-1462 sonrası): Yunanlı tarihçi, 1204'ten 1462'ye kadarki Türk-Bizans tarihini kaleme almıştır. Doukas, *Historia Byzantina,* yay. I. Bekker, Bonn (1834); *Historia Turcobyzantina,* yay. V. Grecu, Bükreş (1958). İngilizceye çev. H. J. Magoulias, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks,* Detroit (1975).

EBU BEKİR-İ TAHRANİ (öl. 1481/2 sonrası): İranlı tarihçi, 1472'ye kadar Akkoyunluların tarihinin yazarı. Ebu Bekir-i Tahrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, yay. N. Lugal ve F. Sümer, 2 c., Ankara (1962, 1964).

ENVERİ (öl. 1465 sonrası): İslam tarihini manzum olarak kaleme alan Türk yazarı; 1465'te Sadrazam Mahmud Paşa'ya atfedilmiştir ve Osmanlı sultanları hakkında bir bölüm içerir. Enverî, *Düsturnâme-i Enverî*, yay. M. H. Yınanç, İstanbul (1928).

FRANTZES, GEORGEOS (1401-1477): Bizanslı devlet adamı ve elçi; 1453'te Mora'dan İstanbul'a, 1460'ta da Korfu adasına gitti; Chronikon Minus'un yazarı, yay. J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, c. CLVI, Paris (1866), içinde; Chronikon Minus, yay. V. Grecu, Bucarest (1966). İngilizceye çev. M. Philippides, *The Fall of the Byzantine Empire*, Amherst (1980).

FROISSART, JEAN (1337-yaklaşık 1410): Fransız tarihçi, 1322'den 1400'e kadar olan tarihin yazarı. Jean Froissart, *Euvres de Froissart*, yay. Baron Kervyn de Lettenhove, Brussels (1870-1877). İznik'e yapılan Haçlı seferi için, bkz. c. 15.

GREGORAS, NİKEFOROS (yaklaşık 1295-yaklaşık 1361): Yunanlı teolog ve tarihçi; 1204'ten 1358'e kadar Bizans tarihini kaleme almıştır. Nikephoros Gregoras, *Byzantina Historia*, yay. L. Schopen, Bonn (1829-1855).

HALİL B. İSMAİL (Onbeşinci yüzyılın ortalarında yaşadı): Şeyh Bedreddin'in (öl. 1416) torunu ve dedesinin *Exemplary Life* adlı eserini kaleme alan yazar. Halil bin İsmail bin Şeyh Bedreddin Mahmud, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı*, yay. A. Gölpınarlı ve İ. Sungurbey, İstanbul (1967). Almanca özet, H. J. Kissling, "Das Menqybname Schich Bedr ed-Din's, des Sohnes des Richters von Samavna", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 100 (1950).

İBN ARABŞAH (1392-1450): Âlim ve tarihçi, 1401'de Şam'da Timur tarafından esir alındı; Timur'un hayatını kaleme alan yazar. İbn Arabşah, *'Aca'ib al-makdur fi nawa'ib Timur*, yay. Ali Muhammad Umar, Kahire (1979). İngilizceye çev. J. H.

Sanders, *Tamerlane or Timur, the Great Amir*, Londra (1936).

İBN BATUTA (1304-1377): Kuzey Afrikalı seyyah, seyahatlerini kaleme almıştır. İbn Battuta, *Rihlat ibn Battuta*, yay. Karam al-Bustani, Beyrut (1960). İngilizceye çev. H. A. R. Gibb, *Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa*, Londra (1929). [Bazı kısımlarının Türkçesi için Bkz. İsmet Parmaksızoğlu (haz.), *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981].

İBN HACER EL-'AŞKALANİ (1372-1449): Mısırlı âlim; 1372'den 1446'ya kadar olan dönemi anlatır. İbn Hajar al-*'Askalani, Inba' al-ghumr bi-anba' al-'umr*, yay. Hasan Habaşi, Kahire (1969-1972). Bu çalışmada Osmanlıları ilgilendiren bölümler için, H. İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara dair haberler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI/3/4/5 (1948).

İBN İYAS (1448-c1524): Mısırlı kronik yazarı; 1522'ye kadar Mısır tarihini kaleme almıştır. İbn İyas, *Bada'ic al-zuhur fi vaka'i al-duhur*, yay. P. Kahle, M. Mustafa, M. Sobernheim, İstanbul (1931-1939); gözden geçirilmiş baskı, yay. M. Mustafa, Kahire (1960-1963).

İBN TAGRİBERDİ (yaklaşık 1410-1470): Mısırlı kronik yazarı. Eserleri: (1) 641'den 1441'e kadar Mısır tarihi. İbn Taghriberdi, *Al-nücum al-zahira fi müluk Mısır ve'l Kahire*, Kahire (1929-1972). Açıklamalı İngilizceye çev. için bkz. W. Popper, *University of California, Publications in Semitic Philogy*, c. 15-19, 22, 23, Berkeley ve Los Angeles (1955-1960). (2) 1441'den 1467'ye kadar Mısır tarihi. İbn Taghriberdi, *Havadis al-duhur fi mada'l-ayyam ve'l-şuhur*, metnin bir kısmını yay. W. Popper, *University of California, Publications in Semitic Philogy*, c. 8, Berkeley (1930-1942).

İSTANBUL KUŞATMASINI ANLATAN YUNAN ANONİM KRONİĞİ: 1405'ten sonra ve 1411'den önce düzenlenen, 1394-1402 arasında İstanbul'un Osmanlılar tarafından kuşatılmasının anlatıldığı anonim. Fransızcaya çev. P. Gautier, "Recit inedit sur le siege de Constantinople par les Turcs (1394-1402)", *Revue des Etudes Byzantines*, XXIII (1965).

KALKOKONDİLAS, LAONİKOS (öl. 1465 sonrası): Atinalı tarihçi, 1293'ten 1463'e kadar Türk-Bizans tarihinin yazarı. Laonikos Chalkokondylas, *Historiarum Libri Decem*, yay.. I. Bekker, Bonn (1843); *Historiarum Demonstrationes*, yay. E. Darko, Budapeşte (1922-1927).

KANANOS, IOANNES (onbeşinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış Yunan kronik yazarı): 1422 İstanbul kuşatmasını kaleme almıştır. yay. I. Bekker, *Georgius Phrantzes. Ioannes Cananus. Ioannes Anagnostes*, Bonn (1838); yay. J. P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus*, c. CLVI, Paris (1866).

KANTAKUZENOS, IOANNES (yaklaşık 1295-1383): Ioannes VI, 1347'den 1354'e kadar Bizans İmparatoru; 1320'den 1362'ye kadar Bizans tarihini kaleme almıştır. Ioannes Kantakouzenos, *Historiae*, yay. L. Schopen, Bonn (1828-1832).

KARAMANLI MEHMED PAŞA (öl. 1481): 1478 sonrası Osmanlı veziriazamı; 1480'e kadar Osmanlıların tarihini kaleme almıştır. Türkçe çevirisi, "Osmanlı Sultanları Tarihi", yay. Ç. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul (1949) içinde.

KEMALPAŞAZÂDE (1468?-1534): Türk âlimi ve hukukçusu, 1502/3'ten itibaren Osmanlı sultanlarının tarihini kaleme almıştır (sekiz c.). Kemalpaşazâde, *Tevârih-i al-i Osman. VII Defter*, yay. Ş. Turan, c. 1 (faksimile), Ankara (1954); c. 2 (giriş ve eleştirel çeviriyazı), Ankara (1957).

KIDONES, DEMETRİOS (yaklaşık 1322-1400): Bizanslı âlim ve devlet adamı. *Demetrios Kidones, Demetrios Cydones. Correspondance*, yay. J. Loernetz, Vatican City (1956-1960). Seçilmiş mektupların Fransızcaya çev. için bkz. P. Wirth ve W. Gessel, *Demetrios Kidones, Briefe*, Stuttgart (1982).

KISA KRONİKLER: Anonim, edebi olmayan Yunanca kronikler. Hemen hemen Yunanca kısa kroniklerin tamamı kronolojik bir analizle Peter Schreiner tarafından toplanmış ve yayımlanmıştır. *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, c. 1 (giriş ve metinler), Viyana (1975); c. 2 (tarihsel analiz), Viyana (1977); c. 3 (seçilmiş çeviri metinler, ekler ve düzeltmeler, indeksler), Viyana (1979). (2) Edisyon ve İyonya'nın kısa kroniğinin analizi yaklaşık 1400, C. Estopanan, *Bizancio y Espana: el Legado de la Basilissa Maria y de los Despotes Thomas y Esau de Joannina*, c. 1 (1943).

KİEVLİ İSİDORE (öl. 1463): Papa'nın elçisi olarak atanan, kiliselerin birliğini sağlamak için 1439'da Rusya'ya ve 1452'de İstanbul'a gönderilen Yunanlı Roma Kilisesi Kardinali. Latince metinler ve İstanbul'un düşmesi üzerine yazdığı mektupların İtalyancaya çevirisi için bkz. A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, c. 1, Milan (1976).

KONSTANTİN, FİLOZOF (öl. 1432 sonrası): Sırp hükümdarı Stephen Lazarevic'in (1392?-1427) hayatını kaleme alan Sırp yazar. Metnin bir kısmı ve Almanca çev. için bkz. M. Braun, *Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarevic von Konstantin dem Philosophen*, Wiesbaden (1956).

KRİTOVULOS, İMROZLU (öl. 1467 sonrası): İmroz adasının Yunanlı eşrafı ve valisi. *De rebus per annos 1451-1467 a Mechemet II gestis*, yay. V. Grecu, Bükreş (1963). İngilizceye çev. C. T. Riggs, *History of Mehmed the Conqueror, By Kritovoulos*, Princeton (1954).

LA BROCQUIÈRE, BERTRANDON DE (Onbeşinci yüzyılın ilk yarısında yaşadı): Burgonya Dükü Philip'in danışmanı. Bertrandon de la Brocquiere, *Le Voyage d'Outremer*, yay. C. Schefer, Paris (1892). İngilizceye çev. T. Wright, *Early Travels in Palestine*, Londra (1848).

LEONARD, SAKIZLI, BAŞPİSKOPOS (yaklaşık 1395-1459): 1444'te Midilli Başpiskoposluğu'na atandı; Kiliselerin birliğini sağlamak için 1452'de İstanbul'a giden Kievli İsidore'a (buna bkz.) eşlik etti. Metnin Latincesi ve İstanbul'un fethini anlatan mektubunun İtalyancaya çevirisi için bkz. A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, c. 1, Milano (1976) içinde. İngilizceye çev. J. R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople*, 1453: Seven Contemporary Accounts, Amsterdam (1972).

LOMELLINO, ANGELO GIOVANNI (Onbeşinci yüzyılın ortalarında yaşadı): Galata'nın en son bağımsız valisi. Metnin Latincesi ve İstanbul'un ve Galata'nın fethini anlatan mektubun İtalyancaya çev. için bkz. A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, c. 1, Milan (1976) içinde. İngilizceye çev. J. R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople*, 1453: Seven Contemporary Accounts, Amsterdam (1972).

MAGNO, STEFANO (yaklaşık 1500-1572): Venedikli vakanüvis, özellikle Venedik'i konu alan tarihin yazarı. Özetler C. Hopf, *Chroniques Greco-Romanes*, Paris (1873) içinde; "Evenements historiques en Grece (1479-1497)", C. Sathas, *Documents Inedits Relatifs a l'Histoire de la Grece au Moyen Age*, c. 6, Paris (1885) içinde.

MALIPIERO, DOMENICO (öl. 1515): Venedikli tarihçi, 1457' den 1500'e kadar Venedik tarihini kaleme alan yazar, bir cildi Türk-Venedik savaşlarını anlatır. Domenico Malipiero, *Annali Veneti dal MCCCCCLVII ad MD*, Archivio Storico Italiano, c. 7, bölüm 1, Floransa (1843).

MANUEL II: 1391'den 1425'e kadar Bizans İmparatoru. Metinler ve mektuplarının çev. için bkz. George T. Dennis, *The Letter of Manuel II Palaeologus*, Washington D.C. (1977).

MAUGEST HANS: Bkz. BEHEIM, MICHEL.

MEHMED HAN OĞLU SULTAN MURAD'IN SAVAŞLARI: 1443'te İzladi Geçidi ve 1444'te Varna seferlerini anlatan çağdaş anonim Türkçe eser. yay. H. İnalcık ve M. Oğuz, *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han*, Ankara (1978).

MİHAİLOVİÇ, KONSTANTİN (yaklaşık 1435-1484 sonrası): 1455'te Türklere esir düşen Sırp; 1463'te Macaristan'da esir düşene kadar Osmanlı ordusuna hizmet etti; yaklaşık 1484'te tamamlanan anılarını kaleme alan yazar. Constantine Mihailovic, *Memoirs of a Janissary*, Çekçe metin ve İngilizce çev. B. Stolz, tarihsel açıklama sunan S. Soucek, Ann Arbor (1975).

II. MURAT VAKAYİNÂMESİ: 1450'ye kadar II. Murat'ın saltanatını içeren tarihi takvim. V. L. Ménage, "The Annals of Murad II", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXIX (1976).

NAZIM-ANONİM KRONİK: İyonya hükümdarı ve Kefalonya Kontu I. Carlo Tocco'nun (öl. 1429) yaşamını anlatan onbeşinci yüzyıla ait Yunanca nazım-kronik. yay. ve çev. Giuseppe Schiro, *Cronaco dei Tocco di Cefalonia di Anomino*, Roma (1975).

NEŞRİ, MEHMED (öl. 1520 öncesi): 1485'e kadar Osmanlıların tarihini kaleme almıştır *Neşrî, Kitab-ı Cihannüma*, yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara (1949, 1957). Tıpkı baskı-

lar, F. Taeschner, *Gihannüma, die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri*, c. 1 (giriş, Codex Menzel'in metni), Leipzig (1951); c. 2 (giriş, Codex Manisa'nın metni 1373), Leipzig (1955).

NİZAMEDDİN ŞAMİ (öl. 1412 öncesi): İranlı tarihçi; 1401'de Timur'un Halep'i fethinden sonra ona sunuldu. Yazar, Timur'un maiyetinde onun fetihlerini nazım olarak kaleme almıştır. Nizameddin Şami, *Zafername*, yay. F. Tauer, Prag (1936, 1957).

ORUÇ (onbeşinci yüzyıl sonları ve onaltıncı yüzyılın başlarında yaşadı): 1493'e kadar yazılan Osmanlı tarihini bir araya getirmiştir. Oruç b. Adil el-Kazzaz, *Tevârih-i al-i Osman*, yay. F. Babinger, Hanover (1925).

PAHIMERES, GEORGEOS (öl. 1310 sonrası): Yunanlı tarihçi; 1255'ten 1308'e kadar Bizans tarihini kaleme almıştır. George Pahimeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis*, yay. I. Bekker, Bonn (1835).

RAMUSIO, GIOVAN BATTISTA (onaltıncı yüzyıl ortasında yaşadı): Üç ciltlik İtalyanca seyahatnamelerin antolojisini bir araya getiren editör. *G.* B. Ramusio, *Delle Navigationi et Viaggi*, Venedik (1559). 1471-1474 arasında Uzun Hasan'a elçi olarak giden Catarino Zeno'nun Ramusio tarafından kaleme aldığı anlatının İngilizceye çevirisi için bkz. Charles Grey, *A Narrative of Italian Travels in Persia*, Londra (1873).

RUMLU HASAN (1530-1578 sonrası): Evrensel bir tarih kaleme alan İranlı yazar, eserin yanlızca 1405-1577 dönemini içeren iki cildi bize ulaştı. Uzun Hasan ile II. Mehmed arasındaki savaşla ilgili bölüm için bkz. *Ebu Bekir Tahrani, Kitab-ı Diyarbekriyye*, yay. N. Lugal ve F. Sümer, c. 2, Ankara (1964), ekler.

SAGREDO, GERARDO (Ondördüncü yüzyılın sonları ve onbeşinci yüzyılın başlarında yaşadı): Venedikli tüccar, Ankara savaşını ve sonrasını kaleme alan yazar. Metin, M. M. Alexandrescu-Dersca, *La Campaign de Timur en Anatolie*, Londra (1977), Ek 3 içinde.

SCHILTBERGER, JOHANN (yaklaşık 1380-1427 sonrası): Bavyeralı asker; 1396'da Türkler tarafından esir alındı; esir alı-

nışını kaleme alan yazar. J. Schiltberger, *Reisen des J. Schiltberger aus Munchen in Europa, Asien und Afrika von 1394 bis 1427,* yay. K. Neuman, Münih (1859). İngilizceye çev. J. B. Telfer, *The Bondage and Travels of J. Schiltberger,* Londra (1879).

SIRPÇA KRONİKLER: Metinler (1) yay. J. Bogdan, "Serbische Annalen von 1355 bis 1490", "Ein Beitrag zur Bulgarischen und Serbischen Geschichtschreibung", *Archiv für Slavische Philologie,* XIII (1891) içinde. (3) yay. T. Stojanovic; "Stari srpski rodoslovi i letopisi", *Zbornik za Istoriju, Jezik i Knizevnost Srpskog Narada,* Belgrad (1927).

ŞÜKRULLAH (onbeşinci yüzyıl ortalarında yaşadı): Osmanlı elçisi; 1456'dan Başlayan bir evrensel tarih kaleme alan yazar; II. Murad'a kadar Osmanlı sultanları hakkında bir bölümü vardır. Metin ve Almanca çevirisi için bkz. Th. Seif, "Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullah's persische Universalgeschichte", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* 1 (1921-1922)

TARİHİ TAKVİMLER: Türkçe ve Farsça kısa kronikler, her birinin gerçekleştiği tarihten bu yana geçen yılları gösterir. 1421, 1431/2 ve 1439/40 Osmanlı takvimleri için, yay. Ç. N. Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler,* İstanbul (1961); 1444/5 ve 1446/7 ve Astrolog Zeyn'in takvimi için, yay. O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler,* Ankara (1954).

TEDALDI, GIACOMO (Onbeşinci yüzyıl ortalarında yaşadı): Floransalı tüccar; İstanbul'un fethini kaleme almıştır. Metin, A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli,* c. I, Milano (1976) içinde. İngilizceye çev. J. R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople, 1453: Seven Contemporary Accounts,* Amsterdam (1972).

TURSUN BEY (1425 sonrası-1491 sonrası): Osmanlı bürokrasisinde görevli, veziriazam Mahmud Paşa'nın kâtibi; 1488'e kadar II. Mehmed'in ve oğlu II. Bayezid'in saltanatlarının tarihini kaleme alan yazar. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth,* yay. M. Arif, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,* Ekler (1912); *Tarih-i Ebu'l-Feth,* yay. A. M. Tulum, İstanbul (1977).

TÜRK TARİHİ: Venedikli anonim bir yayıncı tarafından çeşitli kaynaklardan bir araya getirilmiş 1514'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi. Giovan-Maria Angiolello'nun anılarını ve kesinlik kazanmamış diğer bazı bilgileri içerir, yay. I. Ursu, *Historia Turchesca* (1300-1514), Bucaresi (1910). Ursu, yazarın Donado da Lezze olduğunu öne sürer.

UYGURCA YARLIK: Uzun Hasan'a karşı II. Mehmed'in elde ettiği zaferin Doğu Anadolu'daki halkın arasında kutlanmasını anlatan 30 Ağustos 1473 tarihli Uygurca belge. Metin, R. R. Arat, "Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı", *Türkiyat Mecmuası*, 6 (1936-1939) içinde.

VENEDİK YILLIKLARI: 1329-1463 tarihlerine ait Venedik arşivinde bulunan belgelerin özetleri kronolojik bir sırayla verilmiştir. Bkz. F. Thiriet, *Regestes des Deliberations du Senat de Venise Concernant la Romanie*, Paris ve Hague (1958, 1959). Aksi belirtilmediği takdirde atıfta bulunulan 1463 öncesine ait tüm Venedik belgeleri bu kaynaktandır. 1464 ve 1481 tarihleri arasında atıfta bulunulan Venedik'e ait belgeler ve yazışmalar aksi belirtilmediği takdirde Malipiero'nin (buna bkz.) *Annali Veneti*'sinden alınmıştır.

VILLANI, MATTEO (Ondördüncü yüzyılın ilk yarısında yaşadı): *Floranslı kronikyazarı; 1346-1362 arası dönemin tarihini kaleme almıştır.* Matteo Villani, Cronaca, yay. I. Moutier ve F. Gherardi Dragomanni, Floransa (1847).

YAHŞİ FAKİH (Ondördüncü yüzyılın ikinci yarısında yaşadı): Sultan Orhan'ın *imamı* Ishak'ın oğlu; I. Bayezid'e kadar Osmanlı sultanlarının menakıbname yazarı. Onun çalışması sadece Âşıkpaşazade kroniği vasıtasıyla biliniyor. Âşıkpaşazade (buna bkz.) onu kaynak olarak kullanmıştır.

ZENO PIETRO (Ondördüncü yüzyıl sonları ve onbeşinci yüzyıl başlarında yaşadı): Venedikli, Andros lordu; 1403'te Gelibolu'da arabuluculuk yaptı. Metin için ve onun arabuluculuk raporlarının çev. için bkz. George T. Dennis, "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica*, faks.1 (1967).

Osmanlı Tarihyazıcılığının İlk Dönemleri*

Victor L. Ménage

Hicri 10., miladi onaltıncı yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı edebiyatının hemen hemen bütün dalları Fars etkisine yenik düşmüştü: Modeller öylesine çalışılmış ve dil o derece geliştirilmişti ki, yazarlar artık incelik ve maharet bakımından İran'ın şair ve nesircilerinin eserleriyle yarışacak eserler meydana getirmeyi göze alıyorlardı. Tarihyazıcılığındaki dönüm noktasını İdris-i Bitlisî ile Kemalpaşazâde temsil ederler. Bunlardan ilki, Osmanlı tarihinin tıpkı başka hanedanların tarihi kadar zarif ve tumturaklı bir şekilde Farsça yazılabileceğini, ikincisi ise Türk dilinin

* Orijinali: "The Beginning of Ottoman Historiography", B. Lewis ve P. M. Holt (haz.), *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962, 168-179. Çeviri: Mehmet Öz.

artık aynı belagat oyunları için uygun bir vasıta olduğunu göstermişti.

Bir önceki yüzyılın tarihi metinlerine gelince, onların edebi çekiciliği, çoğunluğunda hâkim olan dolaysız ve kaba üslupta yatmaktadır; halk edebiyatında kullanılmaya devam etmekle beraber, saray çevresi ile ifade biçimini başlı başına bir amaç haline getiren okumuş çevreler için yazan sanatkâr tarihçinin küçümsediği bu tarz, zevklerin değişmesiyle ortadan kalkmamış, fakat arka plana itilmiştir.

Tarihçi açısından bu ilk metinlerin önemi açıktır; fakat bunlar, daha sonraki yazarların Osmanlı Devleti'nin ilk iki yüzyılı için doğrudan doğruya veya şu ya da bu derecede dayandığı hammaddeyi oluşturduklarından, tarihyazıcılığı uzmanını da ilgilendirir. Bu metinlerin büyük bir kısmı günümüze kadar gelmiştir; dolayısıyla, birbirini izleyen derleyiciler tarafından örüldükleri ve nihayet artistik tarihlerde süslendikleri için, muhtelif -menkabe, gelenek, kronik ve methiye- çizgilerin izini sürmek mümkündür.

Süslü nesir tarzında yazılan bir metin daha sadık bir biçimde nakledildiğinden, üslup değişikliği modern tarihçi bakımından bir avantaj sağlamıştır. Kafiye için kullanılan bir kelime ya da kelime oyunu için kullanılan bir sıfat, çoğu zaman, pek bilinmeyen özel bir ismin bozulmasını dahi önlemiştir; böyle bir metni kopya eden kişi (müstensih), araya bir şeyler ekleme ya da değişiklik yapmanın metindeki sanatkârlığı bozacağını hissettiğinden metinle oynamakta tereddüt etmiştir. Önceki dönemlere ait daha popüler tarihlerin müstensihi ise böyle bir zorunluluk hissetmemiştir; o, modelini 'düzeltmek', genişletmek, özetlemek veya devam ettirmekte kendisini serbest hissetmiştir; öyle ki, genellikle belirli bir yazmanın, yazarın asli eseri mi yoksa (pek çok metin bizzat yazarları tarafından bir defadan daha çok değiştirildiğinden) yazarın daha sonraki bir

düzeltilmiş nüshası mı ya da ilavelerinin derecesine göre kendi adına bir yazar nitelemesini hak eden bir müstensihin yeni bir nüshası mı olduğuna karar vermek imkânsızdır. Nakletmenin olağan tehlikeleri ile meydana getirilmiş bir metindeki bozulma bir yana, yalnızca bu gerçek bile bu tür eserlerin basım için hazırlanmasını çok zorlaştırıyor; modern araştırmacıların çabalarına rağmen hiçbir onbeşinci yüzyıl tarihinin tamamen tatminkâr bir basımına sahip değiliz. Böyle metinlerin giderek yaygınlaşan, tek bir yazmanın tıpkıbasımı şeklinde yayımlanması uygulaması ekonomik oluşundan da öte övgüye layıktır: Okuyucu, tek bir yazmadan, farklı nüshalardan elde edilen bir metnin karmaşasıyla dolu bir basımınkinden daha sağlam bir rehberlik elde edebilir.

Aşağıdaki inceleme konuyu tümüyle işlediği iddiasında değildir; ne var olduğu bilinen bütün eserler ne de hatta basılı olanların tamamı bu incelemeye dahil edilmiştir; ayrıca, Osmanlıların genel tarihlerini yazmamış olmakla birlikte, halefleri üzerinde önemli bir etki bırakan (Yazıcıoğlu Ali ve Tursun Beğ gibi) bazı yazarlar atlanmıştır. Bu inceleme, onbeşinci yüzyıl tarihlerinin bazılarının niteliğinin ve bunların yazarlarının yöntemlerinin genel bir tasvirinden daha fazla bir şey değildir.

Üzerinde durulması gereken ilk yazar, Ahmedî, tarihçi değil bir şairdir. O 1330 civarında Anadolu'da doğmuş ve İslami bilimlerin bütün dallarında ustalaştığı Mısır'da tahsil görmüştür. Uzunca bir süre, Anadolu Selçuklu Sultanlığının halefi durumundaki devletlerin en güçlü ve kültürlülerinden birisi olan Germiyan Beyi'nin merkezi olan Kütahya'da yaşadı; fakat muhtemelen Germiyan Beyliği'nin bir kısmının Osmanlı topraklarına katıldığı 1380 civarında bir zamanda yükselmekte olan Osmanlı Hanedanının maiyetine girdi. Timur'un Anadolu'dan çekilişinden sonra Emir Süleyman'ın [Çelebi] Edirne'deki sarayında onun hâmiliği-

ni elde etti ve kesinlikle I. Mehmed'in saltanatını gördü. Onun büyük eseri, efsanevi İskender'in başından geçen olayların felsefe, ilahiyat, tıp ve tarih üzerine bir konuşma için vesile olarak kullanıldığı, 8.000 beytin üzerinde, uzun bir mesnevi olan *İskendernâme*'dir. (Hammer çok yerinde bir şekilde bu şiiri aynı anda hem bir Lucan'ın hem de bir Lucretius'un eseri olarak tanımlar.) Şiirin yaklaşık dörtte biri, efsanevi Kayumers'ten başlayarak dünya tarihinin bir hikâyesinden oluşur. Ahmedî, İskender'in hocası Aristo'dan kendi zamanlarına kadar dünya tarihini kendisine nakletmesini rica etmiş gibi göstererek bunu zekice araya sıkıştırmıştır ve takip eden hikâye daha sonra olacaklar üzerine kehanetler tarzında devam etmiştir. Bu son kısım bazı yazmalarda Hülagü'nun Bağdad'ı yağmalamasıyla biter; başkalarında Ahmedî'nin zamanına kadar devam eder ve 340 kadar beyitten oluşan son bölüm Ertuğrul'dan Emir Süleyman'a kadar Osmanlıların hikâyesini anlatır ve Emir Süleyman'a övgülerle biter.

Basit, sade tarzı ve dindar didaktik tavrı sayesinde hayli popüler olan bu eserin, sonradan yapılan değişikliklerle meydana getirilmiş sayısız yazmaları mevcuttur. Şiirin bizzat şair tarafından, değişen hâmileri için, ithaf edilen kişiyle birlikte tarihi kısım güncelleştirilerek çok defa değiştirildiği açıktır; fakat bu değişikliklerin aşamalarını tespit etmek çok zor -ve belki de gereksiz- bir iş olurdu. Eserin Osmanlı tarihine ilişkin bölümü, elimizdeki haliyle, Ahmedî'nin Emir Süleyman'ın himayesi altına girişinden sonra esere katılmış olmalıdır. Bu kısmın yazım tarzı, beyitlerin arkasında, Ahmedî'nin şiirleştirdiği ve çeşitli ilavelerle süslediği, apaçık mensur bir kroniğin bulunduğunu ima etmektedir. Bu kaynağın hangi noktada sona erdiğine karar vermek kolay değil; bu, muhtemelen I. Bayezid'in hükümdarlığının ortalarıdır, zira Ahmedî'nin metninde Bayezid'in Niğbolu'daki ses getiren zaferinden hiç bahsedil-

mediği gibi Timur istilasından da özetle ve ilgisiz bir şekilde bahsedilmektedir.

Bu dönem boyunca derlenen (ve belki de Ahmedî'nin kullandığı kroniğin parçalarını içeren) kronikler daha sonraki eserlere katıldıysalar da, Ahmedî'nin eserinden sonraki takriben kırk yıllık dönemden hiçbir tarih çalışması günümüze gelmemiştir. Ahmedî'den sonra, asli biçimiyle günümüze gelen ilk kaynak, bilinen üç tanesi[1] kesinlikle saray için düzenlendiği için 'Hükümdarlık Takvimleri' olarak adlandırılması uygun olan bir grup kısa metinden oluşmaktadır. Bunların ilk ikisi 848 / 1444 ve 850 / 1446' da II. Murad için yazılmış yıllıklardır. Yıllıklar Adem'den itibaren peygamberlerin, halifelerin ve Selçuklu, Osmanlı ve Karaman hanedanlarının temel olaylarının kronolojik listeleriyle başlar; bunları, içinde bulunulan yılla ilgili kehanetler, rüya tabirinin kuralları vb. gibi astronomi ve astrolojiye ilişkin kısımlar izler. Aynı içeriğe sahip üçüncü yıllık, İstanbul'un alınmasından bir yıl önce II. Mehmed için yazılmıştı. Takvim kısmı kısa ve özlüdür, ama yer yer önemli ayrıntılar da içerir: Örneğin, üçüncü Takvim II. Murad'ın taht iddiasına meydan okuyan 'Düzme' Mustafa'nın gerçekte I. Bayezid'in Ankara savaşından sonra ortadan kaybolan oğlu olduğunun kabul edildiğini açıkça ortaya koyar.

1 Şimdi beş. O. Turan tarafından yayımlanan *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihli Takvimler*, (Ankara: TTK Yay., 1954) II. Murad devrine ait iki takvim (Paris ve Oxford'daki Yazmalar) ile ilk defa Halil İnalcık tarafından kullanılan (*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, 1954, i) ve N. Atsız tarafından *İstanbul Enstitüsü Dergisi*'nde tamamı yayımlanan 856/ 1452 tarihli takvimin (Topkapı Sarayı, Bağdat Köşkü 309 numaralı yazma) yanı sıra, Nur-i Osmaniye'de 858 tarihine ait ve metin olarak Bagdat Köşkü *takvimiyle* yakından ilişkili 3080 numaralı bir yazma vardır. Chester Beatty Kütüphanesinde (No. 402) bulunan bir yazma, bütün bunlardan daha erken bir tarihe ait görünen, ama daha az ayrıntılı kısa bir Osmanlı *takvim*'ini içermektedir (krş. V. Minorsky, *A catalogue of the Turkish manuscripts and miniatures*, Dublin, 1958, s. 3).

İçerikleri kadar önemli bir başka husus, bu erken kayıtların nasıl muhafaza edildiği konusunda sağladıkları kanıtlardır. Olaylar meydana geldikleri Hicri yıl belirtilerek değil, fakat her yılla ilgili kayıtlar *(--- eldenberü, ... yıldur)* biçiminde, yıllığın tertip edildiği yıldan şu kadar yıl önce vuku buldukları belirtilmek suretiyle tarihlenmiştir. Osmanlı kısmındaki ilk kayıtlar çok kısa olup sadece sultanların doğum ve tahta geçiş tarihleriyle önemli fetihleri kaydederler, ama daha yakın yıllara ait kayıtlar çok daha tamdır ve her bir yılda bazısı epeyce ayrıntılı, ötekiler ise sadece falanca vakıa şeklinde yazılan birçok olay yer alır. Bu aşamada, öteki Müslüman devletlerdeki büyük olaylar da dahil edilir. Şimdiye değin bilinen üç takvimin içerikleri (aynı değilse de) epeyce benzerdir ve her yıl, eski yıllığın ya arşivde muhafazaya gönderildiği ya da sarayın dışında elden çıkarıldığı ve saray müneccimi tarafından yeni bir yıllık hazırlandığı açıktır. İlke olarak, takvim derleyicisinin yapması gereken şey, her bir kaydın sonundaki rakama bir eklemek ve bir önceki yılın olayları için '... yıl öncedir' şeklinde bitecek son bir paragraf ilave etmek suretiyle eski takvimi kopya etmektir. Bundan dolayıdır ki, takvimlerde listelenen olayları sıraya koymak, yıllıkları ait olduğu yıllardan uygun çıkarmaları yapmak ve Hicri yıllarla tutarlı bir tarihler dizisine varmak basit bir meseledir. Gerçekte, tabii ki bu, o kadar kolay değildir; her bir derleyici zaman zaman bir yıl eklemeyi unutmuş ve tutarsızlıklar o denli birikmiştir ki, daha yakın zamanlara ait kayıtları bağdaştırmak bile çoğunca zor olmaktadır.

Varlıklarından kaynaklanan değerleri dışında, bu Hükümdarlık Takvimleri ile esasen aynı tarzda 'nisbî' tarihlerle düzenlenmiş popüler takvimler de tarihçi açısından önemlidir; zira bunlar, genellikle kelimesi kelimesine, ara sıra da derleyicinin malzemesini bunlardaki kronoloji ile uyuşturmak için yeni baştan düzenlemesini etkileyerek,

daha sonraki edebi kaynaklara dahil edilmişlerdir. Bunun için, daha sonra yazılan bu eserlerdeki tarihler ancak ihtiyatla kullanılmalıdır; çünkü kaynak-takvimin kronolojisindeki bir hata ihtimalinin yanında, [takvimlerdeki] rakamları Hicri yıllara dönüştüren müstensih veya derleyici tarafından yapılan bir başka hata ihtimalini de hesaba katmak zorundayız.

Bu durum, özellikle Avrupa ve Türk kütüphanelerinde pek çok yazmaları bulunan, genellikle sadece *Tevârih-i Âl-i Osman* başlığını taşıyan ve içeriklerindeki büyük çeşitliliğe rağmen son kertede birbiriyle ilişkili olan popüler anonim vekayinâmeler için geçerlidir. Bu kroniklerin hepsi aynı noktadan, Süleymanşah'ın Rum'a göçüyle başlar, fakat farklı noktalara getirilir; metinlerinde, mevcut biçimlerini II. Bayezid'in hükümdarlığında kazandıklarını gösteren belirtiler bulunan bir grup yazma, olayları 900 / 1494 civarına kadar nakleder ve bir başka grup 957 / 1550 civarına kadar devam ederken, birkaç yazma da onbirinci / onyedinci yüzyıla kadar uzatılmıştır. Ancak bu vekayinâmenin çekirdeği, galiba II. Murad'ın hükümdarlığının ilk yıllarında tertip edilen çok daha erken tarihli bir metindir. Bu çekirdek epeyce tutarsız bir tarzda yazılmıştır: bu, pek çoğu menkabe niteliğinde bir hikâyeler koleksiyonudur. Pek çok tarih verilmesine rağmen bu, kuru bir kronikten çok bir hikâye kitabıdır. Daha sonra, II. Murad'ın tahta geçmesiyle birlikte üslupta ani bir değişme meydana gelir: Son yirmi yılın olayları, üslup bakımından Hükümdarlık Takvimleri'ne çok benzeyen bir dizi kısa ve özlü kayıtlar halinde yazılmıştır; ancak Anonim Tevârih, farklı olarak, her bir yılın kaydını Hicri bir tarihle bitirir. Nitekim metinde, bu yıllık kısmında önce nisbî tarihleme sisteminin kullanıldığına dair işaretler vardır: mesela, 836 yılının kaydı, metin içindeki çelişkili 'Müslümanlar 836 yılında mağlup olduklarından beri' ifadesiyle son bulur. Burada kaynağın

şekil olarak Hükümdarlık Takvimleri'ne benzeyen (ama içerik bakımından onlardan oldukça farklı) bir takvim olduğu açıktır. Varna savaşının anlatımı ile metin daha ayrıntılı bir hale gelir, ama daha sonra tekrar özlü bir yıllık kaydına döner ve sadece birkaç büyük olayı ayrıntılı olarak nakleder.

Bu Anonim Tevârih'in çoğaltılmış nüshaları meselesi oldukça karmaşıktır. II. Bayezid devrinde düzenlenen nüsha, Süleyman döneminde devam edip yeni baştan tertip edilen nüshadaki mütekabil parçalardan daha tam bir metin sunar; ilki, sadece fazladan bazı masalları değil, fakat aynı zamanda Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinden uzunca alıntıları da içermektedir. On dört yazma nüshadan bu kronikleri yayımladığında F. Giese, II. Bayezid nüshasının aslî metin, Süleyman nüshasının ise bunun ilaveli bir kısaltması mı olduğuna ya da II. Bayezid nüshasının, ancak daha sonraki nüshada muhafaza edilen başlangıçtaki kısa bir metnin genişletilmesi mi olduğuna karar vermek zorundaydı. Giese, birinci seçeneği tercih etti. Maalesef, bu kroniklerle yakından bağlantılı bir metnin yazmalarının keşfi, Giese'nin yanlış bir tercihte bulunduğunu ve yayımladığı metin için seçtiği yazmanın ise, daha sonraki redaksiyonda daha sadık bir biçimde muhafaza edilen daha erken tarihli bir metnin üzerinde değişiklikler yapılmış bir versiyonu olduğunu ortaya koymuştur. Fakat Giese'nin etraflı eleştirel notları sayesinde diğer metni ayrıntılı bir biçimde yeniden inşa etmek mümkündür.

Bu kronikler arasındaki ilişkiler meselesini kısmen açıklığa kavuşturup kısmen de daha da karmaşıklaştıran metin, Bodleian ve Cambridge Üniversitesi Kütüphanelerindeki iki yazma esas alınarak basılmıştır. Ayrıntıdaki ufak, fakat sıklıkla da önemli farklılaşmalar bir yana, bu metin, esas itibariyle, eserin yazarı veya derleyicisi olan Uruc [Oruç] b. Adil'in isminin verildiği bir girişe sahip ol-

masıyla anonim metinlerden ayrılır. Oxford [Bodleian] nüshası daha iyi ve tam görünüyor, ama eksiktir ve Cambridge nüshası 899/1494 yılının olayları ile bittiği halde Oxford nüshası 872/1467-8 olayları ile kesilir. Oruç'un kroniğinin önemi, onun, genel anlamda, Süleyman nüshasının metnini, yani Giese'nin II. Bayezid nüshasının bir özeti saydığı metni, ilaveler olmaksızın vermesinden ileri gelir. Üstelik, bu kroniğin, aslında II. Mehmed devrinde kaleme alındığına ve dolayısıyla Giese'nin yazmalarının da kaynağını oluşturan ana metne daha yakın olduğuna dair bazı işaretler de vardır. Ancak belki de Oxford yazmasının 872'de kesilmiş olması gereğinden fazla vurgulanmıştır: Her iki yazmanın da aslında 899'a kadar geldiğinden ve (hakkında hiçbir şey bilinmeyen) Oruç'un II. Bayezid devrinde anonim malzemeyi yeniden düzenleyip genişletmeye çalıştığından şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. Bibliotheque Nationale'deki iki yazmada Oruç'unkine çok yakın olan, ama 908 yılına kadar devam eden metinler bulunmaktadır. Gerçekten de teşhis edilip tanımlanmayı bekleyen böyle birçok metnin daha bulunması muhtemeldir. Bu kronik malzemesinin hepsi de ortak malzeme olarak kabul edilmiş ve her bir müstensih veya musahhih (bu terimler buradaki bağlamda genellikle eşanlamlıdır) malzemeyi istediği gibi değiştirmede ya da genişletmede kendisini serbest hissetmiştir. Tarihi gerçeği, bu tür metinlerden eleyip ortaya çıkarmak büyük özen ve dikkat gerektirir.

II. Mehmed'in hükümdarlığı döneminden üç tarih günümüze gelmiştir ve bunların hiçbirisi kapsamlı değildir. Bunlardan yalnızca üçüncüsü özel olarak Osmanlıların tarihidir; diğer ikisi ise -Ahmedî'nin eseri gibi-, yazarların hikâyeyi kendi günlerine kadar getirmek için Osmanlı hanedanı hakkında kısımlar ekledikleri evrensel tarihlerdir. Üslup bakımından çok farklıdırlar: İlki epeyce düzgün bir şekilde Farsça nesir olarak, ikincisi çok bayağı bir Türkçe

nazım tarzında ve üçüncüsü ise süslü Arap nesri biçiminde yazılmıştır.

Birincisinin yazarı, Şükrullah, I. Murad devrinin sonuna doğru dünyaya gelmiş ve yirmi iki yaşında Osmanlı hizmetine girmiştir. Ulema tabakasına mensup olup II. Murad tarafından çeşitli diplomatik görevlerde istihdam edilmişti. *Behcetü't-Tevârih* adlı tarihini emekliliğini geçirdiği Bursa'da 861-3 / 1465-8'de yazdı ve Veziriazam Mahmud Paşa'ya takdim etti. Eserin on üç bölümünden sadece sonuncusu Osmanlılarla ilgilidir. Konusunun muazzam genişliğine rağmen onun tarihi epeyce kısa bir kitaptır ve büyük kısmı da, tahta geçiş ve ölüm tarihleri ve hükümdarlık sürelerinin hesaplarıyla birlikte hükümdar listelerinden oluşmaktadır. Şükrullah, eserinin giriş kısmında kullandığı kaynakların uzun bir listesini verir, ama Osmanlı dönemi hakkındaki bilgiler için herhangi bir kaynaktan söz etmez. Osmanlı bölümü II. Murad'ın tahta geçişine kadar epeyce tam bir anlatımı içerir, ama o noktadan itibaren olaylara ilişkin çok az ayrıntı mevcuttur. Şükrullah'ın tarihinin temel özellikleri, onun kronolojiye ve sultanların erdemlerini ve vakıflarını sayıp dökmeye gösterdiği ilgidir.

Enverî hakkında ise, çeşitli seferlerde Mahmud Paşa'ya eşlik ettiği ve evrensel tarihi olan *Düsturnâme*'yi 869 / 1465'te bitirdiğinden başka bir şey bilinmiyor. Eser yirmi iki küçük 'kitab'a ayrılmıştır; bunların ilk on yedisi temelde Beyzavî'nin *Nizâmi't-Tevârih*'inin nazma çevrilmiş bir tercümesini içerir. 18. Kitap Aydınoğlu Umur Bey'in kahramanlık maceralarının hikâyesini, 19. Kitap ise hanedanın efsanevi başlangıç yıllarından II. Mehmed'in tahta geçişine dek Osmanlıların tarihini anlatır. Yirminci kitap (868'e kadar) II. Mehmed'in saltanatına ayrılmıştır; aynı dönemi kapsayan 21. Kitap Enverî'nin hamisi Mahmud Paşa'nın başarılarını nakletmekte ve 22. Kitap ise yine aynı şahsın hayır işlerini saymaktadır. Enverî'ye göre, eserin ta-

mamının tertip edilmesi bir aydan fazla sürmemiştir; ki bu, onun Osmanlı kısımları için de önündeki bir metni manzum hale getirmekten öte fazla bir şey yapmadığını gösteriyor. Anlatım tarzından, büyük ölçüde, yukarıda anılanlarla aynı türe dahil olan bir takvime dayandığı açıktır, fakat kendi tecrübesinden, katıldığı seferlere dair ayrıntıları da ekler.

II. Mehmed'in ölümünün hemen arkasından İstanbul'da meydana gelen ayaklanmalarda öldürülen Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, Arapça nesir tarzında kısa bir tarih bırakmıştır. İki kısım halindeki eserin ilk kısmı Osmanlı tarihinin II. Murad'ın ölümüne kadar olan bölümünü, ikinci kısım ise II. Mehmed'in saltanatındaki olayları nakleder. Bu tarihin çoğunun da, pek çok tarih düşürme [ebced] ve süslü *sac* parçaları ilave edilmiş basit bir takvimin Arapçaya nakli olduğu anlaşılıyor.

Buraya kadar zikredilen bütün tarihler, bunların esas itibariyle popüler masallar ve takvimlerden derlemeler olduğunu gösteriyor; ne kadar işlenmiş olursa olsun üslup, bir isimler ve tarihler kataloğundan bir hikâyeye ve oradan tekrar geriye geçişleri gizlemeyi başaramıyor. Yine, bu yazarların üçü -Ahmedî, Şükrullah ve Enverî- Osmanlı tarihini yalnızca evrensel tarihin bir eki olarak ele alırlar. Günümüze gelenler arasında, tutarlı bir bütün teşkil eden, sadece Osmanlılara tahsis edilmiş ve açık bir şekilde bir şahsiyetin damgasını taşıyan ilk eser, Âşıkpaşazade'ninkidir. Adının gösterdiği üzere sufî şair Âşık Paşa'nın bir torunu olan Âşıkpaşazade, 1400 dolaylarında doğmuş ve muhtemelen yüz yıl kadar yaşamıştır; dolayısıyla onun ömrü burada ele alınan yüzyılın hemen hemen tamamını kapsar. II. Murad'ın hükümdarlığı boyunca ve II. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Rumeli'de gazi önderleriyle birlikte akınlara ve büyük seferlere katılıyordu. Tarihini hayatının sonuna doğru emekliliğini geçirmekte olduğu İstanbul'da yazdı.

Böyle uzun ve faal bir hayattan sonra görüp duyduklarını yazmaya ehil bir kişiydi ve tanrı vergisi anlatım kabiliyetiyle birlikte, kendi tecrübeleri kitabını çok canlı ve etkili kılmaktadır. Eser, öyle anlaşılıyor ki, yüksek sesle okunmak üzere yazılmıştı: Çoğu kısmı dolaysız konuşma tarzında düzenlenmiş olup kısa bölümlerin pek çoğunun sonu soru-cevap şeklindedir; burada dinleyiciler çevresinden birinin bir soru sorduğunu ya da bir itirazda bulunduğunu ve yazarın da okumaya devam etmeden önce meseleyi açıklığa kavuşturduğunu tahayyül etmeliyiz. Eser, tam bir popüler tarihtir ve kişilere itibar etmeyen bir kişi olan yazar ön yargılarını gizlemek için hiçbir gayret göstermez; sultanlar genelde yergilerin üzerindedir, ama devlet adamları ve komutanlar, yazar onların bunu hak ettiğini düşündüğü takdirde, sert eleştirilere hedef olurlar. Âşıkpaşazade'nin tarihinin ikinci yarısı kendi tecrübelerinden veya savaş arkadaşlarından edindiği birinci elden hikâyelerden kaynaklanmış olmalıdır. Kendisi seksen beş yaşındayken kitabını yazmak için oturduğunu söylerse de, kuvvetle muhtemeldir ki bundan çok daha önceden beri eserini, yıllar geçtikçe gözden geçirmek ve genişletmek suretiyle yazmaktaydı. Kitabın ilk yarısı ise yukarıda Anonim Tevârih'in 'çekirdeği' olarak anılanlarla hemen hemen harfiyen uyumlu epeyce malzemeyi içermektedir; metinler arasındaki uyum bu ana kaynağın bittiği anlaşılan noktada sona ermektedir. Burada Âşıkpaşazade, bir zamanlar kendisi bir delikanlı iken Orhan'ın imamı İshak'ın oğlu Yahşi Fakih'in evinde hasta yattığını ve I. Bayezid zamanına kadar Osmanlı hanedanının hikâyelerini Yahşi Fakih'in tanıklığına dayanarak naklettiğini anlatır. Bu cümle, bazı yorumcuları, bunun Anonim Tevârih ile Yahşi Fakih'ten kaynaklanan Âşıkpaşazade arasındaki ortak metin olduğuna inanmaya sevk etti. Tersinin doğru olması daha muhtemeldir: Ortak

malzeme 1420'ye kadar ulaşan yazılı bir kaynaktan alınmadır ve Âşıkpaşazade'ye mahsus olan metnin bir kısmı ya da bütünü onun epeyce yıl önceden Yahşi Fakih'ten aldığı hikâyeleri ifade eder. Her halükârda onbeşinci yüzyılın sonuna ait bir metnin, yazardan sadece iki kuşak (150 yıl) öncesinden nakledilen Orhan zamanına ait hikâye ve gelenekleri içermesi kayda değer bir husustur.

Âşıkpaşazade'den çok kısa bir süre sonra eserini yazan Neşrî hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmiyor. Bursa'da bir *müderris* olduğu ve I. Selim'in saltanatı sırasında orada öldüğü söyleniyor. Kendi tanıklığı sayesinde sahip olduğumuz tek kesin gerçek II. Mehmed öldüğünde Osmanlı ordugâhında bulunduğudur; vezirler arasındaki şaşkınlığın ve ardından İstanbul'daki karışıklıkların canlı bir resmini verir. Elimizdeki tarih, Neşrî'nin kaleme aldığı bir evrensel tarihin, *Cihannümâ*'nın, yalnızca altıncı ve sonuncu bölümüdür. Bu son kitabı, ayrı bir eser olarak II. Bayezid'e sunmuştur. Bu, Oğuz Kağan'ın evladı, Selçuklular ve Osmanlılar hakkındaki üç kısmı itibariyle, o zamana kadar yazılanların en uzunudur. Metinde, önceki kısımlara atıfta bulunan birkaç not, mevcut olduğu bilinmeyen ilk beş kitabın içeriği hakkında bazı ipuçları vermektedir.

Neşrî'nin Osmanlı tarihinin önemi şuradadır: Kendisi hiçbir yerde yazılı bir kaynak adı vermezse de kullandığı üç kaynağı teşhis etmek ve bu kaynakları onun metniyle karşılaştırarak kitabını nasıl yazdığını anlamak mümkündür. Onun temel kaynağı Âşıkpaşazade'dir ve birbirini takip eden bölümlerde neredeyse kelimesi kelimesine o metni izlemiştir; yer yer bir kelime ya da ifade değiştirilmiş, Âşıkpaşazade'nin kendi metnini çeşitlendirmek üzere koyduğu şiirler/beyitler ya atlanmış ya da nesre dönüştürülmüş, 'soru ve cevaplar' tahkiye biçiminde düzenlenmiş, bütün otobiyografik atıflar atlanmış, fakat orijinalin etkisi ve dolaysız anlatımı kaybolmamıştır. Neşrî'nin yaptığı en

çarpıcı değişiklik, Âşıkpaşazade'nin devlet görevlileri hakkındaki samimi hükümlerini sık sık yumuşatması ya da atlamasıdır: Örneğin, Âşıkpaşazade neredeyse bir yüz yıldır işlerin başında bulunan Çandarlı ailesinden nefret etmekteydi, ama Neşrî eleştirinin dozunu azaltır; o daha ağırbaşlı bir topluluk için yazıyor ve Çandarlı ailesinin temayüz etmiş son üyesi olan İbrahim'e büyük yakınlık gösteren II. Bayezid'in şahsında bir hami arıyordu.

Neşrî'nin kullandığı bir başka kaynak, Tarihi Takvimler'in birisiydi; bu metin, yukarıda anılan (856 tarihli) üçüncü takvime en yakın metin olmakla beraber aynısı değildi. Âşıkpaşazade'nin bölümleri genellikle bir tarihle biter; Neşrî'nin genel uygulaması ise ilgili bölüme takviminin o yıl için ihtiva ettiği malzemeyi ilave etmektir. Ayrıntıyla ilgili bazı noktalarda, özellikle de tahtta hak iddia eden Mustafa'nın hakikiliği meselesinde Neşrî, Âşıkpaşazade'nin metnini, takvimin tanıklığıyla uyumlu kılmak için değiştirir.

Neşrî'nin kullandığı üçüncü kaynak, bir yazması Bodleian Kütüphanesi'nde[2] bulunan ve adı bilinmeyen bir kâtip -muhtemelen biyografi kitaplarında adı geçen Şevkî- tarafından II. Bayezid için yazılan Türkçe bir Osmanlı tarihinin metnine çok yakındı. Bu tarihin mukaddimesi çok süslü bir *inşa'* tarzında yazılıdır, fakat tarihin kendisi düz ve dolaysız bir anlatıdır. Neşrî, Âşıkpaşazade'nin anlatımını tamamlamak için bu metni geniş bir şekilde kaynak olarak kullanmıştır: Ondan sadece Ankara savaşından sonraki iç savaşlara dair uzun naklini ve oraya buraya dağılmış pek çok kısmı değil, fakat aynı zamanda Âşıkpaşazade metnine maharetle yerleştirdiği ara cümlelerini, ibareleri ve hatta özel isimleri de almıştır. I. Bayezid'in saltanatına dair açık-

2 Marsh 313. Bu metin genellikle Ruhî'ye atfedilmiştir ve onun tarihiyle epeyce ortak noktası vardır; fakat daha erken bir tarihte (889/1484) biter ve Ruhî'nin eseri olmaktan ziyade onun temel kaynağı olduğu anlaşılıyor.

lamasında basit bir derlemenin ötesine geçmiştir: Âşıkpaşazade'nin hikâyesini, olayların kronolojisini Bodleian metninde anlatıldığı şekle uydurmak için tamamen yeniden düzenlemiş ve bunu o kadar dikkatle yapmıştır ki, ancak çok sıkı bir analiz çelişkili noktaları ortaya çıkarır. Fakat üç kaynağının sık sık farklılaşan kronolojilerini bağdaştırmadaki maharetini takdir etmekle birlikte onun muhtemelen tarihi gerçekliği büyük ölçüde tahrif ettiğini kabul etmeliyiz; tarihinin daha sonra gelen pek çok tarihçi için bir temel kaynak olarak hizmet ettiği dikkate alındığında bu, daha ciddi bir kusurdur.

Bununla birlikte, bütün yöntem hatalarına rağmen Neşrî gerçek bir tarihçidir, çünkü o tarihçinin temel özelliğine, olayların hakikatini tespit etmek arzusuna sahiptir. Aynı şeyin, Vassaf ve Cüveynî'nin tarihlerini örnek alan *Heşt-Bihişt* adlı eseri II. Bayezid'in emriyle açıkça Osmanlı hanedanının yaptığı işleri yüceltmek amacıyla yazılan İdris-i Bitlisî için söylenip söylenemeyeceği kuşkuludur. İdris'in yer yer artık kaybolmuş bulunan daha önceki kaynaklardan topladığı bilgileri muhafaza ettiği doğrudur, fakat onun tarihinin içindekilerin etraflı bir analizinin (çoktan yapılması gereken bir iş) bu esere tarihi bir kaynak olarak hak ettiğinden daha fazla değer verildiğini ve belagatten arındırıldıktan sonra asıl anlatısının, çelişen rivayetleri uyumlu hale getirme gayretlerinin yol açtığı bazı ilave çarpıtmalarla birlikte Neşrî'nin anlattığı hikâyenin tekrarından pek fazla bir şey olmadığını ortaya koyması muhtemeldir.

İdris'in çağdaşı Kemalpaşazâde'nin bir tarihçi olarak önemi ancak şimdilerde anlaşılıyor; çünkü onun tarihinin büyük kısmının yazmaları yakın geçmişte bulunmuştur. O Türkçe yazmıştır, ama aynı İdris'in süslü üslubuyla ve onun *Heşt-Bihişt*'ini taklit ederek... Çok uzun ve ayrıntılı tarihinin ilk sekiz kitabı II. Bayezid'in emriyle yazılmıştır.

O, hayatına bir asker olarak başlayıp daha sonra ilahiyata dönen ve Kanuni Süleyman döneminde Şeyhülislamlığa kadar yükselecek olan, önemli işler başarmış bir kişiydi. Yakın bir geçmişte tıpkıbasım ve transkripsiyon olarak basılmış bulunan II. Mehmed'in saltanatına dair kitabının içeriğine baktığımızda, üsluptaki bütün farklılıklarına rağmen Anonim Tevârih, Âşıkpaşazade, Neşrî ve hatta İdris'in yöntemi olan, geçmişte olanları bir bağlantısız vakalar dizisi olarak değil, fakat birbiriyle ilgili bir olaylar zinciri olarak nakletmeye gayret etmesi bakımından, onun Osmanlı tarihyazıcılığına tamamen yeni bir görünüş getirdiğini görürüz. O, *casus belli*'den [savaş sebebi] daha ötesine bakmak ve okuyucuya bir sonraki kısımda anlatılacak durumu doğuran daha önceki gelişmeleri işaret etmek yoluyla olayların sebeplerini belirlemekle çok yakından ilgilenmiştir. Hemen hemen bütün seleflerinin yaptığı gibi Hıristiyan kuvvetlerin tamamını 'melun kâfirler' olarak bir arada toplamakla yetinmez, fakat her yeni temayı olayın geçtiği ülkenin kısa bir tanıtımıyla sunar.[3] Kaynaklarını seçmede bir ayrım yapar ve büyük ölçüde aralarında onun zamanının pek çok önemli şahsiyetinin de bulunduğu görgü tanıklarının anlatımlarına dayanır. Kısacası o, olaylarda bir düzenlilik görmeye çalışan ve gelecekteki politikalara ışık tutacak bir rehberlik arayan bir devlet adamı davranışını sergiler.

Eserlerinin devlet adamları ve hükümdarlar için pratik bir değeri olduğu düşüncesi, özellikle, aslında genel olarak bilgili kişiler için yazarken aynı zamanda büyüklerin hamiliğinin de peşinde olan Şükrullah ve Neşrî gibi *ulemaya mensup* tarihçiler tarafından devamlı olarak iddia edilmiştir. Onlar için tarihin iki yararı vardı: Tarih teoloji-

3 En azından bu özelliği Tursun Beğ'in *Târih-i Ebu'l-Feth*'inden ödünç almıştır. Kemalpaşazâde'nin (basımı Türk Tarih Kurumu tarafından üstlenilen) öteki kitaplarının aynı tesiri ne dereceye kadar gösterdiğini ileride göreceğiz.

nin hizmetkârıdır ve adil idare görevlerinde yöneticilere yardım eden bir rehberdir. Kemalpaşazâde'nin eserinin yeniliği, seleflerinin bir kısmının pek üstünde durmadan ve gerçekçi olmadan göz önünde tuttuklarını iddia ettikleri ikinci amaca muhtemelen hizmet edebildiğidir.

Onbeşinci yüzyıl tarihçilerini yazmaya yönelten gerçek nedenler daha az açık bir şekilde ifade edilmiş, ama belki de daha samimi bir biçimde hissedilmiştir. Bunların ilki, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin meşhur pasajında sembolleşen dindarlıktır; burada, Moğolların kötülük ve zulümlerinden bahsettikten sonra, gönül ferahlığı ile 'iyi müslümanlar ve adil' olan ve kendilerine özgü hiç durmaksızın *cihada* devam etme faziletine sahip Osmanlı beylerinin yapıp ettiklerini anlatma işine döner. Bu tema daha sonraki bütün tarihlerde geçer. Pek çok seferin Müslüman devletlere karşı yöneltilmiş olması önemli değildir, çünkü bu Müslüman kardeşlerin, ya Osmanlı topraklarına yaptıkları küçük çaplı akınlarla ya da Hıristiyan düşmanla ittifak yoluyla gazaya engel oldukları kabul ediliyordu; dolayısıyla, Avrupa yakasındaki bu zor çabanın kesintisiz olarak ilerleyebilmesi için Sultan onları bastırmaya mecburdu. Nasıl ki kâfire karşı savaş Tanrının işi ise ve bununla meşgul bulunan sultanlar ve savaşçılar kutsallık kazanmışlarsa, onların yaptıkları işleri kaydetmek de kutsal bir iş olup [bunları kaydeden] yazar da, ruhunun sükunete ermesi için onlar kadar bir *fatihayı* hak etmiştir.

Bununla yakından bağlantılı olan bir başka nokta da, samimi bir biçimde eğlendirme arzusudur. Oruç, eserinin giriş kısmında, Ahmedî ile aynı duyguları paylaşarak Osmanlı hükümdarlarının erdemlerini vurgular, fakat bu sultanların hikâyelerinin 'evliya hikâyeleri, *şehnâmeler*, Menâkıbnâmeler, Afrasyab ile Rüstem'in hikâyeleri'nin yanında yerlerini almak üzere kaydedilmeleri gereğine işaret ederek eserine başlar; Anonim Tevârih'in değiştirilmiş bir nüs-

hasının girişinde, eserin 'Osmanlı hanedanının [=Âl-i Osman'ın] yıllıklarını ve ayrıca geçmişte meydana gelen olayların olağanüstü hikâyelerini' içerdiği ilan edilmektedir. Bu türden eserleri katı bir biçimde 'tarihi metinler' olarak tasnif etmemiz gerçekten de bir anakronizmdir: Bunlar popüler eğlence ve devrin ahlakçı edebiyatının bir parçasını oluşturur. Anonim Tevârih gibi görünüşte verimsiz bir metnin değeri dahi çok benzer bir metin olan *Anglo-Sakson Kroniği* hakkında kullanılan sözlerle pek güzel ifade edilir: Kronik biçiminin ilkel kullanımı "geçmişe uzanan yıllar dizisini, her birisi kendine ait bir işaret ve belirti ile *tavsif* etmekti; böylelikle yıllar onlarda yaşayıp, eylemde bulunanların geçmişe dönüp bakmaları sırasında karıştırılmayabilirdi... Bunlar, gelecek nesiller için sadece bir savaş alanı ve bir galibinki gibi bir veya iki isim sunar, fakat devrin insanları için, yoldaşlık dönemlerinde hatırlayıp bir araya getirmek eğiliminde oldukları binlerce ayrıntıyı hatıra getirir. Bize naif ve kuru bir cümle gibi gelen şey onlar için bir kış akşamı eğlencesinin metni idi."[4]

Sonuç olarak, burada üzerinde durulan onbeşinci yüzyıl metinlerinde kaydedilen tarihi geleneğin Avrupa'da uzun zamandır bilindiğini ve kullanıldığını hatırlamak yararlı olacaktır. Hieronymus Beck 1551'de Anonim Tevârih'in (956 / 1549'a kadar devam eden) geç tarihli bir versiyonunu ortaya koydu; bunun J. Gaudier tarafından yapılan Almanca çevirisi 1567'de Frankfort'ta ve Hans Loewenklau'nun (Leunclavius) yaptığı Latince çeviri 1588'de basıldı. Leunclavius oldukça yetenekli bir çevirmendi ve kullandığı (ve o zamandan beri kayıp olan) yazmanın yalnızca günümüze kadar gelen yazmalardan daha eski olmayıp daha sonra değiştirilmiş nüshaya ait olmakla beraber, bu nüshada yer yer metinlerimizde ortaya konulanların hepsinden

4 Charles Plummer, The *Anglo-Saxon Chronicle*, çev. G. N. Garmonsway (Everyman series, Londra, 1953), s. xviii'de anılmıştır.

daha erken tarihli bir nüshanın özelliklerini koruduğuna dair işaretler vardır. Leunclavius'un *Historiae Musulmanae Turcorum*'u (Frankfort, 1591), birisi Anonim Tevârih'in bir diğer değiştirilmiş nüshası, ötekisi ise Neşrî'nin tarihinin Osmanlı kısmının büyük bölümünü kapsayan bir derleme olmak üzere, iki Türkçe metnin bir derlemesidir. *Historiae*'nin ilgili kısımları ile Neşrî'nin yakın geçmişte basılan metinlerinin karşılaştırması, orada sunulan metnin Neşrî'nin eserinin en erken düzeltilmiş metnine ait olduğunu ve daha sonraki kopyacı-düzeltmenlerin esere soktuğu hataların pek çoğundan arınmış bulunduğunu gösteriyor. Gerçekten de günümüzün şarkiyatçı olmayan araştırıcısı, onbeşinci yüzyıl Osmanlı metinlerinin çevirileri ile 1600'de *General Historie of the Turkes* adlı eseri üzerinde çalışmakta olan Knolles'den çok daha donanımlı değildir.

Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu*

Halil İnalcık

Onbeşinci yüzyılın başlarında Bayezid'in İmparatorluğunun dağılmasının ardından aynı yüzyılın sonunda Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine, Osmanlı tarihçiliğinin niçin önce genel eserler ürettiğinin geçerli sebepleri olduğu görülüyor. Daha önce Th. Seif, büyük bir İmparatorluk kurmuş olmanın bilinçli bir sonucu olarak, onbeşinci yüzyılın sonuna doğru çeşitli *Tevârih-i Âl-i Osman*'ların yazıldığına işaret etmişti. Osmanlı tarihinin gelişimiyle, Osmanlı tarihçiliğinin aşamaları arasında ilişki kurma girişimi, başlı başına çeşitli meseleler üzerine yeni bir ışık tutabilir.

I

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı kaynakları üzerinde yapılan ilk ciddi çalışmalarla birlikte, Osmanlı tarihi-

* Orijinali: "The Rise of Ottoman Historiography", B. Lewis ve P. M. Holt (haz.), *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Londra, 1962, 152-167. Çeviri: Fahri Unan.

nin en eski rivayetlerinin, Yahşi Fakih tarafından yazılan bir *menâkıbnâme* ve Ahmedî'nin *İskendernâme*'sindeki Osmanlılarla ilgili kısım olabileceği düşünüldü. Yahşi Fakih'in Yıldırım Bayezid zamanına kadarki dönemle ilgili *Menâkıb-i Âl-i Osman* adlı eseri, yalnızca Âşıkpaşazade tarafından anılır. Âşıkpaşazade, Yahşi Fakih'le 1413'te Geyve'de görüşmüştü. I. Mehmed tarafından kendisine toprak bağışlanmış olan Yahşi Fakih'in, sultanın saltanat mücadelesini desteklediği anlaşılıyor. Emir Süleyman'ı destekleyen Çandarlı Ali Paşa aleyhinde Âşıkpaşazade'de görülen sert eleştiri, görünüşe göre Yahşi Fakih'den kaynaklanmaktadır. Yahşi Fakih'in, eserini I. Mehmed zamanında kaleme aldığı görülüyor. Fr. Giese, haklı olarak, Osmanlı tarihinin ilk yüzyılına dair Âşıkpaşazade'nin ve Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın, Yahşi Fakih'in eseri olduğu anlaşılan ortak bir kaynağı kullanmış *olabileceklerine* işaret eder. Giese, ayrıca, bu kaynağın, bunları ve -Giese'ye göre- Âşıkpaşazade'nin iyi bir metnini içeren Neşrî tarafından yeniden inşa edilmiş olabileceğini de ileri sürer. Oruç'un tarihi bulunduğunda, bu eserin de doğrudan doğruya aynı kaynakla ilgili olduğu görüldü. Eserin editörü Fr. Babinger, kroniğin Fatih zamanında kaleme alındığı ve Anonim Tevârih'in, bunun yeni bir versiyonundan başka bir şey olmadığı düşüncesindedir. Fakat ilk olarak, Manisa yazmasının girişinde görüldüğü gibi, Oruç tarihi II. Bayezid'e ithaf edilmişti. İkinci olarak, Oruç ve Anonim Tevârih, Âşıkpaşazade'deki orijinal kaynağın müstakil bir versiyonudur (örneğin, her üç versiyondaki Koyunhisarı muharebesini karşılaştırınız). Bu eserlerin ortak bir kaynakla olan köken ilişkileri, Osman Gazi'nin ortaya çıkışından 1422'de II. Murad'ın isyancı kardeşi Mustafa'nın ortadan kaldırılmasına kadar tesbit edilebilmektedir. Şu halde, 1422'ye kadarki olaylarla ilgili ortak kaynağın Yahşi Fakih'in eseri olduğu görülüyor. Kroniklerimize daha yakından bakalım.

Her üç kaynağın ilk bölümlerinde şu konu ortaktır: Bir Oğuz grubu, Fırat'ta boğulan Süleyman Şah'ın idaresi altında Anadolu'ya göç etmişti. Oğlu Ertuğrul ve kardeşleri, Sürmeli Çukuru'na geri döndüler (Neşrî ve Kemalpaşazâde'de üç; Âşıkpaşazade, Oruç ve Anonim Tevârih'te ise sadece iki kardeşin ismi verilir). Selçuklu hükümdarı Alaeddin, Ertuğrul'a ve onu takip edenlere Söğüd-Tomaliçdağı ve Ermenibeli bölgesini bağışladı. Bu tema, Oruç ve Anonim Tevârih'te farklı kaynaklardan ilavelerle genişletilmiştir; fakat üç metnimiz, Tursun Fakih'in *hutbe*sinden itibaren, Osman Gazi'nin ismi üzerinde tamamen birleşmektedirler. Burada sadece Anonim Tevârih, Osman'ın kuvvetleri ile Bizans İmparatorunun İznik'e yardıma gönderilen ordusu arasında Yalakova'da meydana gelen muharebenin orijinal bir rivayetini içerir. Bu muharebe, Pahimeres tarafından tasvir olunan Bafeus savaşının rivayeti ile bir rastlantı eseri olarak benzerlik gösteren Koyunhisarı savaşı değildir. Bafeus, Hammer ve ondan sonra yazan herkes tarafından, yanlışlıkla Koyunhisarı ile ilişkilendirilmiştir. Neşrî'de, aynı rivâyetin, Osman'ın bu başarısına mükâfat olarak beylik hâkimiyet sembollerini almasıyla bağlantı kurulan bir versiyonu vardır. Oruç'ta bulunan ve Osman'ın Konstantin'in oğlunun idaresinde tekfuru tarafından gönderilen kuvvetler karşısında kazandığı zafer, aynı hikâyenin başka bir varyantı olabilir. Pahimeres'i, tarihinde Osman'ı ilk defa anmaya sevk eden bu olay, eğer Osmanlı kaynaklarında hiç zikredilmemiş olsaydı çok şaşırtıcı olurdu. Gerçekten, bu olay Oruç ve Anonim Tevârih'te geçmesine rağmen Âşıkpaşazade tarafından zikredilmez.

İznik kuşatması ile ilgili meşhur ejderha ve derviş hikâyesi sadece Anonim Tevârih'te bulunur ve *Saltuknâme*'de de yer alan oldukça yaygın bir halk hikâyesidir. Oruç, Baba İlyas hakkında, Elvan Çelebi tarafından kaynağı *menâkıbnâme* olarak belirtilen bir hikâyeden bahseder.

Menâkıbnâmelerden çıkan bu ilavelerin dışında, Oruç ve Anonim Tevârih, Sırplara karşı yapılan Meriç savaşının -biri Âşıkpaşazade'ye uyan, diğeri tamamen farklı- iki rivayetini verir. Oruç'un, 1395'te Mircea'ya karşı yapılan savaşla ilgili rivayeti, tamamen orijinaldir ve bugün konu hakkında bir Türkçe belgeden edindiğimiz bilgilerle uyuşmaktadır.[1] Bu önemli olay Âşıkpaşazade'de hiç zikredilmezken, bu olay hakkındaki ikinci rivayet, Ruhî'nin Bodleian nüshasında, Neşrî'de ve Bihiştî'de bulunmaktadır ve görünüşe göre aynı kaynaktan alınmıştır. Diğer taraftan, Oruç ve Anonim Tevârih'te bütünüyle eksik olan Orhan'ın Sakarya vadisindeki faaliyetlerinin tamamı Âşıkpaşazade'de bulunmaktadır. Âşıkpaşazade'nin sözlü kaynaklarından edindiği ek bilgiler, şüphesiz diğer iki metinde bulunmamaktadır. Bayezid dönemi ile ilgili daha fazla ilave bilgiye rastlıyoruz. Sultan Ahmed Celâyirî hakkındaki hikâyeler kadar, Timur'un Sivas'ı zaptı ve onun, esâret sırasında Bayezid'e muamelesi hakkındaki ayrıntılı rivayetler ise sadece Anonim Tevârih'te bulunmaktadır. Bu hikâyeler, hemen hemen iki yüz yıl sonra, Hamzavî'den aldığını söyleyen Âlî tarafından da tekrarlanmıştır.[2] Diğer taraftan, bu hikâyenin Anonim Tevârih'teki manzum kısımların aynı kaynaktan geldikleri anlaşılmaktadır. Anonim Tevârih'e bu dönem hakkında yapılan önemli eklemelerin muhtemelen bir başka kaynaktan alındığı rahatlıkla söylenebilir.

Bayezid'in yozlaşmış kadılara karşı tavrı ve gösterdiği çılgınca tepkisiyle ilgili bilgiyi her üç metinde de bulmaktayız, bu konuda tek fark Anonim Tevârih ile Oruç'un orijinal kaynağı daha tam olarak aktarmış olduklarıdır. Genel olarak Anonim Tevârih yönetimi eleştiren kısımlarda diğerlerine göre daha ayrıntılıdır.

1 Bkz. *Proceedings of the X. International Congress of the Byzantinists*, Istanbul, 1957, s. 220-2.

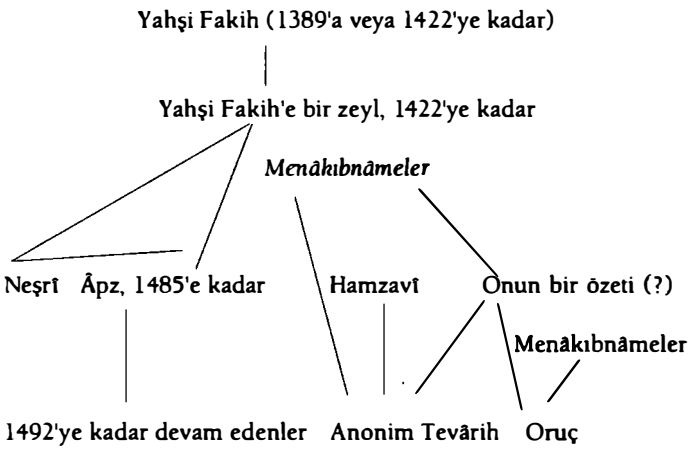
2 C. V, s. 94.

Oruç ve Âşıkpaşazade Mercidabık savaşının adını *Mecnun Tabak* olarak yanlış vermişlerdir; oysa Anonim Tevârih bunun doğrusunu vermektedir. Kanaatimce bu, Oruç'un Anonim Tevârih'in kaynaklarından biri olarak ele alınamayacağının bir başka göstergesidir.

Özetle, Âşıkpaşazade, Oruç ve Anonim Tevârih Osman'ın ortaya çıkışından 1422'ye kadarki dönem için müşterek bir kaynağı, tabii ki her biri kendi meşrebince kullanmışlardır. Genel olarak Âşıkpaşazade en ayrıntılı versiyonu olmakla birlikte, kimi yerlerde Oruç'un orijinal metni daha tam olarak kullandığı anlaşılıyor. Her üçü de müşterek kaynağa sözlü gelenekler ve menâkıbnânemelerden yeni bilgiler ilave etmişlerdir. Bununla beraber, Anonim Tevârih, 1402'den 1424'e kadarki dönem için, muhtemelen Hamzavî'ye ait manzum bir eseri de kullanmıştır. Bu nedenle, bütün bu metinler, müstakil kaynaklar olarak düşünülmelidir. Âşıkpaşazade ile aralarında ilişki olması gereken Kemalpaşazâde ve Neşrî kaynak grubu, müstakil versiyonlar olarak da düşünülmelidirler; çünkü her ikisi de ifadelerde bile açıkça ortak kaynaktan geldiklerini gösteren ve diğer hiçbirinde rastlanamayan detaylar içerirler. Diğer taraftan, bütün bu kroniklerin orijinal nüshaları, farklı metinler kadar önemli olabilir; çünkü yazarları, çeşitli tarihlerde ilavelerle veya kısaltmalar yoluyla tashihler yapmışlardır. Örneğin, Oruç'un Cambridge yazması, H. 899'daki olaylarla biter. Fakat Manisa yazmasının girişine göre, bu nüsha, olayları H. 906'ya kadar getiren tashih edilmiş bir nüshadır; içinde, örneğin Çukurova'ya Osman'ın sözde büyükbabası Süleyman Şah'la birlikte gelen kabileler hakkında ayrıntılı ilavelere rastlıyoruz. Bu ilaveler, görünüşe göre, bu bölgede üstünlük sağlamış olan Memlüklara karşı yürütülen mücadele yüzünden yapılmıştı. Âşıkpaşazade'nin de sürekli bu tür yeni ilavelerde bulunduğu şüphesizdir. Bu yüzden, Neşrî tarafından, Ruhî'nin kaynağından ve takvimlerden alınarak, Âşıkpaşazade metninde bir

hayli ilave yapıldığını kabul ettiğimiz zaman bile, Profesör Wittek'in, Âşıkpaşazade metninin bugün sahip olduğumuzdan daha detaylı olduğuna dair teorisi hâlâ geçerlidir.

En eski metinlerin sözde Yahşi Fakih'le ilişkisi hakkında söylediklerimizin özeti şudur:

İlk derleme eserlerin, 1402'deki büyük yenilgiden sonra, Osmanlı Devleti'nin varoluş mücadelesi döneminde ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bu tarihi rivayetler içerisinde, bu mağlubiyeti, I. Bayezid döneminde işlenen günahlara karşılık ilahi bir ceza olarak yorumlama gayreti kolayca görülebilir. Bayezid ve veziri Ali Paşa, devlet idaresinde şeriata tecavüz etmekle ve bid'atler çıkarmakla suçlanırlar. Kronik, Osman Gazi'yi, vefatında mülkiyetinde altın ve gümüş bulunmayan ve pazardaki alışverişler üzerine yeni vergi konulmasını şeriatın ihlali sayıp kabul etmeyen birisi olarak tasvir ederken, ilk Osmanlı hükümdarını ideal bir örnek olarak göstermek suretiyle kendi dönemini tenkit etmek ister gibi gözüküyor. İlk Osmanlı hükümdarları ta-

rafından dervişlere cömertçe topraklar bağışlanmak suretiyle gösterilen saygı üzerinde önemle durulması, Bayezid'in *mülk* ve *vakıf* topraklar üzerindeki hakları kaldırma politikasının ithamı olarak yorumlanabilir. Bu yüzden, Osmanlı tarihinin ilk yüzyılı hakkındaki bu eser, Bayezid İmparatorluğunun çöküşünde ortaya çıkan büyük hayal kırıklığının izlerini taşır. Osmanlılar, ondan sonra tarihi varlıklarına genel bir bakış sahibi olma ve aynı zamanda gelecek iddiaları için tarihi bir temel arama ihtiyacı hissettiler. Bayezid'in sert yönetiminin aksine, I. Mehmed ve II. Murad'ın yumuşak ve uzlaşmacı politikaları, aynı zamanda bu reaksiyoner tutumun yansıması gibi gözükmektedir. Timur'un halefleri, statükonun ihlali olarak Orta Anadolu'da Timur tarafından oluşturulan durumun Osmanlılar tarafından değiştirilmesine yönelik hiçbir yeni hareketi kabul etmemekte ve II. Murad'a, Karamanlılara karşı giriştiği faaliyetleri dolayısıyla tehditkâr emirler göndermekteydiler. Dahası, Timurlular, Osmanlıları, en azından hukukî açıdan Karamanlılara bağlı tutmaya çalışıyorlardı. Bugün, Murad'ın Şahruh'a gönderdiği mektupta olduğu gibi Osmanlı kroniklerinde de gördüğümüz şey şudur ki, Osmanlılar, *gaza* liderleri olarak, Rumeli'ndeki gaza yükümlülüklerini sürdürebilmek için Karamanlıların arkadan saldırılarını bertaraf etmek mecburiyetinde olduklarını ileri sürüyorlardı. Kroniklerde yer alan ve kendilerini, unutulmuş gibi gözüken Oğuz geleneğine bağlayan şecereler, Timurluların vasallığından kurtulabilmeleri ve Anadolu'daki Türk beylikleri üzerinde üstünlük iddia edebilmeleri için, Osmanlıları, Doğu'daki Hanların muâdili gösteriyorlardı. I. Bayezid, daha önce kendisini bütün Anadolu'da Selçukluların vârisi haline getiren *Sultânu'r-Rûm* unvanını ileri sürmüştü. Kroniğimiz, Osman'ın ağzından şu sözleri nakleder: "Eğer Allah Selçuklu Sultanı'na Sultanlık verdiyse, aynı Allah bana da gaza sebebiyle Hanlık verdi. Eğer o,

ben Selçuk hanedanındanım derse, ben de Gökalp neslindenim derim."[3] II. Murad zamanının Yazıcızâde'si, *Târih-i Âl-i Selçuk*'unda, daha sonra Ruhî veya onun kaynağı tarafından da alınan benzer ifadeleri toplamıştır. Kroniğimizdeki diğer bir gelenek, Osman'ı son Selçuklu Sultanı'nın meşru vârisi gösterir. I. Bayezid sonrası dönemin kaynaklarında yer alan bütün bu iddialar, Profesör Wittek tarafından çok iyi ortaya konmuştur.

Kısacası, orijinal kaynağımız, onbeşinci yüzyılın ilk on yılında Osmanlı Devleti'nde geçerli olan fikirlerin kuvvetli etkisi altında şekillenmiştir; dolayısıyla söz konusu kaynak, geleceğin Osmanlı veya Batılı tarihçilerinin, gerçek manasını pek de anlamadan amaçlarına uygun buldukları Osmanlı tarihine belli bir bakış yansıtır. Bu kroniğin derleyicisinin, malzeme olarak belirli olaylar veya şahıslar hakkında yazılan menâkıbnâmeleri ve *gazavâtnâme*leri kullandığı anlaşılıyor.

Bununla birlikte, 1422'den sonra, bir taraftan Âşıkpaşazade, diğer taraftan anonim Tevârih ve Oruç tamamen farklı kaynakları takip ederler. Âşıkpaşazade, eserinde özetlediğini söylediği menâkıbnâmelere, çoğu zaman kendi şahsi gözlemlerini ve sözlü bilgileri ilave eder. II. Murad'ın hükümdarlığının sonunda şöyle der: "Ben, Âşıkî Derviş Ahmed, bu sultanın bütün ahvalini, sözlerini ve fiillerini olduğu kadar, yaptığı bütün gazaları gördüm ve bildim, fakat bunları bu *menâkıb*'da özetleyerek yazdım." Anonim Tevârih'e ve Oruç'a gelince, 1422'den 1484'e kadar esas olarak ortak bir kaynağı takip ederler. Oruç, yeteri kadar anlamlı bir şekilde, 1422'de meydana gelen Mustafa isyanının iki farklı rivayetini verir; bunlardan birincisi, görünüşe göre, Anonim Tevârih'te ve Âşıkpaşazade'de de bulunan rivayetin aynısıdır. Anonim Tevârih, 1422'den sonraki olay-

3 Âşıkpaşazade, *Die altosmanische Chronik des Âsik Pasazâde*, haz. Fr. Giese, Leipzig, 1929, s. 20.

lar hakkında, *"Râvîler şöyle eydürler kim"* şeklindeki mutad ifade tarzıyla yeni kaynağa geçer. Oruç'un ve Anonim Tevârih'in bu tarihten sonraki dönemle ilgili ortak kaynaklarının, birazdan temas edeceğimiz takvimler olduğu görülüyor. Fakat daha önce, görünüşe göre ilk dönem Osmanlı tarihçiliğinin orijinal kaynakları olan *Menâkıbnâme*leri inceleyelim.

Bu dini-hamasi edebiyatın kökeni, bir taraftan popüler Türk destanlarında, diğer taraftan *megazi, siyer* ve *Menâkıbnâme* edebiyatıyla ilgili İslam geleneğinde aranmıştır. F. Köprülü, Anadolu Türklerinin Rumeli *gaza* bölgelerindeki başarılarının, daha önce *Battalnâme*ler ve *Dânişmendnâme*lerce temsil olunan popüler destanların üçüncü halkasını teşkil ettilerini ileri sürer. Ona göre, ünlü velî Sarı Saltuk'un Rumeli'ndeki gaza ve İslamlaştırma faaliyetlerinin dini-hamasi hikâyesi olan popüler bir menâkıb koleksiyonu durumundaki *Saltuknâme*, bu üçüncü halkaya örnek gösterilebilir.

Âşıkpaşazade, Oruç ve Anonim Tevârih'te gerçekte iki tür menâkıbnâme görmekteyiz; ilki, Osman Gazi'nin hanedanının geleceği hakkındaki rüyası ve I. Murad'ın mucizevi eylemlerinde olduğu gibi, tipik halk hikâyelerinden meydana gelir; diğeri ise, gerçek tarihi bilgiye dayanan menâkıbnâmelerden ve gazavâtnâmelerden ibarettir. Birinci Kosova meydan muharebesinin ve Ruhî'nin Bodleian nüshasında ve Neşrî'de yer alan, I. Mehmed'in 1402-1415 yılları arasındaki faaliyetlerinin ayrıntılı rivayetleri ikinci türe örnek olarak gösterilebilir. Âşıkpaşazade'deki Bursa'nın zaptına dair hikâye, aynı tipte menâkıbnâme olarak değerlendirilebilir. 1444 Varna savaşı hakkında yazılmış müstakil bir gazavâtnâme, *Gazavât-ı Murâd Hân*, bu türün orijinal bir örneği olarak bugün elimizdedir. Bu teferruatlı kitap, her ne kadar daha sonraki döneme ait bir menâkıbnâme ise de, bu tür menâkıbnâmeler hakkında iyi bir fikir

verir. Enverî'nin *Düsturnâme*'sindeki Gazi Umur destanı da, bu türden bir menâkıbnâme veya gazavâtnâme olarak sayılabilir. Bu arada, Osmanlı sınır boylarındaki *derviş* ve *gazi*lerin çoğunlukla aynı kişiler olduklarını düşünürsek, metinlerimizin bu iki terimi aralarında fark gözetmeden kullanmaları çok doğaldır. Her halükârda, belirli olaylar veya kişiler, yahut sultanlar veya ünlü uç beyleri hakkında yazılan bu tarihi menâkıbnâmelerin, genel olarak ayrıntılı ve oldukça güvenilir tarihi bilgiler verdikleri görülüyor.

Gaza ruhuyla dolu bir toplumda menâkıbnâmeler, genellikle genel toplantılarda, orduda veya Bursa şeriye sicilleri arasındaki bir kayıtta gördüğümüz gibi, tüccarların kendi paralarıyla askerleri donattıklarını gördüğümüz pazarlarda okunmak üzere düzenlenirlerdi. Sade bir dille, herkesin anlayacağı popüler hisleri yansıtan menâkıbnâme türü, Âşıkpaşazade ve Anonim Tevârih gibi popüler eserlerde olduğu kadar, sonraki yüzyıllarda da birçok gazavâtnâmede yaşamaya devam etmiştir. Gerçekten de Âşıkpaşazade, dinleyicilerine "Hey Gaziler" diye seslenir ve sözü şöyle tamamlar: "Her kim Âl-i Osman'ın bu menâkıbını okur veya dinler, onların ruhlarına dualar gönderirse, Allah da belki ona cennet saadetleri ihsan eder."

Oruç ve Anonim Tevârih'in ana kaynağı olan ve *cedâvilü't-takvîm, cedvelü'l-ihtiyârât* veya *ahkâm* ve *ihtiyârat* isimli astrolojik eserlerde bulunan takvimlere gelince; bunlar, ilk İslam astronomisinin bir dalını oluşturuyorlardı. İslam'ın ilk yüzyıllarında yetişen müneccimler, gelecekle ilgili kehanetlerine temel oluşturmak üzere, eserlerinde -siyasi veya doğal- önemli olaylar hakkındaki kronolojik listelere yer veriyorlardı. Onuncu yüzyılda astrolojik eserler için İhvânü's-Safâ tarafından önerilen şemaya atıfta bulunan Fr. Rosenthal, bunların vakanüvis tarzı tarihlere çok yakın oldukları düşüncesindedir. Anadolu Türklerinin bu ilimle çok erken ilgilendikleri görülüyor. Zeyne'l-Münec-

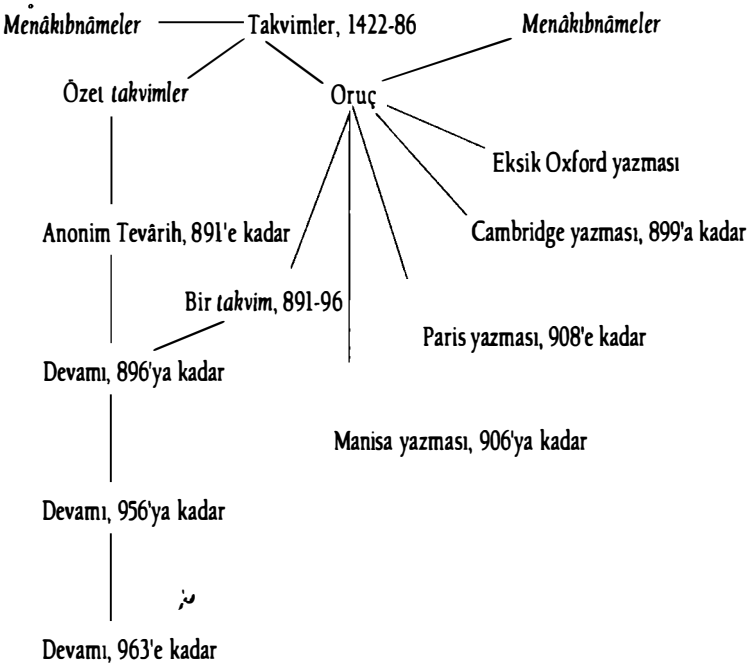
cim b. Süleyman el-Konevî'nin, 1371 yazının sonuna doğru Sivas'ta yazılan ve Selçuklular ile İlhanlılar hakkında kronolojik cetveller içeren *Cedvelü'l-ihtiyârât* adlı eserinin orijinal bir kopyası elimizdedir. Elyazmasının kapağında Bayezid Beğ, Tâcüddin Beğ ve Hacı Şadgeldi Beğ'in 6 Muharrem 780'de Çaldağ'da buluşması gibi hadiselere temas eden yazılı notların bulunması, müneccimlerin kronolojik verilerini nasıl hemen oracıkta kaydettiklerini göstermesi bakımından çok ilgi çekicidir. Birçoğu kronolojik cetveller içeren *ahkâm* ve *ihtiyârât*a dair pek çok Osmanlı eserinin önemi ancak son zamanlarda anlaşılmaktadır.[4] Hâlâ elde bulunan en eski Osmanlı eserleri, H. 849 ve 851 yıllarına aittir ve daha da eski eserlere dayandıkları açıktır. Her yeni yıl başlangıcında, sultanın kullanması için ahkâm ve ihtiyârâtla birlikte bir takvim hazırlandığı görülüyor. Hakikaten, H. 856 yılına ait başka bir takvim bulunmaktadır ki, içindeki kronolojik cetveller yukarıda zikredilen metinlerde özetlenmiştir. Bu nedenle, müneccimler, saraydaki ilk *vakanüvisler* olarak değerlendirilebilirler.

Şimdi size Oruç ve Anonim Tevârih'in, bu takvimlerden elde ettikleri bilgileri kaynak olarak nasıl kullandıklarına bir örnek verelim: H. 849 yılına ait takvimde şu satırları okuyoruz: "Murad Han zamanında, üç yıl içinde Novabiri kalesi, şehri ve bir kısım toprakları Rumeli Beğlerbeği Şihâbüddin Paşa tarafından, bir kısım yerler de Uçeli Beği İshak Paşa tarafından küffârdan alındı." Anonim Tevârih'te ise şunları okuyoruz: "843 yılında idi, Sultan Murad Belgrad üzerine yürüdü, fakat şehri alamadı, sonra geri döndü, Novaberda kalesini fethetti; Şihâbüddin Paşa ve Uç beği İshak Beğ o bölgenin bir kısmını fethettiler." Bu bilgiler Oruç'ta şöyledir: "843 yılında Şihâbüddin Paşa Novaberda kalesini ve oranın beri tarafındaki toprakları aldı; Uç beği İshak Beğ de onunla birlikteydi." Son olarak Neşrî,

4 Bkz. H. İnalcık, *Fatih Devri*, Ankara, 1954.

aynı kaydı şu şekilde verir: "844 yılında Novabiri kalesi, bazı küffar vilayetleriyle birlikte Şihâbüddin Paşa, bazı kaleler ise Uç beği İshak Beğ tarafından alındı." Oruç nüshalarının, kaynağına gereği gibi uymadığı, fakat Anonim Tevârih'in ise Novobrdo'nun zaptının şerefini Sultan'a bıraktığı dikkati çekiyor. Takvimler, ilk Osmanlı hükümdarları için bir kronik kullanmış olmalıdır; çünkü bu ilk dönemde herhangi bir takvimin yazılmış olması ihtimal dışıdır. Gerçekten de takvimler, I. Murad'ın son yıllarına kadar çok az bilgi verir. Onların kullanmış olabilecekleri kronik, 1480'de Karamanlı Mehmed Paşa tarafından kullanılan kroniğin aynısı gibi görünüyor. Varna savaşında olduğu gibi, önemli çağdaş olaylar H. 849 takviminde oldukça ayrıntılı bir şekilde hikâye edilmektedir. Varna savaşı ile ilgili bir sayfalık takrir, H. 856 takviminde birkaç satıra indirilmiştir. Fakat Oruç'un bu savaşla ilgili tasvirinin, 849 takvimindeki tasvirden bile çok daha fazla ayrıntılı olduğu dikkati çeker. Görünüşe göre Oruç, Varna veya Kosova savaşı gibi büyük olaylar için Anonim Tevârih kadar gazavâtnâmeleri de kullanmıştır; gazavâtnâmelerin kullanıldığı yerlerde, takvimlerin kronolojik kayıtlarında kopukluklar olduğu görülebilir. Metinlerimiz, takvimlerden alınmış bilhassa depremler, astronomik olaylar, yangınlar ve veba salgınlarıyla ilgili bol miktarda kayıt içerirler. Takvimler, Anonim Tevârih ve özellikle Oruç, kronoloji konusunda, Neşrî gibi yazılı derleme eserlerden kıyaslanamayacak kadar iyidirler. Divan'da bulunan paşaların isimlerini her zaman değişik olarak vermesi Oruç'un önemli bir özelliğidir. Mesela, Mehmed Paşa'nın 832'de birinci vezir olduğu sadece Oruç'ta kaydedilir, ki bu durum, onun *vakfiye*leriyle de teyit edilir. Bu tür ayrıntılar konusunda, Oruç'un Manisa ve Paris yazmaları Babinger tarafından yayımlanan nüshadan daha iyidir. Aynı şekilde, Oruç, II. Bayezid'in ilk yıllarına kadar, kronolojik kısımlarında Ano-

nim Tevârih'ten çok daha ayrıntılıdır. Anonim Tevârih'in, verileri çok kısa olan geç tarihli bir takvimi veya takvimleri kullanmış olması pek muhtemeldir. 891'den sonraki bütün önemli olaylar hakkında her ikisi de kesin tarihler veren bir takvimi takip ederken, II. Bayezid'in hükümdarlığının H. 891 yılına kadarki ilk devresi hakkında, Anonim Tevârih'in Oruç'tan çok daha ayrıntılı olduğu görülüyor. Kütüphane koleksiyonlarımızda yapılacak sistemli bir araştırmanın, Oruç ve Anonim Tevârih tarafından kullanılan orijinal takvimlere açıklık getirebileceğini umuyoruz. Bu noktada şu şemayı çizebiliriz.

II

Yahşi Fakih'le birlikte, Osmanlı tarihinin ilk yüzyılına dair en eski ikinci rivayetin Ahmedî'nin İskendernâme'sindeki *Dâsıtân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman* olduğu düşünülmektedir; bu destanın, I. Süleyman'a [Süleyman Çelebi] ithaf edildiğini biliyoruz. Burada, Ahmedî'nin kaynağının Şükrullah, Karamanlı Mehmed Paşa, Mehmed Konevî, Ruhî, Sarıca Kemal ve Neşrî tarafından da kullanılan kaynak olduğunu göstermeye çalışacağız. Nitekim, bu metinler tamamen Âşıkpaşazade, Oruç ve Anonim Tevârih grubundan farklı olarak ikinci bir kaynak grubunu temsil ederler. Öyle anlaşılıyor ki Neşrî, bu kaynaklardan birinden alınan bir olayla ilgili bilgiyi kronolojik bir sıraya koymuş ve olayın ifade ediliş şeklinde hiçbir önemli değişiklik yapmaksızın bu iki kaynak grubunu birleştirmeye çalışmıştır. Fakat Ruhî'nin Bodleian yazmasının orijinal kaynağı daha mükemmel bir şekilde içermesi, Neşrî'nin yaptığı gibi ilaveler ve atlamalar yapılmadığını, orijinal kaynağın olduğu gibi kopya edildiğini göstermektedir. Meselâ, *Hikâyât-ı mürûr-ı Süleymân Paşa ilâ Rumeli* bölümünde, Neşrî, *"Karesi vilâyeti timarıydı, hemân feth olunduğu gibi ana virmişdi"* cümlesine kadar Ruhî ile ortak kaynağı takip eder ve bundan sonra *el-kıssa* kelimesiyle Âşıkpaşazade metnine geçer. Bu kısımda Ruhî'nin verdiği hikâyenin geri kalan kısmı Neşrî tarafından atlanmıştır; fakat bir yerde Neşrî, *'derler ki'* tâbiriyle, Süleyman Paşa tarafından fethedilen iki kalenin isimlerini, Âşıkpaşazade'de *Cimbini* ve *Aya Şilonya* şeklinde verilmesine karşılık, *Ödküklük* ve *Eksamilye* olarak verir. Fakat Neşrî, ortak kaynaktan aldıkları ifadelerde Ruhî'nin Bodleian yazmasından çok daha ayrıntılıdır. *Ödküklük* ve *Eksamilye* isimlerini Şükrullah, Mehmed Konevî, Sarıca Kemal ve Karamanlı Mehmed'de de bulmaktayız; fakat eseri daha eski olmasına rağmen Ahmedî'de yoktur; Ahmedî'nin eseri, ortak kaynağın en kısa

eleştirel metnidir. Birbirinden sadece bazı ilaveler ve kelime atlamaları ile farklı olan bu ikinci kaynak grubunda, Osmanlıların kökeni ve Anadolu'ya göçleri konusunda tamamen farklı bir gelenek vardır. Bu gelenekteki karakteristik noktalar şunlardır: Ahlat, 340 göçmen ailesinden oluşan bir Oğuz topluluğunun ilk yerleşim yeri olarak zikredilir; Ertuğrul bin Gündüz Alp bin Gök Alp bin Sarkuk Alp bin Kopuk Alp, Gök Alp oğlu, Sarkuk Alp oğlu, Kopuk Alp oğlu olarak kaydedilir. Bu topluluk, nihayet Ankara yakınındaki Karacadağ'da yerleşmiştir. Selçuklu hükümdarı Alaeddin, Sultan-öyüğü'ne gelir ve burada Ertuğrul'u *gazi* yapar. Neşrî, her iki geleneği yan yana vermiş olmasına rağmen, Ruhî'nin Bodleian yazması, bu geleneği Âşıkpaşazade'nin eserindeki gelenekle birleştirmiş gözüküyor. Ruhî, o dönem Anadolusunun genel durumunu olduğu kadar, Yazıcızâde'nin, Osman'ın *Uç*'taki Oğuz aşiretleri tarafından bey olarak seçimine dair ilgi çekici bir rivayetini de eklemiştir. Karamanlı'da Ahlat ve Kopuk Alp silsilesine rastlamamıza rağmen, Sarıca Kemal tarafından yazılan *Selâtinnâme*'de bu şahsiyetler yoktur; sadece 1340 olarak göçebelerin sayısı verilmiştir. Kaynağın en eski versiyonu olan Ahmedî, diğer bütün metinlerde olduğu gibi sadece Alaeddin hakkındaki ifadeyi içine alır.

Orijinal kaynakla olan ilişkilerinin derecesini göstermesi açısından şu örnek ilgi çekicidir: Ahmedî, ismini vermeksizin belirli bir Şeyh Efendi'den söz eder. Şükrullah, ismi Ramazan olarak verir; fakat Ruhî, Sarıca Kemal ve Neşrî, Şeyh Ramazan'ın I. Bayezid tarafından kadıasker tayin edildiğini açıklarlar. *Şakâ'ik-i Nu'mâniyye,* aynı bilgiyi onlardan alıp Ramazan'ın biyografisi olarak verir. I. Bayezid'in rüşvetçi kadıları cezalandırmasıyla ilgili hikâye, Ahmedî, Şükrullah ve Ruhî tarafından zikredilir; bu hikâye, Âşıkpaşazade grubunca da -başka bir kaynaktan alınmak suretiyle- verilmiştir.

Ahmedî'nin kaynağının, parça parça veya tam olarak diğerleri tarafından kullanılmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu kaynak, geriye, 1399'da Malatya'nın fethine kadar gitmiş olmalıdır. Bugün, söz konusu kaynağın onbeşinci yüzyılda düzenlenmiş çeşitli versiyonlarının bulunduğu bilinmektedir. Bunlar, 1410'a doğru Ahmedî, 1456-59'da Şükrullah, 1480'e doğru Karamanlı Mehmed ve Mehmed Konevî, 1490 civarında Ruhî, Neşrî ve Sarıca Kemal tarafından yazılan eserlerdir. Müstakil ve görünüşe göre birinci grup kroniklerin kaynaklarından daha eski bir kaynak olarak, Ahmedî'nin kaynağı, hiç şüphesiz Osmanlı tarihinin ilk yüzyılı hakkında yapılacak eleştirel bir çalışma için son derece önemlidir. Örneğin, bugün kesinlikle ifade edebiliriz ki, I. Bayezid zamanında kadılarla ilgili radikal bir reform vardı; ancak bu olay, Âşıkpaşazade-Yahşi Fakih geleneğinde, menkabe görünümünde aktarılmıştır. Ruhî-Ahmedî geleneğinin arkaik karakteri, *gaza* üzerindeki vurgusu, Osmanlı hanedanını daha mütevazı bir şecereye bağlaması, I. Murad'ın kardeşi Süleyman Paşa'ya tahsis edilen imtiyazlı yer, Sinan Paşa ve Âşıkpaşazade'nin tanımadığı kadıasker Şeyh Ramazan gibi isimlerle kendini gösterir.

Şükrullah, Ruhî ve Neşrî'nin, Ahmedî'nin kaynağının kopyası olan -orijinaline Ahmedî'den daha sadık kalan ve I. Mehmed zamanının sonuna kadar devam etmiş bulunan- bir metni kullandıkları anlaşılıyor. Gerçekten, Şükrullah, Ruhî ve Neşrî 1421'e kadar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu metinlerde yer alan ve 1399'dan 1420'ye kadar süren dönemi içine alan bölüm, yine Âşıkpaşazade-Oruç geleneğinden bütünüyle farklı bir nitelik gösterir. Bu bölüm, Karaburun'daki Sûfîlerin ayaklanması, Karakoyunlu müdahalesiyle Amasya ve Tokat'ta ortaya çıkan karışıklıklar, Tuna üzerindeki Sakçı, Yeni-Sale ve Yergöğü kalelerinin tahkimi ve Severin'in zaptı olaylarıyla ilgilidir. Birinci grup kroniklerde bu hususlar bütünüyle eksiktir.

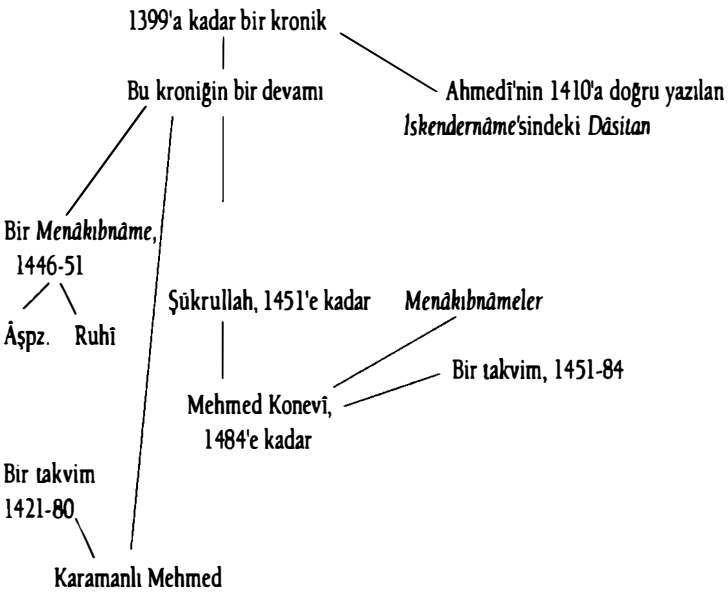
Ruhî, orijinal kaynağına, biri Murad'ın Karaman-eli'ne yönelik seferi ve Kosova savaşı, diğeri I. Mehmed'in iç savaş dönemindeki hâkimiyet mücadelesiyle ilgili iki uzun ilavede bulunur. Söylediğimiz gibi, bunlar iki farklı menâkıbnâmeden alınmış olmalıdır. Bu ilaveleri Neşrî'de de buluyoruz; birinci ilave Ruhî'den daha ayrıntılıdır; ikinci ilave ise her iki metinde de aynıdır.

Ruhî'nin eseri, -sultanın 1446'dan 1451 yılına kadarki ikinci hükümdarlık dönemi hariç- II. Murad dönemiyle ilgili orijinal veriler içeren müstakil bir kaynaktır; Ruhî'nin 1446-1451 yılları arasıyla ilgili olarak ise, Âşıkpaşazade gibi aynı kaynağı kullandığı anlaşılıyor. Muhtemelen bu kaynak ayrı bir menâkıbnâme idi. Burası, iki metnin uyuştuğu tek bölümdür. Âşıkpaşazade, II. Mehmed'in 1451'deki Karaman-eli'ne yönelik seferi hariç, ortak kaynağı daha ayrıntılı verir. Bu seferde Yeniçerilerin sultan aleyhindeki gösterileri, sadece Ruhî tarafından anlatılır. Şükrullah, II. Murad döneminin çok yüzeysel bir şemasını verir; Mehmed Konevî'nin onun eserini kopya ettiği kolayca gözükmektedir. Konevî'nin, Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı dönemi hakkında, kendisini Oruç ve Anonim Tevârih'e çok yaklaştıran bir takvimi kullandığı anlaşılıyor. Karamanlı Mehmed Paşa'nın, Şükrullah'ı bir kaynak olarak doğrudan kullanmadığı, II. Murad'ın saltanat döneminin ele alınış tarzının karşılaştırılmasıyla görülebilir. Ruhî'ye gelince, o, II. Mehmed'in ve II. Bayezid'in 1484'te Akkerman ve Kili'yi fethine kadarki saltanat süreleri hakkında orijinal bir metin verir (Ruhî, Fatih'in 1454 ve 1455'te Sırbistan'a yaptığı iki seferi birbirinden ayırır; Mahmud Paşa'nın Trabzon'a karşı açılan sefer sırasında yaralanışını ve Uzun Hasan tarafından barış yapmak için Ahmed Bikricî'nin gönderilişini zikreder).

Fatih'in hükümdarlık dönemi üzerine bütünüyle orijinal tek eser, Tursun Beğ'in kendi şahsi gözlemlerine daya-

nanan *Târîh-i Ebu'l-Feth*'idir. Fatih döneminde yazılan *Şahnâmelere* gelince, bunlara daha sonra temas edeceğiz.

İkinci kaynak grubu hakkında söylediklerimizden şöyle bir şema çıkmaktadır:

III

Anadolu'da Selçuklu sultanlarının ve Türkmen beğlerinin saraylarında *târih-hânlar* (tarih okuyucular) ve menâkıbnâme okuyan halk şairleri mevcuttu. Osmanlılar bu geleneği devam ettirdiler. Gazavâtnâme formundaki tarihi eserlerin, geri çekilen sultanin gururunu okşamak ve edebi zevkini tatmin etmek için yüksek sesle okunmak üzere yazıldıkları görülmektedir.

Zamanla, sarayın ve yüksek sınıfların ilgilenmeye başlamalarıyla, yüksek bir edebi üslupla ve çoğunlukla Farsça

olarak, olağanüstü ince bir zevk ürünü menâkıbnâme ve gazavâtname türleri yazıldı. Ahmedî'nin Türkçe *Dâsitân*'ı, bunların ilk örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. 1456 civarında, İranlı bir şair olan Kâşifî, Fatih'in gazalarını methedip yücelten Farsça manzum eserini, *Gazavâtnâme-i Rûm*'unu yazmıştı. Sultana ithaf edilen bu eser, tarihi bir kaynak olarak oldukça fazla orijinal bilgi içerir. *Şahnâme* genel adıyla nitelenen bu edebi türün, II. Mehmed döneminde gelişme kaydettiği anlaşılıyor. O dönemde Osmanlı başkentini istila eden birçok İranlı şair, sadece Osmanlı yazarları ile değil, sultanın himaye ve lütfunu elde etmek için birbirleriyle de kıyasıya bir rekabet içindeydiler. Kâşifî'den sonra gelen Hamidî, Muâlî, Şehdî bu dönemde bu tür eserlerin yazarları olarak hâlâ yaşayan isimlerdir. Latîfî *Tezkere*'sinde şu satırlar okunuyor: (Fatih tarafından) "manzum olarak kendi tarihini anlatan veya kendisini methetmek için şiirler yazan otuz şaire aylık ve yıllık maaş bağlanmıştı." Muâlî'nin *hünkârnâmesi*, Topkapı Sarayı'nda bir süre önce ortaya çıkarıldı; fakat Hâmidî'nin ve Şehdî'nin eserleri kayıptır. *Şahnâme*-yazıcılığının, saray tarihçiliğinin ilk türü olarak onbeşinci yüzyılın ortalarında ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Bu eserlerin yegâne görevi, zamanın sultanının kahramanlıklarını yüksek bir edebi form içinde methedip yüceltmekti; fakat şahnâme yazarları, nadiren, Osmanlı hanedanının genel tarihini de yazmaktaydılar. Onlar kendi zamanlarıyla ilgili olarak genellikle birinci elden bilgilere dayanan orijinal eserler üretmekteydiler. Bununla beraber, meşhur gaziler için hâlâ eski menâkıbnâme geleneğine bağlı, özel gazavâtnâmeler yazılmaktaydı. Sûzî Çelebi tarafından yazılan *Gazavâtnâme-i Mihaloğlu Ali Beğ*, bir süre önce A. S. Levend tarafından yayımlandı. Bilinen hiçbir nüshası bulunmayan Hayreddin Çelebi'nin *Gazavât-ı Dâvûd Paşa*'sı, gerçekte Kemalpaşazâde tarafından *Tarih*'ine, yedinci bölümün sonuna alın-

mıştır. Eski popüler menâkıbnâme türlerinin, sarayda, bir taraftan rütbece şahnâme yazarlarından aşağı sayılan *kıssahânlar*, diğer taraftan İran tarihçiliği modeline uygun *Tevârîh-i Âl-i Osman* yazmaları için tayin edilen münşîler tarafından devam ettirildiği görülür. Kıvamî'nin Fatih'in gazalarıyla ilgili *Fethnâme*'sinin, Kemal'in genel bir Osmanlı tarihi olan *Selâtînnâme*'sinin, Midilli deniz seferi üzerine Firdevsî'nin yazdığı *Kutbnâme*'nin ve Safâyî tarafından Kemal Reis'in kahramanlıklarına dair kaleme alınan *Gazavâtnâme*'nin II. Bayezid döneminde şahnâme tarzında yazıldığını biliyoruz. Kıvamî'nin eseri, bir süre önce Babinger tarafından yayımlandı; bugün başka nüshaları da bilinmektedir.[5] Takip eden yüzyıllarda, şahnâme türü, bazıları hattatlıkta, minyatürde ve süslemede gerçekten sanat değeri taşıyan pek çok eserle varlığını devam ettirdi. Şahnâme yazarlarının bâzılarının, sadece şahnâme yazıcılığında değil, astrolojide (*ilm-i nücûm*) de üstat kişiler oldukları dikkati çekmektedir. Saray mensuplarının evlenme şenliklerini tasvir eden *sürnâmeler*, şahnâme türünün bir dalı olarak değerlendirilebilirler.

IV

Osmanlı hanedanı hakkındaki genel tarihlerin birçoğunun II. Bayezid zamanında yazılmış olması ve çoğunun 1484-85 yılları arasındaki olaylarla sona ermesi tamamen bir tesadüf müdür? Âşıkpaşazade, Ruhî ve Anonim Tevârih yazarı ilk derlemesini, Neşrî -Menzel yazmasını-, Mehmed Konevî, Kıvamî, Sarıca Kemal eserlerini 1484 veya 1485 olaylarıyla bitirirler. Söz konusu dönemde, Osmanoğullarının genel tarihleriyle ilgili derleme eserler meydana getirme hususunda girişilen olağanüstü faaliyetlerin ilk ve en başta gelen sebebi, hiç şüphesiz II. Bayezid'in bu tür eserlerin yazıldığını görme arzusu ve zamanın ulemasının bu ar-

5 Bkz. A. S. Levend, *Gazavatnâmeler*, Ankara, 1956.

zuya karşılık vermesiydi. II. Bayezid, o sırada kamuoyunu kendi lehine çevirmek için bu vasıtaları kullanmak istemişti. Hâlâ hayatta olan Cem Sultan eski rejimin temsilcisi olarak görülürken, Bayezid, Fatih'in aksine bütün siyasi, sosyal ve hukuki sahalarda reaksiyoner bir politikayı temsil etmekteydi. Yukarıda anılan bütün eserlerde, Bayezid, selefi tarafından gerçekleştirilen geniş fetihleri pekiştirme misyonu üstlenmiş, adil ve kanuna riayetkâr bir hükümdar olarak gösterilir (özellikle Tursun Beğ, Kemalpaşazâde ve İdris'in girişlerine bakınız). Yeniçeriler tarafından çok sevilen ve gerçekten devlette bütün gücü ele geçirmiş olan Gedik Ahmed 1482'de idam edilmiş; kayınpederi İshak Paşa ise ertesi yıl veziriazamlıktan azledilmişti. Yeniçeriler huzursuzdu; Gedik Ahmed'in Hıristiyanlara imtiyazlar sağlayan bir siyasete eskiden beri karşı oluşu, doğal olarak bütün gazi unsurlar tarafından da paylaşılmaktaydı. Bosna'daki başarılı gazalarıyla meşhur olan Davud Paşa, bu şartlar altında veziriâzam seçilmiş, Sultan, Fatih'in daha önce başarılı olamadığı Boğdan'a orduyu bizzat götürmek mecburiyeti hissetmişti. Kamuoyunu etkilemek için, zaferi kazanmanın gerekliliği mümkün olduğu kadar yaygın bir şekilde propaganda edilmekteydi. Boğdan zaferini tasvir eden Mehmed Konevî, özellikle vurgulayarak şunları söyler: "Onun atalarından hiçbiri, bu iki hisarı almağa muvaffak olamadı"; Tursun Beğ ise, Sultan Mehmed'in Kili'yi muhasaraya gücü yetmediğini vurgular.[6] Âşıkpaşazade metni, eğer Bayezid'in reaksiyoner siyasetinin ışığı altında okunursa, metnin polemik karakteri bütünüyle meydana çıkar. Buna, Neşrî'de, Çandarlı İbrahim'in gayretleri dolayısıyla övülmesine karşılık, Gedik Ahmed'in, 1473'te Otlukbeli savaşı sırasında Bayezid'e zararlı tavsiyelerde bulunmakla suçlandığı da eklenebilir; ancak bunların hepsi, Neşrî tarafından orijinal kaynağa yapılmış basit bir ilave-

6 TOEM neşri, s. 186.

dir. Aynı şekilde, bu eserlerin çoğunda, Davud Paşa'nın Fatih dönemindeki rolü sık sık abartılır. Ruhî'de şu satırları okuyoruz: "Sultan Bayezid şöyle dedi: 'Peygamberlerin tarihleri, en iyi ve en tercihe şayan tarihler olarak kabul edilir; bu sebeple, ulema bu tür tarihleri yazmayı tercih eder; fakat diğerleri arasında en seçkin ve en şerefli olan Osmanlı sultanlarının tarihleri, henüz herkesin yararlanabileceği bir dilde yazılmış bir derlemenin konusu olmadı. Arzu edilir ki bu iş yapılmış olsun.' Sultanın bu sözleri, beni, [Osmanlıların] tarihlerini Osmanlı ülkesinde konuşulan Türkçe ile toplamaya yöneltti." Neşrî de eserinin girişinde buna benzer bir ifade kullanır: "Başka *ilim*ler hakkında birçok eser yazılmış olduğunu gördüm; fakat tarih ile ilgili eserler, özellikle Türkçe olanlar hâlâ dağınık durmaktadır." Sultan Bayezid'in, herkes tarafından yeterince anlaşılır basit bir Türkçe ile böyle bir tarih eseri yazılması konusundaki ısrarı dikkat çekicidir.

Bayezid'in saltanatının ilk yıllarında ve doğrudan Boğdan zaferi dolayısıyla yazılan eserler Osmanlı tarihçiliği açısından çok önemlidir; çünkü bu derleme eserler, Osmanlı tarihinin ilk iki yüzyılı üzerine daha sonra yazılan eserlerin tamamının kaynağını oluşturmaktadır; ancak bu eserlerin orijinal kaynakları bugün bize ulaşmamıştır. Âşıkpaşazade'nin eserini birkaç kez gözden geçirip değiştirdiği açıktır; bu düzenlemelerden sonuncusunun 1484-85'te yapıldığı anlaşılmaktadır. Mehmed Konevî, eserini Fatih Sultan Mehmed zamanında yazmaya başlamış ve II. Bayezid zamanında tamamlamıştır. Resmi bir kayıt, Bayezid'ın 1503'e doğru Mevlânâ Ruhî'yi ödüllendirdiğini göstermektedir. Sarıca Kemal, *Selâtinnâme*'sini Haziran 1490'da tamamlamıştır. Neşrî'nin eserine gelince, Prof. Taeschner, Menzel yazmasına dayanarak, 1485 ile 1495 arasını yazım tarihi olarak verir. Bihiştî, Oruç ve Anonim Tevârih'teki ifadeler, hepsinin II. Bayezid zamanında yazıldığını göstermeye yetecek kadar açıktır.

Yukarıdaki sayfalarda, bu derleme eserlerde ne tür kaynakların kullanıldığını anlamaya çalıştık; buradan şu sonuç çıkmaktadır: Bu eserlerin büyük bir kısmında bir tarafta Âşıkpaşazade, diğer tarafta Ruhî bize en ayrıntılı biçimiyle iki farklı rivayeti verirler. Neşrî'nin eseri ise, gerçekte, Âşıkpaşazade ve Ruhî tarafından temsil edilen iki geleneği birleştirmeye çalışan en eski derlemedir. Fakat Neşrî aynı rivayetleri, Ruhî'nin Bodleian yazmasında olduğu gibi, fakat 1484'e kadarki olayları genelikle çok daha ayrıntılı bir şekilde anlattığı için, onun, Ruhî ile ortak bir kaynağı mı, yoksa Ruhî'nin ayrıntılı bir kopyasını mı kullandığı meselesi hâlâ ortadadır. Oruç'a, Anonim Tevârih ve Konevî'ye kaynak olan takvimleri, aynı zamanda Neşrî'nin de kullandığı unutulmamalıdır. Şu durumda, Neşrî'nin eserindeki diğer kaynaklardan alınan kısımları gösteren bir liste oluşturmak mümkündür.

II. Bayezid zamanında yazılan derleme eserler, yalnızca Fatih'in politikalarına yönelik bir tepkiyi ortaya koymamakta; bunun yanı sıra evrensel bir İslam İmparatorluğu kurmuş olma bilinci, Memlük ve Doğu'da İran'daki devletlerle üstünlük yarışında, o sırada Osmanlı tarihinin yeni bir değerlendirmesini de gerekli kılmıştı. Dünya tarihinin önceki manzarası içerisinde, örneğin Şükrullah'ın ve Enverî'nin eserlerinde, Osmanlı tarihi İslam tarihinin devamı olarak mütevazı bir yer işgal etmekte, Osmanlı sultanları ise İslam dünyasının sınırındaki *gazi*ler olarak gösterilmekteydi. Fakat şimdi II. Bayezid'in, *Eşrefü's-Selâtîn* -Müslüman hükümdarların en seçkini ve en şereflisi- olduğu iddia edilmekteydi; bu eserlerin yazarlarından birisi -bizzat Peygamber ve Onun dört halifesi hariç-, hiçbir Müslüman hükümdarın Osmanlı sultanlarından daha fazla başarı elde edemediklerini söylemektedir. O sırada Osmanlıların, Güney Anadolu için Memlüklara karşı uzun bir savaşa giriş-

tikleri ve her konuda kendilerinin hasımlarından daha üstün olduklarını göstermek istedikleri de unutulmamalıdır. Osmanlılar, hâlâ gaza misyonlarını vurgulamakta ve bunun İslam'da son derece önemli bir yeri bulunduğunu ileri sürmekteydiler. 1502 civarında, Kemalpaşazâde, eserinin girişinde şunları söylemektedir: 'Sultan işaret etti ki, eğer tarihler, hikâyeler ve fıkralar yazılmasa ve bu yolla büyük hükümdarların zaferleri ve başarıları gelecek nesiller için ölümsüzleştirilmeseydi, tamamı unutulurdu. Bunun için o, kendisinin ve atalarının başarılarının kaydedilmesini istedi. Hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslupla, Türkçe olarak bir eserin yazılması gerekliydi ve ben sultan tarafından bu iş için tâyin edildim.'

Aynı sıralarda, meşhur bir İranlı münşî olan İdris-i Bitlisî, sultan tarafından, Osmanlı hanedanına yakışır büyük bir Farsça tarih yazmak için görevlendirilmişti. İdris, bu durumu şöye anlatır: 'Sultan Bayezid, bu büyük hanedan için, 710 yılının başlangıcından içinde bulunduğu 908 yılına kadarki dönem için bir tarih yazmamı emretti, ki, bu tarihin seçkinler tarafından olduğu kadar sıradan halk tarafından da beğenilen bir üslupta, bu hanedanla ilgili hikâyelerin düzeltilip açıklanarak yazılması gerekmekteydi.'

Şaka'ik,[7] Kadıasker Müeyyedzâde'nin, II. Bayezid'e, Farsça bir Osmanlı tarihi yazması isteğiyle İdris'in davet edilmesini teklif ettiğini açıklar; Müeyyedzâde'ye göre, aynı konuyla ilgili olarak Türkçe bir eser yazdırmak da uygun ve belki acil bir ihtiyaç idi; bu da, eğer Kemalpaşazâde yazmayı kabul ederse başarılabilirdi. Hanedan hakkında yazılmış mevcut tarihlerden memnun olmayan II. Bayezid'in, zamanın iki büyük *münşî*i olan İdris'e Farsça, İbn Kemal'e Türkçe olarak bu tarihi yeniden yazmalarını emrettiği açıktır. İdris-i Bitlisî, son derece titiz eseriyle *-Heşt*

7 Mecdî tarafından yapılan Türkçe tercümesi, s. 384.

Bihişt-, Osmanlı tarihini İran tarihçiliğinin gayet incelmiş zevk formu içinde ortaya koydu. Daha sonra Hoca Sadeddin, bu eseri klasikleşmiş bir eser olan Türkçe *Tâcü't-Tevârîh*'i için örnek aldı. İdris'in esas olarak Ruhî geleneğini tâkip ettiği görülüyor. Eserinde, Tursun Beğ'in bazı şahsî rivâyetlerini de bulmaktayız. İdris, Orta ve Doğu Anadolu ile ilgili olaylar hakkında bazı orijinal bilgiler verir. Ayrı bir bölümde Osmanlı sarayını ve yönetimini de tasvir eden eser, Osmanlı kronikleri arasında eşsiz bir yere sahiptir. *Heşt Bihişt*'in Türkçe muadili olan İbn Kemal'in *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ı, bu dönemin en geniş ve en önemli derleme eseridir. *Tevârîh-i Âl-i Osman,* aynı zamanda Farsça ile rekabet edecek yüksek bir Türk nesri yaratma arzusunu da yansıtan, önemli bir edebi eserdir. Görünüşe göre İbn Kemal, Neşrî'nin ayrıntılı bir nüshasını kullanmış ve ilk dönem için Karamanlı Mehmed Paşa'nın rivayetlerini eklemiştir. Fatih dönemi için ise, esas olarak Tursun Beğ'i ve Neşrî'yi takip etmiştir. İbn Kemal'in, Ruhî veya onun kaynağı ile Oruç'un Paris veya Manisa yazması gibi ayrıntılı bir nüshayla yakından ilişkisi olduğunu gösteren belirtiler vardır. Yukarıda ifade edildiği gibi, İbn Kemal'in eseri Hayreddin Çelebi'nin *Gazavât-ı Dâvud Paşa*'sını da içermektedir. Şu da var ki, İbn Kemal eserine diğer kaynaklardan aldığı bilgiler kadar, kendi şahsi bilgilerini da eklemiştir. O, belirli olaylar ve bunların kullanımı konusunda kaynaklarını seçmede büyük bir ustalık gösterir. İbn Kemal, Hoca Sadeddin, Âli, Naimâ ve Cevdet Paşa dahil, bütün Osmanlı tarihçilerinin en büyüğü olarak kabul edilebilir.

Âşıkpaşazade Tarihi Nasıl Okunmalı?*

Halil İnalcık

I. Âşıkpaşazade'nin Hayatı ve Eseri Üzerine Notlar

Âşıkpaşazade, kroniğinde şeceresini "Ebu'l-Vefâ halifelerinden Baba İlyas oğlu Muhlis Paşa oğlu Âşık Paşa oğlu Bali oğlu Selman oğlu Yahya oğlu Derviş Ahmed Âşıkî" olarak verir.[1]

---

* Orijinali: "How to Read Aşık Paşazâde", C. Heywood ve C. İmber (haz.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, The İsis Press, İstanbul, 1994, 139-156. Çeviri: Fahri Unan.

1 Çiftçioğlu Nihal Atsız tarafından bir araya getirilen erken dönem Osmanlı kroniklerini (*Osmanlı Tarihleri*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1949, 91 vd., 188) kullandık; Atsız, neşrinde, Âli tarafından daha önce yayımlanan *Âşıkpaşazade Tarihi*'ni (İstanbul 1332 H.) ve F. Giese tarafından yayımlanan nüshayı birleştirmiştir; krş. aynı yazar, "Die verschiedenen Textrezensionen des 'Âsiq pasazâde bei sienen Nachfolgern und Ausschreibern", *Abb. der Preuss. Ak. der. Wiss, Phil.-Hist. Klasse, Nr. 4*; bu yayınlardan hiçbirisi yeterli olmadığı için, uygun tashihleri yapılmış yeni bir tenkitli baskıya mutlaka ihtiyaç vardır (işte bazı yanlış okuma örnekleri: "Gerekdür yâr u hemdem ü münasib" (s. 98) (*münasib>musahib)*; "Bunun üstadını buldumdu hakdan"

Âşıkpaşazade'nin imzasını, 1 Rebiülevvel 891 / 12 Ocak 1491 tarihli Hacı Bey *mülknâmesi*nin[2] altında, "Fahrü'l-meşâyih Ahmed b. Âşık Paşa" olarak görüyoruz. Belgede, onun isminden önce, "'Umdetü'l-Evlâdi'r-Resûl Mevlânâ Seyyid Velâyet b. es-Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî" olarak gösterilen Seyyid Velâyet'in ismini bulmaktayız. Kazasker Mevlânâ Vildan Efendi'nin ismi ise, onların isimlerinden önce gelmektedir. Bu belge, Âşıkpaşazade'nin o tarihte hâlâ hayatta olduğunun kesin kanıtıdır. Âşıkpaşazade, ailesinin üyelerinin hepsinin Âşıkî olarak anıldıklarını, hepsinin Osmanlı sultanlarının hâkimiyetleri altındaki topraklarda doğup yaşadıklarını ve Osmanlı hanedanının onlara her zaman ihsanlarda bulunduğunu söyler.

Görünüşe göre, Âşıkpaşazade'nin doğup yaşamış olduğu Çorum yakınındaki Mecidözü'nde bulunan Elvan Çelebi Zâviyesi,[3] 1402-1413 yıllarında, Osmanlı tahtı için kardeşlerine karşı mücadeleye giriştiği sırada, Mehmed Çelebi'nin karargâhı bölgesinde bulunuyordu. I. Mehmed'in bölgedeki mahalli Türkmen beylerinin ve dervişlerin desteğini kazanmadaki başarısı, saltanat davasında kardeşlerine karşı nihai zafere ulaşmasında önemli bir faktör olarak görünüyor. Danişmendlilerden beri yoğun olarak Türk-

(buldımdı>bildimdi); "Osman Gazi yerlü yerinde kondı" (s. 105) *(kondı>kodı)*; "Bu Tatar'a gerçe ve and verdük" (s. 108); baskılar "amma Tatar and bekler ta'ife olmaz" cümlesini atlarlar (krş. Neşrî, Unat-Köymen neşri, 124). M. F. Köprülü ("Âşıkpaşazade" *İA*, I), Âşıkpaşazade hakkında, zamanına kadar bilinenleri özetler. Diğer yandan, kesin olarak tamamen Âşıkpaşazade tarafından yazılan şiirler, onun inançlarını ve görüşlerini yansıtan şeyler oldukları için ayrıca incelenmelidir. Bununla birlikte, bu şiirlerdeki ana fikir, hanedanın yüceltilmesi olarak görülmektedir.

2 Bayezid'ın altın tuğrasını taşıyan nefis orijinal tomar, şimdi bizim tasarrufumuzdadır. Cahit Öztelli'den yirmi beş yıl önce satın aldım. Bu mülknâmeyi yayına hazırlıyoruz.

3 Elvan Çelebi ve *zaviyesi* hakkında bkz. *İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *İA* olarak kısaltılacaktır), 701-708; Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası*, XV (1969), 219-226; I. Mehmed için bkz. H. İnalcık, "Mehmed I", *EI*[2].

menlerle meskûn bulunan bu bölgede, içlerinde Elvan Çelebi'nin de bulunduğu *babaî* dervişleri, bilhassa güçlü bir nüfuza sahip olmuş olmalılar. I. Mehmed, kardeşi Musa ile son karşılaşması dolayısıyla 1413'te Bursa'dan ayrıldığında, Âşıkpaşazade hastalığı yüzünden kendisine refakat edememişti. Elvan Çelebi Zaviyesi'nden Bursa'ya giderken Geyve'de hastalanan Âşıkpaşazade, Sultan Orhan'ın imamı İshak Fakı'nın (Fakih) oğlu Yahşi Fakı'nın evinde kalmıştı. Burada, Yahşi Fakı, Âşıkpaşazade'ye I. Bayezid zamanına (1389-1402) kadarki olayları anlatan bir Osmanlı tarihi olan *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ını armağan etmiştir. Âşıkpaşazade, I. Bayezid zamanına kadarki Osmanlı tarihini bu kaynaktan *"nakl"* ettiğini söyler.[4] I. Mehmed, zaferinden sonra Mihaloğlu Mehmed'i Tokat'ta hapsetmişti. Mihaloğlu, Çelebi Mehmed'e karşı, Rumeli'ndeki *uç* kuvvetlerinin lideri olarak Musa'yı desteklemişti. II. Murad, 1422'de amcası Sultan Mustafa'ya karşı Osmanlı tahtı üzerindeki çok önemli mücadelesinde, zamanın ünlü ruhani liderlerinin desteğini aradı ve Bursa'daki Emir Sultan'ın desteğini elde etti. Ayrıca, Tokat'ta hapis bulunan Mihaloğlu Mehmed'i de serbest bıraktı. Mihaloğlu, II. Murad'ın Ulubat nehri üzerindeki karargâhına giderken, Çorum yakınındaki Me-

4 Bkz. Âşıkpaşazade, Atsız neşri, 91, 106, 148; Yahşi Fakı'nın (Fakih) ailesi hakkında bkz. H. N. Orkun, "Yahşi Fakih ...", *Dergâh*, VII, 107 ve MOG, II, 320; V. L. Ménage, "The *Menâkıb* Yakhshi Fakih." Yahşi Fakı'nın ailesi, Orhan zamanından beri Osmanlı sultanlarının lûtfuna mazhar olmuştu: Barkan tarafından yayımlanan bir arşiv kaydı (*İÜİFM*, II/2, 243), Yahşi Fakı'nın esas olarak Sultan Orhan tarafından bağışlanan Geyve'deki bir *vakıf* toprağını, büyükbabasından miras edindiğini göstermektedir; I. Bayezid ve I. Mehmed tarafından onaylanan *vakıf*, daha sonra Yahşi Fakıh'ın oğlu Mehmed adına II. Mehmed ve II. Bayezid'in beratlarıyla teyit edilmişti. Yahşi Fakı'nın *Menâkıbnâmesi*, Türkmen veya Rum, muhtelif kökenli halk hikâyeleri ile gerçek tarihi bilgileri karıştırıp birleştiren bir türün, popüler destani (epik) üslubun özelliklerini taşıyor olmalıdır. Menâkıbnâmeler, sırf efsaneler olarak görülüp bir tarafa bırakılma yerine, gayretler, onlardan tarihi mesajları ve bilgileri ayıklayıp çıkarmaya yöneltilmelidir. Şikârî'nin Karamanlı hanedanına dair tarihi bu türün diğer bir örneğidir.

cidözü Köyü'ndeki (ki Elvan Çelebi Köyü olarak da bilinir) Elvan Çelebi Zaviyesi'ni ziyaret ederek Âşıkpaşazade'yi de yanına aldı. Elvan, Anadolu'daki önde gelen *velî*lerden birisi olarak saygı görüyordu.[5] Anlaşılan, Âşıkpaşazade'nin genç Sultan'ın ordusunda bulunmasının, onun davasına destek teşkil edeceğine inanılmıştı. Bu durum, Âşıkpaşazade'nin o zamandan beri hanedanın özel iltifatına mazhar olduğunu gösterir.

Âşıkpaşazade, 795/1392-1393'te, görünüşe göre, Elvan Çelebi köyünde doğdu ve 1422'de Sultan II. Murad'a katılmak için Mihaloğlu'yla birlikte ayrılışına kadar burada, dervişler arasında yaşadı. Âşıkpaşazade'nin, Amasya ve Çorum yöresinde meydana gelen olaylarla, Yörgüç Paşa'nın 825-828/1422-1424 yılları arasında Amasya valisi olarak bölgede yürüttüğü faaliyetler hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler,[6] Âşıkpaşazade'nin bu sırada geri döndüğünü ve Elvan Çelebi Zaviyesi'nde yaşadığını akla getirmektedir. Âşıkpaşazade, II. Murad'ın bütün seferlerine katıldığını, sultan hakkında yazdığı her şeyin kişisel gözlemlerine dayandığını söyler. 840/1436'da, hac amacıyla Mekke'ye gitti; ertesi yıl yurda döndüğünde, kendisini Üsküp'te, gaza faaliyetlerinde bulunan ünlü uç beyi İshak'la birlikte görüyoruz. Onun İstanbul'a sonradan yerleşmiş olduğuna dair kesin bir delil bulunmamasına rağmen, görünüşe göre İstanbul kuşatmasında hazır bulunmuştu. Fatih Sultan Mehmed, başlangıçtan beri hanedanının şiddetli rakibi olan Karamanlıların Baba İlyas'ın torunlarıyla birlikteliği dolayısıyla,[7] İstanbul'un fethinden sonra, Âşık Paşa'nın kalabalık ahfadını özellikle memnun etmiş olmalıdır.

5 Eyice, *agm*, 212; yeni çıkan bir eser, bkz. A. Y. Ocak'ın aşağıda 39. dipnotta zikredilen Elvan *Menâkıb*'ına yazdığı giriş.

6 Âşıkpaşazade, Atsız neşri, 166-171; krş. H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, III, İstanbul, 1927, s. 198-201.

7 Bkz. Ocak, *Menâkıb*. (Metin; Âşıkpaşazade, 841/1437'de Mekke'den dönerken Konya'da *Zeyniyye* şeyhi Abdü'l-Latîf-i Makdisî'yi ziyaret etmişti. Fatih hakkında Âşıkpaşazade şöyle yazar (s. 195):

Fatih Camii vakfiyesine göre,[8] 861/1457'de Âşıkpaşazade'nin evi Unkapanı Çarşısı'nda, ünlü âlim ve İstanbul'un ilk kadısı Hocazâde'nin evinin bitişiğinde bulunuyordu. Bu belgede, kendisi "Âşık Paşaoğlu el-Hâcc Ahmed" olarak zikredilir. Öyle görülüyor ki, onun Unkapanı mahallesindeki bu geniş evi, daha sonra, hazineye yıllık 48 akçe bir bedel ödemek suretiyle *mukataa* olarak kullanan Kürkçübaşı'nın tasarrufuna geçmiştir. Bu detay, söz konusu evin aslında bir Bizans yapısı olduğunun delili olarak değerlendirilebilir. Âşıkpaşazade'nin, Unkapanı yakınındaki Üskübî Mescidi civarında başka bir evi daha vardı. Aynı şekilde, Saru Demirci mahallesinde de başka bir evi bulunuyordu ki, bu ev, 926 / 1519-1520'de Veziriazam Pirî Paşa'nın tasarrufuna geçmiş ve onun tarafından vakıf olarak tahsis olunmuştu.[9]

1470 tarihli başka bir vakıf kaydına göre,[10] Âşıkpaşazade'nin, Galata'nın ticaret bölgesinde depoları (mahzenler) ve dükkânları bulunuyordu. O, örneğin, fetihten beri devlet mülkiyetinde bulunan Galata'da Elhac Hamza mahallesinde bir dükkân için Sultan'ın hazinesine ücret *(mukataa)* ödemek mecburiyetinde idi. Bu belgelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, Âşıkpaşazade, İstanbul'da ve Galata'da

---

"Âşıkī, yaz *menâkıb*ın bu hanuñ
Ki vermişdür saña çok zerr ü gümüş."
Zeyniyye hakkında bkz. H. J. Kissling, "Einiges über den Zeinîje-Orden im osmanischen Reiche", *Der Islam*, 39 (1964), s. 154-179.

8 *Vakfiye*nin çeşitli nüshaları için bkz. H. İnalcık, "İstanbul, EI^{2}", IV, 244. Onaltıncı yüzyılda Âşıkpaşazade'den söz eden Türkçe bir *vakfiye* nüshası için bkz. *Fatih Mehmed Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müd., Ankara, 1938, 79-81, 127, 232.

9 Bkz. *Ayasofya Evkâfı Defteri*, 926 H. tarihli, Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitapları, no. 64, İstanbul, 227; 1460'lardaki Unkapanı, Üskübî (Üsküblü), Mimar Sinan ve Saru Demirci (Saru Timurcu) mahalleleri için bkz. E. H. Ayverdi, *İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, İstanbul, 1958' deki harita.

10 Bu özel vakfiye için bkz. Dipnot 8.

muhtelif emlâke sahipti ve bunlar için hazineye ücret ödemekteydi.

İstanbul vakıflarına dair resmi bir defterde,[11] II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında yaşamış olan Mimar Sinan-ı Atik'in [Eski] adını taşıyan mahallede Eski Saray (Saray-ı Atik) harem ağası Hüseyin Ağa tarafından yaptırılan bir mescid ve bir zaviye, "Âşık Paşa Mescidi ve Zaviyesi" adıyla kaydedilmiştir.

908/1502'de Hüseyin Ağa, İstanbul ve Galata'daki evlerden ve dükkânlardan oluşan yeni vakıflar eklemişti.

Âşıkpaşazade tarihindeki son olayın 908 / 1502'de gerçekleşmesi ve yeni vakıfların aynı yılın Kasım ayında yapılmış olmasını göz önünde tutarak kendisinin 1502'de öldüğü tahmin edilebilir.

Anonim bir kronik yazarı, Ede-Balı'ya dair verdiği bilginin kaynağı hakkında şöyle der:[12] "Bu bilginin kaynağı, çok yaşlı, yüz yaşlarında olan Ahmed Âşıkî adlı bir derviştir. O, Sultanımızın (II. Bayezid) zamanına kadar yaşadı. Onun soyu içerisinde Baba İlyas, Muhlis Paşa, Âşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi meşhur şahsiyetler bulunmaktadır." Âşıkpaşazade, Mimar Sinan mahallesindeki zaviyenin şeyhi idi. Ancak 876/1471 yılından itibaren Âşık Paşa Zaviyesi, 1260'ta bir grup Türkmen oymağı ile Dobruca'ya göç etmiş olan ünlü Türkmen Baba Saltuk'un adını alarak, Baba Saltuk Zaviyesi (veya Mescidi) ismiyle anılmaya başladı. Âşıkpaşazade'nin, zaviye çevresindeki odaları işgal eden dervişleriyle birlikte, yerleşmek için burayı tercih etmesi ilgi çekicidir.[13] Zaviyenin şeyhi, 963'ten itibaren günlük beş akçe ücret almaktaydı.

11 *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 953/1546 Tarihli, neşr. Ö. L. Barkan ve E. H. Ayverdi, İstanbul, 1920, no. 1434, 1480, 1626-1645, 1713, 2510.

12 MS, *Bibliothèque Nationale*, Supplément turc., Paris, 1047, 6b-7a.

13 1012/1603'te Âşık Paşa Zaviyesi'ne dair resmi referanslar için bkz. Barkan ve Ayverdi, *age*, s. 176; zaviyenin tasviri için bkz. R. E. Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*; Baba Saltuk'un Kalenderî/Abdal şeyhler ve Babaîlerle ilişkisi için bkz. A. Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler, (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 69-74.

Âşıkpaşazade'nin damadı Seyyid Velâyet'e ait geniş *hânikâh* aynı mahallede bulunuyordu. İstanbul vakıfları tahrir defterinde,[14] Âşıkpaşazade'nin kızı ve Seyyid Velâyet'in eşi tarafından yapılan Cemâziyelâhir 934 / Mart 1528 tarihli bir vakıf kaydı vardır. O, muhtaç durumdaki medrese talebesinin kullanabilmesi için Âşık Paşa Zaviyesi'nin iç avlusunda sekiz oda (hücre) yaptırmıştı. Bunlara ve hânikâha, içlerinde Sufî Sultan Hatun olarak da tanınan Fatma Sultan'ın bulunduğu muhtelif kimseler tarafından zengin vakıflar tahsis edilmişti.[15] Âşıkpaşazade'nin kızı, Cemâziyelâhir 907 / Kasım 1501 tarihli vakfiyesinde, Cuma geceleri, Kur'an okuyucularının ve dervişlerin *(zâkir)* Seyyid Velâyet'in huzurunda toplanmalarını ve dua etmelerini şart koşmaktadır. Mescidin *nezâreti* Şeyh'in kendisine verilmişti. 1546'da bu görevi, Seyyid Velâyet'in oğlu Mustafa Çelebi yürütmekteydi.[16]

Seyyid Velâyet, sultanın sarayında "dâmâd-ı veled-i Âşık Paşa" olarak tanınıyordu.[17]

Âşıkpaşazade'den söz eden arşiv belgelerinden,[18] "Veled-i Âşık Paşa"nın, aynı zamanda Fatih imâreti vakıflarının "cemaat-i müteferrika ve zevâyid-horân"ının üyesi olduğunu da öğreniyoruz. O, 6 Rebiülâhir 897 / 6 Şubat 1492'de günlük yedi akçe ücret almaktaydı (başka bir deyişle, Âşıkpaşazade kendi zamanında, daha ziyade takma isim olarak kullandığı Ahmed Âşıkî veya *Veled-i Âşık Paşa* olarak tanınmaktaydı). Sarayda *müteferrika* olarak bilinen

14 *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, s. 278, no. 1644. Yayımcıların *müsteſidîn* şeklindeki okuyuşları, *müsta'idîn*, "istidat / kabiliyet sahipleri" olmalı.

15 *Aynı yer*, s. 275, no. 1629, 1630 ve 1631.

16 *Aynı yer*, s. 275, no. 1631, Seyyid Velâyet hakkında yukarıda dipnot 61.

17 *Defter-i Müsevvedât-ı İn'âm, neşr.* Ö. L. Barkan, *Belgeler*, IX-13 (1979), s. 329-350.

18 "Fatih Cami ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", Ö. L. Barkan, *İÜİFM*, XXIII, s. 319; ayrıntılı bilgi için bkz. faksimile.

topluluk, vasal prenslerin, paşaların ve meşhur ulemanın oğulları gibi "seçkin kimseler"den oluşmaktaydı.

909 / 1503-1504'te Sultan II. Bayezid, İstanbul'un saygıdeğer dindar insanları arasında bulunan Âşık Paşa'nın [-zâde] oğlu Derviş İlyas'a ve "Veled-i Âşık Paşa'nın Seyyid damadı"na *sadaka* vermişti.[19]

Âşıkpaşazade'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı

Âşıkpaşazade, bir *Menâkıb-ı Âl-i Osman* yazarıdır. Bu tür menâkıbnâmeler, topluluklar tarafından askeri seferler sırasında, bozahanelerde veya diğer toplantı yerlerinde okunmak ve dinlenmek için düzenlenirdi.[20] Bir yerde Âşıkpaşazade, bizzat gazilere hitap ederken şöyle seslenir:[21] "Hey gaziler, bu menâkıbı kim yazdum, vallâhi cemî'ine 'ilmüm yetişüp yazdum, sanmanuz kim yabandan yazdum." O, çeşitli vesilelerle, menâkıb kitaplarını inceleyip "hülasa" ettiğini veya bizzat görüp işittiği olayları yazdığını ileri sürer. "İnsanlar, Osmanlı sultanlarının kahramanlıklarını okudukları veya dinledikleri zaman, onların ruhlarına dua etsinler" der.[22] Âşıkpaşazade, 881/1476'da II. Mehmed'in, Boğdan seferi için İstanbul'dan ayrıldığı sırada[23] eserine başlayarak, Arnavutluk'taki İskenderiye'nin 883'te teslimine kadarki Osmanlı tarihini yazmıştı.[24]

19 Ö. L. Barkan, "İstanbul Saraylarına Dair Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, X, s. 329-350.

20 F. Köprülü, "Menâkıbnâmeler", *Türkiyat Mecmuası*: *Menkıbe* kelimesi, onbeşinci yüzyıl Türkçesinde, hem dini ve hem de din-dışı anlamda "kahramanlık/macera" anlamına gelmektedir.

21 Âlî neşri, s. 35.

22 Atsız neşri, s. 200.

23 *Age*, s. 114; II. Mehmed zamanında (1451-1481) yazan Âşıkpaşazade, eserinde (s. 192) Çandarlı Halil aleyhindeki hikâyeleri tekrarlar; oysa II. Bayezid zamanında (1481-1512) yazan Neşrî, Çandarlı ailesinin itibarını iade ederken, Âşıkpaşazade'nin hikâyelerine rağbet etmez, bkz. V. L. Ménage, *Neshri's History of Ottomans*.

24 Atsız neşri, s. 230.

Yukarıda kaydedildiği gibi, Âşıkpaşazade, bize erken dönem Osmanlı tarihine dair verdiği bilgilerle ilgili kaynağının, İshak Fakı oğlu Yahşi Fakı tarafından yazılan bir kronik olduğunu söyler. İshak Fakı, Sultan Orhan'ın imamı idi. Âşıkpaşazade'nin bize bildirdiğine göre, Yahşi Fakı'nın Osmanlı tarihine dair kayıp eseri, I. Bayezid zamanına (1389-1402) kadarki olayları içeriyordu; fakat Âşıkpaşazade, bunlara kişisel gözlemleri ile görüp işittiği şeyleri de *(bilüp işitdüğümden, bazı hallerinden ve makallerinden)* eklediğini söyler.[25]

Âşıkpaşazade'den Osmanlı tarihini yazmasını isteyenler bir grup *aziz* idi. Aziz kelimesi, zamanın Türkçesinde genellikle dervişler için kullanılan bir terimdir. Bu sebeple, kendisini kitabını yazmaya teşvik edenler, her şeyden önce esas olarak *Vefâî* tarikatine mensup dervişler olmalıdır.

Âşıkpaşazade, gayesinin Osmanlı ailesinin kökenini *(neseb ve nesl, asl)*, asıl yurtlarını, göçlerini ve fetihlerini anlatmak olduğunu söyler. Fakat onun asıl hedeflerinden biri de, ileride göreceğimiz gibi, Vefâî halifesi Ede-Balı'nın ve kendi ailesinin, Osmanlı hanedanının ortaya çıkmasında ve kurulmasında nasıl önemli bir rol oynadığını göstermek idi.

Âşıkpaşazade'nin eseri, seçkinler ile devlet arasında, Fatih'in, hükümdarlığı sırasında vergilendirme ve toprak tasarrufu konusunda aldığı köklü tedbirlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan şiddetli mücadeleyi yansıtır ve bunlardan derinden etkilenmiştir. Âşıkpaşazade'nin, tarihine güçlü bir polemik karakter kazandıran bu mücadelelerin içinde

25 Görünüşe göre, Âşıkpaşazade'nin 160 bölümden *(bâb)* oluştuğunu söylediği (s. 254) tarihi, 883/1478 yılına kadar gelir ve 885/1480'de Rodos ve Otronto seferinden önce tamamlanmıştır (s. 230). Daha sonra, II. Mehmed öldüğünde, 886/1481'de biyografilerle ilgili bölümü (s. 230-249) eklemiştir. Kendisi de derviş olan Âşıkpaşazade, 908/1502'de, Şah İsmail'in Tebriz'i zaptedip Osmanlılar için bir tehdit haline geldiği sırada, "Erdebil sûfîleri"nin kökeni ile ilgili bir bölüm ekledi (252, 254); daha sonra çeşitli tarihlerde meydana gelen olayların tarihlerine dair son bölüm *(bâb)* eklenmiştir.

bizzat yer aldığı söylenebilir. O, tartışırken olguları argümanları istikametinde sunmakta tereddüt etmez; Fatih'in politikalarını eleştirmek için Sultan'ın atalarını seçer; örnek olarak onların güzel faaliyetlerini ve politikalarını güçlü bir şekilde över. Onun kaynaklarından tarihi gerçekleri ve orijinal ifadeleri ayırabilmek için, kitabındaki bu tartışmalı konuları açık bir şekilde araştırmamız gerekir.

Bu konuların arka planını, Fatih döneminde gerçekleşen, devlet politikasındaki köklü değişikler oluşturur.[26] Fatih, İmparatorluk politikası için askeri güçlerini çoğaltmak ve gelirlerini artırmak istiyordu: Merkeziyetçi mutlak hâkimiyetini tesis etmek için direnç kabiliyeti bulunan grupların, bilhassa ulemanın ve eski "aristokrat" ailelerin güçlerini kırmaya girişti. *Ebu'l-Feth* veya *Kostantiniyyetü'l-Kübrâ* Fatihi olarak büyük karizmasına güvenen Mehmed, önce güçlü Çandarlı ailesini yönetimden uzaklaştırdı. Aynı zamanda, Rumeli'ndeki eski uç beyi ailelerini daha sıkı bağımlı bir hale getirmeyi başarmak oldu. Fatih, devlet işlerinde tam kontrolünü tesis etmek için, en önemli mevkilere sarayında yetişmiş *kul*ları getirdi; devlet maliyesinde Bizans'ın eski aristokrat ailelerinin üyelerini öne çıkardı. Başlıca devlet gelirlerinin mültezimleri olarak[27] bu kişiler, Âşıkpaşazade'nin en sert hücumlarının hedefi olacaklardır.

Fatih'in, yeni gelir kaynakları bulmaya yönelik gayretleriyle ilgili nazik konulardan birisi, *mukataa* veya İstanbul'un fethinin ardından hazine tarafından ele geçirilen Bizans ev ve arsalarına tahmil olunan kira idi.[28] Çağdaş

26 Genel olarak bkz. H. Inalcık, "Mehmed II", *IA*, Fask. 75 (1969), s. 531-535.

27 H. Inalcık, "Notes on N. Beldiceanu's Translation of the *Kanunname*, fonds turc ancien 39, Bibliothâque Nationale, Paris", *Der Islam*, 43/1-2 (1967), s. 154-157; aynı yazar, "The Greek Merchants, 1453-1500", *Festschrift Speros Vryonis* (çıkmak üzere). [Bu makale 1993'te "Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500" adıyla yayımlanmıştır. Bkz. Kaynakça].

28 H. Inalcık, "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 23-25 (1969-1970), 231-240.

tarihçi Tursun Bey, bize Sultan'ın konu hakkındaki anlaşmazlığa yol açan kararlarının, seçkinler ve bütün halk arasında nasıl yaygın bir hoşnutsuzluğa ve karışıklığa sebep olduğunu haber verir.[29] Âşıkpaşazade'nin bu tür emlâke sahip olduğunu ve bunun için hazineye kira ödediğini daha önce görmüştük. Âşıkpaşazade, bu tür mülklerin yeniden mukataa haline getirilmesi hususunda Rum Mehmed Paşa'yı suçlar[30] ve şöyle der:

> Sonra padişaha bir vezir geldi kim ol bir kâfirün oğlıyidi. Padişaha gayetde mukarrib oldı. Ve bu İstanbulun eski kâfirleri ve vezirün atası dostlarıyidi. Yanına girdiler kim: 'Hay! Neylersin' dediler. 'Bu Türkler gene bu şehri ma'mur etdiler. Senün gayratun kanı? Atan yurdını ve bizüm yurdumuzı aldılar. Gözümüze karşu tasarruf ederler. İmdi, sen hod padişahun mukarribisin' dediler. 'İmdi cehd eyle kim bu halk bu şehirün 'imâretinden el çekeler. Ve gerü evvelki gibi bu şehir bizüm elümüzde kala' dediler. Vezir dahı eyidür: 'Bu şol mukata'a kim evvel komışlar idi, anı gerü koduralum. Bu halk dahı mülkler yapmakdan çekileler. Bu şehir ol nesneyile gene haraba yüz duta. Âhır gene bizüm tayfamuz elümüzde kala" dedi. Bir gün bu vezir padişahun kalbine bir münasebet ile ilka etdi. Gene mukata'a ihdas etdürdi. Ve bu mugvî kâfirün birisine bir adı müsülman kul bile koşdılar. Ve bu mugvî kâfir her ne kim dediyise öyle etdi, anı yazdılar (...) Bu mukata'a sebebinden halk İstanbulun 'imâretinden kaçmağa başladılar (...) Ve bu şimdiki mukata'a kim vardur, mukarrer olmasına ol Rum Mehmed sebeb olupdur.

Âşıkpaşazade, gerçekte Sultan'a yararlı hizmetlerde bulunmuş, özellikle Rum adası Eğriboz'un fethinde faydalı olan ve aynı zamanda Üsküdar'da güzel bir cami yaptıran Rum

29 Tursun Beğ, *The History of Mehmed The Conqueror*, neşr. H. İnalcık ve R. Murphey, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1, 1978, 53b-54b.

30 Âşıkpaşazade, Atsız neşri, s. 193.

Mehmed Paşa'ya karşı, tarihinde, her fırsatta düşmanca tutumunu ortaya koyar.[31] Âşıkpaşazade'ye göre, Rum Mehmed Paşa, Sultan'ın devlet ileri gelenlerine, ulemaya ve şeyhlere ihsanda bulunmasını engellemekten de sorumluydu. Âşıkpaşazade, onun hakkındaki düşüncelerini, en kindar kelimelerle şöyle bitirir: "Sonunda kendisini bir köpek gibi boğdular."

Fatih, saltanatının son yıllarında, özellikle 1473'te Uzun Hasan karşısındaki büyük zaferininin ardından, eski şeyh ailelerine ait yüzlerce zaviye vakıflarının da içinde bulunduğu, İmparatorluğunun her tarafındaki eski Türk ailelerinin ve dini grupların ellerindeki bütün *mülk* ve *vakıf* topraklarını yeni bir düzenlemeye tabi tutarak, toprak tasarrufunda köklü değişikliklere girişmekte tereddüt etmemişti. Maliye teşkilatının bir yöneticisi olarak iptal *(nesh)* ve yeniden düzenleme uygulamasının şahsen içinde yer alan Tursun Bey, yirmi binin üzerinde köyün,[32] mezraanın ve çiftliğin devlet hazinesi adına müsadere edildiğini ve bunların *timar* olarak orduya dağıtıldığını belirtir. Bu büyüklükteki bir uygulama, devrim niteliğinde bir düzenlemeydi ve bir bütün olarak Osmanlı toplumunu sarstı. Osmanlı politikasını derinden etkileyerek sonraki on yılların temel meselesi haline geldi. Bu uygulamanın Osmanlı toplumundaki önemi, yüzlerce vakıf ve mülk toprağın daha önceki sahiplerine iade edildiğini gösteren II. Bayezid dönemi tahrir defterlerinde açıkça görülebilir. Gerçekten de Bayezid dönemi, Fatih'in bütün devlet işleri ve bilhassa toprak tasarrufuyla ilgili politikalarına karşı topyekûn bir reaksiyon oluşturmaktadır. Çağdaş eserlerde Bayezid, "Şeriatı ihyâ eden" veya ulemanın ve şeyhlerin geçim kaynak-

31 Âşıkpaşazade, Atsız neşri, s. 216-218, 243.

32 29. dipnotta anılan *Tarih*, s. 28a; fakat başka bir yerde (s. 169a), yürürlükten kaldırılan *mülk* ve *vakıf*ların sayısı sadece 1000 olarak verilir. İkinci rakam, yalnız köyleri dikkate almış olmalıdır.

larını iade eden birisi olarak övülür. Âşıkpaşazade, II. Bayezid'in, vakıf ve mülk köyleri eski sahiplerine iade etmesini âdil bir hareket olarak vurgular.[33] Onun belirttiğine göre, Bayezid, bu davranışıyla eski bidatlere ve *bâtıl* düzenlemelere son vermişti.

Hoşnutsuzluk ve protesto, geçim vasıtalarını ve zaviyelerinin vakıflarını kaybetmiş bulunan şeyhler ve dervişler arasında özellikle güçlü idi. Âşıkpaşazade'deki şu hikâye, bu çerçevede değerlendirilmelidir:

Âşıkpaşazade, bize, Osman Bey öldüğünde geride gümüş veya altın bırakmadığını; fakat sadece bir kaftan *(tekele)*, bir omuz heybesi *(yancuk)*, tuz kapları, kaşıklar, bir çift çizme, muhtelif atlar ve koyun sürüleri bıraktığını söyleyerek, onu bir çoban veya dervişle kıyaslanabilecek basit bir adam olarak tasvir eder.[34] Fatih Sultan Mehmed'in, seferlerini sürdürmek ve yeni başkentini tekrar inşa etmek için hazinesini doldurmaya yönelik sert mali tedbirleri, ülkeyi öyle bir sıkıntı altında bırakmıştı ki (Âşıkpaşazade'nin hayatı da bundan etkilenmişti), bu bakımdan, derviş tarihçimizin niçin böyle bir Osman Bey tasviri sunduğunu anlamak kolaydır. Şaşırtıcı olan şey, modern tarihçilerin, bunu yüzeysel bir şekilde ele alarak Osmanlı Devleti'nin başlangıcına dair teoriler inşa etmeleridir.

II. Ede-Balı ve Osman Gazi

Modern tarihçileri yanıltan diğer bir hikâye de Osman Bey ve Şeyh Ede-Balı arasındaki ilişkiyle ilgilidir.

Âşıkpaşazade, özel bir bölümde (*Bâb* 4), Osman Gazi'nin Şeyh Ede-Balı'nın evinde gördüğü rüyasını ve Şeyh'in bu rüyayı, Osman'ın nesline dünyada hâkimiyet nasip edi-

33 Bkz. "Mehmed II", *İA*, VII, s. 533.

34 Atsız neşri, 115. Âşıkpaşazade (s. 232-234, 247), altın ve gümüşle dolu büyük bir hazine toplayan bir hükümdar aleyhinde bunu ileri sürer.

leceği şeklindeki yorumunu anlatır. Böyle bir rüya, hanedanların kökeni ve meşrulaştırılması hususunda ortaçağ edebiyatının bir "topos"udur. Fakat tarihi açıdan gerçek ve önemli olan şudur ki Âşıkpaşazade, bu rolü kendisinin de mensubu bulunduğu Vefâî tarikatinin meşhur bir halifesine, Osman zamanında hakikaten yaşamış olan birisine vermektedir. Osman'a Allah'ın lütfunu ifşa eden Ede-Balı, ona "... 'Oğlum Osman! Sana muştuluk olsun kim Hak Te'âlâ sana ve neslüne padişahlık verdi. Mübârek olsun' der. Ve 'benüm kızum Malhun senün helâlün oldı' der."

Gerçekten, Tanrı'nın bir insana hükümdarlık lütfetmesi ve bunu mübarek bir zat, bir şaman veya aziz aracılığıyla bildirmesi inancı, Orta Asya Türk-Moğol geleneğine kadar geri gider. Rakip hanedanların -Timurlular, Kadı Burhaneddin ve özellikle Karamanlılar- meydan okumalarına muhatap olan Osmanlı sultanları, geleneğin gerektirdiği gibi, otoritelerinin ilahi kökenini vurgulamak zorunda hissetmişlerdi. Âşıkpaşazade, böyle bir görevin Ede-Balı tarafından yerine getirildiğini göstermeye çalışır. Fakat Ede-Balı kimdi?

Âşıkpaşazade'nin Ede-Balı hakkında verdiği biyografik bilginin tamamı şöyledir:[35]

> "Ede Balı yüz yigirmi yaş yaşadı. Ve iki avrat aldı: Biri yigitliginde ve biri pîrliğinde. Ve evvelki hatununun kızını Osman'a verdi. Ve pîrliginde aldugı hatun Tâceddîn-i Kürdî kızıyidi. Hayreddin bacanak oldı. Bu menâkıbı Ede Balı oğlı Mahmud Paşa'dan işitdüm Sultan Murad'un babası Sultan Mehmed zamanında. Ve hem ol Mahmud Paşa yüz yaşından ziyade yaşamış idi." Daha sonra, Osman Bilecik'i fethettiğinde, "Kayın atası Ede Balı'ya Bilecük hâsılın timar verdi."

35 Atsız neşri, s. 96, 105; krş. Taşköprülüzâde, Şaka'ık, bkz. aşağıda dipnot 62.

Osmanlı arşiv kayıtlarına göre,[36] Osman zamanında, ondan lütuf ve ihsan görmüş 'Ede' adlı bir Şeyh gerçekten vardı.

Bilecik'teki 'Ede' zaviyesinin vakıf kayıtları şöyledir:

"Kozağacı köyü Osman Bey tarafından verilen bir vakıftır; önceden Ede oğlu Mahmud Paşa'nın tasarrufunda idi; şimdi Şeyh Mehmed'in tasarrufundadır: 17 hane (8 *çift*). Kezâ [vakıflar arasında] Söğüd'de yaşayan üç gayrimüslim köle, yine Osman tarafından verildi: 4 hane (3 *çift*).

Gelirler:

	Müd	*Kıymet* (akçe olarak)
Buğday	20	1000
Arpa	15	450
Nohut	1	30
Çift ve koyun resmi		60
Pamuk öşrü		100
Cizye		40
TOPLAM		1680

1521 tarihli kayıt ise şöyledir:*

Kozağaç köyü, Orhan Bey tarafından Ede Şeyh zaviyesine verilen bir vakıftır; Kirmasti için hazırlanan tahrir defterinden alınan kayıtta, köy Ede Şeyh oğlu Mehmed'in tasarrufunda bulunmaktadır. Önceki tahrir defterinde, ken-

36 Ö. L. Barkan ve E. Meriçli (haz.), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 282, orijinal kayıt: *"Karye-i Kozağaç ki vakıfdır, Osman Beg'den, mezkur Ede oğlu Mahmud Paşa tasarruf iderdi. Şimdi oğlu Şeyh Mehmed tasarruf ider. [Hane: 17 (çift 8)]. Ve Söğüd'de üç gavur var, vakıfdur, Osman Beg'den [Hane: 4 (çift 3)]."*

* Orijinal Kayıt: *"Karye-i Kozagacı, vakıfdır, Orhan Beg'den Ede Şeyhi Zaviyesi'ne, şimdiki halde Ede Şeyh oğlu Mehmed tasarruf ider, deyü naklonulmuş 'an Defter-i Kirmasti (...) Mezkûr Şeyh Mehmed, zaviye-i mezkûrda şeyh olub, zikrolan köyü vakfiyet üzere tasarruf idüb, şart-ı meşîhatin yerine getürüb âyende ve revendeye hizmet ide, deyü ellerinde [padişahımız] mukarrernâmesi var, deyü kayd olunmuş."*

disinin sultan tarafından verilmiş bir berata sahip olduğu belirtilir. Beratta, mezkür Mehmed'in söz konusu zaviyenin şeyhi olduğu, adı geçen köyü *vakıf* olarak tuttuğu ve vakıf senedinde zaviyeye gelip giden yolculara hizmet etmesinin şart koşulduğu ifade edilir. Vakfedilen gayrimüslim kölelerin çocukları, hâlâ *vakıf* köyünde Hıristiyan olarak yaşamakta, 200 akçe cizye ödemektedirler.

Onbeşinci yüzyılın sonuna doğru 298 akçe geliri bulunan Kozca mezraası, Osman Bey tarafından verilmiş Ede zaviyesinin vakıf mülkü idi. Mezraa, Kozağaç köylülerinin buraya gelip yerleşmeleri ile köy haline dönüştü.

Yukarıdaki kayıtlardan, Ede'nin torunu Şeyh Mehmed'in II. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında hayatta olduğunu, vakıf eminliğinin daha sonra Mümin Dede (veya Fakih) adlı birine geçtiğini öğreniyoruz. Görünüşe göre, Ede'nin nesli 1521'de sona ermişti. 1573'ten itibaren köy halkı bir mezraada yerleşmek için köyü terk etmiştir. Terk edilen Kozağaç arazisi, daha sonra bir grup piyade (yaya) milis tarafından ekilmiştir.

Resmi kayıtlarda, *Ede-Balı* yerine sadece 'Ede' ismini görüyoruz. *Ede* veya *Ede-Balı*'nın[37] aynı şahıs olduğu, Şeyh Mahmud'un I. Mehmed zamanında (1402-1421) yaşadığını söyleyen Âşıkpaşazade tarafından Ede-Balı'nın oğlu olarak anılmasından açıkça anlaşılmaktadır. Âşıkpaşazade, gençliğinde Mahmud'la görüşmüş, Ede-Balı ve yakınları hakkında bilgi toplamıştı.

Bu sebeple, Ede-Balı'nın aile şeceresi şu şekilde tesbit edilebilir:

(Osman veya Orhan zamanında yaşayan) Şeyh Ede-Balı veya Ede Şeyh,

37 Moğolcadan gelen Ece, *en büyük adam, reis, üstad / efendi, muhterem* gibi anlamlara gelir. Onbeşinci yüzyıl Osmanlı Türkçesinde, kelime *ece* biçiminden aynı anlamlara gelen *ede* biçimine dönüşmüştür. Bali ise, dönemin Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir şahıs adıdır.

(Orhan ve I. Mehmed zamanında yaşayan) Şeyh Mahmud Paşa,

(II. Mehmed ve II. Bayezid zamanında yaşayan) Şeyh Mehmed.

Kısacası, resmi kayıtlar, Ede Şeyh olarak da tanınan Ede-Balı'nın Bilecik'te bir zaviyesinin olduğunu; bu zaviye için Koz-ağacı (Kozağaç) köyünü ve Söğüd kazasındaki Kozca mezraasını Osman Bey'den vakıf olarak aldığını teyit etmektedir. Bununla birlikte, bu kayıtlarda, Ede-Balı'nın Osman Bey'in kayınpederi olduğunu gösteren hiçbir bilgi yoktur; ilk kayıtlarda tamamı sadece 1680 akçe olan vakıf gelirleri ise oldukça mütevazıdır.[38]

700 / 1300'de tamamlanan ve bize Babaî şeyhlerinin hüccetleri ve silsileleri hakkında bilgi veren Elvan Çelebi *Menâkıbnâmesi*,[39] Şeyh Balı veya Ede-Balı'yı, Babaî tarikatinin kurucusu Baba İlyas'ın meşhur *halife*lerinden birisi olarak zikreder.

Elvan, Baba İlyas'ı, nedametiyle dinsiz ve kâfirleri kurtuluşa erdiren birisi olarak zikreder. Elvan, ayrıca Ede-Balı ve Hacı Bektaş'ın her ikisinin de Baba Resül'ün takipçileri olduğunu ve Ede-Balı'nın Hacı Bektaş'tan *dünyevî iktidara itibar etmemeyi* öğrendiğini ekler. O zamana kadar, Babaî şeyhleri, Baba İlyas ve Muhlis Paşa, *Babaiyye* ve *Kalenderiyye*'de öğütlenen sufî *kutb-ı âlem* doktrinine uygun olarak, açıkça maddi ve manevi dünyanın ikisinin de hâkimiyetini iddia ve talep etmişlerdi. Ede-Balı hakkındaki bu not, Âşıkpaşazade'nin onu, Osman'ın hükümdarlığını *destekleyen* mübarek bir adam olarak tasvir etmesine çok uygundur. II. Mehmed döneminde yaşamış olan Vefâî şeyhi Seyyid Velâyet, *sünni* vurgunun artmasıyla şeyh ve sultan

38 Osman Bey'in Ede-Balı ile ilişkisinin tarihi otantikliğine dair bkz. I. Mélikoff, *Sur les traces du soufisme turc. Recherches sur l'Islam populaire en Anatolie*, Isis Yay., Istanbul, 1992, s. 134.

39 I. E. Erünsal ve A. Y. Ocak (haz.), *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye*, Istanbul, 1984, s. 168-169.

arasındaki bu sıkı işbirliğini somutlaştırdı; oysa aynı dönemde, hakiki bir *abdal/kalenderî* şeyhi, Otman Baba, açık bir şekilde, maddi ve manevi dünyanın her ikisinin hâkimiyetini iddia etmekteydi.[40] Bu değişiklik, belki Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren, Osmanlı sultanlarının gitgide şehirli sünni ulemanın nüfuzu altına girmeleri; bunların abdal-tipli dervişlere büyük saygı göstermiş olan Türkmen beylerine fazla benzememeleri ve kendilerinin Türkmen uç gazilerinden biraz farklı olmalarıyla açıklanabilir. Bununla birlikte, baştan itibaren şaman-benzeri abdallara benzemeyen Vefâî dervişleri şeriatı gözeten müminler olarak tanınıyorlardı. Bu durum, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sinde açıkça görülebilir.[41] Aynı şekilde Elvan, Babaî şeyhlerinin *halife*lerini anlatırken, onların hem "şeriatı gözeten ve bilen hem de mistik sezgi ve uygulamada ârif" kimseler olduklarının altını çizer.

Ahmet Y. Ocak, Baba Resûl olarak da tanınan militan şeyh Baba İlyas'ın, Seyyid Ebu'l Vefâ el-Bağdadî (öl. 1107) tarafından kurulan Vefâiyye tarikatinin Anadolu'daki şeyhlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.[42] Baba İlyas'tan sonra bir Babaî tarikatinin oluşmaya başladığı gö-

40 H. İnalcık, "Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington, 1993; *Kalenderîler*'inde, kalenderilerin doktrinlerine tam bir bölüm (Bölüm 2, 141-174) ayırmış olan A. Y. Ocak, onların inanç sistemlerinde merkezi bir yeri olan kutb doktrinini ele almamıştır. Vefâîliğin sünni karakteri hakkında bkz. 61. dipnotta zikredilen Krupp, *Studien zum Menaqybname des Abu'l-Wefâ' Tac al-'Arifin*, R. Trofenik, Münih, s. 54-55. Tarikatlerdeki ortodoksluk ve heterodoksluk hakkında genel olarak bkz. I. Mélikoff, *age*, s. 139-150, 122-124.

41 Bkz. M. F. Köprülü, "Âşık Paşa", *İA*, s. 704-706.

42 *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siècle*, Ankara, 1989: özellikle bkz. s. 53-57, 75-131; ayrıca bkz. Erünsal ve Ocak, *Menâkıb*, LXXIV; Anadolu'da Kalenderîlik hakkında bkz. Ocak, *Kalenderîler*, s. 61-137; İlyas, Âşıkpaşazade'nin iddia ettiği gibi Ebu'l-Vefâî'nin bir *halifesi* olmamalıdır, bkz. Krupp, *age*, 8-10. M. F. Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1935, s. 23-56.

rülmekle birlikte, Âşıkpaşazade zamanına kadar ailenin, aslında Vefâî tarikatine mensup olduğu bilinmektedir.

Aksine, Orta Asya'nın şamanist inançları popüler panteist formüllerle karıştırılarak, Muhyiddin-i Arabî, Cemâleddin-i Sâvî ve Celâleddin-i Rumî gibi büyük sufiler tarafından orijinal olarak yorumlanmıştı. *Abdal* Türkmen *baba*ları, *Kutb-ı Zaman*'ın bu dünyadaki ve göklerdeki şeyler ve olaylar üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip olduğuna inanmaktaydılar.[43] Onlar, *velâyet* (velîlik) ve *nübüvvet*in (peygamberlik) şahıslarında somutlaştığını iddia ediyorlardı. Onların sürekli bir cezbe halinde, Allah ile sürekli ilişki halinde olduklarına inanılırdı. Max Weber'in terimini kullanırsak, dünyevi otoriteye meydan okuyarak "dini sırları açıklayan veya öğretenler" (mystagogue), toplumun imtiyazsız ve zulme uğramış üyelerinin sığınağı ve ümidi haline gelmişlerdi. Onlar, Baba İlyas, Muhlis Paşa, Şeyh Bedreddin ve Şah İsmail'in isyana kalkışmaları gibi, *Kutb-ı Zaman*'ın, dünyevi saltanatı doğrudan kontrolü altına almaya karar vereceği bir zamanın geleceğini iddia etmekteydiler.[44] Bu arzu, heterodoks Türkmenlerin desteğiyle, Şah İsmail vasıtasıyla sonunda sadece İran'da gerçekleştirildi. Sultanlar, çevrelerine geniş taraftar grupları toplayan popüler şeyhlerden daima şüphelendiler. Osmanlı sultanları, bu gibi popüler şeyhleri ya bertaraf etmeye veya vakıf tahsisleri yoluyla kendilerine çekmeye ve bağımlı hale getirmeye çalıştılar.[45] 1492'de İshak benzeri bir derviş, Arnavutluk seferi sırasında II. Bayezid'i öldürmeye kalkışınca, sultan, uç beyleri nezdinde sığınak ve destek bulan Rumeli'ndeki bu tür dervişlerin topluca idamlarını ve sürgünlerini hızlandırdı.

---

43 Bkz. İnalcık, "Dervish and Sultan".

44 Şah İsmail'in (Hatâyî), "İki 'âlemde sultandır kalender" diye yazdığı, Ocak tarafından (*Kalenderîler*, s. 158) zikredilir.

45 Bkz. İnalcık, "Murad II", *İA*, fask. 86, 611.

Öte yandan, ortodoks dervişler, bizzat sultanın *veli*liğini ileri sürerek Osmanlı hanedanına tam destek verdiler. Âşıkpaşazade, I. Murad'ı, Allah'ın lütfuna mazhar olmuş hakiki bir velî olarak takdim eder ve ekler: "İmdi bu Âl-i 'Osman hod bir tayfadur kim bunlarun kerâmetleri zâhirdür."[46] Osmanlı sultanları I. Murad'ın, II. Bayezid'in, I. Süleyman'ın ve III. Murad'ın bir velî mertebesine yükseltilmesi, sırf edebî bir anlatım değildir. Şair Taşlıcalı Yahya, geleneği takip ederek, Muhteşem (Kanuni) Süleyman için şu mısraları yazar:

"Ol ki sâhib-kırân-ı 'âlemdir
Her kerâmât ile mükerremdir
Vâlî-yi halk u sâye-i hakdır
Fi'l-hakîka veliyy-i mutlakdır"[47]

Âşıkpaşazade, tarihinin diğer bölümlerinde daha ziyade, Ede-Balı'nın Osmanlı hanedanının ve devletinin kuruluşunda anahtar bir rol oynadığını göstermeye çalışır. Osman Bey zamanında, İslam hukukuyla ilgili önemli birçok konu üzerinde kendisinin fikrinin sorulduğunu kaydeder.[48] Örneğin, Karaca Hisar'ın fethi üzerine, İslam geleneğinde, toplum nezdinde kendisinin temsilcisi olarak bir hatib ve kadı tayin etmek İmam-Sultan'a ait bir hak olduğundan, Tursun Fakih, Osman Bey adına hutbe okutmak ve kadı tayin etmek için Selçuklu Sultanı'nın onayını almak gerekip gerekmediğini Ede-Balı'ya sormuştu. Âşıkpaşazade'ye göre, "Dahı söz tamam olmadan Osman Gazi geldi. Sordı. Muradlarını bildi. Osman Gazi eyidür: 'Her ne kim size gerekdür, anı edün' der. Tursun Fakı eyidür: 'Ha-

46 Atsız neşri, s. 132, 246.

47 "O, dünyanın sâhib-kırânı, bahtiyar kişidir; kerâmetlerle mükerremdir; halk üzerine yönetici ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir; o, hakikatte mutlak bir velîdir."

48 Atsız neşri, 103.

nım! Sultandan izin gerekdür' dedi. Osman Gazi eyidür: 'Bu şehiri ben hod kendü kılıcım ile aldum. Bunda sultanun ne dahli var kim andan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahı gazayile hanlık verdi' dedi. 'Ve ger minneti şu sancağ ise ben hod dahı sancak götürüp kâfirler ile uğraşdum' der. 'Ve ger ol, ben Âl-i Selçukvan der ise, ben hod Gök Alp oğlıyın derin. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm der ise, Süleyman Şah dedem hod andan evvel geldi' der."

Osmanlılar için, hükümdar soyu (neseb) ve *gaza*, hanedanın meşruiyeti ve tanınması hususunda iki temel iddia idi. Fakat bütün bu iddialar, Âşıkpaşazade'nin yazdığı gibi, Osman zamanında açıkça dile getirilmemişti; fakat daha sonra, Balkanlar'daki fetihlerle hanedanın gücü artınca, özellikle İran'daki yönetici hanedanlar karşısında, İslam dünyasında hanedanın üstünlüğü fikrini ileri sürmeye başladılar. I. Bayezid, Timur'un meydan okuması karşısında, Küçük Asya'da Selçuklu sultanlarına halef olarak *Sultân-ı Rûm* iddiasını ileri sürmek istedi ve Kahire'deki Abbasi halifesinden bu unvanı tasdik eden resmi bir *menşûr* göndermesini talep etti.[49]

Anlaşılan, bütün bu iddialar, Âşıkpaşazade'nin tarihini yazdığı sırada, Osmanlı aydınları arasında yaygındı. Gerçekten Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Memlük sultanına gönderdiği mektupta, Allah'ın, *gaza*da Müslümanlara lider olmak üzere kendisini seçtiğini ileri sürmüştü. Daha sonra, I. Selim ve Kanuni Süleyman, "Dünyadaki bütün Müslümanların Halifesi" oldukları iddiasını meşrulaştırmak için, aynı argümanı, dünyada Müslümanların tek hamisi ve gaza lideri oldukları fikrini kullandılar.[50]

Hepsi II. Bayezid'in hükümdarlığı sırasında yazan Ruhî, İbn Kemal ve İdris gibi yazarlar tarafından erken Os-

49 Bkz. İnalcık, "Bayezid I", *EI*[2].
50 Bkz. İnalcık, "Pâdişâh", *IA*.

manlı gelenekleri inceden inceye işlenirken,[51] Osmanlı sultanlarının, ilk adil halifeler hariç, bütün Müslüman hükümdarların yerlerini aldıkları fikri ileri sürülür.[52]

Âşıkpaşazade'nin iddiasına göre, Ede-Balı'nın, hukuki sonuçlarıyla önemli devlet işleri hakkında tavsiyeleri, Orhan zamanında da arandı. Orhan, askerlerini artırmaya ve yeniden düzenlemeye karar verdiğinde, kardeşi Alaeddin konu üzerinde kadılara danışması gerektiğini söylemişti. Orhan, konu hakkında Çandarlı (veya Cenderelü) Karaca Halil'in, daha sonra Bilecik kadısının ve Ede-Balı'nın fikrini sordu.[53]

Aynı şekilde, Âşıkpaşazade'nin, Ede-Balı'nın Osman zamanındaki yerini abartma teşebbüsünün, Osman'ın Bilecik'in bütün gelirlerini timar yoluyla kayınpederine bağışladığı ifadesinde de görüldüğü unutulmamalıdır.[54] Bu, Osman'ın Kozağacı köyünü ve Kozca mezraasını Ede-Balı'nın Bilecik'teki zaviyesine vakıf olarak vermesi olayının açıkça tahrifidir. Osman'ın Ede-Balı'nın kızıyla evli olması dolayısıyla, Âşıkpaşazade, Osmanlı sultanlarının onun neslinden geldiklerini de vurgular. "Orhan Gazi'nün anası Allah rahmetine vardı. Ve hem dedesi Ede-Balı dahı kızından bir iki ay önden Allah rahmetine vardı" der.[55] O, bunun 1326'da Bursa'nın fethi yılında meydana geldiğini de ekler. Osman, onları Bilecik kalesinde toprağa vermiş;[56] üç ay sonra da kendisi Söğüt'te ölmüştür.[57] Oysa Mart 1324 tarihli Orhan

51 Osmanlı sultanlarının zaman içerisinde, kendileri hakkındaki imaj değişikliği, kudretlerinin artmasına paralel olarak unvanlarına ve kendileri ile ilgili tarihlerin yeni versiyonlarına da yansıdı; bu nokta, benim yukarıda anılan "Pâdişâh" makalemde ele alınmıştır.

52 Bkz. İnalcık, "Pâdişâh" ve "Mehmed II", *İA*.

53 Atsız neşri, s. 117-118.

54 *Age*, s. 105.

55 *Age*, s. 114.

56 *Age*, s. 115.

57 Osman, Asporça Hâtun *vakfiyesinin* teyit ettiği gibi, 1323 Eylülünde hayatta idi, bkz. I. Beldiceanu, *Recherches sur les actes des premiers Sultans*, Münih,

Bey vakfiyesi, Mal Hatun'un gerçekte Ömer Bey'in kızı olduğunu ortaya koymaktadır.[58] Bu sebeple, Osmanlı sultanları, Âşıkpaşazade'nin iddia ettiği gibi, Ede-Balı'nın kızı Mal Hatun'dan gelmiş olamazlar.

Ede-Balı'nın, ailesi ve Vefâî tarikati ile birlikteliği karşısında, Âşıkpaşazade'nin, hanedanın kuruluşunda Ede-Balı'nın önemli rolüne dair hikâyeleri geleneğin içine yerleştirme endişesi anlaşılabilir.

Arşiv belgeleri, Ede-Balı'nın Vefâî tarikatinin halifesi olarak Osman Bey'in ihsanlarına gerçekten mazhar olduğunu, Bilecik'te bir zaviyesinin bulunduğunu ispatlamaktadır. Eflakî'nin otantik hikâyelerinin gösterdiği gibi, dini tarikatlerin liderleri veya halifeleri, Konya ve Karaman'dan kalkıp gelişen uç beyliklerini ziyaret ederler ve buralarda samimiyetle karşılanırlardı.[59] Vefâî şeyhlerinin bir halifesi olan Ede-Balı'nın, 1300 yılından önce, belki daha önce Osman'ın babası Ertuğrul zamanında uç bölgesine gelip yerleştiği anlaşılmaktadır.

Âşıkpaşazade, Ede-Balı hikâyesine ek olarak Vefâî babalarının Osmanlı hanedanının doğuşu ile bağlantılı rolüne bir başka atıfta daha bulunur. O, Geyikli Baba'yı, Baba İlyas'ın ve Vefâî tarikatinin müridi olarak tanımlar.[60]

1967, 78-82; Orhan Bey, 1324'te Osmanlı tahtında olmalıdır (bkz. 57. notta zikrolunan *vakfiye*); sultan, 727/1327-1327 tarihiyle sikke bastırmıştı; bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Orhan Bey'in hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi", *Belleten*, s. 207-211; gerçekten, 727/1327'den itibaren, Timurtaş'ın isyanının sonucu olarak İran İlhanlıları Anadolu'da kontrolü kaybetmişlerdi.

58 *Vakfiye*nin metni, İ. H. Uzunçarşılı tarafından yayımlanmıştır: "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V (1941); Ede-Balı'nın kızı, Âşıkpaşazade'de *Malhun*, *Mal-Hatun* veya *Bala-Hatun* olarak verilir; İ. H. Uzunçarşılı (*Osmanlı Tarihi*, 2. Baskı, Ankara, 1961, s. 105, not 3), Mal-Hâtun'un, Orhan'ın kardeşi Alaeddin'in annesi olduğunu ileri sürer; bazı Anonim Kroniklerde, örneğin MS Bibliothéque Nationale, Paris, supplément turc 1047, 6b'de, Ede-Balı'nın kızının ismi Râbia'dır.

59 Semsü'd-Dîn Ahmed el-Eflâkî, *Menâkıb al-'Ârifîn*, II: Metin, 2. Baskı, Ankara 1962, s. 924, 947, 950.

60 Atsız neşri, s. 122; Geyikli Baba hakkında bkz. M. Kôbach, "vom Asketen-

Bu ifade, Baba İlyas'ın Vefâî tarikatine mensup bulunduğunun ve müridlerinin heterodoks abdal babalarından olduklarının bir başka kanıtıdır. Âşıkpaşazade, bunlardan bir grubun İnegöl kazasındaki Turgud (veya Durgud) Alp hassına gelip yerleşmiş olduklarını söyler. Baba, Osman'ın sarayında "mukaddes" bir kavak ağacı dikmişti; ki bu, Türkmen babaları arasındaki şamanistik ağaç kültünün bir belirtisidir. Resmi kayıtlar, İnegöl kazasında hakikaten *Geyiklü Baba* veya *Babaîler* adlı bir köyün bulunduğunu ispat ederler.[61] Anlaşılan bu köy, Âşıkpaşazade'nin zikrettiği gibi Babaî dervişleri tarafından iskân olunmuştu.

Menâkıb-ı Tâcü'l'Ârifîn Ebu'l-Vefâ tercümesi, Âşıkpaşazade'nin Vefâî tarikati ile birlikteliği hakkında ilgi çekici ayrıntılar içermektedir. Tercüme, bizzat Vefâî şeyhi ve Âşıkpaşazade'nin damadı Seyyid Velâyet'in isteği üzerine yapılmıştı. Seyyid Velâyet, tercümenin tamamlandığı sırada hayattaydı; Âşıkpaşazade ise çoktan ölmüştü. Yazar, Seyyid Velâyet'in hayatı hakkında, onun 855/1451'de Bursa'da doğduğuna ve 874/1469'da Ahmed Âşıkî'nin kızı ile evlendiğine işaret eden ilginç ayrıntılar verir.[62]

---

zum Glaubens Kämpfer: Geyiklü Baba", *Journal of Ottoman Studies*, III (1982), s. 45-51; Ocak, *Kalenderîler*, s. 90-91, 195. Âşıkpaşazade (Atsız neşri, 116) ayrıca, Orhan'ın Âşık Paşa'nın takdisine mazhar olduğunu ileri sürer. Kissling'e göre ("Zeinîje", s. 176-177), Âşıkpaşazade, Yahşi Fakıh ve Seyyid Velâyet Zeyniyye tarikatına mensuptular, aralarındaki sıkı ilişki de bu yüzdendi.

61 Barkan ve Meriçli, *Hüdavendigâr Livası*, s. 110, no, 178; Âşıkpaşazade (Atsız neşri, 105), bize Osman Bey'in, İnegöl bölgesini Durgut Alp'a bağışlamış olduğunu söyler, ki burası daha sonra Durkut (veya Turgut)-Eli adını almıştır; burada, Âşıkpaşazade'nin kaynağının otantik karakteri, arşiv kayıtları ile bir kez daha teyit edilir.

62 Taşköprülüzâde, Mecdî terc. *Hada'iku'z-Zaka'ik*, İstanbul, 1269 H., s. 251. Seyyid Velâyet'in tam ismi Mustafa b. Ahmed es-Sadrî el-Konevî olarak verilir; kendisi daha ziyade İbn Vefâ olarak tanınmaktaydı; belli ki Ebu'l-Vefâi el-Bagdâdî'nin *Menâkıb*'ının tercümesini kullanan Taşköprülüzâde, Seyyid Velâyet hakkındaki bilgileri ilavelerle genişletmişti. Bu ilavelerden, Seyyid Velâyet'in şeyhinin Muslihüddin, bilahare Abdu'l-Latîf-i Mukaddisî olduğunu öğreniyoruz; *silsile*de Mukaddisî, Âşıkpaşazade'nin de şeyhi olarak göste-

Seyyid Velâyet hakkında tercümeye eklenen girişte, Osman Bey'in şeyhin asil *silsilesi* ile ilişkisi anlatılır.

Âşıkpaşazade'nin Ede-Balı ile ilgili hikâyesini kopya eden yazar, "Osman Han, Şeyh'in yüce dergâhında ilâhi lütfa mazhar olmak suretiyle sultanlık tahtına ve *velîlik tâcı*na erişti" diyerek, Vefâîliğin Osmanlı hanedanının doğuşundaki rolünün altını çizer. Yazarımız, Elvan Çelebi'yi onaylayarak, Ede-Balı'nın kimliğini, Şeyh Seyyid Muhammed Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin halifelerinden biri olarak tesbit eder. Ede-Balı'nın Osman Gazi'ye manevi rehberliği hususundaki hikâyenin bu versiyonunda, yazar, Osman'ın ilk gaza başarısının -684/1285'te İnegöl yakınındaki bir ka-

rilir; Osmanlı sultanları II. Mehmed ve II. Bayezid, bizzat ihsanlarda bulunarak, Seyyid Velâyet'e derin bir saygı gösterdiler. Onun, İslam hukukuna dair Taşköprülüzâde tarafından da değinilen uzman bilgisi, özellikle Fatih Sultan Mehmed tarafından beğenilmiş olmalıdır. II. Bayezid, Seyyid Velâyet'in cenaze törenine bizzat katılmıştı. Seyyid Velâyet'e ve Âşıkpaşazade'ye yönelik bu özel ilgi, herhalde Osman Bey zamanından başlayan, hanedanın Vefâî tarikatı ile olan sıkı ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. Seyyid Velâyet hakkında ayrıca bkz. M. Lâmi'î Çelebi, *Tercüme-i Neſehâtü'l-Üns*, İstanbul, 1270 H., s. 559-60; ayrıca bkz. H. J. Kissling, "Schejch Sejjid Vilâyet (1451-1522) und sein angebliches Menaqybname", *ZDMG*, 113 (1963), s. 62-68; Krupp, *Studien zum Menaqybname des Abu'l-Weſâ' Tag al-'Ariſîn*. Âşıkpaşazade'nin damadı Seyyid Velâyet, kendi neslinin Peygamber'den ve Vefâî tarikatının kurucusunun soyundan geldiğini ileri sürer; işte bu yüzden, ömrü boyunca Osmanlı sultanlarından olağanüstü bir saygı ve destek görmüştü. Seyyid Velâyet, *Menâkıbnâme-i Ebu'l-Veſâi el-Bağdâdî*'nin Türkçe bir tercümesinin (orijinal Arapça elyazması için bkz. Krupp, 19-25), Osmanlı toplumunda yayılmasına özel bir alaka ve istek duymuş olmalıdır. Orijinal menâkıbnâmeye eklenen bölümde, Seyyid Velâyet'in müridi olan ve tercümeyi onun isteği üzerine yapan mütercim, biraz muğlak terimlerle olmakla birlikte, Seyyid Velâyet'in soyunu Muhammed Ebu'l-Vefâi Tâcü'l-'Ârifîn'e bağlar (Tâcü'l-'Ârifîn'in kökeni ve *seyyidliği* hakkında bkz. Krupp, s. 28). Osmanlı toplumunda Abdal Kalenderî tarikatine mensup radikal babaların, örneğin Otman Baba'nın, şiddetle aleyhinde bulunulur ve dünyevî maksatlar için hükümdarın ihsanlarını elde etmeye çalışan bu şeyhler ikiyüzlülükle suçlanırlardı. Aynı dönemde yazılmış olan Otman Baba *Velâyetnâmesi*, Seyyid Velâyet veya Âşıkpaşazade benzeri dervişler ve onların halk nezdinde gördüğü ilgi aleyhindeki hücumlarını tasvir eder. (Bkz. İnalcık, "Dervish and Sultan". Âşıkpaşazade'nin bu tür dervişleri eleştirisine dair bkz. Atsız neşri, s. 153-154: "Kimi der şeyhimiz sultan olısar.")

lenin zaptı-, Ede-Balı'nın manevi desteği sayesinde olduğunu ileri sürer. Sonraki bütün gaza başarıları, "*evliyâ*nın himmetiyle" mümkün olmuştur. Esas olarak hikâye Âşıkpaşazade'ye dayanır; fakat hanedanın doğuşuna Vefâî şeyhlerinin vesile olduklarını vurgular.

Âşıkpaşazade, Vefâî şeyhlerinin nüfuzunun Osman'ın halefi üzerinde de sürdüğünü doğrular. Orhan'ı en fazla etkileyen kişinin, Ede-Balı'nın yeğeni Ahî Hasan olduğu belirtilir. Âşıkpaşazade, bize, Orhan'ın 1326'da Adranoz ve Bursa'ya yönelik seferde, Ede-Balı'nın oğlu Şeyh Mahmud ve Ahî Hasan'dan kendisiyle birlikte gelmelerini istediğini anlatır.[63] Genel olarak ordu komutanları, bu gibi popüler dervişlerin orduda bulunmasının, adamları arasında gaza şevkini artırdığına inanmaktaydılar.[64] Âşıkpaşazade, bize, Bursa Tekfurunun şehri teslim ettiği sırada, Ahî Hasan'ın surlar üzerindeki ana kulenin zirvesine tırmanan ilk kişi olduğunu haber verir. Osman Bey'in ölümü üzerine, Ahî Hasan'ın veraset meselesinde önemli bir rol oynadığı belirtilir.[65] Osman'ın iki oğlu, Orhan ve kardeşi Alaeddin, birlikte Hasan'ın zaviyesine gelerek dervişlerin huzurunda konuyu görüşmüşlerdi. Orhan, Osman zamanındaki çeşitli seferlerde gazileri idare etme ve Vefâî dervişlerinin hamisi olma avantajına sahipti. Âşıkpaşazade, daha sonra, İznik'in teslimi üzerine, Orhan, "Yeni Şehir kapusı çıkduğı yerde bir imâret yapdı. Yanında Hacı Hasan [Ahî ?] derler idi, bir azîz var idi. Dedesi, Ede Balınun müridiydi. Şeyhliğini ona verdi ve nesli ve nesline. Tâ bugüne degin anun elindedür" der.[66] Bütün bunlarda, Âşıkpaşazade Ede-Balı'dan sonra, Osmanlı hükümdarı karşısında önemli bir pozisyona sahip

63 Atsız neşri, s. 110.

64 Bkz. H. İnalcık, "Istanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1 (1990), s. 1-4.

65 Atsız neşri, s. 115.

66 *Age*, s. 119,120.

olan kişinin, onun yeğeni ve müridi Ahî Hasan olduğunun altını çizmek için çok uğraşır.

Âşıkpaşazade geleneği, Osmanlı sultanları nezdindeki üstün konumunu sonraki yüzyıllarda da korudu. Topçular Kâtibi'ne göre,[67] 1630'daki sefer sırasında, Âşıkpaşazade'nin sancağı, muharebe meydanına Eyyûb Ensarî'nin sancağıyla birlikte götürülmüştü.

67 MS, Staatsbibliothek, Viyana, 338b.

İKİNCİ BÖLÜM

Genel Yaklaşımlar ve Problemler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi*

Friedrich Giese

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesi, Herbert Adams Gibbons'ın *The Foundation of The Ottoman Empire* (Oxford, 1916) adlı eserinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu eser, 1403 yılına kadar Osmanlı tarihini inceleyen eserler arasında en yenisi olduğu için, Gibbons'ın görüşlerine başka tarih eserlerinde de yer verileceği varsayılabilir. Bu nedenle, Gibbons'ın kuramlarının ne derece doğru olduğunu ve hangi temeller üzerine inşa edildiğini incelemek yerinde bir çabadır. Şimdiye dek Gibbons'ın eserini ele alan iki incelemeyle karşılaştım[1] ve her ikisinin de esere hayli hoşgörülü yaklaştığını gördüm. Germanus, Gibbons'ı yü-

* Orijinali: "Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete* (Leipzig), 2 (1924), 246-271. Çeviri: Zehra Aksu Yılmazer.

1 Julius Germanus, *Turan* dergisi, Budapeşte, 1918, s. 491 vd. ve Huart, *Journal Asiatique*, XI. seri, c. 9, s. 345.

zeysellikle suçlayıp daha başka kusurlar bulsa da, son kertede eserin ciddi ve değerli bir çalışma olduğunu düşünür. Huart ise şunları söyler: *'Il n'est pas orientaliste, il n'est pas linguiste... en revanche il est historien.'** Benim yargım ise çok daha olumsuz. Ben bu eserin, usta bir kompozisyon ve bir sürü yeni görüşle göz boyayan son derece yüzeysel bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Eserde ileri sürülen görüşlerin maalesef pek azı doğrudur.

Bu, aşağıda ele alacağım mesele için de geçerli. Bazı doğru saptamalara rağmen, esas itibariyle mesele yanlış çözümlenmiştir. Osmanlı tarihine dair eserler veren Avrupa tarihçilerinin çoğu gibi Gibbons da olaylara Avrupa merkezinden bakar. Bu durumda Türkler dış kenarda kalırlar ve bir yere konumlandırılmaları çok zordur. Oysa onüçüncü yüzyılın büyük siyasi ve kültürel mücadelelerinin bir sonucu olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna Şark tarihinin merkezinden bakmak gerekir. Ancak şarkiyat, özellikle de bu alandaki kaynaklara ulaşabilmemiz konusunda pek az hizmette bulundu; ama ben yine de meseleyi mevcut kaynaklarla bile, Şark kaynaklarına dair yüzeysel bilgisi nedeniyle buna kalkışacak durumda olmayan Gibbons'tan daha kapsamlı bir biçimde ele alabileceğimizi düşünüyorum.

Bütün tasvirler, en eski Osmanlı kaynaklarında (Âşıkpaşazade, Âli neşri, s. 3/20;** ayrıca Neşrî, Viyana baskısı)[2] yer alan ve Ertuğrul'un kabilesinin 400 aileden oluştuğuna dair bilgiden yola çıkmaktadır. Bu küçük Türkmen kabilesi ne nitel ne de nicel olarak muazzam fetihler yap-

* "O ne bir şarkiyatçı ne de dilbilimci .... ama bir tarihçi" (ç.n.).

** Giese bu esere atıflarında iki numara vermektedir. Orijinal metinde Arap rakamlarıyla verilmiş ilkinin kullanılan metnin sayfa numarasını, Latin rakamlarıyla verilmiş olan ikincisinin ise satır numarasını gösterdiği anlaşılmaktadır (ç.n.).

2 Âşıkpaşazade'nin Istanbul baskısını (Âli neşri), *Anonim Tevârih* adıyla 1922'de Breslau'da bizzat benim yayımladığım anonim eski Istanbul kroniklerini ve Neşrî'nin Viyana elyazmasını kullandım.

maya ve bir imparatorluk kurmaya yeterli olduğu için, Gibbons dışında herkes başka bir açıklamaya sığınmış ve Osmanlıların yıkılan Selçuklu İmparatorluğu'nun son cılız artıklarını soğurarak güç topladıklarını, ortalığı yakıp yıkarak Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki enkazına ve Balkanlar'daki Hıristiyan devletlere saldırabildiklerini ileri sürmüştür. Burada Gibbons, haklı olarak Anadolu'daki Türk unsurlarının Osmanlılar tarafından soğurulması gibi bir şeyin söz konusu olamayacağına, çünkü parçalanmış Selçuklu İmparatorluğu'nun boyunduruk altına alınması sürecinin yavaş yavaş, Osmanlılar Balkan Yarımadası'nın kayıtsız şartsız efendileri olduğunda gerçekleştiğine işaret etmiştir. Gibbons'ın haklı olduğu diğer nokta, bu fetihlerin kesinlikle yağmacılık ve yakıp yıkma olarak görülemeyeceği, aksine, Osmanlıların başından beri kendilerini, güçleri sayesinde neleri elde edebileceklerini gayet iyi bilen devlet kurucuları olarak lanse ettiklerini ve halkları yağmalamaktan ziyade onları dize getirmeyi amaçladıklarını vurgulamasıdır. Nitekim, Osmanlılar bu amaçlarına başka türlü ulaşabilecekleri yerlerde savaşmamayı tercih etmişlerdir. Gerçekten de, ilk üç Osmanlı hükümdarını, özellikle de Orhan'ı, hele hele de Murad'ı devlet adamlığı konusunda birer dâhi olarak görmemiz gerekir; bu nedenle, Avrupalıların kaleme aldığı tüm Osmanlı tarihi eserlerinde karşımıza çıkan ve Osmanlıların son dönemlere kadar devlet kurmadıklarını iddia eden cümle kulağa zekice gelse de tamamen yanlıştır.

Gibbons yukarıda anlatılan görüşleri reddetmekte son derece haklı olsa bile, onun kendi savının eleştirilere dayanacak güçte olup olmadığına da bakmak gerekir. Gibbons'ın yorumu şöyle özetlenebilir: Osman evvelce müşrikti; ancak Müslüman olduktan sonra hem Türkler hem de İslamiyeti kabul etmiş Rumlar kendisine katıldılar. Yani bu şekilde oluşan yeni toplum başından beri saf Türk de-

gil, Türk ve Rum unsurlardan oluşan karma bir toplumdu ve bu toplumda, konuşulan dil Türkçe olmasına rağmen, bir devlet kurmaya göçebe Türk unsurundan daha elverişli olan Rum unsuru başrolü oynuyordu. Gibbons, Anadolu'da elde edilen başarıyı, başka bir dini kabul edenlere özgü din aşkıyla açıklayabileceğini zannediyor. Diyor ki: Osman'ın ve kabilesinin İslamiyeti kabul etmesi Osmanlı milletini doğurdu. Yeni inanç onlara bir varoluş nedeni, *raison d'être* sundu. Gibbons'a göre, Osman'ın babasının ve kendisinin barışsever göçebeler olarak komşularıyla ilişkilerinde hüküm süren yaklaşık elli yıllık barışla taban tabana zıt bir biçimde aniden harekete geçmesi de Müslümanlığı kabul etmesinden kaynaklanıyor. Osman'ın halkı, ancak başka bir dine dönenlerde görüldüğü üzere, misyoner ruhu taşıyorlar ve başkalarının da dönmesini arzu ediyorlardı. Bu yeni ulus gevşek, iradesiz bir medeniyeti silip süpüren bir Asya ırkı değil, bu bölgelere çok eskiden yerleşmiş unsurların kaynaşmasıyla oluşmuş bir ırktı.

Fakat Avrupa'daki büyük bölgelerin boyunduruk altına alınması için din gayretini yeterli görmeyen Gibbons, Avrupa'da elde edilen başarıları I. Murad'ın şeytani ve dâhiyane fikri "Yeniçeri Devşirmesi" ile açıklıyor. Bu sayede Trakya ve Makedonya'daki Hıristiyan bölgeleri bir anlamda "erkeklerden arındırılmakla" kalmamış, Osmanlı Devleti'nin memurlar ve askerlerini oluşturacak değerli malzeme de sağlanmıştır. Gibbons'a göre, oğullarının ellerinden alınması tehlikesiyle karşı karşıya kalmak istemeyen Hıristiyanlar, kendi rızalarıyla Müslüman olmuşlardır.

Gibbons'ın kuramı özetle bu kadar. Gelelim kanıtlarına.

Osman'ın da üyesi olduğu Türk aşiretinin İslamiyeti henüz kabul etmemiş olduğunu savunan Gibbons'ın bu savını destekleyecek bir kanıtı -son dönemlere ait olan ve el-

bette hiçbir önem taşımayan bazı Avrupa kaynaklarını saymazsak- yoktur. Kısa süre önce yayımlamış olmam nedeniyle artık herkesin rahatlıkla ulaşabileceği en eski Osmanlı kroniklerinde Guzların vaktiyle "itikat sahibi" oldukları belirtilir -bunun ne kadar doğru olduğu tartışılır elbette- ve bu iddia "Hazret-i Resulullah itikadları vardı" ifadesiyle daha da belirgin bir biçimde vurgulanır (bkz. *Anonim Tevârih-i Al-i Osman,* 1922 Breslau nüshası, s. 4; Âşıkpaşazade, 11/27). Gibbons'ın Suriyeli Türkmenlerin gevşek Müslümanlığından yola çıkarak s. 25'te vardığı sonuçlar da hiçbir şey kanıtlamaz, çünkü bunların Osmanlıların bir üyesi olup olmadığı son derece kuşkuludur. Başlıca kanıtı, Osmanlı tarihçilerinde geçen iki yerdir ki, Gibbons burada bir din değiştirme mucizesi gördüğünü sanır. Söz konusu yerler şu iki rüyadır:

1. Osman vaktiyle dindar bir Müslümanın evinde bir gece geçirir. Yatmaya gitmeden önce ev sahibi elinde bir kitapla odaya girer ve kitabı bir rafın üstüne koyar. Osman bu kitabın ne olduğunu sorunca, kendisine kitabın Kur'an olduğu söylenir. Kitapta neler yazdığını sorunca, Muhammed Peygamber vasıtasıyla dünyaya gönderilmiş Tanrı kelamını yazdığı cevabı verilir. Osman kitabı alır ve bütün gece ayakta durarak kitabı okur. Sabah yorgunluktan bitkin düşüp uykuya dalınca, rüyasında bir melek görür, melek ona der ki: "Ebedi kelâmıma bu kadar hürmet ettiğin için, çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına da hürmet edilecek."

2. Osman, dindar şeyh Edebali'nin kızına talip olur, fakat şeyh kızını Osman'a vermek istemez. Osman bir gece Edebali'nin evinde kaldığında şöyle bir rüya görür: Edebali'nin kucağından yükselen bir ay, Osman'ın göğsüne girmekte, bunun üzerine Osman'ın göbeğinden bir ağaç büyümekte ve bu ağacın gölgesi tüm dünyayı kaplamakta, ağacın altında her şey filizlenip yeşermektedir. Edebali, bu

rüyayı Osman'ın bir gün padişah olacağı şeklinde yorumlar ve kızını Osman'a verir.

Gibbons binasını işte böyle zayıf bir temel üzerine kurmuştur.

Bu tür rüyaların tarihi yeniden inşa etmekte kullanılması haddizatında cüret isteyen bir iştir. Kaldı ki bu rüyalar farklı farklı aktarılmıştır. Yukarıda anlatılan rüyalar en eski kroniklerdeki kısa halleriyle verilmiştir. Daha sonraki kaynaklarda bu iki rüya çok daha uzundur, fakat en eski kroniklerde bile önemli sapmalar gösterir. Bazılarında bu rüyalar Osman'a değil, Ertuğrul'a atfedilir. Anonim Tevârih, Âşıkpaşazade ve Neşrî'de yalnızca ikinci rüya mevcuttur. Birincisi, yalnızca Neşrî'de ve Âli'de geçer. Bunu göz ardı etsek bile, ben bunlarda İslamiyet'in kabulünü değil, basit koşullarda oluşmuş Osmanlı hanedanının Anadolu'daki diğer Türk kabilelerinin üzerinde egemenlik kurabilmesi için Osmanlı hanedanına tanrısal bir meşruiyet kazandırma çabasını görüyorum. Birinci rüya, son kısmından da anlaşıldığı gibi, bundan farklı bir şey söylemez. Osman'ın o zamana kadar Kur'an'ın ne olduğunu bilmemesi, onun henüz bir müşrik olduğunu düşündürtmek istese de, rüyanın devamı Osman'ın Arapça okuyabildiğine inanmamızı bekler; ki bu, imkânsızdır. Âşıkpaşazade'ye (s. 7/3-4) göre Osman okuma-yazma bilmezdi.

Özellikle de babasının ve akrabalarının isimleri Türkçe iken, Osman'ın isminin bir Müslüman ismi olduğu dikkate alınarak, Müslümanlığa ilk geçen kişinin Osman olduğu daha önce de iddia edildi. Fakat ben bunun haklı bir iddia olduğunu sanmıyorum; çünkü çok sonraları gerek Osmanlı şehzadelerinin, gerekse başka kişilerin Türk ismi taşıdıkları bilinmektedir, üstelik Osman Müslüman olduğu için ismini değiştirseydi bile, yandaşlarının da aynı şeyi yapmalarını ya da babasının zaten daha önce Müslümanlığı kabul etmiş ve oğluna bir Müslüman ismi vermiş oldu-

günu varsaymamız gerekirdi. Fakat bu takdirde, Osman'ın oğlunun Türk ismi taşıması tuhaf olurdu. Evvelce sevilen isimlerden biri olduğu söylenemeyecek Osman isminin seçilmiş olması da garip. Osman bir Türk isminin, örneğin Azman'ın İslamileştirilmiş hali miydi acaba? Azman'ın Orhun Kitabeleri'nde Kül Tigin'in atı olduğunu biliyoruz (ayrıca bkz. Radloff, *Wörterbuch*, c. I, s. 581-82'de *azman* ve *azban*). Dikkate alınması gereken bir diğer husus da, Osman'ın İbn Batuta[3] ve İbn Haldun'da, yani sonraki kuramların etkilerini taşımayan en eski kaynaklarda "Osmancık" diye anılmasıdır. Huart'ın da pek "doğal" bir şekilde iddia ettiği gibi, Osman'ı üçüncü halifeden ayırt etmek için ona bu ismin verilmiş olduğu fikri kabul edeceğimiz bir şey değildir. Belki de Osmancık ismi, hanedan kurucusunun mücadele arkadaşları arasında ne kadar sevildiğini gösteren sevgi dolu bir lakaptan başka bir şey değildi. Avrupa'nın eski tarihçilerinin *Ottomanzich* diye yazdıkları Osmancık kalesi de adını ondan alır; Avrupa eserlerinde Osman'ın Zich adında bir çobanın oğlu olduğuna dair garip bilgi de buradan kaynaklanıyor olsa gerek. De Sacys'in *zich*=şeyh[4] biçiminde açıklamasının hiçbir ciddiyeti yoktur elbette. O dönemdeki transkripsiyonda *ğ* harfi için *z* kullanılıyordu, bundan ötürü *zich* hecesinin *cik*'ten türetildiğini sanıyorum.[5]

Osmanlı hanedanını doğuran kabilenin daha o dönemde İslam'ı kabul edip etmediği sorusu, pek de güvenilir olmayan kaynaklarımız temel alınarak kesin bir biçimde yanıtlanamaz. Anadolu'ya gelen çoğu Türk kabilesinin Müslüman olduğu ve bu kabileler uzun süre İran halkıyla birlikte yaşadıkları için bir miktar İslam kültürüne sahip oldukları kesindir. Özellikle de Osman'ın kabilesinin he-

3 Batuta'nin telaffuzu için bkz. *Islam*, IV, s. 433 ve *ZDMG*, c. 72, s. 282.

4 *Notices et Extraits*, XI, 56.

5 "Osmancık" metinde" Osmangyk" biçiminde yazılıyor (ç.n.).

nüz İslamiyeti kabul etmemiş olduğu da düşünülebilir elbette, ama ben buna çok zayıf bir ihtimal gözüyle bakıyorum. Her halükârda, iki rüyadan da bu sava kanıt oluşturacak bir şey çıkmıyor. İbn Batuta'nın yazdıklarından, Orhan'ın döneminde bile İslamiyetin bu bölgelerde ne kadar yerleşik olduğu anlaşılıyor; İslamiyetin tek bir kuşak boyunca yerleşmesi pek olası değil. Kuşkusuz İslamiyet şehirlerden ziyade göçebelerde daha yerleşikti; nitekim bu, Anadolu'daki Yörükler ve Türkmenler için bugün hâlâ geçerlidir. Fakat bugün kadınları çarşaf giymediği vb. için Türkmenlerin Müslüman olmadığını iddia etmek onlara nasıl bir nevi hakaret gibi gelirse, sanırım o dönemdeki Türkmenleri de müşrik addetmemek gerekir.

İtiraz edeceğim bir başka husus ise, İslamiyeti kabul eden Rum halkının Gibbons'ın biçtiği rolü oynamış olmasıdır. Çok sayıda kişinin din değiştirdiği kuşkusuz doğrudur, ama olayların gidişatına Rumların yön verdiği ve meselenin bu dönmelerin din şevkiyle çözüldüğü savı, Balkan Yarımadası'nın Müslümanlaştırılmasının Yeniçeri devşirmeleriyle açıklanması kadar yanlıştır. Bu konuyu aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağım.

Fakat bu bilmecenin cevabı nedir?

Kanaatimce, Osmanlı kabilesinin 400 aileden ibaret olduğu bilgisine fazla önem verilmiştir. Bugün Anadolu'da bir köye gittiğinizde ve nüfusun kaç olduğunu sorduğunuzda genellikle aynı yanıtı alırsınız: "Dört-beş yüz ev var." Bu yanıt, zaten tam olarak bilinmeyen sayıyı değil, şunu ifade eder: "Çok fazla değil." Dolayısıyla, Osman'ın kabilesinin 400 aileden oluşması, fazla büyük bir kabile olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Bir başka hatalı varsayım da bölgedeki tek Türk unsurunun bu kabile olduğudur. Şarkiyat bütün bu soruların araştırılması konusunda henüz başlangıç aşamasında olsa da, Osman'ın kabilesinin ilk ortaya çıktığı bölgedeki halkın çoktan Türkleşmiş olduğu, dolayı-

sıyla bu bölgede yerleşik Türk unsurların Bitinya ve Misya Rumlarına karşı savaşmak için Osman'ın kabilesine katıldıkları şimdiden kesin bir dille söylenebilir. Köprülüzade'den [Fuad Köprülü] öğrendiğimize göre,[6] onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda çeşitli tarikatlara üye dervişler Maveraünnehir'den Anadolu'ya akın etmişlerdi. Bitmek bilmeyen siyasi mücadeleler, özellikle de Moğolların dehşet saldığı dönemler, bütün bu tahribatlarda özne değil, nesne olarak yer alan herkeste, bu dünyanın keşmekeşinden uzaklaşmak ve mistik bir âleme kaçmak arzusu uyandırmıştı.

Uzun süre muazzam bir atalet içinde yaşayan Ahi cemaatlerinin, onları ateşleyecek sözler sarf edebilen, devlet adamı yeteneklerine sahip bir liderle karşılaştıklarında dindar bir Ahilikten sıyrılıp yeni bir imparatorluk kurabilecek disiplinli bir orduya dönüştüklerini birçok Müslüman tarikatında gözlemleyebiliriz. Buna en son örnek Mehdi'dir. Burada önemli olan, Osman'ın da benzer koşullara sahip olup olmadığıdır. Nitekim, bu tarikatların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli bir rol oynamış olabileceklerine kıyısından bucağından değinilmiştir. Huart bu meseleye ilişkin şunları söyler (*agm*, s. 349): "Un point qui a été laissé dans l'ombre par les nouvelles recherches de M. Gibbons et qui mériterait d'àtre étudié attentivement, c'est celui du rìle des derviches dans la formation du nouvel état; car si nous laissons délibérément de cìté tout ce qui nous a été raconté du chéikh Ede Bali et de Hadji Bektach, nous sommes néanmoins obligés de reconnaître sur des témoignages irréfragables, que l'Asie Mineure était couverte, au XIV siâcle, de confréries religieuses. Ibn Batoûta nous en a laissé un tableau frappant, quand il nous entretient (Voyages t. II, 260) des ces sociétés dont les membres s'appelaient akhi "mon frâre", qui existaient "dans toute

6 Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında Ilk Mutasavvıflar*, Istanbul, 1919.

l'étendue du pays habité par des Turcomans en Asie Mineure, dans chaque province, dans chaque ville et dans chaque bourgade" et qui 'taient "remplis de la plus vive sollicitude pour les étrangers, trâs prompts à leur servir des aliments, à satisfaire les besoins d'autrui" etc. C'est dans ce milieu de vive ferveur mystique que Djélâleddîn Roûmî, amené de Balkh par son père Béhâ-eddîn Wèled, n'eut pas de peine à recruter son personnel de derviches tourneurs, si màmes les descriptions d'Ibn Batoûta ne s'appliquent pas précisment à des confréries émanées de la maison mère de Qonya. Si les Seljouqides de Roûm ont protégé ces derviches c'est qu'ils se servaient d'eux au point de vue politique, pour maintenir leur influence sur les populations musulmanes qui leur étaient soumises; la famille d'Osman n'a fait que les imiter en mettant, par exemple, dès le début, le corps de Janissaires sous la protection de Hâdji-Bektâch. Si donc, encore aujourd'hui, l'intronisation d'un souverain ottoman comporte l'investiture du sabre par le descendant du grand saint des Mewléwîs, le Tchélébi par excellence, ce n'est pas tant parce que ce dernier est le représentant des Seljouquides prétendus suzeraines du nouvel État è son origine, que parce que Osmân et ces successeurs ont tenu à appuyer leurs prétentions sur le concours moral que les derviches, ralliés à leur cause, pouvaient leur offrir."[7]

7 "Sayın Gibbons'un yeni çalışmalarında karanlıkta kalan ve dikkatlice incelenmeyi gerektiren hir nokta, yeni devletin kuruluşunda dervişlerin oynadığı roldür; zira Şeyh Edebalı ve Hacı Bektaş'la ilgili rivayetlerin tamamını bilinçli olarak bir tarafa bıraksak bile, yine de 16. yüzyılda Anadolu'nun tarikatlerle dolu olduğunu kesin kanıtlara dayanarak teslim etmek zorundayız. İbn Batuta, üyelerine ahi -kardeşim- denilen ve 'Anadolu'da Türkmenlerce meskun olan yerlerin tamamında, her vilayette, her şehirde ve her kasabada mevcut' bulunan ve 'yabancılara karşı sıcak bir ilgiyle dolu, onlara yiyecek sunmakta ve başkasının ihtiyaçlarını yerine getirmekte çok çabuk davranan' vs. bu topluluklardan bahsederken bize çarpıcı bir tablo sunar (*Voyages*, II, 260). İbn Batuta'nın tasvirleri ana merkezi Konya olan ve oradan yayılan tarikatlara ta-

Huart'ın, Mevlevilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda rol oynadıkları varsayımının hiçbir temeli yoktur. Aksine insan, Osmanlı hanedanı ile Çelebi arasında son dönemlere kadar süren bir rekabet olduğu izlenimine kapılmaktadır.

Köprülüzade adı geçen eserde (*İlk Mutasavvıflar*, s. 237 ve 240) Osmanlıların ilk dönemlerinde yaptıkları savaşlarda Ahileri ön plana çıkarsa da, Ahileri, Hurufi ve Bektaşiler "itibariyle" İsmailî kabul ettiği için olsa gerek, bu "batıniyye" meselesini fazla kurcalamamıştır.

Ben adı geçen iki bilim adamından da bağımsız bir biçimde bu meselenin izini sürdüm ve Osmanlı hükümdarlarının iktidarlarının temellerini Ahi tarikatıyla attıklarının kanıtını bulduğumu sanıyorum. Ancak bu konuya girmeden önce bazı açıklamalarda bulunmak isterim.

Ahi teşkilatı hakkında başlıca eser, Hermann Thornings'in 1913 yılında Berlin'de yayımlanmış olan *Beiträge zur Kenntnis des İslamischen Vereinswesens* adlı eseridir. Köprülüzade bu konuyu ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Çok çeşitli yeni bilgiler vermiştir, örneğin s. 241'de 1 nolu dipnotta bir Türkün elinde bulunan bir Fütüvvetnâme'den söz eder; "Yahya ibn-i Halil bin el-Çoban el-Yahya Feta el-Burgazî" tarafından kaleme alınmış olan bu eser, İbn Ba-

---

mı tamına uymasa da, iste bu ateşli mistik ortamda, babası Bahaeddin Veled tarafından Belh'ten getirilen Celaleddin Rûmî, kendi çevresini semâ-zen dervişlerden oluşturmakta güçlük çekmedi. Anadolu Selçuklulları, kendilerine tabi Müslüman halk üzerindeki nüfuzlarını güçlendirmek amacıyla siyasi açıdan kendilerinden yararlandıkları için bu dervişleri himaye etmişlerdir. Osman'ın ailesi de daha başlangıçtan itibaren, mesela Yeniçeri Ocağı'nı Haci Bektaş'ın himayesine vererek, Selçukluları taklit etmekten baska bir şey yapmamışlardır. Böylece, bugün bile Osmanlı sultanlarının tahta çikisi merasimi Mevlevi uluları neslinden birisinin elinden, özellikle Çelebi'den, kılıç kuşanmayı ihtiva ediyorsa bu, Mevlevilerin sadece yeni devletin başlangıçta sözde metbuları Selçukluların temsilcisi olduklarını düşündükleri için değil, Osman ve haleflerinin kendi hak iddialarını, hem kendi davalarına iştirak eden ve hem de kendilerine bunu takdim edebilen dervişlerin manevi desteği üzerine dayandırmak istedikleri içindir."

tuta'dan önce yazılmıştır, yani kendi türünün en eski örneğidir. Bence, Köprülüzade'nin hatası, bu tarikatı başka tarikatlarla aynı kefeye koyması ve onun Sünni olmadığını düşünmesidir.

Bizim dönemimiz için başlıca kaynak, Orhan'ın zamanında Anadolu'yu gezen ve Bursa'da onu ziyaret eden İbn Batuta'dır. Tarafsız bir gözlemci olarak verdiği bilgiler bizim için çok değerlidir. Seyahatnâmesi'nde Ahiler ya da *fityân*'a verdiği önem şaşırtıcı bir belirginliktedir. Hayli mutaassıp bir Sünni olan Batuta, bu insanları yerden göğe över ve gezginin onların müşrikliğini anlayamayacak kadar yanıltılmış olması hiç mi hiç akla yakın değildir. Gerçi Köprülüzade s. 234, 1 nolu dipnotta, İbn Batuta'nın Anadolu'daki Sünni mezhebi hakkındaki görüşlerine fazla güvenilemeyeceğini, ne de olsa ülkenin diline hâkim olmadığını söyler. Fakat daha Thorning, s. 61'deki 1 nolu dipnotta, Türkçe fütüvvetnâmelerde ilk üç halife önemli bir rol oynarken, Arapça fütüvvetnâmelerde neredeyse hiç anılmadıklarını belirtir. Adı geçen eserde, (s. 212) "Sünniler olarak fütüvvetnâme ve kahramanlıkla ilgili ne varsa üstlendikleri" belirtilen "Nübüviye"den bahsedilir. Sanırım en doğru tespit, tarikatın Anadolu'da esas itibariyle Sünni mezhebinden olması,[8] ama bazı Şiâ unsurları da içermesidir.

Deny, *Journal Asiatique*'de (XI série, Tome XI, 1920, s. 182-83) bu tarikatı kısa bir makalede ele alır; makalenin önemi, Deny'nin yeni bir etimoloji kurmasından kaynaklanır. Bugünlerde *Journal Asiatique*'i bulmak pek mümkün olmadığı için metni olduğu gibi aktarıyorum: "La futuwwa désigne l'ensemble des qualités chevaleresque qui charactérisent le jeune homme ou feta. Elle résumait l'idée morale des institutions suivantes: a) la chevalerie musulmane; b) les confréries religieuses; c) le corps de métiers.

8 Bkz. Nöldekes, "Zur Ausbreitung des Schiitismus", *Islam*, c. XIII, s. 70 v.d.

Les confréries de fityan, très développées parmi les Turcs et les Turcomanes de l'Asie mineure, reçurent mème dans cette contrée un charactère d'organisation politiques sous le nom de confréries d'akhis, mot qui représente le turc aqi "généreux, chevaleresque" et non, comme on le croit généralement, l'arabe ax -i mon frère."[9] (Ayrıca bkz. Radloff, *Wörterbuch* I, s. 154, *agy.*) Ancak, Deny'nin haklılığından pek emin değilim. 'Uhuvve'nin anlamı için örneğin Thorning'e de (*agm*, s. 129) bakılabilir. Köprülüzade'nin yukarıda verdiği bilgi nedeniyle (s. 240, dipnot 1) en eski fütüvvetnâmenin (Kasım 1600) Bibliothèque Nationale'de olduğunu söyleyen Deny'nin bunda yanıldığı anlaşılmaktadır.[10]

Daha önce de belirtildiği gibi, Osman'ın çevresindeki çeşitli Ahiler anılmaktadır. Bunların arasında en önemlileri, Hammer'de geçen[11] Ahi Şemseddin ve Ahi Hasan Alp'dir. Burada, Ahi Şemseddin Edebali'nin kardeşi, Ahi Hasan Alp ise s. 77'de Edebali'nin yeğeni, s. 115'te ise kayınbiraderi olarak nitelenirler. Hammer s. 77'de İdris'i, s. 115'te ise Neşrî'yi referans gösterir. Hammer'in Neşrî'de kastettiği yer şöyledir: "Ve anda bir aziz vardı. Ana Şeyh Mahmud dirlerdi. Anınla Edebali didikleri azizin bir biraderi var idi. Ahi Şemseddin dirlerdi. Anın oğlu Ahi Hasan'ı Orhan atasından isteyib Osman dahi virüb bilesince gönderdi"

9 "Fütüvvet, şövalye niteliklerinin tamamını temsil eder ki bu da genç adamı veya 'feta'yı nitelendirir. Kelime, aşağıdaki müesseselerin manevi düşüncesini özetlemekteydi: a) müslüman şövalyeliği; b) tarikatler; c) esnaf ocakları. Anadolu'da Türk ve Türkmenler arasında oldukça gelişmiş olan fityan tarikatleri, bu bölgede ahilik adı altında siyasi bir teşkilat niteliği de kazanmaktaydı. Ahi kelimesi, genellikle zannedildiği gibi Arapça 'kardeşim' anlamındaki *ahi*'yi değil, 'gözüpek, cömert, mert, cesur, kahraman' anlamlarındaki Türkçe *alu*'yı ifade etmektedir.

10 Bundan başka, fütüvvetle ilgili olarak şu makalelere de başvurulabilir: R. Hartmann, *ZDMG*, cilt 72, s. 193; Ritter, *Islam*, cilt X, s. 244; Paul Kahler, *Islam*, c. VI, s. 149; Van Arendonk, "futuwa", *EI*.

11 Bkz. Hammer, I, s. 77 ve 115 (1. baskı) ya da s. 86 ve 113 (2. baskı).

(s. 257). Yani Ahi Hasan Neşrî'de de Edebali'nin kayınbiraderi değil, yeğenidir.

Âşıkpaşazade'de ise ilgili yer İstanbul baskısında (bkz. Âli neşri, s. 28-17) tahrif olmuştur. Dresden yazmasında "Bu kere"den "diledi"ye kadar olan kısım şöyledir:

"Ve bir Aziz vardı. Ana Şeyh Mahmud dirlerdi. Anı ve hem Edebali'nin kardaşı oğlu Ahi Hasan'ı bile diledi" (s. 257).

Uppsala yazmasında ise şöyle:
"Şeyh Mahmud dirlerdi; anı ve hem Edebali'nin kardaşı oğlu Ahi Hasan'ı bile diledi" (s. 257).

Ahi Hasan'dan ayrıca Âşıkpaşazade'de (29/ 22) ve Neşrî'de ilgili yerlerde söz edilir.

Bu kısım Âşıkpaşazade'de eksiktir. Şemseddin hiç anılmaz.[12] Buna karşın, s. 7-12'de bir "yarar yiğit", yani "feti" olan bir Hasan Alp'ten söz edilir ve aynı kişi Âşıkpaşazade'de de (s. 20-19) geçer. Dresden ve Uppsala yazmalarında "Ali'ye" yerine "Alpe" yazar. Bu Hasan Alp aynı kişi olsa gerektir. Anonim Tevârih'deki "Süleyman Şah bile" sözü, bu kişi başka biri bile olsa imkânsızdır. Aksi takdirde bu Hasan Alp'in 100 yaşını geçmiş olması gerekir. Her halükârda, eğer Şemseddin ve oğlu Ahi ise, Edebali'nin ve damadınının da Ahi olduğu varsayılabilir. Âşıkpaşazade'de Edebali üzerine anlatılanlar, onun bir Ahi olduğu varsayımıyla uyuşuyor. "O bir derviş idi, fakat dervişlik *batınında* idi, sahib-i çerağdı; daim misafirhanesi hâli olmazdı." İlginç olan bir diğer nokta, Âşıkpaşazade'deki (s. 6 ve 7) ve *Notices et Extraits*'de (XIII, 349) küçük bir devletin kurucusu olduğu söylenen Turgut'la mutlaka aynı kişi olan Tur-

12 İbn Batuta'da (II, 318) anılan Ahi Şemseddin aynı kişi olsa gerek.

gut'un aynı zamanda bir derviş ve Edebali'nin müridi olmasıdır (ayrıca bkz. Anonim Tevârih, s. 15). Daha sonra Hayreddin Paşa olan Çandarlı Kara Halil'in Edebali'nin bir müridi, yani bir Ahi olması gerektiğine dair Âşıkpaşazade'de (s. 4-5) verilen bilgi de bizim için çok değerlidir.

Şu da dikkate değer bir bilgidir: Osman'ın hükümdarlığına dair anlatılan az sayıda olumlu şeyler arasında, Osman'ın etrafında "çevik genç adamların" toplandığı ve onunla birlikte seferlere çıktıkları kaydı yer alır (Anonim Tevârih, s. 6, 8). Yağma amacıyla girişilen bu tür seferlere yaşlıların değil, özellikle de gençlerin katılmasının pek doğal olduğu düşünülürse, bu açıklamanın pek önemi yoktur. Ancak bu "çevik genç adamların" fityan olduğunu düşündüğümüzde, bu bilgi bambaşka bir anlam kazanır. Mücadele arkadaşlarına "yoldaş" deniyordu; ki Ahilik teşkilatının başkanına "yol atası", üyelerine ise "yol gardaşı" dendiğini anımsayalım.

Fakat Osman'ın dönemine ilişkin başka kanıtlara sahip değiliz. Buna karşın, aşağıda verilen bilgiler Orhan'ın dönemine ışık tutacak niteliktedir.

Ahilik teşkilatının üyeleri kendilerine özgü bir başlık takarlar. İbn Batuta (II, s. 264)[13] bu başlığı ucunda iki arşın uzunluğunda, iki parmak genişliğinde bir bez dikili olan beyaz yünden yüksek bir başlık diye betimler. Bu başlık yemek sırasında (mecliste) çıkarılır, başka bir başlık takılırdı.

Yeniçeriler de böyle bir başlık takarlar (bkz. G. Jacob, *Türkische Bibliothek*, c. 9, s. 4 ile 5 arasındaki resim ve yine aynı yazarın eseri: *Die Bektaschije,* Abh. d. Bayer. Akad. d. Wissensch. XXIV, Münih, 1909, s. 21-22). Şark'ta çeşitli

13 "Başlarında beyaz sarıklar vardır. Her sarığın tepesinde bir kol boyunda ve iki parmak genişliğinde bir uzantı vardır. Toplantı halinde iken bunların her biri sarığını çıkarıp eline alır. Bu sarığın altında, başlarında güzel görünüşlü bir başlık kalır."

tarikatların başlığa ne kadar önem verdiği düşünülürse, bunun kör bir tesadüf olamayacağı anlaşılır. Yeniçeriler ile Ahiler arasında sıkı bir bağ olsa gerekir; nitekim bu ikisi arasında başka benzerlikler de vardır: Kısa hançer, pantolon (bkz. Schurtz, *Preu. Jahrbücher*, c. 112, s. 463), bekârlık vb. Peki, Yeniçeri teşkilatının Murad tarafından kurulduğu ve Bektaşilerle ilişkilendirildiği düşünülürse, bu benzerlik nasıl açıklanabilir? Bu durumda, Yeniçerilerin Bektaşi başlığını taşımaları gerekmez miydi?

Eski Osmanlı kaynakları bu konuda ne diyorlar bir bakalım. Âşıkpaşazade, s. 17/49'da şöyle diyor: "Orhan Gazi'ye kardaşı Alaeddin Paşa eydür: 'Hanım elhamdülillah kim seni padişah gördüm. İmdi senin dahi birlük?[14] leşkerin yevmen fi-yevmen ziyade olsa gerekdir. İmdi senin dahi askerine[15] bir nişan ko kim[16] gayri askerde olmasun' didi.[17] Orhan Gazi eydür: 'Her ne kim sen idersin ben anı kabul iderin' didi. 'İmdi etrafdaki beğlerin börkleri kızıldır, senin ağ [ak] olsun' didi. Bilecik'de ak börk düzdüler. Orhan Gazi giydi. Ve cem'i tevabi'i bile giydiler. Orhan leşkerin ziyade itmek diledi kim, ol vilayetden evvela kardaşı eydür: 'anı kadılara danış' der. Ve ol zamanda Çandarlu Karaca Halil Bilecik kadısı olmuş idi ve hem Edebali'nin dahi kavmiydi.[18] Ana danışdı. 'İlden yaya çıkar' didi. Çoklar kadıya rüşvet iletdi kim, 'beni yaya yazdırın' didi. Ve hem anlara da ak börk giy[dür]düler."

Bazı farklılıklar dışında Neşrî de aynı şeyleri söylüyor. Anonim Tevârih (s. 13) çok kısaltılmış ve hatalıdır.

14 Dresden yazması: birlevün yâni ahar darezde (?) olub. Dresden yazmasının derkenarından nasıl bir şey anlamıyorsam, *birlevük* ya da *birlevün* sözcüklerinden de bir şey anlamıyorum. Acaba tıpkı *birle* gibi *bilece*'nin -le hali (mef'ulün maa) olup "sen ve ordun" diye mi çevirmek gerekiyor?

15 Uppsala yazması: askerindir.

16 Dresden yazması: koyasın kim.

17 Uppsala yazması: muharref.

18 Dresden yazması: hısmı idi.

Burada hemen Âşıkpaşazade'de (s. 40-10 vd.) geçen ve incelemenin devamı açısından büyük önem taşıyan kısmı da ilave ediyorum: "Ve dahi burma dülbend Orhan zamanında tasnif olundu. Beğlerin kim burma dülbendi olmasa ta'yib iderlerdi kim, "divana geldin, kanı [hani] burma dülbendin" dirlerdi. Divanda burma dülbend giyerlerdi. Kaçan kim sefere gitseler börk giyerlerdi. Ve börkün altına şöküle* giyerlerdi. Sual: "Şöküle nedir? Cevab: Şöküle bir takyedir ki, önü kısa ardı uzun; içine deri kaplarlardı."

Bu paragraf Neşrî'de hemen hemen aynıdır, Anonim Tevârih'de ise eksiktir.

Bütün bunlar, çok daha sonra, gerçek koşulların artık bilinmediği bir dönemde yazılmıştır elbette. Kızılbaşların kırmızı başlıklarına bir tezat oluşturulması fikri sonradan ortaya çıkmıştır. Her halükârda, bununla Ahilerin başlıklarının kastedildiği kesindir, ki *şebkülah*[19] hakkında söylenenlerle de teyit edilir.

Elbette, Ahilerin beyaz başlığı Orhan zamanında icat edilmedi, başından beri takılıyordu; ancak ilk ne zaman ortaya çıktığı bilinmiyordu ya da herhangi bir nedenden ötürü söylenmek istenmiyordu. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Ahi teşkilatındaki Osman yandaşlarının sayısı, Orhan'ın onları orduya yaya asker olarak almasıyla artmış ve bu yayalar Ahi başlığını takmaya devam etmişlerdir. Ahilerin üniformasını taşımaya devam eden Osmanlı ordusunun temeli bu şekilde atılmıştır. Bir sonraki aşama ise, I. Murad'ın Yeniçeri teşkilatını kurması olmuştur.

Bu konuya girmeden önce, Orhan'ın kardeşi olan ve üniformayı icat ettiği söylenen o gizemli şahıs Ali ya da Alaeddin Paşa üzerinde durmak istiyorum.

---

* Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*'nde (s. 45) bunu "şevküle" diye okumuştur (ç.n.).

19 İlginç olan bir diğer nokta, bugün Doğu Türkçesinde yaygın olduğu üzere, daha o dönemde *şebkülah* sözcüğünün *şöküle* şeklinde telaffuz edilmesidir.

Eski kronikler, yukarıda anlatılan hizmeti, saltanattan vazgeçmesi ve münzevi bir hayat geçirmek istemesi dışında onun hakkında hiçbir şey anlatmazlar. Daha sonraki Osmanlı tarihçilerinin aksine, eski kaynaklar sikke bastırılmasını da ona atfetmezler. Hammer'in (I, 99) Kantakuzenos'a (L II, c. 6, s. 214 ve 221) dayanarak onun Pelekanon'daki (Maltepe) savaşı idare edip etmediğinin yanı sıra, Kantakuzenos'un *"Pazarlon ton adelfon"* ile Ali Paşa'yı mı kastettiği -ki Ali Paşa denecek yerde asla Paşa Ali denmez- kuşkuludur. Bursalı İsmail'in *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan* adlı eserinde onun 732/1333 yılında Biga'da öldüğüne dair verdiği bilgi de güvenilir değildir. Çünkü o dönemde Biga Osmanlıların değil, Katalanların elindeydi.

Daha sonraki Osmanlı tarihçileri onun hakkında gerçekten bilebileceklerinden daha fazlasını anlatıyorlar. Aynı şekilde, Süssheim'ın *EI*'de (Encyclopedie des Islam) yer alan makalesinde onun hakkında yazdıkları tam bir hayal mahsulüdür. Ali Paşa'nın Orhan'ın ağabeyi mi yoksa kardeşi mi olduğu sorusu da yanıtlanamamıştır. Sonraki Osmanlı tarihçilerinin onu Orhan'ın ağabeyi addetmelerinin nedeni, tahttan vazgeçmesinin böyle daha soylu görünmesinin yanı sıra, Paşa'nın Baş Ağa'dan kaynaklandığını düşünmeleriydi. Bu görüşün Türkiye'de yaygın biçimde kabul görmesine ve *Grammaire de la langue turque* (&1156) adlı eserinde Deny tarafından da paylaşılmasına rağmen, ben bunun yanlış olduğunu düşünüyorum. Baş Ağa bu anlamda kullanılmış olamaz, çünkü "ağa" zaten "ağabey" demektir. Paşa unvanı aşağı yukarı çağdaşı olan Âşıkpaşa'da olduğu gibi dervişlerce de kullanılır; dolayısıyla ben "paşa"nın padişah sözcüğünden türediğini ve tıpkı "sultan" gibi, manevi âlemin hükümdarlığını nitelediğini düşünüyorum. Tasavvuf şiirinde, dervişin aynı zamanda bir sultan ya da bir padişah olduğu düşüncesiyle sık sık karşılaşırız.

Şimdi burada bir soru akla geliyor: Acaba Alaaddin Orhan'ın öz ağabeyi değildi de manevi kardeşi miydi; Paşa unvanını Osmanlı hanedanına miras bırakan çok saygın bir Ahi miydi? Bu durumda Osman, Orhan ve Alaaddin'in "yol atası" olsa gerektir. Nitekim Alaadin'in Osman'ın oğlu olduğunu söyleyen (örneğin, Âşıkpaşazade, s. 21/2) ve veraset konusunda da buna göre davranıldığını öne süren eski kaynaklar da bu görüştedir. Bu mesele bir türlü çözülememiştir ve *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*'a bakılırsa, onun Bursa'da Osman'ın türbesinde defnedilmiş olması Osman'ın öz be öz akrabası olduğunu kanıtlar. Âşıkpaşazade, (s. 37)[20] onun Bursa'da yaptırdığı caminin yanında ikamet ettiğini söyler. İmdi, Şihabeddin, *Notices et Extraits*, c. XIII, s. 367 ve İbn Batuta, II, 324'te verilen şu bilgiler çok gariptir. Birincisinde, *memleket nik* şeklinde anılan ve muhtemelen, *nik=İznik*'in kastedildiği yer hakkında şöyle denir: "Le souverain, nomme Ali-bascha, est frere et voisin de Saroukhan... Le prince a sous sa domination huit villes et environ trente forteresses. Son armee se compose de 8000 cavaliers et d'une nuee de fantassins, qui pour la plupart combattent avec la fleche ou le javelot."[21] İznik'in Osmanlılar tarafından fethinden önce şehir Saruhanlılara değil, Yunanlılara aitti ve fetihten sonra şehirde tek bir Saruhanlının kalması bile ihtimal dışıdır. Bu "Ali-bascha" bizim Ali Paşa'dan başkası olamaz ve Saruhan yerine Orhan okunmalıdır. Elbette Orhan'ın öz ağabeyi de olabilir, ama Osmanlı kaynaklarının belirttiği o sakin münzeviliği fazla da ciddiye almamak gerekir. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, Âşıkpaşazade'ye göre (s. 37/4), Ali Paşa Bursa'da yaşamış olsa gerektir.

20 "Alaeddin dahi ... Brusa kaplucasına girecek yerde bir mescid yapdı, yanına sakin oldu."

21 "Ali Paşa olarak anılan hükümdar Saruhan'ın kardeşi ve komşusu idi. Hükümdarın yönetiminde sekiz şehirle yaklaşık otuz hisar vardı. Ordusu sekiz bin süvari ve çoğunlugu mızrakla savaşan bir grup piyadeden oluşmaktaydı."

İbn Batuta s. 323'te, Orhan'ın zevcesi Bilün'ün -ki bu, kuşkuşuz Nilüfer olarak okunmalıdır- İznik'i idare ettiğini ve s. 324'te, kendisinin Sultanönülü *el-fakih el-imam el-hac el-mücaver Alaeddin*'in evinde konakladığını, bu kişinin onu adı geçen *Hatun*'a götürdüğünü söyler. Alaeddin adıyla çok sık karşılaştığımız göz önünde bulundurulursa, İbn Batuta'nın andığı kişinin bir başkası olması muhtemeldir, fakat aynı şahsı kastetmiş olması da büsbütün imkânsız değildir. Her halükârda, bütün bu bilgilerin çakışması gariptir ve biraz kombinasyon yeteneğiyle bilmecenin çözümüne yaklaşılabilir. Ancak ben kaynaklarımızın bugün ne halde olduğunu bildiğimden, böyle bir işe kalkışmayacağım. Ne olursa olsun, Ali Paşa'nın öz değil de manevi bir kardeş, Ahi teşkilatının başkanı olup olmadığı sorusunun yerinde bir soru olduğunu düşünüyorum.

Şimdi yeniden Osmanlı ordusunun gelişimi konusuna dönelim. Bundan sonraki aşama, I. Murad'ın Yeniçeri teşkilatını kurmasıdır. Bakalım eski kronikler bu konuda neler diyorlar. Uppsala yazmasına göre Âşıkpaşazade, (s. 24/10) şunları söyler: "Bir gün Kara Rüstem dirlerdi bir Danişmend geldi Karaman vilayetinden. Çandarlu Halil ol zamanda [kim] kadıaskerdi, ana geldi. Eydür: 'Efendi bunca malı zayi idersin' der. Kadı eydür: 'Ol nice Maldır?' Rüstem eydür: 'İşbu esirler kim, bu gaziler alurlar. Tanrı buyruğunda bunların beşde biri hanındır; ya niçün alınmaz' der. Kadıasker hana arz eyledi. Han eydür: 'Tanrı buyruğunu idün' der. Kara Rüstem'i okudular itdiler. 'Mevlana, Tanrı buyruğu ne ise et!' dediler. Ve kendi Gelibolu'da oturdu. Her esirden yirmi beş akçe aldı. Ve bu ihdas iki danişmendin tedbiridir. Biri Çandarlu Halil ve biri Karamanlu Kara Rüstem'dir. Hem Gazi Evrenuz'a dahi ısmarladılar. 'Akınundan çıkan esirin beşte birin al' dediler. 'Anun kim esiri beş olmaya, her esirinden yirmi beşer akçesin al' dediler. Ve bu tertib üzerine Evrenuz dahi bir kadı tayin itdi. Ve

hayli oğlanlar cem' olundu. Hana getürdüler. Halil eydür: 'Bunları Türke virelüm, Türkçe öğrensünler; bunları dahi çeri idelüm' dedi. Ve hem anun gibi olundu. Yevmen fe yevmen ziyade olundu. Tamam ki Müslüman oldular, Türk bunları nice yıllar kullandılar; andan kapuya getirdiler, ak börk giydirdiler, adın 'yeniçeri' kodılar. Yeniçeri bunun zamanında vâki oldu."

Anonim Tevârih'de (s. 21 / 25) ve Neşrî'de hemen hemen aynı olan bu metin, Avrupa eserlerine giren sonraki Osmanlı tarihçilerinin yazdıklarından birçok noktada sapma gösterir. Başlıca sapmalar şunlardır:

1. Yeniçerilik Orhan zamanında değil, Murad zamanında kurulmuştur;
2. Hacı Bektaş bu teşkilatın kuruluşunda yer almamıştır;
3. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasında ilk başta oğlan devşirmelerden yararlanılmamıştır.

Şimdi bu noktaları tek tek ele alalım! Daha sonraki tarih eserlerinde, yayaların oluşumu ile Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu iç içe geçmiş ve Orhan Yeniçeri teşkilatını kuran kişi olarak gösterilmiştir. Olayların nasıl geliştiği konusunda emin olunamamıştır. Şimdi biz bu en eski verilerden yola çıkarak, Avrupa'daki kapsamlı faaliyetleri için daha büyük bir orduya ihtiyacı olan Murad'ın bu ihtiyacını Anadolu'daki bölgelerinden karşılayamadığını ve çok sayıda savaşta hayli küçülmüş olan yaya bölüklerini bunlarla genişlettiğini varsayabiliriz. Yeniçeri Ocağı'nda son dönemlere kadar çok sayıda Yaya odasının bulunması, özellikle de yukarıdaki metnin son sözlerinden açıkça anlaşıldığı üzere, eski Ahi başlıklarının takılmaya devam edilmesi, bu ikisi arasındaki bağlantıyı teyit eder.

Hacı Bektaş'ın ve tarikatının Yeniçerilikle bağlantısı konusunda G. Jacob'un *Die Bektaschijje* (Abh. d. Bayer. Akad. d. Wissensch., Münih, 1909) adlı eserine ve Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu dönemde böyle bir bağlantıya ihtimal vermeyen *Türkische Bibliothek*'e (c. 9, s. 3) başvurulabilir. Onun açıklamaları, o dönemde başvurma imkânına sahip olmadığı eski kroniklerle de mükemmelen örtüşür; ancak Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu hakkındaki bilgiler buna bir istisna oluşturur ve azıcık değiştirilmeleri gerekir. Âşıkpaşazade, s. 204-11 ve 206-05'te Hacı Bektaş'ın Osmanlılarla bir ilişkisinin olmadığını söyler: "Bu Hacı Bektaş Âl-i Osman neslinden hiç kimse ile müsahebet itmedi." Ve s. 205-13 ve devamında Yeniçeri başlığının Bektaşi başlığı olduğu iddiasının yanlış olduğunu öne sürer. Ancak sonra, Yeniçerilerden daha Orhan döneminde bahsederek, Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasına dair söyledikleriyle çelişir. Âşıkpaşazade'nin bu çelişkisi, birincisinde kendi kaynağından yola çıkarken, ikincisinde farkında olmadan dönemin bakış açısından etkilenmiş olmasıyla açıklanabilir. Bu bakış açısının o dönemde ne kadar kuvvetli bir zemin bulduğu, Hacı Bektaş'ın daha Anonim Tevârih'e (s. 20) bile sızmasından anlaşılır. Tarikatın Hicri takvime göre daha dokuzuncu yüzyılda mevcut olması Köprülüzade'nin son incelemeleriyle (bkz. *İlk Mutasavvıflar*, s. 126) kesinleşmiştir. Maalesef tarikatın kuruluşuna dair güvenilir kaynaklardan halen yoksunuz. Ama Hacı Bektaş tarafından kurulmadığı kesindir. Her halükârda, Âşıkpaşazade'deki polemikle şu nokta açıklık kazanmıştır: Onun döneminde Bektaşiler ile Yeniçeriler arasında sıkı bir ilişki olduğu efsanesi geniş çevrelerce kabul görmüştü, daha sonra bu genelgeçer bir bilgiye dönüşmüş ve Anonim Tevârih buna kesin gözüyle bakmıştı. Çok sayıda gayrimüslim ve kuvvetli Şii unsurlara sahip olan ve Osmanlı sarayının Sünni muhitine uymayan bu tarikat o dönemde çok sayıda taraf-

tara ve büyük bir nüfuza sahip olsa gerek, ki mecburen "resmen" kabul edilmiştir. Ayrıca, Sufiliğe büyük bir yakınlık duyduğu söylenen -ki bu yakınlık neredeyse hayatına mal olacaktı- II. Bayezid'in dönemi buna çok müsaitti. Bir diğer kuvvetli olasılık da, Osmanlı'nın siyasi zekâsının tehlikeli unsurları avucuna almak ve zehirli dişi kırmak amacıyla onlarla yakın ilişki içinde olmaya önem vermiş olmasıdır; nitekim becerikli yönetimler bu yöntemi gizli teşkilatlara karşı savaşmakta son dönemlere kadar sık sık uygulamışlardır. Hicri dokuzuncu yüzyılın (onbeşinci yüzyıl) başından itibaren ortalıktan çekilen Ahilerin yanı sıra, ortodoks Sünni olmayan başka bir dizi unsur bulunduğunu ve bunların giderek önem kazandığını, dolayısıyla yönetimin bunlarla ilişki kurmak zorunda kaldığını varsayabiliriz. Hacı Bektaş vasıtasıyla bu unsurların Osmanlı sarayına kazandırılması ve bir dereceye kadar zararsız hale getirilmesi mükemmel bir siyasi dehaya işaret eder.

Gelelim üçüncü noktaya: Devşirme. Daha eski kaynaklar bu konudan bihaberdirler; nitekim I. Murad'ın döneminde devşirmenin hiçbir anlamı olamazdı, çünkü çok sayıdaki seferler nedeniyle bol miktarda esir vardı. Devşirme teşkilatını bilen ve Gibbons'ın da s. 119'da hemfikir olduğu eski Osmanlı tarihçileri devşirme uygulamasının I. Murad zamanında ortaya çıktığını belirtirler. İmdi, elimizde Bartholomeus de Jeno gibi son derece güvenilir bir tanığın verdiği bilgiler de vardır. Bu zat 1438'de, *decima puerorum nuper quod prius nunquam fuerat*'ın ilk kez II. Murad zamanında başlatıldığını yazar (bkz. Mordtmann'ın *EI*'de yer alan "Devshirme" adlı makalesi). Gerçekten de, büyük fetihlerin gerçekleştirilmediği ve Türkiye'nin eski topraklarının kurtarılmasının gerektiği bir dönemde gerekli ordunun sağlanması amacıyla bu yönteme başvurulması anlaşılır bir durumdur ve Gibbons'ın devşirme konusunda vardığı sonuçla örtüşür. Demek ki devşirme uygulaması ve

Yeniçeri Ocağı, Avrupalı tarihçilerin şimdiye dek sandığı gibi I. Murad'ın şeytani buluşu değil, uzun bir gelişimin sonucudur ve bize, mevcut güçleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı bilen Osmanlı sultanlarının dehasını gösterir.

Gibbons'ın, Osmanlı Devleti'nin başından beri karma bir ırk olduğunu kanıtlama çabalarına, daha sonraki koşulların daha önceki dönemlere yamanması gözüyle bakabilirim ancak. Osman ve Orhan zamanında devletin belkemiği yalnızca Müslüman Türklerden oluşuyordu. I. Murad zamanındaki Yeniçeri Ocağı'nda yer alan nisbeten az sayıdaki Müslümanlaştırılmış yabancı unsurların pek bir önemi yoktur. Ancak bu Türk unsurlar Osman'ın kabilesini oluşturan 400 ailenin üyeleri olmakla kalmazlar, Ahi teşkilatları sayesinde belirli bir disipline ve kendilerini bir ideale adama tutkusuna sahip -ki her tarikat hayatta kaldığı sürece böylesi bir tutku geliştirir- ve Anadolu'da nicedir yerleşik Türklerdir. Bu unsurlar kültürsüz göçebeler olarak görülemezler; aksine onlar ilk sultanların düşüncelerini gerçekleştirmeleri için gereken yardımcı malzemeyi sağlamaya son derece müsaitti.

Yeni devletin belkemiğini oluşturan bu saf Müslüman-Türk unsurların yanı sıra, büyük miktarda Rum dönmelerin (mühtedi) de bulunduğu kesindir, ancak bunların -en azından başlangıçta- devletin oluşumunda bir rol oynadıklarını kabul etmiyorum. Çiftçi ve zanaatkâr olmayı sürdürmediklerinde, öncelikle Akıncılara, yani düzensiz süvari alayına malzeme teşkil etmişlerdir. Büyük tehlikelerin yanı sıra büyük ganimetler de vaat eden bu teşkilat, maceraperestlere, özellikle de kaybedecek bir şeyleri olmayan unsurlara hitap ediyordu. Osman'ın bir mücadele arkadaşı olan Dönme Köse Mihal'ın Akıncıların reisi olması ve bu mevkiinin veraset yoluyla ailesine de intikal etmesi ilginçtir. Bu adamların topun ağzında olması sultanın işine geli-

yordu elbette. Osmanlı adının Avrupa'ya dehşet salması, gözü dönmüş talanları nedeniyle bu adamların eseridir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hakkında daha belirgin bir tablo elde etmek istiyorsak, bu makalede Yeniçerileri ele aldığım gibi, Akıncılar, Sipahiler ve diğer zeamet teşkilatlarını da ayrıntılı bir biçimde incelememiz gerekir. O zaman burada da, daha sonraki tarihyazımının resmettiğinden çok farklı bir tabloyla karşılaşırız.

Son olarak, okuyucunun dilinin ucuna geldiğini tahmin ettiğim "Peki, bu güçler bunca büyük başarılar elde etmeye yeterli miydi?" sorusu üzerinde durmak istiyorum. Bu soruya ancak kısaca yanıt verebilirim, çünkü daha ayrıntılı bir açıklamada bulunmak için o dönemin bütün tarihini anlatmak gerekir. O nedenle, daha ayrıntılı bilgi için okuyuculara Gibbons'ı okumalarını salık verebilirim. Vardığım sonuç özetle şudur:

Osman'ın ve Orhan'ın döneminde, Osmanlıların giderek büyüyen iktidarına karşı kayda değer tek bir direnişte bulunulmuştur; ki bu, Bizans imparatoru ile Osmanlı arasında cereyan eden Pelekanon (Maltepe) Meydan Muharebesi'dir. Bunun dışındakiler, kendi imkânlarıyla kendilerini korumak zorunda kalan tek tek şehirlere karşı saldırılardan ibarettir. Ne Bursa ne İznik ne de İzmit başkentten herhangi bir destek almıştır. Nispeten uzun süren bu fetihler, Osmanlıların güçleri ve savaş teknikleriyle gerçekleşmiştir. Osmanlıların Koyunhisar dedikleri Bapheon civarında 1301'de yapılan meydan muharebesinde Bizans ordusu 2000 kişiden oluşuyordu. Peki, 1329'da Pelekanon'daki durum nasıldı? Bu muharebeye bizzat katılmış olan Kantakuzenos'un verdiği bilgiye göre (Hammer, I, s. 98), Orhan'ın ordusu 8000 kişiden oluşuyordu -ki gerek İbn Batuta, gerekse Şihabbeddin bu sayının fazladan ziyade az gösterildiğini ileri sürerler. Rum ordusunun büyüklüğü hakkında net bir şey söylenemez; ama tasviri okuyunca,

insan bu ordunun muharebeden hemen önce alelacele toplandığı duygusuna kapılıyor. Hem buradan hem de imparatorun, Orhan'ın saldırıya geçecek ordusu karşısına hep aynı sayıda asker çıkardığını bildiren sağı solu kırpılmış rapordan, Rumların sayısının pek de fazla olmadığı sonucuna varırız. İmparatorun hiç de övülesi olmayan tutumunu ve diğer düzensizlikleri de göz önünde bulundurduğumuzda, bu muharebenin Orhan'ın ordusunu pek zorlamadığını, ağırlıklı olarak Türk unsurun gücüyle bu başarıyı rahat rahat elde ettiğini varsayabiliriz.

Anadolu'da olduğu gibi Avrupa'da da Osmanlılara karşı planlı bir direnişte bulunulmamıştır. Rakibin şaşkınlığı, ihtilafları ve bencilliği nedeniyle Osmanlılara başarının kapılarını açan koşulları daha ayrıntılı öğrenmek isteyenlerin Gibbons'a başvurmaları salık verilir. Murad gibi yetenekli bir devlet adamı ile savaş tecrübesine sahip nisbeten küçük bir ordu yerel direnişi kırmaya yetiyordu. Murad'a karşı yalnızca iki kez büyük çaplı bir direnişte bulunuldu. Biri Sırp Sındığı, diğeri ise Ploçnik. Birinci muharebede, Gibbons'a göre Sırp ordusu 20.000 kişiden, Osmanlı ordusu ise 12.000 kişiden -Jireçek, Sırpların 60.000, Osmanlıların 4000 olduğu söyler- oluşur. Bu verilerin pek bir önemi yoktur, önemli olan rakibin sayıca çok daha üstün oluşudur. Bir ziyafet sonrasında zil zurna sarhoş olan Sırpların gece Osmanlıların baskınına uğradıkları ve kılıçtan geçirildikleri konusunda Avrupa kaynakları Osmanlı kaynaklarıyla hemfikirdir. İşte bu, Osmanlıların zaferini açıklar. İkincisinde, Murad'ın ilk ve son kez şiddetli bir direnişle karşılaştığı Ploçnik'teki muhaberede Osmanlı ordusu yenilir. Burada oran şöyledir: 30.000 Sırp ve Boşnak'a karşı 20.000 Osmanlı. Osmanlıların bitmek tükenmek bilmeyen savaşlarda ağır kayıplar verdikleri ve büyük muharebelere bütün bölüklerin katılamadığı, önemli bir kısmının da içerdeki ve sınırlardaki düzeni sağlamakla görevlendirildikleri

de hesaba katılırsa, Osmanlı ordusunun fazla büyük olamayacağı ve orduda hiç kuşkusuz yer alan gayrimüslim unsurun sayısının fazla yüksek addedilemeyeceği sonucu ortaya çıkar. Şihabeddin'in diğer küçük Türk beyliklerinin -ki bu devletler de aşağı yukarı Orhan'ınki kadar büyüktür ve gayrimüslim unsur barındırdıkları söylenemez- orduları hakkında verdiği bilgileri Osmanlı ordusuyla ilgili verilerle karşılaştırdığımızda, orduların hemen hemen eşit güçte olduklarını görürüz. Kısacası, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda gayrimüslim unsura fazlaca önem atfedilebileceğini sanmıyorum. İlk sultanların emrinde olan ulusal güçler tamamen yeterliydi. Elbette, Osman'ın Osmanlı Devleti'nin temelini Türkmen kabilesinin 400 ailesiyle attığı yönündeki yanlış fikirden de artık vazgeçmemiz gerekir. Bu kabilenin ve Ahiler gibi homojen yerli Türk unsurun kaynaşmasıyla meydana gelen malzemeyi kullanan Osman'ın halefleri, devlet adamı dehaları sayesinde koşullara mükemmelen uyum sağlayarak ve dünyanın kendileri için inanılmaz derecede müsait durumundan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin temellerini atmışlardır.

Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihsel Arkaplanı*

*William L. Langer – Robert P. Blake***

Osmanlı Türkleri kimdi? Olağanüstü güçlenmeleri ve bir imparatorluğa yükselişleri nasıl açıklanabilir? Bu soru, Osmanlıların Avrupa tarihinde belirleyici bir rol oynamaya başladıkları andan itibaren tarihçileri şaşırtmış ve hayrete düşürmüştür. İlk kez 1551'de Hieronymus Beck von Leopolddorf Viyana'ya Türk dilinde yazılmış bir kronik getirmişti. Kırk yıl sonra Johannes Leunclavius (Loewenklau) Türk tarihiyle ilgili büyük derlemesini yayımlamış ve bilindiği gibi, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine dair Türk kroniklerinde bulabildiği her şeyi bu derlemesine bir şekil-

* Orijinali: "The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background", *American Historical Review*, 37 (1932), 468-505. Çeviri: Kudret Emiroğlu.

** Yazarlar, çalışmanın müsveddesini eleştirel bir gözle okuyup değerli öneriler getiren Princeton Üniversitesi'nden sayın William L. Wright, Jr. ve sayın George C. Miles'a içten teşekkür ederler.

de dahil etmişti.[1] Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Avrupa'da Türk tarihiyle ilgili araştırmalar büyük bir hız kazandı. Ignace Mouradja d'Ohsson'un *Tableau Générale de l'Empire Ottoman*'ı (Paris, 1788-1824), konuyla ilgili yetkin ve titiz sistematik çalışmaların en çarpıcı örneğidir.[2]

Josef von Hammer'in *Geschichte des Osmanischen Reiches*'ının ilk cildi 1827'de Budapeşte'de yayımlandı. Yazar eserinin girişinde, otuz yılını bu konuda ön çalışma ve belge toplamaya harcadığını belirtmiştir. İlk cilt için sıraladığı elli kaynaktan yalnızca beşi daha önce Avrupalı tarihçilerce kullanılmıştı. Hammer'in bilmediği ve kullanmadığı çok az Türk kroniği vardır. O, zamanının, belki de bütün zamanların en büyük otoritesiydi. Onun kaleme aldığı tarih ile kimi spesifik çalışmaları hâlâ zengin bir bilgi kaynağıdır. Ondan sonra gelenlerin olgusal bilgi için onun çalışmasına dayanmalarında ve bu anıt eserin yayımlanışından bu yana geçen yaklaşık yüz yıl içinde Türk tarihi alanında çok az bir ilerleme yaşanmış olmasında şaşılacak bir yan yoktur. Ne Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi üzerine çalışmasında Zinkeisen ne genel Osmanlı İmparatorluğu tarihinde Nicholas Iorga ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun

1 Johannes Leunclavius, *Annales Othomanidarum a Turcis sua Lingua scripti*, etc., Frankfurt, 1588; Pandects'in ilaveleriyle birlikte Almanca çevirisi, Frankfurt, 1590; ve *Historiae Musulmanae Turcorum de Monumentis ipsorum exscriptae*, etc., Frankfurt, 1591.

2 Türkoloji araştırmalarının gelişimini Franz Babinger kapsamlı bir şekilde değerlendirmiş ("Die Türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls", *Die Welt des Islam*, VII (1922), 103-129), buna Carl Ausserer ilaveler yapmıştır (Der Islam, XII (1922), s. 226 vd.). Viyana'daki Türkoloji araştırmaları *MOG*'nin I. cildinin girişinde ele alınmıştır. Ayrıca Bkz. Franz Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrundert*, Leipzig, 1921 ve yine aynı yazarın *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927 adlı eserinin giriş kısmı; J. H. Kramers, *Over de Geschiedschrijving bij de Osmanische Turken*, Leiden, 1922. Türk tarihçilerinin yeni çalışmalarını ise Ettore Rossi mükemmel bir şekilde değerlendirmiştir ("Gli Studi di Storia Ottomana in Europa ed in Turchia nell'Ultimo Venticinquennio, 1900-1925", *L'Oriente Moderne*, VI (1926), 443-460).

kuruluşuyla ilgili çalışmasında Herbert Adams Gibbons Batı dillerine çevrilmiş olanlar dışında herhangi bir Türk kaynağını kullanabilmişlerdir. Çoğu durumda Hammer'deki bilgilere dayanmak zorunda kalmışlardır.[3]

Öte yandan Hammer, orijinal malzemeyi bir araya getirmekteki olanca sevecen dikkatine rağmen, Osmanlı tarihine modern eleştirel bilimin gerektirdiği bir ruh haleti içinde yaklaşmamıştır. O, kroniklerden hareketle kapsamlı bir anlatı sunmakla yetinmiş ve hanedanın ortaya çıkışı gibi belirsiz sorularla ilgilendiği durumlarda, ilk dönem yazarların karmaşık hikâyeleri yerine, sonraki dönemlerin daha zarif ve sorunsuz çalışmalarını kullanmayı tercih etmiştir. Son on yıla gelinceye kadar, temel kroniklerin edisyon ve yayımı bir yana, bunlardaki bilgilerin karşılaştırma ve düzenlemesine bile girişilmemiştir. Birkaç Alınan bilim adamının bütün mesailerini buna harcamalarına ve ortadaki enkazı temizleme konusundaki öncü çalışmalarına rağmen, bu işin çok az bir kısmı başarılabilmiştir. Friedrich Giese 1922'de anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* olarak bilinen ve kendisinin de fark ettiği gibi, birçok benzerlik içeren ve muhtemelen ortak bir kaynağa sahip çok sayıda ilk dönem kroniğini incelemiştir.[4]

Bu çalışmalardan, söz konusu kroniklerin ya da onların ilk örneklerinin II. Bayezid döneminde, 1490 ile 1512 tarihleri arasında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dahası,

---

3 J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, 7 c., Hamburg, 1840-1863. N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 vols., Gotha, 1908-1918. H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916.

4 F. Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken, Teil I. Text und Variantenverzeichniss*, Breslau, 1922; *Teil II. Uebersetzung* (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Leipzig, 1925, vol. XVII/I). Ayrıca bkz. F. Giese, "Einleitung zu meiner Textausgabe der Altosmanischen Anonymen Chroniken", MOG, I (1922), 49-75), L. Bonelli, "Di una Cronaca Turca del 1500", *Rendiconti della R. Accademia dei Lincei*, Classe di Scienze Morale, 1900, s. 423 vd.

bunlar, onaltıncı yüzyılın sonlarında basılan Leunclavius'un derlemesinin de bir kısmını oluşturmaktadır. Bunlara kaynaklık eden ilk metnin yazarının sıradan bir derlemeci olduğu ve tespit edilen en eski iki Türk tarihçisiyle, Âşıkpaşazade ve Neşrî, aynı kaynağa dayandığı anlaşılmıştır. Bu ilk dönem yazarları arasındaki ilişkiyi ortaya koyma hususunda özellikle Paul Wittek'in girişimleri olmuştur. Leunclavius'un yayımladığı ve *Codex Hanivaldanus* adıyla bilinen Neşrî versiyonunu Hammer de kullanmıştır. Âşıkpaşazade'ye gelince, Hammer büyük bir üzüntüyle bunu satın alamadığını belirtir; bununla birlikte o, şimdi Vatikan Kütüphanesi'nde olan *(Codex Vaticanus)* ve bir zamanlar İsveç Kraliçesi Christina'nın sahip olduğu güzel yazmayı kullanmıştır. Wittek bu iki yazar arasındaki yakın ilişkiyi kanıtlayabilmiş ve yalnızca altıncı kısmı Osmanlı Türklerine ayrılmış bir dünya tarihi kaleme alan ve günümüze ulaşan bu metni 1512'den sonra yazan Neşrî'nin bir derlemeci olduğu sonucuna varmıştır. 1400 yılında doğan, fakat eserini yaşlılığında, 1485 civarında kaleme alan Âşıkpaşazade'nin tarihi ise günümüze ancak daha sonraki derlemecilerin son kısımlara yaptıkları eklemeleri de içeren nüshaları şeklinde ulaşmıştır. Wittek, Âşıkpaşazade nüshası ve Neşrî'nin her ikisinin de, 1389 veya 1403'ten önceki olaylar için Âşıkpaşazade'nin de kaynağını oluşturan daha erken tarihli bir kronik yazarını, Yahşi Fakih'i kullandıklarına inanmaktaydı. Âşıkpaşazade'nin de bizzat belirttiği Yahşi Fakih'in bu eserinin bugüne kadar hiçbir nüshası bulunamamıştır. Ancak son zamanlarda Avrupa kütüphanelerinde Âşıkpaşazade nüshaları olduğu anlaşılan birkaç yazma belirlenmiştir. Metnin bir eleştirel yayımını gerçekleştiren Giese, bunlardan on iki adedini zikretmektedir; ayrıca Kahire'de de bir başka nüsha bulunmuştur. Bu yeni tespit edilen yazmalardan en azından üçü Codex Vaticanus'dan daha iyi olmakla birlikte, onlar da bu önemli kay-

nakla ilgili sorunları çözmemize yardımcı olamamaktadır. Ek kısımlar nüshadan nüshaya oldukça değişmektedir. Büyük ölçüde emin olduğumuz tek husus, Âşıkpaşazade'nin kendisinin olayları 1485 ya da 1486'da bitirdiği ve sonraki bölümlerin 1510 civarında yazıldığıdır.[5]

İlk dönem kroniklerinin tasnifi Avrupa ve Türk kütüphanelerindeki birçok yazmanın titiz bir şekilde incelenmesine ve bugüne kadar bilinmeyen çalışmaların da keşfi ve tespitine yol açmıştır. Yetkin Türk tarihçisi Köprülüzâde Mehmed Fuad 1922'de 1457'de Farsça kısa bir dünya tarihi kaleme alan, dolayısıyla bilinen bütün Osmanlı kroniklerinden önce yazan Şükrullah'ın önemine dikkat çekmiştir. Bu önemli kaynak Theodor Seif tarafından Almancaya çevrilmiştir.[6] Hemen ardından Babinger, Oxford Bodleian Kütüphanesi'nde Fatih zamanında kaleme alınmış, dolayısıyla Şükrullah'la birlikte en eski nazım Osmanlı tarihi olan Oruç ibn Adil'in kroniğini içeren bir yazma bulmuştur. O günden bu yana Oruç'un nüshaları olduğu belirlenen birçok yazma ortaya çıkarılmış ve bunun bir de eleştirel yayımı gerçekleştirilmiştir.[7]

---

5 Paul Wittek, "Zum Quellenproblem der aeltesten Osmanischen Chroniken", MOG, I (1922), 77-150. Bu makalenin uzun bir tartışması için bkz. J. H. Mordtmann, *Der Islam,* XIII (1923), 152-169. Ayrıca bkz. Paul Wittek, "Neues zu Asikpasazâde", *MOG,* II (1923-1925), 147-164; Franz Babinger, "Chronologische Miszellen,", *MOG,* II (1923-1925), 311-319; Hüseyin Namık, "Jahsi Fakih", *MOG,* II (1923-1925), 319-321; F. Giese, "Zum Litetarischen Problem der Frühosmanischen Chroniken", *Orientalistische Literaturzeitung,* XXIX (1926), 850-854, ve Giese'nin hazırladığı bu kaynağın edisyon kritiğine yazdığı giriş, bkz. *Die Altosmanische Chronik des Asikpasazâde,* Leipzig, 1929. Neşrî'nin kroniğinin başlangıç kısımlarını Theodor Nöldeke çevirip yayımlamıştır. Bkz. ZDMG, VIII (1859), s. 176 vd.

6 Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens", *MOG,* I (1922), 203-222; Theodor Seif, "Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrullah's Persischer Universalgeschichte", MOG, II (1923-1925), 63-128.

7 Franz Babinger, *Die Frühosmanuischen Jahrbucher des Urudsch, Hannover,* 1925; aynı yazar, *Berichtigungen und Verbesserungen,* Hannover, 1926. G. Bergstrasser'in bu çalışmalar üzerine bir değerlendirmesi için bkz. *Orientalistische Literaturzeitung,* XXIX (1926), 433-438.

Hemen hemen aynı sıralarda J. H. Mordtmann onbeşinci yüzyıl sonlarında kaleme alınmış, Edirneli Ruhi'ninki gibi bazı anonim kronikler tespit ederken, Türk tarihçisi Mükrimin Halil daha önemli bir keşif yapmış ve Fatih zamanından kalma bir kronik bulmuştur. Babinger bunun 1478 ile 1481 arasında veziriazamlık yapmış olan Karamanî Mehmed Paşa'nın çalışması olduğunu tespit etmiştir. Bu kroniğin bazı kısımları Osmanlı Tarih Encümeni'nin *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*'nda (c. 14, 1924) yayımlanmış, ancak henüz Batı dillerine çevirisi yapılmamıştır.[8]

Söz konusu Alman bilim adamlarının incelemeleri, onbeşinci yüzyıl ortalarından önceye ait hiçbir Türk kaynağına sahip olmadığımızı her zamankinden daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Dolayısıyla, anılan kroniklerin imparatorluğun kökenleri konusunda araştırmacılar için değeri şüphelidir. Kuşkusuz bir miktar yararlı gelenek içermekle birlikte, bu kaynakların çok ihtiyatlı kullanılması gerekmektedir. Kaba ve naif olan bu kaynaklar imparatorluğun kökenleri hakkında genellikle efsanevi hikâyelerle yetinirler. Osman'ın nesebini Yafes ve Nuh'a bağlayan geleneksel soykütüğü tablosu hanedanın kökenleriyle ilgili tartışmalarda yazarların yüzünü ak çıkaran bir unsur olarak yer alır. Dahası, bu kaynaklar karışıklık ve çelişkilerle doludur; o derecede ki Babinger'in söylediği gibi, en pervasız muhayyile bile bunları uzlaştıramaz. Şurası gerçek ki yalnızca Türk kroniklerine dayanarak Osmanlı tarihinin 1421'den önceki dönemine ait hiçbir tarih makul bir ke-

8 J. H. Mordtmann, "Ruhi Edrenewi", *MOG*, II (1923-1925), 129-136; Franz Babinger, "Die Chronik des Qaramanî Mehmed Paşa" MOG, II (1923-1925), 242-247. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* adlı çalışmasında çeşitli tarihçilerin kronolojik listesini yapmakta, onların hayatları, çalışmalarının bilinen nüshaları, bunların basılmış olanları hakkında bilgi vermekte ve eserlerinin değerlendirmesini içeren çalışmalara atıflar yapmaktadır. Her ne kadar ileride eklemeler gerekse de bu, çok değerli bir çalışmadır.

sinlikte belirlenemez. Bu yüzden Hammer'in ilk kaynakları görmezden gelip sonraki tarihçilerin eserlerine dayanması anlaşılır bir şeydir.[9]

Türk kaynaklarının yetersizliği durumunda, bulanık ilk dönem Osmanlı tarihinin temizlenmesi hususunda Bizans tarihçilerinin işe yarayabileceği düşünülebilir. Hammer, Iorga ve H. A. Gibbons hepsi büyük ölçüde bu kaynaklara dayanmışlardır. Bununla birlikte, dönemin Yunanca kaynaklarından çok az bilgi edinilebilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Türkleri Osman zamanında dikkat çekecek kadar önemli değildiler ve Bizanslılar, Asya'da olup bitenlerle ilgilenemeyecek derecede Paleologosların hanedan mücadelesiyle meşguldüler. Ayrıca, onikinci yüzyıl sonrasında Bizans tarihçilerinde görülen hararetli klasisizm eğilimi Persler, Medler gibi büyük rakiplerle ilgili şatafatlı dekorun arkasındaki taciz edici saldırganlarla ilgili bilgileri örtmekte, gölgede bırakmaktaydı. Sonuç olarak, bu bağlamda sadece üç çağdaş Bizans tarihçisi zikredilmeye değer. Bunlar, tarihi 1204-1359 arasını kapsayan Nikeforas Gregoras; 1261-1307 yılları arasıyla ilgilenen Pahimeres, ve 1320-1356 arasındaki fırtınalı dönemin tarihini ele alan Ioannes Kantakuzenos. Frantzes ve Kalkokondilas gibi sıkça atıfta bulunulan sonraki tarihçiler, burada tartışılan olaylardan çok sonra, onbeşinci yüzyılın ortalarında eserlerini kaleme almışlardır. İlk Türkçe kroniklerde olduğu gibi, şu anda kaybolmuş daha erken tarihli kaynaklara dayandıkları için bu kaynaklar tamamen değersiz değillerdir. Ancak yine Türkçe kroniklerde olduğu gibi, bunlar da

9 Soykütüğü listelerindeki farklılıkları üzerinde Paul Wittek çalışmıştır, bkz. "Der Stammbaum der Osmanen", *Der Islam*, XIV (1925), 94-100. Daha fazla tartışma için bkz. Babinger, "Chronologische Miszellen" ve aynı yazar, "Byzantinisch-Osmanische Grenzstudien", *Byzantinische Zeitschrift*, Festgabe für August Heisenberg, 27/28 (1929-1930), 411-415.

büyük bir ihtiyatla kullanılmalıdır. Onların anlatıları da büyük ölçüde dönemin Türkçe kroniklerindekine benzer ve onları okuma zahmetine katlanan kişi, eleştirel bir tarihçinin, bunlardan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuyla ilgili çok az güvenilir bilgi edinebileceği sonucuna varır.[10]

Bu noktada, anılması gereken üç Arap kaynağı mevcuttur. İlki ve en önemlisi, 1330'larda Anadolu'ya dolaşan ve Türklerin fethinden hemen sonra İznik'i ziyaret eden büyük seyyah İbn Batuta'dır. Onun bu ülke ve ülkenin içinde bulunduğu koşullarla ilgili betimlemeleri oldukça önemlidir, ancak İbn Batuta Osmanlıların tarihleri hakkında hiçbir şey söylemez.[11] İkinci yazar, 1340'larda Akdeniz dünyasının çoğunu kapsayan büyük bir tarih ve coğrafya kitabı kaleme alan, Şam ve Kahire'de yetiştirdiği ulemadan Şihabüddin el-Ömerî'dir. El-Ömerî de Anadolu'daki koşullar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin kökenleri konusunda sessiz kalmaktadır.[12]

---

10 R. Guilland, *Essai sur Nicephore Gregoras*, Paris, 1926; J. Draeseke, "Zu Johannes Kantakuzenos", *Byzantinische Zeithschrift*, IX (1900), 72-84; William Miller, "The Historians Doutas and Phrantzes", *Journal of Hellenic Studies*, XLVI (1926), 63-71; aynı yazar, "The Last Athenian Historian, Laonikos Chalkondyles", *Journal of Hellenic Studies*, XLII (1922), 36-49. Türk kökenlerine dair Türk ve Bizans kaynaklarında karşılaştığımız geleneksel hikâye iki yetkin tarihçi tarafından yayımlandı, bkz. J. Draeseke, "Der Uabergang der Osmanen nach Europa im XIV. Jahrundert", *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum*, XXXI (1913), 476-504, ve F. von Kraelitz, "Das Osmanische Herrscherhaus und die Gründung des Osmanischen Reiches", *Oesterreichische Monatschrift für den Orient*, XL (1914), 38-40.

11 C. Defremery ve B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Paris, 1877, II, s. 317 vd.

12 M. Quatremere'nin Fransızca çevirisi için bkz. "Notice de l'Ouvrage qui a pour Titre Mesalek Alabsar fi Memalek Alamsar", *Notices et extraits des Manuscrits*, XIII (1838), 151-384. Artık el-Ömerî'nin Anadolu ile ilgili bölümünün eleştirel bir yayını mevcuttur, bkz. F. Taeschner, *Al-'Umarîs Bericht über Anatolien in seinem Werke Masalik al-absâr fâ Mamalik al-amsâr*, Leipzig, 1929.

Görüldüğü kadarıyla, Iorga bu yazarların ikisini de kullanmıştır. H. A. Gibbons ise ondördüncü yüzyıl başlarındaki Anadolu'yla ilgili betimlemelerinde ağırlıklı olarak bu kaynaklara dayanmıştır. O günden bugüne, dikkatler İbn Haldun'un ünlü Dünya Tarihi'ndeki ilginç bir pasaja çevrilmiştir. Bu, Osmanlı gücünün kökenleriyle ilgili olup 1402'den önce kaleme alındığı için de bilinen en eski anlatıdır. Maalesef bu da oldukça kısadır ve mevcut bilgilerimize çok fazla bir şey katmamaktadır. Bu bilgiye dikkati çeken kişi, bunun bir çevirisini de yayımlayan yetkin Fransız bilim adamı merhum Clément Huart'tır. Aynı bilgiler, birkaç yıl sonra Richard Hartmann'ın dikkatini çekmiş ve Huart'ın çevirisinden habersiz bir şekilde, bir özetini yayımlamıştır.[13]

Yazınsal metinlerin olmadığı durumlarda tarihçi sık sık madeni paralar veya anıtsal yapılardan değerli bilgiler çıkarmayı başarır. Bu noktada bir kez daha hayal kırıklığına uğruyoruz. Osman para bastırmadı, ancak Orhan'ın ilk yılında basılan çok ilginç paraları son zamanlarda bir Türk bilim adamı yayımladı.[14] Kitabelere gelince, şu ana kadar bulunan en erken tarihlisi Bursa kalesi duvarındaki, Orhan dönemine ait, muhtemelen 1337 veya 1338 tarihli kitabedir. Bir diğeri İznik'te Yeşil Cami duvarındadır ve I. Murad zamanına aittir (1378 civarı). Kütahya'daki 1411 tarihli Türkçe uzun muazzam kitabe ise Osmanlılar değil, son Germiyan beyine aittir. İlk sultanların İznik'te yaptırdıklarına benzeyen ve bugün hâlâ ayakta olan binalar çoğunlukla 1921-1922'de geri çekilmekte olan Yunan orduların-

13 Clement Huart'ın Gibbons'un kitabına dair eleştirisinde (*Journal Asiatique*, ser. 2, IX (1917), 345-350; Huart'ın çevirisinde "Les Origines de l'Empire Ottoman", *Journal des Savants*, XV (1917), 157-166; ayrıca bkz. Richard Hartmann, "Das 'alteste' uns Erhaltene 'Osmanische Geschichte Enthaltende Werk' ", *MOG*, II (1923-1926), 306-308.

14 Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Sikkesi ve İlk Akçesi", *TOEM*, VIII (1917), s. 48.

ca tahrip edilmiştir; bu yüzden arkeolojik bir soruşturmadan değerli bir bilgi edinme şansı azdır.[15]

Genellikle tarihçinin elindeki kaynak malzemenin yetersizliği yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun kökenleri sorununa cepheden yaklaşmanın mümkün olmadığı ortadadır. Bu yüzden soruna, deyim yerindeyse, arkadan dolaşarak yaklaşmak gerekir. Yalnızca Türklerin kim olduğunu değil, onların nasıl güç kazandığını da ortaya çıkarmak zorundayız. Son zamanların tarihçileri bu tür yaklaşımın gerekliliğini teslim etmişlerdir. Örneğin Iorga eserinin beşinci cildinde yüz elli sayfayı Selçuk Türkleri üzerine tartışmaya ayırırken, sadece Küçük Kaynarca'ya kadar uzanan tarihi on cilt tutmasına rağmen Hammer bu meseleyi kırk sayfada ele almıştır. H. A. Gibbons ise *Foundation of the Ottoman Empire* adlı eserinde Anadolu'nun içinde bulunduğu koşulları aydınlatabilmek için daha da büyük gayret sarf etmiştir. Gibbons, İbn Batuta ve el-Ömerî'ye dayanarak Selçuklu Devleti'nin yıkılışını incelerken Bizans tarihçilerinin eserlerinden de Bizans İmparatorluğu'nun zayıflıkları konusunda yararlanmıştır. Gibbons'un Bizans devletinin mutlak acizliğine ve ilk dönem Osmanlı genişlemesinin özünde Avrupalı karakterine yaptığı vurgu kuşkusuz ki bu çalışmanın konuyla ilgili en önemli katkısını oluşturmaktadır. Bununla birlikte ne Iorga ne de Gibbons Doğu cephesiyle ilgili konularda pek ileri gidebilmiştir, Wambéry ve Cahun gibi yazarların Türklerin erken dönem tarihleriyle ilgili kitapları kendi dönemlerinde belki muazzam birer çalışmaydılar, ancak artık aşılmışlardır; Selçuklular konusunda ise tek bir monografi bile yoktur. Anadolu Selçuklu sultanlığının tarihi bugün bile, en azından Batı dillerinde hâlâ layıkıyla incelenebilmiş değildir. Houtsma,

15 Franz Taeschner, "Anatolische Forschungen", *ZDMG*, LXXXII (1928), 83-118; Franz Taeschner ve Paul Wittek, "Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde und ihre Denkmaler", *Der Islam*, XVIII (1929), 60-115.

Melioranski ve diğerlerinin yayımladığı Selçuklu kaynaklarının çoğu Selçuklu egemenliğinin ilk dönemleriyle ve esasen Selçuk İmparatorluğu'nun doğu kısımlarıyla ilgilidir. Son yıllarda Türk tarihçileri Anadolu'daki eski Selçuk merkezlerinden belli miktarda kitabe türü malzemeyi yayımlamışlar ve Anadolu Selçuklu sultanlığını takip eden devletler üzerine birkaç iyi monografi kaleme almışlardır. Buna rağmen bu devletin yaklaşık 1100 ile 1300 arasındaki tarihi henüz sistematik olarak incelenmiş değildir.[16] Coğrafi ya da betimsel malzemeye gelince, Türkler tarafında hiçbir şey yoktur. Onaltıncı yüzyılda Türkler kimi Arap yazarları tercüme etmişlerse de, Mehmed el-Âşık ve Hacı Halife (Kâtip Çelebi) gibi isimlerin ciddi çalışmaları ancak onaltıncı yüzyıl sonu ve onyedinci yüzyıl başında ortaya çıkmıştır.[17] İbn Batuta ve el-Ömerî gibi Arap coğrafyacıları ise, değerli gözlemlerine rağmen esas meseleye parmak basmamışlardır. Bunların Osmanlı topraklarıyla ilgili betimlemeleri kısa anekdotlar niteliğindedir. İbn Batuta, bizim konumuzdan ziyade Sultan Orhan'ın Bursa'da yaptırdığı hamamlara ilgi göstermiştir. El-Ömerî ise bu topraklarda bizzat bulunmamış, Kahire'de karşılaştığı diğer seyyahlardan edinebildiği bilgileri kullanmıştır.

16 M. T. Houtsma, *Recuil de Textes relatifs a l'Histoire des Seldjoucides*, Leiden, 1886-1902. Selçuknâme'nin bazı kısımları P. Melioranski tarafından çevrilmiş ve uyarlanmıştır, bkz. "Sel'dzukname, kak Istoçnik dlya Istorii v XII I XIII Vekakh", *Vizantiiskii Vremennik*, I (1894), s. 613 vd. Nihai olmasa da en iyi bilgi Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın *Türkiye Tarihi* (İstanbul, 1923) adlı çalışmasının ilk cildinde bulunmaktadır. H. M. J. Loewe'nin Cambridge *Medieval History*'de kaleme aldığı makale (c. IV, bölüm x [B]) savaşlar, hükümdarlar ve hanedanların genel bir hikâyesinden öteye geçmemektedir. Halen İngilizcedeki en iyi çalışma E. G. Browne'un *A Literary History of Persia* (II, Londra, 1906, s. 165 vd., 297 vd.) adlı çalışmasıdır. Bununla birlikte, ayrıca bkz. M. T. Houtsma "Some Remarks on the History of the Saljuks", *Acta Orientalia*, III, 136 vd. Türkçede yayımlanan monografilerin çoğu Babinger'in *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*'sinde zikredilmiştir.

17 Franz Taeschner, "Die Geographische Literatur der Osmanen", *ZDMG*, LXXVII (1923), 31-80.

Osmanlı Türklerinin doğuşunu anlayabilmek için Anadolu'nun coğrafya ve tarihinde yatan çeşitli faktörlerle, Ertuğrul, Osman ve onların takipçilerinin ortaya çıkışını önceleyen dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu koşullarda yaşanan bazı temel gelişmeleri mutlaka hesaba katmak gerekmektedir. Anadolu platosu coğrafi bir birim oluşturur. Burası, merkezinde bir tuz çökeltisi bulunan nispeten kıraç bir ova olup dört taraftan oldukça yüksek dağ silsileleriyle çevrilidir. Kızılırmak nehrinin batısında kalan merkezdeki tuz çökeltisi meridyen eksenindeki doğrudan geçişi engeller; kıyıdaki ağaçlık alanlar çok az ortak özellik gösterir ve yüksek platolardaki kıraç ovalarla bağlantıları yoktur; ve derin nehir vadileri gerçekte dağlarla birbirlerinden ayrılırlar. Dağ silsileleri her ne kadar araziyi Balkanlar'da olduğu ölçüde kesmiyorsa da, genel rölyef belirgin bir şekilde kırılmıştır. Bu birbirinden bağımsız ve keskin bir şekilde ayrılmış coğrafi birimler, Anadolu'daki yaşamda önemli rol oynayan bölgeler ve eyaletler oluşturur. Bunlar Anadolu tarihinin değişken dokusunu ören ilmeklerdir. Bunların yazılı tarihteki rollerinin bu kadar küçük olmasının sebebi, Bizans kaynaklarının imparatorluk eyaletleri hakkında çok az bilgi içermeleri, buna karşılık Ermeni tarihçilerinin çoğunlukla daha yerel ölçekte düşünmeleridir.

Her halükârda, eyalet Anadolu platosunun karakteristik bir olgusudur. Hitit kralları Mithridates Eupator, Tigranes ve diğerlerinin yönettiği sayısız beylikler muhtemelen bu tür eyaletlerdi.[18] Bir klan temelinde teşkilatlanmışlardı; küçük ve zayıf oldukları zamanlarda bile gayet kuvvetli ve dirençliydiler. Özellikle Doğu Anadolu'da bu tür beylikler daha büyük krallıkların enkazı altından hiç yaralanmadan

18 Bkz. *Cambridge Ancient History*, c. II, bölüm I ve V; L. A. Meyer ve J. Garstang, *Index of Hittite Names, with Geographical Notes, Supplemental Papers*, British School of Archeology, 1923. Ayrıca bkz. aynı yazar, "Kizzuwadna and other Hittite States", *Journal of Egyptian Archeology*, II (1925), 23-35.

tekrar tekrar doğmuşlardır. Bu yüzden parçalayıcı, birbirinden ayırıcı coğrafya Anadolu tarihinde gördüğümüz küçük toplumsal ve siyasi birimlerin oluşması yönündeki güçlü eğilimi açıklamaktadır.[19]

Bu eyalet yapısının ikinci özelliğini bölgenin karışık dil haritası oluşturur. Anadolu'da konuşulan dillerin olağanüstü çeşitliliği yazılı tarihin derinliklerine kadar uzanır.[20] Strabon Kafkas bölgesi için şunları söyler: "Gerçeğe saygısı olmayanlar üç yüz civarında olduğunu söyleseler de, burada (Dioscurias) en azından yetmiş kabile yaşar. İnatçılıkları ve vahşilikleri sebebiyle birbiriyle ilişkisiz dağınık gruplar halinde yaşadıkları için hepsi farklı bir dil konuşur."[21] Ne Selevkoslar ve Bergama kralları onları Yunanlaştırmaya çalıştılar ne de Roma egemenliğinde yaşanan kısmi Latin ve Yunan kentleşmesi yerel lehçe ve ağızları tamamen ortadan kaldırabildi. Bölgenin [Suriye-Mezopotamya] ve Asyanın akraba lehçeleri en azından yedinci yüzyıla kadar kullanımda kaldı. Öyle anlaşılıyor ki Yunanca bilgisi oldukça yüzeyseldi ve köy yerleşmeleri söz konusu olduğunda muhtemelen daha seyrek konuşulmaktaydı; Yunanca egemen örf-adet ve lisandaki kabalığı örten bir ciladan ibaretti.[22]

Anadolu'nun bu karışık etnik ve dil yapısı dinsel faktörlerce de pekiştirildi. Hıristiyanlığın doğuşu ve İran'daki

19 Ermenistan ve Gürcistan'daki eyalet yapısını I. Dzavakhov iyi incelemiştir; bkz. *Gosudarstvennyi Stroi drevnei Gruzii I drevnii*, St. Petersburg, 1909. J. Laurents, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la Conquete Arabe jusqu'en 886*, Paris, 1919 ise içerdiği malzeme dışında bütünüyle yararsız bir çalışmadır.

20 Bkz. E. Forrer, "Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches", *ZDMG*, LXXVI (1922), 174-269.

21 Strabo, II, 2. 16 (çeviri: H. L. Jones, Loeb Library yayımı, V, s. 208 vd.).

22 Bkz. K. Holl, "Das Fortleben der Volkssprachen in Kleinasien in Nachchristlicher Zeit", *Hermes*, XLIII (1908), 240-154; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrigia*, Oxford, 1895-1897, I, s. 9 vd.; Richard Leonhard, Paphlagonia, Berlin, 1915, bölüm VII, IX, X. Kafkasya bölgesinin ilginç ve öğretici bir betimlemesi için bkz. N. Marr, *Georgii Merçul, Zitie sv. Grigoriya Khandzt'iiskago*, St. Petersburg, 1911.

Sasani yöneticilerinin Zerdüştlüğü kabul etmeleriyle (MS 226) misyoner faaliyetleri ve baskılar başladı.[23] Ardından, yedinci yüzyılda İslam fırtınası geldi. Bu Batı ve Orta Anadolu'da kesinlikle fazla bir iz bırakmadı ve doğuda Bizans-Arap sınırının geçtiği Ermenistan'da bile Müslüman kentlerle Hıristiyan kırsal arasında çok az ilişki söz konusuydu. Çok sayıda Ermeni ve Gürcü ailesi güneye ve batıya göçtü, ama Müslümanların egemenliğinde kalanların fatihlerle iyi ilişkiler kurdukları anlaşılıyor. O derecede ki, onuncu yüzyılda Hıristiyan Ermeni ve Gürcü soylu ailelerine mensup insanların Müslüman isimleri aldıklarını görüyoruz.[24]

Bunlardan daha önemlisi, Türklerin ortaya çıkışı oldu. Önce İran ve Mezopotamya, ardından Ermenistan ve Anadolu'ya birbiri ardından gerçekleşen sızmalar, onların kuzey bozkırlarındaki akrabaları Peçenek ve Kumanların gerilerinden hissettikleri aynı baskının bir sonucuydu. Bu Türklerin ırki mensubiyetleri, etnolojik durumları ve dinsel konumlarını ele alan çalışmalar son zamanlarda büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu makalenin amacı bağlamında Çin kaynaklarını kullanan, ilk Türk yazıtlarını keşfeden, Türk kabilelerinin Hıristiyanlığın ilk yıllarına ve hatta daha da geriye uzanan varlıklarını tespit etmeyi başaran Thomsen, Marquart, Pelliot, Barthold ve diğerlerinin ilginç çalışmalarını tartışmak gereksizdir.[25]

---

23 J. Labourt, *Le Christianisme dans l'Empire Perse sous la Dynastie Sassanide*, ikinci baskı, Paris, 1904.

24 M. Ghazarian, *Armenien unter der Arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches*, Marburg, 1903; J. Laurents, *age*; H. Hübschmann, *Grammatik der Armenischen Sprache*, Leipzig, 1897, c. II, bölüm 2, s. 285 vd, 320-321.

25 Özellikle merhum W. W. Barthold'un Bakü'de 1926'da toplanan Birinci Türkoloji Kongresi'ndeki açılış konuşmasına bakınız. Bu konuşma Paul Wittek tarafından "Der Heutige Stand und die Nachsten Aufgaben der Geschichtlichen Erforschung der Türkvölker", *ZDMG*, LXXXIII (1929), 121-142 adıyla yayımlandı; bibliyografya için bkz. Marie A. Czaplicka,

İlk Arap istila dalgası Maveraünnehir'e ulaştığında Türkistan Türk kabilelerinin elindeydi. 560'tan 585'e kadarki bir kuşaklık dönem boyunca sınırları Azak Denizi'nden Altaylara uzanan güçlü bir Türk hanlığı ortaya çıktı ve bunlarla ilişkiler hem Roma imparatorlarının hem de Sasani şehinşahlarının diplomatik faaliyetlerinin odak noktasını teşkil etti. Bu aşırı ağır yapı neredeyse kurulduğu hızda çöktü, Türkler ve diğerlerinden oluşan kabile kümeleri doğu ve batı grupları olmak üzere ikiye bölündüler. Bu gruplar anıtsal yapılar üzerinde gerek oyma gerekse yazılı olmak üzere geriye birçok iz bıraktılar. Doğu hanlığına ait Orhun Kitabeleri, Süryaniceden geliştirilmiş bir alfabede Uygur lehçesinde yazılmış edebi parçalar ve sadece Uygur harfleriyle yazılanlar değil, Nesturi Süryani, Mani, Brahmi ve diğer alfabelerde yazılmış olanlar da dahil Türkistan'ın kum ve mağaralarında bulunmuş olan abideler bunlara atfedilebilir. Türk soylarının kültürü büyük ölçüde dışarıdan alınmış unsurlardan oluşmaktaydı ve Çin Türkistanı'nın kimi unutulmuş devletlerinde gördüğümüz kısmen Hıristiyan, kısmen Maniheist, kısmen Buddhist senkretist bir uygarlık üzerine oturmaktaydı. Ayrıca Çin etkileri de söz konusuydu. Uzun mücadelelerden sonra 758-759'da Türkistan bölgesi Arapların egemenliği altına geçti ve Oğuz neslinden gelen bölgenin Türk kabileleri dokuz ve onuncu yüzyıllarda tedrici bir şekilde İslamı kabul ettiler. Doğu grubu ancak 745'e kadar ayakta kalabildi ve bu tarihte Uygurların egemenliğine girdi.[26]

Turks of Central Asia in History and at the Present Day, Oxford, 1918; ve Türklerin tarihi üzerine en son çalışma için bkz. W. W. Barthold, "Turks", *Encyclopaedia of Islam* (1931).

26 W Radloff, *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg, 1895, yeni baskı: 1897; Barthold, *agm.* Orhon Kitabeleri'nin şimdi artık Danimarkalı Wilhelm Thomsen'in çevirilerine dayalı Almanca ve İngilizce çevirileri mevcuttur. Bkz. H. H. Schaeder'in *ZDMG*, LXXVIII (1924), 121-175'deki, E. D. Ross'un *BSOAS*, V/4 (1928), 861-876'daki çalışmaları.

Onuncu yüzyılda Moğol soyundan Hıtay'ın fetihlerinin Türkleri batıya, İslam ülkelerine itmeye başladığı anlaşılıyor. Ama bundan çok önce, en azından sekizinci yüzyılın ortalarında, Bağdat'ta Türk köleler vardı ve bunlar halife ordularının en etkin unsuru haline geldiler. Oğuz kabilelerinin onuncu ve onbirinci yüzyıllardaki gelişlerinden önce Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da bunlardan binlercesi mevcuttu. Ancak Selçuk hanedanını kuranlar yeni gelenler oldu ve kısa sürede dağınık İslam devletlerini birleştirerek Haçlıların saldırılarını göğüslemek üzere tam zamanında İslamın gücünü pekiştirdiler. Daha başından itibaren Selçuklular yürekli dini önderliklerini kanıtladılar. Onların İslamı kurtardıklarını ve Anadolu'nun Türkleşmesi yolunda zemini hazırladıklarını iddia etmek çok yanlış olmaz.[27]

Selçukluların tarihi hâlâ yazılmayı bekliyor, ama Türk istilasında önemli rol oynayan bazı olağanüstü faktörler ortadadır. Orta Asya'nın Türk kabilelerin çoğunda olduğu gibi Selçuklular yaşam tarzları ve örgütlenme biçimleri açısından göçebe idiler. Ancak yeni gelenlerin toplumsal yapısı onların Anadolu'da büyük miktarlarda yerleşmelerine asla bir engel teşkil etmiyordu. Çok eski zamanlardan beri Anadolu platosunun tarımcı, köylü nüfusu göçebe sürülerinin komşusu olagelmişti. Köylülerin çoğu dağ eteklerine ya da daha verimli ve iyi sulanan nehir vadilerine yerleşmişlerdi. Ne kış boyunca kalın kar örtüsüyle kaplanmış yüksek yaylalara ne de dağ eteğinin ötesindeki verimsiz, otlu ve kıraç bozkıra itibar etmekteydiler.

Bu bölgeler uzun süredir, Anadolu tarihinden çok İran tarihinden bildiğimiz bir toplumsal olgu olan göçer-evli

27 Barthold, *agm*; Wittek, *agm*. Bu dönemle ilgili en iyi çalışma Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın *Türkiye Tarihi*, c. I, ve W. W. Barthold'un *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, Londra, 1928'dir. Kısa ve iyi bir giriş için bkz. Eugen Oberhummer, *Die Türken und das Osmanische Reich*, Berlin, 1917.

adını verebileceğimiz grupların yerleşim yeri olmuştu.[28] İran platosunda göçebelerle çiftçilerin kaynaşması bugüne kadar kesintiye uğramadan süregelmiştir. İki unsur arasında uyum ve uzlaşma kolayca sağlanabilmektedir. Fakat aynı olgunun Anadolu'da da bugüne kadar varlığını karakteristik biçimde sürdürdüğü ve daha küçük ölçekte Balkanlarda da geçerli olduğu çok daha az bilinmektedir.[29] Bu hareketin, en batıdaki son temsilcileri herhalde çingenelerdir. Anadolu açısından konuya baktığımızda, bu insanların geçmişin derinliklerine doğru uzandığı açıktır. Hitit tabletlerinden anlaşılıyor ki, MÖ onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu'nun ortasında yaşayan ve esas olarak at yetiştiriciliği yapan göçebe bir kabile, çoğunluk Hint-Avrupa grubundan olmasına karşın onların kök-dilinden açıkça farklı saf Sanskritçeyle yakın akraba bir dil konuşuyordu.[30] Elimizdeki malzeme Bizans zamanında bu göçebe unsurların çevrelerindeki halktan farklı bir kökenden olup olmadığını anlamaya yetmiyor; bu durumu belki Kürtler dışında Ermenistan için de bilemiyoruz. Çeşitli yerleşik olmayan veya göçebe unsurlar arasında köken farklılığı varmış gibi görünüyor.

Her halükârda, Anadolu'nun özel nüfus koşulları on yıllarca süren bir zaman içinde buraya gelen çok sayıda Türkün fazla huzursuzluk yaratmadan hayatın olağan kanallarına dahil olmasına imkân sağlamıştır. Türkler göçebelerin sertliğini ve enerjisini, fakat aynı zamanda disipline itaat etme özelliğini taşıyorlardı. Tedricen tarımsal yaşama geçtiler ve Türk olmayan unsurlarla köylerde yan yana yaşadılar. Yaşamlarına sızan göçebe unsurlarla birlikte yaşa-

28 Bahtiyarlar bu konunun güzel modern bir örneğini oluşturuyorlar, fakat Partlar devletleri çökene kadar belli göçebe karakterlerini sürdürdüler.

29 F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, I, s. 5 vd. Atinalı St. George'un yaşamındaki ilginç bölüm için bkz. P. Peeters, *Histoires Monastiques Géorgiennes*, Brüksel, 1923, s. 102 vd.

30 P. Giles, *Cambridge Ancient History*, II, 13.

maya alışkın olan yerel halk, bu davetsiz misafirlerin hangi kökenden olduğuyla ilgilenmiyordu. Elbette bazı bireyler, hatta aileler, özellikle üst sınıftan olanlar yerlerinden ayrıldılar. Çoğunlukla Toroslar boyunca güneye doğru giderek Bizans topraklarına taşındılar.[31] Fakat halkın büyük çoğunluğu yalnız kırsal kesimde değil, şehirlerde de yavaş yavaş Müslümanlıkla çevrilmiş hale geldiler ve bu dine girdiler.[32] Sonuçta, şimdiye kadar incelendiğinden çok daha fazla üstünde durulması gereken bir gelişimle Anadolu'nun içlerinde Yunan dili ve kültürü çarpıcı biçimde yok oldu.

Yunanlı nüfusun Anadolu'nun çoğu bölgesinde fazla yoğun olmadığını ve Yunan kültürünün halkın geniş kesimleri düşünüldüğünde ancak yüzeysel bir tabaka oluşturduğunu göz önüne aldığımızda, bu süreci anlamak o kadar zor değildir. Sınır bölgeleri halkı dinsel bakımdan sapkın eğilimler içindeydi; köken olarak Yunanlı olmayan Ermeniler, Pavlisyenler, Mardaitler,* Nesturiler Yunan din anlayışından çok açık biçimde uzaktılar.[33] Birçok örnekte ortodoks otoritenin bu dinsel sapkınlığı koğuşturmaya tabi tutması nedeniyle ciddi kargaşanın doğduğunu görüyoruz. Selçuk fethinden sonra Ortodoks Kilisesi'nin kendi-

31 Bu hareketin önemi, F. W. Bussell'in, bu konu dışında yararsız olan *The Roman Empire: Essays on the Constitutional History from the Accession of Domitian, 81 A. D. to the Retirement of Nicephorus III, 1081 A. D.* (Londra, New York, 1910) kitabında ortaya konmuştur. Göçebe sızmasının etkileri Ramsay tarafından güzel tanımlanmıştır: *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, II, 302.

32 H. Gelzer, (*Abriss der Kaisergeschichte Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, 2. baskı, Münih, 1896) bir defada ve herkesi kapsayan din değiştirme varsayımıyla yanılmaktadır. Bkz. R. Oberhummer ve H. Zimmerer, *Durch Syrien und Kleinasien*, Berlin, 1899, XVI. Bölüm.

* Yedinci yüzyıl sonlarında Lübnan bölgesinde karşılaşılan ve Emevi Halifesine karşı sık sık sorunlar çıkaran, ancak Bizans imparatoru II. Justinyen tarafından etkisiz hale getirilen topluluk [editörün notu].

33 Bkz. A. Vogt, *Basile Ier*, Paris, 1908, s. 295 vd. ve A. A. Vasiliev, *Vizantiya i Araby za Vremya Makedonskoi Dinastii*, St. Petersburg, 1905, değişik yerlerde.

sinde de belirgin biçimde ulusalcı ve şoven eğilimler ortaya çıktı, dolayısıyla Yunanlıların bile Bizans toprakları dışında başarılı bir propaganda yürütme olasılığı çok azdı.[34]

Bu görüşün doğruluğu Anadolu'nun Yunan dilinin yakın zamanlara kadar varlığını devam ettirdiği bölgelerinde yapılacak araştırmalarla ortaya konabilir.[35] Daha sonraları sahil boyunca yerleşen adalıların oluşturduğu kolonileri veya bütün Türk şehirlerinde ticaretle uğraşan unsurları dışarda tutmalıyız. Bu yapıldığında Yunancanın Anadolu'da yalnızca iki bölgede konuşulduğunu (veya konuşulmuş olduğunu) görürüz. Bunlar, Rize'den Giresun'a uzanan Karadeniz'in sahil kesimi, Karadeniz bölgesi ile Kapadokya arasında kalan Şebinkarahisar'daki koloniler ve Kapadokya'da Tyana ve Nazianos çevresindeki yirmi altı kadar köydür. Bu bölgelere Konya yakınındaki Sille, Likya'daki Livisi ve Lidya'daki Gyolde'yi ekleyebiliriz. Buralarda konuşulan diyalektler Yunanlı nüfusun Bizans zamanı ve daha öncesine kadar uzandığını gösterir. Öteki bütün kolonilerin tarihi kesinlikle Türk dönemi içinde kalmaktadır.

Bu dağılımdan birkaç çıkarımda bulunmak mümkündür. Birincisi, Karadeniz bölgesinin Yunan karakteri açıkça Trabzon İmparatorluğu'nun devamına bağlanmaktadır. İkincisi, Yunanca Batı Anadolu'da bütünüyle yok olmuştur. Üçüncüsü, Kapadokya merkezleri muhtemelen Karadeniz merkezlerinin varlığından güç almıştır. Anadolu platosunda Helenizmin oldukça zayıf kaldığı görülmektedir.

Selçuklu veya Osmanlı olsun, Türklerin fetihlerde bulunurken yıkıcı taktikler izledikleri doğru olmakla ve bu

34 Ioannes Italos olayında (1085) bunun örneği görülür. Bkz. F. Chalandon, *Essai sur le Règne d'Alexis I. Comnène*, Paris, 1900, s. 310 vd. ve özellikle N. Marr, "Ioann Petrisi, Gruzinskii Neoplatonik XII-go Veka", *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya Imp. Rossiiskago Arkheologiçeskago Obscestva*, XIX (1909), 53.114.

35 R. M. Dawkins'in mükemmel çalışmasına bkz. *Modern Greek in Asia Minor*, Cambridge, 1916.

görüşü doğrulayacak kanıtlar bulunmakla birlikte, bir bölgeye boyun eğdirildiğinde istikrarın hemen sağlandığı da aynı derecede doğru görünmektedir. Anadolu tarihinin en tanınmış modern araştırıcılarından biri olan Sir William M. Ramsay, Bizans-Selçuk sınır bölgesi Frigya'da onbirinci yüzyılın sonundan onikinci yüzyılın sonuna kadar yaşanan olayların canlı bir resmini ortaya koymuştur. Ona göre kanıtlar toprakların çoğunun Bizans tahtında hak iddia eden ve dostlarını seçerken hiç de din ayrımı yapmayan savaşçılar tarafından gönüllü olarak Türklere terk edildiğini göstermektedir. Selçuk fethi başlangıçta yalnızca yüzeysel fetihtir ve haraç almaktan öteye gitmemektedir. Elbette bu bölgede bütün dönem boyunca askeri seferler olmuştur ve savaş acımasız ve yıkıcıdır. Ama kesintili ve sonuçsuzdur. Yağmalar ve seferler dışında bölge sakin, Türk yönetimi yumuşak ve hoşgörülüdür. Sir William "önyargılı Bizans tarihçileri bile Hıristiyanların birçok durumda sultanların yönetimini imparatorlara tercih ettiklerinin ipuçlarını vermektedirler" diyor. Anlaşıldığı kadarıyla yerli halk direniş göstermeden teslim olmuştur. Savunmadan bahis yoktur. "Her şehir Türkler onu alacak gücü toplayana kadar beklemiştir." Ayrıca, Selçukluların dinsel baskı yaptığına dair bir iz de yoktur. Hıristiyanların çoğunun Müslüman olmasını Ramsay halkın doğulu alt katmanının baskın çıkması ve doğal olarak doğu dinini benimsemesi olarak görmektedir. Nasıl olursa olsun, Hıristiyan başpiskoposlukları üzerine yapılan bir çalışma Anadolu'da Selçuk fethinin başlamasıyla birlikte Hıristiyan sayısında hızlı bir düşüş yaşandığını ve cemaatin hızla fakirleştiğini ortaya koymaktadır. Fatihlerin bölgenin sakinlerine dokunmadığı ve onlara dinsel özgürlük sağladığı açık olduğuna göre, halkın mülkünü korumak veya başka biçimlerde zararlara uğramamak için kendi isteğiyle yeni dine girdiğini kabul etmek gerekmektedir. Din değiştirmek birçok insan için pratik

bir sorundur ve vicdanla fazla ilişkilendirilen bir konu oluşturmadığı anlaşılmaktadır.[36]

Anadolu'daki önemli Müslümanlaşma sürecinin daha kolay kavranabilmesi için Türklerin Müslümanlığının kendi özel rengini anlamalıyız. Daha başlangıçtan itibaren İslamiyet öğretisinin mistik yöneliminin benimsendiğini hatırlayalım. Konu hakkındaki yazın oldukça geniş, fakat sorun hâlâ çözüm bekleyen sayısız olgu içeriyor ve katkıda bulunan uzmanlar arasında keskin görüş aykırılıklarına yol açıyor. Burada yalnız şu kadarını söylememiz gerekir ki örgütlü kilise devleti veya tek bir otoritenin bulunmadığı İslam dini çeşitli yorumları ve farklı bakış açılarını daha fazla kaldırabiliyordu. İslamiyetteki batını, mistik yön, mistikler tarafından İslam peygamberinin kariyerinin Kur'an'da ortaya konduğu biçimiyle ilk dönemine bağlanmaktadır. Bazı bilim adamları bu yaklaşımı Emevilere karşı gelişen ve sonunda Abbasi halifeliğine yol açan güçlü muhalefet akımına bağlamaya çalışmışlardır. Ama Emevileri deviren güçler imparatorluk sınırlarının içinden, Mehdiciliğin kalelerinden biri olan Horasan'dan gelmiştir. Mehdicilik, bir açıdan mistik bir boyut içerse de, Abbasi döneminde gelişen İslam mistisizminden (sufizm) oldukça farklı olduğunu da ifade etmek gerekir. Mistisizm kuram ve pratiği özellikle Irak, Suriye ve Mısır'da geliştirilmiştir. Sufizmin oluşumunda Hıristiyan, Neo-Platoncu, Maniheist, Buddhist ve öteki İran ve Hintli öğelerin ne derecede etkili olduğunu burada durup araştırmamız gerekmiyor. En tanınmış uzmanların üstünde anlaşma sağlayamadığı konulardan biri budur. Gerçekten de bu akımla ortodoks olmayan Şii Muslümanlığının ilişkisini bile, eğer gerçekten var idiyse, belirlemek neredeyse olanaksızdır. Bütün söyleyebileceğimiz, ikisinin de Muhammed'in damadı dördün-

36 Ramsay, I. 15 vd., 300-301, II. 695 vd.; A. H. Wächter, *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV.* Jahrhundert, Leipzig, 1903.

cü halife Ali vasıtasıyla Peygamber'e bağlandığı varsayılan batını öğretiye dahil olduğudur.[37]

Orta Asya, Ortaçağın bu büyük ticaret merkezi, birçok Doğulu dinsel akımın kesişme yeriydi. Tanınmış Türk tarihçi Köprülüzade Mehmed Fuad, birçok basılmamış belgenin yardımıyla, Türklerin daha bu bölgede bulundukları dönemden itibaren geçirdikleri dinsel evrimin ayrıntılı tarihini yazmış, Anadolu'nun Selçuklu ve ilk dönem Osmanlı yöneticileri zamanındaki karanlık din tarihine herkesten çok ışık tutmuştur.[38] Türklerin, İslam dinine girmelerinden sonra da, eski pagan dinlerinden birçok unsuru yaşattıklarını vurgulamaktadır. Kendi gelenekleriyle uyuşmadığından Ortodoks İslam'ın birçok katı ilkesinden hoşlanmamışlardır. Bu nedenle, birçok göçebe halk gibi mistisizme doğru güçlü bir eğilim duydular ve azizleri, ermiş ve dervişleri el üstünde tuttular. Orta Asya tekke ve tarikatla-

37 Son dönem tartışmaları içinde en iyileri arasında şu eserleri sayabiliriz: R. A. Nicholson, D. B. Macdonald, *The Religious Attitude and Life in Islam*, Chicago, 1909; Ignaz Goldziher, *Vorlesungen über den Islam*, 2. baskı, Heidelberg, 1925; Fransızca çevirisi *Le Dogme et la Loi de l'Islam*, Paris, 1920; H. Lammens, *L'Islam; Croyances et Institutions*, Beyrut, 1926; Louis Massignon, *La Passion d'Al-Hallaj*, Paris, 1914-1921, eksiksiz bibliyografyayla birlikte; Theodor Nöldeke, "Zur Ausbreitung des Schiitismus", *Der Islam*, XIII (1923) 70-81; Richard Hartmann, "Zur Frage nach der Herkunft und den Anfängen des Sufitums", *Der Islam*, VI (1916]), 31-70; H. H. Schaeder, "Manichäer und Muslime", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXXXII (1928), LXXVI-LXXXI.

38 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1919; aynı yazar, "Les Origines du Becktachisme", *Actes du Congrès International d'Histoire des Religions*, Paris, 1925, II. 391-411. İlk eserin mükemmel analizini Theodor Menzel yapmıştır: "Köprülüzade Mehmed Fuads Werk über die ersten Mystiker in der Türkischen Literatur", Körösi Czoma-Archiv *Zeitschrift für Türkische Philologie und Verwande Gebiete*, II. (1927), 281-310. Menzel'in "Die Aeltesten Türkischen Mystiker", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländisdchen Gesselschaft*, LXXIX (1925), 269-289 adlı makalesi aynı eserin yalnızca özetidir. Ayrıca Clément Huart'ın Köprülüzade hakkındaki, *Journal des Savants*, XX (1922), 5-18'deki etkileyici eleştirisine ve Köprülüzade'nin *Encylopaedia of Islam*'daki (1931) "Turks, Literature" maddesine bakınız.

rı giderek güçlendi ve zaman zaman yöneticilerden daha fazla sayıda taraftar kazandılar.[39]

Türk tasavvuf tarihinin en büyük kişiliği Ahmed Yesevi onbirinci yüzyılda Orta Asya'da yaşadı ve Türk dilini kullanan ilk derviş tarikatının kurucusu oldu. Sufizm fikriyatını Türkçeye aktaran oydu. Öteki tarikatların gelişiminde onun yolu ve etkisi büyük önem taşır. Selçuklular Anadolu'yu fethedince bütün bu tarikatlar yeni topraklara yerleşti. Beylerin kendileri katı ortodokstu (Sünni) ve Selçuklular zamanında İbnü'l-Arabi ve Celaleddin Rumi'nin şahsında doruğuna ulaşan İslam sufizmi katı itaatin gerekliliklerileyle resmen tam bir uyum içindeydi. Celaleddin Rumi tarafından kurulan Mevlevi tarikatı daima ortodoks kaldı. Fakat sıradan insanlar arasında ilkel dinsel uygulamalarla iç içe geçen her türlü heterodoksi gelişti. Köprülü'nün dediği gibi halk tarafından benimsenen dervişler batını Müslüman öğeleriyle Anadolu ve İran'ın yerli inançlarını ve Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerinden doğan karışımı Sufi görüşlerle kaynaştıran kuramlar ortaya atmışlardı. Bu gelişim Anadolu'da heterodoks Hıristiyanlık biçiminde geçerli olan halk dininin ilkel dinsel ilkelerinden fazla uzak düşmüyordu. Anadolu bugün de dinleri Şii Müslümanlık ve Hıristiyanlığın karışımı olan ve alt tabakası pagan animistik unsurlar barındıran yarı göçebe aşiretlerle doludur.[40]

Bütün Yakındoğu'da dini inancının dil ve kültürel etkilerle yakından bağlantı içinde olduğu ve din değiştirmenin kültür değiştirmek anlamına da geldiği genel bir olgudur. Bunun çarpıcı bir örneği, sonunda Gürcüler tarafın-

39 Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, s. 310 vd.

40 Köprülüzade, *age*; Franz Babinger, "Der Islam in Kleinasien", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländisdchen Gesselschaft*, LXXVI (1922), 126-152, ve Theodor Nöldeke'nin güçlü cevabı: "Zur Ausbreitung des Schiitismus". Ayrıca bkz. Hasluck'un aydınlatıcı tartışması, *age*, I., s. 128, 139 vd. ve bölüm XIII ve R. Strothmann'ın "Shi'ah" makalesi: *Encylopaedia of Islam* (1931).

dan asimile edilen inançlı Kadıköy Ermenileridir. Din değiştirenler doğal olarak ulusal özelliklerini ve nihayet de ana dillerini yitirmektedirler.[41] Yani Selçuklu fethinin sonucu, Anadolu'nun büyük kesiminde Hıristiyanlık ve Yunancanın ortadan kaybolması ve bölgenin etkin biçimde Türkleşip İslamlaşmasıdır. Bölgeyi 1117 yılında gezen İdrisî halen eski adları kullanırken, 1330'larda buradan geçen İbn Batuta saf Türkçe adlar verir. Bu durum yaşanan dönüşümü çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bu gelişimin daha sonra Osmanlı yönetimi kurulduğunda sahneyi hazırlamak için ne kadar önem taşıdığı kolayca anlaşılabilir.[42]

Onüçüncü yüzyıl Yakındoğu ve özellikle Anadolu tarihinde unutulmaz bir dönemdir. Kısa ömürlü Latin İmparatorluğu bu dönemde yıkıldı ve Yunan İmparatorluğu'nun geçici olarak İznik'e taşınması son buldu. Ayrıca Rum (Konya) Selçukluları da gerileyip dağıldı ve ilk büyük Moğol fethi başladı. Şimdi dikkatimizi bu son gelişmeler üstünde yoğunlaştıralım.

Moğollar, Ermenistan'ı fethettikten sonra 1243'te Rum sultanını yendiler ve Selçuk başkentini bir süreliğine ele geçirdiler. Bundan sonra Selçuk yöneticisi Büyük Moğol Hakanının veya vekilinin haraçgüzarı oldu. Bunun anlamı neydi? Moğolların bu tip ülkeleri nasıl yönettiğine ilişkin bilgimiz olmadığı için tam olarak bilemiyoruz. Ama Moğolların hiçbir zaman Anadolu'yu gerçekten fethetmediklerini bilmemiz yeterlidir. Karargâhları Ermenistan'daydı. Askeri otoriteler Konya ve öteki anahtar mevkilerde mev-

41 N. Marr, Kreşçenie Armyan, Gruain, Abkhazov, Alanov sv. Grigoriem: Arabskaya Versiya, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya Imp. Rossiiskago Arkheologiçeskago Obscestva*, XV (1904-1905), 63 vd.; ayrıca Arkaum, "Mongol'skoe Nazvanie Khristian v svyazi s Voprosom ob Armyanakh Khalkedonitakh", *Vizanstuskii Vremennik*, XII (1906) 1-68.

42 Leonhard, bölüm X. Bu önemli dönüşüm T. Kowalski tarafından tartışılmıştır: "Turkish Dialects", *Encylopaedia of Islam* (1931).

zilenmişti ve muhakkak ki vasal devletlerin iç işlerine müdahale ediyorlardı. Vasal yöneticiler sık sık yeni Moğol seferleri için birlik sağlamak zorunda kalıyorlardı. Gerçekten de Rum sultanının yalnızca çekirdeği Moğollardan olan çoğu Gürcü ve Ermeniden oluşan bir ordu tarafından yenilgiye uğratıldığı söylenmiştir. Moğollar hiçbir zaman çok kalabalık görünmez.[43] Ama Moğol görevlilerin temel işi orduları tarafından gerçekten işgal edilmemiş topraklardan haraçların toplanmasını sağlamaktır. Rum sultanının yılda 1.200.000 dinar, 500 parça ipek, 500 deve vb. ödemek ve Moğollar kendi topraklarında iken ne zaman at, yiyecek ve başka ihtiyaçları olsa onları sağlamak zorunda olduğu anlaşılıyor.[44]

Dolayısıyla Moğol fethinin Anadolu'da ciddi değişiklik yarattığına inanmıyoruz. Bu fetih çok daha fazla Türkün Orta Asya'dan Anadolu'ya göç etmesine yol açtı, ama orduların yağma ve tahribine karşın kalıcı toplumsal veya kültürel değişimler yaratmadı. Bir ülke fethedildiğinde yumuşak bir rejim kuruluyor ve en büyük hoşgörü Hıristiyanlara gösteriliyordu. Bu sayede bugüne kalabilen en önemli Ermeni elyazmaları 1269 ile 1271 yılları arasında, yani Moğol yönetimi döneminde Erzincan'da yazılmıştır. Bu, bugüne kalabilen en gösterişli Kitabı Mukaddes nüshalarından biri olan, olağanüstü tekniği ve kusursuzluğuyla tam metin Eski ve Yeni Ahit yazmasıdır.[45] Moğol yönetiminin Farsça edebiyatın görkemini etkilemediği bilinen bir gerçektir.[46]

43 Goerg Altunian, *Die Mongolen und ihre Eroberungen in Kaukasischen und Kleinasiatischen Ländern im XIII. Jahrhundert*, Berlin, 1911, s. 80.

44 C. d'Ohsson, *Histoire des Mongols*, Paris, 1834, III, s. 83.

45 MS 2555, Kudüs St. James Ermeni Manastırı. Biraz kötü de olsa bazı minyatürlerin reprodüksiyonu yapılmıştır: A. Tchobanian, *La Roseraie d'Arménie*, Paris, 1918, c. I ve F. Murat, *Yaynut'iun Yovhann: Hin Hay T'argmanutiun*, Kudüs, 1905-1911.

46 E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, II, 443 ve aynı yazar, *A History of Persian Literature under Tartar Dominion*, Cambridge, 1920, s. 17.

Selçuklu iktidarı Moğollar sahnede göründüğünde gerilemeye başlamıştı. Bu olgunun nedenlerinin çok derinlerde yattığı anlaşılmaktadır. Anadolu'daki özel koşullar dışında, Türkler gibi göçebe halklar tarafından kurulan bütün imparatorluklar aile ve aşiret gibi birimlere dayanılarak kurulduklarından ve ancak güçlü bir kişilik çevresinde kısa süre için bir arada tutulabildiklerinden dağılma eğilimi de çok güçlü olmaktadır. Dahası, Türkler arasında güçlü aristokrasi geleneği yoktur. Ülke genellikle yöneticilerin oğulları arasında bölüştürülür, bölünmeler sonuçta özellikle müdahale eden rakip iktidarlar tarafından yenilgiye uğratıldığında dağılmaya varırdı. Moğollar, Selçukluları 1243'te yendiler. 1260'ta onlar da Mısırlı Memlüklere yenildiler. O zamandan yüzyılın sonuna kadar Moğol ve Selçuk iktidarları, Mısırlıların önemli rol oynadığı hanedan mücadeleleri ve çekişmelerle yıprandılar. Bu şartlar altında Moğol fethinin Rum sultanlığındaki koşulları açıklamak için nasıl kullanılabileceğini anlamak zordur.[47]

Selçuklu Devleti'nin yıkılışındaki en güçlü etken, yöneticilerin izleyicilerine *ikta*lar bağışlamalarıdır. Fakat bu bağışların niteliği çok bulanıktır ve onikinci yüzyılın sonları ile onüçüncü yüzyıl hakkındaki bilgilerimiz kesin bir belirleme yapmaya imkân vermeyecek kadar yetersizdir. Hammer tarafından geliştirilen bu uygulamanın Selçuklu kültürünün birçok unsuru gibi İranlılardan alındığını savunan eski kuram, konu üstüne çalışanlarca artık kabul edilmiyor. Arap halifelerinin İranlılardan bu geleneği alarak devletin büyük yönetici ve askerlerine büyük mülkler, hatta eyaletler ve belirli bölgelerde vergi toplama hakkı verdikleri doğrudur. Ama Türklerin Bağdat'ta etkili olmaya başladığı dokuz veya onuncu yüzyıla kadar bu sistem

47 Türk devlet oluşumunun özel yapısı Barthold tarafından tartışılmıştır: *Turkestan*, s. 305 vd. Ayrıca bkz. *Encylopaedia of Islam*'daki (1931) isimsiz "Seljuqs" makalesi ve Hasluck, *age*, I, 135.

nakit ödeme yerine askerlik hizmeti yapma yöntemiyle yakından bağlantılı hale gelmemiştir. 1087 yılında Selçukluların büyük veziri Nizamülmülk uygulamayı düzenleyip askeri ikta sistemi halinde kurumlaştırdı. Tahsisatlar ilk kez kalıtımsal oldu. Nizamülmülk'ün kendisinin de herkes kadar gayet iyi anlamış olduğu gibi, bu sistemin özellikle yöneticinin zayıf veya taht kavgalarının söz konusu olduğu dönemlerde, yarı bağımsız veya bağımsız devletlerin oluşumuna yol açması mukadderdir.[48]

Onüçüncü yüzyılda Rum sultanları tarafından yapılan bu tür önemli bağışların en azından iki örneği vardır. Yüzyılın ortalarına doğru sultan, oğullarına da devredebilme hakkı vererek Sinop çevresindeki toprakları güçlü veziri Muinüddin'e bağışladı. Bu gerçekleşti. Art arda dört yönetici bir hanedan oluşturdu ve 1300'lerde aynı yöntemle Moğol İlhanlılardan bu bölgeyi alan Kastamonulu yöneticilerce ele geçirilene kadar fetih yoluyla topraklar genişletildi. Osmanlılar tarafından onbeşinci yüzyılda ortadan kaldırılıncaya kadar Anadolu tarihinde önemli bir rol oynayan Karamanlı devletinin tarihi daha da ilginç. 1223 yılında Rum ve Küçük Ermenistan sınırında Selçukluların Ermenistan'dan fethettiği topraklar böyle bağışlanmıştı. Bağış, "orada yerleştirilecek ve sınırı koruyacak bazı Türk-

48 Joseph von Hammer, *Der Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Viyana, 1815, I, 338 vd.; Alphonse Belin, "Du Régime des Fiefs Militaires dans l'Islamisme", *Journal Asiatique*, ser. 6, XV (1870) 187-301'deki yazısıyla düzeltmelerde bulunmuştur. Paul Andreas von Tischendorf, (*Das Lehnswesen in den Moslemischen Staaten*, Leipzig, 1872) Belin'e az eklemede bulunur. Son dönemin en iyi çalışmaları şunlardır: C. H. Becker, "Steurpacht und Lehnswesen", *Der Islam*, V (1914) 81-92; Barthold, *Turkestan*, s. 305 vd.; M. Sobernheim, "Ikta", *Encylopaedia of Islam*, II [1927] 461-463; Charles Schefer, *Siasset Nameh: Traité de Gouvernement composé pour le Sultan Melik-Chah par le Vezir Nizam olu-Moulk*, Farsça metin, Paris, 1891; Fransızca çeviri, Paris, 1893 ve Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi*, I, 181-184 (bibliyografya).

men kabileler"i içeriyordu.[49] Onüçüncü yüzyılın son ve ondördüncü yüzyılın ilk yıllarında sultanlar tarafından birçok benzer bağışlar yapıldığı anlaşılıyor; çünkü her yerde mantar gibi beylikler bitiyordu. İbn Batuta 1340'larda bölgeden geçtiğinde yirmi beş beylik görmüştü.[50]

İlk Osmanlı kronikleri Ertuğrul'un Rum sultanına Moğollara karşı savaşlarında yardım ettiği için ondan ikta aldığı konusunda ağız birliği ederler. Bu görüş H. A. Gibbons tarafından şiddetle reddedilmiştir; bu zamanda Selçuklu yönetiminin gölgeden ibaret kaldığını vurgulayarak, ilk Osmanlıların kendi kendilerine beylik olduklarında ısrar eder. Bu görüşü destekleyecek kanıt yok. Tersine, kroniklerde bulduğumuz biçimiyle bu geleneğin gerçek olduğunu varsaymak için her türlü neden mevcut. Karamanlı hanedanının ataları gibi, Ertuğrul da belirli sayıda Türkmen aşiretiyle yerleşmek ve korumak amacıyla sınıra gönderilmişti.

Ertuğrul, Osman ve izleyicileri tam olarak kimlerdi? Çıkarabildiğimiz kadarıyla kroniklerde anlatılan hikâyeler öz olarak doğrudur. Selçukluların da ait olduğu ve güney Rusya'daki Kumanların ataları Hunların da akraba olduğu gibi, Türklerin Oğuz kolundan Kayı aşiretinin bir parçasıydılar.[51] Profesör Marquart'ın kuramı doğruysa, Hazar Denizi'nin doğu yakasından, Krasnovodsk yarımadası olarak bilinen bölgeden geliyorlardı. Balkan dağlarının adı Avrupa'ya Asya'nın bu bölgesinden taşınmıştı. Marquart, ilk kroniklerde anlatılan, Osmanlıların atalarının Ermenistan'a, Harzemşah Celaleddin Mengüberti ordusuna dahil olan Süleyman'ın önderliğinde geldikleri hikâyesini doğru ka-

49 D'Ohsson, III, 489 vd., 500; J. H. Kramers, "Karamanoğlu", *Encylopaedia of Islam*, II, 748-750.

50 Bunların İbn Batuta ve el-Ömerî'den yararlanılarak çıkartılan listesi H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, ek A'da bulunmaktadır.

51 M. T. Houtsma, "Die GhuzenstÑmme", *Wienner Zeitschrift für die des Morgenlandes*, II (1885), 219-233.

bul eder. Celaleddin Ahlat'ı 1229'da aldı ve çağdaş biyografisinden bildiğimiz gibi iktalar dağıttı. Çok geçmeden Moğollara yenildi ve bölgeden çıkarıldı; Süleyman, kroniklere göre Horasan'a dönmeye karar verdi, fakat yolda Fırat'ı geçmeye çalışırken boğuldu.[52]

Kronikler Süleyman'ın oğlu Ertuğrul'un batıya yönelerek Rum sultanına yardımda bulunduğunu ve yardımı karşılığında kendisine Söğüt çevresinin verildiğini anlatıyorlar. H. A. Gibbons, Süleyman'ın ünlü on beş bin taraftarının Celaleddin'in biyografisinde sözü bile edilmediğini ileri sürerek bütün hikâyeyi reddeder. Bu rakamın ciddiye alınamayacağı ortadadır. Ertuğrul'un Söğüt'e dört yüz aileyle yerleştiği söylenmiştir ve bu gerçeğe yakındır. O, muhtemelen bu dönemde Anadolu'ya giren birçok küçük Türk aşiretinden birinin reisiydi ve büyük olasılıkla Moğolların ilerlemesiyle batıya yönelmek zorunda kalmıştır. Bugün bile Anadolu'da adlarını Orta Asya köylerinden alan göçebe ve yarı göçebe aşiretler vardır. Bu Anadolu adlarının kökeni bu döneme uzanmaktadır.[53] Ertuğrul'a gelince, Söğüt'teki toprakların ona Rum sultanı tarafından verilmesi muhtemelen gerçekliğe çok yakındı, çünkü Bizans İmparatorluğu'nun sınırında bulunan ve en önemli ve en fazla dikkat edilmesi gereken bu bölgeye göçebe ve yarı göçebelerin yerleşme kararını kendi başlarına almış olduğu düşünülemez.

---

52 Mohammed en-Nesawi, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*, çev. O. Houdas, Paris, 1895, s. 337 vd. Bu konuda bkz. Josef Marquart, "Ueber das Volkstum der Komanen", *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, XIII (1914), 25-240 (yazarın doktora tezi olan bu çalışmada Ek 2: "Ueber die Herkunft der Osmanen"). Marquart'ın ayrıntılı eleştirisini yapan Paul Pelliot, "A propos des Comans", *Journal Asiatique*, ser. II, XV (1920), 125-185, sorunun bu yönüne değinmemektedir.

53 Hasluck, I, 128 vd.; Leonhard, *age*, bölüm X. Eski Osmanlıca ile Selçuk Türkleri arasında dil farkının pek büyük olmadığını da belirtmek gerekir. Bkz. "Turkish Dialects", *Encylopaedia of Islam* (1931).

Ertuğrul Osmanlı tarihinde önemli bir rol oynadı. Anlayabildiğimiz kadarıyla anılmaya değer bir toprak fethinde bulunmadı. Muhtemelen yapması beklendiği gibi sadece etkinlik alanı olarak sınır bölgesine yerleşti. 1299'da bağımsızlığını ilan ederek fetihlere girişecek olan kişi ise Osman'dı. Bu durum resmen bu tür bir davranışta bulunduğu anlamına gelmiyor. Selçuklu Devleti'nin onüçüncü yüzyılın son yıllarında parçalandığı ve Osman'ın, birçok diğer vasal gibi, kendi kararı gereği olduğu kadar zorunluluk nedeniyle de kendi devletini kurduğu ortadadır. Burada sorulması gereken, Osman ve Orhan'ın bu kadar kısa süre içinde Brusa (Bursa), Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) gibi şehirleri içeren böyle önemli fetihleri nasıl yapabildikleridir?

H. A. Gibbons Osmanlı Türklerinin yayılmasını kolaylaştıran önemli etkenlerden biri olarak Bizans İmparatorluğu'nun zayıflığını vurgulayan bir görüş ileri sürer. Gibbons, Bizans'ın zayıflığı ile Anadolu emirlik ve hanlıklarının görece güçlü konumlarını karşılaştırır ve bu değerlendirmenin Osmanlıların niçin güney ve doğudan önce Avrupa'ya doğru genişlediğini de açıkladığını sürekli vurgular. Bu, yürekten desteklediğimiz bir görüş. Fakat Gibbons'un bu konunun kökenlerini fazla derinlemesine işlemediğini de itiraf etmek zorundayız. Gibbons ondördüncü yüzyılın ilk yarısındaki hanedan ve din mücadelelerini tartışarak imparatorların Türklerin ilerlemesini durdurmak için Roger de Flor ve Katalan askerleri gibi insanları çağırma siyasetlerinin tehlikelerini açıklamakla yetiniyor. Bütün bunlar elbette önemli, ama hikâyenin bütününü oluşturmuyor. Osmanlıların Anadolu'daki ilk fetihlerini açıklamak için de fazla yardımcı olamıyor. Herkes Paleologos İmparatorluğu'nun "Konstantinopolis gibi kocaman bir başın üstünde durduğu zayıf, kemikleri çıkmış, hastalıklı bir gövde"den ibaret kaldığını ve son iki yüzyılının "üstünde

fazla zaman harcamak gerekmeyen yavaş ve içler acısı" bir dönem oluşturduğunu biliyor. Bunlar "yaşlanan organizma"nın yalnız çürüdüğü değil, fakat gerçekten ağır ağır yok olduğu son dokunaklı yıllardır.[54]

Ama bu genellemelerin olayı fazlaca aydınlattığı söylenemez. İmparatorluğun 1261'den sonraki idari, askeri ve toplumsal tarihi üstüne bir dizi ayrıntılı araştırma yapılması gerekiyor. İznik dönemi ve Mihael Paleologos hakkındaki son monografiler bu açıdan yeni bir katkı getirmiyor.[55] Dölger son dönemin hükümet ve maliye sorunları hakkında bazı noktaları aydınlattı ve Tafrali Selanik'teki ondördüncü yüzyıl toplumsal mücadeleleri konusunda mükemmel bir monografi yayımladı. Bitinya'nın koşullarını anlamamız için bu tip araştırmaların yapılması gerekiyor.[56] Genel olarak bakıldığında Bizans İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çöküşünün çeşitli yönlerini en iyi açıklayan çalışma Charles Diehl'in yeni yayımladığı son kitabıdır.[57]

Amacımız yapılabildiği kadar mükemmel biçimde onüçüncü yüzyılın sonunda Asya sınır bölgesinin koşullarını en iyi tasvir edecek yeni kurgulamalar olmalıdır. Konstantinopolis'te Bizans egemenliğinin yeniden kurulmasının

54 Charles Diehl, *L'Empire Byzantin sous le Paléologues* (Études Byzantines), Paris, 1905, s. 220, 223'te; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, Madison*, 1929, II, 265-266; Ernst Stein, "Untersuchungen zur Spätbyzantinischen Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte", *MOG*, II (1923-1925), 1-62.

55 Alice Gardner, *The Lascarids of Nicaea*, Londra, 1912; Conrad Chapman, Michel Paléologue, Restauratuer de l'Empire Byzantin, 1261-1282, Paris, 1926.

56 F. Dölger, *Beiträge zur Geschichte der Byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10 und 11 Jahrhunderts*, Byzantinisches Archiv, Heft 10, Leipzig, 1927; O. Tafralı, *Thesselonique au Quatorziéme Siécle*, Paris, 1912. Halen büyük değerini koruyan V. G. Vasilievskii, "Materialy dlya Vnutrennei Istorii Vizantiiskago Gosudarstva", *Zurnal Ministerstva Narodnago ProsveSçeniya*, c. CCII (1879), bölüm 2, s. 160-232, 386-438; c. CCX (1880), bölüm 2, s. 98-170, 355-404.

57 Charles Diehl, *Byzance, Brandeur et Décadence*, Paris, 1919.

üstünden ancak kısa bir zaman geçmiştir ve Anadolu'daki imparatorluk toprakları temel olarak halen İznik imparatorları zamanındaki gibidir. Yani sınır, üç önemli şehir, Nikaia, Nikomedia ve Bursa Bizans'ta kalmak üzere Eskişehir'in (Dorylaeum) hemen kuzeyinden geçmektedir. Restorasyon döneminin başından itibaren Paleologoslar bölgeye fazla önem veremediler. Seleflerinin daha önce ellerinde tuttuğu toprakların ancak küçük bir bölümünü denetleyebilen restorasyon dönemi imparatorları, imparatorluktan çıkarılan Latinlerin tehdidi altında ve Cenova, Venedik ve öteki İtalyan şehirlerinin ticaret imtiyazı talepleri karşısında yeterli gelirden yoksun, şiddetli bir ordu ve donanma ihtiyacı içindeyken, içeride kilise ve toplumsal mücadeleler ve dışarıdan gelen sürekli işgal tehlikesi karşısında konumlarını ancak muhafaza edebiliyorlardı.

Bizans tarihçisi Pahimeres, VIII. Mihael'in 1261 sonrasında Asya topraklarına yaptığı bir seyahatte bölgeyi ürkütücü koşullar içinde bulduğunu söyler. Şehirler yıkılmış ve terk edilmiş, ağaç ve bitki örtüsü tahrip olmuş ve çok yerde kırsal kesim geçilemeyecek duruma gelmişti. Bu yıkımın birincil nedeni, kuşkusuz bölgede dolaşan Türk aşiretlerin sürekli yağmacılıklarıydı. Fakat öteki etkenler de muhakkak ki bu duruma büyük katkıda bulunmuşlardı. Anadolu eyaletlerinin yüzyıllarca feodalizm adını verebileceğimiz büyüyen iktidar odaklarının sahnesi olduğunu unutmamalıyız. Büyük malikaneler ortaya çıkıyor ve onuncu yüzyılın güçlü imparatorları bile süreci engelleyemiyordu. Anadolu aristokratları güçlü manastır ve kilise ileri gelenleriyle birlikte, herhalde imparatorluğun son dönemindeki en muktedir, etkin ve yetenekli insanlarıydılar; ama bu durum onların yalnız imparatorluk iktidarı için değil, toplumsal yapının sağlığına karşı da en önemli tehdidi oluşturdukları gerçeğini değiştirmez. Vasilievski'nin yukarıda atıfta bulunulan araştırmaları ilgilendiğimiz dönemde

Marmara Denizi çevresinde halen özgür köylüler bulunduğunu gösteriyor. Bu toplumsal sınıf bütünüyle yok olmamıştı; ama toprak sahibi olan tarımsal nüfusun büyük bölümünün ya feodal efendi veya manastır biçiminde bağımlılık altına alındığı da doğruydu. Köylülüğün sefaleti konusunda kuşkuya yer yoktur. Feodal efendilerine yaptıkları ödemeler nedeniyle sıkıntı içinde olan köylülük gittikçe daha fazla fakirleşen hükümetin gönderdiği vergi memurlarının zulmüne de daha fazla maruz kalıyordu. İlk Türk işgalinden itibaren tarım alanları nüfus kaybına uğradı. Açıkçası köylüler efendi değiştirmekten üzgün değil memnundu. Başkaları, talihlerinin oralarda daha iyiye gidip gitmediği sorgulanabilirse de şehirlere kaçıyordu. En azından Bizans İmparatorluğu'nun Asya topraklarının refah ve zihnen huzur içinde olmadığı konusunda kuşkumuz yok. Ondördüncü yüzyılın merkezi Selanik olan büyük Zealot ve Hesukhia isyanları dinsel oldukları kadar toplumsal hareketlerdi. Bu akımlar sıradan insanların yaşadıkları neredeyse dayanılmaz hale gelmiş koşulları ürkütücü biçimde aydınlatıyor.[58]

Askeri açıdan baktığımızda, imparatorlar işgalcilere karşı ciddi bir direniş gösterecek durumda değillerdi. Yedinci yüzyıldaki ilk Arap akınlarından beri sınırı korumak için uzun bir müstahkem kaleler ağı oluşturulmuştu. Bunlar dağ geçitlerinde veya yakınlarında kurulmuştu ve içlerine sınır birlikleri (akritai) yerleştirilmişti. Bu askerler eyalet askerlerinden (tagmata) oldukça farklıydı ve yalnızca kendi kalelerinde görev yapıyorlardı. Başka bölgelerdeki seferlere çok nadiren çağrılmaktaydılar. Daha önceki dönemde büyük cesaret ve enerji sahibi, kaba ve hırslı insanlardan oluşuyorlardı. İmparatorlar onlara tam anlamıy-

58 Stein, *age*; Vasiliev, *Byzantine Empire*, II, 147 vd., 386 vd.; Charles Diehl, "Byzantine Civilization", *Cambridge Medieval History*, c. IV, bölüm XXIV, ve özellikle Diehl'in *Byzance*, III, bölüm II, III ve VI.

la güveniyor ve büyük toprak veya askeri fief bağışlarıyla onları ödüllendiriyorlardı. Sınır çizgisi Selçuk işgalleri sonucu Anadolu'nun kuzeybatısına çekildiğinde istihkamların çok daha yetersiz kaldığı görülüyordu, dolayısıyla sınır askerlerinin önemi her zamankine göre daha da artmıştı. İznik imparatorları topraklar vererek, vergiden muaf tutarak ve elde ettikleri büyük zenginliklere göz yumarak bu askerlere özen gösterdiler. Anlaşılan bu iş kolunda çok daha kötü bir unsur da yer etmişti. Onuncu yüzyılın ünlü destanı Digenis Akritas'da sınır askerleri dinsizlere karşı imparatorluğun ve Hıristiyanlığın kahraman savunucuları olan muhteşem askerler, yiğit savaşçı ve büyük âşıklar olarak görünüyorlar. Ama onüçüncü yüzyılın sonunda acımasızlık ve şiddet çok daha egemen olmuştu.

Akritai açıkçası nimet değil musibet haline gelmişti. 1261'de Konstantinopolis'in işgalinden sonra VIII. Mihael üstlerine gitti. 1265'te sayım yaptırdı ve sahiplerine yalnızca kırk altın vererek bütün topraklarına el koydu. Ama askerlerin imparatordan daha güçlü olduğu ortaya çıktı. Görülmedik biçimde ayaklandılar ve imparatorluk fermanları uygulamaya konulamadı. Bundan sonra savunma sisteminin bütünüyle çöküş sürecine girdiği görülüyor. İmparatorlar en iyi durumda on, on iki bin asker toplayabiliyorlardı ve 1329'da II. Andronikos ile Ioannes Kantakuzenos Osmanlı Türklerine karşı sefere çıktıklarında ancak iki bin kadar eğitimli askerleri vardı. Ordunun kalanı kendi postunu kurtarma peşinde ve gelişmelere göre yağmacılık yapabilecek ayaktakımından oluşuyordu. Savaşın yükü üç yüz kadar şövalyenin omuzlarına binmişti ve yapabilecekleri fazla bir şey yoktu. Bu koşullarda ilk Osmanlı yöneticilerinin, az sayıda bir kuvvetle yaptıkları işleri nasıl becerebildiklerini anlamak kolaylaşıyor.[59]

59 Chapman, *age*, bölüm XI; Vasiliev, *Byzantine Empire*, II, 292 vd.; Diehl, Byzance, III, bölüm VII. Bu dönemin askeri örgütlenmesiyle ilgili en iyi çalışma P. Mutafçiev'indir; "Voiniski Zemi i Voinitsi v Vizantiya prez XIII-

Ertuğrul ve halkının yerleştiği bölgenin özel topografik koşullarını göz önünde bulundurursak ilk Osmanlı fetihlerinin izlediği yolu anlamamız büyük ölçüde kolaylaşır. Eskişehir'in kuzeyinde yüksek ve oldukça bakir yaylalarda yerleşmişlerdi. Büyük olasılıkla Taeschner'in çok iyi incelediği Ermenistan'dan gelen büyük ticaret yolu üstündeydiler.[60] Bu aşiretlerin kışlaklarının Söğüt'ün kuzeyinde olduğu anlaşılıyor, yaylakları ise daha batıda Domaniç Dağı'ndaydı. Osmanlılar ilk fetihleriyle Karasu vadisinin kuzeyine doğru yolu takip ettiler; bu yol Haçlıların ters yönde izledikleri güzergâh ve bugün demiryolunun geçtiği yerdir. Böylece Taeschner'in ortaya koyduğu eski yolu izleyerek Bilecik'e ve sonra da Bursa, Yenişehir, İznik ve Akşehir'in bulunduğu ovaya ulaştılar. Şükrullah ve Oruç Bey gibi bilinen en eski kroniklerin açıklamaları bunu ortaya koyuyor ve bundan kuşkulanmak için de hiçbir neden yok. Kuru, bakir yaylalardan nehir vadilerinin daha zengin bitki örtüsüne ve Uludağ'ın kuzeyindeki daha iyi otlaklara ve nihayet Bursa ve Yenişehir çevresindeki daha zengin ve işlek ovalara doğru ilerlemek dünyanın en olağan gelişimidir.[61]

XIV Veka", *Spisanie na Bolgarskata Akademiya na Naukite, Kn. XXVII, Klon Istorio-Philologicen i Philosofko Obsçestven*, XV (1923), 1-113. Ayrıca bu makalenin ayrıntılı eleştirisi için bkz. F. Dölger, *Byzantinische Zeitschrift*, XXVI (1926), 102-113.

60 Franz Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Türkische Bibliothek, no. 22, 23, Leipzig, 1924, 1926.; aynı yazar, "Die Verkehrslage und das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten", *Petermanns Mitteilungen*, LXXII (1926), Heft 9/10.

61 Taeschner, "Anatolische Forschungen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXXXII (1928), 83-118. Wilhelm Tomaschek, "Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter" (*Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, CXXIV, Abh. 8, Viyana, 1891), öncelikle sahil bölgesi ve haçlı yollarıyla ilgilidir; Colmar Freiherr von der Goltz, *Anatolische Ausflüge*, Berlin, 1896 ve Alfred Philipp-son'un ayrıntılı jeolojik ve coğrafi araştırması "Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien", bölüm III, *Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft*, 177, (1913). Ayrıca bkz. Richard Hartmann'ın *Im Neuen Anatolien*, Leipzig, 1928. Bu eser temelde arkeoloji ve sanatla ilgilidir.

Bursa ve İznik gibi şehirlerin ondördüncü yüzyılın başındaki gerçek durumlarını bilemiyorsak da, bunların güçlü duvarlarla çevrili ve muhtemelen daha küçük sur ve istihkamlarla korunan şehirler olduğunu biliyoruz. İznik otuz kırk bin nüfusa sahip bir şehir olmalı. Onüçüncü yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olduğunda görkemli bir dönem geçirmişti.[62] Çıkartabildiğimiz kadarıyla 1300' lere doğru oldukça canlı bir yerdi.

İlk kroniklere göre Osmanlılar bu şehirleri yıllarca muhasara ettiler, Bizans istihkamlarına karşı kuleler inşa ettiler ve teslim olana kadar bu şehirleri yavaş yavaş tecrit ettiler. Türk taktiklerine ilişkin bu açıklamaların doğruluğunu sorgulamıyoruz; fakat göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin bu kadar sıkıntıya niçin girdiği sorusu akla geliyor. H. A. Gibbons bu soruya çok özel bir cevap veriyor. Geleneksel cevapların çoğunu reddettikten ve onaltıncı yüzyılda Batılı yazarların yazdığı Osmanlıların kökeniyle ilgili saçma hikâyelerle alay ettikten sonra, Türk kroniklerinin Ertuğrul veya Osman'a atfettikleri rüya hikâyesi ve Osman adının Arapça oluşu üstünde yoğunlaşıyor. Ona göre Osman ve izleyicileri bu dönemde Müslüman olmuşlardır ve fetihlere dinsel dürtülerle girişmişlerdir. Bir kere Rüya hikâyesi hiç de ikna edici görünmüyor. Kroniklerde çok farklı biçimlerde yer alıyor. İmparatorluk rüyasını görenin Ertuğrul mu Osman mı olduğu bile çok açık değil. Ayrıca, hikâyenin prototipi Herodotos'a kadar geri götürülebilir. Anahtar nitelikte bir tartışmada güçlü bir temel olarak ele alınamaz.[63] Osman adından da sonuç çıkarmak mümkün değil.[64]

62 Bkz. özellikle Johannes Soelch, "Historisch-Geographische Studien über Bithynische Siedlungen: Nikomedia, Nikâa, Prusa", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, I (1920), 263-337.

63 Özellikle J. H. Mordmann'ın gözlemlerine bkz. *Der Islam*, XIII (1923), 152-169.

64 Bu soru çok uzun süre birçok sorun yaratmıştır (bkz. Theodor Nöldeke, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XIII (1859), s. 185,

Osmanlı Türklerinin, neredeyse bütün Türkler gibi, daha Orta Asya'dan çıktıkları ıda Müslümanlığa girmiş olmaları neredeyse kesindir. Gerçekten de pagan olan, ama Hıristiyanlara Müslümanlardan daha fazla yakınlık gösteren Moğolların Türkleri Orta Asya'dan dinsel nedenlerle

---

dipnot 5); bu nedenle tarikat hakkında biraz açıklama yapmak yerinde olur. Anadolu'da özel isimler o kadar sık ve karmaşık biçimde bozulur ki filolojik türetmelerini çoğunlukla yararı olmaz. El-Ömerî Osman'ı Taman diye anar, Pahimeres ve Nikeforas Gregoras Atınan derler ve böylece Osman'ın adının gerçekte Türkçe Azman veya bir benzerinden geldiği önerilmiştir (bkz. F. Giese "Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik*, II (1923), 246-271). Öte yandan, İbn Batuta Osman adını kullanır ve Orhan'ın bastırdığı sikkelerde de bu ad vardır ('Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sikkesi ve ilk Akçesi", s. 48). Elbette bu kendi başına adın orijinal halinin Osman olduğunu veya onun daha o dönemde Müslüman olduğunu kanıtlamaz. Türk fethinden sonra birçok Ermeni ve Gürcü Hıristiyan'ın Müslüman adı aldığını ve Ertuğrul'un babasının adının yaygın Müslüman adı Süleyman olduğunu da hatırlamalıyız. İbn Batuta'nın Osman'ın adında *cık* veya *cuk* diye bir sonek bulunduğunu bildirmesi bir ipucu oluşturuyor. Osman'ı üçüncü halife Osman'dan ayırmak için Osmancık diye anıyor. Giese *(agm)* bunun sevgi ifadesi olabileceğini düşünür. Huart (*Journal Asiatique*, ser. II, IX (1917), 345-350) adın Sinop'un hemen güneyinde, Kızılırmak üstünde bulunan Osmancık (veya 'zich') kasabası ile bağlantılı olabileceğini önermiştir. Bu görüş J. H. Kramers tarafından ("Wer war Osman?", *Acta Orientalia*, VI (1927), 242-254) geliştirilmiştir ve Kramers kasabaya onüçüncü yüzyıl başında bu adın verildiğine ve insanlara doğum yerinin adını vermenin hiç de görülmedik bir usül olmadığına işaret eder. İlk kroniklerdeki Ertuğrul'un oğullarının adlarıyla ilgili karışıklık nedeniyle Kramers Osman'ın gerçek oğul olmadığı, Ertuğrul ve adamları Osmancık'tan geçerken onlara katıldığı kuramını geliştirmeye çalışmıştır. Fakat Osmancık tam bir Türk adıdır. Gazneli Mahmud' un, Iran ve Hindistan'ın büyük Türk fatihinin, çağdaş bir yazara göre (onbirinci yüzyıl başında Al-'Utbî) Buğracuk adlı bir amcası ve Tuğancuk adlı bir kumandanı vardır (bkz. Muhammed Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge, 1931, s. 32, 37, 39, 46, 48, 67) ve daha sonraki bir Türk yazar onbirinci yüzyılda Osmancık Beg adlı bir Türk komutanından bahseder. Büyük Türk gezgini Evliya Çelebi, Osmancık'ın adının onuncu yüzyılda Osman adlı bir komutan tarafından fethedilmesi nedeniyle aldığını yazar! (Bkz. A. D. Mordtmann, "Die Dynastie der Danischmende", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft*, XXX (1870), 467-486). İlk kez Osmanlı tarihi yazan İtalyanlardan Donado da Lezze'nin, açıkça Ottoman'ın babası olan hanedanın ilk üyesinin adının

göç etmeye zorlamış olması da imkân dahilindedir. Arap ve İran kaynakları bu konuda acı şikâyetlerle doludur. Sonuçta her halükârda Moğollar ile Türkler ırk bakımından birbirlerine çok yakındılar.

Gibbons'un Osman'ın Müslümanlığa girme kuramının anlamlı olmadığını düşünmekle birlikte, Osmanlı yayılmasında dinin rolü olduğunu, belki de önemli bir rol oynadığını düşünüyoruz.

Türk Müslümanlığındaki mistik eğilim ve derviş etkisinden ve Selçuklular zamanında Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında bu etkenlerin oynadığı rolden söz etmiştik. Moğol fetihleri Maveraünnehir, İran, Irak ve Suriye'den Anadolu'ya yeni bir derviş ve ermişler akını doğmasına yol açtı. Büyük olasılıkla bunlar göçen Türk aşiretleriyle birlikte yol aldılar. Karaman hanedanının atasının bir Sufi şeyh ve ondördüncü yüzyılda Saruhan hanedanının Mevlevi tarikatından dervişlerle akraba olduğunu görmek çok ilginç.[65] İlk Osmanlı yöneticilerinin de benzer dinsel etkiler altında olduğunu varsaymak için birçok nedenimiz var. İstanbul arşivindeki vakıf bağışıyla ilgili en eski belgelerin tarihinin 1294-1295 yıllarına uzandığı söylenir ve ilk Osmanlı yapılarının Bursa'daki cami ve medreseler olduğu da olgusal bir gerçektir.[66] Yeniçeri ordusunun, ünlü Bektaşi tarikatının kurucusu ve Osman veya Orhan'ın arkadaşı ve danışmanı olduğu farz edilen Hacı Bektaş'ın gayretiyle kurulduğu iddia edilmektedir. Eğer

---

Zich olduğunu yazması hoş bir ayrıntıdır (Donado da Lezze, *Historia Turchesca 1300-1514*, haz. I. Ursu, Bükreş, 1910, s. 4). Bu *cık* veya *cuk* ekinin ne anlamda kullanıldığını bilmiyoruz ve Osman'ın adının orijinal biçimini kesin olarak saptamak da mümkün değil.

65 J. H. Kramers, "Karamanoğlu", *Encylopaedia of Islam*, II, 748-752; Franz Babinger, "Sarukhan", *Encylopaedia of Islam*, IV, 177-178.

66 J. Deny, *Histoire et Historiens depuis Cinquante Ans*, Paris, 1927, I, 453; Taeschner, "Anatolische Forschungen"; Taeschner ve Wittek, "Die Vezirfamilie der Gandarlyzade und ihre Denkmäler".

doğruysa, bu hikâye ilk Osmanlı fatihlerinin şevkini de açıklamanın ötesine geçer.

Hikâye birçok kronikte bulunmaktadır, fakat en eskilerinden biri olan Âşıkpaşazade'de ateşli biçimde reddedilmektedir. Hikâyenin klasik versiyonu Hacı Bektaş'ın kendisine atfedilen yakınlarda basılmış menâkıpnâmesinde de bulunmaktadır. Kitap ondördüncü yüzyılın başlarına tarihlenmektedir, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kökenleriyle ilgili bilinen öteki Türk kaynaklarından daha eskidir. Editör Erich Gross tarihi bir kaynak olarak bu kitaba büyük değer vermek konusunda fazla heveslidir, ama kitabın yapısı onun tarihsel malzeme olarak değerlendirilmesini olanaksızlaştırmaktadır.[67] Gerçekten de bu efsanevi hikâyede tartışmasız bir konu bulmak zordur. Browne, Jacob, Köprülüzade ve Hasluck gibi öteki bilim adamlarının araştırmaları Hacı Bektaş'ın onüçüncü yüzyılın ilk yarısı içinde yaşadığını, çok da ortodoks olmayan popüler bir derviş olduğunu göstermektedir. Ne adını taşıyan tarikatın ne de Yeniçeri ordusunun kuruluşuyla bir bağlantısı vardır. Onun şakirtleri 1400'lerde İranlı mistik ve propagandist, Hurufi mezhebinin kurucusu Fazlullah'ın etkisi altına girdiler. Bu mezheple Hacı Bektaş'ın takipçileri kaynaştı. 1415-1416 yılındaki Şeyh Bedreddin önderliğinde çıkan ciddi dinsel ve toplumsal ayaklanma ile bağlantıları olmuş olabilir ve onaltıncı yüzyılın ilk çeyreğindeki isyana muhakkak dahil olmuşlardır. Yeniçerilerle bağlantıları ancak bu dönemden sonra başlar. Bağlantı onaltıncı yüzyıl sonunda resmen tanınmış ve bundan sonra Bektaşi dervişler

67 Erich Gross, *Das Vilajet-name des Haggi Baktach*, Türkische Bibliothek, no. 25, Leipzig, 1927, özellikle s. 199 vd. Ayrıca editörün çıkardığı iddialı sonuçlar için bkz. H. H. Schaeder, "Zur Stiftungslengende der Bektaschis", *Orientalistische Literaturzeitung*, XXXI (1928), 1038-1057. Hikâye geleneksel biçimi ile Theodor Menzel, "Das Korps der Janitscharen", *Beiträge zur Kenntnis des Oriens*, I (1902-1903), 47-95'te verilmiştir.

Yeniçeri odalarında yaşayıp seferlerde onlara eşlik etmişlerdir. Bu nokta önemlidir; çünkü Bektaşilik tarikat olmaktan çok ayrı bir mezhep gibidir ve bildik Sunni ortodoksluğundan oldukça uzaktır. Sünnet, kadınların peçe takması, düzenli ibadet, içkiden uzak durma gibi konularda özensizdirler ve Şii Müslümanlığı ve Hıristiyanlıkla yakın bağları vardır. Bektaşilerin özellikleri halen Anadolu Kızılbaş aşiretlerinde görülür; her yıl bir Bektaşi dedesi bu aşiretleri ziyaret eder ve dinsel törenlerini yönetir.[68] Yeniçerilerle heterodoks dervişlerin bu birlikteliğinin Osmanlı yönetimi tarafından hoş görülmesi söz konusu olamaz. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan zayıf padişahların bu konuda ellerinden bir şey gelmediği anlaşılıyor; ama II. Mahmut'un 1826'da Yeniçerilerle birlikte Bektaşi tarikatını da yasaklamaya kalkışması önemlidir. Öte yandan, II. Mahmut ortodoks ve gayet sadık olan Mevlevi tarikatına büyük yakınlık göstermiştir.

Bektaşilerin bu nitelikleriyle ilk Osmanlı yöneticileriyle bağlantısı yoksa da başka dervişlerin vardı. Genel anlamıyla bakıldığında dervişler Hıristiyanlık ile Müslümanlığı uzlaştırma amacını güdüyorlardı. Kuramsal farklılıklar ve dinsel törenlere fazla önem vermiyorlardı. Bazıları, İshakî gibi misyonerce davranmıştır ve Anadolu'ya gelmeden önce İran, Hindistan ve Çin'de binlerce Mecusî ve Yahudi'yi Müslümanlığa sokmakla tanınırlar.[69] Anadolu'da ayrımsız

68 E. G. Browne, "Further Notes on the Literature of the Hurufis and their Connection with the Bektashi Order of Dervishes", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1907), 533-581; Georg Jacob, *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis*, Türkische Bibliothek, no. 9, Leipzig, 1908; aynı yazar, "Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu Verwandten Erscheinungen", *Abhandlungen der Philosophisch Philologischen Klasse der Königlisch-Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, c. XXIV (1909), s. 3; Köprülüzade Mehmed Fuad, "Les Origines du Baktachisme", *Actes du Congrès International d'Histoire des Religions*, Paris, 1925, II, 391-411); Hasluck, *age*, I, 159 vd.; c. II, bölüm XL; Leonhard, *age*, bölüm XI.

69 Köprülüzade Mehmed Fuad, "Abu Ishaq Kazeruni und die Ishaqi Derwische in Anatolien", *Der Islam*, XIX (1930), 18-26.

Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından birlikte ziyaret edilen türbe sayısı hiç de az değildi. Gerçekten de Türk dervişleriyle ilk Paleologoslar döneminde Bizans topraklarında dolaşan sayısız zahit, dilenci keşiş, hacı, serseri ve çılgın arasındaki temel ayrımı ortaya koymak zordur. H. A. Gibbons Yunanlılar arasında din değiştirmeyi çok önemli bir konu olarak görmeyip bunun yararlı bir yol olduğunu düşünen çok sayıda insan olduğunu söylerken muhtemelen haklıdır. Birçoğu dıştan Müslümanlığı kabul ederken, içten Hıristiyanlık inanç ve duygusunu korudu. 1338'de Konstantinopolis patriği tarafından İznik'teki Yunanlılara yazılan çok tuhaf bir mektup vardır. Patrik mektubunda onlardan Müslümanlığı açıkça reddetmemekle birlikte tekrar kiliseye dönmelerini ister. 1395 yılına kadar İznik'te manastır vardı ve Müslümanlar tarafından yönetilen bütün ülkelerde her zaman birçok Hıristiyan manastırı olmuştur. Dawkins neler yaşandığını çok açık gösteren 1395 tarihli bir mektubu alıntılar:

Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arci-episcopi, qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciant in greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.[70]

İlk padişahların faaliyetlerinin askeri yönünü halen gözden geçirmemiz gerekiyor ve böylece son sözün henüz

70 "Ruhban, piskopos ve başpiskoposların Türkiye'nin birçok yerinde bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunlar kâfirlerin [Türklerin] giydikleri elbiseleri giyip, onların dilini konuşurlar ve kilise ayinlerinde söyledikleri ayinlerle dualar dışında Yunancada sunacak bir şeyleri yoktur. Ve okudukları diğer dualar Türklerin dilindedir." Dawkins, *age*, s. 1, n. 1, *Neos Hellênomnemon*, VII (1910), 366'dan alıntı. Anadolu türbeleri için bkz. Hasluck, c. II, bölüm XXVI. Yunan patriğinin mektubu: Wächter'in *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert*, s. 56-57. Yunan kilisesinin durumu ve popüler propaganda faaliyetleri şurada tartışılmıştır: Vasiliev, *Byzantine Empire*, II, 366 vd. ve Diehl, *Byzance*, III, bölüm IV.

söylenemeyeceği en zor konuya geliyoruz. İbn Batuta, Bursa ve İznik'in fethinden hemen sonraki dönemde Anadolu'da gördüklerini anlatırken, bütün şehirlerde karşılaştığı ve oralarda geçirdiği zamanı fazlasıyla kolaylaştıran bir örgütlenmeden söz eder. Bu kişilere *ahi* denilmektedir ve örgütleri aynı mesleğe sahip, kendilerine bir reis seçen ve bir cemaat oluşturan bekâr erkeklerden oluşmaktadır. Bir bina yapılıp döşenmiştir. Örgütün üyeleri bütün gün çalışır ve kazandıkları parayı reise getirirler. Bu parayla zorunlu ihtiyaçlar satın alınır. Her şey cemaat temeline dayanmaktadır ve günlük yaşamın gereksinimlerini sağlamanın dışında ahi yabancıları konuk etme ve gönüllerini hoş tutmayı görev sayar. Büyük Arap gezgin bu örgütlenme ve konukseverliği karşısında çok etkilenmiştir. Bursa'da onlardan birinin konukevinde kaldığını özellikle belirtir.[71]

Başlangıçta dinsel bir temeli olduğu anlaşılan bu örgütlenme tam olarak ne anlama gelmektedir? Hammer Müslüman dünyasının dinsel tarikatlarının Batı dünyasındaki şövalye tarikatlarının prototipi olduğuna inanır. Bazı yakın dönem yazarları da, Templars gibi ortaçağ tarikatlarının değil, İsa Derneği gibi daha sonraki Hıristiyan örgütlenmelerinin de bu kaynaktan esinlendiğinde halen ısrarlıdırlar.[72] Bu konuda gerçek ne olursa olsun, son zamanlarda ahi örgütlerinin incelenmesi konusunda önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Bu son araştırmalar, çoğunlukla, Yahya bin Halil adlı biri tarafından öndördüncü yüzyılda yazıldığı anlaşılan *Fütüvvetname*, şövalyelik kitabına dayandırılmaktadır. Şövalyelik belki yanıltıcı bir sözcük; çünkü *Fütüvvet* bizim şövalyelikle ilişkilendirdiğimiz bütün görüş-

71 *Voyages d'Ibn Batoutah*, II, 260 vd.

72 Joseph von Hammer, "Sur les Passages relatifs à la Chevaleire dans le Historiens Arabes", *Journal Asiatique*, ser. 5, VI, 282-290; D. B. Macdonald, *age*, s. 219; G. Bonet-Maury, "Les Confréries Religieuses dans l'Islamisme et les Ordres Militaires dans le Catholicisme", *Transactions of the Third International Congres for the History of Religions*, Oxford, 1908, II, 339-345.

lerle birlikte, Müslüman din kardeşliği duygusunun ahlaki yönünü ve meslek dayanışması fikrini de içeriyor. Ahi sözcüğü İbn Batuta'nın sandığı gibi Arapça kardeş sözcüğünden gelmez, şövalye veya soylu anlamında saf Türkçe bir sözcüktür. Dolayısıyla Ahiliğin genel Müslüman şövalyeliği, yani fütüvvet çerçevesi içinde bir Türk örgütlenmesi olması muhtemeldir. Ahiliğin tarihi halife Nasır (1180-1225) dönemine kadar uzanmaktadır; Arap kaynakları halifenin bu örgütü yeniden düzenlediğini ve hamiliğini yaptığını yazarlar.[73]

Giese, Huart ve Babinger'in önerilerini izleyerek, önce ahi örgütlenmesi ile ilk Osmanlılar arasındaki bağlantıları araştırdı. İlk padişahlarla bağlantısı olan bazı Ahileri ismen saptayabildiği gibi, kroniklerin bize, Osman'ın bu gruplara mensup olduğu anlaşılan "atak gençler"i çevresine aldığını anlattıklarını da hatırlattı. Kramers, daha önce de atıfta bulunduğumuz makalesinde, Osman'ın kendisinin Ahi önderi olduğunu, Osmancık'tan geçerken Ertuğrul'a katıldığını önerecek kadar ileri gider. Osmancık bu dönemde canlı bir derviş örgüt merkezi olarak görünmektedir.[74] Fakat bu araştırmalar Ahi örgütlenmesinin dinsel yönüne aşırı vur-

73 Hermann Thorning, *Beiträge zur Kenntnis des Islamischen Vereinwessens* Türkische Bibliothek, no. 16, Berlin, 1913; Vladimir Gordlevski'nin *Zapiski Kollegii Vostokovedov*, II (1926-1927), 235-248 ve *Izvestia Akademii Nauk SSSR* (1927), 1171-1194'teki makaleleri; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, değişik yerlerde ve özellikle Franz Taeschner, "Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien", *Islamica*, IV (1929), 1-47. Fütüvvet için bkz. M. Deny, "Fütüwwet-name et Romans de Chevalerie Turcs", *Journal Asiatique*, ser. 11, XVI (1920), 182-183; H. Ritter, "Zur Futuwwa", *Der Islam*, X (1920), 244-250; Franz Taeschner, "Das Futuvvetname des Jahja b. Halil", *Orientalistische Literaturzeitung*, XXXI (1928), 1065-1066, ve daha yeni makalesi, "Die Türkischen Futuvvetnames und ihre Religiongeschichliche Stellung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft*, LXXXIV (1930), s. 87-88.

74 F. Giese, "Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches"; Kramers, "Wer war Osman?".

guda bulunma eğilimindedirler ve Ahiliği derviş tarikatlarıyla özdeşleştirirler. Taeschner örneğin, Ankara'da ondördüncü yüzyılda Ahilerin şehrin yönetiminde önemli bir rol oynadıklarını gösterebilmiştir ve konuyla ilgilenen Alman bilim adamları bugün ahi faaliyetlerinin dünyevi tarafını daha fazla vurgulama eğilimi içine girmişlerdir.[75]

Anlayabildiğimiz kadarıyla Ahiler, belirli dinsel ilkelere göre yaşamlarını sürdüren, meslek gruplarına girmiş, cemaatin önde gelen kişileriydiler. Onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda güçlenip yayılmaları muhtemelen Selçuk yönetimi zamanında ticaretin genişleyip şehirlerin canlanmasıyla ilgiliydi. Anadolu'da şehir veya belediye bu dönemden önce önemli bir rol oynamamıştı. Tek tek şehirler siyasal ve ekonomik nedenlerle önemli derecede refah ve nüfus sahibi olmuşlardı; fakat görebildiğimiz kadarıyla çevredeki ülkelerin yöneticileri daima bu şehir merkezlerini sıkı denetim altında tutuyorlardı. Selçuk ve Moğol fetihleri bu durumda önemli bir değişim yaratmış görünüyor. Moğollar Ermenistan'da yeni yollar inşa ettiler ve eski yollardan haydut ve eşkıyaları temizlediler. Onüçüncü yüzyılda ana ticaret yolları üstündeki birçok şehir görülmemiş zenginliğe kavuştu ve halk bu zenginliğin yaratılmasında etkin rol oynadı. Ermeni Bagrat hanedanının başkenti Ani'deki en çarpıcı harabelerden biri şehrin kocaman kervansarayıdır ve son araştırmalara göre onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda şehrin tüccar loncaları tarafından, şehrin varlığından tarihi yıllıklarda söz edilmediği bir dönemde yaptırılmıştı. Bu bölgedeki ve Anadolu'nun başka yerlerindeki benzer büyük yapılar bu dönemde inşa edilmiş, genişletilmiş veya tamir edilmiştir. Bu işleri yaptıran

75 Özellikle Taeschner'in Rudolf Tschudi'nin makalesi hakkındaki değerlendirmesi *Vom Osmanischen Reich* (Tübingen, 1930) ve *Deutsche Literaturzeitung*, ser. 3, 1 (1930), 1664-1667, ve Taeschner, "Die Türkischen Futuvvetname"ye bakınız.

özel örgütlenmeler büyük enerji sergilemekte ve gerçekten şaşırtıcı görünen miktarda kaynağı denetlemektedirler.[76]

Moğol fetihlerinin cesameti büyük çaplı ticareti daha öncesine göre çok daha kolaylaştırmıştır. Marko Polo, Plan de Carpini ve öteki ünlü Avrupalı gezginlerin seyahatlere çıkışı bu dönemdedir. Ana yolların üstündeki şehirler gelişmeye başlamıştır. Fakat seyyahlara eşlik edilmesi kadar karşılanmaları ve konaklamalarının da Moğol yetkililerden çok tüccar loncaları tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır. Tüccarların etkileri bu dönemde elbette hızla artmıştır. Huzursuzluklar ticaret yollarını kapattığında bu insanlar kitle halinde girişim olanaklarının daha verimli olduğu Kırım, Konstantinopolis ve Levant'taki öteki liman şehirlerine göç etme eğilimi içindedirler.

Ahi loncaları saf ve basit miydi? Bu terimle ne anlatılmak istendiğine göre değişir. Yunan dünyasında Helenistik dönemden beri yaygınlaşmış bulunan loncalarla veya haklarında görece fazla bilgimiz olmayan Bizans loncalarıyla pek az benzerlik gösterirler. Bu örgütlenmeler çok daha katı anlamıyla ekonomiktir. Bizans loncaları hükümetin yakın denetimi altındadır ve İslam dünyasının örgütlenmelerinden çok Batı Avrupa'nın Ortaçağ loncalarına benzerler.[77] İbn Batuta'nın Ahiler hakkında verdiği bilgiler üstüne düşünen W. M. Ramsay, onlarla Xenoi Tekmoreioi,

76 Halen en iyi değerlendirme W. Heyd'indir (*Histoire du Commerce du Levant ou Moyen Age*, çev. Furcy Raynaud (Leipzig, 1883), II, 3 vd., 73 vd. Ayrıca Anadolu'daki güzergâhlar için bkz. F. Pegolotti, *Pratica della Mercatura* (Pagnini, ed., Lizbon, Lucca, 1766), s. 7-13. Ani hakkında ayrıntılı arkeolojik çalışma: N. Marr'ın, *Revue des Études Arméniennes*, c. I (1921), no. 4, s. 395-410'daki makalesine bakınız.

77 Bkz. Franz Poland, *Geschichte des Griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, ve Paul-Wissowa, *Real-Encyclopedie der Classischen Altertumswissenschaft*, Ek IV (1924), 155-211'deki makalesi; Hans Gehrig, "Das Zunftwesen Konstantinopels im 10 Jahrhundert", *Jahrbücher für Nationalekonomie und Statistik*, ser. 3, XXXVIII (1909) 577-596; Albert Stöckle, *Spätrömische und Byzantinische Zünfre*, Klio, Beiheft 9, Leipzig, 1911; G. Zoras, *La Corporazioni Bizantine*, Roma, 1931.

yani İşaret Taşıyanlar arasında bağlantı kurmaya çalıştı. İşaret Taşıyanlar benzer biçimde örgütlenmişlerdi, özgün dinsel bağları vardı, cemaat bütçesine sahiptiler ve konukseverliği önde gelen görevlerinden biri olarak benimsemişlerdi. Ramsay İbn Batuta'nın Ahi örgütlenmesine Anadolu'nun Yunanlı olmayan büyük nüfusa sahip ve muhtemelen Yunan öncesi dönemin halkından gelen şehirlerde rastladığına işaret eder. Bir konu kesindir. Ahilik ekonomik bir örgütlenmedir.[78] İbn Batuta Adalia'da cemaatin iki yüz ipek tüccarından oluştuğunu söyler. Ama Ahiler siyasal ve belki askeri faaliyetlerin de içindeydiler. Eski Türk kronik yazarı Âşıkpaşazade derviş ve askerlerin, hatta kadınların paralel örgütleri olduğunu anlatır. Bunlar hakkında kesin bir bilgimiz yok. Ahiler hakkında bile kesin konuşamıyoruz. Ama eğer Osman ahi önderi idiyse ve bu insanları maiyetine aldıysa, bu olgunun önemi çok büyüktür. Yalnızca Osmanlıların Bitinya ovalarına doğru ilerlemesini değil, Osmanlıların en başından itibaren devlet örgütleme konusunda gösterdikleri dikkat çekici yeteneği de açıklamak kolaylaşır. Saf göçebe, hatta yarı göçebe insanların bu yeteneği göstermesi gerçekten şaşırtıcıdır.

Osman'ın izleyicisi olan "çevik genç adamlar", ister ahi ister benzer bir örgütlenmenin üyesi olsunlar, Yeniçerilerin öncellerini oluşturmuş olabilirler. Bu ünlü örgütün kökeni halen sır içindedir. H. A. Gibbons'un Hıristiyan ülkesinin hızla İslamlaşmasını büyük ölçüde Hıristiyan çocuklara haraç olarak padişahlar tarafından el konulmasıyla açıklayan kuramı ise temelden yoksundur. İbn Batuta ve Schiltberger (ondördüncü yüzyılın sonu, onbeşinci yüzyılın başı) veya La Broquiére (onbeşinci yüzyıl ortası) Osmanlı ordusunun örgütlenmesi ile ilgili olarak böyle bir haraçtan söz etmezler. Onların sessizliği elbette konunun

78 Ramsay, I, 97.

çözülmüş olduğu anlamına gelmez, ama daha sonraki dönemlerden bildiğimiz gibi sistemin İslamiyetin temel ilkeleriyle çelişmesi daha da dikkat çekici yönü oluşturmaktadır. İslamiyete göre Arap Yarımadası dışındaki bütün gayrimüslimler baş vergisi ödeme koşuluyla dinlerinde serbest bırakılacaklardır. Başka bir İslam devletinin tarihinde çocukların vergi olarak alınmasına rastlanmaz.[79] Yeniçerilik daha önce Yaya olarak bilinen bir örgütlenmeden doğmuştur ve yayalar da bir tür askeri, yarı dinsel örgütlenmeden türemiş olmalıdır. Yeniçeri örgütlenmesinde Hıristiyan şövalye tarikatlarıyla benzeşen birçok yön vardır.[80] Yayalar, her durumda, Akıncı adı verilen düzensiz süvari birliklerine destek olmak üzere oluşturulmuş bir tür piyadedir. Yayalar ilginç bir konu oluşturmaktadır, çünkü Fransa'nın ilk sürekli ordusundan ve hatta İngiltere'nin ilk okçu birliklerinden daha eskidir. Eğer Huart haklıysa, Yeniçeri birlikleri Bizans İmparatorluğu'nun lejyonları model alınarak örgütlenmiştir. Bizans lejyonları da Roma'yı örnek almıştı. Ondördüncü yüzyıl boyunca, muhtemelen onbeşinci yüzyıldaki gibi, Hıristiyanlardan haraç olarak alınan çocuklardan değil, savaş esirlerinden devşiriliyorlardı. Bu sistemin yeni bir tarafı yoktur. Mısır'ın Türk Memluk sultanları iktidarlarını köle ordusu üstüne kurmuşlardı ve yalnız Hıristiyan topraklarından asker alıyorlardı. Hıristiyan çocukların devşirilmesi ve asker yapılması Türkiye'de yalnızca birliklerin sayısını tamamlamak için tedricen ve düzensiz olarak uygulanmış bir yoldur. Yeniçerilerin sayısı Kanuni Sultan Süleyman zamanında bile çok azdı. Ama özel silahları, iyi eğitimleri ve disiplinleri Hıristiyan kuvvetleriyle

79 Hasluck, *age*, c. II, bölüm XL; J. H. Mordtmann, "Dewshirme", *Encylopaedia of Islam*, I, 952-953; Clément Huart, "Janissaries", *EI*^{2}, 572-574; Menzel, "Das Korps der Janitscharen", s. 51-52.

80 Heinrich Schurtz, "Die Janitscharen", *Preussische Jahrbücher*, CXII (1903), 450-479.

bütün karşılaşmalarında etkisini müthiş biçimde göstermiştir.[81]

Osmanlı Devleti, Anadolu Selçuklu sultanlığının mirasçısı çok sayıda küçük beylik arasından doğmuştur. Konumu özellikle elverişlidir; çünkü can çekişmekte olan Bizans İmparatorluğu'ndan önemli büyüklükte toprakları fethetme olanağına kavuşmuştur. Ama ilk padişahların dayanakları yalnızca göçebe sürüsünden oluşmamaktadır. Açıkça tüccar loncaları ve dinsel tarikatlarla benzeşen bir temelde kurulmuş etkin bir askeri örgütlenme de bulunmaktadır. Bu örgütlenmeler Bitinya'daki Bizans şehirlerinin fethedilmesi için itici güç olmuş, padişahlara hükümet sistemini geliştirme olanağı sağlamış ve Hıristiyan nüfusun geniş kesiminin İslam dinine girmesini kolaylaştırarak yeni devlete sağlam bir toplumsal temel kazandırmıştır. Bu örgütlenmeler ve Osmanlıların ilk dönem tarihleri hakkında kuşkusuz daha bilinmesi gereken birçok konu var. Fakat uzun süre geçerli olmuş görüşlerin gözden geçirilmesine olanak sağlayacak kadarını da biliyoruz.

81 Huart'ın Gibbons'un kitabı hakkındaki değerlendirmesi *Journal Asiatique*, ser. 11, IX (1917), 345-350; aynı yazar, "Les Origines de l'Empire Ottoman", *Journal des Savants*, XV (1917), 157-166; Giese, *agm*; Taeschner ve Wittek, "Die Vezirfamilie der Gandarlyzade"; Menzel, *agm*, s. 50-52.

Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*

Halil İnalcık

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, modern tarihyazıcılığında büyük bir mesele olagelmiştir. Selçuklu-Bizans sınırındaki küçük bir uç beyliğinin nasıl olup da yeni çağların en güçlü imparatorluklarından biri haline geldiği, tarihçileri hâlâ şaşırtmaktadır. İki imparatorluk mirasını, İslam ve Bizans miraslarını bünyesinde toplayan bu devlet, nasıl olup da Küçük Asya ve Balkanlar'da uzun ömürlü bir imparatorluk kurmuştur? Osmanlı Devleti'nin demografik, kültürel ve kurumsal kökenlerine dair temel soruya cevap olarak Herbert Adams Gibbons, bir din değiştirme teorisini ortaya koyar.[1] Genel tarihlerde büyük ölçüde popülerleştirilmişse de, bu teori, M. Fuad Köprülü, Paul Wittek ve Friedrich Giese gibi bu alanda uzmanlaşmış ve filolojik te-

* Orijinali: "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 2/2 (1981-82), 71-79. Çeviri: Mehmet Öz.

1 *The Foundation of the Ottoman Empire*, Oxford, 1916.

mellere dayanan tarihçilerin eleştirisine karşı pek dayanıklı değildir.[2]

Osmanlıların kökenleri hakkındaki erken tarihli kaynakların kapsamlı bir incelemesi yoluyla bu uzmanlar Osmanlı Devleti'nin nüfus, kültür ve devlet gelenekleri bakımından Türk-Selçuklu kökenine dayandığı görüşünü ileri sürdüler. Fakat bu uzmanlar arasında da erken dönem Osmanlı toplumunun temel yapısı meselesi üzerinde anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Köprülü bu devir Osmanlı toplumunun ağırlıklı olarak kabilevi bir özellik taşıdığını ileri sürerken, Wittek kendine özgü bir sınır boyu kültürüne sahip askeri bir uç topluluğu olarak değerlendirmiştir. Gerçekten de Wittek, Osmanlı Devleti'nin toplumsal-siyasi temellerini esas olarak İslami askeri uç teşkilatının sağladığına ve İslam'ın Kutsal Savaş (gaza) geleneğinin ona fetih ve yenilik için gereken dinamizmi kazandırdığına inanıyordu. Her iki bilim adamı da, bu toplumun devletin oluşumu dönemindeki yapısını ve iç değişikliklerini incelemeye girişmeksizin, uç toplumundaki çoban-göçebeler olan Türkmenlerin merkezi rolünü vurgulamıştır. Köprülü'nün onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda Anadolu'daki Türkmenlerin toplumsal-dini şartları hakkındaki temel eseri, pek çok önemli noktayı izah etse de, bu toplumun nasıl siyasi bir teşekkül haline dönüştüğü veya Osman Gazi'nin nasıl askeri-siyasi bir önder, yeni bir devlet ve hanedanın kurucusu olduğu sorusuna cevap vermemiştir.

İlk dönem Osmanlı rivayetleri bu bakış açısından kapsamlı ve eleştirel bir biçimde incelenmemiştir. Bu makalede, önce göç ve nüfus baskısının bir sonucu olarak uçtaki toplumsal değişmenin temel sebebini ve ikinci olarak da

2 Bkz. Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, Paris, 1935; Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*; ve Fr. Giese, 'Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 2 (1924), 246-71 [Çevirisi bu kitapta yer almaktadır].

onüçüncü yüzyılın sonu ve ondördüncü yüzyılın başında bu uç toplumunda devlet oluşumuna yol açan başlıca faktörleri araştırmaya çalışacağım.

Moğol İstilası, Batıya Türk Göçü (1221-1300) ve Osman Gazi'nin Ortaya Çıkışı

Batı Anadolu'ya doğru gerçekleşen olağanüstü Türk yayılması, son tahlilde onüçüncü yüzyılda Ortadoğu'daki Moğol istilası ve yönetimine bağlanabilir. Bu istilanın hem Türkmen kabilelerinin hem de yerleşik halkların Maveraünnehir, İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göçlerine yol açtığı görüşünü destekleyen bir hayli tarihi kanıt vardır. Anadolu üzerinde Moğol denetiminin genişlemesinin hemen ardından (1235'te Moğol hâkimiyetinin tanınması; 1243'te Baycu idaresinde Orta Anadolu'nun Moğollarca istila edilmesi ve nihayet 1277'den sonra doğrudan Moğol idaresinin kurulması) Anadolu Selçuklu Devleti'nin batı uc bölgesine doğru yoğun bir nüfus hareketi başlamış ve bu hareket onüçüncü yüzyıl boyunca devam etmiştir.

Bu hareketin önemli aşamaları biliniyor. 1230'larda Moğollar Meraga, Arran ve Azerbaycan'daki Mugan düzlüklerinden bazı Türkmen kabilelerini sürüp çıkardılar, ki bu bölge sonradan İran'daki Moğol aşiret güçlerinin gözde kışlakları haline gelecektir.[3] Moğol tazyikinin yanında, [ta-

3 Nitekim, Türkmenlerin büyük bir kısmı Azerbaycan'da kalmıştır, bkz. Z. V. Togan, *Umumî Türk tarihine Giriş*, 2. Baskı İstanbul, 1970, s. 255. Arran ve Mugan'da yerleşen ilk Moğol askerlerinin, aileleri hariç, 30.000 ya da 40.000 kişiden oluştuğu bildirilmiştir: B. Spular, *Die Mongolen in Iran*, Berlin, 1955, s. 403-404; İran'dan, çoğunluğu Türkmen olan 5.000 - 6.000 kadar Harezmli askerin göçü hakkında bkz. Osman Turan, "Keyhüsrev II," *IA*, c. 4., s. 624-27. 1240'ta Malatya-Amasya bölgesindeki korkunç Türkmen ayaklanması bu göçlerin doğrudan bir sonucudur; bkz. C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968, s.136-37; O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, Ankara, 1965, s. 11 ve F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c.1, (1969), s. 8-9.

rım açısından] düşük verimli topraklarda sürülerine iyi otlak alanları arama ve komşu Hıristiyan topraklarına ganimete yönelik akın fırsatı, Türkmen kabilelerinin çoğunu uzak uç bölgelerindeki dağlık alanlara yöneltti. Türkmenlerin yurt (yaylak ve kışlağı olan sınırlı bir alan) taleplerinden bunalan ve tarım alanları üzerindeki tahribatıyla yüz yüze gelen Selçuklu merkezi hükümeti onları, Küçük Asya'nın kuzey, güney ve batı sıradağlarında genişçe bir Türkmen kuşağı oluşturdukları uç bölgelerine doğru sürmek için sıkıştırıyordu. Bununla birlikte, 1240'da müthiş bir Türkmen ayaklanması Selçuklu Devleti'ni temellerinden sarstı.[4]

1256 yılında Moğol komutanı Baycu, Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'tan, ordusundaki kabilelerin yerleşmesi için kendisine yaylak ve kışlak tahsis etmesini istedi. Bu, Hülagü Han'ın Moğol imparatorluk ordusunun ilerlemesi için Arran ve Mugan ovalarının boşaltılmasını emretmesinden sonra meydana gelmişti. Sultan Baycu'nun talebini reddetti. Bunu izleyen muharebe Selçuklu ordusunun mağlubiyeti ve bereketli Kazova ovası dahil Tokat-Amasya yöresindeki en iyi otlakların boşaltılmasıyla sonuçlandı. Bu olay batıdaki uç bölgelerine yönelik yeni bir Türkmen göç akınına yol açmıştır. Keykâvus sonunda Bizans'a kaçtı (1261), ama Türkmenler Moğollara karşı onu ve oğlunu desteklemeye devam ettiler. İzleyen otuz yıl Anadolu'da bir mücadele -daha fazla göçü beraberinde getiren bir mü-

4 Bu olayın, ayaklanmanın kahramanının bir *gesta et vitae*sinde en son tahlili için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer Isyanı*, Istanbul, 1980; Âşıkpaşazade'nin ilk Osmanlı rivayetlerini toplayan derlemesi için bkz. N. Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihleri*; ayrıca, R. Kreutel tarafından çevirisi için bkz. *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte* Graz ve Viyana, 1959, 1. ve 2. Bölümler. Burada Osman'ın aşiretinin yer değiştirmeleri ve bir yurt elde edişi ayrıntısıyla anlatılır ve böylece çoban göçebe gruplarının hakiki deneyimleri yansıtılır. Selçuklu devletinin göçebe gruplara uyguladığı politika için bkz. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara, 1967, s. 155-97.

cadele- dönemi idi. Arap coğrafyacısı İbn Said'in (öl.1274 veya 1286) sağladığı rakamlar en azından Türkmenlerin bu uçlardaki nisbi dağılımı hakkında genel bir fikir veriyor: Tonguzlu [Denizli] (veya Lâdik, kadim Laodicea) bölgesinde 200.000 çadır, Kastamonu'da (Paflagonya) 100.000 çadır ve Kütahya'da (Cotyaeum) 30.000 çadır.[5]

Küçük Asya'daki bir sonraki yoğun nüfus hareketi dönemi 1277'de, yerli Selçuklu aristokrasisi ile onların Türkmen destekçilerinin Mısır Memluklarıyla ittifaka girip 'kâfir' Moğol tahakkümüne karşı bir Kutsal Savaş yürütmek üzere harekete geçtikleri zaman başladı. Moğollara karşı muzaffer olan Mısır Sultanı Baybars'ın canlandırdığı saldırgan *cihad* ruhu Anadolu'da, özellikle uçtaki Türkmenler arasında Moğollara karşı savaşmak için yoğun bir coşku yaratmış görünüyordu.[6] Moğol kuvvetlerinin çok sıkıştırdığı uç Türkmenlerinin en savaşçı ve hareketli unsurları batı ve güney yönünde daha da ileriye doğru gittiler ve enerjilerini, Bizans'ın Batı Anadolu'daki yetersiz bir biçimde korunan topraklarına ve Çukurova'daki Küçük Ermenistan'a karşı Kutsal Savaş olarak görülen akınlara yönelttiler. Selçuklu Anadolusunda doğrudan bir Moğol denetimi kurmak için 1277'den sonra yeni Moğol kuvvetleri, aslında bir bütün olarak kabileler, burada ve yine çoğunlukla Amasya-Tokat yöresinde yerleşmek üzere gönderildi-

5 Bkz. P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, Istanbul, 1934, s. 2; Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964, s. 3; ve S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, 1971, s. 191-94, 260-87, 444-97. En erken dönemlerden itibaren Batı Anadolu büyük Türkmen gruplarının yerleştiği bir bölge olmuştur; Salimbene'e göre 1189'a gelindiğinde bölgede 120.000 çadır vardı (aktaran Vryonis, *Decline*, s. 191).

6 Baybars döneminde cihad ruhunun yükselişi için bkz. E. Sivan, *L'Islam et la Croisade, Idéologie et propagande dans les Reactions Musulmanes aux Croisades*, Paris, 1968, s. 165. ("La préeminence accordée a gihad anti-mongol a cette époque".)

ler.[7] Onüçüncü yüzyılın sonunda bu kuvvetler beş tümene (50.000 kişi) ve birkaç *minge* (bir ming 1.000 kişi) ulaşmıştır.[8]

İlhanlı İmparatorluğu'ndaki iç savaş (1291-1295), Anadolu'daki bazı Moğol valilerinin bir dizi isyanı (1297'de Tuğaçar ve Baltu; 1298-99'da Sülemiş) ile bunları takip eden bastırma hareketleri daha fazla Türkmenin ve o arada bazı Moğol boylarının da göçüne yol açtı; ki bu, uçlar üzerindeki baskıyı daha da artırdı.[9] Bu dönem boyunca Türkmen boylarının aşağı Sakarya Irmağı'na doğru yayılmaları ve Bizans'ın Orta Bitinya eyaletine (Nicomedia = İznik yarımadası) karşı yaptıkları aralıksız akınları çağdaş tarihçi Pahimeres tarafından kaydedilmiştir. O, bütün bunları Sakarya Irmağı ile Kastamonu arasındaki Paflagonya uç bölgesinde meydana gelen ve Moğol müdahalesine yol açan karışıklıklara bağlamıştır.[10] Osmanlı Devleti'nin kurucusu

7 Orta Anadolu'daki ayaklanmalar, Konya'nın 1277'de Karamanlı Türkmenlerce ele geçirilişi ve Geyhatu'nun misillemeleri için bkz. B. Spuler, *Die Mongolen*, s. 84-91; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 284-300; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 33-63. Bu dönemin temel kaynağı olan *Müsameretü'l-Ahbar* Osman Turan tarafından yayımlanmıştır (Ankara, 1944).

8 1320'de Moğol valisi Timurtaş'ın komutası altında "dokuz tümen Mogol ve Türkmen" vardı; bkz. F. Taescher (yay.), *Al Umari's Bericht über Anatolien*, Leipzig, 1929, s. 32. Daha sonraları, Amasya-Tokat yöresindeki Türkmen kabileleriyle birlikte bu Moğollar, İlhanlıların varisleri olarak, birbiri ardından Küçük Asya'da hâkim bir konum elde eden Eretna ve Kadı Burhaneddin'in (1330-1397) kurduğu devletlerin ortaya çıkışında büyük bir rol oynadı. Eretna hakkında bkz. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*; Burhaneddin hakkında bkz. Y. Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara, 1970. Timur bu Moğol kabilelerini zorla Türkistan'a geri gönderdiğinde sayıları 30.000 ya da 40.000 olarak tahmin edilmişti. Bölgede kalan Moğol boyları için bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 132-47.

9 İlk Osmanlı rivayetleri Çavdar-Tatar'ın Eskişehir bölgesinde Osmanlılara arkadan hücum ettiğinden bahseder; bunlar galiba daha güneydeki Germiyanlı topraklarında yerleşmişti. Çavdar-Tatarlar için bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 118 ve Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 242, 488; genel olarak Mogol iskânı için bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 44, 115-47.

10 *Cambridge History of Islam*, c. 1, yay. P. M. Holt, A. K. S. Lambton ve B. Lewis, Cambridge, 1970, s. 266-67; Elizabeth Zachariadou, "Pachymeres on the Amouroi", *Byzantine and Modern Greek Studies* 3(1977), s. 57-71.

olan Osman Gazi, Bizans kaynaklarında ilk kez, ondördüncü yüzyıl dönemecinde ucun en ileri kısmında Türkmenlerin Bizans topraklarına karşı yaptığı bu etkili akınların lideri olarak anılmıştır.

Ebu Said döneminde (1317-1335) İran'daki Moğol iktidarının zayıflaması Anadolu'daki bu çabuk alevlenebilen kavgayı hafifletmedi, zira Orta Anadolu'daki güçlü birliklerin kumandasını elinde tutan Moğol valisi Timurtaş o sırada sınır bölgeleri üzerindeki denetimini kuvvetlendirerek gerçek bir bağımsızlık kazanmaya çalışıyordu.[11] Eklemek gerekir ki Timurtaş, aynı zamanda İslam'ın Kutsal Savaş (*gaza)* ideolojisini benimsemiş ve hatta Bizans'a karşı kahramanlıkları sayesinde Anadolu'da büyük bir itibar kazanmış bulunan Türkmen gazi önderlerinin üstünlüğünü gölgelemek gayretiyle Memluklara yaklaşmıştır. Timurtaş özellikle, o zamana değin eski Selçuklu uç bölgesinde kalıcı beylikler kurmuş bulunan beylerle ilişkilerinde çok acımasızdı. Batı Anadolu'nun yeni kurulmuş gazi beyliklerine gelince, onların çoğu Timurtaş'ın etki alanının dışındaydı; ve artık, öncekinden çok daha fazla olarak faaliyetlerini sahillerdeki Bizans topraklarına yönelttiler. 1291-1330 dönemi gerçekten de Türklerin Ege dünyasına doğru yayılmalarında çok hayati bir dönemdi.

1330 civarında, el-Ömerî'nin iki kaynağı, o zaman itibariyle kurulmuş bulunan on altı beyliğin -Cenevizli Balaban'ın verdiği rakam- yarım milyon veya -*Haydarü'l-Üryan*'a göre- çeyrek milyonun üzerinde atlı askeri harekete geçirebileceğini tahmin etmişti.[12] Ek olarak, bu kaynaklar sayısı belirtilmemiş bir yaya ordusundan da bahseder. Ra-

11 Örneğin, onun Moğol boylarını Konya, Niğde ve Aksaray bölgelerine yerleştirdiğini ve böylece Karaman Türkmenlerine baskı yaptığını biliyoruz; bkz. Sümer, *Oğuzlar*, s. 91-92; Timurtaş hakkında bkz. *Al-'Umari's Bericht*, s. 51-52.

12 *Al-'Umari's Bericht*, s. 34-46.

kamların büyük ölçüde abartıldığı açıktır. Bununla beraber, bu kuvvetlerin çoğunluğunun Türkmenlerden oluştuğunu hatırlarsak, her bir beylik için verilen rakam, belirli bir bey ya da hükümdara bağlı bulunan savaşçı kabile mensuplarının nisbi miktarı olarak yorumlanabilir. Bu hesaplardaki en yüksek rakamların -hepsi de 1260-1330 arasında Batı Anadolu'da Bizans'tan alınmış alanda faaliyet gösteren- Menteşeoğulları (100.000), Aydınoğulları (70.000), Osmanoğulları (40.000), Karesioğulları (40.000) ve Saruhanoğulları(18.000) için verilmiş olması dikkat çekicidir.

Özetlersek, Dalaman Irmağı ağzından Sakarya'nın ağzına kadar uzanan çizginin doğusundaki eski Selçuklu uç bölgesinde, büyük bir demografik potansiyele ve yüceltilmiş bir Kutsal Savaş ideolojisine sahip yeni bir Türkiye doğmaktaydı. Bu patlamaya hazır uç toplumunun Batı Anadolu ve Balkanlar'daki komşu Bizans topraklarına karşı tazyikte bulunması hemen hemen kaçınılmazdı. Yayılma şu aşamalarda gerçekleşti: (1) Yayılma, konar-göçer Türkmen grupların Bizans'ın deniz kıyısındaki ovalarına mevsimlik hareketleriyle başladı; (2) çoğunlukla kabile kökenli olan gazi liderlerin yönetimindeki küçük akıncı grupların ganimet akınları için veya paralı asker olarak istihdam edilerek örgütlenmesiyle yoğunlaştı; (3) eski Selçuklu ucunda kurulan beylikler örneğine göre topraklar ele geçirip fethedilen topraklarda beylikler kurmak için mahalli önderleri kendilerine tabi kılmaya muktedir başarılı önderlerin ortaya çıkışıyla devam etti; ve nihayet (4) belirli siyasi ve ekonomik hedeflere sahip bu gazi-beyliklerin Ege ve Balkanlar'da üstünlük için yürütülen bölgesel mücadeleye katılmasıyla, savaşçı grupların önceleri belirli hedeflere yöneltilmemiş olan dürtüleri yeni amaçlara odaklandı.

Uçların çoğunlukla konar-göçer nitelikteki toplumu üzerindeki ekonomik baskının bir sonucu olarak, hayvan yetiştiriciliğini tamamlayıcı bazı ekonomik etkinliklerin, büyük çaplı yerleşme döneminden önce gerçekleştiği görüldü. Mısır'da bu ürünlerin piyasası genişledikçe, tahtacılık ve halıcılık bölgenin güney ve batı kısımlarındaki göçebeler arasında uzmanlık alanı haline geldi. Gerçekten de, halılar, kereste ve meşe mazısı gibi öteki orman ürünleri, daha sonraları Türkmen beyliklerinin hâkimiyetindeki Antalya, Alâiye, Finike, Balat ve Ayasuluk limanlarının temel ihracat maddelerini oluşturacaktı.[13]

Anadolu, İran ve Arap ülkelerindeki geniş pazarların gittikçe artan talebi ve bu dönemde genelde artan köle fiyatları sonucunda, köle ticaretinin uç toplumu bakımından geniş kapsamlı etkilere yol açmış olduğu görünüyor. Komşu 'kâfirler'i köleleştirmek, 'dindarca' bir eylem olduğu kadar çok kârlı bir iş haline geldi. Böylelikle, onüçüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında Türk vekâyinâmeleri ve *gesta et vitae [menâkıbnâme]* edebiyatı ile Hıristiyan kaynakları gazilerin köleleştirme faaliyetini önemle vurguladılar.[14] Köle elde etmek için yapılan sürekli akınlar ile paralı asker olarak istihdam fırsatı, Türkmen uç toplumunda bir uzmanlaşma ve toplumsal farklılaşmaya yol açmış görünüyor.

---

13 Bkz. W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, c. 1, yay. F. Raynaud, Leipzig, 1936, s. 534-54; Elizabeth A. Zachariadou, "Sept Traités Inédits entre Venise et les Emirats d'Aydin et de Mentese, 1331-1407", *Studi Preottomani Atti del Convegno di Napoli*, Napoli, 1976, s. 229-40; ve C. Foss, *Ephesus After Antiquity*, Cambridge, 1979, s. 141-67.

14 Bkz. H. Inalcık, "Servile Labour in the Ottoman Empire", *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds*, New York, 1978. Tursun Bey'in tarihinde (1490 civarı) bile bir seferin başarısı, elde edilen siyasi sonuçlarla değil, ele geçirilen kölelerin sayısıyla ölçülmüştür (Inalcık ve Murphey, *The History of Mehmed the Conqueror*).

Gerçek bir tarihi anlatım olarak kabul edilmese bile, Osman Gazi'nin kökenleri ve ortaya çıkışı hakkındaki Osmanlı rivayetinin özel bir önemi vardır; çünkü bu, çoban göçebelerin oluşturduğu bir Türkmen aşiretinde bir gazinin nasıl olup da kendisine bağlı ve sürekli biçimde 'kâfir' topraklarına akınla meşgul bir atlı savaşçılar ve yoldaşlar (*nöker* ve *yoldaş*) grubunu meydana getirerek ortaya çıktığının anlaşılmasına yardım eder.[15] Savaş önderinin aşiret içinde öne çıkışı ve hâkim konumu, sayısı sürekli artan *garib*lerin (çeşitli kaynaklardan gelen köksüz gezginlerin) "onun bayrağı altında toplanması" ile daha da kuvvetlenmiştir. Bunlar her zaman lider tarafından sıcak karşılanır ve kendisine şahsen bağlanan ve onun adıyla çağrılan "onun halkı", adamı haline gelirler: Aydınlı, Saruhanlı, Osmanlı veya Mihallu gibi. Bu süreç, ayrıcalıklarını özgül baba-soylu akrabalık modeli içinde muhafaza edip pekiştiren liderin ailesininkiler dışında, kabilevi akrabalık bağlarının çözülmesini gerektiriyordu.[16] Fiili akınların başarısı kadar Kutsal Savaş ideolojisi de liderin etrafında oluşan birbirine bağlı bir toplumsal grup meydana getirmek üzere topluluk içindeki bağları kuvvetlendirdi. Sonuç olarak, *gaza* ideolojisini temsil eden ve beyin otoritesine İslam'ın manevi gücünü kazandıran dervişler her zaman uç toplumunda hazır bulunmuştur.[17] Gerçekte, değişimin izlediği model Orta

15 Bkz. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 97, 107 ("Osman Gazi'nin yanında yarar nökerler oldular"); nökerlik hakkında ayrıca bkz. H. Inalcık, "The Khan and the Tribal Aristocracy", *Harvard Ukranian Studies* 34, 1979-80, s. 447-58.

16 Fethedilen toprakların beğ ailesinin üyeleri arasında paylaşılması ve bu arada en yaşlı oğlun bağımsız hareket etmek üzere uç bölgesini alması Türk ve Moğolların örfi hukukuna uygundu; bkz. L. Krader, *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads*, The Hague, 1963, s. 250-52. Yerli Türkmen kurumları için bkz. W. Irons, "Nomadism as a Political Adaptation: The Case of the Yomut Türkmen", *American Ethnologist*, 1(1974).

17 Dervişlerin rolü hakkında M. F. Köprülü'nün çalışmaları çok önemlidir. Bir bibliyografyası için bkz. *Fuad Köprülü Armağanı* (Ankara, 1953); fakat şu çalışmalar özellikle zikredilmelidir: "Anadolu'da İslamiyet", *Edebiyat Fakül-*

Asya Türklerine kadar uzanan çok eski bir örnekti.[18] Onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen şey, merkezi hükümetin bu Türkmenler üzerindeki denetimini kaybedişi ve Batı Anadolu'daki Bizans savunma hatlarının çöküşü ile birlikte, muhtemelen nüfus tazyikinin bir sonucu olarak bu sürecin benzeri görülmemiş bir şekilde genişlemesidir. Türkmen savaşçı grupları şimdi ganimet akınlarını yürütmenin yanında Balkanlar'da Hıristiyan devletlerin hizmetinde ücretli askerler olarak iş buluyorlardı.

Uç bölgelerinde at yetiştiriciliğindeki artış bu dönüşümün hem sebebi hem de sonucu sayılabilir.[19] Türkmenlerin *yurt*larının bulunduğu topraklar at yetiştiriciliği için müsaitti ve Anadolu'daki at yetiştiriciliği bu dönem boyunca kayda değer bir gelişme gösterdi. At fiyatları epeyce düşüktü ve Anadolulu Türkmen atlarının şöhreti yayıldıkça komşu ülkelerde bunlara olan talep de arttı.[20] Onaltıncı

tesi Mecmuası, 4-6 (H.1338-1340) [Latin harflerine çevirisi için bkz. F. Babinger-F. Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996] ve "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, 1935, s. 23-56.

18 Orta Asya'da *gaza* ve ücretli askerler için bkz. W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 2. bs., Londra, 1968, s .209-254. Anadolu'nun Hıristiyan dünyasına karşı en önemli cephelerden biri haline geldiği onbirinci yüzyıldan itibaren ganimet ve ücretli asker olarak istihdam edilme fırsatı pek çok savaşçı Türk boyunu oraya çekti; bkz. Vryonis, *Decline*, 2. ve 3. Bölümler. Selçuklu iç bölgesinde dahi ücretli asker liderlerinden bazıları daha 1250'lerde epeyce dikkat çekmeye başlamıştı. 1256'da bir *Şıhna/Şahne* Selçuklu ordusunda ücretli Türkmen asker grubunun lideri olarak savaştı; bkz. Flemming, *Landschaftsgeschichte*, s. 39.

19 Bkz. D. Sinor, "Horse and Pasture in Inner Asian History", *Oriens Extremus*, 19 (1972), s. 171-84. Mihailoviç'in gözlemlediği gibi akıncı başına iki at gerekliydi: B. Stolz ve S. Soucek (yay.), *Memoirs of a Janissary*, Ann Arbor, 1975, s. 177, 234. Akıncılık uçta başlıca meşguliyet haline geldikçe Türkmen güçlerinde süvari sayısı arttı. İbn Bibi bize, daha önceleri yaya olarak savaşan Karamanlı Türkmenlerin artık nasıl süvariler haline geldiğini anlatır; bkz. Flemming, *Landschaftsgeschichte*, s. 38.

20 Bkz. *Al-'Umari's Bericht*, s. 23, 35, 42; ayrıca bkz. F. Thiriet, *Régestes des Délibérations du Sénat de Venise*, c. 1 (Paris, 1958), s.107. Anadolu'dan at ihracatının durgunlaştığı zamanlarda Suriye'de at fiyatları yükseliyordu: Bkz. İbn Tagribirdi, *Nujum al Zahira*, yay. W. Popper, c.7, (Berkeley, 1929), s. 201.

yüzyıl ortalarına kadar, özgün Türk-Moğol taktikleri ile birlikte binicilik, batılı ordularla karşılaşan Türkmen ve Osmanlı askerlerinin temel askeri üstünlüğünü oluşturdu.[21] Piyade ordusu, safları erken dönem Türkmen beyliklerinde olduğu gibi erken Osmanlı Devleti'nde de Müslüman reaya (vergi ödeyen tebaa) arasından sağlanan askerlerle doldurulmuş olarak varlığını sürdürdü; ancak atlı asker *(sipahi)* askeri elitin temeli idi ve Sipahiler yönetici sınıfın tam üyesi olma hakkına sahipti; akıncılık bir ayrıcalık sayılıyor ve bu toplumlarda sıradan reayaya kapalı tutuluyordu.

Bu erken aşamada, ara sıra Türkçe *bölük* diye anılan, ücretli asker toplulukları olarak kabilevi savaş gruplarının rolü vurgulanmalıdır. Bu sırada, -tam da Almogavarların Batı Akdeniz'de oldukları sırada- Türk paralı askerler genellikle Doğu Akdeniz'de görülüyordu. 1300'e gelindiğinde fief sahibi feodal süvari sınıfının çöküşü Akdeniz dünyasının her tarafında yaygınlaşmıştı. İtalya ve Balkanlar'daki hükümetler o zamana dek, geçirdikleri tecrübeden, ücretli asker toplulukları kiralamanın, aşikâr biçimde önlerindeki en tercih edilir yol olduğunu öğrenmişlerdi.[22] Balkanlar'daki hükümetler, kendi paylarına genellikle sadece özellikle köle biçimindeki ganimetle yetinen Türkmen ücretli asker topluluklarını kendilerine çekmek için birbirleriyle rekabete dahi girdiler. Bu topluluklar, yalnızca silahlarının (meşhur Türk yayı) üstünlüğü yüzünden değil, fakat aynı zamanda birlikte savaşmanın uzun tecrübesinin bir ürünü olan emsalsiz teşkilatları ve kanıtlanmış profes-

21 Mesela, Niğbolu savaşının şu eserdeki anlatımına bkz. A. S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra, 1938, s. 446-55; yine bkz. K. U. Köhalmi, "Der Pfeil bei den innerasiatischen Reiternomaden und ihren Nachbarn", *Acta Orientalia* (Acad. Scient. Hung.), 6 (1956), s. 109-161.

22 İtalya'da paralı askerler önce fert olarak hizmete alındı, ücretli asker toplulukları ise ancak onüçüncü yüzyılın sonlarında ortaya çıktı; bkz. M. Mallet, *Mercenaries and their Masters* (Totowa, N. J., 1974), s. 18.

yonellikleri dolayısıyla da askeri bakımdan en etkili unsur sayılıyordu.[23] Öyle görünüyor ki II. Andronikos'un hükümdarlığında Bizans hükümeti, artık askeri bakımdan etkisi kalmayan taşradaki toprak sahiplerinin ellerinde toplanan devlet gelirlerini (fiefler üzerine olağanüstü yükümlülükler koymak yoluyla) geri almakta haklıydı. Bu tür araçlarla hükümetin, Alan, Kıpçak, Türk veya Katalan-Almogavarların ücretli asker topluluklarını kiralamaya yeterli para kaynaklarını toparladığına inanılıyordu.[24]

Gaza akınlarına bir alternatif olarak, zengin ganimetler elde etmek beklentisiyle birlikte ülke dışında istihdam fırsatı, uç Türkmenleri arasında giderek daha fazla ücretli asker bölüklerinin oluşumunu teşvik etmiş olmalıdır. Böyle bir topluluk meydana geldiğinde, bu şekilde devam etmek zorundaydı. Bazen korkunç katliamlarla sonuçlanan denizaşırı Hıristiyan ülkelerdeki çetin tecrübeler onlara, yetenekli bir önderin yönetiminde, bir çeşit konfederasyon niteliğinde, daha da büyük gruplar halinde toplanmanın yararlarını öğretmişti. Bu evrim, uç beyliklerinin kurucuları olan beğleri ortaya çıkardı. Umur Gazi'nin faaliyetlerinin ayrıntılı anlatımı, bu sürecin berrak bir tasvirini verir. Türk bölüklerinin 1305 ve 1311 arasında Trakya ve Yunanistan'da Katalan topluluğu ile yaptığı işbirliği de bunun bir sonucu olarak görülmelidir.[25] Fakat gruplar büyüdük-

23 Kendilerine has teşkilatlarına bakıldığında, bunlar, Moğol ve Haçlı tehditlerine karşı ortaya çıkan iki Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti ve Mısır Memluklarına bağlı daimi orduların prototipi dahi sayılabilir. Fransa'da ilk daimi ordunun yeniden örgütlenen ücretli asker topluluklarından oluşturulduğu hatırlanmalıdır.

24 Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, Cambridge, 1972, s. 89-93, 117-20, 187-88.

25 K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, 1311-1338, Cambridge, Mass., 1948, 1. Bölüm; D. Jacoby, "Catalans, Turcs et Vénitiens en Romanie (1305-1332)", *Studi Medievali*, ser. 3, 15 (1947), s. 217-61; Umur'un askeri teşkilatı için bkz. H. Inalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX (Amsterdam, 1985).

çe, sınırlı bir toprak dairesi içinde sade yağmacılık yoluyla yeterli ganimet bulmak da o derece güçleşmekteydi.[26]

Paralı askerler, ondördüncü yüzyılın ilk yarısı boyunca onları istihdam eden hükümetler için hayati öneme sahipti. Fakat onların her an yağmaya eğilimli oluşları, daha iyi şartlar vaat edildiğinde taraf değiştirmeye hazır oluşları -hepsi de ücretli asker kurumunun doğal özellikleridir- istikrarsızlığı bu dönem boyunca Balkanlar'daki uluslararası siyasetin baskın niteliği kılmaktaydı. Paralı askerlerin büyük ölçüde kullanıldığı aynı dönem (1320'den 1380'e) boyunca İtalya'da benzer bir durum söz konusuydu. Paralı askerlere karşı feodal kuvvetler veya milisler kullanma teşebbüsleri, sürekli olarak acı yenilgilerle sona erdi. Mesela, Mihael Palaeologos'un Mora'daki Franklara karşı savaşmak üzere kiraladığı 5,000 kişilik Türkmen ücretli asker birliği ona başarı kazandırdı; fakat bunlar 1264'te taraf değiştirince Franklar üstün geldi.[27] Bu dönemde, öteki korsanların yanında Türkler de Bizans donanmasına yazılmışlardı.[28]

Batı Anadolu'daki Türk ilerleyişinin kritik yıllarında Bizans hükümeti, öncelikle Nogay'ın 1299'da idamından sonra iş arayan 7,000 kadar Alanlı ücretli askeri alelacele kiraladı;[29] meşhur Katalan topluluğu 1304'te kiralandı.

26 Beylerin ordularına yazılmalarından önceki aşamada Türkmen askeri grupları genellikle ailelerini uzaklardaki akınlara beraberlerinde götürüyorlardı.

27 D. Zakythines, *Le Despotat Grec de Morée*, Paris, 1932, s. 9-40; ayrıca bkz. G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, çev. Joan Hussey, Oxford, 1956, s. 403.

28 H. Ahrweiler, *Byzance et La Mer*, Paris, 1966, s. 231.

29 Tokta Han'ın Moğolları tarafından iteklenen ve esas itibariyle Kıpçaklardan (Kumanlar) oluşan Nogay'a bağlı öteki göçebe gruplar aşağı Tuna bölgelerine inmişlerdi. Bu nispeten küçük, fakat askeri bakımdan üstün gruplar, ondördüncü yüzyılda Balkanlar'daki siyasi gelişmelerde belirleyici bir rol oynadılar. Bulgaristan'da Şişmanlıların yükselişi ve Moldavya ve Dobruca prensliklerinin teşekkülü Kumanların bölgede yayılmasıyla yakından bağlantılıdır. Kumanlar sıklıkla yerli hükümetler tarafından ücretli askerler olarak istihdam edilmişlerdir. Anadolu'daki Kumanlar hakkında bkz. Wit-

Haç ya da İslam için savaşmayı taahhüt etseler de, Katalan ve Türk ücretli askerler, kendi aralarında ortak çıkarlarını elde etme konusunda kolayca anlaşmaya vardılar. Adem-i merkeziyetçi güçlerin zayıflatıp mali sıkıntıya soktuğu Bizans hükümeti (daha sonra da Kantakuzenos), hizmetlerindeki ücretli askerleri, defalarca dost olmayan komşu ülkelerde talana yönlendirmek suretiyle tatmin etmeye çalıştı: Sadece Bulgaristan ve Sırbistan'a değil, fakat aynı zamanda isyan halinde olduğu düşünülen Yunan topraklarına da. Fetihle veya Balkanlar'da yerleşmeyle ilgilenmedikleri sürece, Kantakuzenos Anadolu'dan gelen Türk kuvvetlerinin daimi desteğini sağlamayı, bizatihi Bizans devleti için dahi bir imtiyaz ve talihin bir yardımı olarak saymaktaydı.[30]

Bu bağlamda, gazi akıncı grupları veya ücretli asker toplulukları olarak hareket eden Türk grupları bir araya geldiler ve Aydın hanedanından Umur Gazi, Osmanlı hanedanından Orhan ve oğlu Süleyman Paşa gibi güçlü önderlerin kumandasına girdiler; ve ancak bu liderler sayesindedir ki Bizans Anadolu'dan büyük çapta ücretli asker yardımı elde etmeyi umabilirdi. Dolayısıyla, (Bizans kaynaklarındaki terimleri kullanırsak) "Bizanslıların sadık dostları olarak onların hizmetleri"nden gerçekte yararlananlar bu Türk beğleriydi. Türkmen beyleri, Bizanslılarla ittifak yapmak suretiyle, giderek artan bir ölçekte Balkanlar'a akınlar yapmak üzere kendi sancakları altında toplanan ve sayıları sürekli artan gazilere iş ve ganimet temin edebiliyordu. Umur ne denizaşırı toprakları fethetmekle ne de

---

tek, *Mentesche*, s. 13; Romanyalı devletlerin kuruluşundaki rolleri için bkz. L. Rásonyi, "Contributions à l'histoire des premières Cristiallisations d'état des Roumaines", *Archivum Europae Centro-Orientalis*, c.1, Budapeşte, 1935, s. 221-53.

30 Ioannes Kantakuzenos, kendisinden önce pek çok Bizans imparator ve generalinin yaptığı gibi, onları istihdam etmenin yalnızca askeri bir gereklilik olduğuna işaret ediyordu; bkz. *Historiarum Libri*, IV, c. 3, Bonn, 1832, s. 36.

oralara yerleşmekle ilgileniyordu. Nitekim, Süleyman Paşa böyle politikalar için elverişli şartlar buldu ve 1352'de Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasındaki bir köprübaşı olan Çimpe'yi işgal ederek istikamet değişikliği için çığır açan kararını ilan etti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlk Osmanlılar: Kökenler, Hanedan, Olaylar

Osmanlı Hanedan Efsanesi*

Colin Imber

Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı hanedanı, idarelerini kendi tebaası gözünde meşru kılan ve hem Hıristiyan hem de Müslüman komşu hükümdarlara karşı savaşlarını haklı gösteren ayrıntılı bir efsaneye sahip oldu. Bu efsane, belli bir zamanın gereklerini karşılamak veya halkın farklı kesimlerine hitap etmek için her biri ayrı ayrı geliştirilmiş pek çok unsurdan meydana gelmişti. Bu unsurlar, onaltıncı yüzyılın ortalarına doğru bir araya getirilerek hanedanın kökeni ile ilgili yarı-resmi bir efsane oluşturuldu. Hanedanın iktidara yükselişini izah eden ve meşrulaştıran bu efsane, hanedanın talihini, Ortodoks İslam'ın siyasi ve dini düşünceleri ile tasvir etmiştir. Sultanların manevi otoritelerinin kaynağını oluşturan bu efsanenin yaygın hale gelmesi devletin varlığı için de zorunluydu.

* Orijinali: "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, 19 (1987), 7-27. Çeviri: Fatma Acun.

Sonunda, Osmanlı düşüncesine o derece nüfuz etti ve Osmanlı tarihyazıcılığında o kadar itina ile muhafaza edildi ki tarihçiler, yirminci yüzyılda bile bu efsanenin unsurlarını tarihi olgular kılığında bize sunar hale geldiler.[1]

Din Savaşçısı *(Gazi)* Olarak Sultan

Günümüze kadar ulaşmış en erken tarihli, 1337/38, Bursa kitabesinde, Osmanlı Sultanı İkinci Orhan, "*mücahit, gazi*lerin sultanı, *gazi* oğlu *gazi*" unvanını taşımaktadır.[2] Bu iki terim de, mücahid ve gazi, aynı anlama gelmektedir: İslam adına yapılan Kutsal Savaş, cihat veya gaza, ve yapan kişi, gazi. Orhan'ın bu unvanları taşıması, en erken zamanlarından beri Osmanlı sultanlarının kendilerini kâfirlere karşı yapılan dini savaşın lideri olarak gördüklerini göstermektedir. Bizans sınırında küçük bir devletin kurulması, bu düşünceye belli bir güç ve aciliyet kazandırmıştır, fakat cihat fikri Osmanlılardan çok daha eskidir ve şeriatdan kaynaklanmaktadır. Aslında, İslam hukuku, yani şeriat, gayrimüslimlere karşı *cihad*'ı İslam toplumuna mecburi kılmaktadır. Kişiler bireysel olarak bununla yükümlü olmamalarına rağmen, Müslüman bir grup daima dini için savaşmalıdır ve eğer cihat sona ererse, bundan bütün toplum sorumlu tutulur. Kâfirler savaş ilan etmedikleri zaman bile

1 Bu eğilimin örneklerinden biri Halil İnalcık'ta görülmektedir. *The Ottoman Empire, the Classical Age*, (1973), s. 55'te yazar, Osman'ın Derviş Edebalı'nın kızı ile evlenmesi hikâyesine -ki bu meşrulaştırma fonksiyonu aşağıda tartışılacak olan bir mitolojidir- tarihi olgu olarak muamele etmektedir. Ancak Edebalı'yı "uçtaki en güçlü adam" olarak tanımlayan Prof. İnalcık, 1930'larda Paul Wittek tarafından, *The Rise of the Ottoman Empire*'da (1938) ileri sürülen, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir "uç devleti" olduğu teorisini doğrulamak için menkıbeyi yeniden yorumlamaktadır. Edebalı ve Osman'ın evliliği hakkındaki çeşitli hikâyelerden bazılarının tartışması için, bkz. V. L. Ménage, "On the Recensions of Uruj's 'History of the Ottomans'," s. 314-322.

2 Kitabenin tam metni için bkz. "Bursa'da en eski kitabe", *TOEM*, 29 (1912), s. 318-320.

gaza zorunludur. Ancak Müslümanlar, kâfirleri İslam'ı kabule davet etmeden onlara saldırmamalıdır. Eğer, İslamiyet'i kabul etmezler ve gayrimüslimlere düşen vergiyi ödemeyi reddederlerse o zaman cihat dini bir görev haline gelir.[3] Hıristiyanlar üzerine savaş açmakla, Orhan ve halefleri, Tanrı'nın şeriatta açıklanan emrini yerine getiriyorlardı. Bu düşünce onların idarelerine meşruiyet kazandırdı ve devletin varlık nedenlerinden biri olarak algılandı.

Ancak ondördüncü yüzyıl savaşçılarının, gazi sultanlarını ve gaza geleneğini bu hukuki manada gördüklerini ve anladıklarını söylemek zordur. İlk Osmanlılar kendileri hakkında hiçbir yazılı kaynak bırakmadılar, fakat günümüze ulaşan ilk Osmanlı kronikleri, onbeşinci yüzyılın ikinci yarısına ait olmalarına rağmen, onların dünyası hakkında kesik manzaralar sunmaktadır. Kroniklerin İmparatorluğun ilk dönemleri ve ilk sultanlar hakkındaki anlatımları, bazen ondördüncü yüzyıla kadar uzanan yaşayan, sözlü gelenekten alınmıştır. Tarihyazıcılığı yerine popüler menkabelerde yer alan bu hikâyeler, ilk Osmanlı *gazi*lerinin gerçek din mücahidleri olduklarını, fakat dinlerinin, Ortodoks İslam şeriatı yerine, sıradan insanların popüler coşkusunu yansıttığını göstermektedir. Onlar Peygamberin, özelikle İslam'a davet etmek için rüya ve hayallerde kendisini kâfirlere göstermek suretiyle kendi saflarında olduğuna inanıyorlardı. Seksen dört yaşındaki Âşıkpaşazade'nin *Tevârih*'inde (1484),[4] Osman'ın Rum dostu Mihail'i İslam'a döndüren ve Oruç'un hikâyenin biraz daha sonraki versiyonunda (1495 civarı),[5] onu Osman Gazi'ye katılması için yönlendiren bizzat Peygamber'dir.

3 Bu, *cihad*'ın kurallarının, Osmanlıların bağlı oldukları İslam hukukunun Hanefi mezhebine göre kısa bir özetidir. el-Kuduri'nin veciz ifadesine dayanmaktadır. *Matn*, (basılmış edisyonu Kahire, 1957), 113. Ayrıca bkz. E. Tayan, "Djihad," EI[2].

4 Âşıkpaşazade'nin kroniğinin bir tercümesi için, bkz. R. Kreutel, *Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte*, Osmanische Geschichtsschreiber 3, Coraz, 1959.

5 Oruç b. Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (haz.) F. Babinger, Hannover, 1925.

Yine Âşıkpaşazade'nin *Tevârih*'inde, Rum kale komutanının kızı Peygamberi önce rüyasında, sonra da kuşatmayı yapan ordunun başında görünce, babası sarhoş iken kaleyi gazilere teslim etmiş, Osman'ın gazileri de Aydos kalesini bu suretle ele geçirmiştir.[6] Aynı motifler, Osmanlı haricindeki gazi literatüründe de görünmektedir. 1245'te yazılan bir nüshada aktarılan bir Osmanlı versiyonu da bulunan *Melik Danişmendnâme*'de, kahraman, Melik Danişmend, Peygamberi rüyasında gördükten sonra, Müslüman olan bir Hıristiyan rahibin yardımı ile bir kâfir kalesini ele geçirir.[7] Aydos hikâyesinde ve diğer gazi menkıbelerinde olduğu gibi, kale düştüğünde kâfirler sarhoştur.

Ondördüncü yüzyıl gazilerinin dini ilhamları, öyle görünüyor ki, İslam hukuku âlimi olan ulemadan değil, ilk Osmanlı kroniklerinde sıklıkla görünen dervişler ve evliyalardan gelmektedir. Onbeşinci yüzyıla ait bir anonim kronikte[8] yer alan destansı bir olay derviş gazilerin ruhunu temsil etmektedir. Bu olay, Osman zamanında, yalnızca tahta bir kılıç taşıyan bir dervişin, İslam'a geçmeyi reddeden sarhoş bir kâfiri nasıl ikiye böldüğünü anlatmaktadır. Onbeşinci yüzyıl sonları, savaşçı derviş Sarı Saltuk'un mucizelerini ve Anadolu ve Rumeli'deki kâfirler üzerindeki zaferlerini nakleden bir menkabe dönemine şahit olmuştur.[9]

Gazilerin ve dervişlerin bu kahramanlık destanları, Osmanlı hanedanının ilk "tarih"i ile bütünleşmiştir. Mah-

6 Bu olay ve daha sonraki tarihçilerin eserlerindeki müteakip versiyonları Paul Wittek'de tartışılmıştır, "The taking of Aydos castle, a ghazi legend Transformed", G. Makdisi, *Arabic and Islamic Studies in Honour of Hamilton A. R. Gibb*, (1965), s. 662-672.

7 Irene Melikoff, *La geste de Melik Danişmend*, (1960). Bu kısmın Fransızca tercümesi, c. 2, s. 359-376.

8 F. Giese (haz.), *Die altosmanischen anonymischen Chroniken*, Breslau, 1922.

9 Fahir Iz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul, 1964, s. 286-318'deki alıntılar.

mud el-Bayatî'ye (1481) ait bir Osmanlı şeceresi[10] ve Oruç'un kroniği, Osmanlıları, Türk destanının savaşçı kahramanı Ebu Müslim'e bağlamakta ve atalarının İran' daki Mahan'ın idarecileri olduklarını söylemektedir. Mahan, Ebu Müslim'in eski yurdudur. Oruç daha da ileri giderek, Osmanlıların Ebu Müslim ile aynı soydan geldiğini söylemiştir. İlk kroniklerin sultanlar ve derviş tarikatleri arasında kurduğu bağ oldukça yakındır. Oruç'a ve versiyonu nihayette yarı-resmi hanedan şeceresinin bir kısmını oluşturan ve Âşıkpaşazade tarafından anlatılan bir hikâyeye göre, Osman bir dervişin kızı ile evlenmiş, o da ikinci Sultan olan Orhan'ın annesi olmuştur.

Onbeşinci yüzyıl kroniklerinin kaydettiği bu halk hikâyeleri, ilk sultanların Müslüman halkının gaza geleneğini nasıl telakki ettiklerinin tek kanıtını sunmaktadır. Bu, sultan ve önde gelen savaşçılarının destan kahramanları rolünü oynadığı, popüler kahramanlık ve popüler din tarzında tasavvur edilen, kâfirlere karşı yürütülen destansı bir mücadeleydi. Bu, şeriatın doktrinlerinden ve Ortodoks İslam'ın dünya görüşünden oldukça uzak bir ideoloji, ilk Osmanlı yüzyılının da ötesine taşan bir düşünceydi. Örneğin, Âşıkpaşazade ve Oruç, gaza fikrinin muhafaza edildiği yaşayan sözlü geleneği kullandılar: Ebu Müslim ve Seyyid Battal'ın destanlarına popüler ilgi bu yüzyılda halen devam etmektedir.

Onbeşinci yüzyılın sonuna doğru, gaza geleneğinin kahramanlık kavramı popüler kültürde hâlâ önemli bir unsurdu, fakat artık hanedanın ideali değildi. Sultan hâlâ gazilerin lideri olarak meşruiyet iddiasındaydı, fakat gaza kavramı değişmişti. Popüler gazi ideali ondördüncü yüzyılda ve daha öncesinde okuma-yazma bilmeyen savaşçılar arasında ortaya çıkmıştı. İster kâfir ülkesine saldıran akın-

10 *Câm-i Cemâyin*. Türkçe çevirisi için bkz. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, içinde, s. 380-400.

cılar, ister, daha az rastlandığı haliyle, komşu Hıristiyan idareciler nezdinde çalışan ücretli askerler halinde olsun, onlar için savaş geçim sağlamanın bir aracıydı. Uçlarda yapılan akınlar onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl boyunca devam etti; fakat 1370'lerden sonra Osmanlı ülkesinde meydana gelen büyük genişlemeyle, sultanın ordularının düzenli seferlerine göre daha az önemli hale geldi. Dahası, en geç onbeşinci yüzyılın ortasından itibaren, Osmanlı ordusundaki askerlerin büyük çoğunluğu, askeri hizmeti gönüllü olarak değil, mukavele ile zorunlu olarak yerine getiren *kapıkulları* ve timar sahiplerinden oluşuyordu. Bu koşullarda, eski gazi geleneği ilgisiz hale geliyordu. Aynı zamanda, ulemanın devlet üzerinde giderek artan nüfuzu, gaza geleneğinin, şeriat ve Ortodoks İslam'ın dünya görüşüyle uyuşması gereğini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Ulemanın gaza hakkındaki düşüncesinin ilk yorumcusu, uzun yıllar yaşamış olan şair Ahmedî'dir (1334'ten önce-1412). Ahmedî 1386'ya kadar Germiyanlıların ve daha sonra I. Bayezid (1389-1402) ve iki oğlunun, Emir Süleyman (1402-1413 arası Rumeli ve Anadolu'nun bir kısmında hüküm sürmüştür) ve I. Mehmed'in (1402-1413 arası Anadolu'nun bir kısmında; 1413-1421 arasında bütün Osmanlı ülkesinde hüküm sürmüştür) himayesine mazhar olmuştur. Osmanlı hamilerinden birine hitap ettiği kesin olan bir mısrasında yağma için yapılan savaşı tasvip etmemektedir: "Gazi yağmayı düşünmeyen kişidir; zenginlik için yapılan gaza soygunculuktur" der ve onlara dini görevlerini hatırlatır: "Gaza yaptığında ganimeti amaç edinme. İnsanlığın yaratıcısı ibadetin samimi olmasını arzu eder."[11] Ahmedî'nin ibadet olarak kabul ettiği gaza anlayışı iyi niyet gerektirmektedir, bütünüyle şeriattan gelmektedir ve yağmanın din kadar güçlü bir dürtü olduğu şüphe götürmeyen gazilerin ruhundan çok uzaktır. Emir Süley-

11 Tunca Kortantamer, *Leben und Weltbild*, s. 236'dan alıntı.

man'a ithaf ettiği uzun bir şiirine Ahmedî, Osmanlı hanedanını gazi sultanlar olarak tasvir ettiği, kısa bir "Osmanlı Hanedanı Padişahları Tarihi"ni (1403'ten önce) dahil etmiştir.[12] Esere gaziyi, "Hak dinin vasıtası ... Tanrının kılıcı ... dünyadaki şirkden temizleyen süpürgeci" olarak tanımlamakla başlar. Gazilerin, artık daha fazla popüler literatür şahsiyeti olmamaları dışında, bu tarzda tasvirleri dikkate değer değildir. Ahmedî gazileri şahsi kahramanlıklar sergileyen savaşçılar olarak değil, takdir-i ilâhinin şahsi olmayan bir vasıtası olarak görmüştür. Düşman yalnızca "şirk" dir; gazi destanlarındaki kâfirlerde olduğu gibi şahsileştirilmemiştir. İslam hukuku ve töresinden kaynaklanan ve burada Hıristiyanlık anlamına gelen bu kavram, Müslümanlar tarafından "müşriklik", yani çoktanrıcılık olarak görülmüş ve reddedilmiştir. Aynı yerde Ahmedî gazileri, Ortodoks İslam'ın evrenin yaratılışı ile ilgili nazariyesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Şöyle der, Gaziler "ahir zamanda geldiler", çünkü "son gelen ön gelenden yeğ olur". Muhammed'in peygamberlerin en sonuncu ve en iyisi, Kur'an'ın gönderilen kitapların en son ve en üstünü ve Adem'in Tanrı'nın yaratıcılığının en son ve en mükemmel örneği olması gibi. Bu şekilde Ahmedî, gaziler ve onların liderleri olan Osmanlı sultanlarına Ortodoks İslam'ın dünya tasavvurunda bir yer bulmuştur.

Popüler kahramanlık geleneği yerine, Ortodoks İslam'ın geleneklerinden kaynaklanan bu gaza anlayışı, Osmanlı meşruiyetinin dayandığı belli başlı esaslardan biri olmuştur. Ahmedî'den yaklaşık yüz yıl sonra O'nunkine benzer düşünceler Neşrî'de (1490 civarı) görülmektedir.[13] Neşrî muhtemelen Ahmedî'nin eserini biliyordu ve hatta onun düşüncelerini doğrudan almış, fakat büyük ölçüde

12 Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 6-25'teki metin.

13 Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma*, (haz.) F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara, 1949.

değiştirmişti. Ahmedî gibi, Neşrî de Osmanlı tarihine gazilere atıfta bulunarak başlar; fakat Ahmedî'nin tersine, genelde gazilere değil de özelde Osmanlı sultanlarına atıfta bulunur ve onları "Peygamberler ve Halifelerden sonra gelen mümtaz gaziler ve mücâhidler" olarak nitelendirir. Ahmedî gibi evrenin yaratılışı nazariyesini kullanmıştır; fakat ona göre, genelde gaziler değil, özelde Osmanlı sultanları en iyidir, çünkü onlar sonradan gelmişlerdir.

Neşrî bunda daha da ileri giderek, Osmanlıları yalnızca *gazi*-sultanlar olarak değil, Peygamberin halefleri olarak tasvir etmiştir. "İyi niyetle yapılan gaza"nın toprak haklarını kazandırdığı fikrini geliştirdi. Osman'ın dönemiyle ilgili hikâyesinde nasıl "Kudretli Sultanlar ve asil kralların Osman'ın iyi niyetini ve faziletini kabul ettiğini" ... ve onlar "kâfirlerden her ne alırsa helal ve meşru olduğunu", Osman ve haleflerinin *gazi* unvanını aldıklarını, "çünkü onların kuruluşlarının kâfirlerden gasp ettikleri topraklarla değil, yalnızca gaza ve cihat ile gerçekleştiğini" söylemektedir. Gerçekte, Osmanlı sultanlarının idaresi meşruydu; çünkü Tanrı'nın şeriat yoluyla emrettiği gibi, topraklarını kâfirlerden almışlardı.

Onaltıncı yüzyılda sultanların en üstün gazi olduğu fikrinde bir değişiklik olmadı. Şeyhülislam Ebussuud'un (1546-1574 arasında görev yapmıştır) Kanuni Süleyman (1520-1566) ve II. Selim (1566-1574) için düzenlediği uzun unvanlar listesine[14], "İslam sancağını ve onun muzaffer ordusunu yücelten; insanlığın en meşhur gazilerinin lideri ... Allah yolunda *mücâhid* ... Darülharb'i Darülislam'a ilhak eden" gibi ibareleri ilave etmiştir. Benzeri formüllerin yalnızca edebi eserlerde değil, *Kalemiye*'de hazırlanan günlük belgelerde bile görülmesi, devletin bir doktrini ola-

14 "Buda Kanunnamesi" ve "Üsküp ve Selanik Kanunnamesi"nin başlıkları. Tam metin için bkz. Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar*, İstanbul, 1941, s. 296-297.

rak *gazi*-sultan idealinin nasıl kök saldığını göstermektedir. Örneğin, Sultan'ın kaptanıderya Piyale Paşa'ya timar sahiplerini donanmada hizmete almasını emrettiği 1560 tarihli bir ferman şöyle başlar: "Allah'ın yüce inayeti ve Peygamber Efendimiz Muhammed'in mucizeleri ve hikmetinden sual olunmaz ulvi himayeleri ile donanmamı denize... makamı cehennem olan kâfirler üzerine göndermeye niyet ettim".[15]

II. Murad'ın (1574-1595) Hocası olan Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*'de[16], Osmanlı hanedanının ilk şahsiyeti Osman'ın ağzından bir arzuyu dillendirir: "Din düşmanlarını hak ile yeksan eyle; kâfir ordularını tarümar eyle; kılıcımı din yolunda nurlandır; ve onu mücahidlere rehber eyle". Bu talep, İmparatorluğun kuruluşundan I. Dünya Savaşı'nın sonunda yıkılışına kadar devam eden Osmanlı hanedanının idealini ifade etmektedir.

Selçukluların Vârisi Olarak Sultan

Gazi ideolojisi sultanların Hıristiyanlara savaş açmasını gerektiriyor ve eski Hıristiyan ülkelerindeki hâkimiyetlerini meşrulaştırıyordu. Fakat pratikte Osmanlı genişlemesi Hıristiyanların olduğu kadar Müslüman devletlerin de aleyhineydi. 1485 civarına ait bir anonim kronik[17] bu garip hakikate şöyle bir açıklama getiriyordu; aslında komşu Müslüman "hükümdarları" ortadan kaldırmak Osmanlılar için zorunluydu; çünkü gaza yolunda Osmanlılara yardım edecekleri yerde, bu "hükümdarlar" kâfirleri tahrik ederek kendilerini engelliyorlardı. Kâfirler Osmanlılara saldırdığında "onlar da arkadan vuruyorlardı". Nitekim, daha da önemlisi, onbeşinci yüzyılda hanedanın kökenlerini çevre-

15 Başbakanlık Arşivi, İstanbul, *Mühimme Defteri*, c. 3, s. 253.

16 Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, basılı nüsha, İstanbul, 1866.

17 Bodleian Kütüphanesi, *Oxford*, Ms.Marsh 313.

leyen karmaşık efsaneden hukuki bir meşrulaştırma doğuyordu.

Osman ve babası Ertuğrul hakkındaki bütün ilk dönem Türk kaynakları, Alaeddin isimli bir Selçuklu Sultanı şahsiyetinden bahsediyorlardı. Bunun gerçek Selçuklu Sultanı olan Alaaddin I. Keykubad'ın efsane haline getirilmiş versiyonu olduğu açıktır. Onun hakkındaki hikâyelerden hiçbiri diğerine benzemez. Fakat bunlar arasında, Osmanlıların Selçuklu ülkesinin meşru halefleri olduğunu ispat eden hikâyenin unsurlarını oluşturmaya yetecek kadar ortak nokta bulmak mümkündür. Ahmedî, Alaeddin'in, kâfirlerden aldığı toprakları nasıl Ertuğrul'a bağışladığını ve daha sonra Osmanlı yurdu olarak kabul edilen kuzeybatı Anadolu'daki Söğüt'ü Ertuğrul'un nasıl fethettiğini naklet-mektedir. Benzer hikâyeler, Bayatî'nin Alaeddin'in, Ertuğrul'un Söğüt'e sahip olmasını bir ferman ile tasdik etmesi kısmını eklemesiyle daha sonraki tarihçilerde de görülür.

Ancak Âşıkpaşazade'nin bu konudaki hikâyesi biraz farklıdır; Ertuğrul bir yurt istediğinde, Alaeddin, Ertuğrul ve maiyetine Söğüt'ü vermiştir. Hangi versiyonda olursa olsun bu hikâye önemlidir; çünkü Ertuğrul'un, kendisine orijinal bir Osmanlı yurdu bağışlayan Selçukluların himayesinde olduğunu "ispat etmektedir". Alaeddin hakkındaki hikâyelerdeki ikinci önemli unsur, Veziriazam Mahmud Paşa'ya sunulan Şükrullah'ın Osmanlı Tarihi'nde (1460 civarı) ilk kez görülmektedir.[18] Şükrullah'a göre, Ertuğrul'un ölümünden sonra Alaeddin "Osman için bir ferman yazılmasını ve at kuyruğundan bir tuğ, davul ve hilât gönderilmesini emretmiştir". Bu hikâyenin değişik versiyonları Şükrullah'dan sonraki bütün hanedan hikâyelerinde mevcuttur.

18 Bu metnin tercümesi için bkz. Th. Seif, "Der Abcshnitt über die Osmanen in Sükrullah's persischer Universalgeschichte", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, 2 (1923), s. 63-128.

1490'larda Neşrî bu hikâyeleri kronolojik bir sıraya koyarak incelemiş ve yeniden kaleme almıştır. Neşrî, ilk kroniklerde rastlanan Alaeddin'in aslında iki Selçuklu sultanını temsil ettiği sonucuna varmıştır. Ona göre, Söğüt'ü Ertuğrul'a bağışlayan I. Alaeddin (1220-1237), hükümranlık alametlerini gönderen de II. Alaeddin (1282-1303) idi. Bu, onun için mümkün görünüyordu; çünkü geleneğe göre, Ertuğrul doksan üç yaşında vefat etmişti. Bu kronoloji Neşrî'ye, I. Alaeddin'den başlayarak bütün Selçuklu sultanlarının, daha sonra gelen tarihçiler tarafından tekrarlanan deyimle, Ertuğrul ve onun oğlu Osman'dan "himayelerini asla esirgemediklerini" göstermekteydi. Neşrî bu hikâyeye son eklemeleri yaptı. Bir kâfir ordusunu yendikten sonra Osman'ın nasıl Selçuklu başkenti Konya'ya gittiğini nakletti; böylece, II. Alaeddin onu tahta vâris tayin edebildi. Neşrî'nin bu konudaki açıklaması şöyledir: Alaeddin'in oğlu yoktur ve tuğ, davul ve kılıç gibi hükümranlık alametlerini göndererek Osman'a oğlu gibi muamele etmektedir. Ancak, Neşrî'ye göre, Osman Konya'ya varmadan Alaeddin vefat eder. Alaeddin'in vâris bırakmadan vefatı üzerine Osman para bastırarak ve kendi adına hutbe okutarak bağımsızlığını ilan eder.

Neşrî'nin hikâyesi, Selçuklu Sultanı'nın Osmanlılara bir yurt bağışladığına ve Alaeddin'in ölümünden sonra Osmanlıların Selçuklu ülkesi üzerindeki hâkimiyeti miras aldıklarına dair "delil" sunmaktadır. Neşrî, Selçukluların yıkılmasından sonra Anadolu'da ortaya çıkan rakip beyliklerin, "inananların topraklarını gasp yoluyla" ülkelerine sahip olduklarını söyleyerek düşüncesini daha da netleştirmektedir. Diğer yandan, Osmanlılar topraklarına cihat veya Selçuklulardan kanuni miras yoluyla sahip olmuşlardır. Bu hikâye, hanedan "tarihi"ne kesin şekilde yerleşmiştir. Örneğin Selçukluların 1243'te Moğollara yenilmesinden sonra, ülkedeki beylerin "her birinin bağımsızlığını ilan ederek ve gasp yoluyla topraklara sahip olarak Selçuklula-

ra itaat etmeyi bıraktıklarını yazan Saadeddin aynı tartışmaları özetlemektedir. Diğer yandan, Osman eski kanunlara saygı göstermiş ve "Selçuklu ülkesini en iyi şekilde korumuş", aynı zamanda da "gaza yaparak kâfirleri korkutmuştur".

Osmanlıların bağımsız hale gelişlerini anlatan bu hikâye herkese cazip gelmemiştir. Gaziler için, bir gazi sıfatıyla yazan Âşıkpaşazade, Osman'ı Selçuklu otoritesine karşı koydurmakta ve kendi soyunun Selçuklulardan daha asil olduğu, ve Tanrının gaza yoluyla hükümdarlığı kendisine bahşettiğini ileri sürerek, Alaeddin hayatta iken Osman'ın bağımsızlığını ilan ettiğini yazmaktadır. Aynı versiyon Kemalpaşazâde'nin Osmanlı Tarihi'nde (1502/03 civarı)[19] tekrar görülmektedir, fakat resmi hale gelen Neşrî'nin hikâyesidir. 1575 tarihinde, nişancıbaşı Feridun Bey yeni Sultan III. Murad'a, Osmanlı sultanlarına gelen ve sultanlar tarafından gönderilen mektuplardan seçmeleri içeren *Münşeat-ı Selâtin*'i[20] sunmuştur. Bu koleksiyon, Söğüt'ü bağışladığı ve hükümranlık alametlerini yolladığı sırada Alaeddin'in Osman'a gönderdiği sanılan hükümdarlık beratı ile başlamaktadır. Her bir mektubu, Osman'a ait olduğu sanılan cevaplar takip etmektedir. Aslında, bu belgeler bizzat Feridun'un kendisi tarafından kaleme alınmıştır. İkisini Harezm sultanlarının daha eski koleksiyonundan[21] adapte etmiş, geri kalanı da kendisi düzenlemiştir. Beratlar başlıca İslam sultanlarının görevleri hakkında geleneksel öğütleri içerdiği için, Feridun Bey'in "sahte belge düzenlemek"teki asıl amacı, yeni sultanı idare sanatı hakkında bilgilendirmekti; fakat nasihatini bu şekilde sunarken, Sultan'a, Selçukluların vârisi olduğunu hatırlatıyordu. Onal-

19 İbn Kemal, *Tevârih-i al-i Osman*, I. Defter, (haz.) Şerafettin Turan, Ankara, 1970.

20 Feridun Bey, *Münşe'atü's-Selâtin*, basılı nüsha, İstanbul, 1957.

21 Mükrimin Halil Yinanç, "Feridun Bey Münşeatı", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 77 (1922), s. 171-178; no. 78 (1922), s. 37-40.

tıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlıların Selçuklu hükümranlığını nasıl hukuki olarak miras aldıkları konusunda Neşrî'nin hikâyesi iyice yerleşmişti.

Osmanlı Şeceresi

Gaza önderliği Osmanlı hanedanının idaresi için yeterince meşruiyet sağlamıyordu. İslam hükümdarları gazilik iddiasında bulunabilirlerdi ve bulundular da. Müslüman devletlere karşı, geçmiş ve mevcut saldırıları haklı gösteren Selçuklu veraseti efsanesi 1500'ün hemen öncesine kadar netleşmemişti. Ancak 1400 ve 1500 arasındaki yüzyıl, Osmanlı soyunun, bu dönemdeki, Türk soyundan gelen komşu hanedanlardan daha asil olduğunu gösteren bir Türk şeceresinin yaratılmasına şahit oldu.

Osmanlı hanedanının yazılı kayıtları, II. Murad'ın kalemiyesinde görevli bir memur olması muhtemel Yazıcızâde Ali'nin (1421-1451), İbn Bibi (öl. 1284'den sonra)[22] tarafından Farsça olarak yazılan Selçuklu tarihinin Türkçe versiyonunu derlediği 1425 yıllarına aittir. Ancak, Yazıcızâde'nin Selçuknâmesi doğrudan tercüme değildir. İbn Bibi'nin metnine bazı materyal, özellikle de Oğuzların geleneksel destanlarından alınan unsurlar eklemiştir. "Oğuz" batı Asya'daki Müslüman Türkler için kullanılan umumi bir terimdir. Destan geleneği, Oğuzların atalarını, Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan gelen, tek tanrıya inanan -ki bu onu ilk Müslüman yapmıştır- ve dünya fatihi olan Oğuz Han'a bağlamaktadır. Oğuz Han'ın altı oğlu, bunların her birinin de dörder oğlu vardı. Oğuz'un bu yirmi dört torununun her biri, Türk geleneğinin Oğuzları ayırdığı yirmi dört boyun atasıydı. 1310 yılında, İranlı tarihçi Reşidüd-

22 M. Th. Houtsma (haz.), *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'apres Ibn Bibi*, (1902). [Türkçesi için bkz. İbn Bibi, *El-Evâmirü'l Alâiyye fi'l-Umuri'l Alâiyye* (Selçuknâme), 2 c., çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.]

din (öl. 1330) *Câmiü't-Tevârih*'ine, "Oğuzların tarihi ve ataları ve Türklerin sultanları ve hükümdarları"[23] başlıklı bir bölüm ilave ettiğinde, bu klişeleşmiş Oğuz "tarihi", edebi tarihyazıcılığında kendine bir yer edindi. Reşidüddin hikâyesi için muhtemelen sözlü bir kaynağı kullanmıştı, fakat onun bir tarihçi olarak ünü, Oğuz destanı hikâyesinin salâhiyetle muhafaza edilmesine yardımcı oldu. Onbeşinci yüzyıl boyunca Oğuz destanının Türkçe elyazmalarının kullanıldığına ve sözlü anlatım geleneğinin yaygınlaştığına dair deliller de mevcuttur.

Türkçe konuşan eğitimli kişiler arasında olduğu kadar cahil kişiler arasında da popüler olduğu görülen Oğuz geleneği, Osmanlı şeceresinin inşası için gerekli sözde-tarihi materyali sağladı. Oğuzlara ilk atıf Ahmedî'nin eserinde, Osman'ın babası Ertuğrul'un maiyetindeki "Oğuzdan çok kişi" ifadesinde görülmektedir.

Ahmedî daha fazla ayrıntılı bilgi vermiyor; fakat yirmi yıl sonra, Yazıcızâde, aynı olayı aktararak "Ertuğrul'un Kayı boyundan olduğu"na atıfta bulunur. Ertuğrul'un boyuna yapılan bu atıf, Reşidüddin'in okuyucuları için büyük önem ifade etmektedir. Çünkü onun Oğuz destanı versiyonuna göre, bu boyun -Kayı boyu- atası, dünya fatihi Oğuz Han'ın halefi olan, en kıdemli ve en büyük oğlu Gün Han idi. Dolayısıyla, bütün Oğuz boylarının liderliği haklı olarak Kayı boyundan gelenlere aitti. Daha sonraki bir hikâyesinde Yazıcızâde Kayı konusunda daha ayrıntılı bilgi vererek, Selçuklu hanedanının çöküşü üzerine, Anadolu beylerinin nasıl Osman'ı en büyük bey seçtiklerini, çünkü onun Kayı boyundan geldiğini anlatmaktadır. Bu meşhur "soy"u yaygınlaştırmak için II. Murad (1421-1451), Yazıcızâde'nin ve Reşidüddin'in eserlerinde görülen Kayı boyu sembolünü paralara bastırmıştır.[24]

23 Bu metnin tercümesi için bkz. Karl Jahn, *Die Geschichte der Oguzen*, 1996.

24 Atıflar için bkz. F. Sümer, "Kayı", *EI*².

Osmanlıların soyunu Gün Han ve Kayı'ya bağlamaları, 1450'lerde mevcut olan tek Osmanlı nesebi hikâyesi değildi. Reşidüddin'in Oğuz destanından farklı bir versiyona dayandığı muhakkak olan alternatif şecere, Osmanlı hanedanını Gün Han'a değil, fakat Oğuz'un altı oğlundan biri olan Gök Han'a bağlamaktadır.

Bu gelenek ilk kez yazılı olarak 1460'larda da Şükrullah'ın *Tevârih*'inde görülmektedir.[25] Bu şecereye Şükrullah, Osmanlı soyunun, Oğuz Han - Gün Han - Kayı şeceresi gibi, Oğuz ve Gök Han'dan geldiğini duyurmanın amacının, yalnızca Osmanlı hanedanını komşu hükümdarların gözünde yüceltmek olduğunu gösteren bir de hikâye eklemiştir. Şükrullah, 1449'da nasıl II. Murad'ın elçisi olarak Karakoyunlu Beyi Mirza Cihanşah'a (1430-1467) gittiğini nakleder. Karakoyunlu sarayında kendisine, Oğuz Han'ın Gök, Yer, Deniz, Gün, Ay, Yıldız adlarında altı oğlunun olduğunu gösteren "Moğolca yazılmış" bir kitap gösterilmiştir. Bu durum Mirza Cihanşah'ı, kendisi Deniz Han'ın soyundan Murad ise Gök Han soyundan geldiği için, gökyüzünün denize üstün olması gibi, Murad'ın soyunun kendi soyundan üstün olduğunu itiraf etmeye zorlamıştır. Oğuz şeceresinin diğer hikâyeleri vakanüvislerin kullanımları için halihazırda mevcuttu.

1460'ta, Enverî mahlaslı bir nazım yazarı,[26] Veziriazam Mahmud Paşa'ya, Yazıcızâde, Şükrullah veya sonraki kroniklerdekinden çok farklı olan ve içinde Osmanlılar ve soylarıyla ilgili hikâye bulunan bir tarihi destan ithaf etmiştir. Yazıcıoğlu gibi Enverî de, Oğuz Han'ın altı oğlu ve yirmi dört torunu olduğunu, Osmanlı soyunun Kayı'ya indiğini gösteren, şema halinde bir oğuz şeceresi sunmakta-

25 Şükrullah'ın Th. Seif edisyonu bu kısmı çıkarmıştır. Farsça metin M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (2. baskı, İstanbul, 1966), s. 212'de verilmiştir.

26 Mükrimin Halil Yinanç (haz.), *Düsturname-yi Enverî*, İstanbul, 1928.

dır. Enverî'nin şemasında, Reşidüddin ve Yazıcızâde'de olduğu gibi Kayı, Oğuz Han'ın torunu değil oğludur; fakat bunun fazla önemi yoktur. Oğuz Kağan'ın Nuh'un torunu olmasının "imkânsız" olduğunu ileri sürerek bu yazarların Oğuz destanı versiyonunu özellikle reddeder. Enverî'nin içinde, Selçukluların karışık hatıraları, İran destanları, Peygamber ve arkadaşlarının hikâyeleri ile birleştirdiği Oğuz destanının unsurları bulunan şeceresine göre, Oğuz Kağan, Oğuz Tümen Kağan adlı bir Türk reisin kızı ile Peygamberin İyaz isimli sahabesinin oğluydu. Oğuz Kağan'ın altı oğlundan biri, bütün Türkistan'ı idare eden Kayı veya Cemşid Han idi ve Osmanlılar bu Kayı-Cemşid Han'dan geliyorlardı. Bu şecere Peygamberin bir arkadaşının manevi soyu ile Türkistan Hanı'nın dünyevi iktidarını birleştirme özelliğine sahipti. Ancak yalnızca Enverî'ye ait bir heves olarak kaldı.[27]

Osmanlı hanedanının uzak Orta Asya ataları ile ilgili bu hikâyeler efsaneden başka bir şey değildir. Osman'ın yakın geçmişteki atalarına ait hikâyeleri ise, aynı derecede hayal ürünüdür. Bütün hikâyeler Ertuğrul'un Osman'ın babasının adı olduğu konusunda hemfikirdir, fakat daha sonra yarı-resmi hale gelecek olan şecerenin Osman'ın büyük babasını Süleymanşah olarak adlandırmasına rağmen, bu şahıs tamamen efsanevidir. Bu isme ilk defa Şükrullah'ın 1460 civarına ait *Tevârih*'inde rastlanır, hayatı ve ölümüyle ilgili hikâyeler Âşıkpaşazade, Bayatî ve 1480'den sonra Oruç'ta görülür. Bütün bu hikâyeler ayrıntıda farklıdır, fakat hepsi de maiyetini Doğu'dan Anadolu'ya getirdiği

27 Enverî'nin, Osmanlı hanedanını Peygamberin arkadaşlarına bağlaması hikâyesi, Akşemseddin'in, Peygamberin arkadaşı olan ve Arapların 672 İstanbul kuşatması sırasında öldürüldüğü sanılan Ebu Eyüb Ensarî'nin (İstanbul'da bir semt adı olan Eyüp burdan gelmektedir) mezarını "keşfi" hakkındaki hikâyelerin yayılması ile muhtemelen geçersiz hale geldi. Mezarın "keşfi" ve türbenin bağışı, Osmanlılar ile Peygamberin arkadaşları arasında doğrudan bir bağ sağlıyordu.

için Süleymanşah'a itibar eder ve yine hepsi, Süleymanşah'ın nasıl Türkistan'a dönmeye karar verdiği, fakat Fırat nehrini geçerken boğulduğu, oğlu Ertuğrul'u Anadolu'ya dönmek üzere bıraktığı konusunda aynı hikâyeyi aktarır.

Hikâye, Osmanlıların niçin önce kuzeybatı Anadolu'da ortaya çıktığını anlatır. Diğer yandan, ataları oldukları sanılan kişilerin destanları, daha doğudaki iyi tanımlanmamış bir bölgede geçmektedir. Ancak bu, tamamen gerçek dışıdır. Bu hikâye kabul görürken, Osman'ın dedesini Süleymanşah değil Gündüz Alp olarak adlandıran alternatif şecereler gelişmeye başlar. Gündüz Alp, onbeşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Ahmedî ve Yazıcızâde Ali'nin eserlerinde, Gök Alp isimli başka biriyle birlikte, Osman'ın babası Ertuğrul'un arkadaşı olarak görülür. Aynı şahıslar Enverî'nin şiirinde tekrar ortaya çıkar, fakat onlar Ertuğrul'un arkadaşları değildir. Gündüz Alp ile Gök Alp kardeştir ve Gündüz Alp Ertuğrul'un babası olmuştur. II. Mehmed'in veziri Karamanlı Mehmed Paşa'nın 1480 civarında tamamladığı bir Osmanlı tarihi,[28] konuya bir değişiklik getirir. Ona göre, Gök Alp, Gündüz Alp'in babasıdır; Gündüz Alp'in oğlu da Ertuğrul'dur. Osmanlı soyu hakkındaki bu iki versiyonda kararlı bir seçim yapan Neşrî olmuştur. *Tevârih*'inin elyazma müsveddesine[29] her ikisini de almıştır, fakat Süleymanşah'ın Ertuğrul'un babası ve Osman'ın dedesi olduğu "yaygın olarak bilinmektedir" sözünü eklemiştir. Gök Alp ve Gündüz Alp'ten gelen Ertuğrul'un, aynı adı taşıyan başka bir şahıs olduğu sonucuna varmış ve bu şecereyi eserinin sonraki nüshalarından çıkarmıştır. Neşrî'den sonra, Süleymanşah resmi olarak Osman'ın dedesi olmuştur.

---

28 Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, s. 343-362'de metnin Türkçeye tercümesi mevcuttur.

29 Franz Taeschner, *Cihannüma Die Altosmanische Chronik des Mevlana Mehmed Neschri*, Leipzig, 1951'de bu elyazmanın tıpkıbasımı mevcuttur. Bu metin hakkında bir tartışma için bkz. Menage, *Neshri's "History of the Ottomans"*.

Bu şeceredeki en önemli unsurlar, Osmanlı hanedanının kıdemli olduğunu göstermeye yarayan, Oğuzların kıdemli boyundan gelmeleri ve Osmanlıların atalarının nasıl kuzeybatı Anadolu'ya gelip yerleştiklerini anlatan, Osman'ın "dedesi" Süleymanşah hakkındaki hikâyelerdir. "Şecere"de araya giren isimler Oğuz Han destanındaki kahramanların isimlerinden alınmıştır ve hikâyelerden hiçbiri tam olarak diğerine benzemez. En tam olanı, Bayatî'nin 1481'de Şehzade Cem'in isteği üzerine yazdığı ve "ataların" yalnızca adlarından değil, kısaca yaptıkları işlerden de söz ettiği eseridir. Bunları *Oğuznâme*'den ve "halk arasında nakledilenler"den aldığını söylemektedir. Dünyanın azgın bir kurttan kurtarılması veya kuduz bir devenin sopayla dövülerek öldürülmesi gibi Osmanlı "ataları"nın yaptığı kahramanlıklar, popüler kahramanlık idealine uymakta ve gerçek sultanlara atfedilen başarılara benzemektedir.

Ancak Bayatî'nin şeceresi başka, daha önemli bir unsuru sergilemektedir. Hanedanın yalnızca Oğuz ve Kayı'dan gelmesi dolayısıyla meşru olmakla kalmayıp, Yaratılış'tan beri Ortodoks İslam'ı takip ettiği için din yoluyla da meşru olduğunu göstermenin sıkıntısı içindedir. Oğuz Han'ın kendisi, İbrahim zamanından beri tek tanrıya inanmaktadır. Daha sonra gelen "atalar"ından Bozdoğan Davud'a inanmıştır; Korkulu Süleyman'ın hizmetindedir ve Kurtarı Bey de İsa'nın ölüleri dirilttiğine şahit olmuştur. İslam ilahiyatına göre İbrahim, Davud ve Süleyman, İslam'ın Muhammed Peygamber yoluyla nihai vahyinden önce, ilahi vahiyler getiren peygamberlerdir. Bir başka Osmanlı atası, Yasu, rüyasında Muhammed'in vahiy haberini almış ve derhal İslam'ı kabul etmiştir. Diğer "atalar" dört Sünni halife ile temas halindedir. Bayatî'ye göre, "muzaffer Osmanlı hanedanı, ataları gibi, Dört Halife'yi sevenler arasındadır." Diğer bir deyişle, Osmanlılar ve ataları dindar ve Ortodoks

Sünni Müslümanlardır. Bayatî'nin hikâyesinin geri kalan kısmı sonraki "atalar"ın Abbasi Hâlifeleri ve Selçuklu sultanlarının hizmetinde olduğunu göstermektedir.

Oğuz şeceresini İslam'ın yaratılış nazariyesi ve kronolojisi ile birleştirerek, Bayatî iki meşrulaştırıcı unsuru bir araya getirmeyi başarmıştır: Osmanlılar Oğuz Han'ın kıdemli torunlarıdır ve onlar, İbrahim zamanından beri doğru yolu takip etmiş olan Sünni Müslümanlardır. Onaltıncı yüzyılda İslami unsur baskın konuma geçecektir. Hanedan Oğuz soyundan geldiğini beyan etmeye devam edecektir; fakat Türk kökenli olmayanların ağırlıkta olduğu onaltıncı yüzyıl Osmanlı sarayının kozmopolit yapısında, Türk Oğuz destanı gerçek önemini, dolayısıyla da meşrulaştırıcı bir efsane olarak değerinin bir kısmını yitirmiş olmalıdır. *Tâcü't-Tevârih*'de Saadeddin, Osmanlı efendilerinin "atalarını" sıralamış, fakat ona alışılmamış gelen Türk adlarını anlayamadığı için, en sona: "Vebâli anlatanın boynuna!" sözünü eklemiştir. Diğer bir deyişle, kendisi de bu konuda kuşkuludur.

Hanedanın İlahi Takdisi

Oğuz şeceresi Osmanlıların dünyevi saltanat iddiasını meşrulaştırmıştı; fakat teokratik bir devletin idarecileri olarak sultanlar dünyevi olduğu kadar ilahi meşruiyete de ihtiyaç duydular. onbeşinci yüzyıl boyunca İmparatorluğun kökeni hakkında efsaneler oluşurken, Tanrı'nın Osmanlı hanedanının saltanatını önceden takdir ettiği hikâyesi de bu efsanelere eklendi.

Popüler inanca göre, Tanrı rüya aracılığıyla insanla doğrudan konuşabildiği için, Osman ve babası ile ilgili hikâyelerde rüya motifini bulmak doğaldır. Karamanlı Mehmed Paşa'nın kroniği, putperest olarak gösterilen, Osman'ın babası Ertuğrul'un bir imamın evinde bir gece geçirdiğini

ve evdeki Kur'an karşısında nasıl saygı duyduğunu anlatmaktadır. Sonunda, Ertuğrul uykuya dalınca, Tanrı rüyasında ona Kendi Kelâmı'na -Kur'an- saygı ve itibar gösterdiği için, Ertuğrul ve soyunu yücelttiğini ve şereflendireceğini söylemiştir. Tamamen farklı bir rüya hikâyesi Enverî'nin biraz daha erken tarihli nazım kroniğinde görülmektedir. Burada, hanedanın atası olan Peygamberin arkadaşı, Han'ın kızı ile nişanlandıktan sonra rüyasında öldüğünü ve toprak olduğunu görmüştür. Bu topraktan bir ağaç, ağaçtan da altı kol çıkmıştır. Bütün insanlar bu ağacın altına toplanmış ve ağacın gölgesi bütün dünyayı sarmıştır. Peygamberin bir başka arkadaşı bu rüyayı, altı oğlu olacağı ve bunlardan birinin -Osmanlı hanedanı kastedilmektedir- soyunun dünyanın sonuna kadar yaşayacağı şeklinde tabir etmiştir. Enverî'nin rüya hikâyesi, şeceresi gibi, sonraki kroniklerin göz ardı ettiği bir özellik olarak kalmıştır. Bununla birlikte, ağaç motifi, resmi kabul görecek olan rüyada ana unsurdur. Hikâye ilk önce Âşıkpaşazade'nin kroniğinde ve kısa bir süre sonra da, çok küçük bir farkla, Oruç'un kroniğinde görülür.[30] Neşrî'nin hikâyeyi benimsemesi ona edebi tarihyazıcılığında bir yer kazandırmıştır.

Âşıkpaşazade'ye göre, Osman müstakbel kayınpederi derviş Edebalı'nın evinde kaldığında rüyasında Edebalı'nın koynundan bir ay çıkıp kendi koynuna girdiğini görür. Bunun üzerine, Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar ve gölgesi bütün dünyayı sarıncaya kadar büyür. Ağacın gölgesinde, eteğinde ırmaklar akan dağlar vardır. İnsanlar bu suyu içmekte, bahçelerini sulamakta veya pınarlar akıtmaktadır. Edebalı bu rüyayı, Tanrı'nın hükümdarlığı Osman ve onun soyundan gelenlere bahşettiği şeklinde yorumlar ve bunun üzerine kızını Osman'a nişanlar. Bu,

30 Ménage, *On the Recensions of Uruj's "History of the Ottoman"*.

muhtemelen 1470'ler ve 1480'lerde ortalıkta dolaşan pek çok rüya hikâyesinden biridir; çünkü Bayatî, Osman'ın "pek çok" rüya gördüğüne ve Edebalı'nın bunları uğurlu olarak tabir ettiğine kısaca işaret eder. Ancak bu kehanetli rüyanın Âşıkpaşazade'ye ait versiyonu bazı ufak değişikliklerle daha sonra gelen bütün kroniklerin hikâyelerinin temelini oluşturmuştur.

Âşıkpaşazade'nin hikâyesinin çekiciliği yalnızca, Tanrı'nın Osmanlılara hükümdarlığı bahşettiğini ispat eden hadiseden bahsetmesinde değil, Oğuz Kağan'a olan fiziki bağlılığın yanı sıra manevi bir bağ sunmasındadır. Kronikler Edebalı'yı evliya ve derviş şeyh olarak takdim etmektedir. Dervişlerin manevi nüfuzlarını bir şeyhden aldıkları kabul edilir, ki o şeyh de manevi nüfuzunu önceki bir şeyhten almıştır. Bu şekilde, Halifelerden biri, Sünni veya Şii eğilimli olmalarına göre Ebubekir veya Ali yoluyla Peygamber'e ulaşan manevi soy zinciri teşekkül etmişlerdi. Dolayısıyla, Osman'ın bir dervişin kızı ile evliliği hanedana manevi meşruiyet kazandırmış ve 1480'lerden sonra, hanedan efsanesinin tamamlayıcısı olmuştur.

Onaltıncı Yüzyılda Hanedan İdeolojisi

Onaltıncı yüzyıldaki olaylar hanedanın iddialarında yeni gelişmelere şahit oldu. 1502 yılında, İran'da Şii Safevi hanedanı iktidara geldi ve bunu Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasında yüzyıl süren düşmanlık takip etti. Müslüman bir hanedana karşı yapılan savaşı haklı göstermek ve Osmanlı tebaasının çoğunluğu arasında taraftar bulan Safevilerin meşruiyet iddialarının önünü almak için Osmanlılar karşı saldırıya geçtiler. Takip eden propaganda çabaları, Safevileri kâfir olarak gösteren bir imaj yarattı ve bu imajın yaratılması, Osmanlı ideolojisinde iki tür gelişmeye yol açtı. Bunlardan ilki, hanedan ve devletin ilk meşrulaştırması

olan *gaza* kavramının, Müslüman olduklarını iddia eden, fakat Osmanlı propagandasının kâfir ilan ettiği düşmanlara karşı yapılan gazayı içine alacak şekilde genişlemesiydi. 1549'da Şeyhülislam Ebussuud Efendi'ye, şeriatın Safevilere karşı savaşa izin verip vermediği, onlara karşı savaşanların gazi, ölenlerin şehit olup olmadığı hakkında bir soru soruldu. Ebussuud cevap verdi: "Evet, bu gazaların en büyüğü ve şehitliğin en yüksek mertebesidir."[31]

İkinci gelişme, Bayatî'nin şeceresine öndüzenleme getirilmesiydi: Safevilerin tam tersine, Osmanlı hanedanı, herhangi bir itizal ile lekelenmemiş olan Sünni İslamın hakiki temsilcileri ve savunucuları olarak tasvir edildi.

Bir başka dış faktör bu anlayışın oluşmasına yardımcı oldu. I. Selim'in 1516-1517'de Memlük topraklarını ilhakı ile Osmanlılar mübarek şehirler olan Mekke ve Medine'ye sahip oldular; böylece Abbasilerin bütün Müslümanların teorik lideri olan Halifelik iddiaları sona erdi. Bu olay, aynı zamanda I. Selim ve seleflerini İslam dünyasının en güçlü hükümdarları yaptı. Osmanlı sultanları kendilerini yalnızca gazi hükümdar olarak geleneksel rollerinde değil, İslam'ın en üstün liderleri, itizal ve kâfirliğe karşı Sünniliğin savunucusu olarak gördüler.

Bu muhteşem düşünce onaltıncı yüzyılda Osmanlı ideolojisinin dayanak noktasını teşkil etti. Bu dönemde ulema İmparatorlukta hâkim aydın sınıfı oluşturduğu için, bu iddiaları meşrulaştırmanın, Oğuz geleneği gibi edebi veya popüler destanlara veya kehanetli rüyalar gibi halk dinine değil, fakat tamamen bilgili tarihyazıcılığı ve medreselerin Ortodoks İslamına dayandığını görmek şaşırtıcı değildir.

Bu iddiaların bir yorumu, eski sadrazam Lütfi Paşa'nın 1541'de sadaretten azledildikten sonra yazdığı Osmanlı

31 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları*, İstanbul, 1972, 109.

Tarihi'nin girişinde görülmektedir.[32] Kesinlikle bu fikri ilk ortaya atan kişi olmayan Lütfi Paşa, Osmanlı Hanedanının geleceğine dair kehaneti, *kütüb-ü sitte*'den Ebu Davud'un külliyatında yer alan Muhammed Peygamberin bir hadisinde bulmuştur. Bu geleneğe göre Muhammed şöyle demiştir: "Her yüzyılın başında Yüce Allah bu cemaate (yani Müslüman topluluğa) imanı ve hükümranlığı yenileyecek birini (müceddid) gönderecektir." Zamanlamasında belli bir esneklikle, Lütfi Paşa bu en son "müceddidler"in Osmanlı sultanları olduğunu açıklar: Putperest Moğolların fethinden sonra Hicret'in sekizinci yüzyılında, Osman, İslam'ı ihya etmiştir; dokuzuncu yüzyılın başında I. Mehmet (1413-1421) Timur'un istilasının ardından imanı tazelemiştir; ve onuncu yüzyılın başında I. Selim (1512-150) Safevi kâfiri Şah İsmail'i mağlup etmiş ve şeriatı idame ettirmiştir. I. Selim'i imanın tazeleyicisi olarak gösterdiği bu hikâyenin sonuna Lütfi Paşa, Maveraünnehir ulemasının I. Selim'e gönderdiğini iddia ettiği, Safevi dinsizliğine karşı hak dini idame ettirdiği için onu öven mektupların manzum bir özetini eklemiştir.

Bu farazi mektuplar, her şeyden önce, "Halifelik tahtının Şahı" olarak tanımladığı Selim'in "dinsizliğin Hak Dinin Sarayını tamamen harap ettiği" bir zamanda yalnız başına gerçek dini savunduğunu ileri sürerek abartılı şekilde övmektedir: "Eğer şeriat ülkesi iyi durumda ise, bu tamamen Sultan Selim'in hükümdarlığı sayesindedir." Osmanlıların Sünni İslamın savunucuları olarak imajını güçlendirmek için Lütfi Paşa, Dört Sünni Halife'nin zamanından beri isyan ve itizal ile lekelenmemiş olarak kalan tek hanedanın Osmanlılar ve onların "örneği ve rehberi" olan Selçuklular olduğunu gösteren tarafgir bir İslam tarihi özetini de eserine ilave etmektedir. Hâce-i Sultani (Sultanın hoca-

32 Lütfi Paşa (haz.) Ali, *Tavârih-i Âl-i Osman*, İstanbul, 1922.

sı) olan Saadeddin, *Tâcü't-tevârih*'ine benzeri övgü dolu meşrulaştırmalar ile başlamaktadır. Saadeddin, "Halifelik hanedanları veya Saltanat soylarından hiçbirinin, kendisine ebedilik bahşedilen Osmanlı soyu gibi yüce bir makama ulaşmadığını" iddia etmektedir. Lütfi Paşa'nın, halifelik iddiasında bulunan meşhur şahsiyetlerden çoğunun itizal veya adaletsizliğe düştükleri görüşünü tekrar eder. Fakat Osmanlılar ideal İslami hükümdar tipine uymaktadır: Şeriata itaat etmişler ve hak dininden yana olmuşlardır, adaleti yaymışlar ve fitne ve fesadı ortadan kaldırmışlar, zulüm görenlere yardım etmiş ve isyanı bastırmışlardır. Sultan otoritesini doğrudan Tanrı'dan almaktadır: "Yaratıcı, Şah'a (yani III. Murad'a) otoriter hâkimiyet ve ebedi haşmet bahşetmiştir" ve bu önceden mukadder kılınmıştır. Saadeddin, Osmanlı hâkimiyetini muştulayan kehanet olarak Tanrı'nın ebedi Kelâmı olan Kur'an'dan bir ayeti misal olarak gösterir: "Allah sevdiği ve kendisini seven, İnananlara karşı merhametli fakat kâfirlere karşı kudretli, Allah yolunda savaşan ve hiç kimsenin ayıplamasından korkmayan bir şahsı dünyaya getirecektir."[33]

Lütfi Paşa ve Saadeddin'in Osmanlı efendilerine övgüleri, onaltıncı yüzyılın ortalarında sultanların kendilerini Halife-Peygamberin halefi ve İslam cemaatinin lideri, küffara boyun eğdiren gazi, itizale karşı İslamın savunucusu ve şeriatın destekleyicisi olarak gördüklerini belirtmektedir. Kur'an ve Peygamberin sünneti -ki Tanrı, Kelâmını onun aracılığıyla açıklamıştır- Osmanlı hâkimiyetiyle ilgili kehanetleri içermektedir; Osmanlılar, İslam hanedanları içinde en dindar ve hak yolda olanıdır; ve hüküm süren sultanların adlarını takip eden "Osmanlı soyu kıyamete kadar daim olsun" gibi ibareler, Osmanlı hâkimiyetinin dünyanın sonuna kadar sürmesi beklentisini dile getirmektedir.

33 Kur'an, 5. sûre, 59. *ayet*.

Bilindiği gibi, bu kavramları en veciz şekilde açıklayan Ebussuud'dur.[34] Hem Kanuni Süleyman (1520-15669) hem de II. Selim'i "İki Dünyanın Efendisi'nin halifesi" *(Halife-i Rabbilâlemin)*, "Muhammed Peygamberin haleflerinin Halifesi" *(Vâris-i hilâfeti'l kübrâ)*, "bütün insanları koruyan Tanrının gölgesi" *(Zillullah-ı zelil-i alâ kaffeti'l ümem)* olarak tanımlamaktadır. Onlar ilahi iradenin tecellisinin aracıdırlar *(Mahzar-ı kelimeti'llah-ı ülyâ)*; "dinin hükümlerinin geçerli kılınması için hâkimiyetleri önşart olan *(müeyyed-i mukaidü'd-din)*: "şeriatın kurallarının hüküm sürmesi için yolu açan ve hak dinin esaslarını destekleyenlerdir" *(Mümhid-i kavanin-i Şer'i mübîn)*. Onlar bütün Müslümanlar adına Mekke ve Medine'nin muhafızlarıdır *(Hâmiyü'l hamyi'l harameyn-i Muhteremeyn)* ve kendilerinden önce gelenler gibi, gazi hükümdarlardır *(Mücahidîn fisebilillah)*. Ebussuud'un terminolojisi genelde İslami olmasına ve asıl amacının hanedanı en üstün makam ve Sünni İslamın savunucusu ve yayıcısı olarak sunmak olmasına rağmen, hanedana dünyevi bir meşruiyet vermenin de yollarını aramıştır. Standart imparatorluk unvanı olan Han'ı muhafaza ettiği ve Oğuz Han'a ait Türk "şeceresi"ni hatırlatan şekilde, sultanı "Yeryüzünün Hakanı" olarak adlandırdığında, en üstün hâkimiyeti ifade etmek için Türk kitabelerini kullanmıştır. İlave olarak, sultanları "bütün Şahların Şahı" *(şehinşâh)* olarak adlandırarak İran hâkimiyet unvanını kullanmıştı ve "Romalıların (Rumların), Acemlerin ve Arapların Sultanı, Hükümdarların Fatihi" *(Kahirü'l kurumu Sultani'l-Arab ve'l-Acem ve'r-Rum)* ibaresiyle, belki de Osmanlı sultanlarının fetih yoluyla Arap, İran ve Bizans krallıklarına sahip olduklarını ifade etmek istiyordu. Ebussuud'un formülasyonunda sultanlar cihan hâkimiyeti iddiasında bulunmaktaydılar.

34 "Budin Kanunnamesi" ve "Üsküp ve Selanik Kanunnamesi"nin başlıklarında yer alır.

Özet

1500'lere doğru Osmanlı kronikleri, imparatorluğun kuruluşu ve hanedanın kökeni ile ilgili esasen tutarsız sözlü geleneğe dayanan bir hikâye düzdüler. Bu hikâyeye göre, Osmanlı sultanları, kıdemli bir boy yoluyla Oğuz Han'ın soyundan geliyorlardı. Osman'ın dedesi Süleymanşah, maiyetini doğudan Anadolu'ya doğru götürüyordu, fakat Fırat nehrini geçerken öldü.

Onun oğlu Ertuğrul ve maiyeti Anadolu'ya döndüler ve Selçuklu Sultanı I. Alaeddin'den, Bizans sınırında bulunan Söğüt'ü aldılar. Ertuğrul'un ölümünden sonra, onun oğlu Osman, ki hanedan adını ondan almıştır, kariyerine *gazi* savaşçı olarak başlamıştır. Kahramanlıklarına karşılık olarak Selçuklu Sultanı II. Alaeddin ona bir davul, bayrak, at, kılıç ve hilât göndermiş ve onu kendisine vâris olarak atamaya niyetlenmiştir. II. Alaeddin'in vâris bırakmadan vefatına kadar Osman kendisini resmi olarak Selçuklulardan bağımsız ilan etmemiştir. Edebalı'nın, Tanrı'nın kendisine ve soyuna hükümdarlık bahşettiği şeklinde yorumladığı bir rüya gördükten sonra, Osman bu varlıklı dervişin kızı ile evlenmiştir. İkinci Sultan, Orhan, bu evlilikten dünyaya gelmiştir.

Bu hikâyede dört tarihi hakikat mevcuttur: Osman, Orhan ve muhtemelen de Ertuğrul'un adlarıyla[35], Osman'ın Bizans sınırında kuzeybatı Anadolu'da küçük bir beylik kurduğu. Gerisi, Osmanlı egemenliğini meşrulaştırmaya yönelik efsaneden ibarettir. Oğuz Han'dan gelme hikâyesi

35 Osman'ın babasının adı konusunda bütün şecereler hemfikirdir. Dahası, İstanbul Arkeoloji Müzesi İslami paralar koleksiyonunda, her iki tarafında da "Ertuğrul Oğlu Osman bastırdı" yazılı bir gümüş para vardır. Bu paranın gerçek olduğunu kabul edersek, Osman'ın babasının adını teyit ettiğini söyleyebiliriz. Bkz. İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi'ye ait Sikke", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1980.

onbeşinci yüzyılda ortaya çıkmış ve açıkçası, Osmanlı soyunun komşu ve rakip hanedanlarınkinden daha asil olduğunu ispat etmeyi amaçlamıştır. Süleymanşah hikâyesi ve Fırat nehrinde ölümü 1450'den sonra ortaya çıkmıştır. Öyle görünüyor ki bu hikâyenin amacı, Osman'ın hayali atalarının kaynağı olan Oğuz destanlarının daha doğuda meydana gelmesi ile Osman'ın beyliğinin kuzeybatı Anadolu' da kurulduğu hakikatini uzlaştırmaktı. Alaeddin'in Osman'a Söğüt'ü nasıl bağışladığı hikâyesinin son versiyonu 1480'lerde ortaya çıkmıştı; fakat Ertuğrul'un Selçuklu himayesi ile batıda yerleşmesine dair hikâyeler 1400'lerden beri gündemdeydi. Alaeddin'in Osman'a nasıl alametler gönderdiği hikâyesiyle birlikte, 1450'lerde ikinci Selçuklu teması ortaya çıkmıştır. 1490 civarında Neşrî, II. Alaeddin'in Osman'ı kendisine halef ilan etmek niyetinde olduğunu söyleyerek son noktayı koymuştur. Kuruluş efsanesindeki bu unsurlar, Osmanlıların Selçuk hâkimiyeti ve topraklarına meşru halef olduğunu kati şekilde "ispat etmiştir".

Osman'ın rüyası, Osmanlı hâkimiyeti için ilahi desteğin kanıtıydı ve sultanların mübarek bir adamın kızından gelmeleri hanedana manevi bir soy bağı kazandırıyordu. 1500'lerden sonra tarihçiler bu unsurları İmparatorluğun kuruluş hikâyelerinde muhafaza ettiler, fakat bazen de, Kur'an ve Peygamberin sözlerinde Osmanlı hakimiyeti ile ilgili kehanetler bularak, hanedanın ilahi kutsanmasına başka "deliller" ilave ettiler.

Onbeşinci yüzyılın başlarında sultanlar, en baştan beri hanedanın gazayı birinci vazifeleri saydığını gösteren gazi unvanını benimsediler. Onbeşinci yüzyıl kronikleri, ilk sultanları ve savaşçılarını, popüler gazi destanlarının kahramanları gibi tanımlama geleneğini sürdürdü. Onbeşinci yüzyıl boyunca, bu dini kahramanlık ideallerinin hanedan idealinin ana özelliği olduğu muhtemeldir. Bu, 1400'den

sonra da devam etti; fakat 1500'e doğru yerlerini, şeriatın yükümlülüklerinden birini yerine getirmek üzere Sünni İslamın gaza anlayışına bıraktılar. İlk gazi geleneği, sultanları, Ebu Müslim ve diğer popüler destan kahramanlarına benzetmiştir: 1500'lere doğru kronik yazarları hanedanı Peygamber ve Dört Halife'den beri en büyük *gaziler* olarak yüceltiyordu. Sünnilik hanedan ideolojisinin kaynağı olarak Şiiliğin yerini almıştı. 1500'den sonra Safevilerin yükselişi, Osmanlıların Sünniliklerini vurgulama eğilimini daha da güçlendirdi. Safevi kâfirliğine karşı "Hak dini" savunma ihtiyacı ve 1517'den sonra Mekke ve Medine'nin muhafızı olmaları, Osmanlı sultanlarını onaltıncı yüzyılda iddialarını büyütmeye yöneltti. Sultanlar ve onların propagandacıları, kendilerini yalnızca İslamın yayıcıları olarak değil, Tanrı'nın arzusunu duyurma aracı olan Sünniliğin tek meşru savunucuları olarak takdim etmeye başladılar. Halife unvanının da alınmasıyla, muhtemelen 1550 civarında, bütün İslam dünyasının liderliği iddiasında bulundular.

İlk Dönem Osmanlı Tarihinde Düstur ve Düzmece*

Colin Imber

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile ilgili rivayetlerin çoğu, esasen, Oruç'un *Tevârih*'i, çeşitli düzeltilmiş nüshalar halindeki *Anonim kronikler* ve Âşıkpaşazade'nin *Tevârih*'i gibi onbeşinci yüzyıl sonu veya onaltıncı yüzyıl başında kaleme alınmış bir grup Türkçe metne dayanmaktadır. Söz konusu metinler 1422'ye kadar gelen olaylar hakkında, artık o zaman mevcut olmayan, fakat 1422'den kısa bir süre sonra düzenlenmiş farklı bir kronik olması muhtemel ortak bir kaynağı paylaştıkları için ayrı bir grup oluştururlar. Bu metinlerdeki malzeme, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, Osman'ın dönemi hakkında daha sonraki bütün hikâyelerin kaynağını oluşturmuş ve etkilerini yirminci yüzyılda sürdürmüştür. Modern araştırmacılar bunların ri-

* Orijinali: "Canon and Apocrypa in Early Ottoman History", C. Heywood ve C. Imber (haz.), *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, The Isis Press, Istanbul, 1994, 117-137. Çeviri: Fatma Acun.

vayetlerinin ayrıntılarının çoğunu ret, fakat genelde ana hatlarını kabul etmişlerdir. Özellikle, Osman ve maiyetinin gazi veya göçebe olduğu veya göçebelikten gaziliğe nasıl geçtiklerini açıklama konusunda halen de devam eden tartışmalar bu metinlerdeki temalara dayanmaktadır. Bu anlamda, bu grup kronikler tarihçinin "düstur"unu (canon) oluşturur.

Diğer yandan, tarihçilerin, tarihi hiçbir zaman kaynak olarak kullanmadıkları ve Osmanlıların kuruluşunu belirlemede değersiz gördükleri, Türkçeden başka dillerde yazılmış, ilk dönem Osmanlı tarihinin farklı hikâyeleri mevcuttur. Bunlar, birkaç nüshası bulunan ve en sonuncusu 1538 İtalyanca versiyonu olan Spandugnino'nun *Osmanlı İmparatorlarının Kökenleri Üzerine*'si; 1514 tarihli İtalyanca *Historia Turchesca*; Çekçe ve Lehçe metinleri mevcut olan, Sırp Konstantin Mihailoviç'in Hatıraları; ve Mısırlı İbn Hacer el-Askalani'nin 1450 civarında Arapça kaleme aldığı *İnba' el-Gumr*'dur. Bu metinler de Osmanlı tarihçisinin "düzmecelerini" (apocrypha) oluşturur.

İlk bakışta, bu "düzmece" tarihleri kabul etmemek için geçerli nedenler mevcuttur. Öncelikle, bunlar Türkçe değildir. Bu bile, bunların yalnız başına Türk tarihinin kaynakları olmaları bir yana, hakikatte Türk geleneğinden geldikleri hakkında da şüphe uyandırır. Osmanlı sultanları hakkındaki hikâyelerin tarihi olmadığı aşikârdır; sultanların adlarını ve silsilesini gösteren "hükümdar listeleri" bile yanlıştır. Ancak bu metinlerin yakından tahlili, en azından bazı ayrıntılarda Türk geleneğini yansıttıklarını ve yer yer "düstur" ile benzerlikleri olduğunu göstermektedir. Aşağıda verilen örnekler "düzmece"deki hükümdar listelerini ve İmparatorluğun kuruluşu ve Osman'ın dönemiyle ilgili "düzmece" hikâyelerdeki birkaç ayrıntıyı inceleyerek bunların "düstur"a nasıl bağlandığını göstermektedir.

Düzmece Hükümdar Listeleri

(i) Spandugnino

Spandugnino, 1503-1509 arasında İstanbul'da yaşadıktan sonra İtalya'ya dönüşünde Osmanlı İmparatorluğu tarihi manzarasını tasvir eden bir İtalyan Rumu'dur. *Tarih*'inin birkaç düzeltilmiş nüshası mevcut olup, en son 1538 nüshasında[1] yer alan hükümdar listesi, "düstur"daki silsile ile aynıdır: Ottomano (Osman) -Orchano (Orhan)- Caxi Condiciaro olarak bilinen Amurath (I. Murad) -Ildrim Baiasit (Yıldırım Bayezid)- Mehemeth (I. Mehmed). Ancak burada bile Sultan Mehemeth'in adında uydurma etkiler görülmektedir. 1513 tarihli ilk İtalyanca nüshada bu hükümdarın adı yalnızca Sultandır, henüz Sultan Mehemeth değildir. Ancak Sultanın biyografisindeki ufak ayrıntılar onun, düsturdaki I. Mehmed olduğunu belirtmektedir. Spandugnino, onu, I. Bayezid'in oğlu ve II. Murad'ın babası olarak tanımlar ve "Çağatay İmparatoru" babasını yendikten sonra İmparatorluğu kurtardığını kaydeder. Daha sonraki 1538 nüshası ona düsturda geçen Mehemeth adını verir, fakat düzmecedeki "Sultan" adı ile birleştirir ve daha önceki metinlerde yer alan Sultanın kısa biyografisi ile I. Mehmed'in bir zamanlar ayrı, fakat oldukça karmaşık biyografisini birleştirir.

Spandugnino, Oğuz milletinin mütevazı bir çobanı olarak betimlediği hanedanın atası hakkında bir de hikâye sunmaktadır. Bu, açıkça hanedanın Oğuz şeceresi ve göçebe kaynaklı düstur hikâyelerinin bir tasviridir. 1538 nüs-

---

1 1513 nüshası için, bkz. "La cronaca italiana di Teodoro Spandugino", Christiana Villain Gandossi, *La Mediterrane aux XIIe-XVI Siecles*, Londra, 1983, s. 158-160. Bu nüshanın Fransızca tercümesi için bkz. Theodore Spandouyn Cantacasin, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz* (haz.) C. Schefer, Paris, 1896, s. 5-25. 1538 nüshası için bkz. C. Sathas, *Documents inedits relatifs a l'histoire de la Grece au Moyen-Age*, c. IX, Paris, 1890, s. 138-139.

hası, bu atanın adını "deli, mecnun" anlamına gelen Pazzo olarak verir ve "Türk yazarlardan hiçbirinin Pazzo'dan başka bir ad vermediğinde" ısrar eder. Bu da düsturu hatırlatmaktadır. I. Murad'ın bir özelliği olarak verdiği "gazi" terimini açıklarken, 1538 tarihli nüshasında Spandugnino, bunu "cesur ve yürekli" olarak tanımlar. Ancak 1513 nüshasında "cesur ve pervasız" *(valente, sbardelato)* olarak farklı şekilde tanımlar. Bu da, Fransızca nüshada "ahmak, akılsız" *(hardy, sans raison)* olarak görülür. *Sbardelato, hardy* ve *sans raison*, "deli, mecnun" ve "ahmak, pervasızca cesur" anlamlarındaki *deli*ye karşılık gelen bütün bu tercümeler gazi teriminin popüler anlayışını yansıtmaktadır. Türk kronikleri Osman'a daima Osman Gazi olarak atıfda bulunur ve öyle görünüyor ki, Spandugnino bunu Gazi oğlu Osman olarak anlamıştır. Gazi teriminin anlamı üzerine yaptığı sorgulamalar, bunun nihayette Pazzo'ya karşılık olarak kullandığı deli anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Böylece, farklı bir şekilde olmasına rağmen, Pazzo düstur geleneğini yansıtmaktadır.

(ii) The Historia Turchesca

1514 tarihli *Historia Turchesca*'nın girişinde yer alan Osmanlı Sultanları tarihi,[2] Osmanlı hanedanının 1300'de Ziç adlı biri ile başladığını, Onun oğlu Osman'ın ilk fetihleri yaptığını bildirmektedir. 1328'de Orcano Ottomano'nun yerine geçmiş, 1350'de de Marothei Orcano'nun yerini almıştır. Bu da Panzarte ve Solimano adlarında iki oğul bırakarak 1373'de vefat etmiştir. Panzarte Soliman'ı öldürerek tahta geçmiş, onun yerini de 1381'de de Calapino almıştır. Metin, "başkaları bunun Eldrin Baiasit olduğunu belirtmektedir" şeklindeki Calapino hakkında bir kayıt da ilave

2 Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300-1515)* (haz.) I. Ursu, Bükreş, 1910, s. 1-10.

etmektedir. Bu Calapino (veya Eldrin Baiasit), Orcano ve Macometto adlarında iki oğul bırakmıştır. Orhan tahta geçmiş, fakat iki yıl sonra Macometto onu öldürmüştür.

Osmanlı sultanları ile ilgili bu liste karmaşıktır, fakat büyük ölçüde izah edilebilir. Ottomano'nun Osman olduğu açıktır. Bazı düzmece gelenekler onu Osmancık yer adına bağlamaktadır; burada olan da budur. Bu versiyonu nakleden kişi, Osman'ın, Otoman Ziç (Osmancık) adlı bir kasabayı feth ettiğini söyler ve yer adının Ottomano (Osman) ve babasının adının birleşmesiyle oluştuğunu açıklar. Dolayısıyla hanedanın kurucusu olan Ziç'in adı, bir yer adının son ekinden gelmektedir. Osman'a halef olan Orcano ve Marothei'nin, düstur geleneğinin Orhan ve I. Murad'ı olduğu aşikârdır. Ancak Panzarte, Bayezid'in bozuk hali değil ise, izahı zordur. Eğer ardından Calapino gelmeseydi, Panzarte'nin kardeşi Solimano da esrarengiz bir şahsiyet olarak kalacaktı. Her iki adın da orijinal kişisi, I. Bayezid'in öz oğlu Süleyman Çelebi'dir. "Çelebi" (Türkçe şehzade) unsuru, İtalyancada Calapino olarak geçen başka bir adamın adını oluşturmak üzere ayrılmıştır. Hakikatte Süleyman Çelebi kardeşi tarafından öldürüldü. Eldrin Baiasit açıkça Yıldırım Bayezid'dir. Bayezid'in Orcano (Orhan) adlı bir oğlu yoktu, fakat Süleyman Çelebi'nin vardı. 1413'te kuzeni Orhan'ı değil, kardeşi Musa'yı öldürerek iç savaşın galibi olarak yükselen Macometto, Bayezid'in oğlu I. Mehmed'dir.

Historia Turchesca'daki sultan listelerinin karmaşık olduğu söylenebilir, bu da listelerin Osmanlı geleneğini yansıtmadığı sonucuna götürebilir. Yazarın listeleri Türk olmayan materyal ile süslemesi -örneğin Türklerin Truva kökeni hikâyesi- bu izlenimi güçlendirmektedir. Ancak bu listelerin Türk geleneğine dayandığı neredeyse kesindir. Karmaşık olabilir, fakat karmaşa düstur kronikleri ve diğer Türk "tarihi" materyalinin de özelliğidir. Bunların Osmanlı idarecilerinin Osman'ın babası Ertuğrul'dan geldiğinde

hemfikir oldukları doğrudur, fakat Osman'ın ataları ve sultanların akrabalarının durumu *Historia Turchesca*'daki hükümdar listeleri kadar karmakarışıktır.[3] Yanlışlığın gerçekdışılığı yansıtması gerekmez. Diğer yandan, *Historia Turchesca*'daki hükümdar listesini gerçek Osmanlı geleneği kabul etmek için daha geçerli bir neden vardır. *Historia*'nın başlıca kaynağı, 1470 ile 1510 arasında Osmanlı hizmetinde bulunan Giovanni-Maria Angiolello başta olmak üzere İtalyanların hatıralarıdır. *Historia*'nın "Türk Tarihi", muhtemelen bu nedenle yazarın Türkiye'de duyduğu ve belki de Yeniçeri veya kapıkulu askerleri arasındaki yabancılar tarafından bilinen hikâyeleri yansıtıyordu.

(iii) Konstantin Mihailoviç'in Hatıratı

Mihailoviç'in *Hatırat*'ına dahil ettiği ilk Osmanlı Sultanlarının hikâyeleri[4] benzer kaynaklı olmalı; çünkü o da, 1450'nin kısa bir süre sonrasından 1463'e kadar kapıkulu askeri olarak hizmet etmiştir. II. Murad'dan önceki sultanları şu şekilde sıralar: Şih[5] oğlu Otman (Osman) - Mustaffa - Aladin - Morat - Sultan. Bu listede yalnızca Otman (Osman) ve Morat (Murat) düstura uyar. Osman'ın babası Şih'in adının *Historia Turcheska*'nın Ziç'i olduğu ve Os-

3 Örneğin, Türk kaynaklarında, Gündüz Alp adı ilk olarak Ahmedî (1400 civarı) ve Yazıcızâde'nin (1425 civarı) eserlerinde, Gök Alp adlı diğer bir kişi ile birlikte, Osman'ın babası Ertuğrul'un arkadaşı olarak görülür. Enverî'nin (1465 civarı) *Düsturname*'sinde Gündüz Alp ve Gök Alp kardeştir ve Gündüz Alp, Ertuğrul'un babasıdır. Karamanlı Mehmed Paşa'nın (1480 civarı) kroniği, Gök Alp'i Gündüz Alp'in babası Ertuğrul'un dedesi yapar. Anonim Oruç metinlerinde, Osman'ın babası veya kuzenidir. Âşıkpaşazade'de ise Osman'ın kardeşidir.

4 Konstantin Mihailoviç'in *Memoirs of a Janissary*, İngilizce tercümeli Çekçe metin Benjamin Stolz tarafından yayına hazırlanmış, Svat Soucek tarafından tarihi yorum ilave edilmiştir (Ann Arbor, 1975), s. 30-38.

5 Mihailoviç'in *Hatırat*'ının hiçbir nüshasında Şih görülmüyor. Benjamin Stolz ve Svat Soucek, *age*, xxviii.

mancık yer adının son ekinden geldiği aşikârdır. Mustafa için bir açıklamamız yok. Aladin düstur geleneklerindeki şahıslardan biri olabilir. Bu, Alaeddin isimli bir Selçuklu Sultanını, Osman ve babasının hamisi olarak verir ve aynı şahıs Spandugnino'nun *Osmanlı İmparatorlarının Kökenleri Üzerine*'sinde de görülür.

Mihailoviç'in bildiği bir gelenek Alaeddin adını bir Selçuklu Sultanından, Osman'ın hayali oğluna dönüştürmüş olabilir. Mihailoviç'in Sultan olarak adlandırdığı uydurma hükümdar Spandugnino'nun ilk nüshasında da görülür, fakat her iki yazar da bu hükümdarın biyografisinin ayrıntıları konusunda farklı bilgi verir.

Hatırat'ın tarihi ilk bakışta içerik konusunda güven vermiyor. Mihailoviç'in Hükümdar listesi, kâğıda dökülmeden uzun yıllar önce Türkiye'de duyduklarından kaynaklanmaktadır, dolayısıyla hafıza kaybına uğradığı da düşünülebilir. Metin, Sırpça olduğu sanılan orijinalinden, mevcut Çekçe ve Lehçe nüshalarına çevrilişi sırasında başka değişmelere uğramış olmalıdır. Ancak, bunun esasında Osmanlı geleneğinin doğru bir yansıması olduğuna şüphe yoktur. Belli hikâyeler ve isimler düstur ile, daha ilginci Osmanlı arşiv malzemesi ile bağlantılıdır.

Bu arşiv malzemesi, onaltıncı yüzyıl Bursa Sancağı tahrir defterlerinde görülen vakıf ve mülklere ait kayıtlardır. Örneğin 1521 tarihli defterde "Sultan Alaeddin zamanından" beri mevcut olan ve diğeri "Sultan Alaeddin"den kalma iki vakıf kaydedilmiştir.[6] Bu kayıtlar hem düstur geleneğinin Selçuklu Sultanını hem de Mihailoviç'in Aladin'ini hatırlatmakta ve adı geçen kayıtların efsanevi bir sultan adına düzenlenen vakfiyelerle "doğrulanan" vakıflara ait olduğunu ve gerçekliğini daha sonra tahrir yazıcılarının da kabul ettiğini düşündürmektedir.[7] Aynı defter "Sultanın

6 Barkan ve Meriçli, *Hüdavendigar Livası*, 1009 ve 1010 nolu kayıtlar.

7 Gerçekliği şüpheli vakıfları Bursa civarında bulmak gerçekte şaşırtıcı değildir. 1402'de Timur'un ordusu şehri yağmalamış ve bölge 1402-1406 arasın-

nişanı" ile tasdik edilen vakıfları ve "merhum Sultan Han'ın vakıfları" başlığı altında ayrı bir kaydı içermektedir. Defterler, "merhum Sultan" tarafından bahşedilen mülkleri de kaydetmektedir.[8] Yalnızca "Sultan" adını taşıyan bir Osmanlı hükümdarı yoktur. Bu ad Mihailoviç ve Spandugino'nun ilk nüshalarında geçmektedir. Bu durumun defteri düzenleyen kâtibi de şaşırttığı muhakkaktır. O da problemi, Spandugnino'nun 1538 nüshasındaki gibi, "Sultan"ı I. Mehmed olarak tanımlayarak çözmüştür. "Merhum Sultan Han'ın vakıfları"na[9] şu notu eklemiştir: "Sultan Han diye adlandırılan şahıs Çelebi Sultan Mehmed olduğu için, tanınabilmeleri için buraya dahil edildi." Yazar, düzmece geleneğine göre Sultan'ın II. Murad'dan önce geldiğini biliyordu. Bu da Sultan'ın, Murad'ın öz babası (Çelebi) I. Mehmed olarak tanımlanmasını mümkün kılıyordu. Bu örneklerde olduğu gibi, düzmece geleneği gerçek Osmanlı belgelerindeki bilmeceyi çözmeye yardım etmektedir.[10]

(iv) İbn Hacer el-Askalani

Osmanlı sultanlarına dair, muhtemelen 1400'den biraz sonra ve 1450'den önceki döneme ait daha eski bir şecereye,

da Osmanlı iç savaşı sırasında başka mücadelelere sahne olmuştur. II. Murad'ın kardeşi Mustafa Iznik'te kısa süren bir idare kurduğunda, Ekim 1422 ve Ocak 1423 arasında bölgede yine savaş olmuştur. Timur şehri harap ettiğinde bütün kayıtların kaybolduğu düşünülebilir. Şahısların elinde bulunan ve toprakla ilgili haklarını gösteren pek çok belge de bu iç savaş sırasında kaybolmuş olabilir. Dahası, pek çok kişi muhtemelen bu anarşi dönemini toprağı işgal ve gasp etmek için kullanmıştır. Bu tasarrufçular, hatta beratlarını kaybetmiş olan hak sahipleri, toprakla ilgili haklarını tahrir heyetine ispat etmek için uygun belgeleri sahte olarak düzenlemek zorunda kalmış olabilir. Bunlardan bazıları, yalnızca sözlü gelenekten bildikleri fakat gerçekte asla yaşamamış olan idarecilerin nişanlarını taklit edeceklerdir.

8 Barkan ve Meriçli, *age*, 577, 601, 645 ve 647 nolu kayıtlar.

9 Barkan ve Meriçli, *age*, 171 ve 173 nolu kayıtlar.

10 Prof. Beldiceanu-Steinherr "Sultan" adına Aydın tahrir defterlerinde de rastlamıştır. O da bu adı, I. Mehmed olarak tanımlamıştır. Prof. Beldiceanu-Steinherr'e bu gözlemi için teşekkür ederim.

İbn Hacer el-Askalani'nin *İnba el-Gumr*'unda rastlanmaktadır.[11] Bu eser, İbn Hacer'in uzlaştırmayı hiç düşünmediği ve dolayısıyla daha sonra şerh yazanları ve kopya edenleri şaşırtan bir şecere içermektedir. Düstur şeceresini bildiği aşikârdır; çünkü örneğin I. Mehmed'in vefatını bildiren yazıda bu görülmektedir: Sultan Muhammed Jalab, Kirishi diye adlandırılır, Abu Yazid oğlu, Murad oğlu, Urkhan ve Uthmanjik oğlu.[12] Ancak I. Bayezid ile ilgili iki kayıtta durum karışır. 805 yılının *Olayları* başlığı altında yer alan Bayezid'in ölümü ile ilgili kayıt, düsturdaki şecereyi de vermektedir: Abu Yazid, Murad oğlu, Adrakhan (= Orhan, vav [v] dal [d] olarak yanlış okunmuştur) oğlu, 'Uthman oğlu Timur'a esir düştüğünde öldü.[13] Ancak 805 yılındaki *Vefiyat* başlığı altında yer alan Bayezid'in şeceresi düstura uymaz: Abu Yazid, Murad Bak oğlu, Urkhan oğlu, Sulayman oğlu, 'Uthman oğlu.[14] Süleyman adı düsturun Hükümdar listesine eklenmiştir. Eserin Haydarabad nüshasının derkenarında[15] alternatif, daha uzun bir şecere bulunmaktadır: "... 796 yılında selefler sırasıyla, Ardan Adrakhan oğlu Murad, Ali oğlu, Uthman oğlu, Süleyman oğlu, Uthman oğludur." İki şecere arasında uzlaşma eserin başka bir yazma nüshasında görülür: Abu Yazid, Murad Bak oğlu, Urkhan Bak oğlu, Ali oğlu, Salman oğlu, 'Uthman oğlu.[16] Bu son şecere, Haydarabad nüshasını düzenleyen kişinin verdiği şecereyle de aynı olup, müstensih tarafın-

11 İbn Hajar al 'Askalani, *Inba al-ghumr bi-anda'al-'umr* (haz.) Hasan Habashi, Kahire, 1969-1972.

12 *Age*, c. 3, s. 294.

13 *Age*, c. 2, s. 226.

14 *Age*, c. 2, s. 255.

15 *Inba' al-Ghmur*'un Kahire edisyonu, ne yazma nüshaların ne de derkenarların herhangi birinin tarihini vermektedir. Dolayısıyla, metinlerin bu kaynaktan nasıl yayıldığını belirlemek mümkün olmamaktadır.

16 Köprülü Kütüphanesi, İstanbul, no. 1007, c. 1, 166a, H. İnalcık, "İbn Hacer'de Osmanlılara Dair Haberler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI (1948), s. 524'te yayımlanmıştır.

dan makul hale getirildiği görülmektedir. Müstensih yalnızca izahı güç olan Ardan adını çıkarmış ve 'Uthman'ın adını yalnızca bir kez anmıştır.

Bu karışıklık, İbn Hacer'in bir editör olarak muhakemesinin yetersizliğinden doğmuştur. Düstur şeceresini bilmektedir, fakat 796 yılının *Vefiyatı* altına bir tek satır olarak sıkıştırılan ve I. Murad'ın ölümünü ilan eden kısa bir Osmanlı tarihinde görülen düzmece şecereyi de bilmektedir.[17] Onun özensiz kronolojisi, bu vefat ile ana metnini uzlaştırmak için bir çaba sarf etmediğini göstermektedir. Murad'ın halefi Bayezid'e ait atıflar 793 ve 795 yıllarına ait *Olaylar* başlığı altında verildikten sonra, 796'yı Murad'ın ölüm yılı olarak gösterir. *Vefiyat*'daki Murad'ın şeceresi de *Inba*'nın başka yerlerindeki Osmanlı şecerelerine uymamaktadır. Muhtemelen İbn Hacer eserine, biri düstur versiyonu, diğeri de 796 *Vefiyatı* altında görülen düzmece iki şecere koymuştu. Daha sonraki kopyacılar ve şerh yazarları, bu iki versiyonu uzlaştırmak için metin üzerinde sistematik olmayan bazı düzeltmeler yaptılar. Ancak sonuç tam bir karmaşa olmuştur.

Vefiyat o "Tarih"i Osmanlı hükümdar listesini takip eden şekilde verir: Rum Beyi Murad, Adrakhan oğlu, Ardan Ali oğlu, 'Uthman oğlu, Salaman oğlu, Türkmen 'Uthman oğlu ve her bir hükümdarın dönemine ait kısa bir "tarih" sunar. İlk bakışta İbn Hacer'in "tarih"i tümüyle hayal ürünü gibi gözükmektedir. Ancak yakından incelendiğinde, İbn Hacer'in bilinmeyen kaynağının Türkçe olmakla kalmayıp, bunun düstur geleneğiyle de bağlantılı olduğu görülmektedir.

Murad, Adrakhan (=Orhan) ve bir yerine iki şahıs olarak görünmesine rağmen 'Uthman düsturda geçen hükümdardır. Ardan'ın Ardan Ali adıyla anılması izah edilemez görülüyor. Ancak İbn Hacer'in (Ardan) Ali'si, Mihailo-

17 İbn Hajar, *age*, c. 1, s. 484; H. İnalcık, *agm*.

viç'in Aladin'i gibi düstur geleneğini etkilemiştir.[18] Salman'ın, düstur geleneğinin Osman'ın dedesi olarak kaydettiği ve adı *Oxford Anonymous Chronicle*'da (Oxford Anonim Tevârihi) Salmanşah olarak geçen Süleymanşah olduğu açıktır.[19] Dahası, İbn Hacer'in vefiyat "Tarih"inin ilk üç hükümdara atıfları Türk düstur geleneğini yansıtmaktadır. Birinci 'Uthman'ın *Türkmen* olarak tanımlanması, Osman'ı kabile lideri yapan geleneği temsil etmektedir: İbn Hacer, onun halefi Salman hakkında şunları söyler, "Kutsal Savaş (mutatawwi'ah)[20] gönüllülerinden birisi ile birlikte gaza yapmıştır. Cesareti ve kahramanlığı ile meşhur olmuş ve maiyetindeki insanların sayısı artmıştır." Burada Salman haline dönüşen, savaş arkadaşı, ki bu muhtemelen (Köse) Mihal'dir, ile birlikte *gazi* olarak görünen düstur geleneğinin Osman'ıdır. İbn Hacer, Salaman'ın halefi 'Uthman hakkında şöyle yazar: "Bursa'yı feth etmiş ve 730 civarında orada yerleşmiştir." Bu, düsturun şerefini Osman ve Orhan arasında paylaştırdığı, Bursa'nın tarihi fethine bir atıftır.

Buradaki olay, İbn Hacer'in *İnba*'ya dahil ettiği vefiyat "Tarihi"nin yazarının, ilk Osmanlı idarecileri hakkında üç ayrı geleneği bilmesidir: Göçebe, *gazi* ve Bursa'nın fatihleri olarak. Düstur kronikleri bu üç geleneği Osman'ı anlatırken birleştirirler. İbn Hacer'in geleneği bu gelenekleri ayrı tutmuş ve her birini ayrı bir hükümdara atfetmiştir.

Düzmece Şahıslar ve Düzmece Olaylar

Düzmece hükümdar listelerinin incelenmesi, onların aslında Türk kökenli olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeni ve ilk hükümdarlar hakkındaki düz-

18 Aşağıda, *Alaeddin Paşa* başlıklı kısma bakınız.

19 Bodleian Library, Oxford, MS Marsh 313, 14v.

20 Arapça olan bu terim, Türkçe olan *tovica*'nın yanlış anlaşılmış bir halini temsil edebilir.

mece hikâyelerden bazıları incelendiğinde, bunların Türkçe olduğu ve zaman zaman doğrudan etkiledikleri düstur ile pek çok ortak yanlarının olduğu görülmektedir.

(i) Alaeddin Paşa

Düzmece ile düstur arasındaki en açık bağlantı, tarihçilerin Osmanlı Sultanı İkinci Orhan'ın kardeşi olarak gösterdikleri Alaeddin Paşa hikâyesinde görülür. Ancak Alaeddin, Orhan'ın 1324 tarihli vakfiyesinde Osman'ın diğer oğlu olarak görülmediği için muhtemelen böyle bir şahıs yoktur.[21]

Bu hayali şehzade ilk olarak Oruç'un Anonim metninde, Alaeddin Paşa olarak değil, Ali Paşa olarak ve iki hikâye ile bağlantılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hikâyelerden ilki, Osman'ın ölümü üzerine Ali Paşa'nın nasıl kardeşi Orhan lehine taht iddiasından vazgeçtiğini ve derviş olduğundan bahseder. İkinci hikâye ise, Ali'nin Orhan'a askerlerine kırmızı başlık *(börk)* giydirmesini ve beyaz başlığı yalnızca kullarının üniforması yapmasını tavsiye ettiğini kaydeder. Bu ikinci hikâye açıkça, Osmanlı piyade birliklerinden olan hür *azablar* ve "kul" olan Yeniçerilerin kırmızı ve beyaz başlıklarının kökenini açıklamaya yönelik bir çabadır.[22]

Her iki hikâye de bir editör tarafından yapılan düzenlemedir. Bu, Osman'ın nasıl akrabaları ve arkadaşları arasında toprak dağıttığını anlatan, metinde daha önce anlatılan bir olaydan bellidir. İlgili paragraf, "(Osman) Karahisar sancağını oğlu Orhan'a verdi" cümlesi ile başlar ve maiyetindekiler arasında paylaştırdığı toprakları sıralayarak devam eder.

21 Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 277-288.

22 Krş. Oruc b. Adil el-Kazzaz, *Tevârih-i Âl-i Osman* (haz.) F. Babinger, Hannover, 1925, s. 15-16.

"Osman'ın Ali Paşa adını verdiği bir oğlu daha vardı. Onun yanından ayrılmasına izin vermedi" ifadesiyle sona erer.[23] Belli ki Ali Paşa bu metnin orijinal nüshasında atlanmıştı. Ancak editör, okuyucularına Osman'ın Ali Paşa adlı bir oğlu olduğunu bildiren iki hikâyeyi daha sonradan eklediği için, bu oğlunun Osman'ın toprak dağıtımında niçin hak sahibi olmadığını açıklamak zorundaydı. Ali Paşa'nın babasından taraf olacağını tahmin etti ve böylece son ifadeyi orijinal metne ekledi. Yeniçerilerin beyaz başlığı hikâyesi de problemlidir; çünkü Anonim Oruç metinlerinde Yeniçerilerin kuruluşu ve başlıklarını Ali Paşa'ya değil I. Murad'a atfeden ikinci bir hikâye mevcuttur. Editör bu problemi, Ali Paşa hikâyesinde Yeniçerilere doğrudan atfı kaldırarak ve metni "Anadolu'da *yaya*ları askere almanın Orhan zamanına rastladığını", böylece de beyaz başlıklı askerlerin yayalar olduğunu ima ederek pek ikna edici olmayan bir şekilde çözmüştür. Her halükârda, düzeltilmemiş metinde bunların *Yeniçeriler* olduğu kesindir. Bu, Oruç'un onları Orhan'a bağlı kullar olarak tanımlamasından ve Anonim Oruç'ta yer alan Yeniçerilerin "manevi lideri" Hacı Bektaş'a atıftan bellidir. Dahası, anonim bir metinde, düzeltilmemiş bu versiyonun bir benzeri mevcuttur. Editör, "beyaz başlık giymek o zamanda başlamıştır" cümlesini takip eden yarım kalmış bir cümle eklemiştir: "*yeniçeriler* ol-". Bu metin, yayaların askere alınmasını Orhan'a değil, I. Bayezid'e atfederek sona erer.[24]

Bu eklemelerin kaynağı düzmecedir. İbn Hacer'in hükümdar listesine göre Osman'ın halefi Orhan değil (Adran) Ali'dir ve bu şahsiyetin Ali Paşa için temel teşkil ettiği açıktır. Belli ki editör hem düstur hem de düzmece hükümdar listelerini bilmektedir. Düstur listesinin gerçek

23 Krş. Oruç b. Adil, *age*, 12; F. Giese, *Die Atlosmanischen Anonymen Chronihen*, Breslau, 1922, s. 7.

24 I. H. Ertaylan (haz.), *Tevârih-i âl-i Osman*, s. 22-23.

sultanlar silsilesi olduğunu kabul etmektedir, fakat bunu düzmece ile uzlaştırmaya çalışmıştır. Bunu, düzmecenin Ali'sini, Orhan'ın babası değil kardeşi göstererek yapmıştır. Bu değişikliği yaptıktan sonra, Ali'ye atfedilen hikâyelerden, onun kardeşinin hükümdarlığı sırasında hayatta olduğu ve buradan da çıkarsama yaparak, Orhan lehine tahttan feragat ettiği sonucuna varmıştır. Böylece, tahttan feragat etme hikâyesi, editörün birbirine zıt iki hükümdar listesini uzlaştırma endişesinden doğmuştur.

Hikâyeyi uydurduktan sonra bunu kendi dönemi için kıssadan hisse çıkartmak üzere kullanmıştır. Ali Paşa hikâyesini şu sözlerle tamamlar: "O günlerde padişahlar ve beyler kardeşleri ile istişare ederlerdi. Birbirlerine saygı duyarlar, itibar ederler ve birbirlerini öldürmezlerdi..."

Bu, aslında Osmanlı sultanlarının "eski günlerde" nasıl tahta geçtiklerini göstererek, kardeş katlini eleştiren örnek bir hikâyedir. Bu motif, özellikle editörün dönemiyle ilgilidir. Ali Paşa ile ilgili malzeme, Anonim-Oruç metninin Âşıkpaşazade ile paylaştığı ve II. Murad'ın dayısı Düzmece Mustafa'nın 1422 başlarında öldürülmesi ile biten ortak kaynağa aittir. Editör muhtemelen bu tarihten kısa bir süre sonra iş başındadır. 1422 Ağustos-Eylülünde "Küçük" Mustafa Bursa'yı kuşatarak iç savaş başlatmış ve bu savaş 1423'ün başlarında öldürülmesine kadar devam etmişti. Ali Paşa hikâyesini uydurmak için editöre ilham veren belki de bu son kardeş katli olayındaki üzüntüsü idi.

Ali Paşa'nın Yeniçeriler ve Azabların başlığını tayin etmesi hikâyesi, muhtemelen bu askeri birliklerin kurulmasını düzmece Sultan Ali'ye atfeden, düzmece bir hikâyenin uyarlanmış halidir. Editör Ali Paşa'nın nasıl derviş olduğu hikâyesini, İbn Hacer ile aynı kaynaktan almış olabilir. İbn Hacer, Ardan Ali hakkında şunları söyler: "O cihadda babasını geçmiştir; ulema ve dervişlere yakındır ve hanlar ve zaviyeler inşa etmiştir." İbn Hacer Orhan'dan hiç bahset-

mez. 1422/23 editörü İbn Hacer'inkine benzer bir geleneği biliyor ve cihat meziyetini Ali'den Orhan'a geçirerek, fakat daha sonra düstur haline gelecek olan, Ali'nin derviş tarikatlarının manevi kurucusu olması hikâyesini muhafaza ederek bu geleneği uyarlamış olabilir.

Onbeşinci yüzyılın sonlarında hikâye değişti. Âşıkpaşazade'nin versiyonunda[25] Ali Paşa, Alaeddin Paşa oldu. Ali Paşa'nın tahttan feragat etmesi hikâyesi daha ayrıntılandırıldı ve askerlerin giyeceği başlık konusundaki tavsiyesi değişti. Artık, Orhan'a ordusuna kırmızı, "*köle*lerine" beyaz başlıklar giydirmesini söylemez. Bunun yerine şu tavsiyelerde bulunur: "Etrafındaki beylerin başlıkları kırmızıdır. Seninki de beyaz olsun ..." Bunu Orhan'ın beyaz başlık giydirdiği yayaların ilk kez askerliğe alınması hikâyesi takip eder. Âşıkpaşazade buna, askeri bir terim olan *enük yaya*'nın kökenini açıklayan bir hikâye ekler. Böylece, Ali Paşa adını Alaeddin Paşa'ya çevirerek ve enük yaya terimini sunarak, Ali Paşa hikâyesinin düzeltilmiş versiyonunu hazırlamış olur.

Bu değişikliklerin kaynağı düzmecedir. Mihailoviç'in hükümdar listesinde Osmanlı Sultanı İkinci Aladin'dir, ki bu Alaeddin'dir. *Genikehage* -ki bu *enük yaya*dır- adlı bir yaya ordusu kurar ve onlara beyaz başlık giydirir. Âşıkpaşazade bu düzmece Alaeddin'i, Anonim-Oruç'un Ali Paşa'sı olarak tanımlar ve bunu bağımsız bir lider değil Orhan'ın kardeşi yapar. Ancak düzmecenin diğer ayrıntılarını ve yeni ismi kabul eder ve buna göre Anonim-Oruç'u değiştirir.

Orhan'ın kardeşini Ali yerine, Alaeddin olarak tanımlamayı tercih eden Âşıkpaşazade muhtemelen onbeşinci yüzyıl Bursa yer adlarını ve mahalli gelenekleri takip ediyordu. Alaeddin Bey şehirdeki bir semtin adı idi[26] ve 1521

25 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 39-40.

26 Barkan ve Meriçli, *age*, s. 7, no 126.

tarihli kayıtlar, gelirlerinin bir kısmı türbesinin bakımına ayrılan iki köyün Alaeddin Bey'in vakfına ait olduğunu göstermektedir.[27] Dahası, Âşıkpaşazade, Alaeddin Paşa'nın Kükürtlü'de bir tekke, Bursa kalesinde bir cami yaptırdığını ve onun neslinden gelenlerin halen şehirde yaşadığını söylemektedir.[28] Bu şahıs ve yer adları, gerçek kökenleri ne olursa olsun, popüler gelenekte efsanevi bir sultan veya Alaeddin adlı Sultan'ın bir kardeşi ile bağlantılıdır. Âşıkpaşazade'yi, Mihailoviç tarafından bilinen "Alaeddin geleneği"ni adapte etmeye zorlayan da belki bu bağlantılardır.

Nitekim, Ali Paşa ve Alaeddin Paşa adları arasındaki tutarsızlık vakanüvis Neşrî'yi de şaşırtmıştır. Âşıkpaşazade'yi ana kaynak olarak kullanmasına, Bursa'da yaşamasına ve Âşıkpaşazade'nin topografik ayrıntılarına eklemeler yapmasına rağmen Neşrî her iki ismi de Orhan'ın kardeşi için kullanır.[29] Sonunda Osmanlı geleneğine yerleşen Alaeddin Paşa adı olmuştur ve yirminci yüzyıl tarihçileri de bunu takip etmişlerdir.

(ii) Hanedanın Düzmece Kökenleri

Düsturdaki Osmanlı geleneği Osman'ı göçebe bir kabilenin reisi olarak gösterir. Bu tema, Anonim-Oruç metinlerinde, Selçuklu Sultanı Alaeddin'in Osman'ın babasına yaylak ve kışlaklar bağışlaması hikâyesinde zaten mevcuttur. Âşıkpaşazade bu motifi uyarlayarak kroniğinin bazı hikâyelerinde işlemiştir. Bunun en belirgin örneği, belki de Osman'ın yaylaya çıktığında eşyalarını Bilecik kalesine

27 Barkan ve Meriçli, *age*, no. 233, 241.

28 Bu, Bursa sancağındaki bir köyün gelirlerinin, "Osman oğlu Alaeddin Bey oğlu Hızır"ın neslinden gelen Mehmet Çelebi adında bir şahsın vakfına ait olduğunu gösteren 1521 tarihli bir kayıtla teyit edilmektedir (bkz İ. H. Uzunçarşılı, "Alaeddin Paşa", *IA*). Böyle bir iddianın, eğer kabul edilirse, vergi muafiyeti ve diğer ayrıcalıklar getireceği muhtemeldir.

29 Mehmed Neşrî, Unat ve Köymen neşri, s. 146-8, 152-4.

bırakması ve dönüşte kalenin Kâfir Beyi'ne peynir, kilim ve koyun gibi hediyeler sunmasında görülmektedir.[30] Bu, şehirliler ve göçebeler arasındaki canlı ve belki de gerçekçi ilişkiler tablosunu sunmaktadır. Osmanlı tarihçiliği sonradan Osman'ı aşiret reisi olarak göstermeye devam etmiştir. Diğer yandan düzmecede, izlerine düsturda rastlanan Osmanlı "kökenleri"nin alternatif versiyonları vardır.

İbn Hacer hükümdar listesine şu yorumu ekler: "Onların kökenlerinin Hicaz Araplarından geldiği söylenmektedir"; bu gelenek bir Türk kaynağında da ortaya çıkar. Enverî'nin *Düsturnâme*'si, Osmanlı hanedanının erkek soyunu, Hicaz'da yaşayan ve Peygamberin bir arkadaşı olan İyad isimli bir şahsa bağlar.[31] Ancak bu Hicaz geleneği başka bir yerde görülmez. *Historia Turchesca* ve Mihailoviç, kapıkulu askerleri arasında yaygın olan başka bir geleneği devam ettirmektedir.

Historia Turchesca Osman'ın babası Ziç'i "köylü, çiftçi ve toprağı süren biri" olarak tanımlar. Osman'ı "köylü, mütevazı bir aileden gelen, fakat mükemmel bir çiftçi" olarak adlandıran Mihailoviç de aynı şekilde tasvir eder, Osman'ın emlak ve adamları hakkında bilgi verir. Bu versiyon düsturdan tamamen kaybolmuştur, fakat bazı izleri mevcuttur. Oruç'ta şu paragraf bulunur: "Ertuğrul'un üç oğlu vardır, birinin adı Gündüz, birinin adı Saru Yatı ve birinin adı Osman. Osman Rum topraklarında doğdu. En küçüğü o idi. *Osman küçükken Ertuğrul ona çift sürdürdi*.[32] Talih Osman'ın yüzüne güldü..." Tutarsız gibi görünen "Ertuğrul (Osman'a) çift sürdürdü" cümlesi, "çiftçi" gele-

30 Âşıkpaşazade, *age*, s. 5.

31 *Düsturname-i Enverî*, s. 73-74.

32 Bu tercüme, Babinger tarafından transkribe edilen Bodleian ve Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi elyazmalarında görülen cümlelerin düzeltilmiş halidir. Bodleian elyazmasında (Babinger, s. 6) bu ifade şöyledir: *Ertuğrul Osman'a küçücük iken çift sürdürdü*. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi elyazmasında (Babinger, s. 82) ise, "Ertuğrul Osman'a küçük iken çift sürdürdü" denmektedir.

neğinin bir kalıntısı gibi görünmektedir. Hikâyenin geri kalan kısmı ile bağlantılı olmadığı için editörlerin çoğu bu cümleyi metinden çıkarırken, düzeltilmiş bir versiyon olduğu aşikâr olan kısmı bu editör muhafaza etmiştir. Aynı metinde daha sonraki bir paragrafda, Sultan Alaeddin Ertuğrul'a yaylak ve kışlak bağışlar, böylece Ertuğrul ve oğulları çiftçi değil göçebe olarak tasvir edilir. Dolayısıyla editör "Osman küçükken" ibaresini ekler ve Alaeddin'in otlakları bağışlamasından önce ve küçükken Osman'ın çift sürmek zorunda olduğunu belirtir. Bu versiyonda Osman ve babası çiftçilikten göçebeliğe geçiş yapmıştır. Ancak bu bir tek cümle, geleneğin ufak bir izinden başka bir şey değildir.

(iii) Osmancık ve Bilecik'in Fethi

Osman'ın köylü kökeninin düsturu etkilediği başka bir örnek daha vardır. Fakat burada malzeme, kaynağını gizlemek için çok maharetli bir şekilde uyarlanmıştır. Bu, Osman'ın Bilecik'i nasıl ele geçirdiğiyle ilgili Âşıkpaşazade'nin hikâyesidir.[33] Bu hikâyede, Bilecik Beyi Osman'ı öldürmek için bir suikast hazırlar ve onu bir düğün ziyafetine davet eder. Osman, bu suikasti Rum arkadaşı Köse Mihal vasıtasıyla öğrenir. Yaylaya giderken, adeti olduğu üzere, eşyalarını emniyete almak amacıyla şehre getirmek için beyden izin alarak ve Köse Mihal vasıtasıyla beyi ziyafeti şehir dışında vermeye razı eden Osman, Bilecik Beyinden daha kurnaz davranır.

Osman askerlerini Bilecik'e eşyalarını getiren öküzlerin keçe sargıları arasına saklar. Bu adamlar gizlendikleri yerden çıkar ve şehri ele geçirir. Diğer bir kısım adamlarını, düğün ziyafetine gelen kadın kılığında gizler ve böylece Bilecik Beyini tuzağa düşürür.

33 Âşıkpaşazade, *age*, s. 15-16.

Bir yorumcunun da belirttiği gibi,[34] Mihailoviç'in Osmancık'ın düşüşü hakkındaki rivayeti, bu hikâyenin izlerini taşır. Hikâyede, Osman "başka bir adam" ile birlikte Karawida (Türkçe Kara) veya Czernawida (Slavca Czerna, Türkçe Kara) adlı bir dul kadına ait olan kaleye gider. Bu kadın Osman'ın üzerine pis su dökerek onu aşağılar. Osman oradan ayrılır. Daha sonra çuvallar dolusu satılık buğday ile geri döner. Kadın buğdayın satın alınmasını emreder. Buğdayı taşımak için Osman'ın elli adet genç adamı vardır ve bunların silahları buğday çuvallarının içinde saklıdır. Onlar kaleye girince Kadın Osman'a "Osmancık" diyerek hakaret eder. Osman'ın emri üzerine adamları çuvallardan silahları çıkartır, kaleyi ele geçirir ve kadını da kuleden aşağı atar. O zamandan beri şehir Osmancık diye anılmaktadır.

Bu hikâyenin amacı yer adı olan Osmancık'ın, şahıs adı olan Osman'dan geldiğini açıklamaktır. Osmancık'ı Osman'a bağlamaları Mihailoviç'den oldukça farklı olmasına rağmen, aynı motif *Historia Turchesca* ve Spandugnino'da da görülür. Mihailoviç'in faydalandığı gelenek, Osmancık'ın son hecesini aşağılama olarak anlamış ve hikâyeyi buna göre düzmüştür. Kadının hakareti, Osmancık'ın düşüşü ile ilgili orijinal hikâyenin esasını yansıtmaktadır. Ancak Mihailoviç'in bu orijinal hikâye ile bir zamanlar ayrı olan rivayetleri birleştirmiş olması muhtemeldir.

Mihailoviç, Osman'ın dönemini anlatırken iki ana bölümü birbirine bağlar. Bunlardan ilki bir çiftçi olarak Osman'ın mükemmelliğini tanımlaması, ikincisi ise Osmancık'ın düşüşünü şu paragraf ile açıklamasıdır: "Bu bölge 'Ak Yazı' anlamına gelen Akyazı (Çekçe: *Bile Pismo*) adıyla anılmaktadır. Çok uzak olmayan bir mesafede 'Kara' (Çekçe: *Czerna*) adlı bir bölge vardır. Bu bölgede bir kale bulunur. Bu kalede Kawida adlı bir kadın vardır... " 'Kara' diye

34 S. Soucek, "Giriş", *Memoirs of a Janissary*.

adlandırılan bölge", yorumcunun da belirttiği gibi, "müstahkem bir şehir olan Kara(ca)hisar'dır (Kara Hisar)". Buranın Osman tarafından fethi düsturda önemli yer tutar. Mihailoviç Kara(ca)hisar'ı kaleden bölgeye dönüştürmüş ve muhtemelen de buranın fethini Osmancık'ın ele geçirilmesi hikâyesiyle karıştırmıştır. Ayrıca, Âşıkpaşazade'de görülen Bilecik hikâyesiyle ilgili unsurları da benimsemiştir.

Mihailoviç'in Bilecik'i nasıl ayrı bir ad olarak gözden kaçırdığını görmek zor değildir. İki dilliliği, addaki ilk unsuru, Bile-, karıştırmasına neden olurken, muhtemelen küçültme edatı olarak anladığı -cik son eki ile Osmancık'ın son ekini karıştırmıştır.

Hikâyenin bir özelliği, her ikisinin de Türkçe ve Slavca karşılıklarını verdiği "Siyah" ve "Beyaz"[35] unsurlarını içeren yer ve şahıs adlarını tekrar etmesidir. Bilecik'teki Bile-, şekil olarak Çekçe *Bile* (Beyaz) ile aynıdır; bu, herhangi bir Slav dilinde de böyledir. Mihailoviç muhtemelen Bilecik'teki bu unsuru, Bile Pismo/Akyazı'daki "Beyaz" ile birleştirdi, bu süreç de adın kaybolmasına neden oldu. Bu suretle adı kaybettikten sonra Mihailoviç Bilecik hikâyesindeki unsurları Osmancık'ın düşüşüne aktardı.

Unutkanlık, Bilecik adının Mihailoviç'in hikâyesinde yer almamasını açıklayabilir, fakat onun hikâyesi ile Âşıkpaşazade'nin hikâyesi arasındaki bütün farklılıkların nedeni olamaz. Her iki hikâye de aynı ana unsura sahiptir: Osman silahları ve adamlarını sakladıktan sonra kalenin ele geçirilmesi ve kale kumandanının öldürülmesi. Bununla birlikte her iki hikâyenin de ayrıntıları çok farklıdır.

Öte yandan bu hikâyeler bağlantılıdır ve Mihailoviç'inki daha eski versiyondur. Âşıkpaşazade Mihailoviç ile

35 Mihailoviç'in hikâyesinin bu özelliği, Sakarya vadisinin Rumca adını yansıtır. Buradaki iki yakın kasaba Melagina ve Levkai (Türkçe Lefke), Yunancadaki *melina* (dişil tekil "Kara") ve *levkai* (dişil çoğul "Beyaz") kelimelerine tekabül etmektedir. Türkçe Karacahisar, Melagina'nın bir versiyonu olabilir.

aynı geleneği bilmektedir ve Onun Alaeddin Paşa ve enük yayalar hikâyesinin gösterdiği gibi, Mihailoviç'in düzmece malzemesini düstur ile uyuşturmak için değiştirmiştir. Bunu açıkça Bilecik'in düşüşü hikâyesinde yapmıştır. Mihailoviç'in hikâyesinde Osman çuvallar içinde silahları saklayan bir köylüdür; fakat Âşıkpaşazade'nin de takip ettiği düsturdaki baskın gelenek, Osman'ın göçebe olmasıdır. Göçebe birisi Bilecik'e tarımsal ürün getirmeyeceği için Âşıkpaşazade hikâyeyi değiştirmiş ve Osman'ı tarımsal ürünler yerine göçebe ürünleri getiren biri yapmıştır. Kısaca, Mihailoviç'in duymuş olduğu hikâyeyi düstur ile uzlaştırmak için değiştirmiştir.

Mihailoviç'in iki hikâyeyi bir rivayet halinde birleştirdiği anlaşılıyor. Karavida hikâyesi ve onun Osman'a hakaret etmesi orijinal Osmancık hikâyesine aittir. Onun bir bayan olması hakareti daha da büyütecek ve dolayısıyla onun orijinal hikâyede bulunduğu düşünülecektir. Ancak, Osman'ın onun kalesini alışı hikâyesinin ayrıntıları, Bilecik'in düşüşü hakkındaki ayrı bir hikâyeden alınmıştır. Âşıkpaşazade bu hikâyeyi biliyordu, ve Ertuğrul ve Osman'ı göçebe olarak gösteren düstur geleneği ile uzlaştırmak için Osman'ı köylülükten göçebeliğe çevirerek bu hikâyeyi kendi kroniği için değiştirmiştir.

(iv) Köse Mihal

Mihailoviç'deki bir başka ayrıntı Âşıkpaşazade'de karşılığını bulur. Mihailoviç Osman'ın Karavida'nın kalesine "diğer bir adam ile" gittiğini belirtir. Mihailoviç'in Osman'ın bir arkadaşı olduğunu bildiği, fakat onun adını ve olaylardaki rolünü unuttuğu izlenimini veren bu ayrıntı, görüldüğü gibi, oldukça mantıksızdır. Âşıkpaşazade'nin hikâyesinde ise, Osman'ın arkadaşı Rum Beyi Köse Mihal'dir ve hikâyedeki rolü Osman ile kâfirler arasında aracı olmasıdır.

Mihailoviç'in "diğer adamı"nın bu tür bir işlevi olduğu kuvvetle muhtemeldir; ki bu, daha sonra hikâyeler karmaşası arasında kaybolmuş ve Âşıkpaşazade onu Köse Mihal olarak tanımlayarak hikâyeyi uyarlamıştır.

Köse Mihal, Âşıkpaşazade'ye Oruç vasıtasıyla ulaşmıştır. Ancak bu metinler onun rolünü, Peygamber rüyasında göründükten ve onu Osman'a katılmaya yönelttikten sonra din değiştirmesi hikâyesi[36] ve Bursa kuşatmasına katılmasıyla sınırlar. Âşıkpaşazade bu din değiştirme hikâyesini benimser; fakat onu hikâyede farklı bir noktaya koyar ve Bursa kuşatması ile bağlantılı olarak anar. Ancak Âşıkpaşazade'de Köse Mihal daha önemli bir şahsiyettir ve Harmankaya'nın Rum Beyi kimliğinde karşımıza çıkar.

Köse Mihal ile ilgili hikâyelerin çoğunu muhtemelen Âşıkpaşazade uydurmuştur. Bilecik hikâyesinde de olduğu gibi, Müslümanlar ve kâfirler arasında aracı veya Osman'ın kâfir ülkesine akınlarında rehber olarak sıkça görünür. Muhtemelen bu şahsiyeti Âşıkpaşazade yaratmıştır; çünkü hikâyesinin düzenlenişi böyle bir şahsiyeti gerektirmektedir. Ayrıca bu hikâye, Âşıkpaşazade 1440'lar ve 1450'lerde Üsküp'te iken *Tarih*'inin dinleyicilerini oluşturan akıncılara makul gelmiş olmalıdır. Onlar da, Âşıkpaşazade'nin Köse Mihal'i gibi, daha sonra İslam'a dönen Hıristiyanlarla ittifaklar yapmış olabilirler.

Ancak Köse Mihal'in Harmankaya Beyi olarak tanımlanması, muhtemelen Âşıkpaşazade'nin kroniğine daha sonradan yapılmış bir ilavedir. Bütün metinler Mihal'i, Ru-

36 Bu hikâyenin düzeltmeleri için, bkz. Ménage, "On the Recensions of Uruj's History of the Ottomans", s. 314-322. Bazı olgular bu hikâyenin Rumeli orijinine işaret etmektedir. Oruç Edirne'lidir; Âşıkpaşazade Rumeli'de akıncı olarak görev yapmıştır ve efsanevi ataları Köse Mihal olan Mihaloğulları Rumelili bir ailedir. Peygamberin Mihail'e rüyasında, onun soyunun "İslamın bayrağını Macaristan'a kadar taşıyacağını" söylediği din değiştirme hikâyesi, ailenin akıncı liderleri olarak rolünü meşrulaştırmaktadır ve bu geleneğin akıncı çevrelerinde ortaya çıktığını düşündürmektedir.

melili Mihaloğulları ailesinin atası olarak gösterir. 1521 tarihli *Bursa tahrir defteri*, bu aileden Mihaloğlu Ali'nin Harmankaya köyünü satın aldığını ve bu Ali'nin oğlu olan Mehmed'in burayı mülk olarak tasarruf ettiğini kaydetmektedir.[37] Bu kayıt, mülkün satın alma tarihini vermiyor; fakat bunun Âşıkpaşazade'nin hayatta olduğu bir zamana rastlaması muhtemeldir.

Âşıkpaşazade'nin Mihaloğlu Ali'yi şahsen tanıdığını düşünmek çok cazip geliyor; çünkü 1473'te Uzun Hasan'a karşı yapılan Osmanlı seferi ile ilgili hikâyesinde ona önemli görev verir; burada bizi, seferin ayrıntılarını Ali'den öğrendiği sonucuna götürür.[38] Dolayısıyla Âşıkpaşazade, muhtemelen Ali'nin Harmankaya'yı satın aldığını biliyordu ve bu olayın şerefine Mihaloğlu Ali'nin "atası" olan Köse Mihal'i Harmankaya Beyi olarak sunmuştur.

(v) *Yer ve Şahıs Adları*

Historia Turchesca ve Mihailoviç'te de, Osman'ın Osmancık'a adını vermesiyle ilgili hikâyeler vardır. Spandugnino bu etimolojiyi tersine döndürmekte ve yer adından şahıs adını çıkartmaktadır. Onun hikâyesinde, (Selçuklu) Sultanı Aladin (=Alaeddin) Osmancık kasabasını, hanedanın atası Pazzo'ya, Rum düşmanlarına karşı çarpışmada gösterdiği kahramanlığına karşı ödül olarak verir. Bu kasabadan "onun soyu Osmanlı Hanedanı lakabını almışlardır". Bu hikâyeye Spandugnino iki rivayet daha ekler. Osmancık'ı aldıktan sonra Pazzo Hıristiyan kasabalarını fethe devam etmiştir; "bunların arasında ilki Rumca Dimbos'tur, ki bu Türkçede *din değiştirme* anlamına gelmektedir". Buna Spandugnino şu yorumu ekler, "ve gerçekte, onun soyu bu isimdeki mesajı alarak uygulamaya koymuşlardır". Pazzo

37 Barkan ve Meriçli, *age*, no. 540, 556.

38 Âşıkpaşazade, *age*, s. 176-181.

daha sonra Sar adlı bir yeri ele geçirir ve bolca esir alır, "Türkçede Sar'dan *(li Novi di Sar)* yeni gelenler anlamına gelen Yeniçeri adı da buradan gelir".

Burada, Osmancık hikâyesi hanedan adı için bir köken sağlamaktadır. Dimbos hikâyesi de Dinboz yer adına popüler bir köken sağlar ve buradan tarihi bir olay çıkar. Türkçe din *boz*-dan (dinini bozmak) gelen bir adı gösterir ve bu adı açıklamak için bir fetih hikâyesi yaratır. Bir yer adı olarak Sar muhtemelen hiç var olmamıştır; fakat Yeniçeri ordusunun kökenini açıklamak amacıyla Yeniçeri terimindeki bir unsurdan çıkarılmıştır.

Bu hikâyelerden hiçbiri düsturda görülmez. Ancak bunlar da yer adlarından olay ve şahıs adları yaratan düstur geleneğinin örneğidir. Aslında Osman'ın ailesi ve maiyetine toprak dağıtımını anlatan paragrafta, düstur metinleri özellikle şahıs adlarını yer adlarına bağlamaktadır. Hasan Alp ve Turgud Alp adlarına metinler şu yorumu ekler: "Bu gazilerin adları bugün bile hatırlanmaktadır", bu köyler Turgud Alp'in ardından Turgudeli diye adlandırılmıştır.[39] Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıl tahrir defterleri Hasan ve Turgud adlarının, geleneğin Osman ile ilişkilendirdiği bölgenin yer adlarında ortak unsurlar olduğunu doğrulamaktadır. Hasan (Göl kazasında), Hasan, Hasanlar, Hasanoğlu (Göynük kazasında), Hacı Hasan (Taraklı Yenicesi kazasında) ve Hasan Kavağı (Beypazarı kazasında); Turgudca (Taraklı Yenicesi kazasında), Turgudlar (Akyazı kazasında), Turgudlar ve Turgud (Göynük kazasında) adlı köyler mevcuttur.[40] Böylece, diğer bir Osmanlı savaşçısı olan Konur Alp gibi, Hasan Alp ve Turgud Alp isimleri de şahıs isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anonim-Oruç Konurpa'nın fethini bu gaziye atfeder[41] ve tahrir defterleri

39 Krş. Oruç b. Adil, *age*, s. 12; Âşıkpaşazade, *age*, s. 20-21.

40 Barkan ve Meriçli, *age*, no. 529, 573/1, 581/3, 581/4, 661/2, 779/6, 785/1, 812/3, 817/5, 817/9, 822/9, 836.

41 Krş. Oruç b. Adil, *age*, s. 14.

İnegöl ve Göl kazalarında Konurlar adıyla iki köy kaydeder.[42] Aynı şekilde, Akça Koca şahsiyeti, Kocaeli sancağının adı olarak ortaya çıkmış olmalıdır.[43]

Düzmece gibi düstur da, yer adlarından yalnızca hayali kahramanlar yaratmakla kalmayıp hayali olaylar da yaratmıştır. Âşıkpaşazade kroniğindeki Taşakyazusu (Taşak Ovası), Sultan Alaeddin'in mağlup edilmiş Tatarları nasıl hadım ettiği hikâyesi için ilham vermekte ve zemin hazırlamaktadır;[44] İteşeni (köpeklerin eştiği yer) köy adı, Osman'ın kardeşi Saru Yatı'yı öldüren kâfirin rezil bir şekilde gömülmesi hikâyesine ilham kaynağı olmaktadır.[45]

Bu durumda şahısları ve olayları ilham eden yerlerin mevkileri değil, bizzat yer adlarının kendileridir. Düsturda da bir dizi hikâye vardır. Bunlardan biri Osman'ın akrabalarının ölümünü nakleder. Bu hikâyede ölen şahısların adları değil belli mevkiler zikredilir. Anonim-Oruç, Osman'ın kardeşi (veya kuzeni) Gündüz'ün Koyunhisar'da kâfirlerle bir savaşta ölümünü anlatır. Şöyle der: "Karacaşehir yolu üzerinde gömüldü. Mezarının etrafına taşlar yığıldı. O bölgede ne zaman bir at hastalansa, bu mezara götürüp üç gün boyunca etrafında dolaştırırlardı. Yüce Tanrının yardımı ile at iyileşirdi. Şimdilerde burası 'Türk mezarı' diye anılmaktadır".[46] Âşıkpaşazade Koyunhisar' daki savaşı tek-

42 Barkan ve Meriçli, *age*, no. 179, 528.

43 Bu yer adlarından en kolay izah edilebileni Durgut/Turgut ve Durguteli/Turguteli'dir. Ptolemy'de (*Geography*, Kitap V, bölüm 2, paragraf 14) Dagouta diye adlandırılan bir yere yapılan atıftan başka, Konstantine Porphyrogenitus (ed. Niebhur, Bonn, 1811, c. III, *De thematibus*, s. 25) Opsikion Theme'yi tanımlarken Dagotthenoi adlı bir insan veya bir bölgeye atıfta bulunur. Bu isim Türk kulağına göre Durguteli'ne (Durgut'un memleketi) yakındır. Turgud'u bir unsur olarak bulunduran ve aynı bölgedeki Türkçe yer adlarının temeli olan muhtemelen bu Rumca adlardır. Türkçe yer adlarındaki "Konur" unsuru da, Bizans'ın dini bir eyaleti olan Honorias adını yansıtıyor olması makul görünüyor.

44 Âşıkpaşazade, *age*, s. 9.

45 Âşıkpaşazade, *age*, s. 8.

46 Krş. Oruç b. Adil, *age*, s. 13.

rarlar, ancak savaşın (Koyunhisar yakınlarındaki) Dinboz'da olduğunu söyler. Onun versiyonunda ölen Gündüz değil, Gündüz'ün oğlu Aydoğdu'dur.[47] Osman'ın erkek kardeşi Saru Yatı'nın oğlu Bayhoca'nın ölümü hikâyesini, Ermeni Beli'nde İnegöl kâfirlerine karşı yapılan savaş ile ilişkilendirir. Savaş mevkiini mezarın mevkiinden çıkarır: "Mezar Hamza Bey köyüne yakın, Ermeni Beli'nin bittiği yerdedir. Mezarın yakınlarında harabe bir kervansaray bulunur."[48] Saru Yatı, İkizce yakınlarındaki bir savaşta ölmüştür. Âşıkpaşazade buranın mevkiini şöyle tanımlar: "Bu mevkiide Kandilli Çam denen bir çam ağacı vardır. İnsanların bazen burada alev gördükleri vâkidir."[49] Öyle görünüyor ki, her halükârda popüler destan mahalli türbeleri ilk Osmanlılarla ilişkilendirir ve bu ilişkiyi açıklamak için hikâyeler ortaya çıkar.[50]

Düzmecede önemli olan yer adlarıdır, onların mevkileri değil. Düsturdaki hikâyeler, daha doğru bir coğrafi anlayışı aksettirir. Örneğin, Sapandugnino Dinboz adından çıkarılan hikâyeyi bilmektedir; fakat gerçekte Dinboz'un nerede olduğuna dair bir fikri yoktur. Âşıkpaşazade yerini doğru olarak gösterdiği Dinboz hakkında farklı bir hikâyeye sahiptir. Düsturun coğrafyasının daha iyi olması, yazarları ve editörlerinin, hem ilk dönem Osmanlıların geleneğini hem de onların kahramanlıklarının gerçek mevkiilerini bilen yerli Türkler olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, düzmecenin yazarları gelenekleri duyan, fakat

47 Âşıkpaşazade, *age*, s. 21.

48 Âşıkpaşazade, *age*, s. 5.

49 Âşıkpaşazade, *age*, s. 8.

50 Bu destanlar açıkça çok değişkendir. Âşıkpaşazade, Anonim-Oruç'taki Gündüz'ün yerine Aydoğdu'yu koyduktan sonra, Aydoğdu'yu Dinboz'da ve Bayhoca'yı Ermeni Beli'nde ölmüş olarak gösterir. Ancak daha sonraki bir olayda, Aydoğdu'nun değil, Bayhoca'nın ölümü intikamını almak için Orhan'ı Dinboz'a bir sefere gönderir. Bunlar öyle gösteriyor ki, bu hikâyelerin çeşitli versiyonları mevcut idi, Âşıkpaşazade de bunları bir birleriyle tamamen uyuşur hale getirmedi.

coğrafya hakkında hiçbir şey bilmeyen yabancılardır. Bu, Osmancık geleneğinin düsturda bulunmamasını açıklayabilir. Düstur yazarları muhtemelen bu hikâyeleri biliyorlardı, çünkü yer adları ile şahıs adları arasındaki ilişki onların tarzının tipik bir örneğidir. Fakat Osmancık coğrafi yönden yanlış mevkide olduğu için, bu hikâyeleri tarihlerinden çıkarmışlardır.

Sonuçlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökeni hakkında düstur ve düzmece genel malzemeyi paylaşmaktadır; temelde ayrı oldukları yerlerde bile şekilde benzerlikler halen mevcuttur. Bu, düzmecenin gerçek Osmanlı olduğunu düşündürmekte olup düstur ile aynı sözlü geleneklerden kaynaklanmış görünmektedir.

Historia Turchesca ve Mihailoviç'in, 1450 ve 1500 civarlarında kapıkulları arasında yaygın olan haliyle bu geleneklerin hatıralarını temsil ettiğini düşünmek makul görünüyor. 1500 ve 1538 civarı arasında kendisinin kullanımına hazır olan yazılı ve sözlü kaynaklardan yararlanan Spandugnino'nun derlemeci olduğu görülmektedir. İbn Hacer'in kaynağı ise meçhuldür.

Düzmece malzemesinin doğru olduğunu kabul edersek, ilk dönem Osmanlılarla ilgili Türk geleneği üzerine yapılacak herhangi bir çalışmanın bunları dikkate alması gereği ortaya çıkar. Bu gereklilik, İmparatorluğun ilk dönem tarihi için Osmanlı materyalini kullanmayı dileyen her tarih çalışması için de geçerlidir. Örneğin Osmanlıların kökeniyle ilgilenen tarihçilerin, yalnızca Osman'ın göçebe veya gazi ya da her ikisi de olup olmadığı sorularını değil, fakat aynı derecede makul görünen, kapıkulu geleneğinin öne sürdüğü Osman'ın köylü olması ve hatta İbn Hacer'in zikrettiği, Hicazlı bir Araptan gelmesi ihtimallerini de düşünmeleri gerekir.

Ancak hem düstur hem de düzmecede bulunan malzemeye daha verimli bir yaklaşım, Osman'ın "kökeni" ile ilgili hikâyelerin, onun mesleğiyle ilgili tarih dışı hikâyeler kadar güvenilmez olduğunu ve bütün bunların İmparatorluğun kökeni konusuna hiçbir ışık tutmadığını itiraf etmektir. Bunun yerine, yazarların ve editörlerin metinlerine kattığı her bir gelenek bilinmeli, bu geleneğin ne zaman, nerede ve niçin ortaya çıktığı ortaya konulmalıdır. Burada başlangıç niteliğinde bazı tekliflerde bulunulabilir:

(1) Osman'ın aşiret reisi olarak tasviri, Wittek'in de ileri sürdüğü gibi, Osmanlı hanedanı Oğuz Kağan'ın kıdemli soyundan geldiği için hâkimiyet iddialarını meşrulaştıran Oğuz şeceresi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Bu iddialar hakkında, Oğuz "tarihini" İranlı Reşidüddin'den alan Yazıcızâde Ali'den (1425 civarı) başka yazılı bir kaynak yoktur. Onbeşinci yüzyılda bu şecerenin birkaç farklı versiyonu ortaya çıkmıştır. Bunlar muhtemelen şecereye dair malzeme sunan Oğuz destanının farklı versiyonlarını yansıtmaktadır. Bunların hepsi Osmanlıların Oğuz Kağan'ın kıdemli soyundan geldiğini gösterir.[51] Destanlar Oğuz ve soyunu aşiret liderleri olarak tasvir eder, buna göre de Osman'ın, Oğuz soyundan gelen biri olarak bir aşiret lideri olması gerekmektedir. Bu gelenek onbeşinci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır.

(2) Osman'ın gazi "teşkilatı"nın lideri ve Osmanlı Devleti'nin gazi kökenli olduğuna dair gelenek Paul Wittek'in görüşü olup 1930'larda ortaya atılmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu görüş, Osman'ı gazi olarak tasvir etmesine rağmen düstur kroniklerinden kaynaklanmamıştır ve bu, Wittek ve diğerlerinin de farkında olduğu gibi, onların Osman'ı aşiret lideri olarak tasvir etmeleri ile ters düşmektedir. Wittek'in kanıt olârak kullandığı yazılı kaynağı, orijinal versiyonu 1390'lara ait olan Ahmedî'nin *İs-*

51 Imber, "The Ottoman Dynastic Myth", s. 7-27.

kendername'sidir. Bu eser *gaza* hakkında bir bölüm ile başlar, Osman ve haleflerini gazi olarak tasvir ederek devam eder.

Ancak Ahmedî tarihçi değil, bir ahlakçıdır ve tarihi eğer bir şeyin aksini ispat ediyorsa, o da gazi kökeni teorisidir. Eserdeki önemli bir dize şöyledir: "Dinin hizmetkârları kâfirlere karşı aktılar / ve gazaya akın adını verdiler."[52] Bu da gösteriyor ki Ahmedî'nin günlük kullanımda duyduğu kelime *akın* ve *akıncı* idi ve "Kutsal Savaş" ve "Kutsal Savaşçı" anlamlarına gelen Arapça *gaza* ve *gazi* karşılıklarını kullanarak onları onaylamıştır. Ondördüncü yüzyılda sürekli bir savaş hali mevcuttu ve Ahmedî bir Osmanlı efendisinin adına, bu durumun üzerine dini bir cila çekiyordu. Ahmedî'nin metninin İmparatorluğun kökeni ile hiçbir alakası yoktur.

Ancak *gazi* ile *akıncı* arasındaki bu bağlantının fark edilmesi, düsturdaki gazi unsuru için muhtemel bir kaynak önermektedir. Oruç'taki önemli bir olay (Köse) Mihal'in din değiştirmesi ve Osman'a katılmasıdır.[53] Bu gelenek Mihal'i ondördüncü yüzyıl sonları, hatta daha öncesinden itibaren Rumeli sınırındaki akıncılara lider çıkaran Rumelili Mihaloğulları ailesinin isim babası olarak sunar. Mihal'in metinlerde ön plana geçmesi, metinlerdeki malzemenin en azından bir kısmının, kendi liderlerinin "ata"sına tarihte önemli bir yer vermek isteyen Rumeli akıncıları arasında meydana geldiğini düşündürmektedir. Bunlar Osman, Mihal ve diğer kahramanları, Müslüman uçlarda akıncı -veya gazi- olarak yaşadıkları kendi hayatlarından tanıdık bir kılıkta sunmak isteyeceklerdir. Oruç metinle-

52 (Kâfir üzre akdılar *i'vân-ı dîn* / andan itdiler gaza adın akın). Bkz. Ahmedî, *İskendername*, haz. İ. Ünver, Ankara, 1983, 66a.

53 Bu gelenek Oruç metinlerinde görülür, fakat Giese'nin *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken* adıyla birleştirdiği metinlerde görülmez. Bu farklılık, Giese metinlerinin Anadolu, Oruç metinlerinin ise Rumeli geleneğini yansıtmasındandır. Mihaloğulları Rumelili bir ailedir.

rindeki akıncı temasının, onbeşinci yüzyılın ortasında gönüllü akıncı olarak hizmet eden Âşıkpaşazade'ye cazip geleceği aşikârdır. Âşıkpaşazade, kroniğindeki hikâyeleri akıncı yoldaşlarına anlatarak geliştirmiş olmalıdır. Bu şartlar altında Osman'ın bir sınır gazisi kılığında ortaya çıkmasına şaşmamak gerek. Bu tema Osman hakkında herhangi bir tarihi gerçeği değil, yalnızca geleneğin geliştiği ortamı yansıtmaktadır.

Metinlerdeki, Osman'ın gazi ve aşiret reisi olması arasındaki tutarsızlık editörlerin iki ayrı geleneği birleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Aşiret teması onbeşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Oğuz şeceresinin resmen kabulü ile ortaya çıkmıştır. Gazi teması ise, muhtemelen aynı tarihlerde ve yine muhtemelen Rumeli akıncıları arasında ortaya çıkmıştır. Her iki tema da İbn Hacer'in "Osmanlı Tarihi"nde görülür, fakat her bir rol farklı bir Osmanlı hükümdarına atfedilmiştir.

(3) Osman'ın veya babasının çiftçi olduğuna dair gelenek iki "*kapıkulu* metninde" en belirgin haldedir; bunun kapıkulu birliklerinde hizmet eden devşirmelerin doğrudan tecrübesinden ortaya çıktığı düşünülebilir. Bunların çoğu çiftçi oğlanlardır, böyle değilse bile, sultana hizmet için eğitilirken hayattaki ilk tecrübeleri Anadolu'da çiftçilik olacaktır. Bunlar da, hizmet ettikleri Osmanlı hanedanının kendileri gibi mütevazı bir geçmişe sahip olduklarını hayal etmiş olabilirler.

(4) İbn Haldun Osmanlıların Hicazlı Araplardan geldiğine dair bir geleneği aktarmaktadır. Bu muhtemelen, Enverî'de görülen, Osman'ın Peygamberin arkadaşlarının soyundan gelmesiyle ilgili geleneğini anlatmaktadır.

Kesin olan bir şey varsa, o da Osmanlıların kökeni ile ilgili rivayetlerden hiçbirinin tarihsel açıdan doğru olmaması, Osman Gazi'nin şahsiyetini çevreleyen Osmanlı geleneklerinin şüpheyle karşılanması ve ona göre incelenmesidir.

Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı*

Halil İnalcık

1075-1086 döneminde İznik (Nicaea), Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın kurucusu, Selçuklu hükümdarı I. Süleymanşah'ın başkenti olmuştu.[1] 1097'de Batı'dan gelen Haçlılar

* Orijinali: "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", Elizabeth Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon: Crete University Press, 1993 içinde, 77-103. Çeviri: Suavi Aydın.

1 O. Turan, "Süleyman-Sah I", *IA* (1967); Vryonis, *Decline*, s. 96-142; Cahen, *Turquie Pré-ottomane*, s. 13-15; Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, (TTK, Ankara, 1990); I. Süleymanşah 1075'te İznik'i ele geçirdi ve burayı Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın başkenti yaptı. İmparator Aleksios Komnenos, 1081'deki Dragos Deresi (Maltepe) anlaşmasıyla Süleymanşah'ın İznik'teki toprak hakkını tanıdı. 1086 Haziranında Süleymanşah'ın ölümü üzerine (bkz. Sevim, *age*, s. 37-39) Selçuklu Sultanı Melikşah generali kenti almak üzere önce komutanlarından Porsuk'u ve ardından Bozan'ı gönderdi. İznik'te Süleymanşah'ın naibi Ebulkasım, 1087'de Bozan tarafından öldürülene kadar Selçuklu emirlerine direnebilmek amacıyla imparatora yakınlaştı. Burada Ebulkasım'ın, ölümünden önce Nikomedia'yı (İzmit'i) fethetmekle saygınlık kazanmış olduğu belirtilmelidir. Turan, *agm*, s. 217-218, Süleymanşah devletinin Anadolu'nun bu bölümündeki Türkmenler arasında "ga-

tarafından kuşatılmasının sonucunda Bizanslılara kaybedilen İznik, yeniden fethedilene kadar Selçukluların sürekli ilgisine maruz kaldı. Selçuklu egemenliği 1105'te İznik'te yeniden kuruldu, ancak kent yaklaşık 1147'de tekrar Bizanslıların eline geçti.

Türkmenlerin geri püskürtüldüğü kurak Eskişehir ovası, artık Bizanslılar ile Selçuklular arasında sınır haline gelmişti. Konar-göçer Türkmenler, sınırın ötesindeki iyi yaylalarla kaplı engebeli araziye ihtiyaç duyuyor ve sık sık sürüleriyle birlikte Bizans topraklarına giriyorlardı. İmparator Manuel Komnenos'a (1143-1180) karşı sınırboyunda, aralarında Eskişehir'den sadece üç kilometre uzaklıktaki bir höyüğün üzerinde yer alan Karaca Hisar'ın da bulunduğu kaleler inşa ediyor, mevcut kaleleri tahkim ediyorlardı. Gerçi, 1176'daki Selçukluların çarpıcı Miryokefalon zaferi, Türkmenlerin batıya doğru yayılmasının cesaretlendirmesiyle bu sınırdaki koşulları tamamen değiştirmişti; Sultanın barış için ilk koşulu, bölgede son yıllarda yapılan kalelerin yıkılmasıydı.

Selçukluların, özellikle de onların uçlardaki gazilerinin, İznik'i İslam adına yeniden fethetme fikrini asla terketmedikleri açıktır. Müslümanlar için bir ülke bir kez *Dârülislam*'ın parçası oldu mu, orası daima İslam ülkesi sayılmaktadır ve burasının kaybının sadece geçici olduğuna inanılmıştır. Herhalde Süleymanşah'tan sonra Selçukluların, İznik'i daima topraklarının tam sınırında bulunan bir

zi uç devleti" geleneğinin doğmasını sağladığını ileri sürmektedir. İlk dönem Osmanlı geleneğinde Süleymanşah'ın Osman Gazi'nin atası olduğu iddiası, yüzyıllar boyunca süren böyle bir geleneğin kanıtı olarak ele alınabilir. Ne var ki Enveri, *Düsturnâme*, haz. M. H. Yinanç, (İstanbul, 1928), s. 6-8, 78'de, Süleymanşah'ı Kutalmış'ın oglu olarak kabul eden daha sağlam kaynaklara dayanarak bir hatayı düzeltir ve Osman'ın atalarına ilişkin farklı bir soyağacı verir. Burada önemli olan İznik'in yeniden fethinin ve İznik'te Türk-İslam devletinin yeniden hayat bulmasının, bu yörede yaşayan Türkmenler arasında nihai bir arzu haline gelmiş olmaklığıdır. İznik'te Selçuklu varlığı için bkz. Vryonis, *Decline*, s. 31-36, 52-58, 112-116, 146-155.

kent olarak kabul ettikleri anlaşılıyor. Hatta II. Gıyaseddin Mesud (1283- yaklaşık 1301 ve 1303-1308) Moğol Hanı'nın kendisine ihsan ettiği Anadolu Selçuklu Sultanlığı'na intisap ettiği zaman, topraklarının "İznik sınırına kadar" uzanan bütün araziyi kapladığı kabul edilmekteydi.[2]

Bunun yanı sıra 1261 civarında Sultan İzzettin Keykavus'a bağlı Türkmen aşiretleri Sultan'a katılmak üzere Bizans'a göç ettikleri zaman, "sanki kendi kışlaklarına gidiyormuş gibi yaparak İznik'e kadar inmiş ve kısa zamanda birçok göçebe ailenin (Türkevi) Avrupa'ya geçtiği görülmüştü".[3]

Aşağıda görüleceği gibi, Osman Gazi'nin stratejisi bizi onun nihai amacının İznik'i yeniden fethetmek olduğuna inanmaya sevk etmektedir. Bizans ve Osmanlı kaynaklarının karşılıklı olarak incelenmesi bizatihi Bafeus savaşının Osman'ın İznik'i ele geçirme çabasından kaynaklanmış bir merhale olduğunu göstermektedir.

Dönemin bir gözlemcisi olan Pahimeres, genel olarak Osman'ın faaliyetleri konusunda ve özellikle de Bafeus savaşı için bizim en güvenilir kaynağımızdır.[4] Pahimeres, tarihinin girişinde, anlatısının bizzat kendi gözlemlerine ya da olayın görgü tanıklarının ifadelerine dayandığını belir-

---

2 *"tâ gelüb Gerede ve İznik hududuna irişince..."*, Yazıcızade Ali, *Tarîh-i Âl-i Selçuk*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Revan Köşkü K. no. 130, 517-518; bu kaynak hakkında bkz. A. S. Erzi, *İA*, "İbn Bibi" maddesi.

3 *"kendülere [mü]taallik Türk obaların, el altından kışlak bahanesine İznik'e inüb..."*, Yazıcızade, *age*, s. 462-464.

4 Osman Gazi'nin faaliyetleri hakkında Georgios Pahimeres'in yazdıkları çeşitli uzmanlarca incelenmiştir. Bunlar için bkz. G. Caro, "Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachimere", *BZ*, 6 (1897), s. 116 vd.; Arnakis, s. 91 vd., özellikle not 153; F. Tinnefeld, "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Unternehmen gegen die Osmanen", *BZ*, 64 (1971), s. 46-54; E. A. Zachariadou, "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu", *BMGSt*, 3 (1977), 57-70. Prof. Zachariadou, Yunanca metindeki bazı noktaları, büyük bir nezaket göstererek benim için aydınlattı. Ayrıca, Osman'la ilgili bütün bölümü benim için İngilizceye çeviren Timothy O. Baldwin'e de minnettarım.

tir. Mamafih, verdiği bilgiler Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırıldığında, Pahimeres ihtiyatlı kullanılmalıdır. Örneğin, Pahimeres, kendisini izleyen bugünkü yazarların yaptığı gibi, Osman'ın 1300'lere doğru aşağı Sakarya boylarında hareketli olduğunu söylerken yanılgıya düşmüş olmalıdır. Bu karıştırma, Pahimeres'in kendi tarihindeki bir olgudan kaynaklanmaktadır. Burada Pahimeres kısa bir süre için Osman'ı bırakarak, Paflagonya'daki Çobanoğul'arı emirlerinin bu sahada faaliyetlere girişmiş oldukları daha önceki bir döneme geri gitmektedir.[5] Osmanlı kaynaklarında Orhan'ın zamanına kadar Düz Bazarı (bugünkü Adapazarı) civarındaki aşağı Sakarya sahasında faaliyet gösteren kişi Akça Koca'dır. Akça Koca önce Osman Bey'in müttefiki, sonra da onun vassalı olmuştur.

Aslında Pahimeres daha önceki dönemlere giderek, 1301'de Bafeus'da yaşanan büyük çatışmaya kadar Bitinya'nın durumunu tasvir etmektedir. İlkin, bölge savunmasının, 1260'larda gayrımeşru imparator VIII. Mihael Paleologos tarafından uygunsuz bir biçime sokulmasının bir sonucu olarak nasıl zayıfladığını açıklamaya çalışır; Pahimeres'in bize söylediğine göre, İznik yöresinde yaşayan Rumlar bu gayrımeşru imparatora karşı ayaklanmışlar ve imparatorun isyancılara karşı merhametsiz muameleleri bölgedeki nüfusu bütünüyle ondan soğutmuştur. İmparator kalelerdeki yerli askerlerin vergi yükümlülüklerini kaldırdığı zaman dahi, onların Türklere katılmakta tereddüt

5 Zachariadou, *agm*, konudan yapılan bu ayrılmanın, aşağı Sakarya vadisindeki Türkmen gazilerinin önderi olan Çobanoğlu Ali'nin Bizans'la anlaşma yaptığı ve Bizans topraklarına yaptığı akınlardan vazgeçtiği 1290-1293 yılları olaylarına dayandığını kabul etmektedir. Sonra gazilerin önderliğini Osman ele almış ve İznik'in kuşatılmasıyla sonuçlanacak akınlara durmaksızın devam etmişti. Bu bölüm, H. Inalcık, *Cambridge History of Islam*, c. I, s. 267 ile Y. Yücel, *Çoban-Oğulları Beyliği, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, 2. Baskı 1991, s. 33-51'de tartışılmıştır. Bir Selçuklu kaynağı olan Aksarayî, *Müsâmaratü'l-Ahbâr*, (haz.) O. Turan, (Ankara, 1944) Pahimeres'in tespitlerine ışık tutmaktadır.

etmediklerini Pahimeres eklemektedir. "Onlardan bazıları [nın] Türklere kılavuzluk etmekte" oldukları bilgisini Osmanlı kaynakları da teyit etmektedir. Rum tarihçi, İznik valisini, halka karşı "bir askerden ziyade bir haydut gibi" davrandığı için açıkça suçlamaktadır. Bölgedeki manastırlarda yaşayan keşişler de sapkın oldukları gerekçesiyle sürekli zulüm görmüşlerdi.[6]

Ve ardından 1302'de imparatorluğa ortak olan Mihael'in Batı Anadolu seferini anlatan Pahimeres bize Osman'ın Konstantinopolis'e yakın vilayetler, özellikle de İznik üzerinde nasıl baskıcı bir tehdit haline geldiğini anlatmaya başlar. İlkin Osman'ın "Sangarius nehri üzerine" akınlarından önceki olaylara değinerek özetleyen Pahimeres, sonra bize Osman'ın dağı (Osmanlı kaynaklarındaki *Avdan* dağı) nasıl aştığını ve Nikomedia/İzmit körfezi üzerindeki kıyı ovasında bulunan "Halizones" arazisini nasıl çapul edip yağmaladığını anlatır.

Pahimeres, Osmanlıların çevredeki bölgeleri istila ettikten sonra İznik'e boyun eğdirmek üzere uyguladıkları ablukanın ayrıntılarını verir. İznik'in, Kios (Cius, Türkçede *Gemilik* ya da *Gemlik*) üzerinden yapılabileni hariç,[7] Konstantinopolis'le bütün bağlantılarının kesildiğini söylemektedir. Yolcular Kios'ta konaklamakta, göle ulaşmak için yolu gece geçmekte ve açık bırakılan tek kapıdan kente girmektedirler. Pahimeres, diğer kapıların, düşman kuvvetlerinin diğer bütün yanlardan kenti sarmış olmaları yüzünden kapalı olduğunu söyleyerek devam eder. Osmanlı

6 Laiou, *Andronicus II*, s. 86-93; uç bölgesindeki Rumların hayat koşulları ve Osmanlıların onlara karşı tutumları hakkında ilk dönem Osmanlı gelenekleri, Rum kaynaklarını teyit eden bilgileri içermektedir; Osmanlı uzlaşma siyaseti, *istimâlet*, hakkında bkz. H. Inalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), s. 103-129 [Türkçe çevirisi için bkz. elinizdeki kitap].

7 Daha o zaman Ebulkasım, 1086 civarında Kios/Gemlik'te, yerli Rum ustaların işbirliğiyle olsa gerek, bir filo inşa ettirmişti; bkz. Anna Comnena, Vryonis, *Decline*, s. 481.

geleneğinin otantikliğini tartıştığımızda bu ayrıntılara geri döneceğiz.

Osmanlı geleneği gibi, Pahimeres de Bafeus savaşının Osman'ın İznik ablukasından kaynaklandığını söyler.

Pahimeres'in Bafeus savaşına yol açan olaylara ilişkin tespitlerindeki esas noktalar şunlardır:

1. 27 Temmuzda Atman (Osman), aniden İzmit yakınlarında bir yer olan Bafeus'ta binlerce adamıyla birlikte belirir.

2. Sonra Pahimeres bize Osman'ın atlılarının Bafeus savaşından önce *Telemaia*'daki Mouzalon'a nasıl saldırdıklarını anlatır. Başarı onu dağı aşmak ve "Halizones"e baskın vermek konusunda cesaretlendirmiştir.

Yorum: Bu ilk başarının alenen "birkaç yüz adam"lık bir öncü kuvvetin ani bir saldırısıyla sağlandığı görülüyor. Arnakis, bu olayın Bafeus savaşından bir yıl önce olduğuna inanmaktadır.[8] Bu akla yakındır.

3. *Meander* [Menderes] ırmağı yakınlarındaki öteki Türkmenler, Bizans ordusuyla çatışmaya karar verdiği zaman Osman'a katılmışlardır. Pahimeres bu seferde birçok Türkmen müttefiğin ona katıldığını söylemektedir.

Yorum: Bu müttefikler kimlerdir?

Menderes gibi uzak bir bölgeden Türkmenlerin gelip Osman'a katılmış olmaları akla yakın değildir. Gerçi Osmanlı geleneği Osman'ın, İmparator'un kendisine karşı bir ordu hazırladığını öğrendiği zaman Konya Sultanı'ndan yardım istediğini ve Sultan'ın Karahisarı Sahib (Afyon Karahisar) Türkmenlerine, Osman'a destek olmaları için emirnâmeler yolladığını belirtir. Gerçekten de Kara Hisar, Selçukluların, bu kesimdeki, doğrudan doğruya Sultana bağlı olan başlıca uç merkezi idi.[9] Menderes vadisi üzerinde iler-

8 Arnakis, s. 129-131.

9 Kara Hisar'ı elinde tutarak Batı'daki uç topraklarında egemen bir konuma sahip olan güçlü Selçuklu emîri Sâhib Fahreddîn Ali ve oğulları hakkında bkz. Aksarayî, *age*, dizin Fahreddîn, özellikle s. 145-153.

lemekte olan Aydın ve Menteşe Türkmenleri, bu sıralarda Konstantinopolis tarafından daha iyi tanınmaktaydı. Oysa Kara Hisar, 1290-1304 döneminde Batı Anadolu'da Bizanslılar üzerine yönelmiş Türkmen fetihlerinin cephe gerisinde kalmış bir bölge haline gelmişti. Belki de bu, Pahimeres'in anlatısındaki karışıklığın bir başka nedeni olabilir.

1298-1301 Yıllarındaki Genel Durum

Osmanlı kronikleri[10], bu noktada Osman'ın henüz, halen her biri bağımsız olarak hareket eden bölge beyleri arasında önder konuma gelmemiş olduğunu yeterince açıklığa kavuşturmaktadır. Bafeus savaşından önce, Kastamonu'dan İznik'e uzanan ana yol üzerindeki Göynük-Taraklı'ya karşı girişilen akınlar sırasında, Osman Sakarya ve Göynük nehirleri arasındaki sahada yerli Türkmen ve Rum beylerinin işbirliğine güvenmek zorundaydı. Bu beylerden biri olan Kösemihal, bu sıralarda henüz Osman'ın vassalı değil, müttefiki olarak görünmektedir. Şimdi Osman'ın bölgedeki müttefiklerinin ona, hepsini birden tehdit eden büyük Bizans baskısına karşı koymak amacıyla katıldıkları anlaşılıyor. Pahimeres, tam bu sırada Bizans'a yönelen bu genel saldırıyı gören Çobanoğlu emiri Yavlak Arslan'ın oğlu Emir Ali'nin, Adapazarı bölgesinde, aşağı Sakarya vadisinde Bizanslılara karşı saldırgan politikasına geri döndüğünü ekler. Bu, Pahimeres'in sözü Kastamonu'daki Çobanoğullarına getirmesini açıklamaktadır. Gerçi burada Osman ile Ali arasında bir ilişki ima edilmemektedir. Pahimeres, Ali'nin eyleminin önemli bir sonucu olmadığını belirtir. Osman [ise] emperyal bir orduya karşı çarpışan bir önder olarak temayüz etmiştir. Her halükârda Osman, kuvvetleriyle bir-

10 Bu kronikler için bkz. H. Inalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", s. 152-167; Osman konusundaki ilk geleneklerin ayrıntılı bir tahlili için bu makalenin ikinci bölümüne bakınız.

likte Mouzalon'a karşı Yalak Ova'ya hareket ettiğinde, aşağı Sakarya'dan, İznik'ten doğuya giden yolları kontrol eden Geyve ve Lefke'deki ırmak iskelelerine kadar, ırmak boyunca bütün Bizans sınırı saldırıya maruz kalmıştı.

Genel olarak, Türkmen uç beyleri, gerilerindeki Moğol tehdidi karşısında kendilerini güvencede hissettikleri zaman, akınlarını Bizans topraklarının içlerine doğru yoğunlaştırdılar.

1298-1301 yılları, Türkmenler için bütün batı uçları boyunca Bizans'a karşı düşmanca faaliyetlerini hayata geçirmek için özellikle uygun yıllar oldu.[11] 1298'de Anadolu'da, buradaki Moğol alaylarının yeni başkomutanı Bayıncar ya da Bayancar III. Alaeddin Keykubad'ı Konya'daki Selçuklu tahtına geçirmekteyken, Moğol generali Sülemiş de Han'a karşı başkaldırıyordu.[12] 1299 kışında Sülemiş Bayancar'ı öldürdü. Bu önemli olay, ilk dönem Osmanlı kay-

11 Bu dönemde Batı Anadolu'da cereyan eden tayin edici olaylar hakkında bkz. Wittek, *Mentesche*, s. 15-24; Zachariadou, *agm*, s. 57-70; Laiou, *Andronicus II*, s. 85-126.

12 Bkz. Âşıkpaşazade (Atsız), s. 97; Osmanlı geleneklerine göre Bayancar, Kara Hisar kuşatması sırasında gelmiştir, verilen tarih 6 Şubat 1288'de başlayan Hicrî 687 tarihidir; bu olayın ayrıntıları Selçuklu ve İlhanlı kaynaklarından gayet iyi bilinmektedir: bkz. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 2. baskı (Istanbul, 1970), s. 243, 328-331, 468, 488; Bayancar'ın Anadolu'ya genel vali olarak gelişi esasen 1298 yılının sonuna doğru söz konusu olmuştur. İlhanlı yanlısı olmayan Türkmenlerce desteklenen Sülemiş, 1299 yılına gelindiğinde Selçuklu Sultanlığı'na ait bütün orta ve batı Anadolu topraklarında denetimi ele geçirmişti (Togan, *age*, s. 330). Togan'a göre, *age*, s. 331, Osman, bu mücadeleye 1301'de yakalanıp Tebriz'de idam edilen Sülemiş'in yanında girmiş olmalıydı. Kısacası, Sülemiş'in isyanı, Osman'ın İznik'e karşı faaliyetlerinin tarihiyle örtüşmektedir; bu nedenle 1298-1301 yıllarında Moğol hanları batı uç bölgesindeki Türkmenler üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdir. Bizanslılar ise Türkmenlerin esasen Han'ın denetimi altında bulunduğuna ve onların Bizans'a karşı yürüttükleri akınların ancak Han tarafından kontrol altında tutulabileceğine inanmışlardı; bu yüzden II. Andronikos'un kızkardeşi Prenses Maria ile Gazan Han (ölümü 1304) arasında bir evlilik anlaşması yapıldı; "Meryem", Gazan Han'ın halefi Olcaytu ile 1306'da evlendirildi; bkz. B. Spuler, *Die Mongolen in Iran* (Berlin, 1968), s. 107.

naklarında anılır. 1299-1300 yıllarında Emir Kutluşah ve Emir Çoban komutasındaki Moğol birlikleri, Sülemiş'in isyanını bastırmakla meşguldü. Sülemiş uç Türkmenleri arasında sevilmekteydi. Safdışı edildiğinde, komutası altındaki Moğol kuvvetleri batıya yönelmiş ve Eskişehir-Bitinya yöresine sığınarak Osman'a komşu olmuştu. Bütün bu olaylar ünlü Osmanlı kroniklerine karışık bir biçimde yansımıştır. Ancak Sülemiş'in faaliyet sahasının, onun esas destekçilerinin Türkmenler olduğu uzak Amasya-Tokat havalisinde olduğu işaret edilmelidir.

İran'daki İlhanlılar konusundaki başlıca çağdaş kaynağımız olan Reşidüddin "Sülemiş[in] Danişmend vilayetindeki (Tokat-Amasya bölgesi) Moğol birliklerinin desteğini kazanmış ve (Danişmend vilayetindeki) birçok beye sancak ve kös gibi beğlik sembolleri ihsan ederek uç bölgelerinde denetimi ele geçirmiş" olduğunu gözlemler. Z. V. Togan[13], Alaeddin'in Osman'a beğlik sembolleri ihsan ettiğinden söz eden Osmanlı geleneğinin aslında Sülemiş'le ilişkili olabileceğini düşünmektedir. Her durumda da, 1299-1301 döneminde batı uçlarındaki Türkmenlerin aşağı Sakarya vadisinden Efes'e kadar Bizans topraklarına karşı genel bir saldırı durumuna geçtikleri bir vakıadır.[14]

1299-1301 yıllarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan ve Bitinya'da Bizanslıları Osman'a karşı konumlarını korumaktan alıkoyan bu kütlesel Türkmen ilerlemesinden Osman'ın yararlandığı açıktır. Osman'ın İznik'e karşı hareketi, bu genel manzara çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Şimdi, Bafeus savaşını önceleyen olaylarla ilgili Osmanlı geleneksel anlatımına dönelim. Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakih'in oğlu Yahşi Fakih tarafından bir araya getirilmiş ilk dönem geleneğine ilişkin orijinal metnin kayıp

13 Togan, *age*, s. 331.

14 Wittek, *Menteşe*, s. 15-23.

olması nedeniyle, bu metin kullanılarak meydana getirilmiş çeşitli Osmanlı kaynaklarını karşılaştırmak suretiyle bu olayları yeniden kurgulamak zorundayız. Bu olaylara ilişkin en eksiksiz kaynak, burada ele alacağımız anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'dır.[15]

Koyun Hisar (Bafeus) Savaşı'na Dair İlk Osmanlı Geleneksel Anlatımları

I. Anonim Tevârih-i Âl-i Osman'daki Bafeus Savaşı ve İznik kuşatmasıyla ilgili bölüm

Anonim'in tespitleri, İznik kuşatmasıyla ilgili Osmanlı geleneksel anlatımları içinde en ayrıntılı versiyondur. Burada temelde F. Giese'nin eleştirel metnini esas aldık.[16] Onun kullanmadığı İzzet Koyunoğlu, Ayasofya ve Beşîr Çelebi nüshaları, yukarıdaki olaylarla ilgili önemli varyantları içermez. Giese'nin metninde ve Koyunoğlu nüshasında Tekfur kızı ve derviş hikâyeleri mevcutken, diğer nüshalarda bu hikâyelerin biri, hatta bazen ikisi birden bulunmamaktadır.

Aynı geleneksel anlatımların daha sonraki versiyonları arasında, bir Anonim Tevârih'i esas alarak Âl-i Osman tarihini yazan Lütfi Paşa, en ayrıntılı versiyonu oluşturmuştur.[17] Lütfi Paşa, Tekfur kızı efsânesini atlamış olmakla birlikte derviş hikâyesini kaydetmiştir.

"Ve dahi Osman'ın bir oğlı doğdı. Adını Ali Paşa kodı, anı yanında alıkodı. Ve Orhanı gazilerle Köprü Hisarı'na

15 Giese, *Chroniken*, c. I. Aşağıdaki elyazmaları da kullanıldı: İzzet Koyunoğlu yazması, Milli Kütüphane, Ankara Mikrofilm Arşivi, no. A. 1465, 10-16; Ayasofya yazması, no. A. 233, fol. 6-10; Türk Tarih Kurumu yazması, no. A 1701, 8-17; Beşir Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (haz.) İ. H. Ertaylan (İstanbul, 1946), s. 11-18. Genellikle Anonim Tevârih'i izleyen Oruç (Babinger) kendi tarihinde İznik kuşatmasını atlamaktadır.

16 Giese, *Chroniken*, c. I, s. 7-9.

17 Lütfi Paşa, *Tarihi*, (haz.) Âli (İstanbul, 1341), s. 23-25.

gönderdi. Anı feth idüb yağma itdiler. Andan gelüb İznik'i hisar itdi. İznik ol zamanda mamurca hisar ve muteber bir şehr idi ve dört yanı sazlık ve bataklık idi. Şöyle kim âdem yanına varamaz idi ve hem içinde mübalağa kâfir var idi. Şöyle rivayet iderler kim, dört kapusı var idi, her kapusından bin alaca atlu kâfir çıkardu. Girü kalan renklü atları ana göre kıyas eyle. O[l vaki]t gaziler az idi öz idi, şöyle kim âdem başına yüz kâfir gelse yüz döndermezlerdi, itikadları muhkem idi. Hak ta'alâ anlara itikadları berekâtında fırsat virdi ve İznik dayiresin yağma itdiler. Kâfirler nice kere çıkub uğraşdılar. Hak ta'alâ gazilere fırsat virdi kâfirleri sıyub [mağlub edip] hisara koyarlar idi. O[l vaki]t hisar yanına varamazlardı. Ceng ile almayub şehirden yana olan dağda bir havale kale yapdılar, içine âdem koyub İznik'e havale koydılar."

"Andan sonra kâfirler zebun olub hisarda oturdılar ve gaziler daim seğirdüb içerüden âdem çıkartmaz oldılar. Taşradan dahi kimesne gelmezdi. Nice zaman bu halle oturdılar. Akıbet kâfirler İstanbul tekfurına âdem gönderdiler ki, "Üzerimize Türk geldi, bizi taşra çıkarmaz, âciz kaldık. Eğer bize derman var ise it yohsa Türk bizi oğlumuzla kızımızla esir iderler veyahud açlıkdan kırılıruz. Ve ol vakit İznik'e İslambol tekfuru hükm iderdi. Çün İslambol tekfuru bu hâle vâkıf oldı, hayli gemi cem idüb içine çok leşker koyub gönderdi kim, varalar gazileri İznik üzerinden ayıralar. Gemiler dahi gelüb Yalak Ovası'na çıkdılar. Andan İznik üzerine varub gafilen basalar. Meğer gazilerin bir casusu var imiş, kâfirleri cüstleyüb karaya çıkacakların haber alub, can atub vardı gazilere haber itdi.

"Gaziler dahi yordamile gelüb ol kâfirler çıkacak kenara pusuya girüb, pinhan olub durdılar. Bu yanadan dahi kâfirler Yalak Ovası'nda gemiden iskele urub çıkmağa başladılar. Pes kâfirler atların ve esbabların çıkarmağa çalışuyorken gaziler dahi pusuların açub Allah ta'alâ hazretlerine sığınub tekbir

getirdüler ve at salub kâfir arasına kılıç koydılar. Kâfirleri birbirine katub şöyle kırdılar ki, vasfın Allahü ta'alâ bilür ve bazısı denize dökülüb çoğu gark oldı, başında devlet olan kişi gemiye girebildi. Muhassal-ı kelam, çoğu helak olub çok az kimse İslambol'a gelüb, Tekvura olan hali haber virdiler. Tekvur bu haberi işidüb ceza ü feza itdi, ve illâ elünden ne gelür, çar naçar sabr idüb karar itdi.

"Pes İznik kâfirleri bu hali bilicek çok ağlaşub ye's itdiler. Akıbet danışub anı tedbir itdiler ki kal'ayı virüb muti olalar ve hem eyle itdiler. Kal'ayı gazilere virdiler, dahi kal'ayı alub içinde olan esbabı alub doyum ve gani oldılar.

"Çünki İznik alındı bu kez Yalak Ovası'na dolaşdılar, zira ki ol vakit bu Yalak Ovası dağları sarp ve hisarları çoğidi ve eli güni ma'mur idi ve hem gazilerden ürküb gelen halk çoğalub ziyade oldılar."

İznikmid'e (Nicomedia) doğru uzanan tepelerde birçok hisar, mamur köy ve kasabalardan başka tek bir ağaç yoktu. Bu tepelerin, sonradan, gazilerin saldırılarından sonra ormanlarla kaplandığı söylenir. Bu, o zamanlarda yaşayanlarla ilgiliydi ve doğruydu. Bölgedeki refahın birçok sebebi olduğu ileri sürülür. Bunlardan biri bölgenin sarp ve tepelik oluşudur; ki bu, içeriye sızmayı zorlaştırmaktaydı. Bir diğeri, gazilerin saldırılarından korkup kaçan birçok insanın buraya gelip yerleşmesidir. Bir başkası ise İstanbul tekfurunun güzel kızıydı...

Burada, bizim popüler tarihlerimizde açıkça yeniden hayat bulmuş olan Rum ve Türk halk hikâyeleri tarihsel anlatıma girmiştir. Burada prensesin cüzzama nasıl yakalandığı ve Yalak Ovası kaplıca sularında yeniden şifa bulduğu anlatılmaktadır. Bu yüzden Tekfur beldede hamamlar yaptırmaya girişmiştir. Ayrıca mucizeler yaratan tahta bir kılıcı olan ve bu bölgedeki Rumların İslama geçmesine neden olan bir dervişle ilgili efsane eklenmiştir. Efsanelerin hemen ardından, birleşerek Dimboz'da Osman'ın karşı-

sına çıkmış olan Bursa, Adranos, Batanos, Kestel ve Kite Tekfurları koalisyonu yer alır. Sonra, kenti ablukada tutmak için inşa edilmiş iki havale kalesinin yapımıyla birlikte Bursa kuşatmasının öyküsü izler.

II. Neşrî versiyonu

Muhtemelen 1486 ile 1493 yılları arasında tamamlanmış olan Neşrî tarihi, hanedanlık iddiaları lehindeki özgün geleneği geliştirerek vaz'eden ilk derlemedir.[18] Neşrî'den yapılan aşağıdaki aktarım, Franz Taeschner'in yayımladığı Menzel nüshası ile karşılaştırılarak, Unat ve Köymen tarafından yayımlanmış eleştirel metindendir.[19]

"Güftâr ender zikr-i istiklâl-i Osman Gâzi

"Çünki Osman Gazi Bilecüği ve Yar-Hisar'ı ve İnegöl'i ve Yini-şehir'i tevabi'iyle ve levahikıyle feth itdi, andan sonra ikdam idüb, varub İznik üzerine seğirdim idüb İznik'ün yolların kesüb şehre taşradan nesne girmez oldı. Kızluk olub şehir halkı bunalub gölden, uğrılayın İstanbul'a mededci gönderüb istimdad itdiler. İstanbul'dan yardım gönderdiler. Osman, gazilere eyitdi: "İstanbul'dan bî-kıyas leşker geleyörür. Eğer ayrılırsavuz, üzerimüze hücum idüb etraf Rumının kâfirleri bize şîr-gîr olurlar. Bu gelen kâfirlerün sınmasına bir çare olsa" didi. Gaziler eyitdiler: "bizim âdemimüz azdur. Biz dahi Sultan Alaeddin-i sâniden istimdat idelüm" diyüb fi'l-hâl Konya'ya âdem gönderdüler. Fetihlerin bildirüb olacak ihdası i'lâm itdiler. Sultan Alaeddin-i sâni bu haberleri işidüb şâd olub cûşe gelüb tabl, 'alem, kılıç ve at ve hil'at virüb buyurdı ki, "Sahibün Kara Hisar'dan bir nice bin halk muavenete varalar." Sultana giden âdem dahi gelmedin, İstanbul'dan kâfir

18 Nesrî Tarihi hakkında bkz. Ménage, *Neshrî* ve krş. İnalcık, "The Rise..", s. 152-167.

19 *Kitâb-i Cihan-nümâ* (Taeschner), c. I, s. 32. Metindeki alıntı, Nesrî, *age*, Unat-Köymen neşri, c. I, s. 104-107'den alınmıştır.

gelüb Dil'den geçmeğe başladı. Kâfirler Türki kaçdı deyü gaflet ile oturırken Osman Gazi Yalak Hisaru'ndan dil alub kâfirlerün gafletin bilüb Dil'den geçenlerün üzerin urub dün baskınun idüb basub ba'zın kılıçdan geçürüb ve ba'azın denize gark idüb ve geçmiyenleri dönüb İstanbul'a gidüb gaziler ganaimle muğtenim olub İznik fethine mukayyed olmayub heman cemaatlerine beşaret haberin gönderüb makarr-ı izzete irişmeğe niyyet idüb göçüb gitdi. Validesi ve müteallikatı Osman Gazi'ye bir iki göc istikbal idüb gelüb buluşdılar. İttifak, ol esnada ikindü vaktında Sultan Alaeddin-i sâniden tabl ve 'alem ve bir at ve bir kılıc ve hil'at-ı şâhâne yitişdi."

III. Ahmedî'nin versiyonu

İznik kuşatması hakkındaki en eski atıf şair Ahmedî'nin 1410'larda kaleme aldığı İskendernâme'sinde Osmanlılarla ilgili olarak yazdığı bölümdedir.

Aşağıdaki İznik kuşatmasını önceleyen olaylar konusundaki mısralar şöyledir:[20]

"Oldı Osman bir ulu gâzi kim ol,
Nereye kim vardıysa buldı yol.
Her yana berbidi bir bölük çeri
Ki, el uralar, katl ideler kâfiri.
Bilecüği feth itdi, ol nâmdâr
İnegöl ile dahi Köprihisar.
Durmadı, her yana leşker saldı ol.
Az zamanda çok vilayet aldı ol.
Kâfiri yıkub yakub ol nâmdâr
Bursa ve İznüği eyledi hisâr"

20 *İskendernâme*'nin bu bölümüne ilişkin eleştirmeli bir metin artık elimizdedir: Kemal Sılay, *Ahmedî's Ottoman History*, Yüksek Lisans Tezi, Ural-Altay Araştırmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1990. Buradaki alıntı Atsız neşri, s. 9'dandır.

Ahmedî'nin eseri, anonim kroniklerin, Âşıkpaşazade ve Neşrî'nin kullandığı kaynağın Yahşi Fakih'in yaklaşık 1405'lerde yazmış olduğu kayıp Menâkıbnâmesi olduğuna dair ikna edici bir tanıklıktır.[21] Ahmedî'de Osman'ın İznik ve Bursa ablukalarını önceleyen fetihlerin sırası, daha sonraki derlemeleri kuvvetli bir biçimde hatırlatır (Yenişehir ve Yar Hisar şairimiz Ahmedî tarafından atlanmıştır, ama ablukalara takaddüm eden Köprü Hisar fethi ilavedir). Osman'ın kuşattığı, ama ele geçiremediği İznik ve Bursa'ya yönelik harekât, Ahmedî'de ve sonraki derlemelerde anılan bu fetihleri izler. Açıktır ki bu konuda kısa bir manzume yazan Ahmedî ayrıntıdan kaçınmıştır. Özü itibariyle temel olaylar aynı sıra ile anılmıştır. Ayrıca Ahmedî, Anonim Tevârih'in İznik'in Osmanlılarca bu tarihte fethedildiğine ilişkin tespitlerini özgün kaynaklardan bir sapma olduğunu göstermektedir.

IV. Sultan II. Beyazıd dönemine ait derlemeler: İdris-i Bitlisî ve Kemalpaşazâde Tarihleri

1502 ve 1506 arasında yazmış olan İdris ile hemen hemen aynı tarihlerde yazmış bulunan Kemalpaşazâde, esas olarak diğer nüshalardan ve Neşrî'den açıkça farklı olan Anonim Tevârih nüshalarını kullandıklarından, Sultan II. Bayezid için yazılmış sonraki derlemeleri temsil ederler.

İdris'in uyarlamasında olaylar şu sırayı izler: "Osman büyük oğlu Orhan'ı Nilüfer ile evlendirdi ve kendisine Sultanönü olarak da bilinen Karahisar vilayetini verdi. Eskişehir'i kendi kardeşi Gündüz Alp'e, İnönü hisarını ve Yund-

21 Yahşı Fakîh'in *Menâkıbnâme*'si hakkında bkz. V. L. Ménage, "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *BSOAS*, 26 (1963) s. 50-54; aslında, Vefaiye tarikatına bağlı olan Şeyh Edebalı'yı Osmanlı hanedanının ruhani danışmanı olarak göstermeye çalışan bu hikâye, Yahşı Fakih'in orijinal hikâyesine Âşıkpaşazade tarafından eklenmiştir; tıpkı atalarl Âşık Paşa ve Elvan Çelebi gibi Âşıkpaşazade de bu tarikata üyeydi, bkz. H. İnalcık, "How to Read Ashik Pasha-zâde's History".

Hisar'ı Aykud Alp'e, Yar-Hisar kalesi ve vilayetini Hasan Alp'e, İnegöl hisarını Turgut Alp'e ve nihayet, Bilecük vilayetinin bütün gelirlerini Şeyh Edebalı'ya verdi. Ardından Osman Yenişehir'i kendine başkent yaptı. Küçük oğlu Alaeddin Paşa Bilecük'te annesinin yanında kaldı. Kendisi zamanının çoğunu Yenişehir'de geçirdi. Sonra, '701 yılında, yani tahta çıkışının üçüncü yılında' Köprü Hisar'ı fethe çıktı."

Köprü Hisar'ın düşürülmesinden sonra Köprü Hisar yakınındaki Marmara kalesi ile Dimboz teslim alındı. Osman merkezine geri döndü ve İznik'in fethini planladı.

"Osman Bey bu şehrin fethini en önemli işlerden biri olarak görüyordu ve hiçbir uyarıda bulunmadan, bu tarafa yürüdü." Osman büyük bir dirençle karşılaştı, ama adamları üstün gelerek kalenin etrafındaki toprakları yağmalayıp talan ettiler, önlerine geleni öldürerek ilerlediler. Araziyi terk etmeden İznik'in yakınına bir gözetleme kulesi inşa ettiler ve bu kalabalık şehre erzak girişini önlemek üzere oraya yüz adamlık bir garnizon yerleştirdiler. "Osman'ın yaptırdığı kule, güvenilir ve cesur adamlarından birine izafeten Targay Hisarı olarak bilinir. Bu kulenin yıkıntıları hâlâ görülebilmektedir."[22]

İdris, bu büyük planın gerekçesini Osman'ın Şeyh Edebalı'nın tekkesinde uyurken gördüğü olağandışı rüyada ifadesini bulan misyonuna inancında bulur: "Allahın vaadi, İslam için yapılan böylesi fetihler yoluyla sonunda gerçek olacaktır."

Kemalpaşazâde[23] Yalak Ovası savaşını Köprü Hisar'ın fethi ile İznik kuşatmasının öncesine koyar ve savaştan

22 İdris'in metni üzerinde yapılan dikkatli bir tahlil onun Taz Ali'yi yanlış biçimde *Targay* olarak okuduğunu göstermektedir. Doğru biçim ise "Diraz Ali"dir; bu vekayinâmelerde kısaltılarak "Taz Ali" yapılmıştır; aşağıya bkz.

23 *Tevârih-i Âl-i Osman*, II. Defter, (haz.) Ş. Turan (TTK, Ankara, 1983), s. 130-146.

sonra "Osman'ın Selçuklu sultanlığının yerini aldığı"nı ekler. Kemalpaşazâde, savaşı ve savaşın kendisini önceleyen olayların tasvirinde Neşrî'yi izlemekle birlikte (her ikisinde de "Göl üzerinden gelen haberci" figürü vardır), "Osman'ın sultanlığı deruhte etmesi" konusunda Neşrî'den ayrılır ve Ruhî'yi ya da Bodleian'ın anonim kroniklerini izler.[24]

Savaşın hikâyesi Âşıkpaşazade'de yoktur. O, sadece İznik'e yönelik akına, kuşatmaya ve ablukaya çok kısa olarak değinir.[25]

I. İznik Kuşatması

Aşağıda daha sonraki derlemelerde yer aldığı şekliyle Yahşı Fakih'in orijinal yazma versiyonları karşılaştırılacak ve tartışılacaktır.

1. Osman'ın bir oğlu oldu; ona Alaeddin adını verdi ve onu yanında tuttu

Anonim Tevârih yazarının ve Âşıkpaşazade'nin özgün metne çok sadık oldukları görülür.

Aslında bu tespit, akınlara kumanda eden kişi olan büyük oğlu Orhan'ı bize bildirmek için tasarlanmıştır. Orhan, Osman Beğ'in büyük oğludur. Türk-Moğol bozkır geleneğinde en küçük oğul ocakta tutulur ve en büyük oğul akınlar için en ileri uca gönderilirdi.[26] Bu gelenek bütün Türkmen emirliklerinde geçerli olduğu gibi uzun zaman

24 Ruhî ve Bodleian Elyazmaları hakkında bkz. Ménage, *Neshrî*, s. 12-14, 26.

25 Âşıkpaşazade (Atsız), s. 105: *"İznig'ün vilâyetine seğirtdiler. Şehrün kapusını yapdurdılar. Bir nice gün ceng etdiler. Dört yanı vilâyet dapdılar. Kal'a üzerine er kodılar. Dapan vilâyeti timar erlerine verdiler; kendiler gene Yenişehir'e çıktılar."*

26 Bkz. H. İnalcık, "Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignity", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire*, Bloomington, 1993.

Osmanlılar tarafından da sürdürülmüştür. Uç kuvvetlerine kumanda etmesi sağlanarak en büyük oğula hükümdar olan babasının yerine geçmek konusunda daha büyük bir fırsat verilmiş olurdu.

2. Osman Bilecük, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir fütuhatını tamamladı ve ardından İznik bölgesine akınlar yapmaya başladı

Neşrî burada bize Osman'ın daha önceki dört fethini ve İznik kuşatması konusundaki büyük kahramanlığını anlatarak kaynağı üzerinde oynar ve bunun Osman'ın "bağımsız" beğ statüsünün doğmasına yol açtığını ekler, oysa özgün gelenekte (yani anonim kroniklerde) aslen Orhan Köprü Hisar'a saldırıp orayı ele geçirmektedir.

Aynı dört yerin, Bilecük, Yarhisar, İnegöl ve Yenişehir'in, aynı düzende, Neşrî'nin kaynağı olan Takvimler'de bulunması ilginçtir. Takriben 1446 tarihli bir Takvim, Bilecik'in diğer üç kaleyle birlikte fethedilmesini Osman'ın kariyerinde bir dönüm noktası olarak gösterir.[27]

Aslında Hicretin 699-702. yıllarına rastlayan bu fetihler Bitinya'daki en önemli iki şehri, İznik ve Bursa'yı ele geçirme planının parçaları olarak gözükmektedir. Ardından Osman karargâhını bu iki şehrin arasında yer alan Yenişehir'e taşımıştır. Osman buraya gazilerini yerleştirdi ve batıda Bursa ovasına, kuzeyde İznik ovasına açılan bu kenti yeni bir uç yaptı. İznik, Yenişehir'e sadece 25 km. uzaklıkta idi. Geleneksel anlatımın aktardığına göre, Osman'ın bu yeni uçtaki gazileri "gazayı her zaman sürdürmek istiyorlardı". İznik'e saldırmadan önce, Osman doğudan Göynük-Taraklı-Lefke veya Mekece üzerinden İznik'e ulaşan ana yolu denetim altına almak için Göynük çayı vadisine ve Sakarya vadisine akınlar düzenledi. Güneyde Lefke'ye

27 *Tarihî Takvimler*, (haz.) O. Turan, Ankara, 1954, s. 16, 52.

ya da kuzeyde Geyve'ye kadar uzanan Göynük-Taraklı yolu bugün dahi İç Anadolu platosundan İznik ve İzmit'e ulaşan ana güzergâh oluşunu sürdürmektedir.

3. İznik'e yönelik akın

Anonim Tevârih'de Orhan bu akından tek başına sorumludur. Yahşı Fakih'ten gelen özgün gelenekte ise bu kişinin Orhan'ın imamının oğlu olduğu unutulmamalıdır.

4. Köprü Hisar'ın Fethi

Anonim Tevârih: Orhan zor kullanarak Köprü Hisar'ı feth ve yağma etti. Âşıkpaşazade: Orhan ve Osman Köprü Hisar'ı birlikte fethedip yağmaladı.

Burada Neşrî Köprü Hisar'ın fethini atlamaktadır. Bir önceki bölümde (*Kitâb-ı Cihan-nümâ* (Taeschner, s. 34; *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 92) Osman'ın Köprü Hisar'ın fethinde Bilecük tekfurundan yardım aldığını söyler. Belki de Neşrî Osman Bilecük'ü fethettiğinde, fethedilmiş topraklar arasında Köprü Hisar'ın da Osman'ın eline geçmiş olduğunu düşünmüştür. Ancak özgün kaynak, Köprü Hisar'ın, sonra İznik'e yönelik akınlar bağlamında fethedildiğini ileri sürmektedir.

Yenişehir ile İznik arasında Avdan dağ silsilesi yükselmekte ve onu aşan geçitler Kızıl Hisar ve Köprü Hisar kalelerince korunmaktaydı. Osmanlı *Hüdâvendigâr tahrir defterleri*[28] bu kaleler hakkında ilginç ayrıntılar vermektedir.

1571 tarihli defterde Köprü Hisar hakkındaki kayıt şöyledir: "*Köprü Hisar nâm karyeye İznik'den mürûr iden tarîk-i âm üzerinde vâki Dirâz Ali nâm derbend (...) mahûf ve muhatara ve hatar-nâk (ve) şenlikden ba'id*" olduğundan İstanbul'a gönderilen bir raporda buraya muhafız gönderil-

28 Barkan-Meriçli, *Hüdavendigar Livası*, s. 219-220, no. 366 ve s. 224, no. 378/2.

mesi isteniyordu. Rapor, *"lâkin derbend-i mezbûr İznik'den karye-i Köprü Hisar'a varınca bir menzil yer olub eşhâs-ı mezbure cemi'ân zikrolan derbendin mabeyninde kondukları takdirce tarafeyni hıfz etmeleri kemal mertebe asir olub hıfzı mümkün"* değildir diye devam etmektedir. Muhafızların yarısının, yani otuz kişinin İznik'ten gelen yolu gözetlemek üzere geçidin ortasında yer alan Kızıl Hisar kalesine yerleştirilmeleri ve geri kalan yarısının da Köprü Hisar'dan gelen yolu gözetlemek üzere Çamlıca'ya yerleştirilmesi gerektiği raporda belirtilmiştir. Bölge ormanla kaplıydı. 1571'de altmış yaya redifi olağan ve göreneksel vergilerden muaf tutularak buranın muhafazasına memur edilmişti.

Bu belgenin, Anonim Tevârih'deki gibi anlatısal geleneklerde verilen yer adlarının ve topoğrafyanın hayali ya da uydurma efsanelere değil, aksine bilgi veren otantik kaynaklara dayandığını teyit etmesi bizim için çok önemlidir. Hiçbir uydurma hikâye böylesi kesin topografik ayrıntılar veremez.

Tahrirlerden elde edilen bilgi, İznik ovasına inebilmek için Osman'ın kuvvetlerinin öncelikle Dirâz Ali dağ geçidindeki denetimi ele geçirmek zorunda olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra anlatısal kaynaklarda Tiraz Ali ya da Trâz Ali olarak bilinen kahramanın, stratejik Yenişehir-İznik yolu boyunca çeşitli mevkilere adını vermiş tarihsel bir kişilik olduğu açıktır. Aynı tahrir (s. 225, no. 378/4), Avdan dağı üzerindeki Kara Dere köyündeki bir kışlağın, büyük ihtimalle Dirâz'ın (Farsçada uzun demektir) oğluna atıf olsa gerek, Uzunoğlu adıyla anıldığını belirtmektedir. *Avdan* adı da göçebe bir aşiret adı olarak Türkmenler arasında mevcuttur.

Sonraları, onbeşinci yüzyılda, İshak Paşa'nın kethüdası Köprü Hisar'da yolculara barınak olmak üzere bir tekke yaptırdı ve kendisinin serbest mülkü olan İnegöl kazasındaki İsa Virânı köyünü vakfetti. Aynı tahrir defterindeki

bir kayda göre (no. 378/1) Samanlu iskelesi ile Yenişehir arasında Katranlu Derbendi denilen, daha çok tüccarların kullandığı bir başka dağ geçidi vardı. Çardak, Sartıoğlu, Makri, Dimboz ve Menteşe köyleri bu geçide muhafız tayin edilmişti. Dirâz Ali Derbendi Osman'ın İznik ovasına inmesine izin verirken, Dimboz-Koyun Hisar dağ geçidi de Osman'ı Bursa ovasına ulaştırıyordu. Bafeus savaşının ardından, Osman'la, Bursa ovasının tekfurlar koalisyonu, yani Bursa, Adranos, Batanos, Kestel ve Kite tekfurları arasında, bu geçitte büyük bir çarpışma cereyan edecek ve zafer Osman'a Bursa ovasını tamamen açacaktı.

5. *"Marmara vilâyeti"nin teslimi*

Âşıkpaşazade buna değinirken, Anonim tevârihler ve Neşrî'de bu husus yoktur. "Marmara vilâyeti" Bursa ovasına açılan stratejik Dimboz geçidinin hemen ötesindeki, Yenişehir ile Bursa arasındaki arazidir. Burada bugün Marmaracık Gölü denilen bir hendek vardır. Bu bölgedeki Rumlar, gazilerin akınlarından korunmak için Osman'a sığındılar. Osmanlı geleneğinde denildiği gibi "geldiler ve boyun eğdiler ve Osman Gazi her birini *yerlü yerinde* bıraktı". Bu bilgi de, Anonim tevârihler ile Neşrî'de atlanmıştır; bunun nedeni, belki de onların bunun önemli olmadığına inanmalarıdır. Sonraki tarihçiler arasında Kemalpaşazâde (I, 143-144) ve İdris (s. 66) Marmara halkının teslim oluşuna değinmektedir. İdris, "Marmara kalesi"ne ve kale halkının Köprü Hisar'ın akıbetini gördükten sonra teslim olduğuna ilişkin daha oldukça ayrıntı vermektedir. Her halükârda Osman, İznik kuşatmasına girişmeden önce merkezi olan Yenişehir'in güvenliğini almak için, Marmara vilayetine akınlar yapmayı zorunlu görmüş olmalıydı.

6. İznik kuşatması, kentin dış dünyayla irtibatını kesmek için havale kulelerinin inşası. Gaziler akınlar yaptı ve İznik kalesinin çevresindeki bölgeye hâkim oldu

Hem Anonim Tevârih hem Âşıkpaşazade hem de Neşrî bu bilgiyi vermektedir. Âşıkpaşazade ve Neşrî İznik kuşatması ve ovada onu izleyen akın faaliyetleri hakkında kısaca bilgi verirken, Anonim Tevârih yazarı eski İznik kenti ve bölgedeki halkın İslam'a geçmeleri hakkında Rum ve Türk kaynaklı halk hikâyeleriyle birleşmiş ayrıntılar vermektedir. Ancak özünde aynı kaynağı kullanmış olan bu kaynakların üçü de birbiriyle mutabakat halindedir. Anonim Tevârih ve Âşıkpaşazade Osman'ın kuvvetlerinin kenti kuşatmaya aldığını ve savaşın uzun bir süre devam ettiğini açıklığa kavuşturur. Her üç kroniğimiz de abluka kurularak ve çevreye akınlar yapılarak gazilerin kent surları dışındaki bütün halka boyun eğdirdiklerinde mutabıktırlar.

Anonim Tevârih'deki ayrıntılar ilginçtir. İlk olarak İznik, bu dönem için gerçeği yansıtmayacak bir biçimde kalabalık ve kuvvetli bir garnizona sahip bir kent olarak tanımlanır. Konstantinopolis'in Latinlerden 1261'de geri alınışının ve giderek artan sürekli Türkmen akınlarının bir sonucu olarak, İznik halkının bir kısmı İzmit veya İstanbul'a gitmişlerdi ve VIII. Mihael Paleologos, rivayet edildiğine göre, kentin savunmasını ihmal etmekteydi. İbn-i Batuta'nın görgü tanıklığına dayanan ifadesine göre (1332?) kentin denetiminin Osmanlılara geçtiği dönemde (Mart 1331) kent harabe halindedir ve kentin sakinlerinin burayı terk etmesine izin verilmektedir. Anonim Tevârih yazarının abartmalı tespiti, Laskaris yönetimi altındaki durumun bir bakiyesi olmalıdır.

Her durumda Osman'ın kuşatmadaki başarısızlığının, Osmanlı kaynaklarında açıklanmaya ihtiyacı vardı. Kentin savunmasının çepeçevre kenti saran su ve hendeklerle ne

ölçüde kuvvetlendirilmiş olduğu ayrıca vurgulanmaktadır.

Geleneğin ilk bölümünde Anonim Tevârih kentin kuvvet yoluyla ele geçirilemeyeceğini *(Gördüler kim ceng ile alınmaz)* kabul eder ve bu yüzden Osman'ın burayı kuşatma altında tutmak için Tâz Ali ya da Dirâz Ali hisarını yaptırdığını söyler. Ancak aynı yazar İmparatorluk kuvvetlerinin Yalak Ovası'nda (Bafeus) yenilgiye uğratılması sonrasındaki olaylarla ilgili paragrafta İzniklilerin kenti Osmanlılara teslim etmiş olduğunu öne sürer. Anonim Tevârih yazarı zaferin mantıksal bir sonucu olarak kentin düşmüş olması gerektiğini düşünmüş ve bu nedenle de bu konuda özgün metni değiştirmiş olmalıdır. Her halükârda özgün metni satırı satırına izleyen Âşıkpaşazade ve Neşrî, Osman'ın adamlarının İznik kalesi önünde savaştan vazgeçtiklerini ve kalenin civarındaki açık arazide yaşayan insanları tabi kılmakla ilgilendiklerini belirtmektedir.

Abluka amacıyla *havale*'nin yahut hisarın yapılması hakkındaki hikâye ise sadece Anonim Tevârih'de anlatılmaktadır. Âşıkpaşazade bundan bahsetmez; Neşrî de hisardan bahsetmeksizin ablukayı anlatır. Daha sonraki yazarlar, İdris (s. 67) ve Kemalpaşazâde (s. 145) bariz bir biçimde Anonim Tevârih'i izler ve bu hikâyeyi naklederler. Yine özgün kaynağı çok daha fazla ayrıntıya girerek yeniden üretmiş olduğu anlaşılan Anonim Tevârih'i izleyerek Tâz Ali kumandasında hisarda bulunan askerlerin sayısının yüze ulaştığını görüyoruz, ancak kroniğin bazı nüshalarında bu rakam, kutsal bir sayı olan kırka inmektedir. Dışardan kente gelen yardımı bu gözetleme kulesi kesti, böylelikle kentte açlık başgösterdi. Anonim Tevârih bu durumun "bir nice zaman" sürdüğünü belirtir. Bu nedenle kuşatmanın gerçek tarihinin, 1299-1301 tarihleri arasında olması, Bafeus savaşından bir ya da iki yıl önceye karşılık gelmesi muhtemeldir. Özgün gelenekte Yalak Ovası savaşına yol açan esas neden, abluka altındaki İznik'in kıtlıktan bunal-

masına, nihayet İstanbul'daki İmparator'a gönderilen bir habercinin eğer yardım kuvvetleri zamanında yetişmezse teslim olmaktan başka çarelerinin bulunmadığını bildirmesine bağlanır.

Neşrî buna, habercinin *göl üzerinden* yollandığını (Pahimeres'le krş.) ekler. Anonim Tevârih İznik halkının neden İstanbul'dan yardım istediğini açıklamak için "o sırada İstanbul tekfuru[nun] İznik'e de hükmettiği"ni belirtirler.

II. Bafeus Muharebesi

Bu noktada Osmanlı kaynağındaki Yalak Ovası savaşı ile Pahimeres'teki Bafeus savaşı anlatısının aynı olaydan bahsedip etmediğini belirlemek sorunu önümüzde durmaktadır.

1. Savaşa yol açan koşullar ve nedenler

Pahimeres'e göre, Osman'ın "Halizones" topraklarını tehdit etmesi yüzünden İmparator, Heteriarkos [Muhafız generali] Mouzalon kumandasında bir orduyu sevk etmeye karar verir. Daha önce gördüğümüz gibi Pahimeres bu noktada durur ve Osman'la ilgili daha önceki olaylara geri döner. Sonra bize "Osman'ın adamlarından yüz kişilik bir grub[un] Mouzalon'un üzerine [nasıl] sürpriz bir saldırı yaptığı"nı ve "neredeyse onu bile ele geçirecekleri"ni anlatır. Pahimeres, bunun Osman'a "Sifones Dağları"nı aşma ve "Halizones ülkesi"ne inme cesaretini verdiğini söyler.

Bu muharebeye ilişkin Osmanlı kaynağı, bu öncü etkinlikten söz etmemekle birlikte ilgisini kıyıdaki Yalak Ovası'nda cereyan eden savaşa yöneltmiştir. Ne var ki hem Pahimeres hem de Osmanlı kronikleri Osman'ın İznik civarındaki daha önceki etkinliklerine değinmekle birlikte, Osmanlı kaynağı ayrıca şehrin kuşatılmasıyla ve kuşatma altındakilerin acil yardım için İmparatora başvurmalarıyla

ilgili bütün ayrıntıları vermektedir. İmparator'un Mouzalon'u İznik'i ablukadan kurtarmak için yolladığı açık hale gelmektedir. "Halizones Ülkesi"nin Yalova ile Kara Mürsel arasındaki düz kıyı ovası olan, Osmanlıların Yalak Ovası olduğu açıktır.

Pahimeres, Osman'ın kıyıya ulaşan vadi (bu vadi aynı zamanda karayoludur) üzerindeki geçidi aşmadan önce oraya öncülerini gönderdiğini açıkça belirtir. Vadide, kıyıdan birkaç kilometre içeride, Dil Hersek-İznik karayolunu denetleyen ve bugün Çoban Kale (bkz. Foto I) denilen bir hisar vardır.

Osman, İzmit körfezindeki bu ovaya ulaşmak üzere yolunu açmak için saf dışı bırakılması zorunlu olan ve kesinlikle Mouzalon'un adamları tarafından takviye edilmiş bulunan bu hisardaki garnizondan emin olmak için buraya öncüler gönderir. Öncülerinin giriştiği şaşırtıcı saldırı etrafı tepelerle kuşatılmış olan hisarın yakınında gerçekleştirilmiş olmalıdır. Aslında Pahimeres, Osman'ın adamlarının bulunduğu tepelerden bahsederken, önce Mouzalon'un askerlerinin onları püskürttüğünü, Osman'ın adamlarının geri çekildiğini ve başarılı bir karşı saldırıya geçtiklerini söylemektedir. Bu başarı Osman'ın kıyıdaki Yalak Ovası'na ulaşmak için vadiyi aşma kararı almasına yol açmıştır.

Çoban Kale, Karadere köyü ile bir Rum Hagiasması'nın bulunduğu Ayazma köyü arasında bulunmaktadır. Yerli halk hisarın Cenevizliler tarafından yapıldığını söylemektedir. Çoban Kale bugün harabe halindedir; çobanlar sürüleriyle birlikte dinlenmek için buraya gelmektedirler, bu yüzden buranın adı Çoban Kale'dir. Bu bağlantı içinde Osmanlı geleneğinde Koyun Hisarı olarak anılan yer bizim Çoban Kale olmalıdır.

Çarpışmanın Bafeus savaşından bir yıl önce meydana gelmiş olması gerektiği ileri sürülmektedir.[29] Eğer bu doğ-

29 Arnakis, s. 129-131.

ruysa Mouzalon, Osman'ın bir sonraki yıl gerçekleşen işgaline karşı koymak için oldukça kuvvetli bir orduyla geri gelişinden önce hisarda bulunmuş olmalıdır. Aslında, öncülerin başarılarının ardından, Osman'ın müttefiklerine çağrı yaparak büyük bir ordu toplaması, Pahimeres'in de belirttiği gibi, belirli bir zaman almış olmalıdır.

Her halükârda bunlar, 1301'de Yalak Ovası'nda meydana gelen büyük çatışmaya yol açması muhtemel başlıca olaylar ve nedenlerdir. Bir bütün olarak hem Osmanlı hem de Bizans kaynakları, Bafeus savaşının arka planı konusunda birbirini desteklemekte ve tamamlamaktadır.

2. Muharebe meydanının yeri

Pahimeres bize Osman'ın "akınlarına katılan müttefikleri ve yoldaşları" ile birlikte dağ geçidini aşarak "Halizones ülkesi"ne girdiğini söyler. Pahimeres, Bafeus'un "harika İzmit şehrinin civarındaki bölge"de olduğunu ve Bizans birliklerinin püskürtüldükleri zaman "İzmit şehri yakınlarına alçakça üşüştüklerini" ekler. Osmanlı geleneği, savaş alanını deniz kıyısındaki Yalak Ovası olarak tarif etmektedir. Yani kaynaklarımızın her ikisi de savaşın İznik'i kıyı ovasına bağlayan karayolunun bulunduğu bir yerde, İzmit körfezinin güney kıyısındaki kıyı ovasında cereyan ettiği konusunda mutabıktırlar.

Bizans zamanında, İmparatorluk "Askeri Yolu" Dakibyza (Gebze) üzerinden geçerek Aigialoi'ye ulaşmaktaydı, "askerler Astakos Körfezi'nin Kibotos'a açılan dar ağzından geçmiş ve İznik'e doğru yolculuklarına karadan devam etmişlerdir."[30] Aigialoi'den Kibotos'a deniz ulaşımı, Osmanlılar zamanında mevcut olduğu gibi, Bizanslılar za-

30 Ramsay, *Asia Minor*, s. 200-201; krş. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c. II, s. 60-61; F. Taeschner, *Das anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig, 1924, c. I, s. 66-67, 99-100.

manında da vardı. Aigialoi, muhtemelen Osmanlıların *Dil* dediği yer, Kibotos ise Hersek kasabası olsa gerektir (bkz. Foto. 2). Osmanlı döneminde İstanbul ile Küçük Asya arasındaki kervanların ve orduların geçtiği bu ana yol Bağdad Caddesi adıyla anılıyordu (bak. Foto. 3 ve 4). II. Bayezid zamanında Hersek kasabasında Sadrazam Hersek Ahmed Paşa, içinde bir kervansarayı, camii, çeşmeleri bulunan ve yolcuların Yalakdere vadisi ile İznik üzerinden Küçük Asya'ya geçecekleri uzun yolculuklarına başlamadan önce başka ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri çok işlevli bir vakıf külliyesi yaptırmıştı. Hersek kasabasının yaklaşık olarak 20 kilometre batısında Helenopolis (halk ağzındaki söylenişiyle Elenopolis) ya da Türkçe'deki adıyla Yalova yer alır. Osmanlı geleneğinde anılan Yalak Hisar Helenopolis olmalıdır. Türkçedeki Yalova adı da Yalak Ova(sı)'ndan türemiş olmalıdır.

Daha batıda, Helenopolis ile dağlık Poseidion (Bozburun) arasında, Bizans İmparatorlarının Küçük Asya'ya giderlerken iskele olarak da kullandıkları Pylai şehri bulunmaktadır. Pylai şehri, onüçüncü yüzyılda da önemli bir ticaret merkeziydi. I. Manuel Komnenos (1143-1180), şehri korumak amacıyla Pylai kalesini ve hisarları yaptırmıştı.[31] Kıyı ovasına ulaşan vadi üzerinde yer alan bizim Çoban Kale'miz veya Koyun Hisarı'mız bu yeni yapılmış ya da onarılmış hisarlardan biri olmalıdır.

Orhan, İznik'in fethinin (1331) ardından babasının Yalak Ovası kıyısında yayılma planlarını yeniden ele aldığında bölgedeki Yalak Ova (Yalova) ve Koyun Hisar kaleleri İzmit teslim olana kadar (1337) direnişini sürdürdü.

Osmanlı geleneğine göre, 1337'de Yalak Ova ve Koyun Hisarı kaleleri bir Bizans prensinin hassı idi. Bu kale-

31 H. Glykatzi-Ahrweiller, "Les Forteresses construites en Asie Mineure face è l'invasion seldjoucide", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses*, (haz.) F. Dölger-H. G. Beck, Münih, 1958, s. 186-189; Vryonis, *Decline*, s. 121.

ler, aynen aşağıdaki gibi tarif edilmiştir: "Yalak Ova'da deredeki hisar Yalkına (veya Balkına) ismindeki bir kâfire aitti ve tepede bugün Koyun Hisarı denilen bir başka kale vardı." Yalak Ova, Yalova ile Hersek veya Kara Mürsel arasındaki bölgeye verilen addı. Osmanlı geleneği buna Koyun Hisarı'nın, Yalak Ova sahibi Yalkına'nın erkek kardeşinin kumandası altında olduğunu eklemektedir.

Joseph von Hammer Bafeus'u doğrudan doğruya Koyun Hisarı ile özdeşleştirir.[32] Ancak Hammer burayı, Osman'ın Bursa ovası tekfurlarına karşı çarpıştığı Dimboz yakınındaki başka bir Koyun Hisarı ile karıştırır. Bafeus savaşından az önce, Osman Yalak Hisarı'ndan bir adamı tutsak almış ve ondan Yalak Ovası'nda kurduğu pusudan düşmanın haberdar olmadığını öğrenmiştir.

Kite kazasına bağlı Koyun Hisarı köyü onaltıncı yüzyılda *karye* (köy) statüsüne sahipti. Ancak daha sonraki tahrir defterlerinde bir *mezra'a* ya da terk edilmiş bir köy olarak gözükmektedir. Anlaşılan burası, vergi geliri Koyun emini tarafından toplanan koyun sürülerinin toplanma yeriydi. Bu dönemde Yörükler, bilhassa da Akçakoyunlu Yörükleri bu bölgede kaydedilmektedir.

3. Ordular ve savaş

İlkin Pahimeres'in savaş hakkındaki tespitlerini çözümlemeye çalışalım.

Bizans askerleri, Alan paralı askerleri ve yerli milislerden oluşan Mouzalon'un ordusu, toplam ikibin kişi civarındaydı. Ancak Pahimeres'in bize söylediğine göre, bu orduda, savaştan az önce milislere ait para ve atların Alan paralı askerlerine verilmesi ve bunun kıskançlığa ve işbirliğinde isteksizliğe yol açması yüzünden birlik kalmamıştı.

32 J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Peşte, 1835, c. I, s. 67, 85.

Pahimeres Osman'ın birliklerinin sayıca Rumlardan çok üstün olduğunu, çünkü Osman'ın yanına müttefik çektiğini, hatta ganimet hevesiyle Osman'a Paflagonya'dan bile insanların katıldığını söyler. Pahimeres bize Osman'ın ordusunda süvarilerin yanı sıra yaya askerlerin de bulunduğunu bildirmektedir.

Pahimeres, yerli milislerin işbirliği yapmamaları ve birliklerin ciddiyetsizliği yüzünden Rum ordusunun saldırısının hezimetle sonuçlandığını ve Rumların kaçmaya başladığını ileri sürmektedir. Epeyce adam ölmüş, ama çoğunluğu kaçmıştır. Kaçanlar İzmit şehri yakınına yığılmışlardır. Bu ölüm kalım anında Alanların cesaretle karşı saldırıya geçmeleri, çok sayıda yaya askerine geri çekilme fırsatı vermişti. Osmanlı birliklerinin etrafını kuşatan Alanlar, yaya askerlere saldırdılar ve çapraz ok salvolarına tutarak süvarilerin atlarını yaraladılar. Pahimeres, Rumların güvenle çekilmesini sağlamak için Alanların kendilerini kurban ettiğini ve birbiri ardına öldüğünü ekler.

Kısaca Pahimeres, Rumların başarısızlığını açıklama çabasıyla, Osman'ın birliklerinin sayısal üstünlüğünün, yerli milislerin savaş alanında işbirliği yapmamasının ve Bizans askerleri arasında disiplinin bulunmayışının altını çizer. Emir Nogay'ın (ölümü 1299 ya da 1300) hizmetinde bulundukları kuzey Karadeniz bölgesinden gelen ve Türk-Moğol bozkır taktikleriyle eğitilmiş olan Alan paralı askerleri, Türkmen savaşçılarının dengi olduklarını kanıtlamışlardır. Bafeus zaferi, bundan sonraki onyıllar içinde Osmanlıların Bizans'a ya da Balkan devletlerine karşı kazanacakları kesintisiz başarıların işaretini vermekteydi. Taktik bakımdan üstünlüklerinin yanında, bunun açıklaması, Bizans ve Balkan hükümdarları tükenen hazinelerinden büyük miktarlar ödeyerek içinde "Türkopol"lerin *(Tourkopouloi)* de bulunduğu paralı askerleri ordularına katmak ve onlara bakmak zorunda kalırlarken, Osmanlı hüküm-

darlarının Anadolu'dan çok sayıda gaziyi ya da ganimet beklentisiyle Osmanlı sancağı altında savaşmaya hevesle koşan profesyonel Türkmen gazilerini kendilerine çekmiş olmalarıdır. Türkmen beğlerinin elverişli konumu ortadaydı ve Bizans daha baştan bu umutsuz mücadelesini kaybetmeye mahkümdu. II. Andronikos'un 1284'te pahalı ve etkisiz donanmasını tasfiye etmesi gayet akıllıca bir davranıştı, çünkü o zamanlar son bir umutla ihtiyacı duyulan şey Anadolu'daki Türk saldırısını durduracak bu paralı birliklerdi.

VI. Ioannes Kantakuzenos, 1354'te Türk askerlerinin yenilmezliğini itiraf etmekteydi. Türkmen birliklerini rakiplerine karşı yardıma çağırdığından ve Konstantinopolis'teki düşmanları bu belirleyici unsuru yanlarına çekmeyi başaramadığından beri, sonraki bütün yönetimi boyunca, Türkmenlerin profesyonel askeri üstünlüğüne duyduğu inançla, önce Aydın emiri Umur Gazi ile, sonra da Orhan ile yaptığı ittifaka sıkı sıkı sarılmıştı.[33]

Osmanlı kroniklerinde çarpışma sırasındaki olayların farklı bir versiyonu mevcuttur. Bu kaynağa göre İmparator deniz yoluyla İznik'e bir yardım ordusu göndermiş, bu ordu Yalak Ovası'na ulaşmış ve Osman'ın birliklerine karşı beklenmedik bir baskın yapmak için karaya çıkmaya başlamışlardı. Ancak düşman planının bir Rum casusu aracılığıyla haber alınmasıyla, Osman pusu kurmuştu. Neşrî'nin anlatımı, Bizans ordusunun geceleyin 'Dil'[34] iskelesinden Yalak Ovası'na çıkması esnasında yaşananlar hakkında ilginç bir ayrıntı vermektedir. Bizans birlikleri atlarını gemi-

33 H. Inalcık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", *Byzantinische Forschungen*, 9 (1985), s. 179-217.

34 İznik-Hersek vadisinden güneye akan ve İzmit Körfezi'nin kuzeyinden Dil Ovası vadisine akan dereler, körfezin her iki tarafında da dile benzeyen deltalar yaparak bu iki uç arasında deniz geçişini daraltmıştır; her iki deltaya da "Dil" denmektedir; güneydeki Dil'e ayrıca "Hersek Dili"de denir.

lerden indirmeye ve çevreye yayılmaya başladıklarında Osmanlı kuvvetleri ani bir baskın yapmıştı; gafil avlanan Bizanslıların çoğu katledildi ve gemilerine ulaşmaya çalışan birçoğu da boğuldu. Gemilere ulaşmayı başaranlar Konstantinopolis'e geri döndüler.

Bu hikâyede kesin olan şey Osman'ın "İstanbul tekfurunun gönderdiği" bir orduya karşı savaştığıdır; bu konuda aynı olaydan bahseden iki kaynağın da bir kuşkusu yoktur. Ancak Bizans ve Osmanlı kaynaklarında savaşla ilgili farklı anlatımlar nasıl açıklanacak ve birbiriyle nasıl ilişkilendirilecektir?

Pahimeres, Mouzalon komutasındaki ordunun Bafeus/Yalak Ovası'na nasıl ulaştığı, doğrudan doğruya denizden mi yoksa kara yoluyla Gebze-Dil-Bafeus yoluyla mı geldiği konusunda hiçbir ayrıntı vermemektedir. Bütün hikâye boyunca gemilere ilişkin tek bir söz bile yoktur. Bununla birlikte ona göre, Mouzalon çatışmadan önce birliklerine düzen vermek için, örneğin yerli milislerin atlarını alıp onları Alan paralı askerlerine vermeye yetecek kadar uzun bir zamanı bulmuştur.

Ani saldırı amacıyla İmparator esas birliklerini uzun kara yolu yerine denizden göndermiş olmalıdır. Ancak kara yolu kullanılmış olsaydı bile birlikler, Neşrî'nin anlatımında teyit edildiği gibi, Aigialoi'den (Dil) Kibotos'a (Hersek) geçmek için dar boğazı aşmak zorundaydılar. Her iki halde de Kibotos yakınlarında gerçekleşen ani Osmanlı baskını söz konusudur. Bir başka seçenek, Bizans birliklerinin bir kısmının kara yoluyla bir kısmının da deniz yoluyla Konstantinopolis'ten gelmiş olmalarıdır. Muharebe sırasındaki olaylara bakılırsa, iki farklı anlatımı uzlaştırma olanağı tanıyan tek bir kuram, her birinin çatışmanın farklı bir safhasına eğilmiş olmasıdır. Görünen odur ki Konstantinopolis'ten gemiyle gelerek karaya çıkmış olan Bizans askerlerine ilk saldıran Osmanlılar olmuş ve Bizans yerli milis-

leri panik halinde İzmit yolunu tuttuklarında, düzenli Bizans birlikleri Alanların oluşturduğu koruma kalkanının gerisinde kıyıda bekleyen gemilerine koşmuşlardır. Osmanlı geleneği, muhtemelen, Bizans ordusunun ana gövdesinin gemilere doğru bu acıklı kaçışının üzerinde durmayı ve bu olayı muharebenin ana konusu yapmayı tercih etmiştir.

4. Bafeus savaşının tarihi

Muralt'ın 'Essai'inden bu yana, Bizantinistler bu muharebenin tarihi üzerinde tartışmaktadırlar. Bizantinistlerin çoğunluğu 27 Temmuz 1301 tarihinde mutabakata varmış olduğundan, Muralt'ın kabul ettiği 27 Haziran 1302 tarihini reddetmektedirler.[35]

Pahimeres, İmparator IX. Mihael'in 1302 yılında Magnesia'dan Kyzikos'a ve oradan da Pegai'ye (Marmara kıyısındaki Kara Biga) çekilmesi bağlamında Osman'a ve Bafeus savaşına değinmektedir. Öte yandan 1303 ile 1304 yıllarında Batı Anadolu'da cereyan eden Katalan harekâtı, Pahimeres'in anlatımında Osman'ın saldırısıyla ilgili bahiste ele alınmıştır.

F. Tinnefeld, Pahimeres ile Files gibi çağdaş kaynaklara dayanarak II. Andronikos'un 1296-1299 dönemindeki askeri ve diplomatik faaliyetlerini tartışırken 1298'de İmparator'un "Bitinya'daki barbarlara" (Files böyle diyor) karşı askeri bir kuvvet gönderdiğini ileri sürmektedir.[36] Bu, sırasında Bizans'ın başarısızlığa uğraması, Osmanlıların bölgede başarılı bir biçimde yayılmaya başladığını göstermektedir. Son olarak P. Schreiner, Pahimeres'le kısa Bizans kroniklerindeki ifadeleri karşılaştırarak 1301 ile 1302

35 E. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, c. I-II, St. Petersburg, 1855-1871. Krş. Hasluck, "Bithynica", *Annual of the British School at Athens*, 13 (1906-1907), s. 285-308.

36 Tinnefeld , 4. dipnotta *supra*, s. 51.

tarihlerini tartışmıştır.[37] Kaynaklarımızın söz konusu yılda Türklerin Batı Anadolu'da gerçekleştirdikleri genel bir saldırıdan ve Rum nüfusun kütle halinde Konstantinopolis de içinde olmak üzere müstahkem yerlere kaçtıklarından bahsetmesine karşılık, Schreiner Bafeus savaşı için 1304 tarihinin de kabul edilebileceğini ileri sürer.

Osmanlı geleneği Yalak Ovası savaşının tarihini, 26 Ağustos 1302'de başlayan hicri 702 yılında Bursa bölgesi tekfurlar koalisyonuna karşı yapılan Dimboz savaşından hemen önceye yerleştirmektedir. Öyleyse Bafeus savaşı, bir önceki yılda, 1301 yılının yazında cereyan etmiş olmalıdır.

Sonuç olarak Osman, İznik kuşatmasıyla ve İmparator'un yardım ordusu karşısındaki zaferiyle birlikte, uçtaki Türkmenler ve beyleri arasında, önderlik ve egemenlik için kendisine ve çocuklarına sağlam bir meşruiyet sağlayan benzersiz bir ün ve karizma kazanmış oldu. 1500'lerde yaşamış Neşrî ve diğer tarihçiler, Osman'ın beyliğini ve "bağımsızlığını" bu olayla özdeşleştirmekte haklıydılar. Çağdaş Bizanslı tarihçi Pahimeres, zaferinden sonra Osman'ı, Bizans'ı tehdit eden en enerjik Türkmen emirlerinden biri olarak tanımlar.

Tahta çıkışının ardından, II. Beyazid'in isteğiyle İdris ve Kemalpaşazâde'nin kaleme aldığı tarihler, Osman'ın "Konya Selçuklu Sultanı"nın ya da "Konstantinopolis Kayseri"nin halefi olarak sultanlığa ya da imparatorluğa yükselişini, onun Bizans İmparatorluk ordusuna karşı kazandığı zafere bağlarlar. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmed'in cihanşümul imparatorluk iddiası, Doğu ve Batı devletleri arasında en önde gelen hanedan olma iddiası haline geldiğinde, Osmanlılar, hanedanın emperyal egemenliğinin meşruiyet temeli olarak hanedanın kurucusu zamanına kadar geri giderek Osman'ın Bafeus zaferini kullanmışlardır.

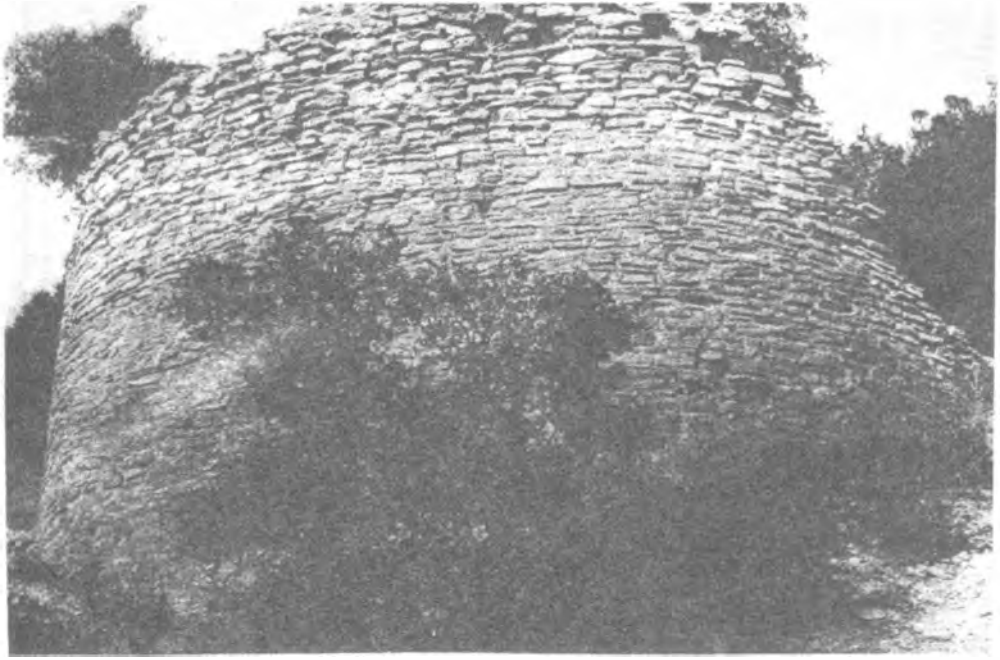
37 Schreiner, *Kleinchroniken*, c. III, s. 217-219.

Hanedanın mütevazı kuruluş hikâyesine daha sonraki tarihçilerin eklediği bu özenle hazırlanmış formül ve manivela, ilk halk geleneklerini ve daha sonraki seçkin kurguları göz ardı etmeleri için tarihçilere bir mazeret olamaz. Emperyal kudretin bir rüya yoluyla ilahî vahyi türünden sonradan yapılan bazı eklemeler ve bu rüyanın şamana benzeyen kutsal bir kişi tarafından yorumlanması ya da Selçuklu sultanının Âl-i Osman'ın temayüz edişini tanıması, aslında, tarihçi için fevkalade ilginç ve anlamlıdır. Ayrıca, sonraki bu kurgular nedeniyle ilk Osmanlı geleneklerini, saf birer mitos ve efsane olarak toptan görmezden gelmek, aynı ölçüde yanıltıcıdır.

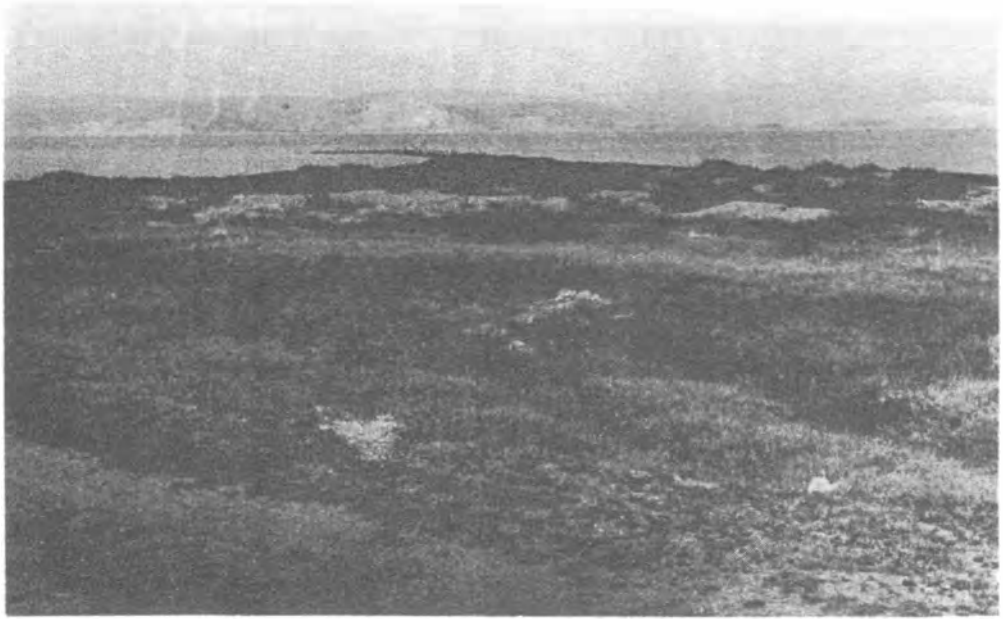
Bazı tarihçiler, İmparatorluğa meşruiyet sağlamak için, Selçuklu Sultanı'nın Osman'ı kendi halefi olarak tanımasını bile yeterince kuvvetli bulmazlar ve ilahi *tasdik*in bir işareti sayılan kılıç (zafer) hakkına başvurarak onu *müeyyed min indillâh* (Allah indinde desteği olan hükümdar) ilan etmişlerdir.

1300-1350 arası Bitimya

1. Çoban Kale / Koyun Hisarı

2. İzmit Körfezi'nin Güney Sahilindeki Dil (Hersek Dili)

3. İznik Dili Vadisi'nden Geçen Ana Yol

4. İznik Dili Yolundaki Osmanlı Köprüsü

İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler*

Elizabeth A. Zachariadou

Bu metin esas olarak Âşıkpaşazade kroniğinde yer alan ve yazarın ifadesine göre Yahşi Fakih'in kroniğini tekrar eden en eski bölümün, giriş ve yorumunu müteakip Yunanca çevirisinden oluşan çalışmamızın yeniden ele alınmış halidir.[1] Doğal olarak o günden beri yeni çıkan eserler dikkate alındığı gibi bakış açımızda da değişiklik oldu. Çalışmayı Türkologlar için daha erişilebilir bir dilde yayımlama fırsatını bana sunduğu için *Turcica* yayın heyetine teşekkür ediyorum.

I. Yahşi Fakih ve Âşıkpaşazade Kronikleri[2]

Kendi orijinal hali ile muhafaza edilmiş olmadığı için, sadece Âşıkpaşazade tarafından onbeşinci yüzyılın sonunda

* Orijinali: "Histoires et légendes des premiers ottomans", *Turcica*, 27 (1995), 45-89. Çeviri: Yunus Koç.

1 E. A. Zachariadou, *Istoria kai Thryloi ton Palaion Sultanon (1300-1400)*, Atina, 1991.

2 Bu bölüm, "Yakhshi Fakih and his Menakib" başlığı altında Ankara'da

kaleme alınan esere yansıdığı kadarıyla "Yahşi Fakih Kroniği", bu adla genel kabul görmüştür.[3] Âşıkpaşazade'nin verdiği oldukça muğlak bilgi yüzünden Yahşi Fakih'in hangi tarihte olayların yazımını tamamladığını tesbit etmek de mümkün değildir: Âşıkpaşazade'nin anlatısı, bunun, saltanat yıllarının başında mı sonunda mı olduğunu dahi belirtmeksizin Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde sona erer; bununla birlikte öyle gözüküyor ki, Yahşi Fakih eserini Ankara Savaşı'ndan sonra kaleme almıştır. Dönem hakkındaki sağlam bilgisine de dayanarak H. İnalcık, Yahşi Fakih'in, Osmanlıların Ankara Savaşı'ndaki yenilgilerini İslam dininin kurallarını ihmal etmiş olması yüzünden Bayezid'e verilmiş kutsal bir ceza şeklindeki anlatış biçiminden, ilk sultanlara saygısını vurgulamaya çalıştığı sonucuna varır.[4]

Âşıkpaşazade'nin, yararlandığı metinde çok sayıda değişiklik yaptığını da tespit edebiliriz: Örneğin, Osmanlı ailesinin onbeşinci yüzyılda oluşturulan soyağacını içeren birinci bölüm bir ilavedir.[5] Yine siyasi eleştiriden çekinmeyen Âşıkpaşazade'nin,[6] kendi döneminin olaylarını eleştirmek için geçmişteki bazı olayları kullandığı açıktır. Dahası, Osman'ın vârislerine çok az bir miras bıraktığına dair anlatılanların gerçekle hiç alakası yoktur ve bunu Yahşi Fakih'in nakletmiş olması mümkün gözükmemektedir. Tam tersine bu II. Mehmed'in siyasetini yermek niyetiyle Âşıkpaşazade tarafından ortaya konmuş bir düşünce olmalıdır.[7] Son ola-

Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen XI. Tük Tarih Kongresi'ne (5-9 Eylül 1990) sunulmuştu.

3 Ménage, "Menakib of Yakhsi Fakih", s. 50-52.

4 Inalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", s. 155.

5 Bkz. Ménage, *agm*, s. 60.

6 Menage, "Beginnings of Ottoman Historiography", s. 174.

7 Inalcık, "How to Read Ashik Pasha-zade's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, (haz.) C. Heywood-C. Imber, ISIS Press, Istanbul, 1994, s. 139-156: Krş. N. Beldiceanu, "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II", *Acta Historca*, 4 (1965), s. 27-39.

rak Âşıkpaşazade kendi hayatı hakkında bilgi verirken kronik metnini birkaç naif şiirle süslemiştir.

Ciddi araştırmalar, Âşıkpaşazade'nin, Yahşi Fakih'in eserinden başka II. Murad'ın tahta çıkışını (1421) takip eden yıllarda kaleme alınan bir başka popüler kroniği de kullandığını ortaya koymaktadır.[8] Bu metin daha sonraki nüshaları ile bilinmektedir. Ancak bunlar, Osman ve Orhan dönemleri konusunda, Âşıkpaşazade'nin Yahşi Fakih'ten aktardığı bilgilerden ne daha zengin ne de canlıdırlar. Bu durumu izah etmek kolaydır: Bitinya'daki sultanın yakın çevresinden birisi olarak Yahşi Fakih, olayları daha tazeyken yazıya geçirmekte ve sonuçta da daha ayrıntılı ve canlı bir tonda aktarabilmekteydi.

Çalışmalarıyla ilk Osmanlı kronik yazarlarınca üretilen birçok sorunu çözen Ménage, Yahşi Fakih kroniğinin muhtevasını yeterince ikna edici bir şekilde çerçevelendirmiştir. Kronik Samsa Çavuş ve Akça Koca'nın gaza ve kahramanlıkları ile dönme Köse Mihal'in hikâyesini anlatmaktadır. Ayrıca metin, Bilecik ve İnegöl'ün (Aynegöl) alınmasıyla sonuçlanan ilk askeri seferler ile Mesotinya'ya (Orta Bitinya) ve Sakarya nehrinin doğu yakasına yapılan Türk akınlarına dair bilgileri de içermektedir. Karesi Beyliği'nin ilhakı ile Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki faaliyetlerini ve I. Murad döneminde Anadolu'da meydana gelen bazı olayları da içermektedir. Son olarak, Bursa sarayı önünde dikili beyaz kavağın hikâyesi ya da Aydos'un alınması esnasında Muhammed peygamberin görünmesi gibi, kuşkusuz dervişlerin Yahşi Fakih'e anlattıklarından edindiği iki öyküyü daha içermektedir.[9] Belirleyici olması bakımından burada zikrettiğimiz bu son iki rivayet hiç kuşkusuz açık bir şekilde Osmanlı mitolojisine aittir. Bununla birlikte, diğer bir-

8 İnalcık, "Historiography", s. 159-162; Ménage, *Neshri's History of the Ottomans*, Londra Oriental Series 16, Oxford University Press, Londra, 1964, s. XIV-XV.

9 Ménage, "Menakib of Yakhsi Fakih", s. 52-53.

çok askeri faaliyetlere ait anlatılar, öyküye benzeyen bir tarzda ifade edilmiş olsalar dahi gerçeğe uygundur ya da en azından, ileride göreceğimiz gibi, gerçeğin önemli bir kısmını yansıtmaktadır.

Yapılan araştırmalara rağmen, Yahşi Fakih'in tam olarak ne zaman yaşadığını tesbit etmek mümkün değildir.[10] Her halükârda 1413'te hayatta olduğu kesindir. Babasının Orhan (1326-1362) döneminde imam olduğunu dikkate alarak şu hipotezi ileri sürebiliriz: Eğer Yahşi Fakih Orhan döneminin ortalarına doğru, yani 1350'lerde doğduysa, Âşıkpaşazade ile karşılaştığında hemen hemen 65 yaşlarında bir ulu kişiydi. Ayrıca sözlü geleneği de kullanmış olmalıdır: Kendi ailesi içerisinde de Osmanlı Devleti'nin ilk yılları ve özellikle de babasının imamlık görevinden dolayı toplumda önemli bir yerde bulunduğu Orhan dönemi hakkında çok sayıda rivayet dinlemiş olmalıdır.

Bununla birlikte, Osman ve Orhan dönemleriyle ilgili yazıların hızlı bir karşılaştırması bize, beklenenin aksine, Yahşi Fakih'in eserinde ilk sultan dönemine ikincisinden daha fazla yer verdiğini gösterir. Tam olarak Osman'ın Selçuklu ailesiyle ilişkileri ve büyük bir soyun kurucusu olacağına dair gördüğü rüya gibi Osman dönemiyle ilgili birkaç mitolojik unsuru zikreder ki bunları kolayca bir kenara bırakmak mümkündür. Ancak burada önemli olanların özetini vereceğimiz bir dizi olayın anlatıldığı kısımlar güvenilir gözükmektedir: Kulacahisar'ın alınması ve Domaniç boğazlarında orduların karşılaşması, Sakarya'nın doğusuna yapılan ve anlatılırken çok sayıda yer adının zikredildiği büyük akın, Köse Mihal'in katılımı, Bilecik ve Yarhisar'ın alınması, Yenişehir'den başlayan ve devamında gazilerin İznik ve Marmara bölgesine ulaştıkları bir başka büyük saldırı, Bizanslıların topyekün harekete geçmeleri ve ayrıntılı bir şekilde anlatılan Dinboz'daki yenilgileri ve

10 Ménage, *a.gm.*, s. 53-54.

nihayet Sakarya bölgesine yapılan, Geyve, Akhisar, Lefke ile başka bazı hisarların alınmasıyla sonuçlanan ikinci büyük saldırı. Giese tarafından neşredilen nüshada Osman dönemine ayrılan toplam sayfa sayısı (s. 5-30) 25'tir.

Buna karşılık Orhan dönemine gelince, Yahşi Fakih, ilk önce babası tarafından Hıristiyanlara karşı yürütülen savaşa katılmasını anlatır; müstahkem Karaçepiş ve Karatekin hisarlarının ele geçirilmesini ve Bursa'nın alınmasını zikreder. Takiben, Osman'ın ölümünden sonra İznik ve İzmit'in teslim olmasını, Karesi Beyliği'nin ilhakını, Kirmasti, Lopadion (Ulubat) ve Apollonia'nın fethini anlatır. Orhan döneminin anlatımı, özellikle oğlu Süleyman'ın Rumeli'deki faaliyetleri ve İznik'te kurulan dini kurumlar hakkındaki bilgilerle zenginleşir. Ayrıca, birisi ak derviş'e, diğeri Aydoslu genç kıza ait olmak üzere iki halk hikâyesinin eklenmesiyle Orhan döneminin anlatısı uzar. Böylece Giese tarafından neşredilen nüshada Orhan dönemine toplam 17 sayfa (s. 31-48) ayrılmıştır.

I. Murad dönemi, Orhan'ın tahtta kalış süresinden dokuz yıl daha az olmasına rağmen daha uzun ve daha detaylı bir anlatıma sahne olmuştur. Burada Sultan Murad'ın Rumeli'de gerçekleştirdiği ve çok veciz bir şekilde anlatılan iki seferi, Biga'nın alınması, Hamid ve Germiyan topraklarının ilhakı ve nihayet Kosova savaşı söz konusu edilir. Giese'in neşrettiği nüshada I. Murad dönemine toplam 11 sayfa (s. 48-59) ayrılmıştır.

Yahşi Fakih'de yer almayan Orhan dönemine ait çok sayıda önemli olayı diğer kaynaklardan öğreniyoruz. Eğer Türkçe metne bakılacak olursa, İznik'in alınmasından sonra Karesi Beyliği'nin ilhakı 1335'te gerçekleşmiştir. Yine metne göre, ardından Trakya'da Çimpe'nin alınması gerçekleşir, ki bu da 1357'de vuku bulmuştur. Bu iki tarih yanlıştır: İznik'in Türk hâkimiyetine 1331 yılında geçtiğini, Karesi Beyliği'nin ilhakının ise 1346'ya doğru gerçek-

leştiğini ve Çimpe'nin de 1354'ten önce alındığını kesin olarak biliyoruz.

Her ne olursa olsun, kronolojide hemen hemen on beş yıllık bir boşluk vardır. Daha kesin olarak ifade etmek gerekirse Kronik kendi tarihlemesine göre 1335 ile 1357 yılları arasında geçen hiçbir olaya temas etmez, ki bu da diğer güvenilir kaynaklar sayesinde bugün kesin bir şekilde oluşturulan kronolojiye göre 1337 ile 1354 yılları arasına tekabül eder. Sultan Orhan döneminde imamlık yapmış birisinin oğlu olarak iyi bilgi kaynaklarına sahip olduğunu bildiğimiz bir kronik yazarı için bu boşluk şüphe vericidir. Bu sessizliği sorgulamadan önce, Osmanlı gücünün epeyce yükseldiği dönem olan bu yıllarda ne olup bittiğine bakmak gerekir.

1341-1347 yılları arasında Bizans İmparatorluğu'nda tahtın yasal varisi V. Ioannes Paleologos ile [VI.] Ioannes Kantakuzenos arasında acımasız bir iç savaş yaşanmaktadır. Savaşların yapıldığı yer esas itibariyle Trakya ve Makedonya'dır. Aristokratlar tarafından desteklenmesine rağmen Kantakuzenos mücadelenin başlamasından hemen sonra gerilemeye başlar ve durumunu güçlendirmek için Türklerle ittifak kurmak ister. İlk önce İzmir'in güçlü emiri Aydınoğlu Umur Bey daha sonra da Orhan Beylerden destek sağlar. Bu ittifak bir evlilikle de pekiştirilir ve Kantakuzenos kızı Theodora'yı Orhan'la evlendirir.[11]

Bu iki Türk Beyi bu işten büyük yarar sağlayabileceklerini bildikleri için hiç vakit kaybetmeden Kantakuzenos'un yanında savaşmak üzere Trakya ve Makedonya'ya birlik gönderirler: Gaziler kâfir olarak kabul ettikleri kimselerin mallarını yağmalayarak ve esir ettiklerini köle olarak satarak zenginleşmektedir. Ayrıca Bizans topraklarında hareket etmek ve yüzeyi keşfederek nihai fethe hazırlık amacıyla bölgeyi tahrip etmek için fırsat yakalamışlardır.

11 D. Nicol, "The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) (1100-1460)", *DOP*, 1968, s. 134-135.

Kantakuzenos'a müttefik olarak yürüttükleri askeri faaliyetler esnasında Türklerin elde ettiği maddi zenginlikler, Hıristiyanların Müslümanlar tarafından küçük düşürülmesiyle elde edilen manevi zaferi yücelten Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde Aydınoğlu Umur destanı anlatılırken canlı bir tonla dile getirilir. Kantakuzenos da müttefikleri tarafından gerçekleştirilen yağma, esir alma ve felaketleri haber verirken bunların önlenmesinin mümkün olmadığını ilave eder. Bununla birlikte 1347'deki iç savaşta elde ettiği zaferden sonra da Osmanlılarla ittifakını sürdürür. Türkleri yeni yeni menfaatler elde etme fırsatıyla besleyerek onları değişik askeri faaliyetler için kullanmaya devam eder. Sonunda, 1 Mart 1354'teki deprem sayesinde Osmanlılar Gelibolu'yu alarak büyük bir başarı kazanırlar.

Burada oldukça dikkati çeken husus, Yahşi Fakih'in -ve onun takipçisi tüm Osmanlı kronik yazarlarının- ne Osmanlıların Bizans iç savaşına müdahaleleri ve Orhan'ın Theodora'yla evlenmesi ne de Trakya'daki müstahkem şehirlerin Türklerin eline geçmesine imkân veren deprem konularından bahsetmesidir.

Bütün bu olaylar Bursa imamı ve oğlunun dikkatinden kaçmış olamazdı. Kantakuzenos yönetimi ile temaslar yoğundu ve haberler Bitinya'ya gidip gelen ve kahramanlıklarını (gazalarını) anlatmaya hazır gaziler sayesinde hiç kuşkusuz dolaşıyordu. Dahası yöneticilere ilişkin bilgiler de yok değildi. Örneğin, Orhan Kantakuzenos'un muzaffer ane bir şekilde Konstantinopolis'e girdiğini öğrenir öğrenmez yanındakilerle birlikte Bizans başkentinin karşı kıyısına Üsküdar'a (Scutari) hareket etmiş ve Kantakuzenos da hemen kendisiyle buluşmuştu. İkisi birlikte eğlence, av partileri ve şölenlerle dolu birkaç gün geçirmişler ve bu birlikteliğe Orhan'ın dört oğlu ve çok sayıda Türk beyi de eşlik etmişti.[12] Bunlar arasında imamın kendisi değilse bile

12 Ionnis Cantacuzeni, *Eximperatoris Historiarum Libri IV*, (haz.) L. Schopin, c. III, s. 28.

imamlık bilgisine sahip birisinin bulunduğunu tahmin edebiliriz.

Bu olayların hiçbir önemi olmadığı için kaydedilmemiş olduğu düşüncesini bertaraf etmek için, ondördüncü yüzyıl hakkında diğer bir Türk kroniği olan Enverî'nin *Düsturnâme*'sine bakmak yeterlidir. İki metnin karşılaştırılması gerekir, çünkü her ikisi de aynı dönemin zihniyetini yansıtır. Zira Türkler o dönemde aynı çıkar, aynı ideal ve aynı Bizans imajına sahiptiler ve Bizans çöküşte olmasına rağmen büyük bir prestije sahiptir.

Düsturnâme, çok daha uzaklarda bile yoğun haber akışına tanıklık eden ve doğruluğu çoğu zaman teyit edilmiş bazı detaylarla birlikte Umur Bey'in seferlerini anlatır. Türkler lehine sunulmuş olmakla birlikte, -yazar İmparatoru Umur Bey'in kendisini kabul etmesi için yalvaran birisi olarak gösterir-, Umur Bey'in Bizans İmparatoru III. Andronikos ile kurduğu ittifak istisnai öneme sahip bir olay olarak kabul edilir. Bizans iç savaşında mütevazı bir şekilde kendisine destek isteyen Kantakuzenos'un elçi göndermesi destanın ana teması olarak sunulur. Trakya ve Makedonya'da Umur Bey ve Kantakuzenos'un askeri girişimleri oldukça detaylı bir şekilde anlatılır ve sürekli olarak Umur'un askerlerinin zenginleştiği vurgulanır. Nihayet, *Düsturnâme*, hiçbir zaman gerçekleşmeyecek bir projeye atıfta bulunur: Kantakuzenos kızlarından birisini Umur'a eş olarak vermeyi teklif etmiştir.[13]

Bu veriler Yahşi Fakih kroniği ile açıkça çelişkilidir, en azından Âşıkpaşazade'nin muhafaza ettiği şekliyle. Oysa bu olayların sessizce geçiştirilmesinin kasıtlı olduğu şüphesi duyabiliriz. Zira Osmanlı sultanının Hıristiyan im-

13 Irène Melikoff, "Le Destan d'Umur Pacha (Düstur-name-i Enverî)", *Bibliothèque Byzantine*, Documents, Paris, 1954, s. 83, 64-106; krş. E. A. Zachariadou, "Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, 4 (1989), s. 212-225.

paratorla ittifak kurması, bu ittifakın gazilerin zenginleşmesine ve Trakya ve Makedonya topraklarının onlar tarafından tanınmasına imkân vermesine rağmen, aşağılanacak bir davranış olarak telakki edilmiştir. Türklerin Trakya'ya Kantakuzenos'un isteği üzerine geçmiş olmaları, olaylara bir nevi skandal havası verebilirdi. Sonucun Türk inisiyatifi ile kazanılmış bir başarıya dayalı olarak takdim edilmesi daha tercih edilirdi. Bu durum İslam ideolojisine, Bizanslıları sadece düşman olarak takdim etmekten daha uygundu. Nihayet Yahşi Fakih, Gelibolu'nun Türklerin eline geçmesine imkân veren ve bahsedildiğinden hiç kuşkusuz haberdar olduğu büyük 1354 depremi konusunda sessiz kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, Balkanlar'da fetihlerin başlamasının, sadece İslam gazilerinin bir başarısı olarak takdim edilmesi tercih edilmiştir.

Sorun şuradadır: Olayları bildiği halde acaba Yahşi Fakih mi sessiz kalmıştır yoksa Yahşi Fakih'in metnini kendi eserine aktarırken Âşıkpaşazade mi ayıklama yapmıştır? Bu konuda sadece bazı tahminler yürütmek mümkündür. İnalcık inandırıcı bir hipotez önerir: Yahşi Fakih eserini Ankara savaşından sonra, yani birçok kimsenin Timur'un zaferini Bayezid'in yaptığı haksızlıklara (ahlak bozukluğuna) karşı verilmiş kutsal bir ceza olarak algıladığı dönemde kaleme almıştır. Timur, Osmanlıları, Anadolu beyliklerini tabiyeti altına alırken haraçgüzar Hıristiyan askeri birlikleri kullandıkları için Kur'an hükümlerini ihlal etmekle suçlamıştı. Osmanlılar, ayrıca Bayezid'in İzmir limanının yönetimini Hıristiyanlara bırakması yüzünden dinden çıkmış olmakla suçlanmışlardı. O halde Yahşi Fakih'in, gördüğünü ve Osmanlı hanedanı tarafından söylenenleri, Timur'un suçlamalarını haklı çıkartabilecek olaylardan arındırarak yazmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Dahası Âşıkpaşazade'nin, Yahşi Fakih'in anlatısını bir kenara bırakıp başka kaynaklara yöneldiği zaman, Osman-

lı sultanlarının Hıristiyan hükümdarlarla işbirliğine gittiği durumları ifade etmekten hiç de rahatsızlık duymadığını görüyoruz. Özellikle Bayezid döneminden hemen sonra, Bizans imparatorunun I. Mehmed'in tahta geçmesi için kardeşine karşı kendisini desteklediğini belirtir.[14] Şu halde metindeki tasfiye işleminin Yahşi Fakih tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Yahşi Fakih ve Enverî'nin kendi kahramanları konusundaki tutumlarının bir karşılaştırmasını yaparak noktalayabiliriz. Onbeşinci yüzyılda yaşayan Enverî'nin, *Düsturnâme*'de Aydınoğlu Umur Bey'in faaliyetlerinden bazı bölümleri gizlemesi için hiçbir sebebi yoktu. Kahramanı öldüğünden beri hemen hemen yüz elli yıl ve ait olduğu sülalenin ortadan kalkmasından sonra da yüz yıl geçmişti. *Düsturnâme*'de Umur Bey'in İslam dininin büyük bir müdafii olduğu gereğinden fazlaca ortaya konur. Fakat Osman'ın soyunun tarihini yazmak isteyen bir tarihçinin [Yahşi Fakih] yüklendiği sorumluluk tamamen başka bir yoğunlukta idi. Osmanlı hanedanı bir nizam-ı âlem (dünya hâkimiyeti) iddiasıyla İslam dünyasının ideallerini dile getirmeye aday bir gerçeklikti. Hanedan üyelerinin hareketi bu iddia ve idealler ile uyumlu olmak zorundaydı. O halde, kurucularının durumlarını sağlamlaştırmaya çalışırlarken kâfirlerle işbirliğine gitmeyi kabul ettiklerine dair hatırayı nesilden nesile aktarmanın gereği yoktu.

II. Yahşi Fakih ve Dönemi

Yahşi Fakih kroniğini iyi anlamak ve iyi kullanmak için evvela bazı noktaları genel hatlarıyla ortaya çıkarmak gerekir.

14 F. Giese, *Die Altosmanische anonymen Chroniken, Tevârih-i Âl-i Osman in Text und Übersetzung herhausgegeben II, Abhandlungen für die Kunde Morgenlandes*, XVII/I, Leibzig, 1925 , s. 74-75.

Birinci nokta, Türklerin Anadolu'daki yayılmaları üzerine bina ettikleri ideolojiyle alakalıdır: Burada, toplumun bir ortak görevi, boyun eğinceye kadar Müslümanların kâfirlere karşı aralıksız yapmak zorunda oldukları bir Kutsal Savaş *(gaza)*, yani cihat[15] söz konusudur. Din savaşçısı, yani *gazi*, Hak dinin muzafferiyeti için savaşması sebebiyle ayrı bir yer tutar; eğer savaşta ölürse şehit olur ve doğruca cennete gider.

Anadolu'ya göç etmeye başlamadan uzun yıllar önce, henüz Türkistan'da yaşarlarken Türkler, İslami-Türk edebiyatının en eski örneği olan Kutadgu Bilig'in[16] ortaya koyduğu gibi, İslam dinini ve Kutsal Savaş ideolojisini coşkuyla kabul etmişlerdi.

Sekizinci yüzyıldan itibaren, Bağdat Arap Hilafet ordusunda çok sayıda Türk savaşçı bulunmaktaydı. Onbirinci yüzyılda cihat yönetimi artık Türklerin elindeydi. Selçuklu hanedanı, Aral denizi bölgesinden ayrılmış, kendisini geniş bir göçebe Oğuz kitlesinin takip ettiği büyük bir ordunun başında 1055'te, Halifenin görkemli başkenti olan Bağdat'ta yönetimi ele geçirmişti. Bu tarihten itibaren Selçuklular, Müslümanların Rum dediği Bizans Anadolusunun fethine başlayacaklardır.

Rum *(Biladü'r-Rum)*, İslam dünyasında ve daha genel olarak Asya'da oldukça iyi tanınmaktaydı; çünkü burası zengin ve güçlü Bizans İmparatorluğu idi. Orta Asya ve Çin mallarıyla yüklü kervanların yolu buraya ulaşıyordu. Ortodoks kilisesinin, yapabildikleri zaman Asya'nın en üc-

15 E. Tyan, "Djihad", *EI*^{2}.

16 Kutadgu Bilig hakkında bkz. W. Barthold, *Histoire des Turcs de l'Asie Centrale*, Initiation è l'Islam, 3, Paris, 1945, s. 105-107; A. Bombaci, *Storia della Letteratura dall' antico impero di Mongolia all' odierna Turchia*, Milan, 1962, s. 78-87; A. J. E. Bodrogligeti, "Kutadghu Bilig", *EI*^{2}; *Cihad*'ın zikredildiği yer için bkz. Yusuf Khass Hacib, *Wisdom of the Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turco-Islamic Mirror for Princes*, Giriş ve notlarla çeviren R. Dankoff, Chicago-Londra, 1983, s. 218.

ra bölgelerine kadar giden tebliğ misyonları buradan organize ediliyordu.[17] Müslümanların, gazalarını idare etmek için doğu sınırlarında toplandıkları yer de burasıydı.[18] Malazgirt (1071) zaferinden sonra Selçuklular, Rum ülkesinin büyük bir bölümüne hâkim olmuşlar ve adına sahip çıkmışlardı.[19] Osmanlılar, Bizans'ın batı vilayetlerini fethetmeye başladıkları zaman, yeni bir terim üretmişlerdi: Rum-ili, "Romalıların ülkesi".

Rum ülkesi ve daha sonra Rum-ili, gaza[20] ile tedricen fethedilmiş olup büyük çaplı bir harekat yönetimi istisnaidir. Hıristiyanları zayıflatmak ve onları itaat altına almak amacıyla seri halde arkası gelmez küçük akınlar sözkonusudur. İslam gazileri ve bunların şefleri, Yahşi Fakih'inki de dahil eski Türk kroniklerinin kahramanlarıdır. Fakat onun eserinin amacı genelde Müslümanların Hıristiyanlara karşı yürüttükleri kutsal savaşın hikâyesini anlatmak değildir. Şüphesiz Yahşi Fakih, Abbasi Hanedanından kısaca bahseder ve akabinde Bağdat'taki Selçuklu yönetiminin, nasıl göçebe Türklerin Anadolu'ya doğru hareket etmeleri ve burada cihat yapmalarını emrettiğini yazar.[21] Zaten bu sülaleden bahsetmesi gayet doğaldı, zira onun tarihi Türklerin en büyük kahramanlarından biri olan Ebu Müslim

17 W. Bartold, *Zur Geschichte des Christentums im Mittelasien bis zur mongolischen Eroberung*, Tübingen-Leipzig 1901; J. Dauvillier, *Byzantins d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient au Moyen Age*, Mélanges M. Jugie, *Revue des Etudes Byzantines*, 11 (1953), s. 62-87; P. Pelliot, *Recherches sur les Chrétiens d'Asie Centrale et de l'Extrême Orient*, Paris, 1973; J. M. Fiey, "'Rum' à l'est de l'Eurphate", *Le Muséon*, 90 (1977) s. 365-420.

18 Wittik, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 16-32; A. Pertusi, "Tra Storia e Leggenda: Akritai e Ghâzi sulla frontiera orientale de Bisanzio", *Actes du XIVe Congrè International des Etudes Byzantines*, I, Bucarest, 1974, s. 237-283.

19 P. Wittek, "Le Sultan de Rûm", *Mélanges E. Boisacq, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 6 (1938), s. 361-390.

20 T. M. Ioannesstone, "Ghazw", *EI²*; I. Melikoff, "Ghazi", *EI²*.

21 C. Cahen, *La Turquie pré-Ottomane*, Varia Turcica, VII, İstanbul-Paris, 1988, s. 6-7.

Horasanî'nin hikâyesi ile alakalandırılır.[22] Fakat bütün bunlar ana temasına, yani Osman liderliğinde yürütülen özel gazaya geçmek için basit bir girişten ibarettir. Yahşi Fakih, kendisini Müslüman bir savaşçının sivrilebileceği yer olan Rum ülkesine gitmek zorunda hisseden Ertuğrul'un (Osman'ın babası) hikâyesini özetler.[23] Öykü, Bizanslıları önce, Bitinya'dan sonra da Rum-ili'nden sürüp atan haleflerin gazaları ile devam eder.

İkinci olarak, Türk tarihi ve Türklerin Küçük Asya'ya gelmeleri konusunda kronografik bilgi ile toplu bir bakışa sahip olmak gerekir. Türklerin uzak geçmişi hakkında Yahşi Fakih, Türkler tarafından uyarlanmış olan eski İran ve İslam efsanelerini tekrar eder. İnsan nesli arasındaki ayrışım, insanlığı üç oğluna taksim eden İran kahramanı Feridun'un eski efsanesinden kaynaklanır. İlki Arileri, yani İran ve Hindi, ikincisi İran'ın batısında yer alan ve Samilerin ve Zencilerin yaşadığı bölgeyi, üçüncüsü de Türk ve Çinlilerin yaşadığı, İran'ın doğusunda kalan bölgeyi alır.[24]

Yahşi Fakih efsaneler dışında pek bir şey bilmediği Türklerin uzak geçmişlerine ait kısımdan sonra, daha yakına, eserinin ana temasını oluşturan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusu gelir. Eserine bir giriş yazmak için, kurtuluşu hazırlayan ve hanedanın kurucusu Osman'ın ortaya çıkışından hemen hemen bir yarım yüzyıl öncesinde meydana gelmiş olayları anlatmak zorundadır. Dahası, kendisi için görece uzak bir geçmişe, fakat farklı tarihi döneme, İslam Küçük Asyasının bir Moğol -sözde- Selçuklu hanedanı otoritesine tabi bulunduğu, onüçüncü yüzyılın çalkantılı sonuna ait olayları anlatır.

22 Wittek, *Rise*, s. 12-12; I. Melikoff, *Abu Muslim le porte-hache du Khorossan dans la tradition épique turco-iranienne*, Paris, 1962.

23 Âşıkpaşazade, Giese neşri, s. 7.

24 M. Mokri, "Iran", *EI*^{2}; Barthold, *Histoire des Turcs*, s. 69-70; C. Cahen, "L'Émigration persane des origines de l'Islam aux Mongols", Atti del Concegno Internazionale sul Tema: *La Persia nel Medioevo*, Rome 31 Marzo-5, April 1970, Accademia Nationale dei Lincei, Roma, 1971, s. 190-193.

Selçukluların 1243 Kösedağ yenilgisinden itibaren Anadolu'nun Moğol dönemi özellikle karışıktır. Bu süre zarfında birçok sosyopolitik kaynaşma meydana gelmiştir. Önemli bir kısmı hâlâ putperest olan Moğollar Hıristiyanlarla da ittifak içindeydiler. İmparator VIII. Mihael Paleologos, Türklerin Bizans topraklarına yaptıkları akınları durdurmaya zorlayacağı düşüncesiyle bunların tabi oldukları Moğollarla ittifak arayışına girmişti. Mihael, kızlarından birini Moğol Hanı Abaka'yla evlendirerek bu ittifakı pekiştirmişti. Daha sonra aynı türden başka evlilikler de gerçekleşmiştir.[25]

İttifakın sonuçları Bizanslıların beklediği gibi olmadı. Moğol seferleri Türk saldırılarını azaltamazken, bunlar sınır boylarına baskı yapmaya devam ediyorlardı.[26] Sonuç olarak Selçuklu Devleti ortadan kalkarken çok sayıda yeni lider ortaya çıkmış ve değişik beylikler kurmuştu. Tabii olarak genç liderler arasında rekabet yaşanıyordu. Daha sonra da Germiyan ve Osmanlı beylikleri arasında bir düşmanlık söz konusu olacaktı. Her halükârda Müslüman Anadolu'daki Moğol varlığı, değişik Türk beyleri ve göçebeleri bir anlamda yeniden birleştirmişti, çünkü bunların hepsi de yabancı ve farklı bir dinden olan tek bir güce karşıydılar. Türkler arasında sufi tarikatleri de önemli bir rol oynuyordu.

Yahşi Fakih, Moğolları Tatar adıyla zikreder ve onları gaza yapmayı engelledikleri için muğlak bir şekilde Türk-

25 Cahen, *La Turquie pré-Ottomane*, s. 260, 299-301, 335; H. Inalcık, "The Central Islamic Lands in the Ottoman Period", *The Cambridge History of Islam*, c. I, Cambridge, 1970, içinde, s. 264-266, 268-269; B. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 67-68; Krş. S. Runciman, *The Ladies of the Mongols*, Eis mnemen K. I. Amantou, Atina, 1960, s. 50-51.

26 Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 104, 107, 113-114, 121-122; Barbara Flemming, "Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spatmittelalter, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes", *Deutsche Morgenlandische Gesellschaft*, XXXV/1 (1964), s. 42-46.

lerin, Selçukluların ve Osmanlıların ortak düşmanı olarak takdim eder. Selçuklu sultanı ve Osman'ın birlikleri Karacahisar'da kâfirlere karşı gaza yaparlarken, Tatarlar Ereğli'ye (Karadeniz Ereğlisi) saldırmışlar ve Sultan'ı gazayı bırakarak onlara karşı gitmeye zorlamışlardı. Daha sonra Tatar Çavdar, düzenli olarak Osmanlılara saldıran birisi şeklinde zikredilir. Fakat sonunda, onun da Müslüman olmasıyla bu düşman ortadan kalkmış olur.[27]

Görünen o ki, Yahşi Fakih eserini yazarken bütün bunlar için sözlü geleneğe dayanır. Zira yayılmacı ve fatih Türk kitleleri büyük ekseriyetle aynı etnik kökene, Oğuz[28] ve/veya Türkmenlere mensup olduğu için Anadolu'daki halkın sözlü geleneği şüphesiz homojendi. Birbirine halef-selef olan veya eşzamanlı olarak hükmeden sülaleler irili ufaklı birçok Tük devletine adlarını vermişlerdi. Fakat bu devletlerde yaşayan halk tekti ve Yahşi Fakih bu halka mensuptu. Bu sebeple Yahşi Fakih naifçe, kimliği konusunda kesin bilgiler bulunmayan Selçuklu sultanı Alaeddin[29] ile Osman'ın babası Ertuğrul'un aynı kökten olduğunu ifade eder. Dahası, ilk Osmanlıların Selçuklu sultanının hizmetinde olduklarına dair meşhur geleneği de zikreder.[30] Epeyce geç bir tarihte yaratılan ve aktarılan bu rivayet, Osman yönetimini Selçuklu hanedanıyla ilişkilendirerek belli bir meşruiyet sağlamayı amaçlamaktaydı.

---

27 Moğolların ve Anadolu'nun Islamlaşması konusunda bkz. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 240-244; W. Barthold - J. A. Boyle, "Ghazan", *EI*[2].

28 A. Gallotta, "Il "mito oguzo" e le origini dello stato ottomano: una riconsiderazione", *The Ottoman Emirate* içinde, s. 42-53.

29 Alaeddin hakkında bkz. I. Beldiceanu-Steinherr, "Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I", *Societas Academica Dacoromana*, Acta Historica, VII (1967), s. 66-73.

30 Wittek, *Rise*, s. 7-9; V. L. Ménage, "On the Recensions of Uruj's "History of the Ottomans", s. 318; Cl. Huart, "Les origines de l'Émpire ottoman", *Journal des Savants*, 15 (1917), s. 159-161; C. Imber, "Ottoman Dynastic Myth", s. 13-15.

Fakat gerçekte Osmanlı sülalesinin kökeni bilinmiyordu ve bu bugün de öyledir. Bu köken tam olarak yüz elli yıl sonra dahi, bizzat hanedan mensupları, İstanbul'un muzaffer sultanları tarafından da iyi bilinmemekteydi. Aynı şekilde, Türk kronik yazarların onbeşinci yüzyılın sonunda Orhan'ın kesin ölüm tarihini dahi bilmemeleri anlamlıdır.[31] Kroniğin ilk bölümünü oluşturan ve Nuh'a kadar çıkan gösterişli soyağacı Yahşi Fakih'in metninde bulunmamaktaydı ve Osmanlıların, askeri zaferlerinden sonra onbeşinci yüzyılda kendilerine görkemli atalar aramaya başladıkları dönemde uydurulmuştu.[32] Osmanlı hanedanının kurucusu tam olarak bilinmekle birlikte,[33] bu kurucunun adının Osman veya Atman[34] olduğu konusunda belirsizlik vardır. İlki meşhur bir Arap adıyken, ikincisi ise ondördüncü yüzyılın başında Bizanslı Pahimeres tarafından zikredilen basit bir Türk ismidir. Yeni bulunan bir para Osman'ın baba adının Ertuğrul olduğu yolundaki geleneği doğrulamıştır,[35] fakat Ertuğrul hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bir tarihçi kendini sultan ailesinin üyeleri ve faaliyetleri söz konusu olduğunda, ancak ikinci sultan Orhan (1326-1362) döneminde daha emin bulur.[36]

31 Orhan'ın ölüm tarihi konusunda bkz. P. Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, c. II, Viyana, 1975-79, s. 290-291.

32 P. Wittek, "Der Stammbaum der Osmanen", *Der Islam*, 14 (1925), s. 94-100; Imber, *agm*, s. 16-20; Krş. B. Flemming, "Political Genealogies in the Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 7-9 (1988), s. 123-137.

33 J. H. Kramers, "Wer war Osman?", *Acta Orientalia*, 6 (1928), s. 242-254, özellikle s. 248-254; Krş. Imber, "Othman", *EI*^{2}.

34 L. Bazin, "Antiquité méconnue du titre d'Ataman?", *Harvard Ukrainian Studies, Eucharisterion, essays presented to O. Pritsak on his sixtieth birthday by his Colleagues and Students*, c. III-IV/1 (1979-1980), s. 61-70.

35 İ. Artuk, "Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Gazi'ye ait bir sikke", Papers presented to *the First International Congress on the Social and Economic History of Turkey*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1977, Ankara, 1980, s. 27-33.

36 Beldiceanu-Steinherr, "Recherches", s. 85-89, 106-110; İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalaa", *Belleten*, 3 (1939), s. 98-106; E. A. Zachariadou, "Orkhan", *EI*^{2}.

Çok sayıda beyliğin varlığı doğal olarak beyler arasında rekabete yol açıyordu. Osmanlı ve Aydınoğulları beyliklerinin ana rakibi Germiyan Beyliği idi. Bir başka ondördüncü yüzyıl Türk kroniği olan *Düsturnâme*'nin belirttiği gibi Aydınoğulları Beyliği, ilk önceleri Germiyanoğulları hizmetindeyken kendi devletlerini kurmak üzere bunlardan ayrılan askerler tarafından kurulmuştu.[37] Bu durum Aydınoğlu ve Germiyan arasındaki düşmanlığı izah eder. Germiyan-Osmanlı ilişkileri için aynı şeyleri ileri sürmek mümkün değildir: Hiçbir bilgi, hiçbir gelenek benzer bir tahmini desteklemeye imkân vermez. Görünen o ki, bu düşmanlık sadece iki beyliğin komşu olmasından kaynaklanıyordu ve Yahşi Fakih bunu biliyordu. Ona göre bu mesele, Osman'ın babasının yerine geçtiği yıla kadar uzanıyordu. Yahşi Fakih, Germiyanoğullarının Osman'ın topraklarında yaşayan insanları nasıl tedirgin ettiğini, bu insanların Eskişehir pazarında nasıl müstebitçe bir tutumla karşılaştıklarını ve vergi vermeye zorlandıklarını anlatır. Aynı şekilde Selçuklu sultanına Germiyanoğlu'nun Osman'ın halkına düşman olduğunu ve gazayı ihmal ettiklerini söyletir.[38] Biraz belirsiz nitelikte olmasına rağmen, bu hikâyeler geçmişteki gerçek bir mücadeleyi yansıtır.

Nihayet, Yahşi Fakih'in Bitinya'daki Küçük Asya topraklarının Türkler tarafından fethedilmesi konusunda yazdıklarını anlamak isteyen birisinin fethin özel şartlarına da vakıf olması gerekir. Türk savaşçıları ilk önce kırsal bölge-

37 E. A. Zachariadou, *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1416)*, Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini de Venezia, 11, Venedik, 1983, s. 27-29, 107-108, 110; E. A. Zachariadou, "Religious Dialogue between Byzantines and Turks during the Ottoman Expansion", *Religionsgespräche im Mittelalter, Wolfenbütteler Mittealter-Studien*, 1993, içinde, s. 298-300.

38 Inalcık, "The Central Islamic Lands", s. 267. Germiyanoğlu ile yapılan mücadele konusunda Bulgar kroniği de bilgi verir: J. Bogdan, "Ein Beitrag zur Bulgar und Serb", *Geschichtschreibung, Archiv für Slavische Philologie*, 13 (1891), s. 536.

lere hâkim olurlarken müstahkem şehirler kuramsal olarak Bizans hâkimiyetinde kalmışlardı. Bununla birlikte Türklerin ardı arkası gelmeyen akınlarla tedirginlik yaratmaları, her taraftan saldırmaları ve yolların bunlar tarafından kesilmesi yüzünden Konstantinopolis ile haberleşme imkânı bulamayan şehir sakinleri, birtakım siyasi inisiyatifler kullanarak kırsal bölgenin efendileri ile anlaşma yoluna varmak zorunda kalmışlardı. Bu anlaşmaların ana hatları genelde şehir sakinleri açısından bir tabiyet haracı ödenmesi, Türkler için de akınların durdurulması ve civar bölgelerle bağlantının yeniden kurulması idi.

Yahşi Fakih'in de özellikle bahsettiği, Türklerin kırsal bölgeye, Bizanslıların da şehirlere hâkimiyeti şeklindeki olağandışı ikili yönetim Bitinya'da yirmi beş yıldan fazla bir süre devam etti. Türkler tarafından baştan başa geçilen ve kontrol edilen bölge içerisinde adacıklar halinde kalan bu izole şehirler sonunda dayanamadılar. Bazıları tükenmiş olarak bir saldırı sonucu boyun eğdiler; diğerleri ise surlarını şehir sakinleri için birer hapishane duvarına dönüştüren kuşatma sonucu teslim olmaya karar verdiler. Her ne kadar, dile getirilen bazı olaylar gerçeğe tam uymasa ve hikâye bazı durumlarda bir öykü veya efsane formu alsa da, Yahşi Fakih'te yukarıdaki durum sadıkane bir şekilde birçok yerde zikredilir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız çalkantılı dönem boyunca, kırsal bölgeyi baştan başa istila eden İslam gazileri ve civardaki bölgelerde konaklayan göçebeler, şehirlerde surların içerisine kapanmış Hıristiyan halkı gördüklerinde efsaneler doğal olarak daha da artmaktaydı. Gazileri cesaretlendirmek için dervişler öyküler anlatıyor ve bu hikâyeler daha sonra gerçeğe dönüştürülüyordu. Zaten bu dönemde efsane türleri sadece Türkler arasında üretilmiyordu. Bizans tarihçisi Pahimeres genelde bazı doğru bilgileri aktarmakla beraber, mesela 1300'e doğru Magnesia'da,

şehri. Türkler tarafından hırpalandığı zaman meydana gelen bir mucizeden bahsetmesi ihtiyatla karşılanması gereken bilgiler arasında yer alır. Hisar komutanı her gece bir meşalenin iki veya üç defa şehri dolaştığını görür; araştırır, ancak bu esrarı çözemez. Sonunda bir gece doğuştan sağır ve dilsiz olan kardeşi elinde tutuğu meşaleyi siperlerde dolaştıran kral endamlı bir adam görür; adam orada nöbet tutmak zorunda oluğunu söylemektedir. Sağır korkudan iyileşir ve duymaya başlar. Meşaleli adam İznik imparatoru III. Ioannes Vatatzes'tir.[39]

Eşya yüklerinin içerisine saklanarak şehre girmeyi başaran Türk gazilerinin Bilecik'i fethetmesi olayında olduğu gibi, Yahşi Fakih'in birçok anlatısı öyküye benzemektedir[40]. Fakat bu hikâyelerin arkasında, ilk bakışta göze çarpmayan daha fazla gerçek vardır. Benzer türden olayları çağdaş Bizans kaynakları da dile getirirler. Ülke, Türklerin kırsal bölgeye, Bizanslıların da şehirlere hâkimiyetiyle ikili bir yönetime tabi olduğunda, farklı biçimlerde birliktelikler ve değişik türden sürtüşmeler ortaya çıkıyor ve bazen de garip sonuçlara yol açıyordu. Mesela Sardes şehrinin durumunu ele alalım: Türk kuşatması altındaki kentin sakinleri, iaşe temini ve tarlalarda çalışmak üzere dışarı çıkabilmek için anlaşarak, ortadan bir duvarla ikiye ayırdıkları kendi şehirlerini Türklerle paylaşmayı kabul etmişlerdi. Bu anlaşmayı "kuzu ile kurdun" yan yana yaşayamayacağını bile bile yapmışlardı, çünkü su temin etmek ve ziraat

39 Georges Pachymeres, *Relations Historiques*, (haz.) A. Failler, Paris, 1984, c. II, s. 400-402; Ruth Macrides, "Saints and Sainthood in the Early Palaiologan Period. The Byzantine Saint", *University of Birmingham, Fourteenth Spring Sympozium of Byzantine Studies*, (haz.) S. Hackel, 1981, s. 69-71.

40 Yükler arasına saklanarak düşman şehrine girme şeklindeki savaş hilesi çok eskiden beri bilinmektedir. 1038'de Araplar bu yöntemle Urfa'yı almayı denemişlerdi. Bkz. Ionnis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, (haz.) I. Thurn, Cfhb, Berlin 1973, s. 403-404; krş. A. Grabar - M. Manoussacas, *L'illstration du Manucrit de Skylitzès de le Bibliothâque Nationale de Madrid*, Venedik 1979, no. XXXXVIII.

yapmak zorundaydılar. Türkler bütün eşyalarıyla birlikte şehre girer ve yerleşirler. Başlangıçta birlikte yaşama öylesine iyi yürüyordu ki, iki toplumu ayıran duvardaki kapıdan iki halk birbirleriyle iletişim bile kurabiliyordu. Fakat daha sonra Konstantinopolis İmparatoru Moğollarla ittifak kurmasından cesaret alan Sardes'in, Bizans halkı bölgeden bir askeri çağırıp geceleyin gizlice şehre sokmuşlar ve onun yardımı ile Türkleri katletmişlerdi.[41]

Diğer bir örneği de Menderes üzerindeki Tripolis'in fethi oluşturur. 1300'lere doğru Türk kuşatmasından epeyce muzdarip olan şehir sakinleri, artık dayanamayıp, görünüşe göre, kendilerine bir tabiyet haracı ödemeyi teklif etmek suretiyle Türklerle bir anlaşma yaparak olaya son verirler. Buğday satın almaya da muvaffak olurlar. İaşe temini için surların dışına çıkabilecek, fakat yine kendilerine mal getiren Türklerin de içeri girmelerine engel olmayacaklardı. Bu arada Türkler, "hain"lerle temas kurmayı başarırlar. Bir gün bunlar içeriye her zamankinden daha kalabalık girerler. Büyük eşya torbaları içerisine askeri müzik aletlerini saklamışlardır ve etrafta saklanan askerler de onları takip ederler. Gece bastırınca Türkler müzik aletlerini torbalardan çıkarırlar ve çalmaya başlarlar. Bu, bir işarettir. Dışarıda bekleyen askerler surlara saldırırlarken hainler de kapıları açarlar.[42]

Buna benzer bir olay da bir onbeşinci yüzyıl Slav kaynağı olan "Yeniçeri" Konstantin Mihailoviç'in *Hatıraları*'nda anlatılır. Kendisi uzunca bir süre hükümdar kapısında yaşamış ve doğal olarak birçok değişik eski hikâye dinlemişti. Yazar Osman'ın, daha henüz Akyazı'da bulunduğu sırada bölgedeki "Kara [hisar]" adlı hisar taraflarında gezinmekte olduğu dönemden bahseder. Bu hisarın efendisi

41 Georgii Pachimeres, *De Mihaele et Andronico Palaeologis*, (haz.) IMM. Bekkerus, c. II, Bonn, 1835, s. 403-405.

42 Pachimeres (1835), s. 433-435.

Karavida adında mağrur bir dul kadındır ve bir gün Osman'ın onurunu kırar. Osman adamlarına yüz yirmi at ve deve hazırlamalarını, bunlara buğday yüklemelerini ve torbalar içerisine elli demet meşe odunu saklamalarını emreder; Karavida'nın, hisarına silahlı Türklerin girmesini yasakladığını bilmektedir. Sonra hayvanları hisar duvarlarına yakın bir yere götürür. Karavida malların geldiğini öğrenir ve satın almak ister. Gençlerden ellisine her birinin birer torba alarak kendisini takip etmelerini emreder. Osman da hisara girer ve Karavida yine onu aşağılar. Bunun üzerine gençler, hemen torbalardan meşe odunlarını çıkarırlar ve hisarın efendisini teslim alırlar. Karavida Osman'ın emriyle hisarın en yüksek kulesinden aşağı atılır.[43]

İmkânlar el verdiği ölçüde olayları yeniden kurmayı deneyen herkes şu sonuca varmaktadır: Fetih hareketinin ilk aşamasında ne kalabalık ve düzenli bir orduya ne de müstahkem hisarlara saldırmak için yeterli imkân ve araçlara sahip olan Türkler, zaten o dönemlerde hem Bizanslılarda hem de Levant'ın Latin senyörlerinde yaygın olan değişik savaş hilelerine başvurmaktaydılar.[44] Tarihi gerçeklerin bir dereceye kadar en azından bir bölümüne uygun düşen bu olayların hatırası gelenek sayesinde muhafaza edilmiştir.

---

43 C. Mihailoviç, *Memoires of a Janissary*, s. 31-33; Müellifin gerçek şahsiyeti hakkında, bkz. V. L. Ménage, *BSOAS*, 40 (1977), s. 155-160; krş. G. Prinzig, "Zur historischen Relevanz der "Memorien eines Janitscharen oder Türkischen Chronik" des Konstantin Mihajloviç aus Ostrovica", *Mélanges I. Dujçev*, Paris, 1979, s. 373-384.

44 Carlo Tocco'nun kahramanlıklarını ve başarılarını terennüm eden anonim şiir Carlo'nun, sayesinde Yunanistan'daki fetihlerinden birkaçını gerçekleştirdiği birçok savaş hilesini anlatır: G. Schiro, *Cronoca dei Tocco di Cafelonia di Anonimo, Prolegomeni Testo Critico e Traduzione*, Roma, 1975, s. 284-286, 290-292, 402-404, 418-428. Bu hileler başka kaynaklarca da doğrulanmıştır. Mesela, yine Carlo 1395'te Corint'e köylü kılığında gizlice girer. Bkz. J. Chrysostomides, "Corinth, 1394-1397: Some New Facts", *Byzantina*, 7 (1975), s. 90.

Mesela Karavida'nın hikâyesi doğru unsurları ihtiva etmektedir. Akyazı adı Yahşi Fakih'in metninde de geçmektedir. Türkçede "ak" beyaz anlamına geldiği için, muhtemelen bu ismin arkasında Belokoma/Bilecik yatmaktadır; çünkü Slavcada "bielo" beyaz demektir ve anlatının yazarı da bilindiği gibi bir Slavdır. "Kara" adlı diğer hisarın ismi arkasında da muhtemelen Karacahisar veya Melagina[45] yatmaktadır. Karavidas ve Karavides Bizans isimleridir.[46] Osman'ı aşağılayan mağrur aristokratta da belki, Moğol hanedanıyla ilintili bir prensesin varlığının Osmanlıları saldırılarını durdurmaya zorlayacağı düşüncesiyle İznik'e yerleşen, II. Andronikos Paleologos'un kız kardeşi ve Moğol Han'ı Abaka'nın dul eşi Maria'yı aramak gerekir. Pahimeres'e göre, Maria Osman'a tepeden bakıyor ve Moğollardan yardım istemekle tehdit ediyordu. Bu tutum, akınlarını İznik civarında yoğunlaştıran ve bölgeden bir hisar olan Trikokkia'yı[47] da ele geçiren Osman için bir meydan okuma demekti.

Bununla birlikte, Hıristiyan ahali şehirlere kapanırken Türklerin ticari mallar taşıyarak kırsal bölgeyi baştan başa dolaştıkları Bitinya'daki hayat şartlarına dair tasvirler, Mihailoviç'in eserindeki en zayıf bölümdür. Nihayet, kulenin tepesinden atılarak ölen kadının hikâyesi, anlatının hisarların alınması fasıllarında tekrarlanmış olma özelliğine rağmen[48] yine de gerçeğe uygun olabilir. Ayrıca Türk yayılması konusundaki bazı anlatılar, efsaneye benzerliklerine rağmen ondördüncü yüzyılın bir gerçeğidir. Bütün bunlar,

45 Bkz. aşağıda, s. 356

46 E. Trap, R. Walter, H. V. Beyer, vd., *Prosopographisches Lexikon der Palailogenzeit, Österrische Akademie der Wissenchaften*, Komission für Byzantinistik, fasc. I, Viyana, 1976, Addenda, 1981-, 5, s. 108-109.

47 Pachimeres, (1835), s. 620-621, 637-638; Trikokkia muhtemelen bugünkü Koçhisar'dır: A. H. De Groot, "Koçhisar", *EI*[2].

48 G. K. Spyridakes, "To demodes asma 'Tou Kastrou tes Orias' Sxesis outou Pros ten alosin tou Amoriou to 838 ipo ton Arabon", *Epeteris tou Laografikou Archeiou*, 13/14 (1961), s. 3-34.

görünüşte daha ciddi bazı kaynakların kuru anlatılarına nazaran, olayların sürekliliğini daha iyi anlamamıza imkân verir.[49]

III. Bitinya

İlk etapta asıl önemli olan Bizanslılar ile Osmanlılar arasındaki savaşların Bitinya bölgesi ve Mesotini (Kocaeli) yarımadasında gerçekleşmesidir. İstanbul'un Anadolu'daki yakın çevresini oluşturan bu bölgeler, her zaman hayati bir öneme sahipti ve ovalarının verimliliğinden dolayı Bizans dönemi boyunca yoğun bir şekilde meskûndu.[50] Bölge, onyıllarca Türkler ve Bizanslılar arasında sınır oluşturan Sakarya nehri tarafından katedilmektedir. İmparatorluk, bu nehir üzerinde bulunan hisarların iyi durumda olmasına sürekli dikkat etmekteydi.

İmparatorluğun iki ünlü şehri İznik ve Bursa'dan başka çok sayıda küçümsenmeyecek yerleşim birimiyle çevrili bir liman olan İzmit ve iki idari merkez, Pylopythia ve Damatrys (Samandıra) bu bölgede bulunuyordu.[51] İç bölgede Lopadion (Ulubat) ve Apolloniade (Apolyont) gibi idari

49 Tamamen farklı bir bakış açısı için bkz. C. Imber, "Legend of Osman Gazi", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, Rethymnon, 1993 içinde, s. 67-75; krş. Aynı yazar, "Canon and Apocrypha in Early Ottoman History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, edt. C. Heywood-C. Imber, İstanbul, 1994, s. 117-137.

50 Antik dönem Bitinyası için bkz. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society, Supplementary Papers, IV, Londra, 1890, s. 44-45 ve son dönem Bizans Bitinyası için de bkz. J. Lefort, "Tableau de la Bithynie au XIIIe siècle", Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate* içinde, s. 101-117; Fetih sonrası Bitinya nüfusu için bkz. I. Beldiceanu-Steinherr, "La population non-musulmane de Bithynie (deuxième moitié du XIVe s.-première moitié du XVe s.)", Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate* içinde, s. 7-22.

51 D. A. Zakythinos, "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 25 (1955), s. 185-188, 193-194.

merkezler vardı. Lopadion Rhyndakos nehri üzerindeki bir köprü yakınlarına, Apolloniade de aynı adı taşıyan göldeki kayalık bir burun üzerine kurulmuştu ve her ikisi de oldukça stratejik bir öneme sahipti.[52]

1345-1346'ya doğru Osmanlılar Karesi Beyliği'ni topraklarına kattılar ve Marmara Denizi'nin Asya yakasındaki iki önemli limanı, Kyzikos ve Pegai (Biga)'yı ele geçirdiler. Biga Çanakkale Boğazı girişini kontrol etmekteydi.[53] Ondördüncü yüzyılın ilk yarısı boyunca Osmanlıların sahip olmayı başardıkları topraklar, stratejik önemi ve verimli ovalarından başka yeraltı zenginliklerine de sahipti. Lopadion'da şap, Angelkoma'da (İnegöl) maden[54] ve bölgede Tuz-Pazarı adının ifade ettiği üzere muhtemelen önemli miktarda üretimin yapıldığı tuz madenleri vardı.[55] Bitinya hakkında oldukça detaylı bilgi veren son Bizans tarihçisi, eseri 1307 yazında son bulan Georgios Pahimeres'dir.[56] Dile getirdiği durum kritiktir. Ölümünden hemen az önce

52 Zakythinos, "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 19 (1949), s. 98. Rhindakos köprüsü hakkında bkz. Ramsay, *Asia Minor*, s. 160; krş. U. Scerrato, "An early Ottoman Han near Lake Apolyont", *Atti del Secondo Congresso Internationale di Arte Turca, Venedik 26-29 Settemre 1963*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1965, s. 221-234.

53 Pegai (Biga) için bkz. Helena Ahrweiller, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, s. 313-318, 360; Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 16; krş. V. J. Parry, "Biga", *EI*[2]; E. A. Zachariadou, "Laura Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430), *Journal of Turkish Studies, Raiyyet Rüsumu, Essays presented to Halil Inalcık on his Seventeenth Birthday by his Colleagues and students*, 11 (1987), s. 242.

54 R. Lopez, *Genova marinaria del ducento. Benedetto Zaccaria ammigralio e mercante*, Messine-Milan, 1933, s. 236; Lopadion şapı Trigleia limanından ihraç ediliyordu: C. Mango- I. Sevçenko, "Some Churches and Monastaries on southern Shore of Marmara", *DOP*, 27 (1973), s. 236; A. Refik, *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (967-1200)*, Istanbul, 1931.

55 Kızılca-Tuzla'da da tuz madeni vardı; bkz L. Güçer, "XV.-XVI. asırlarda Osmanlı Imparatorluğu'nda Tuz Inhisarı ve Tuzlaların İşletme nizamı", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 (1962-1963), s. 104; krş. J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (haz.) J. J. Hellert, c. I, Paris, 1835, s. 100-381.

56 Pachymeres (1984), c. I, s. xx, Failler'in girişinde.

VIII. Mihael Paleologos, Türkleri Sakarya gerisine püskürtmek için bir sefer düzenlemiştir. Sınıra yakın bölgeye geldiği zaman, ülkenin tahrip edilip terk edilmiş olduğunu görerek üzülür. Meyveler, onları toplayacak kimse bulunmadığı için yere dökülmektedir. Sık sık bulunduğu yerde Türklerin konakladıklarını ve Bizans ordusu gelmeden hemen önce uzaklaştıklarını tesbit ettiği de olur. İmparator sadece sıradan göçebe olan bu Türkleri takip etmez, sınırları tahkim etmekle yetinir.[57]

VIII. Mihael'in halefi II. Andronikos döneminde (1282-1328), Türkler Bitinya'da Pahimeres'in "Konstantinopolis'un girişi" olarak düşündüğü bölgelere kadar ilerlemişlerdi ve tahkim edilmiş yerler hariç, Bizans başkentinin karşı sahillerini kontrol ediyorlardı.[58] Pachimeres Türk akın ve yağmalarından her gün zarar gören çok sayıda şehir ve hisardan bahseder. Yine Bitinya'yı baştan başa kateden, fakat kullanılamaz hale gelen çok sayıda yoldan bahseder.

Ondördüncü yüzyıl ortalarının iki tarihçisi Nikeforos Gregoras ve Ioannes Kantakuzenos, Bitinya hakkında çok az bilgi verirler; çünkü onların döneminde bu bölge pratik olarak çoktan Bizanslıların elinden çıkmıştır. Her ikisi de Bizans imparatorlarının Türkleri püskürtmek için nadir ve sonuçsuz kalan girişimlerini dile getirmekle yetinirler: Bunlar arasında en meşhur olanı ilk önce Pelekanos'ta sonra da Philokrène'de Bizanslıların yenilmeleriyle neticelenmiş (1329) olanıdır. Ayrıca Bursa, İznik ve İzmit gibi önemli şehirlerin kaybedilmesinde ve Sultan Orhan ile III. Andronikos Paleologos arasında yapılan ve İmparator'un, Mésotini'deki bazı hisarların Bizanslıların elinde kalmasını sağ-

57 Pachymeres, (1984), c. II, s. 663-667; Krş. E. A. Zachariadou, "The Oguz Tribes: The Silence of Byzantine sources", *Res Orientales, IV, Itineraires d'Orient, Hommages à Claude Cahen*, Paris, 1994, s. 287.

58 Pachimeres, (1835), s. 410-411.

lamak amacıyla yılda 12000 altın (hyperpre) haraç ödemeyi kabul ettiği antlaşmadan (1333) da bahsederler.[59] Taşıdıkları büyük önemden dolayı bu olaylar bazı kısa Bizans Kronikleri'nde de hatırlatılır.

Fakat Yahşi Fakih'in kroniği tamamen başka bir bakış açısından kaleme alınmıştır. Osman ve Orhan'ın etrafında toplanan İslam'ın meçhul askerleri için her yeni fetih bunların gücünün artmasına şahitlik etmekte, her yeni fetih ayrı bir anlam taşımaktadır. Bu sebeple Aydos[60] veya Samandıra gibi hiçbir önemi olmayan hisarların fethi bile kendi tarih ve efsanesine sahip olur.

Dahası Yahşi Fakih'in bakış açısı da tamamen farklıdır. Yukarıda bahsi geçen Bizans tarihçileri Konstantinopolis'te ikamet ederek yazıyorlardı. Bunlar öncelikle mahalli otoritelerin oradaki günlük hareketleri yerine İmparatorun Bitinya konusundaki kararları ve buraya gönderilen görevlilerle ilgileniyorlardı. Buna karşılık Yahşi Fakih ise doğrudan mahalli otoritelerle, yani sık sık bahsettiği tekfurlarla ilgilenir. Gerçekten ilk Osmanlılar bu soyluları tanımaktadırlar. Kırsal bölgedeki göçlerini, vergi toplanması ya da savaş esirlerinin satın alınması gibi konuları bunlarla görüşüyorlardı.[61]

Yahşi Fakih'in anlatısı, çoğu yirminci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan yer adları konusunda da oldukça zengindir. Bununla birlikte bunlardan bazıları hiçbir zaman tesbit edilememiştir ve diğer bazıları ise Hüdavendigar Defterleri'nde veya onyedinci yüzyıl dolaylarında menzil olarak kayıtları bulunsa da ortadan kalkmış görün-

59 Zachariadou, *Trade and Crusade*, s. 23.

60 P. Wittek, "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi legend and its Transformation", *Arabic and Islamic studies in Honor of. Hamilton A. R. Gibb*, (haz.) G. Makdisi, Leiden, 1965, içinde s. 662-672.

61 Bkz. K. Hopwood, "Low-level diplomacy between Byzantines and ottoman Turks: the case of Bithynia", *Byzantine Diplomacy, Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Cambridge, Mart 1990, Variorum 1992, s. 151-155.

mektedir. Yerleşim birimlerinden çoğu, Türk dilinin getirdiği bozulmayla bile olsa Bizans adlarını fetihlerden sonra da korumuşlardır. Belokoma Bilecik'e, Angelkoma İnegöl'e, Damatrys Samandra'ya, Lopadion Ulabad'a ... dönüşmüştür. Yer adlarındaki bu bozulma doğal olarak fetihlerden önce, kırsal bölgelerin efendisi olarak Türklerin surlar önünde bulunduğu sırada, ablukaya aldıkları hisarlar ve şehirlerden söz ederlerken tamamlanmıştı.[62] Fakat bazı durumlarda Türkler onaltıncı yüzyılda yeni yer adları oluşturdular.

Yahşi Fakih ve başka birçok kronik[63] tarafından aktarılan geleneğe göre ilk Osmanlılar Söğüt, Karacahisar ve Bilecik arasına yerleşmişlerdi. Yazın Domaniç ve Ermenibeli yaylalarına doğru göç ediyorlardı. Bu yer adları arasında sadece Karacahisar konusunda küçük bir sorun vardır ki bu da aşağıda ele alınacaktır. Bugün küçük bir kasaba olan Söğüt Osmanlı tarihinin başlarında ayrı bir yer tutar. Burada Ertuğrul'un mezarı ve onun hayratı bir vakıf vardır.[64] Bir rivayete göre Osman'ın kabri de burada bulunmaktadır. Söğüt için, onbeşinci yüzyıl Bizans tarihçisi Laonikos Kalkokondilas da Yunanca "Itea" adını verir, ki söğüt demektir. Fakat burada daha çok yaygın dilbilimsel bir fenomen olarak Türkçe kökenli bir sözcük söz konusudur.[65] Söğüd'ü, kökeni muhtemelen Slavca olan ve Trakya'da da karşılaşılan bir yer adı olarak Bizans kasabası Sagoudaous ile özdeşleştirmek mümkündür.[66] Bilecik'in şüphesiz, Pa-

62 Bu konuda bkz. P. Wittek, "The Castle of Violets. From greek Monemvasia to Turkish Menekshe", *BSOAS*, 20 (1957), s. 601-613.

63 *Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese neşri, s. 11-12.

64 J. H. Kramers, "Söğüt", *EI*^{2}; A. Bakalapoulos, *Bakapulos Paradoseis tou Ellinou tou Sogiout. Prostora eis S. Kiriakiden*, Thessalonica, 1953, s. 77-88.

65 Ramsay, *Asia Minor*, s. 459-460; P. Wittek, "Von der Byzantinischen zur Turkischen Toponimie", *Byzantion*, 10 (1935).

66 Zakythinos, "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 22 (1952), s. 159-160.

himeres'e göre Osmanlılar tarafından 1303-1304'lere doğru fethedildiğinde müreffeh bir hayat sürmekte olan Bizans Belokoması olduğunu kabul etmek gerekir.[67] Osman'ın birlikleri ile Aynegöl tekfuru ordularının çarpıştığı yer olan Domaniç boğazı ise Hüdavendigar defterlerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde tanımlanmaktadır.[68]

Karacahisar adı hakkında Hammer, adın anlamı üzerinden hareketle burasını Bizans'ın Mélaginası ile özdeş[l]eştirmektedir; zira Melas Yunancada kara demektir. Sonraki araştırmalar bu tespitin yanlış olduğunu ortaya koymuş ise de Karacahisar/Melagina özdeşleştirmesi yakın zamanda yapılan çalışmalarda da sürüp gitmektedir.[69]

Bununla birlikte bazı noktaları aydınlığa kavuşturmak gerekir. Türk kroniklerine göre Karacahisar'ın bağlı olduğu sancağın adı ilk Osmanlıların bir hareket noktası olan İnönü'dür[70] ve bu ad günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Diğer yandan Karacahisar, Hüdavendigar defterlerinde Beypazarı'na bağlı bir hisar olarak gözükmektedir.[71]

Melagina uzun süre boyunca Bizans'ın meşhur bir askeri toplanma yeri *(aplekton)* idi. Bu bölge Osmanlı fethin-

67 Pachimeres (1835), s. 414, 415.

68 Barkan-Meriçli, *Hüdavendigar Livası*, s. 175-191; B. I. Kandes, *E Prousa, Etoi Archaiologiki, Istoriki, Geographiki Kai Ekklisiastiki Perigraphi Antis*, Atina, 1883, s. 122.

69 D. E. Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972, s. 36, 156; C. Orhonlu, "Karadja-Hisar", *EI*^{2}; Failler, Pachymeres (1984), c. I, içinde, s. 143, n. 8.

70 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese neşri, s. 13.

71 Barkan-Meriçli, *age*, s. 615. Ramsay, *Asia Minor*, s. 212-213'te Karacahisar'ı Eskişehir'in güneyinde Karaşehir'le eşleştirmektedir; krş. Franz Teaschner, "Anatolische Forschungen", *ZDMG*, 82 (1928), s. 95-97; ancak Hüdavendigar defterleri bunu tekzip etmektedir. Wittek de ("Toponimie", s. 36-37) Karacahisar'ın Eskişehir'in güneyinde olduğunu farz ederek Dorylaion'un Hıristiyanların hâkimiyetinde olamayacağını belirtir. Fakat Karacahisar eğer Beypazarı bölgesinde bulunuyorsa Kroniğin sunduğu bilgiler belki de doğrudur. Beypazarı bölgesi hakkında bkz. Ramsay, *Asia Minor*, s. 241-242.

den sonra bile Bizanslılar ve Batılılar tarafından, görünüşe göre Türklerce benimsenmemiş olan aynı adla zikredilir.

Melagina sultanların ikamet ettiği bir yerdi: Selanik metropoliti Gregorios Palamas 1354'te Orhan'ın torunu tarafından burada kabul edilmişti; 1387'de Cenevizli temsilciler ile I. Murad burada bir anlaşma imzalamışlardı; II. Murad 1421'de babasına halef olmak için Amasya'dan Bursa'ya intikali sırasında burada konaklamıştı.[72] Melagina kasabası kalabalık bir nüfusa sahipti; 1400'lere doğru piskoposluk merkezi idi ve Bulgarca kronikte de adı geçmekteydi.[73] Ayrıca muhtemelen burası bir sancak merkeziydi.[74] Bu verilere tekabül eden, sultanların ikamet yeri ve Bursa ve İznik yakınlarındaki meşhur toplanma yerine en uygun yegâne Türk yerleşim merkezi Yenişehir'dir.[75] Laurent, haciyografik bir metne dayanarak Melagina'nın Söğüt

72 Zakhytinos, "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 25 (1975), s. 194-195; Anna Philippides-Braat, "La captivité de Palamas chez les Turcs: Dossier et commentaire", *Traveaux et Mémoires*, 7 (1979), s. 146-147; Kate Fleet, "The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese", *BSOAS*, 56 (1993), s. 16; Ducas, *Historia Turcobyzantina (1341-1462)*, (haz.) B. Grecu, Bükreş, 1958, s. 169.

73 Franz Miklosich - I. Müller, *Acta Diplomata graeca Medii aevi Sacra et Profana*, c. I-VI, Viyana, 1860-1890, c. II, s. 561-562; Bogdan, *age*, s. 536 (Malain).

74 Zachariadou, "Laura Quirini...", s. 243.

75 Melagina'nın Yenişehir'le özdeş olduğunu da J. Sölch ileri sürmüştür: "Historische-geographische Studen über Bithynische Siedlungen: Nikomedia, Nikäa, Prusa", *Byzantinische-Neugriechische Jahrbürcher*, I (1920), 277, s. 332-333; krş. P. Wittek, "Zu Einigen fürosmanischen Urkunden", *WZKM* 58 (1962), s. 197. Sultanların konaklama yerleri hakkında bkz. Hammer, *Histoire*, c. VI, s. 461-462; Franz Taechner, "Das Anatolische Vegenetz nach Osmanischen Quellen", *Türkische Bibliothek*, I (1924), s. 97-119; Hüseyin G. Yurdaydın, *Nasuhü's-Silahi (Matrakçi), Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, TTK Yay., Ankara, 1976, s. 223; Nezihi Aykut, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, 34 (1984) s. 203; Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi Menzilnamesi (Bagdad Seferi Harp Jurnali)", *TTK Belgeler*, c. 2/3-4 (1965), s. 211-215.

ve Bilecik'in kuzeyinde, oldukça uzak bir bölgede ve kendisinden kolayca Hüdavendigar defterlerindeki Meseniz veya Mesenoz'unu çıkartabileceğimiz,[76] Bizanslıların Mesonesion dedikleri bölgenin yakınında bulunduğunu ileri sürmüştür. O, Mesonesion bölgesinin Karasu ve Sakarya'nın birleşme noktasında bulunduğunu düşünmektedir.[77] Fakat eğer Melagina/Yenişehir aynılığını kabul edecek olursak Mesonesion bölgesi Göksu ve Sakarya arasındaki bölgeye yerleştirilmek zorundadır. Yahşi Fakih'ten Yenişehir'in fethi konusunda, Osman'ın buraya yerleşmesi ve Yenişehir adını vermesi dışında hiçbir şey öğrenemiyoruz.[78]

Sınırlarını tanımaya çalıştığımız bu bölgeden hareket ederek Osman, Yahşi Fakih'in de belirttiği gibi, saldırıya geçer ve bütün yönlerde akınlarını başlatır. İlk önce İnegöl'e[79] saldırır ve ilk başarısını elde eder. Bugün halen bir köy olup dönemin küçük bir hisarı olan Kulaca'nın fethi bunu takip eder. Sonra Sakarya'nın doğusuna Modrene (Mudurnu)[80] üzerine akın düzenler ve burada birçok kasabayı yağmalayarak İzmit'e yakın bir bölgede bulunan Kiorfelinos'a[81] kadar ulaşır. Ardından Bilecik ve İnegöl'ü alır ve İznik bölgesine yönelik yeni akınlara girişir.[82]

Yahşi Fakih'e bakılacak olursa Osman'ın akınlarını durdurmak amacıyla Bursa yöneticileri askeri bir faaliyet

76 Barkan-Meriçli, *age*, s. 211, 215.

77 V. Laurent, *La Vita retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa*, Brüksel, 1958, s. 10, 66, 74.

78 Son olarak S. Şahin, Mélagina'yi Mekece ile özdeşlestirmiştir: "Studen über die Probleme der historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasiens II", *Epigraphica Anatolica*, 7 (1986), s. 153-167. Ancak Mekece bir menzil olarak bilinmemektedir; C. Foss, "Byzantine Malagine and the Lower Sangarios", *Anatolian Studies*, 40 (1990), s. 161-183'te arkeolojik verilerden hareketle başka bir tesbitte bulunmuştur.

79 Ramsay, *Asia Minor*, s. 206-207.

80 Ramsay, *age*, s. 459-460; Sölch, "Historische-geographische", s. 277.

81 Sahillioglu, "Menzilname", s. 77.

82 Taeschner, "Forschungen", s. 101-102.

için girişimde bulunmaya karar verirler, ki bu da Bizanslıların bu şehirde hâlâ askeri bir organizasyona sahip oldukları anlamına gelir. Bursa tekfurına dört komşu şehrin, Adranoz (Adrianoi), Kestel (Kastellion), Kite (Katoikia) ve Bednos'un (Platyanos?) tekfurları da müttefik olarak katılırlar.[83] Bu seferberlik Koyunhisarı ve hemen sonra da Hıristiyanlar için hazin bir son olan Dinboz savaşlarıyla son bulur.[84] Bu savaş Bafeus savaşı ile özdeşleştirilmiştir. Bununla birlikte, Bafeus İzmit yakınlarında bulunurken, Hüdavendigar defterlerine göre Koyunhisarı ve Dinboz çok daha güneyde, Yenişehir bölgesinde yer alırlar. Sonuç olarak bu özdeşleştirme kabul edilir değildir.[85]

Yahşi Fakih'e göre Osmanlılar hemen sonra Bursa'nın fethine girişirler. Fakat şehri ani bir baskınla alamayınca ablukaya alarak çevresiyle ilişkisini keserler. Pahimeres sayesinde şehrin 1304'lere doğru Türklere yıllık bir tabiyet haracı ödemekte olduğunu öğreniyoruz.[86] Türklerin de kendi taraflarında Sakarya boyunca Lefke, Mekece, Geyve Karaçepiş ve Karatekin gibi birkaç hisarı fethetmek sure-

---

83 Adrianoi için bkz. Kandes, *age*, s. 122 ve Ramsay, *age*, s. 181; Kite için bkz. Beldiceanu-Steinherr, "Recherches", s. 78-82; Kestel için bkz. Taeschner, "Forschungen", s. 90; Bednos muhtemelen Platyanos'tur: Kandes, *age*, s. 143; Hüdavendigar defterlerinde Aynegöl yakınlarında Bednoz veya Batnaz yer adı geçer: Barkan-Meriçli, *age*, s. 91, 95, fakat krş. s. 493-494.

84 Pachimeres (1835), s. 327-337; bunu ilk önce belirleyen Hammer olmuştur: *Histoire*, c. I, s. 90-91, 376; krş. Köprülü, *Origins*, s. 124. Buna karşın İnalcık, Yalakova savaşını Bafeus savaşıyla özdeşleştirir; bkz. bir sonraki not. Pachymeres'i yeniden inceledikten sonra A. Failler, "Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymérè (Livres VII-XIII)", *Revues des Etudes Byzantines*, 48 (1990), s. 44-53'te, Bafeus savaşının 1302'de vuku bulduğu sonucuna varır.

85 Barkan-Meriçli, *age*, s. 210, 224, 252. Bölgenin topografyası ve tarihi olayların çerçevesi hakkında bkz. H. İnalcık, "Osman Gazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate*, içinde, s. 77-99.

86 Pachimeres (1835), s. 597.

tiyle güçlerini berkittiklerini anlıyoruz.[87] Daha sonra İznik'i ablukaya alırlar. 1326'da Bursa'nın ve 1331'de de İznik'in fethi Bitinya'daki Bizans döneminin sona ermesi sonucunu doğurur. Bölgenin Osmanlılarca fethi, 1337'de İzmit'in de alınmasıyla tamamlanmış olur.

Yeni bir idari organizasyonun temelleri fetihten hemen sonra atılır. Orhan döneminden itibaren dört sancak kurulur. Bunlar Söğüt civarında İnönü (Sultanönü), Bursa bölgesinde Hüdavendigar, İzmit bölgesinde Koca-ili ve Karesi Beyliği topraklarının oluşturduğu sancaklardır.[88] Yahşi Fakih yeni Osmanlı Devleti'nde yüksek idari makamları elinde tutan birçok şahsiyetin ve makamlarını bırakmak zorunda kalan birçok Bizans idarecisinin adlarını zikreder ki bunların kimlikleri sorun yaratmaktadır.

Çok sayıda Bizans kaynağı Bitinya'da ve Çanakkale bölgesindeki değişik hisarlara Türklerle savaşmak üzere atanan birçok devlet görevlisinden bahsederler: Büyük hetairiarik ve Bafeus savaşının mağlubu Leon Muzalon;[89] bir başka komutan olan* 1303'te Katoikia (Kite)'ye gönderilen, fakat yolda 5000 kadar Türk tarafından mağlup edilen Siouros;[90] 1305'te Lopadion'a yerleşen ve Kouvoukleia sakinleri tarafından şehirleri düşmeden hemen önce yardıma

87 Lefke için bkz. Ramsay, *Asia Minor*, s. 202; Kandes, *age*, s. 122; Mekece için bkz. Beldiceanu-Steinherr, "Recherches", s. 85-89; Kabeia/Geyve için de bkz. Pachymeres (1984), s. 534-535, n. 1.

88 F. Taeschner, "Anadolu", *EI*^{2}; krş. Zachariadou, "Laura Quirini...", s. 242-243. Kocaili sancağı hakkında bkz. Wittek, "Urkunden", *WZKM*, 53 (1957), s. 308; Ayrıca bkz. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayamüsellem-taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul, 1990.

89 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 8, s. 45.

* *Tzangratores'lerin stratopedark'ı*. Bizans askeri yönetiminde bir makam ve unvan.

90 Pachimeres (1835), s. 414; G. Georgiades-Arnakes, "Oi Protoi Othomanoi", Symbole eis to Problema tes Ptoseos tou Ellenismou tes Mikras Asias (1282-1337)", *Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern*, 41 (1947), s. 142.

çağrılan Makrenos;[91] Lampsakos yakınlarında Tour de Guillaume'da ve sonra da 1303-1306 arasında Achyraous'da faaliyet gösteren vassal Marules;[92] III. Andronikos tarafından 1306'da Orta Bitinya'ya (Kocaeli yarımadası) gönderilen büyük sınır kuvvetleri komutanı (primikerios) Kassianos;[93] 1311-1315'lerde Doğu eyaletlerinin sorumlusu (domestik) görevini üstlenmiş olan Mihael Atzymes;[94] sonradan Kantakuzenos'un rakibi haline gelen ve bir ara da Doğu eyaletlerinin sorumlusu olan Alexis Apokaukos;[95] şair Philes'e bakılacak olursa Türkleri mağlup eden bir "archon Eoas" olan Raoul.[96] Hıristiyan olan iki Türk, Koutzibaxes ve Isaak Melek'in adları da geçer.[97] II. Andronikos, o sıralarda bölgeyi altüst eden Türklerle ortak kökenlerinden dolayı bir anlaşma yapabilecekleri yolundaki boş bir ümitle bunlardan ilkini İzmit'e, ikincisini de Biga'ya yerleştirmişti. Son olarak Bizans imparatorunun yarı kız kardeşi ve Moğol Hanı Abaka'nın dul eşi Maria Palailogina'nın da adının zikredildiğini belirtmeliyiz. Bizans İmpa-

91 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 7, s. 39; Georgiades-Arnakes, *age*, s. 148.

92 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 7, s. 130-131; *Addenda et Corrigenda zu Faszikel*, 1-8 (1988), s. 180; Georgiades-Arnakes, *agm*, s. 136; Achyraous hakkında bkz. Ramsay, *Asia Minor*, s. 155-156, 159; Zakythinos, "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 19 (1949), s. 98-100.

93 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 5. s. 140; Georgides-Arnakes, *agm*, s. 151.

94 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 1, s. 154. Théodore Atzymes ve Manuel Atzymes adları aynı dönemler boyunca Anadolu ile ilişkilerde de geçmektedir: Manuelis Philae, *Carmina Inedita*, (haz.) Ae. Martini, Napoli, 1900, s. 60, 61, 77 ve Manuelis Philae, *age*, (haz.) E. Miller, Paris, 1854, c. I, s. 66-67, 86, 104, 115, 130, 237, 251, 437. Bu ailenin Prosopografisi hâlâ iyi bilinmemektedir.

95 G. Fatouros, *Dien Briefe des Micheael Gabras (ca.1290-nach 1350)*, c. II, Viyana, 1973, s. 322.

96 Manuelis Philae (Miller), c. I, s: 439-442.

97 E. A. Zachariadou, "Observations on Some Turcica of Pachymeres", Revue des Etudes Byzantines, 36 (1978), s. 262-264; P. Wittek, "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, 14 (1952), s. 664-665.

ratoru, Moğol hanedanına dahil olmuş bir prensesin varlığı karşısında Osman'ın korkacağını ve düşmanlıklara son vermeye mecbur kalacağını ümit ettiği için Maria'yı İznik'e yerleştirmişti.[98]

Yahşi Fakih, Lopadion, Kite, İzmit ile bölgenin daha ufak diğer hisarlarından ve bunların tekfurlarından bahsetmiş olsa bile bu hisarlarla ilişkili olabilecek hiçbir Bizans yöneticisinin adını zikretmez. Bizans yöneticilerinden olup da adı zikredilenlerin çoğu buraya daha önce yerleşenlerin adlarına benzemektedir. Mesela İnegöl hâkiminin adı Ayanigola ve Kirmasti'deki, kadın yöneticinin adı da Kilamastorya'dır. Bu sebeple, bu adların gerçekle alakasının olmadığı ve daha sonradan icat edildiği yolunda bir kuram dile getirilmiştir.[99]

Bununla birlikte, bazı bağlantıları kurmak mümkündür. Karacahisar ve İnegöl tekfurlarıyla birlikte Osman'a karşı savaştığı ve zaten muharebe sırasında öldüğü rivayet edilen Kalanos ismi, bu şekliyle dahi bilinen bir Bizans adıdır. Falanoz şeklinde bir yer adı olarak yaşamaya devam eden Kalanos, Sakarya bölgesindedir.[100] Köse Mihal'in, kızıyla evlendiği Kiorfelinos da Osmanlıların bir akın sırasında ulaştıkları en uzak bölgenin adı ile özdeşleşen bir isimdir. Bu yer adı onyedinci yüzyıla kadar varlığını korumuştur, zira burası bir menzil olarak zikredilmektedir.[101] Bundan belki de bir Bizans adı olan Karvelenos'u çıkartabiliriz.[102]

98 Bkz. yukarıda s. 355-56.

99 Kreutel, *Vom Hirtenzelt zur hohen Pforte, Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik: Denkwürdigkieten und Zeitläufte des Hauses Osman vom Derwisch Ahmed, genannt Asik-Pasa-Sohn.* Osmanische Geschichtsschreiber, Granz-Viyana-Köln, 1959, s. 269.

100 Trap, vd., *Prosopographisches Lexikon*, c. 5, s. 25; *Addenda et Corrigenda zu Faszikel*, 1-8, s. 132; Barkan-Meriçli, *Hüdavendigar Livası*, s. 582, 586. Arap harfleriyle yazımda f/k karışımı oldukça yaygındır. Bazı nüshalar Falanos okunuşunu muhafaza etmiştir.

101 Sahillioğlu, "Menzilname", s. 77.

102 Miklosich-Müller, c. 1, s. 47-48.

Geriye yine yer adlarıyla ilişkili iki isim kalıyor; bu durumda şöyle bir hipotezi öne sürebiliriz: Yahşi Fakih tarafından zikredilen isimler bir unvan ile bir yer adının bileşimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Mesela Kilamastorya Yunanca "Kremaste Hatunu" anlamına gelen *Kyra tes Kremastes*'den gelebilecektir.

Nihayet, İzmit'i Türklere teslim eden Balakonya'nın adının gerisinde yirmi yıl kadar önce İznik'e yerleşmiş olan Palaiologina'nın olabileceği önerilmiştir,[103] ki paleografik olarak bu kabul edilebilir bir ihtimaldir.

Türk tarafında savaşan şahısların tesbit edilmesi de benzer türden zorluklar yaratmaktadır. Yahşi Fakih sultan adına Hıristiyanlarla savaşan çok sayıda cesur savaşçı adından bahseder. Başlangıçta yarı bağımsız olan Samsa Çavuş Mudurnu bölgesindeki akınları organize etmektedir. Turgut Alp İnegöl fatihidir: Orhan daha sonra bu şehri ona vermiş ve bölge onun anısına Turgut-ili olarak adlandırılmıştır.[104] Sultandan İzmit bölgesinin idaresini alan Akça Koca, yöreye daha sonra kendi adını vermiştir: Koca-ili.

Pahimeres de Osmanlıların yanında yer alan ve kendi başlarına askeri faaliyetlerde bulunan yarı bağımsız Türklerden bahseder. Bafeus savaşından bir ya da iki yıl sonra ardı arkası gelmez akınlarıyla İzmit bölgesini tedirgin eden Amoures adında birini zikreder. Burada söz konusu olan tabii ki emir unvanıdır ve bunun arkasında da Osman'ın arkadaşlarından birisini, hatta belki de Akça Koca'yı tesbit edebiliriz.[105] Pahimeres, ayrıca 1304'lere doğru Kouvoukleia'ya saldırılar düzenleyen, fakat Türkçe kroniğin kahramanlarından hiçbirisiyle kesin olarak uyuşmayan isim olan

103 *Neşrî Tarihi*, F. R. Unat - M. A. Köymen nesri, c. I, Ankara, 1949, s. 151 n.

104 C. Imber (bkz. "Legend of Osman Gazi", s. 71), ses benzerliğinden hareketle Turgut-ili'nin Bagouta veya Dagotthenoi'nin bozulmuş hali olduğunu öne sürmektedir.

105 Pachimeres (1835), s. 346; E. A. Zachariadou, "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 3 (1977), s. 64.

Atares'den de bahseder.[106] Türk birliklerinin şefleri hiç şüphesiz dönemin kaynaklarında kaydedilenden çok daha kalabalıktı.[107]

IV. Trakya

Trakya ve özellikle Gelibolu yarımadası ile birlikte Doğu Trakya, Bizans başkentine giden deniz yolunu ve Meriç (Ebros) ırmağını kontrol etmesi yüzünden Bizans İmparatorluğu için stratejik bir öneme sahipti. Gemi girişine müsait olan Meriç nehri, iç bölgeler ve Bulgar toprakları ile iletişim ve ticari mübadeleye imkân vermekteydi. Dahası bölge oldukça mümbitti, özellikle de tahılda. Başkentlerinin güvenliğinden endişe duyan Bizanslılar burada, özellikle de kritik bir noktada bulunan Gelibolu'da, özenli bir idare ve çok sayıda hisar inşa ederek savunma oluşturmuşlardı.[108] Onüçüncü yüzyılın sonlarında ve ondördüncü yüzyılın başlarında, Anadolu'dan Türk ilerlemesi sonucu yerlerini terk etmeye mecbur kalan çok sayıda sığınmacı Trakya'da sıkışıklığın başlamasına neden olmuştu.[109]

---

106 Pachimeres (1835), s. 580; Atarès, Tatar'ı işaret edebilir: G. Moravcsik, "Die Byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvölker", Byzantinoturcica, c. I ve "Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen", *Byzantinoturcica*, c. II (1958), s. 77.

107 A. Failler, "Les émirs turcs à la conquàte de l'Anatolie au début du XIVe siàcle", *Revue des Etudes Byzantines*, 52 (1994), s. 69-112'de yakınlarda özellikle Pachymeres'den yola çıkarak Türk Prosopografisini derin bir sekilde yeniden ele almıştır. Varılan sonuçları iyice değerlendirebilmek için çalışmanın ikinci bölümünün yayımlanmasını beklemek zorundayız.

108 Zakythinos, *Efeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, 18 (1948), s. 82-88 ve özellikle 22 (1952), s. 155-175; krş. Annie Pralong, "Remarques sur les fortifications byzantines de Thrace Orientale, Géographie historique du monde méditerranéen", *Byzntina Sorbonensia-7*, Paris, 1988, s. 179-200; Th. Papazotos, "Anichneusi topographiki tes Anatolikes Thrakes", *Byzantinische Forschungen*, 14 (1989), s. 545-566.

109 Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia*, (haz.) L. Schopin, c. I, Bonn, 1829, s. 214.

Bizans topraklarına bir Katalan Seferiyle gelen paralı asker Ramon Muntaner 1305'te kalabalık savaş arkadaşıyla birlikte Anadolu'dan Gelibolu'ya geçmişti. Buradan yazdığı bir mektupta yarımadanın dünyanın en güzel yeri olduğundan tahıl, şarap ve her çeşit meyve bakımından zenginliğinden bahsetmekteydi. Yarımada verimli olup Hexamilion hisarı, Potamus, Sestos ve Madytos gibi Gelibolu şehirleri yoğun bir şekilde iskân edilmiş, bölgedeki birçok yerleşim biriminde çok sayıda güzel ev bulunmaktaydı.[110]

Türk saldırıları yüzünden bölgenin yirmi otuz yıl sonraki görüntüsü bambaşkadır. Türkler ilk defa 1313 tarihlerinde Katalan Seferi ile Trakya'ya geçmişler, yağma ve esir alma işlerine koyulmuşlardı.[111] Kısa bir süre için püskürtüldükten sonra saldırılarına yeniden başladılar. V. Ioannes Paleologos ile Ioannes Kantakuzenos arasında yaşanan iç savaş boyunca (1341-1347) Türkler iki rakipten birisine müttefik veya paralı asker olarak yerine getirdikleri hizmet amacıyla bulundukları Trakya'daki mevcudiyetleri meşru hale geldiği için buradaki konumlarını güçlendirdiler. Müttefik kalarak da yağmalamaya ve köle olarak satmak üzere bölge sakinlerinden esir almaya devam ettiler. Bu yıllarda Türk akınlarının yarattığı terör altında Trakyalılar, fakirliğe ve tahammül edilmez açlığa maruz kaldılar, tefecilere yem oldular, Bizans yöneticilerinin haksızlıklarıyla karşılaştılar.[112] İç savaşın sonlarına doğru Kantakuzenos'un en ufak bir utanma duymaksızın kendi verdiği bilgilere göre Trakya'nın kırsal bölgesi boşalmıştı.[113]

110 J. A. C. Buchon, *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, Paris, 1860. s. 428. Krş. Paul Lemerle, *L'emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Recherche sur La geste d'Umur Pacha*, Bibliothèque Byzantine, Etudes, 2, Paris, 1957, s. 68-70.

111 N. Oikonomides, "The Turks in Europe (1300-1389) and the Serbs in Asia Minor (1313)", Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate*, içinde, s. 159-168.

112 Cydones'nin bir mektubu için bkz. *Demetrius Cydones, Correspondance*, (haz.) R. J. Loenertz, Vatikan, 1956, s. 29-31.

113 Cantacuzeni, c. II, s. 476.

Özellikle Karesi Beyliği'nden, Troya ve Bergama bölgelerinden gelen Türkler denizdeki başarılarıyla tanınıyorlardı.[114] Ardından bunları önce saldırgan sonra da Kantakuzenos'un müttefiki olarak Aydın ve Saruhan Türkleri takip etti. Trakya'ya başka beyliklerden gelen Türklerin de geçmiş olması çok kuvvetle muhtemeldir. Fakat Bizans iç savaşının son iki yılında (1345-1347) Trakya'da etkin rolü, Kantakuzenos'u desteklemek amacıyla damadı ve müttefiki olan Orhan tarafından buraya gönderilen Osmanlı Türkleri oynamışlardı. Birliklerin başında Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa bulunuyordu. Süleyman Paşa daha sonra Rumili'nin fethinin büyük kahramanı olacaktır.[115]

Fakat aynı şekilde Karesi Türkleri de bu bölgede faaliyetlerini sürdürüyorlardı. 1345-46'da Trakya'daki varlıkları Karesi Beyinin kayınpederi ve Kantakuzenos'un müttefiki Ioannes Batatzes ile alakalıdır. Çağdaşlarının kendisini türedi bir zengin olarak tanımladığı cesur ve usta bir asker olan ve ayrıca çok iyi Türkçe de bilen Batatzes, Propontide'nin (Karadeniz) kuzeybatısında küçük bir hisar olan Peristasis'i (Şarköy) almıştı. Üs olarak kullandığı bu hisardan hareketle ve damadının gönderdiği Türk askeri kuvvetleriyle Kantakuzenos'un düşmanlarına karşı yıkıcı bir faaliyet yürütüyordu. 1345'te Batatzes saf değiştirmenin iyi olacağını düşünerek, Konstantinopolis hükümetiyle sürdürdüğü görüşmeleri kestikten sonra Kantakuzenos'a karşı savaşmak üzere Karesi'den yeni Türk kuvvetleri getirtti. Bu ikili ve kaypak politika kendi sonunu da hazırladı ve Kantakuzenos taraftarı Türkler tarafından öldürüldü.[116]

Trakya'daki Osmanlı varlığı iç savaştan sonra da devam etti. Kantakuzenos, kendisine bağlı olmadığına kanaat

114 C. Cahen, "Karasi", *EI*^{2}

115 H. Inalcık, "Gelibolu", *EI*^{2}.

116 E. A. Zachariadou, "The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States", *The Ottoman Emirate*, içinde, s. 231-233.

ettiği şehirleri gözetlemek ya da Bulgar ve Sırpları tehdit için silahlı Türk birlikleri kullanmaya devam etti. Gelibolu yarımadasında, şehirlerin etrafındaki kırsal bölgelere, buraya aileleri ile yerleşen Türkleri iskân etti.[117] Trakya'daki bu Türklerin yanına yerleşen Süleyman Paşa, Gregoras'a göre, bir Osmanlı kolonisinde bulunuyormuş veya kendi öz yurdunda imiş gibi davranıyordu.[118] Türkler beklenmeyen bir doğal afet sonucu Gelibolu yarımadasındaki şehirlerin efendisi haline geldiler. 1 Mart 1354 yılındaki deprem şehir surlarının yıkılmasına sebep olmuş ve tamamen korumasız bırakmıştı. Bu durum Türklere kendi otoritelerini kabul ettirme imkânı vermişti, ama bu kez kesin olarak. Onlar kırsal bölgelere çoktandır hâkimdiler ve şehirlerde ne olup bittiğinden de haberleri vardı.

Yukarıda ana hatlarıyla tanımlamaya çalıştığımız şartlar içerisinde Trakya'nın güneybatısı, daha Osmanlı fetihleri kesin olarak başlamazdan evvel terk edilmişti. Hayatta kalmayı başaran çok sayıda insan, aralıksız Türk saldırılarının tehdidi ve sefaletin baskısı altında Bulgar toprakları sınırlarına yakın, iç bölgelere doğru göç etmek zorunda kalmıştı.[119] Fatihler, bölgeye yerleşecek insanlar getirme konusunda vakit kaybetmediler. Türk kroniği Anadolu'dan yapılan nüfus aktarımını ve göçebelerin zorla sürgününü canlı bir şekilde anlatır. Benzer türden bilgiler Bizans kaynaklarında da yer alır.[120] Ayrıca Hıristiyanların Karesi bölgesine göçürülmesi gibi aksi yönde bir hareket de vardır.

---

117 N. Oikonomides, "From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors: The Tzympe Affair", *Studies, in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, (haz.) C. Heywood ve C. Imber, The Isis Press, Istanbul, 1994, s. 239-248.

118 Nicephori Gregorae, c. III, s. 203.

119 Nicephori Gregorae, c. III, s. 118-119.

120 Cantacuzeni, c. III, s. 278; krş. M. M. Aktepe, "XIV. ve XV. yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair", *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1953), s. 299-312.

Nüfusla ilgili olarak böyle bir değişiklik büyük ölçüde yer adlarının değişmesine de yansımıştır. Çok sayıdaki Bizans yer adı geçerliliğini yitirmiş, yerine Türkçeleri ortaya çıkmıştır. Bu adlardan bazıları yeni sakinlerin kökenlerini, diğer bazıları da fethi idare eden şahsiyetleri veya İslam dini merkezlerini çağrıştırır.[121] Bu nüfus değişikliği sebebiyle fetih sırasında takip edilen güzergâhlarda olup da Âşıkpaşazade veya onun kaynağı Yahşi Fakih'in atıfta bulunduğu bütün yer adlarını açık bir şekilde ortaya çıkartma imkânı bulunmamaktadır. Mesela Osmanlıların Avrupa'da ilk fethettikleri kale olan Çimpe'nin yerini tam olarak tesbit edemiyoruz.[122]

Yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Türk kroniği Trakya'nın fethini, onların Bizans iç savaşına müdahalesi ile ortaya çıkan durum ya da şehir surlarının yıkılmasına sebep olan deprem değil de sadece Türklerin iradesi sayesinde elde edilen büyük bir başarı olarak takdim etmektedir. Buna mukabil kronikte Karesi Türklerinin yardımına atıfta bulunulur (ki bu, başka Türkçe kronikler tarafından da nakledilir),[123] fakat bu yardım beylerin değil de sadece fertlerin işbirliği olarak sunulur. Zaten Karesi Beyliği 1345-1346 yılında ortadan kalkmıştır.

Fethin takip ettiği güzergâha gelince, Türkçe kronik -bu noktada Bizans kaynaklarıyla uyuşarak- ilk önce yukarıda bahsedildiği üzere Çimpe'nin alınmasını anlatır. Ar-

121 H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), s. 125-126; aynı yazar, "The conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), s. 192; Catherina Asdracha, *La région des Rodophes aux XIIIe et XIVe siècles, Etudes et Géographie Historique, Beihefte der Byzantinische-Neugrechieschen Jahrbücher*, 49, Atina, 1976, s. 77-80.

122 Kreutel, *age*, s. 276; H. J. Kissling, "Beitrâge zur Kenntnis Thrakien in 17. Jahrhundert", *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XXIII/3, Wiesbaden, 1956, s. 53; Cantacuzeni, c. III, s. 276-279; krş. H. İnalcık, *A History of the Crusades*, (haz.) K. Setton, c. VI, Madison-Wisconsin, 1989, içinde, s. 230-233. Son olarak Oikonomides, bkz. "From Soldiers of Fortune."

123 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese neşri, s. 23.

dından Türklerin eline geçen ikinci yer olan Ayiasilonia ya da Ayiaslonca adındaki kaleden bahseder ki bu kalenin de yerini tesbit etmekte güçlük çekilmektedir.[124] Bununla beraber, Ayiasilonia'yı ihtiyatlı olmak kaydıyla Ganos bölgesinde, daha önce Katalanlarla birlikte Avrupa'ya geçtikleri zaman Türkler tarafından fethedilen kale olan Ayios Elias (St. Elias) ile özdeşleştirmek mümkündür. Bu hipotez II. Mehmed'in Kritovulos tarafından kaleme alınan biyografisinde de teyit edilmektedir. Buna göre klasik modele uygun olarak Sultan bir gün askerleri önünde muhteşem geçmişleri hakkında bir söylev verir. Burada sultan atalarının, Trakya'ya geçer geçmez Çanakkale boğazından önce "dağın tepesindeki" bir kaleyi (Çimpe, Ayiasiloia) aldıklarını ve burada durumlarını sağlamlaştırdıktan sonra "düze indiklerini" anlatır.[125] Türk kroniğe göre bundan sonra kuşkusuz Hexamilion olan Akçaliman'ın fethi gelir. Ne olursa olsun, Ayiaslionia ve Akçaliman kalelerinin ikisi de Bolayır bölgesinde, yani Marmara Denizi tarafında bulunmaktadır. Zira en azından büyük bir kısmıyla kıyılar yarlardan oluştuğu için Çanakkale boğazında daha ziyade karakolların bulunması gerekir.

Faaliyetlerin mükafatı Gelibolu'nun alınmasıyla tamamlanır ve buna paralel olarak diğer taraftan da Türk akınları Tekfurdağ (Rhaidestos) ve Hayrabolu (Hariopolis) istikametine yönelir. Balkanlar'da Türk fetihlerinin iki büyük öncü kahramanı, Hacı İlbeyi[126] ve Evrenoz[127] kronik-

124 Inalcık, "Rise of Ottoman Historiography", s. 160'ta Ayiasilonia şeklinde okunuşunu tercih ediyor.

125 Pachimeres (1835), s. 621-622; Critobuli Imbriotae, *Historiae*, ed. D. R. Reinsch, Berlin, 1983, s. 27.

126 Bu kişi hakkında bkz. H. J. Kissling, "Das Menaqybname Scheich Bedr ed-Din's des Sohnes des Richters von Samavna", *ZDMG*, 100 (1950), s. 136, 138; Beldiceanu-Steinherr, "Recherches", s. 210.

127 Evrenoz adı Türk olmayan bir kökeni akla getiriyor. Yunanca yazan çağdaşlarına göre (Ioannina Kroniği ve Tocco Kroniği'nin anonim müellifi II. Ma-

te bu dönemde ortaya çıkar. Bu taraftan Bizans kaynakları da Trakya'nın artık Konstantinopolis'teki idarecilerin kontrolünden çıktığını açıkça ifade ediyorlardı. Gelibolu'nun alınmasından önce Türkler bölgeden yıllık bir haraç talep etmekteydiler.[128] Burayı ele geçirdikten sonra bir bu vergiyi almaya başladıkları gibi, diğer taraftan akınlar Konstantinopolis surlarına kadar ilerliyordu.[129]

Makedonyalı Hıristiyan senyörlerin mağlup olduğu Maritsa savaşından (1371) sonra Trakya'nın fethi kesin olarak teyit edilmiş oldu. Gaziler Makedonya üzerine akın ettiler ve kısa bir süre sonra da akınlar gazilerin Adriyatik sahillerine ve Korint körfezine ulaşmalarını sağladı.[130] On yıllık bir süre sona ermeden Bulgaristan fethedilmiş ve Türkler Tuna boylarına ulaşmışlardı. Bizans imparatoru sultana yıllık haraç vermek ve seferlerinde ona askeri yardımda bulunmak zorunda kalmıştı. Güney Balkanlar'ın Sırp senyörleri de aynı kadere boyun eğdiler.[131]

Bununla birlikte Balkan Hıristiyanları Türk fethinin nihai olmayacağını ümit etmeye devam ettiler. 1385'te Makedonyalı Hıristiyan bir senyör, Aynaroz manastırına yaptığı bir bağış senedinde, hayratına tüm halefleri tarafından saygı gösterilmesini arzu etmekle beraber, bu haleflerin

---

nuel Palaiologos) bu kişinin adı Vranezis'dir: Moravcsik, *Byzantinoturcica*, c. II, s. 120-121 ve bkz. Schiro, s. 532. Evrenos ve nesli için bkz. I. Melikoff, "Ewrenos oghullari", *EI²*. Krş. Wittek, "Yaziji-oghlu", *EI²*, s. 666-667 ve V. Demetriades, "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yanitsa and its Inscription", *BSOAS*, 39 (1976), s. 328-332.

128 Nicephori Gregorae, c. III, s. 118-119.

129 Nicephori Gregorae, c. III, s. 118-119; Demetrius Cydones, *Oratio de non reddenda Callipoli, Patrolagia Graeca*, (haz.) Migne, s. 154, s. 1012.

130 Türk akınları hakkında bkz. I. Dujcev, "Le patriarche Nil et les invasions turques vers la fin du XIVe siècle", *Mélanges d'Archéologie te d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome*, 78 (1966) s. 207-214; aynı yazar, "Contribution à l'histoire de la conquàte turque en Thrace aux dernières décades du XIVe siècle", *Etudes Balkaniques*, 9 (1973), s. 80-92.

131 G. Ostrogorsky, "Byzance Etat tributaire de l'Empire turc", *Zbornik Radova*, 5 (1958), s. 49-58.

kökeni konusunda şüphesini dile getiriyordu. Bu haleflerin Romalılar, Müslümanlar ya da Sırplar olabileceğini öngörmekte ve sadece peşinen yaptığı hayrata saygı gösterilmesini dilemekteydi.[132]

V. Yeni Efendiler ve Eski Sakinler

Yahşi Fakih eserinin birçok yerinde sultanların fethettikleri kâfir şehirlerini İslam şehrine dönüştürme konusunda gösterdikleri özeni hatırlatır. Onlar kiliseleri camiye ve bazen manastırları da medreseye çevirirler. Cemaatle (açık) ibadeti kurumsallaştırırlar ve İslam hukukuna göre hüküm vermesi için bir kadı atarlar; imaret kurarlar ve İslam savaşçılarına timar olarak toprak dağıtırlar; subaşılar yerleştirirler ve pazarların iyi işlemesini denetlerler. Sultan Orhan'ın hayırseverliği ve sadeliği, kendisinin fakirlere çorba dağıtması ve İznik imaretinin açıldığı gün yağ kandilini bizzat kendisinin yakması gibi hikâyelerle vurgulanır.

Sultanın çevresine mensup birisi tarafından kaleme alınan bu kronikte bu gibi övgüleri görmek gayet doğaldır. Ondördüncü yüzyılın ilk yarısında sultanların sadeliğini başka kaynaklar da ifade ederler. Beyler gazilerle arkadaştırlar ve halkın güncel hayatında yer alırlar. Kantakuzenos Maltepe savaşından hemen sonra Orhan tarafından toplanan bir savaş divanından bahseder. Hatta ayrıntıları doğrudan Orhan'ın ağzından almış olması kuvvetle muhtemeldir. Toplantının başlarında sultanın görüşü ağır basmaktayken, Orhan'ın babası Osman'ın arkadaşlarından olan iki eski gazinin itirazları sonucu tamamen değişik bir karar çıkar.[133] Menkabevi bir Bizans metninin aktardığına göre Bursa'nın alınmasından sonra askerler garip davranışlı bir

132 A. Kazdan, "Dva pozdnevizantijskih akta iz sabronija P. I. Sevastjanova", *Vizantijskij Vremennik*, 2 (1949), s. 313-321, özellikle s. 320.

133 Cantacuzeni, c. I, s. 356-357; krş. Zachariadou, "Oguz Tribes", s. 287.

deliyi esir olarak yakalarlar ve bu acayip yaratığı görmesi için onu Orhan'a götürmenin iyi olacağına hükmederler. Sultan önce kendine gelmesini sağlamak düşüncesiyle onu korkutmayı dener, ancak bunun boşuna olduğunu anlamakta gecikmez ve gitmesi için serbest bırakılması emrini verir.[134] Hükümdar haşmetinden eser yoktur.

Yahşi Fakih ayrıca sultanların bir şehri veya bölgeyi fethettikleri zaman iyi niyetli ve uyumlu bir siyaset uygulamak için çaba sarf ettiklerini hatırlatır. Bazı Hıristiyan ahalinin tabi olmadan önce bile Türklerle işbirliği yapmak istediklerini, hatta bazen kendi dindaşlarına karşı Türklerle işbirliğine gittiklerini anlatır. Kroniğe göre Harmankaya'nın Hıristiyan halkı, Osman'ın askerlerine yardım etmek için Köse Mihal'in emri altında askeri faaliyetlere katılmaktadırlar. Zaten daha sonra Müslüman olan ve Mihaloğulları gibi parlak bir asker sülalesini kuran Köse Mihal,[135] Hıristiyanların Osmanlılarla işbirliğine dair belki de en çarpıcı örneği temsil eder. Aynı şekilde adları bilinmeyen Lefke ve Çandırlı senyörleri de tabiyetlerini ilan edip topraklarını Osman'a teslim etmişler ve sonra da onun müttefiki olmuşlardır. Bu mahalli senyörlerin yanı sıra Yahşi Fakih soylulardan ve kalabalık bir köylü kitlesinden de bahseder. İznik civarında yaşayan köylülerin durumu ilginçtir: Şehre yapılan Türk saldırılarında yer alan bu köylüler içeride yaşayanları da teslim olmaya teşvik ederler. Daha sonra Trakya'da ve yine Yahşi Fakih'e göre Çimpe'nin Hıristiyanları Türklerle birlikte kendi şehirlerine yakın bir hisarın fethine giderler.

134 Alice-Mary Tablot, *Faith Healing in Late Byzantium, The Posthumuous Miracles of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite*, Brookline, Mass., 1983, s. 114-116.

135 Harmankaya Mihaloğlu ailesine ait mülklerin bulunduğu şimdiki Hirmencik köyü olarak tesbit edilmiştir. Bkz. Barkan-Meriçli, *age*, s. 313, 316-317, 577-578. Imber, "Legend of Osman Gazi", s. 67-68'de bu mülklerin onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru satın alındığını belirtir.

Türklerle ittifak kuran veya askeri seferler de dahil olmak üzere onlara yardım bile öneren Hıristiyanlar konusundaki bu bilgiler, sadece Yahşi Fakih'in ilk Osmanlıların yerli halkı kendi lehlerine kazanmalarını övmesinden kaynaklanmamaktadır. Bunlar Pahimeres'in eseri de dahil birçok başka kaynak tarafından da teyit edilen bir gerçeği yansıtmaktadır. Bu tarihçi mesela hisarlarının fethi için Osman'a yardım eden ve ona müttefik olan bir kısım Hıristiyan Bilecik ahalisinden bahseder. 1332'de Osmanlı topraklarını ziyaret eden Arap seyyah İbn Batuta içinde sadece bir tek Müslüman ailenin yaşadığı, Hıristiyan sakinlerle dolu Göynük şehrinden geçer.[136] Şehrin Osmanlılara fazla zorluk çıkartmadan teslim olduğu anlaşılıyor. Diğer taraftan Pahimeres Hıristiyan ahalinin, Türklerden kaçmak için Avrupa'ya geçmek amacıyla evlerini barklarını terk ederek yoğun bir şekilde göç ettiklerini birçok yerde zikreder.[137] Yahşi Fakih'in eseri de bu bilgileri doğrular ve kalelerde yaşayan insanların Türklerden kaçmak ve saklanmak için dağlara ve ormanlara koştuklarını canlı ifadelerle anlatır. Çoğu zaman Türkler bunları bulmakta ve bazen esir olarak geri getirmekte, bazen de ihtiyaçlarına göre yeniden eski topraklarına yerleşmelerine izin vermektedirler.[138]

Hıristiyan ahalinin hangi şartlar altında "kâfir"lerin tarafını seçtikleri konusu incelenmiştir. Konstantinopolis yönetimi tarafından kendilerinin göz ardı edildiği hissine kapılan Küçük Asya halkı, başkentinin kendilerine daha

136 Pachimeres (1835), s. 414-415; H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Batuta, a.d. 1325-1354*, c. II, Cambridge, 1962, s. 456; Göynük hakkında bkz. I. Beldiceanu-Steinherr, "Göynük, ville refuge des communautés Babaî", *Res Orientales, VII, Itinéraires d'Orient, Hommage à Claude Cahen*, 1994, s. 241-255. Dahası, Pahimeres daha 1304-1305'lerde Trakya'da Türkleri takip eden Aydın bölgesi Hıristiyanlarının işbirliğinden bahseder. Bkz. Oikonomides, *agm*, s. 160.

137 Pachimeres (1835), s. 335 ve 412.

138 Krş. Schiro, s. 464. Burada Argyrocastron'un yeniden iskân edilmesi için Türkler tarafından alınan tedbirlerin canlı bir tasviri vardır.

yakın olduğu İznik İmparatorluğu'nun Laskarides hanedanı döneminde müreffeh günler görmüşlerdi. Tahtın meşru varisi IV. Ioannes Laskaris safdışı bırakılarak, gözleri kör edilip de VIII. Mihael Paleologos mutlak gücü eline geçirdiğinde, Küçük Asya halkı mahrum bırakılmış ve hatta mahalli isyanlar çıkmıştı. 1261'de Konstantinopolis'in yeniden fethiyle İmparator, doğu eyaletlerini ihmal ederek dikkatini daha çok Bizans devletinin batı eyaletlerine yoğunlaştırmıştı. Dahası, Konstantinopolis'i Bizans elinde tutmak için önemli miktarlarda harcama yapmak gerekiyordu; bunun için de yeni vergilerin toplanması lazımdı ve bu da imparatorun popülerliğini bir kez daha zayıflatıyordu. En son olarak da Katolik Roma kilisesinin tehditlerini bertaraf etmek için imparatorun, Lyon Konsili'nde (1274) Kiliselerin birliğini kabul etmesi bilhassa doğu eyaletlerinde yoğun iç kargaşaların çıkmasına sebep olmuştu.[139]

Bu şartlar altında Küçük Asya halkı Konstantinopolis yönetimine karşı güvensizlik ve düşmanlık duygusuyla, VIII. Mihael ve bilhassa halefi II. Andronikos'un Türkleri geri püskürtmek için başlattığı zayıf ve nadir girişimlere destek vermediler. İmparatorlara gelince, bunlar bazen haklı olarak da düşmana karşı mahalli ölçekli değişik seferler düzenlenmesi girişimlerinin bir isyan hareketine dönüşmesinden endişe ediyorlardı.[140] Yıllar geçtikçe Küçük Asya halkı Konstantinopolis yönetimine yabancılaşıyordu. Bu gizli düşmanlığa İmparatorluk gücünün Türk ilerleyişini durduramayacağı fikri de ilave oluyordu. Dahası Türkler tarafından kuşatılan şehirlerin halkı başkentle çok az

139 Helene Ahrweiller, "L'expérience nicéen", *DOP*, 29 (1975), 23-40, özellikle de s. 34-37; Vryonis, *Decline*, s. 136-137; Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge Mass., 1972, s. 11-31; Macrides, *Saints and Sainthood*, s. 67-87; krş. E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300-1481), Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte*, Weimar, 1985, s. 113-114, 157-160.

140 Angeliki Loiou, *Istoria tou Ellinikou Ethnous, Byzantinos Ellenismos, Mezo Byzantinoi kai Istero Byzantinoi Xrouoi*, c. IX, Atina, 1979, s. 141-145.

temas kurabiliyordu. Özellikle Kantakuzenos'un eserinde yer alan bir detay çok canlıdır. 1329'da Maltepe'de Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıklarında geri çekilen Bizans birliklerinden bir kısmı kendilerine Philokrene kalesinde bir sığınak ararlar. Ancak hisar halkı kale anahtarının kaybolduğunu söyler. Türklerin gelip Bizans askerlerini katledeceklerinden iyice emin olduktan sonra anahtarı bulurlar ve askerleri içeri alırlar.[141]

Daha sonra Trakya'da, mahalli halkta görülen bıkkınlık da Osmanlı fethini kolaylaştırmıştır. Fetihten hemen önce Trakya'da iki Andronikos arasında ve bilhassa da V. Ioannes Paleologos ile VI. Ioannes Kantakuzenos arasında uzun ve çok kanlı iç savaşlar yaşanmıştı. Kırsal bölgeler yakılıp yıkılmış ve bölge halkı paralı askerler ya da her iki tarafta da müttefik olarak bulunan Türkler tarafından esir edilerek götürülmüştü. Zayıflık birçok durumda düşmana katılmayı gerektiriyordu.[142]

Pahimeres'in, VIII. Mihael Paleologos'un sınırda yaşayan halka ağır vergiler salması sonucu Bizans İmparatorluğu'nun sınır savunma sisteminin çöküşünü anlattığı bölüm uzun uzadıya incelenmiş ve açıklanmıştır.[143] Vergilerin ağırlığı sebebiyle Türklerle ittifak kuran bölge halkının durumu konusunda günümüze ulaşan bilgiler, bu işbirliğini anlamamıza imkân verdikleri ölçüde değerlidirler. Pahimeres'in bildirdiğine göre bu vergi yükü altında Paflagonya ve Karadeniz Ereğlisinin iç bölgelerinin sınır halkı, Türklerle günden güne daha fazla ittifak kuruyor, onlar da kendilerinden kılavuz ve seferlerde yandaş olarak yararlanıyorlardı.[144]

141 Cantacuzeni, c. II, s. 360-361.

142 Laiou, *age*, s. 152-160.

143 Pachymeres (1984), c. I, s. 31-35. Werner, *Die Osmanen*, s. 95; Vryonis, *Decline*, s. 136; N. Oikonomides, "A propos des armées des premiers Paléologues et des compagnies de soldats", *Travaux et Mémoires*, 8 (1981), s. 359-360.

144 Pachymeres (1984), c. I, s. 291-293.

Özellikle Küçük Asya'da görülen bu düşmanla ittifak eğilimi dikkate alınması gereken başka faktörlerle de açıklanabilir: Sınırın her iki tarafında yaşayan nüfus her iki halktan da özel bir karışımı oluşturuyordu. Esir almalar, kadın kaçırmalar ve firari mahkûmlara dayalı ortak etnik ve kültürel unsurlar her iki halkta da vardı.[145] VIII. Mihael'in kendisi bile, Moğol boyunduruğunda yaşamamak için Bizans İmparatorluğu'nun sınır bölgelerindeki birkaç müstahkem yeri zapt eden bazı Türklere karşı bir tür anlayış göstermişti; bunların kendi bölgesi ile Moğollarınki arasında bir tampon işlevi görerek işine yarayabileceğini dahi ümit ediyordu.[146] Daha sonra II. Andronikos döneminde Paflagonya'nın Türk idarecisi, daha önce Bizans topraklarına karşı defalarca seferler yapmış olmasına rağmen, İmparator'dan Bitinya'daki Mesonesion bölgesinin savunmasını kendisine bırakmasını istemekten çekinmiyordu.[147] İzmit bölgesini kurtarmak için buranın idaresini yakın zamanda Hıristiyan olarak Bizans'a sığınan Kırımlı bir Türk'e bırakan yine II. Andronikos'du.[148] Sınır bölgelerinde düşman tarafına geçmek her iki tarafta da oldukça yaygın bir eylemdi. Ancak burada, sadece tarihin bu belirgin döneminde Osmanlı Devleti'nin tam bir genişleme evresinde, Konstantinopolis yönetiminin de kendi politikası sonucu sınır bölgesi halkından gittikçe uzaklaşma sürecinde olduğunu; buna paralel olarak bu insanların da yüzlerini Türklere çevirdiklerini vurgulamak gerekir.

Aynı şekilde, *martolos*lar da bu sınır halkı arasından çıkıyordu; Yahşi Fakih'e göre, bunlar ilk önce Bitinya'da Osman'la, sonra da Trakya'da Süleyman'la işbirliği yapmışlardı. Sonraki dönemde, onbeşinci yüzyılda, martolosların sınır bölgelerinde faaliyet gösteren ayrı bir birlik oldukları-

145 Wittek, *Rise*, s. 17-18.

146 Pachymeres (1984), c. I, s. 187.

147 Zachariadou, "Pachymeres on the "Amourioi' ", s. 70.

148 Zachariadou, "Observations", s. 262-264.

nı biliyoruz. İşlevi kır bekçilerininkine yakın olan bu teşkilatın daha Bizans döneminde mevcut olduğunu kabul edebiliriz.[149] Belki böyle bir faaliyetle, Nikeforos Gregoras'ın papalık elçisi olarak Sırbistan'a yaptığı yolculuk esnasında kendileriyle karşılaştığında çok korkmasına sebep olan yol bekçileri arasında da bir bağ kurmak gerekir. Bu bekçilerin öyle bir görünümleri vardı ki Gregoras onları yolkesen haydutlar sanmıştı.[150] Her halükârda Osmanlı yayılmasının kuşkusuz eşkıyalığı kolaylaştıran bu bulanık dönemi boyunca eşkıya ile düzenli korumalar arasındaki farkın her zaman net olmak zorunda olmadığı şeklinde bir hipotezi öne sürebiliriz. Hıristiyanlar gibi Türkler de eşkıya gruplarıyla işbirliği yapıyorlardı. Trakya'da bir bölgeyi tamamen kontrolüne alan ve Kantakuzenos ve Aydınoğlu Umur Bey ile işbirliği yapan maceracı Bulgar Momdjila'nın durumu bu açıdan ilginçtir.[151] Son olarak akıncı birlikleri arasında Hıristiyanların da bulunduğunu ilave etmeliyiz.[152]

Bununla birlikte, Bitinya ve Trakya halkında direnme arzusu da yok değildi. Türk kroniği birçok kez cesaretle savaşan ve kalelerini Türklere teslim etmeyi reddeden Hıristiyanlardan bahseder. Pahimeres, belki bir maceracı olan

149 Görünüşe göre kelime Yunancada "amartolos" olup "armatolos" şekline dönüşmüştür. Martaloslar hakkında bkz. H. J. Kissling, "Zu deme Wort Martolos", *ZDMG*, 92 (1938), s. 570-571; E. Rossi, "A proposito del vocabolo martolos", *ZDMG*, 93 (1939), s. 305; R. Anhegger, "Martoloslar hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 7-8 (1940-1940), s. 282-320; M. Vasic, "Die Martolosen im Osmanischen Reich", *Zeitschrift Balkanologie*, 2 (1964), s. 172-189; ve aynı yazar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", *İÜEF Tarih Dergisi*, 31 (1977/8), s. 47-64; Werner, *age*, s. 110-111. Imber, "Legend of Osman Gazi", s. 68'de mortolosların sadece Rumeli'de mevcut olduğunu ifade etmektedir.

150 R. Guilland, *Correpondance de Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927, s. 37-41.

151 Lemerle, *age*, s. 169; Asdracha, *age*, s. 29-30; İslami bakış açısı için bkz. Zachariadou, "Holy war", s. 219.

152 A. Decei, "Akindji", *EI*^{2}; I. Beldiceanu-Steinherr, "En marga d'un acte concernant le pengyek et les aqinci", *Revue des Etudes Islamiques*, I (1969), s. 27, 34.

Lakanas'ın Bitinya'ya gelmesi üzerine köylülerin cesaret bulduğunu, silahları sadece sopadan ibaret olan kalabalık bir kitlenin Lakanas'ın etrafında toplandığını anlatır. Fakat köylülerin bu genel seferberliği İmparatoru endişelendirir ve Lakanas Konstantinopolis'e çağrılır.[153]

Daha sonra basit bir domuz çobanı, bir başka Bulgar genç Ioannes, Lampsakos bölgesinde köylüleri düşmana karşı örgütler. Hepsi de bu çağrıya coşkuyla karşılık verir ve hatta bazen Türkleri yendikleri de olur. Ancak daha sonra mağlup olurlar ve son neferlerine kadar katledilirlerken Ioannes da esir edilir. Anlaşıldığı kadarıyla Türkler onu da hâlâ Bizanslıların elinde bulunan bir kalenin önünde içeridekiler ile kendisi için fidye ödenmesi konusunu görüşürken öldürürler.[154] Bu sahne Yahşi Fakih'in eserinde, aynı şekilde esir edilen düşman şefinin bir kale önüne getirilerek öldürülmesinin anlatıldığı hikâyeyi hatırlatmaktadır.[155]

Son olarak kendi manastırıyla ilgili bazı sorunlar için Elegmoi bölgesine giden ve orada Türklere karşı köylülerden kurulu askeri bir direniş hareketine girişen keşiş Hilarion'un durumu da ilginçtir. Fakat bu girişim de kendi seyriyle başarısız olur ve Hilarion Konstantinopolis'a çağrılır, zira Ortodoks Kilisesi ruhanilerin her türlü savaşçıl faaliyetlerini mahkûm etmiştir.[156]

Bitinya ahalisinin direniş konusundaki tutumları, uzun bir kuşatmaya maruz kalan ve açlık çeken bazı şehir sakinlerinin durumunda daha belirgindir. Bursa ve İznik'in

153 Pachimeres (1835), s. 188-192; krş. Georgiades-Arnakes, *age*, s. 47; Laiou, *age*, s. 143.

154 Pachimeres (1835), s. 442-444; krş. Georgiades-Arnakes, s. 137-138.

155 Krş. Samandıra ve Koyunhisar idarecilerinin durumu.

156 Pachimeres (1835), s. 596-597; krş. Georgiades-Arnakes, s. 150-151; V. Laurent, "L'idée de la guerre sainte et la tradition byzantine", *Revue Historique du Sud-Est Européen*, 23 (1946), s. 91-92; Elegmoi hakkında bkz. R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris, 1975, s. 144-148 ve krş. Mango-Sevçenko, *age*, s. 236-277.

uzunca bir süre kuşatıldıktan sonra teslim alındıklarını kesin olarak biliyoruz. Kuşatma boyunca şehir sakinleri arasında açlığa kurban gidenler olmuştu. Kuşatmayı teslim olarak sona erdirdiklerinde -zira her ikisi de teslim olmuştu- bu kararın şehir halkının esir alınıp köle olarak satılmaması ve bazı temel hakların korunabilmesi için alındığı açıktır. Şehir sakinleri hiç şüphesiz Müslümanların kendi dinleri tarafından sıkı sıkıya oluşturulan kurallara uyduklarını bilmekteydiler. Bir şehir ya da bir bölge direniş göstermeden teslim olduğunda istilacılarla, halkın canını ve mallarını kurtarmaya ve çoğu kez de bazı ayrıcalıkları garanti altına almaya imkân verecek bir anlaşma yapılabilmekteydi. Buna karşılık, bir şehir veya bölge savaş sonucu ele geçirildiğinde insanlar her şeylerini kaybediyorlardı. Zira bu durumda ele geçirilen toprakların tamamı Müslüman yöneticinin eline geçerken, gaziler de bütün malları yağmalama ve halkı esir olarak alma hakkına sahipti.

Yahşi Fakih gibi, bir imamın oğlu olan birisi doğal olarak bu kuralları çok iyi biliyordu. O, özellikle de Osmanlı sultanlarının bu prensiplere ne kadar bağlı olduklarını göstermek istediği zaman sıkça bu konulara atıfta bulunur. Bursa'nın teslim oluşunu anlattığı kısımda anlaşmayı müteakiben Bizanslı idarecinin gazilere 30.000 altın para ödedikten sonra serbest bırakıldığını ve Konstantinopolis'e gidebildiğini belirtir. Durumdan memnun olan gaziler bu yöneticinin en yakın limana sağ salim ulaşabilmesi için kendisine eşlik etmeye özen göstermişler ve halkın "en ufak bir çöpünü dahi" almamışlardır. İzmit'in teslim olması sırasında aynı şekilde şehrin Bizans yöneticileri her şeyleriyle gitmişler ve gaziler burada da "en ufak bir çöp dahi" almamışlardır. İznik'in alınmasında da halk hiçbir şeyini kaybetmemiş ve yönetimin şehri terk etmesine rağmen ileri gelenlerden çoğu kendi istekleriyle işgal altında hayatlarını sürdürmek üzere kalmışlardı. Buna karşın İne-

göl kasabası direnmiş ve sultan, adamlarının savaş düşüncesini ayakta tutmak amacıyla şehrin yağmalanması gerektiğini ilan etmişti. Bu potansiyel kazanımla cezbedilen askerler İnegöl'ü zaptetmişler, yağmalamışlar ve halkını da esir almışlardı. Teslim olmayı reddeden Biga şehri de aynı şekilde yağmalanmış, kadın erkek gençler esir edilmiş, şehir halkının boşalttığı evlere de Müslümanlar yerleşmişti.

Yahşi Fakih'in eseri, askeri yetkililerin, savaşçıların ve sultanın kendilerine dinleri tarafından yüklenen sorumlulukları yerine getirmek konusundaki dürüstlüklerini ortaya koymakla yetinmez. O, aynı zamanda Osmanlıların ilk evrelerinde dini otoritelerin, yani şeyh ve dervişlerin oynadıkları rolün önemine de işaret eder.

Bilindiği gibi İslam dini, 1243'ten sonra, Müslüman olmayan ve dahası Hıristiyanlarla ittifak kuran Moğolların Anadolu'yu işgal etmeleriyle yeni bir canlılık, yeni bir güç bulmuştu. Moğolların varlığı dinin kendilerini yabancı fatihlerden ayırdığı ölçüde Türk ahalinin dini coşkularını diriltmişti, öyle ki dini liderler bunların gerçek liderleri haline gelmişlerdir. Burada söz konusu olanlar, özellikle bu dönem Anadolusunda sayıları artmış olan dervişlerdi. Zira Asya'daki Moğol hâkimiyeti çok sayıda dervişin Moğolların Anadolu'ya gelemeyecekleri düşüncesiyle Orta Asya'dan Anadolu Selçuklu Devleti'ne doğru göç etmelerine yol açmıştı.[157] Osmanlı geleneğinde Anadolu'ya gelen bu dervişler konusunda çok sayıda canlı rivayet bulunmaktadır.[158]

Değişik tarikatlerin temsilcileri olarak bu dervişler beylerin dini duygularını uyandırmak ve onları gayretle gaza-

157 A. Y. Ocak, *Babailer Isyanı*, İstanbul, 1980; aynı yazar, "Un cheik Yasavi et Babai dans la premiàre moitié du XIIIe siècle en Anatolie: Emirci Sultan", *Turcica*, 12 (1980), s. 114-124. Köprülü, *Origines*, s. 113-123; krş. C. E. Bosworth, "Kara Khitay", *EI*^{2}.

158 Mesela bkz. H. J. Kissling, *Beitrage zur Kenntnis*, s. 95-96.

ya teşvik etmek üzere genç Türk beyliklerini baştan başa dolaşıyorlardı. Bu durum, özellikle de ondördüncü yüzyılın ilk on yıllarında birçok beyliği ziyaret eden Mevleviler için geçerliydi.[159] Gaza bunların himayesi altında yapılıyor ve kerametlerinden bahsediliyordu. Celaleddin Rumî, kâfirlere karşı gemileriyle denize açıldığında Aydınoğlu Umur Bey'in hayatını birçok defa kurtarmıştı: Rumî, Umur Bey'in önünde beliriyor, yelkenlerin üzerinde yürüyor, sıkıca pruvayı tutuyor, gemiyi sarsan dalgalara mani oluyordu. Ardılı Arif Çelebi de aynı şekilde Umur'a görünüyor, gökten inerek savaş sırasında düşmanları kaçırıyordu.[160]

Çok sayıda derviş, gazileri cesaretlendirmek ve onların safında savaşmak amacıyla -çünkü bunlar sade bir asker olarak Hıristiyanlara karşı yürütülen akınlara da katılıyorlardı- Bizans ve Osmanlı toprakları arasındaki sınır bölgelerinde bulunuyordu.[161] Kaynaklar, dervişlerin Osmanlılarla önce Bitinya, sonra da Trakya'ya yerleşerek fetihlerde ve Türk hâkimiyetinin tesisinde kesin bir rol oynadıklarını göstermektedir.[162] Sultanlar Hıristiyanların akınlar yüzünden terk ettikleri toprakları bunlara bahşediyordu. Dervişler, iç bölgelerden çağırdıkları köylüler tarafından bu toprakların çabucak değerlendirilmesine nezaret ediyorlar, köylüler de kendilerini buralarda başarıyla tarıma adıyorlardı. Henüz fethedilen Hıristiyan bölgelerinde adacıklar oluşturan bu topraklar yeni ahali için cazip bir alandı. Bu yerler çoğu zaman yeni bir köyün çekirdeğini

159 P. Wittek, *Das Fürstentum Menteshe*, s. 60-65.

160 Zachariadou, "Holy war", s. 220.

161 A. Y. Ocak, *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siècle*, Ankara, 1989, s. 100.

162 Irène Beldiceanu-Steinherr, "Les Bektasi à la lumière des rescensements ottomans (XVe-XVIe siècles)", *WZKM*, 81 (1991), s. 21-79. Son olarak Irène Melikoff, "L'origine sociale des premières Ottoman", Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate*, içinde, s. 135-144 ve A. Y. Ocak, "Les milieux soufis dans les territoires du beylicat ottoman et le problème des Abdalan-i Rûm (1300-1389)", *The Ottoman Emirate*, içinde, s. 145-158.

oluşturuyordu.[163] İlk sultanlara ait muhafaza edilen birkaç belge Osmanlı tarihinin başlarındaki bu durumu aydınlatmaktadır. Mesela bölgenin fethi tamamlanır tamamlanmaz Didymotiechon (Dimetoka) yakınlarına yerleşen Şeyh Kızıl Delü'nün durumu buna bir örnektir.[164] Fakat dervişlere arazi verilmesi konusunu da tarih ve efsane arasında bir yere yerleştirmek gerekir.

Doğal olarak Türk kroniklerinde her türden derviş art arda sıralanır. Osmanlı hanedanı kurucusunun kayınpederi Şeyh Ede Balı oldukça zengin birisi ve gücü esas olarak Osman'a manevi danışmanlık rolüne dayanan etkili bir şahsiyet olarak tasvir edilir.[165] Nihayet kronikten, eskiden büyük bir Hıristiyan keşişlik merkezi olan Bitinya ve özellikle Uludağ'ın,[166] 1300'lere doğru Müslüman dervişlerin buluşma yerine dönüştüğü sonucu ortaya çıkmaktadır.

---

163 Ö. L. Barkan, "Vakıflar ve temlikler, I. İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. II. Vakıfların bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak kullanılmasına dair şekiller", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 59-65, 273-365.

164 P. Wittek, "Urkunden", *WZKM*, 54 (1957), s. 245-247, 253-255. Trakya'daki dervişler konusunda bkz. H. J. Kissling, "Zum Islamischen Heiligenwesen auf dem Balkan, varob im thrakischen Taume," *Dessertationes Orientales et Balkanicea Collectae*, c. I, Münih, 1986, s. 278-291.

165 Ocak, *La Rèvolte de Baba Resul*, s. 83-84; krş. Inalcık, "How to read Ashik Pasha-zade's History", s. 150-156.

166 Janin, *Les eglises*, s. 127-191.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Gaza/Cihat, Fetih ve İskân

Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş *(Cihat)**

Gyula Káldy-Nagy

Bilindiği kadarıyla, Türkler arasından çıkan ilk Müslüman lider, sonradan 'Abdülkerim' adını alan Karahanlı Satuk Buğra Han'dır (öl. 959). Onuncu yüzyılın sonunda Müslüman olan Selçuklular, 1025 yılı civarında hâlâ Buhara yakınlarındaki Karahanlı yöneticilerin hizmetindeydiler.[1] Bazı tarihçilere göre, Türklerin İslamiyet'i kabulü, onları Kutsal Savaş *(cihat)* yapmaya cesaretlendirmiş ve Ortadoğu'da hâkimiyetlerini kurmalarında önemli bir rol oynamıştır.[2] Ancak, 1040 yılındaki Dandanakan savaşında Tuğrul Bey Muhammed kumandasındaki Selçuklular, yine bir

* Orijinali: "The Holy War *(Jihad)* in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukranian Studies*, 3/4 (1979-80), 467-473. Çeviri: Pınar Emiralioğlu.

1 O. Pritsak, "Die Karachaniden", *Der Islam*, 31 (1953-54), s. 17-68, ayrıca bkz. aynı yazar, "Kara-Hanlılar", *İA*, 6, (1955), s. 251-73.

2 August Müller, *Der Islam im Morger-und Abendland*, Berlin, 1885-87, c. 2, s. 53-4.

İslam ordusunu, Gazneli ordusunu mağlup etmişlerdir;[3] dini faktörler olayların bu şekilde gelişimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Terimin orijinal dogmatik yorumuna göre, cihat Müslüman toplumun kolektif yükümlülüğüdür ve bu toplumun belli başlı iki görevi vardır: (1) Gayrimüslimlere karşı yapılan gazalarda ordu saflarını dolduracak yeterli sayıda inançlı gönüllüler sağlamak; ve (2) Müslüman topraklara saldıran gayrimüslimlere karşı inananlar olarak silah tutmak.[4] Cihat ilan etmek ve bunun için seferberlik emri vermek halifenin hakkıdır. Müslüman toplumda liderliği elde etmeye çalışan Fatımîler zamanından beri (909), ikiye bölünmüş İslam dünyasında, rakip Sünni ve Şii halifelerin kararlarının uygulanması siyasi durumla ilintilidir. Sünni ve Şii halifeler arasındaki rekabetin en iyi örneği 996 yılında Fatımî halifesi el-Aziz (975-996) ile Bizans İmparatoru II. Basil (976-1025) arasında imzalanan anlaşmadır; bu anlaşmaya göre Konstantinopolis'deki cami tamir edilecek ve cuma hutbelerinde Sünni Abbasi halifesinin yerine el-Aziz'in ismi okunacaktır.[5]

Gerçekte, Abbasi halifelerinin dünyevi gücü, 945 yılında Şii Büveyhîlerin Bağdad'ı işgallerinden beri inişe geçmişti. Aynı dönemde yaşamış el-Birunî (öl. 1048) şöyle yazar: "Abbasi halifesinin yetkisi dahilinde kalan tek mesele

3 Pritsak, "Die Karachaniden,"; ayrıca bkz. B. N. Zahoder (Zakhoder), "Dendanekan", *Belleten*, 18 (1954), s. 581-87.

4 Cihat için bkz. M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Londra, 1955; A. Noth, *Heiliger Krieg und Heiliger Kampf in Islam und Christentum: Beiträgezur Vorgeschichte und Geschichte der Kreuzzüge*, Bonn, 1966; *E. Sivan, L'Islam et la croisade; Idéologie et propagande dans les réactions musulmanes aux croisades*, Paris, 1968.

5 S. Y. Labib, *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)*, Wiesbaden, 1952, s. 9-10. Bu sefer sonuca bağlanan anlaşma, 1027 yılında yenilendi; bkz. *age* ve F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453* [= pt. 1] ve pt. 2: *Regesten von 1025-1204*, Münih ve Berlin, 1925, 1: no. 824.

din ve inancın dogmalarıyla ilgili konulardı, çünkü dünya işleriyle ilgili herhangi bir yetkisi yoktu."[6] Sünni halifelerin manevi prestijleri, Bağdad'a yürüyen ve 1055 yılında Büveyhîlerin 110 yıllık hükümranlığına son veren Tuğrul Bey Muhammed tarafından yeniden tesis edildi. Bu zafer Selçuklulara sadece toprak kazandırmakla kalmadı; daha da önemlisi, Şii Büveyhîlerin boyunduruğundan kurtulan Sünni halife el-Kaim vakur bir törenle geleneksel biat kurallarına uygun olarak, Tuğrul Bey'e sultan ya da "Doğu ve Batı'nın hükümdarı" adını verdi.[7] Birkaç yıl sonra 1062'de, Tuğrul Bey, Sünni toplumla ilişkilerini geliştirmek amacıyla, el-Kaim'in kızıyla da evlendi.[8] Ancak halifenin dünyevi gücünün Büveyhîler zamanında olduğundan daha fazla artmasına izin vermedi.

Selçuklu Devleti Tuğrul Bey tarafından kuruldu ve devletin etrafındaki çeşitli göçebe Türk aşiretleri, özellikle 1071'deki Malazgird savaşından hemen sonra Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyan ahalisi üzerine birçok saldırı düzenlediler. Ancak bu saldırılar her zaman cihat uğrunda dinsel bağlılıkla açıklanamıyordu; çünkü Türk komutanların birçoğunun İslam'la, eğer varsa bile, çok gevşek bağları vardı. Örneğin, Türk emiri Artuk, ganimet peşindeki ordusuyla birlikte, Bizans İmparatorluğu içinde Bitinya'ya kadar ilerlemişti. 1073 yılında, VII. Mihael (1071-78), isyan eden Normandiyalı paralı askeri Bailleullu Roussel'i yaka-

6 Thomas W. Arnold ve Sylvia G. Haim, *The Caliphate*, Londra, 1967, s. 72-3.

7 B. Spuler, *Iran in früh-islamischer Zeit: Politik, Kultur, Verwaltung und öffentliches Leben zwischen der arabischen und der seldschukischen Eroberung, 663 bis 1055*, Wiesbaden, 1952, s. 124-9; ve H. Busse, *Chalif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut, 1969, s. 121-24 ve 215-17. Kısa süre sonra, 1058 yılının sonunda, Büveyhîlerin baş komutanı Bağdad'ı bir kere daha ele geçirdi; fakat Tuğrul Bey şehri 1060 yılının Ocak ayında geri aldı ve halife el-Kaim'i ikametgâhına bir kere daha ve son olarak yerleştirdi; bkz. Busse, *Chalif und Grosskönig*, s. 125-27.

8 Bkz. G. Makdisi, "The Marriage of Tughril Beg", *International Journal of Middle East Studies*, 1 (1970), s. 259-75.

lamak için Artuk'dan yardım istedi. Artuk sonunda Rousel'i yakaladı, fakat İmparator'un adamları gelip tutuklamadan önce, fidye karşılığında serbest bıraktı.[9] "Artuk," İslami değil Türkçe bir addır. Artuk'un dokuz oğlundan yedisine -Sokman, Siyavuş, İnal, Alp-Yaruk, Beg-taş, Alataş ve Artuk'un yerini alacak olan İlgazi- Türkçe adlar verilmiştir. Sadece bir oğlunun ismi Arapça 'Abdülcabbar', bir oğlunun adı da Farsça Behram idi. Artuk hanedanının eski Türk adları kullanması ilginçtir, çünkü, aynı dönemde ortaya çıkan Saltuk ve Mengücek hanedanları hemen Müslüman adları kullanmaya başlamışlardır.[10] Eski Türkçe, yani İslami olmayan bir ada sahip olan bir diğer emir ise Tutak'tır. Tutak Anadolu'daki akınları sayesinde tanınmıştır, fakat bugün adı sadece bazı Yunan tarihi kaynaklarında geçer.[11]

Bugün bile, genelde Selçuk ve Osmanlı tarihçileri, Anadolu'ya gelen Türk aşiretleri mensuplarının, cihatın savaşçı ruhuyla dolu, dindar Müslümanlar olduklarına inanırlar. Yakınlarda, bu görüş belki de en kategorik bir şekilde Halil İnalcık tarafından dile getirilmiştir:

---

9 Vryonis, *Decline*, s. 107; Nicéphore Bryennios, *Histoire*, giriş ve notlarla birlikte çeviren P. Gautier, Brüksel, 1975, s. 176-80.

10 O. Turan, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973; Artuk hanedanıyla ilintili olarak, yazar dini hayatla ilgili kısa bir bölümü de dahil etmiştir (s. 224-28); fakat orada ne İslam'ı kabulden ne de anılan isimlerin kökenlerinden bahsedilmiştir. Eski Türk erkek ve kadın isimleri alfabetik bir şekilde Rıza Nur tarafından listelenmiştir. Rıza Nur, *Türk Tarihi*, 12. c., İstanbul, 1926, s. 259-80.

11 Bryennios, *Histoire*, s. 186-88; Anne Comnene, *Alexiade*, çev. Bernard Leib, 2. baskı, c. 1, Paris, 1967, s. 11-4. Ancak Fransızca çevirisinde, Leib Tutak'ın ismini sürekli "Toutoch" olarak yazmıştır; yani bu ismi "Tutuş"la özdeşleştirmiştir. Yunanca metinde "Toutakh" örneği birçok defa geçtiği halde, Leib'in ihtimal ki Türkçe "Tutak"tan haberi yoktu. Aynı form, Nicéphore Bryennios'un *Histoire*'sında da kullanılmıştır. Leib'in hatası, İbrahim Kafesoğlu tarafından daha önce gösterilmiştir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s. 68.

> Gaza, yani Kutsal Savaş ideali Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde önemli bir faktördü. Uç beyliklerindeki toplum belirli bir kültürel modele uyar, sürekli bir Kutsal Savaş ve Dârülislâm'ın, yani İslam topraklarının, tüm dünyayı kaplayana kadar yayılması idealiyle doludur.[12]

Ertuğrul'un Söğüt'te bir camisi vardı, fakat bu caminin alanı (36 metrekare)[13] cihat idealini çok sayıda inanan arasında yaymak için hiç de uygun değildi. Fakat Ertuğrul ve oğullarının İslamiyet ile bağlarının çok gevşek olduğu hipotezini ortaya atmak için başka nedenler de vardır. Ertuğrul'un kendisi, iki kardeşi Gündoğdu ve Sungur ile iki oğlu Gündüz ve Savcı eski Türk, yani islami olmayan adlara sahiptiler.[14] Ayrıca, bazı değerli araştırmalar göstermiştir ki, aslında Osman'ın adı, bir Türk adı olan "Ataman"dır.[15] Bu-

12 H. Inalcık, *The Ottoman Empire, the Classical Age*, 1300-1600, Londra, 1973, s. 6. Aynı görüş Inalcık tarafından bir diğer yakın çalışmasında daha dile getirilmiştir: "Gaza, Asya ve Avrupa'daki Osmanlı genişlemesinde başlıca faktördür." Bkz. "The Emergence of the Ottomans", *The Cambridge History of Islam*, 1. c., (haz.) P. M. Holt, Ann K. S. Lambton ve B. Lewis, Cambridge, 1970, s. 291.

13 E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimarî Çağının Menşe'i: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, s. 2-3; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Londra, 1971, s. 15-16.

14 Bu durum çok önceden F. Babinger tarafından dile getirilmiştir, "Der Islam in Kleinasien", *ZDMG*, 76, 1922, s. 126-52. Bu bağlamda Faruk Demirtaş'ın [Sümer] yazdıkları oldukça kayda değerdir: "Eğer ilk Osmanlılar, bir Avrupalı alimin iddia ettiği gibi, gazilerden müteşekkil bir zümre olsalardı, ekseriyetle taşıdıkları milli adlar yerine koyu Müslüman isimleri almaları lazım gelecekti." Bkz. "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", *Belleten*, 12 (1948), s. 602.

15 Gy. Moravcsik, "Türk Tarihi Bakımından Bizans Kaynaklarının Ehemmiyeti", *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937*, İstanbul, 1943, s. 483-98. Osman'ın adının Türkçe "Azman" adıyla özdeş olduğu fikri daha önce öne sürülmüş, fakat Friedrich Giese tarafından reddedilmiştir. Bkz. "Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 2 (1924), s. 241 [Türkçesi için bkz. elinizdeki kitap: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi"]. H. A. Erzi, her iki çalışmayı da, belirli bir kanaat belirtmeden incelemiştir. Bkz. "Osmanlı Devletinin Kurucusunun İsmi Meselesi", *Türkiyât Mecmuası*, 7-8 (1940-42), s. 323-26.

rada sorulması gereken soru şudur: Artık pagan olmayan Osman, kendinden sonra tahta geçecek olan 'Orhan' da dahil, oğullarının birçoğuna İslami değil Türkçe kökenli isimler verirken ne dereceye kadar İslam ruhuyla doluydu? Bu soruya cevap ararken, Osman'ın en seçkin destekçilerinin de İslami değil Türkçe adlara sahip olduklarını unutmamak gerekir; örneğin Konur Alp, Akça Koca ve Samsa Çavuş.

Konuyla ilgili betimsel nitelikli Türkçe kaynaklardan, gaza ve cihat kelimelerini neredeyse her savaşla ilintili olarak kullananlar, bir sonraki dönemin tavrını sergilemektedirler. Dinsellikle fazla haşır neşir olan sonraki dönem kronik yazarları, hiç olmayacak yerlerde dinsel motifler görmüşler ve atalarının askeri faaliyetlerini din uğruna girişilmiş "kutsal savaş"lar olarak anlatmışlardır. Türkçe kroniklerin aksine, Bursa ve İznik'i 1331 yılında ziyaret eden ve İznik'te kırk gün geçiren İbn Batuta, seyahatnamesinde, genelde İslam'la ilgili her şeye dikkat etmesine rağmen, Türkler tarafından bu şehirlerde yapılan medreselerden bahsetmez.[16] Paul Wittek, muhtemelen Türkçe kroniklere dayanarak, ama kaynağını vermeden şöyle yazmıştır: "Bursa ve İznik'in fethinden sonra, bu şehirlerde medreseler yapıldı. Bu da, ulemanın daha o zaman Osmanlı Devleti'nde güçlü bir mevkiye sahip olduğunu gösterir."[17] İbn Batuta'nın ziyareti sırasında medreselerin varlığı mümkündür, fakat seyyahımız bunları anılmaya değer görmemiştir.

Âşıkpaşazade, bir onbeşinci yüzyıl kronikçisinin dinsel yaklaşımlarının tipik bir temsilcisidir. Özellikle, I. Bayezid'in fetihlerine katılan çok sayıda gaziden bahsederken, Bayezid Han'ın bu toprakları sulh yoluyla mı yoksa

16 H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Batuta A. D. 1325-1354*, 2. c., Cambridge, 1962, s. 451-54.

17 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, 2. baskı, Londra, 1958, s. 42.

zor kullanarak mı ele geçirdiğini sorgular. Gerçek ise, bu dönemde fethedilen Menteşe ve Saruhan gibi memleketlerin İslam devletleri olduğudur. Tabii ki sultanın tebaasından birinin böyle bir soruya verdiği cevap, fethin meşru olduğudur; çünkü bu memleketlerin hâkimleri halka zulüm yapmışlardır.[18]

Türkler hem gayrimüslimlere hem de Müslümanlara saldırmışlardır. Yine de, Müslüman devletlere karşı savaşırken İslam toplumunun desteğine, Hıristiyan devletlere karşı savaşırken olduğundan daha fazla ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla, örneğin I. Selim ilk seferini İran'a karşı açmak ve saldırısını meşrulaştırmak istediğinde, Şeyhülislam ve ulemayı meseleyi tartışmaya davet edip kendilerinden bu konuda şer'î bir hüküm *(fetva)* istedi. Padişahın isteğini yazıya dökmeye cesaret edemeyen ulemadan, sonunda Hamza adlı birisi, Kızılbaşların, yani Şii Müslümanların kâfir olduklarını, öldürülmelerinin günah olmadığını ilan ederek Sultan'a istediği fetvayı verdi. I. Selim, Mısır seferine çıktığında da elinde tebaasının gözünde kararını meşrulaştıracak, bu sefer Zenbili Ali Cemal Efendi tarafından hazırlanmış bir *fetva* vardı.[19] Bu, özellikle önemliydi; çünkü Sünni toplumu lideri, halife Mütevekkil, o dönemde Kahire'de Memluk sultanının sarayında oturuyordu.

İki olayda da, Sultan'ın ulemadan *fetva* almaktaki tek amacı, giriştiği savaşların meşruluğuna Müslümanları inandırmaktı. Hıristiyanlara karşı bir savaşta fetvaya gerek yoktu. Muhtemelen, halk gözünde herhangi bir önemi olmadığından, cihat bile ilan edilmek zorunda değildi. Örneğin, Süleyman 1565 sonbaharında Macaristan'a karşı sefere hazırlanırken, karşı tarafa savaş ilan eden birçok mektup yazmış, ancak mektupların hiçbirinde cihat ilanına rastlanmamıştır.[20] Kahire'yi ele geçirdikten sonra, I. Selim halife

18 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 66-7.

19 S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969, s. 34-36, 120.

20 Bkz. Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Mühimme Defterleri, no. 5.

Mütevekkil'i İstanbul'a getirmiş, fakat ne Selim ne de kendinden sonra gelen sultanlar halifenin ruhani ve dünyevi gücünü kendi siyasi amaçları için kullanabilmişlerdir.

Osmanlıların dindarlığı hakkında elimizde çok az veri vardır. Bununla birlikte, 1438-1458 yılları arasında Türkiye'de esir kalmış Georgius de Hungaria'nın yazdıklarından, zaman zaman dinsizliğin cezalandırıldığını biliyoruz.

> Türklerin, ihbar edildiği zaman namaz kılmayanları menfur ilan eden kadıları da vardı. İhbar edilenler bütün şehirde boyunlarında bir levha ve levhanın üstünde tilki kuyruğu ile gezdirilirler ve özellikle oruç zamanı namaz kılmazlarsa para cezasına çarptırılırlardı.[21]

Arşiv belgelerine göre, 1566 yılında bir kale dizdarı küfür ettiği için görevinden alınmış ve silahlı muhafız gözetiminde İstanbul'a gönderilmiştir.[22]

Osmanlı İmparatorluğu'nda camiler çok sayıda vakıf, cami, medrese ve zaviyeyle ilintili olarak kurulmuştur. Bu da bize, ortodoks Müslümanların sayısının gerçekte oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ancak Ömer Lütfi Barkan, bu tür faaliyetlerin dini duygulardan ziyade şahsi gerekçelerden kaynaklandığını göstermiştir.[23] Vakıfların kuruluşunda, çoğu vakıf sahibi, vakfettiği emlâkin mülkiyetine ölene kadar sahip olmak ve çoğu zaman mirasçılarının da buradan gelecek kazançtan belli bir pay almaları şartını koyarlardı. Bu, mülklerinin en azından bir kısmını, sultanın sık sık başvurduğu mal ve servetlerinin müsaderesinden korumanın bir yoluydu. Bazen vakıflar bile bundan kurtulamazlardı.

21 Georgius de Hungaria, *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia turcorum*, Rome, 1480.

22 Sultan'ın 1566 yılının Ocak ayında Pozega Sancakbeyi'ne gönderdiği hükümler için bkz. Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defterleri, no. 5.

23 Ö. L. Barkan, "Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 6, no. 1 (1940), s. 165-81.

Sultan cihat çağrısı yaptığı zaman, askerlerin çoğu Kutsal Savaş için gerekli olan dinsel bağlılıktan ve görev duygusundan yoksun olduğu için, çağrıya uymayanlar şiddetli cezalarla tehdit ediliyordu. Bu, özellikle evlerinde sürdürdükleri sakin hayatlarını bilinmez bir ganimet ümidiyle terk etmekte isteksiz olan timarlı sipahiler için geçerliydi. Bu yüzden, her seferde, sefere katılanlar bir *yoklama defterine* kaydedilirdi. Yoksullar ve paralı askerlere gelince, bunlar Kutsal Savaş duygularının güçlü oluşundan değil, ganimet beklentisi içinde savaşa iştirak ediyorlardı.

İster *cihat* ister *gaza* olsun Türklerin askeri seferlerinin amacı herkesin İslamiyeti kabul etmesini sağlamak değildi. Eğer ele geçirilen ülkelerde gerçekten herkes Müslüman olsaydı, sadece gayrimüslimlerden toplanan ve 1525 yılında toplam imparatorluk gelirlerinin beşte birine eşit olan cizyeyi verecek kimse kalmazdı.[24] Bunun yanında, yeni nesil Yeniçerilerini yetiştirmekte önemli bir kaynak teşkil eden *devşirme,* sadece İslam dinini kabul etmemiş Osmanlı tebaasından toplanabiliyordu. Bu amaçla toplanan Hıristiyan çocuklar zorla Müslüman yapılıyordu. Aksi takdirde, Georgius de Hungaria'nın da belirttiği gibi; "Türkler, hiç kimseyi din değiştirmeye zorlamazlardı, kimseyi ikna etmek için uğraşmazlardı, dönmelerden çok fazla hoşlanmazlardı."[25]

Bu durumda, sonraki nesiller tarafından çizilen Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Osmanlı dünyası arasındaki ideolojik çatışma resminin fazlasıyla zorlama olduğu anlaşılmaktadır.[26] Bu olaylar incelenirken, Hıristiyan ülkelerin

24 Ö. L. Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali yılına ait bir bütçe örneği", *IÜIFM* , 15 (1953-1954), s. 286, bu hazine hesabının tarihi için krş. "Suleimans Angriff auf Europa", *Acta Orientalia Hungarica,* 18 (1974), s. 170-71.

25 de Hungaria, *Tractatus.*

26 Islam ile Hıristiyanlık arasındaki ideolojik çatışmaya değinen birçok çalışmanın sadece akıllıca yazılmış ve yararlı olan ikisi özel bir ilgiyi hak ediyor: H. J. Kissling, "Türkenfurucht und Türkenhoffnung im 15. und 16. Jahr-

Osmanlılara karşı Müslüman İranlılarla ya da Hıristiyan Fransa'nın Hıristiyan Habsburglara karşı Müslüman Osmanlılarla ittifak yaptığı çoğunlukla unutulmaktadır. Bütün bunların ışığında, Türklerin Avrupa'ya karşı giriştiği savaşları İslam'ın ruhundan kaynaklanan Hıristiyanlık nefreti ile açıklamak zordur.

hundert: Zur Gescichteeines 'Komplexes'", *Südost-Forschung*, 23 (1964), s. 1-18 ve C. Göllner, "Zur Problematik der Kreuzzüge und der Türkenkriege im 16. Jahrhundert", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 13 (1975), s. 93-115.

İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet*

*Rudi Paul Lindner***

Bizanslılar ile Osmanlıları karşı karşıya getiren karmaşık ilişkileri çalışan herkes Osmanlıların yükselişiyle ciddi şekilde ilgilenmek zorundadır. Osmanlıları konu alan akademik eserleri yüzeysel bir şekilde okumak bile dikkatimizin onlar üzerine yoğunlaşmasına yeterlidir. Bizans'ın, Bağdat

* Orijinali: "Stimulus and Justification in Early Ottoman History", *The Greek Orthodox Theological Review*, 27/2 (1987), 207-224. Çeviri: Pınar Emiralioğlu.

** Beni bu konferansa katılmam için davet eden, Konferans düzenleyicileri, Fr. N. Mihael Vaporis ve Profesor John Rosser'a teşekkür ederim. Hastalığım katılmamı engellediğinde Profesor Clive Foss nazikçe tebliğimi sunmayı kabul etti; kendisine diğer katılımcılara keskin ve yararlı yorumları için müteşekkirim. Profesor James Vann'a bazı yararlı önerileri için ayrıca teşekkür ederim. Bu makalenin sonuçlarını ilk olarak American Oriental Society'nin 1973'te Santa Barbara'daki toplantısında ortaya koydum, Santa Barbara'daki izleyicilere bazı teşvik edici sorular için ayrıca teşekkür etmek isterim. Birkaç yıl için, büyük ve iyi insan Profesor Paul J. Alexander'ın cömert, nazik ve kibar yardımlarının şanslı mirasçısı oldum. Bu makaleyi, onun dostluğu ve öğretisinin müşfik hatırasına ithaf ediyorum.

ve Şam Halifeleri ya da kozmopolit Selçuklular ya da Kahire'deki Fatımiler ile olan çatışmaları ve uzlaşmalarının aksine, çöküş yıllarında Bizans'ın Anadolu'ya ilgisini Osmanlı'nın "Kutsal Savaş'a" (*gaza* ya da *cihat*) bağlılığı belirler. Tabii ki Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Fatımiler Kostantinopolisli yöneticilere karşı savaşmışlardır. Bu Müslüman devletlerin Bizans ile bağlarının tarihi, her şeyi dinsel kutuplaşma merceği ile kıran düşünsel ve duygusal inançlara dayanmaz. Osmanlıları konu alan çalışmaların en önemli özelliği, tarihlerinin gidişatının elektriği gaza tarafından sağlanan bir tezgâhta toplanıp, dokunup örülmesidir. Dolayısıyla, Osmanlının erken dönemini detaylı ele alan en yeni çalışma *Empire of the Ghazis* alt başlığını taşır, yani hak dini yaymaya çalışan kutsal savaşçıların İmparatorluğu.[1] Bu tarihsel miras, büyük ölçüde olağanüstü bilim adamı, müteveffa Profesör Paul Wittek'in çalışmalarının sonucudur. Metinsel çalışmalara, epigrafi (kitabe bilimi) ve alan çalışmasına, diplomatik ve yan disiplinlere parlak katkılarla süslenmiş uzun meslek hayatında, Wittek Osmanlı tarihine, birçok bilim adamının beğenisini kazanan ve tekrar tekrar kullanılan bir çerçeve sağlamıştır; bizim hem kendi aramızda hem de öğrencilerimizle paylaştığımız Osmanlı tarihi görüşünü tamamlamıştır. Çalışmalarına başladığında, mevcut kaynakların karmaşık, birbirinden tamamen farklı ve az bilinen kaynaklar olduğu göz önüne alınırsa, Wittek'in sentezi olağanüstü bir başarıydı. Bu sentezin uzun ve başarılı hikâyesi, Wittek'in itibar ve haklılığının doğru bir ölçüsü oldu.

Fakat aradan iki kuşak geçti ve bu sürede yeni kanıtlar bulundu, eski kanıtlar daha iyi kavrandı; ortaçağ Anadolu tarihinin daha önce rahatsızlık veren birçok problemi çözüm yoluna girdi. Bu durumda, bugün, acaba Wittek'in

1 S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1: Empire of the Ghazis*, Cambridge, 1976.

sentezi bilimdeki gelişmelerin artan ağırlığını taşıyabilecek mi? sorusunu sormak gerekir. Osmanlıları harekete geçiren öncelikli motivasyonun ve çarpıcı başarılarının en belirgin açıklamasının Kutsal Savaş heyecanı olduğunu varsaymak hâlâ mümkündür. Bu makalenin amacı bu varsayımı incelemektir. Benim ulaştığım sonuç, Kutsal Savaş heyecanının Osmanlı'nın doğuşu ile hiçbir ilişkisi olmadığıdır. Gaza teorisi üzerine incelemelerimiz iki yönde ilerleyecektir: Birincisi, Wittek'in görüşlerinin yine kendisi tarafından yapılan formülasyonlarına bakmalı ve onun dili üzerine yapılan bir çalışmanın neleri açığa çıkarttığını görmeliyiz. Ve ardından kuram ile ilgili kanıtlara göz atmalıyız.

1930'lu yıllarda ortaya çıkan az ve öz bir dizi çalışmanın birinde, Wittek güçlü iddialarda bulunur: "Osmanlıların ilk ortaya çıkışından beri, bu politik gelenekteki başlıca etken Hıristiyan komşulara karşı mücadeleydi...";[2] gazi ideali "sadece kaçınılmaz son ve zamana bağlı" olan Osmanlı başarısının "itici gücü" idi.[3] Bu idealden sapmak kesin ve önceden belirlenmiş felaketi beraberinde getirdi: "Son çöküşün ardından Balkan Savaşı ile Avrupa'daki toprakların neredeyse tamamının kaybedilmesi çok manidardı. Bu yenilgi, Osmanlıları kesin ve sonsuza kadar Hıristiyan devletleri kontrol etme tutkusundan vazgeçmeye zorladı ve bunun, hâkim düşüncelerini, varoluş nedenlerini terk etmekten aşağı kalır bir yanı yoktu. Bu yüzden, Balkan Savaşı'ndaki kayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine vurulmuş bir darbeydi ve birkaç yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği çözülme sadece kaçınılmaz bir sondu. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında, en büyük düşmanı Habsburglarla ittifak yapması, bu terk edişi çok iyi anlatır. Bu ittifak ile hem Avusturya hem de Türkiye'deki

2 *The Rise of the ottoman Empire*, Londra, 1938, s. 2.

3 *Age*, s. 4.

İmparatorluklar en temel geleneklerinden uzaklaşmışlar ve böylece kendi kendilerinden uzun yaşadıklarını göstermişlerdir. Her iki imparatorluğun da Birinci Dünya Savaşı sınavından kalmaları ve ebediyen yok olmaları şaşırtıcı değildir."[4]

Bu ifadelerin kanıtlarına bakmadan önce, biraz ifadedeki dolaylı anlatımlara dokunalım. İlk olarak, Wittek fikirlerin, dinamik ve nedensel güçler olarak tarihte hizmet ettiklerini savunur; aslında fikirler fiziksel dünyada "kaçınılmaz son ..." olarak takip eden olaylar ile kesinleşebilirler. Bir fikrin varlığı, insanın hareketlerini iyice belirlenmiş sınırlar içine hapsetmekle kalmaz, aynı zamanda bu fikrin yokluğu da "kaçınılmaz son" olarak çaresiz bir felaket getirecektir. Fikre bağlılık bir 'sınav'dır; inananların saflarındaki azalma sadece azaltanların "kendilerinden fazla yaşadığını" kanıtlar. Fikrin, Wittek'in tarihsel nedenselliğe ait varsayımlarındaki hâkimiyeti, bize onu iki savaş arası dönemde *Geistesgeschichte*'ye inananlar, yani tarihin pozitivist ve materyalist felsefelerine, fikirlerin ve yüce duyguların etkilerine aşırı ağırlık vererek karşı çıkan bilim adamları arasına yerleştirme hakkı verir. Bu yaklaşım birçok dayanıklı klasikler üretmiştir. Ancak, acaba fikirlerin tarihteki bu güç ve kudreti sayesinde göçebe Türkler yirminci yüzyıl Türk entelektüellerini cezp edebilmiş midir? Wittek bu soruyu hiç sormamıştır; açıkça olumlu bir cevap varsaymış ve ona göre yazmıştır. Benim kişisel kanım ise onun kendi vakasını abarttığıdır.

Gaza hakkındaki inanışlarının açık gücü ışığında, Wittek'e tezi için kullandığı kanıtların bir incelemesini borçluyuz. Kutsal Savaş heyecanının ilk dönem Osmanlılarını motive ettiğine dair Wittek'in kanıtı iki yönlüdür: İlk olarak onbeşinci yüzyılın başında yazan ilk dönem Türk yazarı Ahmedî, Osmanlı oluşumunun gazi karakterini yücelt-

4 *Age*, s. 3.

miş ve sultanların kariyerlerinin kısa tarihlerini, onların gaziler olarak başarıları etrafında değerlendirmiştir. İlk Osmanlı yazarı olan Ahmedî'nin metnini Wittek Osmanlı tarihinin gerçek karakterinin mükemmel kanıtı olarak görmüştür. Fakat bu Wittek'in en iyi kanıtı değildi. Elinde daha öncesine ait bir metin de vardı; şu anda Bursa kalesinde olan bu metin, 1337 senesine ait bir kitabeydi. Kitabenin ilgili kısmı şöyle der: "... büyük ve muhteşem emir, Din mücahidi ... gazilerin Sultanı, gazi oğlu gazi, dünyanın ve dinin kahramanı ... Osman'ın oğlu Orhan."[5] Bu kitabe açıkça ve şüpheye yer bırakmadan göstermektedir ki, Kutsal Savaş literatürü ilk dönem Osmanlı sarayında henüz yeni idi ve dini yapıların yüzeylerini süsleyerek propaganda hazırlayan âlimler kendi efendilerini gazi olarak görürlerdi. Benim sorum, bir sonraki adımı atmakla ve dini heyecanın ilk dönem Osmanlı tarihinde birincil itici güç olduğu sonucuna varmakta haklı çıkıp çıkmadığımızdır.[6]

Bu soruyu ilk soran ben değilim; diğer bilim adamları da şüphelerini dile getirmişlerdir. 1943'te Türkiye'de modern tarih çalışmalarının yaratıcısı Fuat Köprülü göstermiştir ki, erken Osmanlı tarihinin tekboyutlu ideolojik yorumları karmaşık bir süreci yanlış algılamamıza yol açar ve önemsizleştirir. Ayrıca, Köprülü bazı fikirlerinin daha şiddetli eleştirmek amacıyla Wittek tarafından çarpıtıldığını da göstermiştir.[7] Köprülü'nün yorumları yakın dönemin

5 *Age*, s. 14-15; en iyi ve en yeni yayım Robert Mantran'a aittir, "Les inscriptions arabesde Brousse", *Bulletin d'etudes orientales*, Şam, Institut français, 14 (1952-54), s. 98.

6 Gyula Kaldy-Nagy'nin özet düşünceleri için bkz. "The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4 (1979-1980), s. 469 [Türkçesi için bkz. elinizdeki kitap: "Osmanlı Imparatorluğu'nun İlk Asırlarında Kutsal Savaş *(Cihat)*"]; ayrıca bkz. Vryonis, *Decline*, s. 171: "Anadolu artık bir cihat sahnesiydi ve birçok Türk, din düşmanlarının yok edilmesini isteyen gaza zihniyeti ile dolu idi."

7 Fuat Köprülü, "Osmanlı Imparatorluğu'nun etnik menşei meselesi", *Belleten*, 7/28 (1943), s. 285-86, 297-300, 303. Inanıyorum ki Wittek'in, Köprülü'nün fikirlerini basite indirgemesi masum, daha geniş çalışmalarının ya-

Türk iktisat tarihçisi Ömer Lütfi Barkan tarafından da tekrarlanmıştır. Barkan, Osmanlı tarihinin oluşumunda gazi ideolojisinin önemini reddetmiş ve ilk dönemin meşhur Osmanlılarının hep gayrimüslim isimleri taşıdıklarına dikkati çekmiştir; bu geleneğin içeriği Wittek'in teorileriyle çelişir görülmektedir.[8] Tamamen bağımsız bir eleştiri 1947'de Profesör Georgios Arnakis tarafından getirildi. Arnakis, ilk Osmanlıların, İslam'ı zorla kabul ettirmek ya da Hıristiyanlığı yok etmek arzusuna dair herhangi bir kanıt olmadığını öne sürdü. Arnakis'e göre, Ahmedî'nin duygu yüklü sözleri, bir şairin, kendinden önceki zamanı uygun İslam terminolojisi ile algılama arzusunu yansıtır. Ayrıca, Arnakis, Wittek'in Osmanlı toplumu hakkındaki bazı iddialarının, bu bilim adamının 'gazi ruhu'nun güç ve kudreti hakkındaki ısrarı ile çatıştığını gösterebilmiştir. Arnakis'e göre bu çelişkiler Wittek'in tezinin etkisini azaltır.[9] Birkaç yıl sonra, Modern Osmanlı tarihçilerinin duayeni, Profesör Halil İnalcık, zoraki din değiştirmenin ilk dönem Osmanlı politikasında hiçbir rolü olmadığının kanıtlarını yayımladı. Profesör İnalcık, hem Yunan kaynakları hem de geç onbeşinci yüzyıl kronikleri Âşıkpaşazade ve Neşrî'yi kullanarak Bursa kitabesinin formülasyonunda, bir önceki yüzyıl boyunca Bizans-Osmanlı işbirliğinin örneklerini bulabilmiştir.[10] Son olarak, Macar Türkolog Gyula Káldy-Nagy, Wit-

yımlandığı konuşmalarının hazırlanışı sırasında oluşan bir hatadır. Konuşmanın formatı önceki çalışmanın ve içeriğinin uzun uzadıya eleştirisine izin vermez.

8 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İÜİFM*, 11 (1949-50), s. 539-40.

9 George G. Arnakis, *Oi Protoi Othomanoi*..., s. 33.

10 Halil Inalcık, *Fatih Devri üzerine tetkikler ve vesikalar*, 1, Ankara, 1954, s. 141-43. Neşrî'nin Samsa Çavuş'un Hıristiyan müttefikleri hakkındaki pasajının (Menzel nüshası, s. 28), Âşıkpaşazade'de ya da Anonim kroniklerde olmayışının önemi yoktur; dolayısıyla Neşrî'nin daha eski Bursa geleneklerini kullanmasından kaynaklanır ve güveni hak eder. İnalcık tarafından kullanılan diğer Neşrî pasajları Âşıkpaşazade'de görülür ve onun ondördüncü yüzyıl kaynağından alınmıştır.

tek'in Kutsal Savaş'ın gücü hakkındaki fikirlerini eleştirmiştir: Osmanlı'nın İslami olmayan isimlere düşkünlüğünü bize bir daha hatırlatır ve Ahmedî gibi erken dönem Osmanlı kaynaklarının daha önceki olayları İslami terimlerle yeniden yazdıklarını savunur. Bursa kitabesinin yazılışından altı yıl önce Osmanlı topraklarından geçen Arap gezgini İbn Batuta'nın "genelde İslam'la ilgili her şeye değinmesine" rağmen medreselerden hiç bahsetmediğine dikkati çeker. Sonuçta ve belki de en çarpıcı olanı, Káldy-Nagy, Osmanlı'nın ateşli dindarlığına ve Hıristiyanlara körü körüne düşmanlık güttüğüne dair kanıtın zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda, Wittek'in tezinin zorlama olduğu görünür.[11]

Osmanlı tarihinde bir ideolojinin ya da belli bir 'manevi faktör'ün rolünü değerlendirmek konusunda benim kişisel yöntemim, ilk olarak iki farklı olasılığı ayırmaktır.[12] Bir ideolojinin önemli ya da etkili olduğuna dair bir iddia ile karşılaştığımızda, bu iddianın ideoloji için bir itici güç mü yoksa meşruiyet kaynağı mı olduğuna karar vermeliyiz. Bir 'ruhla' mı ilgileniyoruz yoksa insan davranışlarının temel sebebi olan bir fikirler topluluğu ile mi; başka bir deyişle, Osmanlı'nın yükselişinin gerisindeki itici güçten mi, yoksa bütün bu fikirlerin gerçek kullanımından sonra, geçmişi mümkün olan en kalıcı şekilde yerleştiren propagandasından mı bahsediyoruz? Bu noktada okuyucu benim hatalı bir ikilem yarattığımı söyleyerek itiraz edebilir. İki zıt kutuptan birini seçmeye zorlamak yerine, bu iki unsurun çeşitli kısımlarını karıştıran bir olasılıklar devamlılı-

11 Káldy-Nagy, *The Holy War (jihad)*, s. 467-73.

12 Burada şunu açıkça ifade etmek doğru olacaktır: Amacım erken dönem Osmanlılar hakkında alternatif bir bakış açısı önermektir, yoksa Profesör Wittek'in hatırasını karalamak değil. Wittek'in altın hasılatı biçtiği bir tarlada ben sadece ekini toplayabilirim; ben ondan farklıyım çünkü Wittek'in bir kuşak önce açtığı yol boyunca tomurcuklanan bilimin yeni filizlerinden faydalanma şansım vardı.

ğını hayal edemez miyiz? Bu birçok soruyu çözmeye yarayan makul bir nasihat ise de, inanıyorum ki bu makalenin içeriğinin doğası bunu engeller. Terminolojinin doğası alaycı bir havayla 'azıcık gazi' ya da 'mutedil gazi' gibi nitelemeler yapar. Dini heyecan tanım olarak, tolerans ve hoşgörülü inanışlar ile birlikte yaşayamaz. 'Gazi ruhu', eğer kozmopolitlik ve tolerans ile iç içe işlemek zorunda olsaydı, Osmanlı başarısı için bir itici güç olarak uzun süre dayanamazdı. Dini heyecan kavramı ılımlılık ya da yumuşaklık ile uygun düşmez. Ya gerçekte (itici güç) ya da yeniden cilalanmış hatırada (meşrulaştırıcı olarak) yaşar.

Osmanlıların yükselişi tartışmalarında şimdiye kadar eksik olan bu önemli farkı kavramak, 1337 Bursa kitabesinin tarihsel anlamını yeni bir şekilde yorumlamamıza izin verir. Kitabe tek başına ya da komşu beyliklerden gelen diğer ondördüncü yüzyıl gazi kitabeleri ile birlikte, bu iki olasılık arasında karar vermemizi sağlamaz.[13] Bir binanın kitabesinin ideolojik içeriği ile yapının inşasını maddi olarak destekleyen insanların gerçek davranışları arasındaki farkı vurgulayan Richard Ettinghausen'in ilginç bir makalesi, Bursa kitabesinin gerçek önemi hakkında bir hüküm vermeden önce bir an durup düşünmemizi sağlamaktadır.[14] Bir Arap kroniğinden ve Osmanlıların hizmetindeki ulema biyografilerinden biliyoruz ki birçok din âlimi Osmanlı topraklarına yerleşmeye Orhan'ın hükümdarlığı zamanında başladı. Bu yıllar, Moğol otoritesi azaldığı için, orta ve doğu Anadolu'da giderek güvensizliğin arttığı yıllardı. Birçok göçmen Osmanlı âlimi kasabalarında barınak ve himaye bulmaya başladı ve efendilerine olan borçlarını,

13 Bir örneği Rudolf M. Riefstahl'ın *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia*'sında bulunabilir (Cambridge, 1931), s. 102-03, 105-06, 109-10.

14 Richard Ettinghausen, "Arabic Epigraphy: Communication or Symbolic Affirmation", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History, Studies in Honor of George C. Miles*, Beyrut, 1974, s. 297-317.

onların tarihini, ortodoks Müslüman bir çerçeve ile yeniden şekillendirerek ödediler.[15] Bursa kitabesi şüphesiz önemlidir, fakat itici güç ve meşrulaştırma arasındaki ayrımımız ve kitabenin kendisinin bu iki yorumdan birini seçmemize yardım etmediği gerçeğine dayanarak, aslında gazi terminolojisinin meşrulaştırıcı rolünü tercih edebiliriz. Bu kitabenin yeni bir safha, daha doğrusu erken dönem Osmanlı düşünce ve kültürel tarihinin gerçek temellerini değil, ama ilk safhasını açığa çıkarttığını öne sürebiliriz. Bursa kitabesi gerekli bir kanıt olabilir, ama yeterli değildir.

Yöntem konusundaki ilk düşüncem, gazi ideolojisinin erken dönem Osmanlı faaliyetlerinde bir itici güç mü yoksa sadece onların geç bir meşrulaştırma girişimi mi olduğuna karar verme sorununa dikkati çeker. Sorunun çözümü için bir yöntem önerebilirim. Bir örnek ile başlamak gerekirse, Dorylaion/Eskişehir'in güneydoğusuna at sırtında dokuz saat ve Anadolu platosunun kuzeydoğu kıyısına bir gün uzaklıktaki Frigya tepelerinde eski Nakoleia kasabası vardır. Bu kasabadaki bir külliye, Akroinos/Afyon Kara Hisar önlerinde 740'ta Bizans'a karşı yapılan savaşta ölen Arap savaşçı Seyyid Battal'ın anısına adandıktan sonra bugün Seyit Gazi adıyla bilinir. Nakoleia'daki külliye Seyyid Battal'ın türbesini, bir cami, kervansaray ve sonradan eklenen Bektaşi derviş tekkesini içerir.[16] Onaltıncı yüzyılın sonlarında yaşamış Arap gezgini, el-Haravî, Battal'ın türbesinin Selçukluların sınırındaki bir tepenin doruğunda

15 Franz Taeschner'in *Der Islam*, 20 (1932), s. 114-15'teki düşüncelerine bkz.; ayrıca Irène Beldiceanu-Steinherr, "Le règne de Selim 1er: tournant dans la vie politique et réligieuse de l'empire ottoman", *Turcica*, 6 (1975), s. 36-37.

16 Karl Wulzinger, *Drei Bektaschi-Kloster Phrygiens*, Beiträge zur Bauwissenschaft, 21, Berlin, 1913; Wulzinger'in yeniden yapılanması Kurt Erdmann tarafından düzeltildi, "Die 'Grabkirche' von Seyitgazi", *Istanbuler Mitteilungen*, 8 (1958) s. 11-16; C. H. Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia*, 1, Princeton, 1971, s. 258-64.

olduğunu kısaca söyler; bu gezginin anlatmaya çalıştığı yerin Nakoleia sitesi olması çok mümkündür.[17] Wittek'e göre Seyit Gazi kompleksi 1207-08'de inşa edildi ve bir gazi ziyaretgâhıydı, yani gazilerin atalarına şükranlarını sundukları ve Kutsal Savaş'a devam etme kararlarını yeniledikleri bir toplantı yeriydi.[18] El-Haravî'nin metni "Türkmen kabilelerine hâkim olan gazi zihniyeti ve ruhunu açıkça göstermek" için de ele alınmıştı.[19]

El-Haravî oldukça kısa ve problemli bir metin daha sunmuştur. Biz bu metinden, 'gazi zihniyeti'nin platonun kıyısına hâkim olduğunu anlıyoruz. Argüman şudur: Seyyid Battal'ın olduğu iddia edilen mezar sınırın güneydoğusunda olduğuna ve bu bölgede hem hayvancılıkla uğraşanlar hem de köylüler olduğuna göre, burada Battal merkezli bir kült, belki de bir göçebe kültü olması doğaldır. Bizanslılara karşı savaşırken ölen bir kahramanın kültü, aynı zamanda Kutsal Savaş heyecanının paralel varlığının da bir göstergesidir. Bunlar, el-Haravî'nin metni üzerine inşa edilen zararsız sonuçlar olarak görülebilir; ancak Arap gezginin dar görüşlerini dengeleyecek diğer kanıtlar da vardır.

Seyit Gazi'deki eski yapılar karmaşık bir geçmişi olan bir şahsiyete, Selçuk sultanı I. Keyhüsrev'e aittir. Keyhüsrev 1200 ile 1204 yılları arasını Konstantinopolis'de Bizans sarayında rehin olarak geçirmiştir ve orada vaftiz edildiğine dair bir söylenti de vardır. Güçlü bir asil olan Manuel Maurozomes'in kızıyla evlenmiş ve Konstantinopolis'in 1204'te düşüşünden sonra Maurozomes, Keyhüsrev'in kendisini destekleyenlerle iletişim kurmasına ve kuzeni, kü-

17 al-Harawi, *Guide des lieux de pèlerinage*, (haz.) Janine Sourdel-Thomine, Şam, 1953, s. 58, 1.9.

18 Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche*, s. 8; Wittek, "Von der byzantinischen zur turkischen Toponymie", *Byzantion*, 10 (1935), s. 30.

19 Vryonis, *Decline*, s. 193, ayrıca, s. 171, n. 216; *Dumbarton Oaks Papers*, 29 (1975), s. 49.

çük, III. Kılıç Arslan'dan tahtını geri kazanmasına yardım etmiştir. Karşılık olarak da Keyhüsrev Maurozomes'i övgüler ve rütbelerle ödüllendirmiştir. Keyhüsrev bir gazi ya da kendini Kutsal Savaş'a adamış biri olarak anılmadığı gibi, bir Müslüman âlimi Kadı Tirmizi tarafından Hıristiyanlarla arkadaşlığı yüzünden bir hayli suçlanmıştır. Karşılığında, Keyhüsrev davranışlarını değiştirmiş, üstelik bu Müslüman eleştirmenini öldürmüştür.[20] Öyleyse, Seyit Gazi'deki külliyeyi inşa eden kişinin kendisi gazi değildi. Bu binaları yaparken kafasında hangi düşünce vardı? Caminin yanındaki kervansarayı, Deve Hanı'nı yaptırması bir göstergedir.[21] Nakoleia, Konstantinopolis ile Konya arasındaki ticaret yolu üzerindedir ve eski zamanlarda olduğu gibi, platonun kıyısına bir günlük yürüme mesafesinde doğal bir konaklama noktası idi. Ne hayali ne de gerçek gaziler, tüccarların Konstantinopolis'i Selçuk başkenti Konya'ya bağlamasını engellediler; Keyhüsrev sürgünde iken Kostantinopolis Konyalı tüccarlarla doluydu.[22] Benim kişisel kanım, Seyit Gazi'nin öneminin artmasını, Batı Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasında onüçüncü yüzyılda artan ticarete bir delil ve bu ticareti artırmaya niyetli kozmopolit bir sultanın arzusu olarak, gerçeklerin bir yansıması

20 Bu olay için bkz. Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey* (Londra, 1968), s. 115-16, daha ayrıntılı olarak Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (Istanbul, 1971), s. 272-73; Danişmendli öğrencilerin rolü hakkındaki düşünceleri düzeltilmeye ihtiyacı olmasına rağmen *Encyclopedia of Islam*'ın gözden geçirilmiş edisyonundaki "Karasi" makalesinden alınan Wittek, "Toponymie," s. 23-31; Kadi Tirmizi üzerine İbn Bibi, haz. Necati Lugal ve Adnan S. Erzi (Ankara, 1957), s. 136; Aksarayi, (haz.) O. Turan (Ankara, 1944), s. 32; Niketas Choniates, (haz.) van Dieten, s. 626; vaftiz için Akropolites, (haz.) Heisenberg, 1, s. 14, 1.14. Keyhüsrev'in 1197'de Hıristiyan çiftçilere yönelik ilgisine bir örnek için bkz. Niketas Choniates, s. 495. Yorumu için bkz. Vryonis, *Decline*, s. 184. I. Keyhüsrev'in hem anne hem de babası Hıristiyandı.

21 Kurt Erdmann, "Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts", *Istanbuler Forschungen*, 21/1, Berlin, 1961, s. 151-52.

22 Niketas Choniates, s. 493-94.

şeklinde görmek en iyisidir. Battal'ın mezarlarından birinin kalede düştüğü yerin yüzlerce mil uzağında görülmesini açıklamak için Anadolu bölgesinin ilk ve titiz uzmanlarından Hasluck'dan alıntı yapılacak olursa; "Basit ve dindar bir köylü için, koşulların her tesadüfi bileşimi, olağan bir keşfe dini bir ton verebilir ve anıtı andıran her şey orada gömülü bir evliya olduğunu gösterir. Bu evliyaya bir isim ve tarihi bir ortam vermek ise eğitimli olanların işidir."[23] Hasluck'ın gözlemleri, Akroinos'dan önce ölen Seyit Battal'ın nasıl Nakoleia'nın üstüne gömülmüş olduğunu anlamamıza yardım eder. Türkler geldiğinde bu noktada hangi kalıntı olmuş olursa olsun, çok kısa zamanda güç ve kutsallıkla donatılmış ve o çevrede bir yerde ölmüş olan efsane ile ilişkilendirilmiştir; Seyit Battal'ın Anadolu'da başka yerlerde de mezarının olması Frigya sınırında gaza ruhunu değil, sadece bu konunun genelliğini gösterir. Kısacası, Seyit Gazi'deki yapı önceki bir itici gücün değil, sonraki bir meşruiyet girişiminin kanıttır.

---

23 F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, 2. c., Oxford, 1929, s. 716. Seyit Gazi'deki dervişler Battal'ın oğullarına, kahramanlık ve cesaret hayallerini bırakmalarını ve bunun yerine kendilerini iyi davranışlara ve fakirlere yardıma adamalarını tavsiye ettiğine dair ilginç bir geleneğe sahiptirler. Bkz. Friedrich Dernburg, *Auf deutscher Bahn in Kleinasien*, Berlin, 1892, s. 128. Hasluck, *age*, s. 495. Seyit Gazi türbesinin Osmanlılarla Karamanlı beyliği arasındaki sınırın doğal bir noktası olduğunu gösteren bir onbeşinci yüzyıl geleneğini aktarır. 'Savaşçı' türbeleri Müslüman dünyada sık sık böyle amaçlara hizmet eder. Seyit Gazi'nin adının Akroinos'dan Nakoleia'ya değiştirilmesi kabileler arasında daha eski bir sınırın göstergesi olabilir. Nakoleia, Bizans'ın Selçuklular ile olan sınırını göstermiyordu. Diğer 'savaşçı' türbeleri için bkz. E. E. Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Oxford, 1949, s. 67-8. Şiirin Seyit Battal'ın hareketlerini kutlamaktaki rolü daha geniş tartışmaları gerektirir, fakat metnin gelişmesi hâlâ araştırılmadığı için, her türlü sonuç şüpheli olacaktır. Fakat okuyucuya hatırlatmak isterim ki, Roland'ı çevreleyen Hıristiyan şiiri Hastings savaşında Norman ev sahiplerine anlatıldı. Bu beni Battal Şiirleri türündeki epiklerin dini arzuları teşvik etmediği gibi cesaret ve ataklık hikâyeleri için dini bir kisve sağladığı şüphesine götürüyor.

Wittek'in tezini sınamanın bir diğer yolu da, ilk Osmanlıların hareketlerini inceleyip Kutsal Savaş heyecanı ile motive olup olmadıklarını görmektir. Benim kişisel düşünceme göre, onların faaliyetlerinde dinsel kaygının pek fazla bir yeri yoktu. En kaba ve en açık düzeyde, Osmanlı fetihleri Hıristiyan güçlere olduğu kadar Müslüman güçlere karşı da yapıldı. Aslında, ilk Osmanlı fethi, Dorylaion/Eskişehir'in birkaç kilometre güneydoğusunda Karacahisar olarak bilinen hisarın düşürülmesini, Müslüman komşularla çatışmayı içerir. Osmanlılar bu toprağı Germiyanoğullarının Müslüman beylerinden kazandılar.[24]

Ayrıca, Hıristiyanların erken dönem Osmanlı yönetiminde önemli roller oynadığı da hatırlanmalıdır. Bu insanlar, dinlerini değiştirmeleri konusunda herhangi bir baskı altında görünmemektedirler; yine birkaç olayda Osmanlı kaynakları bu Hıristiyanları herhangi bir kasıt olmaksızın, açıkça gazi olarak adlandırmıştır.[25]

---

24 Bu olayı başka bir yerde daha detaylı ele almak isterim. Eskişehir ovasının ve Eskişehir Kütahya arasındaki yolun Osmanlılar sahneye çıktığında bir yüzyıldan fazladır Müslüman kontrolünde olduğu çok uzun zamandır biliniyordu. Eğer Karacahisar herhangi bir yeri savunuyorsa bu, Eskişehir'den Kütahya'ya geçittir: Ne sadece Eskişehir'i ne de Bozüyük/Lamunia ile İnönü arasındaki geçidi korumak için kurulmuştur. Erken dönem Osmanlı kaynakları Karacahisar'ın alınmasını, ayrıca Germiyanoğulları ve Osmanlılar arasındaki düşmanlığa da bağlarlar.

25 J. Darrouzes (haz.), *Les régestes des actes du patriarcat de Constantinople*, Paris, 1977, 1/5, no: 2198, muhtemelen 1340'ta Osmanlı'ya hizmet eden bir Hıristiyan hâkimden bahsediyor. Osmanlılar arasındaki esareti sırasında, Gregory Palamas, Orhan'ın kendine güveninden hoşlanan Hıristiyan görevlilerle karşılaşmıştı: Anna Philippidis-Braat, "La Captivité de Palamas chez les Turcs: dossier et commentaire", *Travaux et mémoires*, 7 (1979), s. 204; Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 4-5, 12; Âşıkpaşazade, Giese neşri, 3. ve 10. bölümler. Âşıkpaşazade'nin bu kısımları Anonim Tevârih'de bulunamamıştır; bunlar, Âşıkpaşazade'nin ondördüncü yüzyıl kaynağı Yahşi Fakih'de ortaya çıkmıştır. Hıristiyan timarlı sipahiler için bkz. Nicoara Beldiceanu, *Le timar dans l'etat ottoman*, Wiesbaden, 1980, s. 58; timar sahibi (bazılarının asker sağlamaları da gerekliydi) Hıristiyan rahipler, papazlar ve piskoposlar için bkz. Beldiceanu, *age*, s. 43.

Üçüncü olarak, kaynaklar Osmanlılar ile Hıristiyanlar arasındaki dostça ilişkilerle doludur: Osman mallarını Eskişehir'deki pazara getiren Hıristiyanları destekliyordu ve Müslümanlar onları kandırmaya çalıştığında adaleti sağlıyordu.[26] Ayrıca, Osman Bitinya bölgesinin köyleri ve köylüleriyle bir arada yaşamak yerine saldırganlığı tercih eden aile üyelerine de karşıydı.[27] Sadece Osman değil, dost aşiretler de kendi topraklarında verimi ve bağlılığı korumak için Hıristiyanlara iyi davranmaya çalışırlardı. Bu politikalar oldukça başarılıydı; o derecede ki birtakım Hıristiyanlar Osmanlıyı Bizans yönetimine tercih etmekteydiler.[28] Osmanlı tarihlerinde kayıtlı bu örnekler, Wittek'in Ahmedî'de bulduğu onbeşinci yüzyıl saray görüşlerinin tam aksini ortaya koymaktadır. Yazarlarının bunları icat etmeye ihtiyaçları olmaması, tarihlerdeki yorumlara artı bir saygınlık kazandırmıştır. Onbeşinci yüzyılda sarayda geçerli olan görüşleri desteklemeyen bu anlatıma modern tarihçilerin güvenmesi gerekir, çünkü hâmilerini mutlu etmek için yazılmamışlardır. Osmanlı ile Bizans arasındaki iyi ilişkilerin örneklerinin en önemli kaynağı kesinlikle Âşıkpaşazade tarihidir: O da bu bilgileri Yahşi Fakih'in ondördüncü yüzyılın ortalarında Bitinya'da ortaya çıkan çok sayıdaki malzemeyi içeren hikâyelerinden almıştır.[29] Âşıkpaşazade'nin aktardığı bu pasajlar Bursa kitabesinin yarattığı izlenimle uyuşmamaktadır.

Öyleyse hem ondördüncü yüzyıl geleneklerinden haberdar hem de Osmanlılar hakkındaki eseri gazi terminolojisi ile süslenmiş olan Ahmedî'yi nasıl ele almalıyız? Yeni bilimsel çalışmalar bize Ahmedî'nin eserinin, bir kuşak ön-

26 Âşıkpaşazade, Ali neşri; s. 12; Giese neşri, 9. bölüm.

27 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 11,14; Giese neşri, 9-10. bölümler.

28 Samsa Çavuş'un Hıristiyanlar arasındaki ününden daha önce de bahsedildi. Ayrıca bkz. Âşıkpaşazade, Giese neşri, 13. ve 20. bölüm; Ali neşri, s. 23-4.

29 Ménage, "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 26 (1963), s. 52-3.

ce mümkün olmayan daha açık bir değerlendirmesini ortaya koydu. Şimdi görüyoruz ki Ahmedî'nin methiye arzusu, gerçek bir tarih yaratmak eğilimine baskın çıkmıştır. Ahmedî'nin felsefi tefekküre ve şiirselliğe olan ilgisi, olayları ustalıkla kullanmasına ve dahası, analizini güçlendirebilecek önemli olayları es geçmesine izin vermiştir. Mesela, Osmanlı'nın 1396'da Niğbolu'da kazandığı başarıya değinmez. Ahmedî'nin çalışmasının önemi her şeyden önce didaktik oluşundan kaynaklanmaktadır, seçilmiş tarihsel olayların bir yorumu, ama asla tarihsel bir yorum değildir.[30]

Profesör V. L. Ménage ve Halil İnalcık'ın araştırmaları, ayrıca göstermiştir ki Ahmedî'nin günümüze ulaşamamış kaynağı, Sükrullah'ın* ve Ruhî'nin sonraki tarihlerinde ayrıntılı olarak görülmektedir.[31] Sonraki tarihçiler Ahmedî'nin fazilet ve Kutsal Savaş'ın gerekliliğine verdiği önemi paylaşmazlar; sonuç olarak diyebiliriz ki Ahmedî'nin yazdıkları, kaynağının varsayımları değil, tamamen kendisinindir. Ahmedî'nin neden Osmanlıları tek düşüncesi gaza olan gazilere dönüştürdüğünü anlamak zor değildir. Ahmedî uzunca bir süre Osmanlılarla yarışan beylere (Germiyan, Aydın) hizmet verdikten sonra Osmanlı hizmetine girmiştir. Yeni efendilerine iltifat etmek bir gerekliliktir. Dahası, Timur'un güçleri Osmanlıları henüz yenmiş ve I. Bayezid'in Anadolu'nun Müslüman beylikeri üzerine yaptığı fetihleri geçersiz kılmıştı. Osmanlıları Din Savaşçıları olarak resmetmek, Osmanlıların Hıristiyan topraklarda İslam'ın lideri imajını canlandırmak ve Müslüman komşula-

30 Eva Pantuckova, "Zur Analyse eines der historischen Bestandteile von Ahmedîs Iskendername", *Archiv Orientalni*, 41 (1973), s. 30-3, 41.

* *The Oxford Anonymous History* (Bodleian Library, MS Marsh 313).

31 Halil İnalcık, "The Rise of Ottoman Historiography", s. 152-67; Ménage, "The Beginnings of Ottoman Historiography". Daha ayrıntılı olarak aynı yazarın *A Survey of the Early Ottoman Histories* (doktora tezi, Londra, 1961), s. 52-6, 99, 119-20. Profesor Ménage'a tezini kullanmama izin verdiği için müteşekkirim.

ra karşı saldırganlığın hatırasını silmek için ilk adım idi. Bu yönüyle, Ahmedî'nin yazdıkları bize Timur istilasının hemen ardından Osmanlı sarayı ve onun methiyecileri hakkında çok şey söyler; fakat onlar ilk dönem Osmanlı tarihi için gerçekten de güvenilir kaynaklar değillerdir.

Eğer bu dönem için Türkçe kaynaklardan uzaklaşırsak ne olur? Çalışmalarını inceleyebileceğimiz birçok yazar vardır: Bizans tarihçileri Georgios Pahimeres, Nikeforos Gregoras, Ioannes Kantakuzenos ve aynı döneme ait Kısa olarak bilinen kronolojik listeler. Ayrıca 1331'de Bitinya'dan geçen Arap seyyahı İbn Batuta'nın anlatımını ya da Osmanlı'nın 1320'lerdeki ve 1330'lardaki durumunu anlatırken iki bağımsız kaynak kullanan el-Ömerî'nin coğrafi yazılarını da inceleyebiliriz. Bu yazarlardan hiçbiri Osmanlıları gazi olarak adlandırmamış ya da faaliyetlerinde onları din savaşçıları olarak vurgulamamışlardır. Kanımca Bizans ve Arap kaynaklarındaki bu uyum etkileyicidir.

Profesör Wittek'in tezi hakkında en çok vurgulanan nokta bunun bir antropoloji tezi olduğudur. Wittek'in analizi, İslam savaşçılarının iyi Müslüman olmasalar bile en azından saygılı Müslümanlar olduklarını öngörür. Fakat eğer ilk Osmanlıların çoğu heyecanlı din savunucuları idiyseler, bu öyle bir inançtı ki, Osmanlılar onun yükümlülüklerinden kaçınmak arzusundaydılar. Profesör Vryonis'in zekice ortaya serdiği gibi, bazı gaziler ritüel olarak insan kurban ederlerdi; bu popüler 'halk' İslamının bile onaylamadığı bir harekettir.[32] Okuduğumuza göre, Osman'ın kuzeninin mezarı insanın ateşini düşüren ve atların rahatsızlıklarını gideren güçleri barındırır.[33] Osman'ın kardeşlerinden biri ölümünden sonra bir mucize sergiler: Son nefesini verdiği yerde bir çam ağacı büyümüştür ve koşullar

32 Vryonis, *Decline*, s. 273, n. 765.

33 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 21; *Die altosmanischen anonymen Chroniken*, (haz.) F. Giese, 1, Breslau, 1922, s. 12.

elverdiğinde bir alev bu ağacın tepesinde dans eder; bu durumun eşi benzeri yoktur.[34] Bu durum, tek düşüncesi gaza olan Müslüman heyecanının değil yakınlığın, esnekliğin ve senkretizmin bir kanıtıdır. Osman ve yoldaşlarının, bir diğer meşru amacın, yani Şamanizmin kutsal savaçıları olmaları gibi ilginç bir olasılığı bir kenara bırakıyorum.[35]

Ele alınan bu konular beni 'gazi ruhunun' ne Osmanlıların yükselişini sağladığı ne de toplumlarının içine bu derece sızdığı sonucuna getiriyor. Eğer tarihsel davranışların kriteri bir sınavsa, bu Kutsal Savaş ideolojisinin sonradan girişilmiş bir meşrulaştırma çabası, tarihsel bir belge olduğu ve Osmanlı tarihinde birincil itici güç olmadığı sonucuna varabiliriz. Fakat eğer Wittek gazaya bir analiz aracı olarak gereğinden fazla önem verdiyse, Bitinya'daki ilk Osmanlıları görüntülemek için özellikle sağlam bir çerçeve çizmiştir. Hem antropolojik hem de tarihsel çalışmalar için çağrışımlar taşıyan bu keşif için Wittek yeterli ilgiyi görmemiştir. Wittek'in yayımlanan en erken çalışması[36] göstermiştir ki, hem Osman'dan hemen önceki ve hem de dip atası tarafından daha önce kurulan aileden hemen sonraki kuşaklar söz konusu olduğunda uyum içinde olan Osmanlı soykütükleri, müdahil kuşakların şecerelerine gelince içinden çıkılmaz bir şekilde karışmıştır. Sonuçta Wittek'e göre, Osmanlı aşiretinin soyağacı o kadar belirsiz ve kuru-

34 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 8.

35 İlk Osmanlılar hâlâ göçebe oldukları için, bu bağlamda Yakın Doğu'nun modern merkezi devletine dahil olmadan önce Müslüman pastoral göçebelerinin genel özelliği olan törensel fakirliğe dikkati çekmek gerekir: Evans-Pritchard, *Sanusi*, s. 62-4; Fredrik Barth, *Nomads of South Persia*, Oslo, 1961, s. 135; Richard Tapper, *Pasture and Politics*, Londra, 1979, s. 156. Aslında, pastoral göçebeliği konu edinen etnografik literatürün en son değerlendirmelerinde dinsel inançlar yadsınmaktadır. Bkz. Rada ve Neville Dyson-Hudson, "Nomadic Pastoralism", *Annual Review of Anthropology*, 9 (1980), s.15-6.

36 "Der Stammbaum der Osmanen", *Der Islam*, 14 (1925), s. 94-100; *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 7-12'de özetlenmiştir.

luş dönemi ile onüçüncü yüzyıl arası öylesine karışıktır ki, Osmanlılar bir aşiret geçmişine sahip olamamışlardır; zaten kesin bir soyağacı olmaksızın aşiret nedir ki? Wittek'in bilmediği ya da bilemeyeceği (Eğer Robertson Smith'in bedeviler üzerine çalışmasını incelememişse) şey, aşiret soyağaçlarının orta dönemde karışıp iki bitiş noktasında kesin olduğudur; bu aşiretlerin karakteristik özelliğidir.[37] Çağdaş etnografya ona bu bilimin tüm bulgularını elde etmesine izin vermese de, Wittek derin bir buluş yapmıştır. Şüphesiz ki Wittek, soyağacı şeceresinin o günün kolonyal niteliğine aşiret tepkisinin basit bir ürünü olmadığını kanıtlamıştır: Bu, ayrıca aşiretlerin tarihi kayıtlarında da açıkça görülmektedir. Wittek kabileciliği gerçekte kanıtlanmış soyağacı bağlarıyla ilişkilendirmiştir; bu görüş daha sonra ortaya çıkan kanıtlara uymasa da, bu hususların Wittek'in başarısını azaltması mümkün değildir. Aslında, aşiret merkezli bakış açısı, Wittek'in farkında olmadan gözler önüne serdiği gibi, ilk dönem Osmanlı tarihine bakmanın en uygun yoludur; ve maalesef, başka birçok alanda olduğu gibi, bu noktada da tarihçiler antropologları okumazlar. İlk dönem Osmanlılarında olduğu gibi, göçebeler için aşiret organizasyonu benimsenebilecek en doğal yapıdır, çünkü aşiret sadece pastoral göçebe varoluşun politik ifadesidir. Bulanık soy ağaçları, aşiretin, saldırı ya da dış tehditlere karşı savunma veya köylüler ve göçerlerin kaynakları en iyi bir şekilde kullanmalarını sağlama hususundaki ortak menfaatini paylaşan herkesin bir araya gelmesini olanaklı kılar. Aşiret toplumlarında değişik bir dil ya da dine mensubiyet üyelik için engel değildir.[38] Osman'ın Bey olarak

37 Bu konudaki çok sayıda çalışma vardır. Örneğin bkz. Barth, *age*, s. 55-6; William Irons, *The Yomut Turkmen*, Ann Arbor, 1975, s. 44; Robert N. Pehrson, *The Social Organization of the Marri Baluch*, Şikago, 1966, s. 34. Genel olarak bkz. D. R. Eickelman, *The Middle East*, Englewood Cliffs, 1981, s. 37, 96-7, 131-2.

38 Örnek olarak bkz. F. Barth (haz.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Oslo, 1969, s. 124-25, Pathan'ın Baluch'a dönüşümü Barth tarafından tartışılmıştır; ayrıca Dyson-Hudson, "Nomadic Pastoralism", s. 48.

ilk başarısı, aşiret üyelerinin genel menfaatlerini korumadaki yeteneği sayesindedir: Otlak, avlanmak, hayatta kalmak. Osman'ın otoritesi ve aşiret üyelerinin sayısı artmıştı, çünkü o, aşiret ve aşiret dışı menfaatler, kendi aşiret üyeleri ile onların önceki Bizans ve Moğol hâkimleri arasında bir denge noktası işlevi görmüştü. Osman, Bizans vergi tahsildarları ve Germiyanlı askerler gibi dış tehditlere karşı başarı gösterdikçe yeni aşiret üyeleri kazanmıştır. Öyleyse aşiret üyeleri göçebe ve göçebe olmayanlar, Türkler ve Rumlardan oluşagelmiştir.[39]

Ancak aşiret göreceli olarak basit bir yapıdır ve Osmanlılar eski göçebeler olarak başarılı bir şekilde büyüdükçe toplum da değişmeye başladı. Müslüman âlimlerin gelmesi, ki 1337 tarihli kitabe bunun bir kanıtıdır, bu değişimin bir yönünü gösterir. Diger değişimler para basmak, savaşlarda kuşatma teknolojisinin kullanılmaya başlanması, pazar ilişkisi, kurumlarının büyümesi ve büyük piyâde birliklerinin kurulmasıdır.[40] Orhan'ın miras aldığı daha büyük, daha karmaşık politik düzenin dayattığı koşullar için aşiret artık uygun bir yapı olmaktan çıkmıştı. Ancak Osmanlı toplumunun modeli olarak aşiretin yerini alacak daha ileri kurumları geliştirmek tam bir kuşak sürdü. Bu değişim, büyük olasılıkla Osmanlıların, kullandıkları göçebe savaş tekniklerinden tamamen vazgeçebileceklerini hissettiklerinde ve yeni teknolojilerde uzmanlaşmış ve Akdeniz'i kasıp kavuran savaş gücünü geliştirmeyi arzu etmeye başladıklarında tamamlandı. Tabii ki büyük olası-

39 V. Laurent, *Régestes*, 1/4:1492: Bursalılara bir para cezası ve 1606; A. Laiou, *Constantinople and the Latins*, Cambridge, 1972, s. 187. Şefin destek noktası olarak ve dış baskının aşiretin yükselmesindeki rolü için bkz. William Irons, "Variation in Political Stratification among the Yomut Turkmen", *Anthropological Quarterly*, 44/3 (1971), s. 143-56.

40 En eski Osmanlı parası, Stephen Album, Adon A. Gordus ve benim hazırladığım ve Anadolu darphanelerinden sağlanan kanıtlara dayalı müstakil bir çalışmanın konusu olacaktır.

lıkla I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Yeniçerilerin yükselişi ve devşirme usulünün yerleştirilmesinden bahsediyorum. İlk dönem Osmanlı aşiretçiliği bir yüzyıldan fazla sürmedi, fakat Osmanlı girişimini her daim temsil eden kozmopolitizmin doğmasına sebep oldu. Habsburgların faziletlerini takdir eden bir bilim adamının, Osmanlı aşiretine açıkça dahil olmak için kanıtlar bulması hiç de şaşırtıcı değildir.[41]

Araştırmamızın sonuçlarını özetlemek gerekirse, Wittek'e göre Bursa kitabesi gazanın Osmanlıları ateşlediğini kanıtlıyorsa da, bence kitabenin Osmanlıların zorlu ve hazır geçmişinin *ex post facto* meşrulaştırılması ve ona düzülen bir güzelleme olduğunu gösteren yeterli kanıt vardır. Wittek'in Ahmedî'nin çalışmasında kendi kanıtını bulduğu yerde biz övgü ve yüceltme gördük. Wittek'in argümanından biraz uzaklaşırsak, ilk Osmanlıların tarihsel faaliyetleri Kutsal Savaş'ın bilinen kalıplarına uymayan sahneler ortaya koyar: Komşu Müslüman güçlerle savaş, Hıristiyan danışmanlar vb. gibi, Osman ve Orhan'ı destekleyenler arasında görülen Hıristiyan gaziler, bazı Hıristiyan köylülerle iyi ekonomik ve sosyal ilişkiler, çağdaş Bizans kaynaklarında gazi terminolojisinin görülmeyişi ve son olarak, hak dinin akidelerine ve yorumlarına ilginin gerçek hayattaki tuhaf eksikliği. Bu düşünceler benim Wittek'in ilk olarak önerdiği ve bize çok uzun süre kılavuzluk edip temel argüman olarak hizmet veren modelden ayrılmama yol açtı. Bence, son yıllardaki yeni bulgular, bu argümanın gerçekliğini tekrar sorgulamamıza yol açmalı. Ancak Wittek'in Osmanlı soyağaçları üzerine araştırması bize yeni bir sentez için verimli bir çıkış noktası sunar ki, bu aşiret merkezli sentez gaza tezine olduğu kadar Paul Wittek'in esin kaynağına da çok şey borçlu olacaktır.

41 Bu konuda bkz. V. L. Ménage, "The English capitulation of 1580: a review article", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3 (1980), s. 373.

'Gazi Ruhu'nun önemini vurgulamaktan vazgeçme konusunda isteksiz olanlar için son bir probleme işaret etmekle yetineceğim. O devirlerde gazi olanlar yalnızca Osmanlılar değildi; özellikle iki yüzyıl önce Danişmendli hanedanı 'gazi ruhu'nun gücünü ortaya koymuştu; aslında Danişmendliler, rakipleri Selçuklulara göre daha klasik gaziydiler.[42] Danişmendli madeni parasında kendi liderleri gaziler olarak ilan edilmiştir. Bu durumda, Danişmendlilerin 'gazi ailelerin lideri' olduğu konusunda bir an için hemfikir olalım.[43] Bu çıkarım hemen bazı sorunlara yol açar. Eğer gazi ruhu Osmanlılar ve Danişmendliler arasında bu kadar güçlü idiyse, neden Kutsal Savaş arzusu ve heyecanı Osmanlılarda başarıya yol açarken, Danişmendliler düşmanlarını yenememişler, Anadolu'daki güçlerini ve etkilerini bir yüzyıldan daha az sürede kaybetmişlerdir? Eğer 'gazi ruhu' bizim ele aldığımız anlamda itici bir güçse, nasıl böyle farklı sonuçlara yol açabiliyor? Sadece eğer itici güç değil idiyse, diyebilirim.

42 Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 21-2.

43 Wittek, *age*, s. 20.

Gazi Tezi Üzerine Bazı Düşünceler*

Ronald C. Jennings

Paul Wittek, *gazi*-tezini 1937'de Londra Üniversitesi'nde verdiği üç derste açıkladığından beri önemli Osmanlı tarihçilerinin hemen hepsi bu fikri şartsız onaylamıştı. Wittek'in mükemmel bir Türkolog oluşu, canlı, az ve öz yazışı, sıcak ve karizmatik kişiliği bu fikre meydan okuyabileceklerin şüphelerinin önüne geçmişti. Gerçekten, Wittek'in bütün çalışmalarının bu alanda süratli ve aynı zamanda sürekli bir etkisi vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu ile ilgili fikirleri bugüne kadar konu üzerindeki bütün "modern akademik çalışmalara" hükmetmiştir.[1]

---

* Orijinali: "Some Thoughts on the Gazi Thesis", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 76 (1986), 151-161. Çeviri: Canay Şahin.

1 Bu makalede her nokta için kesin bir belgelendirme gerekli görülmedi. Amaç o dönemin olaylarının herkes tarafından kabul edilmiş rivayetlerinin gazi-tezini haklı çıkarmadığını göstermektir. Bunun için kaynakçada belirtilen kitaplara başvuruldu. Benim seçtiğimden çok farklı temellerde olmasına karşılık, R. P. Lindner'in *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* adlı eseri de Wittek'in tezini eleştirmektedir.

Wittek'in kuramının özü şudur: Muhteşem Osmanlı Devleti'nin yükselişinin gerçek sebebi, Osman'ın (?-1326), Orhan'ın (1326-1362), Murad'ın (1362-1389) ve Bayezid'in (1389-1403) küçük devleti için (ki Wittek'in bir başka tezine göre bu devlet ancak 1453'te İstanbul'un fethiyle gerçek bir imparatorluğa dönüşmüştür) hemen hemen sınırsız ve karşı konulmaz askeri güç sağladıkları Bizans sınırındaki araziyi cazip bulan, İslam için savaşan Türk Kutsal Savaşçı (gazi) ordusunun varlığıdır. Aynı zamanda kuvvetli Bizans direnişi gazilerin hünerlerini geliştirmeleri için uygun bir ortam yarattı. Wittek'e göre gazi devleti, askeri fütuhat ve ganimet elde etmeyi amaçlamaktaydı.

Bununla birlikte, bu bağlamda temel bir İslami kurum olarak Kutsal Savaş'ın (cihat) doğasını göz önüne almak yararlı olur. Birkaç İslam hukukçusunun cihadı, [hak] dini saldırganlardan koruma çabası olarak açıklamalarına rağmen, daha yaygın yaklaşıma göre cihat, bazı kurallar çerçevesinde kalarak İslam'ın sınırlarını genişletmek çabasıdır. Cihadı gerçekleştirmek Müslüman cemaati için kolektif bir zorunluluk olduğundan, bu yükümlülüğün belli bir bireye atfedildiğini ileri sürmek mümkün değildir. Cihadın klasik kuralları, Müslüman devletin yöneticisine *dârülharb*'deki bir devletin gayrimüslim halkını İslama davet etme yetkisini verir. Eğer bu talep reddedilirse Müslüman yönetici düşmanlarına kendi dinlerini, dini kurumlarını ve kişisel mülkiyetlerini koruyarak İslam devletinin kurallarına başeğmesini önerebilir. Eğer gayrimüslim devlet inat ederek bu talepleri de reddederse, sadece bu noktada Müslüman devlet cihada başvurabilir.

Sadece Müslümanlar cihat yapabilir, bu nedenle gazi ordusunun yalnızca Müslüman askerlerden oluşması beklenir. Gazilerin, barış ile savaş arasındaki ara düzeyle ilgili olan nispeten teferruatlı hukuki şartların dışında, barış ya da ateşkes yapabilmeleriyle ilgili çok az şart konulmuştur.

En azından İslami kuralların oluşturulduğu İslam dünyasının ana topraklarında cihat, gayrimüslim devletlerle ittifak yapılması ve hatta vassallık konusunda herhangi bir bilgi içermez. İlk Osmanlı ordularının sadece Müslüman Türk atlılardan değil, Osman'ın Bizans İmparatorluğu'ndan ele geçirdiği topraklardaki bazı Rum Ortodoks tebaasından askerlerden de oluştuğu iyi bilinmektedir. Gerçek bir gazi ordusunda böyle Hıristiyanların bulunmasını izah etmek zordur. Ayrıca kutsal savaşçıların gayrimüslim bir devletle barışçıl bir ilişkiye girmemeleri beklenir, çünkü bu tür devletlerin hiçbiri meşru görülmez. Erken Osmanlı Devleti'nin bütün çabasını zayıf Bizans Devleti'ni yıkmaya harcamasından çok bazen bir adayın, bazen de diğerinin tarafını tutarak İstanbul'daki hanedanlık mücadeleleriyle ilgilendiğine dair çok kanıt vardır. Osmanlı ailesinin gençleri Konstantinopolis'e giderken, Bizans yönetici ailelerinin genç mensupları Bursa'da misafir olmaktaydılar. Daha sonra Osmanlılar, Sırp ve Bulgar devletlerinin içişlerine karışarak zaman zaman bu devletlerin varlığına katkıda bulundular. Osmanlılar bazen bu üç devletin hanedan değişimlerinde entrikalara girmekten geri kalmadılar.

Kraliyet mensubu Hıristiyan bir kadınla evlenmek cihat prensiplerine zıt düşmezken, eşitlerin ittifakı olarak yorumlanabilecek herhangi bir girişim cihata aykırı sayılırdı. Dolayısıyla, hükümdarları da içeren Osmanlı ailesinin birçok üyesi bu tür kadınlarla evlendiler; bu durumda kendilerini gazi olarak düşünenler bir çıkış yolu bulmakta zorlanmamış olmalılar. Ayrıca Osmanlı gücü yerel Bizans, Sırp ve Bulgar ülkeleri aleyhine Güneydoğu Avrupa'da yükselirken, Osmanlı hükümdarları bu devletlerin hükümdarlarını, düşmanlarına karşı kullanmak üzere, ordularını Osmanlıların emrine vermeye zorladılar; Balkan "hükümdar"ları zaman zaman Osmanlıların seferlerine Hıristiyan ordularıyla bizzat katılmaya zorlandılar. Ordular sadece

dârülharb'deki Hıristiyan devletlere karşı değil, aynı zamanda Osmanlıların Anadolu'da egemenlik mücadelesine giriştiği komşu Müslüman Türk devletlerine karşı da kullanıldı. Bütün bu davranışlar İslam'ın Kutsal Savaş kuramına ve uygulamasına ters düşmekteydi. Kendi inancının derin bilgisine sahip Müslümanların bu şekilde hareket eden Müslümanları gazi olarak görmüş olabileceklerini düşünmek zordur.

Osman (?-1326) kibar, cömert ve büyük olasılıkla oldukça da dirayetli biriydi. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde, bölgenin yerel Bizans "hâkim"leri (tekfurlar) ile iyi ilişkiler kurdu. Bazı tekfurların topraklarını savaş yolu ile ele geçirmesine rağmen, diğerleri ya satın alındı ya da evlilik yoluyla sağlandı. Ne miktarda ve oranda olduğu bilinmemesine rağmen, Rum Ortodoks Hıristiyanlar, Bizans sınırında küçük bir bölgede hüküm süren Osman'ın ordusunda hizmet ettiler. Osman'ın bu uygulamasının ne kadar devam ettiği bilinmiyor; fakat Bizans İmparatorluğu'nun Rum Ortodoks askerlerinin bir kısmı imparatorlarından yeterli desteği görmeyince, hayal kırıklığı içinde İslamiyeti kabul ettiler. Osman çok büyük bir direnişle karşılaşmadı. Bütün mesaisini Ortodoks Hıristiyanlarca yönetilen ve onların yaşadığı toprakları fethe yöneltmesine rağmen onlarla sıcak ilişkisini muhafaza etti.

Wittek'in tanımladığı yağmacı gaziler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve yükselişinin gerçek dayanağı idiyse, ya Osman da onlardan birisiydi veya Bizans'tan (Osman'ın, daha önceden diğer Müslüman Türk hükümdarlarının elinde bulunan toprakları almasını saymazsak) fethedilen topraklarda kentsel ve kırsal yaşamı harap eden bu kitleyi kontrol edebilecek güçte değildi. Osman'ın zenginliğinin temeli, göçebelerden çok kasabalar ve köylerdi. Bu bölgenin insanları Osman'dan ve onun ardıllarından korkup kaçmadıysa bu, belki de ilk Osmanlı hükümdarlarının can ve mal güvencesi vermelerinden dolayı olabilir.

Eğer ilk Osmanlı gazası Bizans'a karşı Kutsal Savaş idiyse, sonraki Osmanlı-Bizans ilişkileri hayret verici bir şekilde gelişmiştir. Gazanın, düşmanı ve onun topraklarını en kısa yoldan İslam'ın yönetimine tabi kılmak için atılan cesur ve kararlı bir adım olduğu düşünülür. Orhan'ın (1326-1359) hükümdarlığı sırasında Bizans'la yaşanan dostluk dönemlerini görmek mümkündür. Orhan, sadece imparatorluk ailesinden bir gelin kabul etmekle kalmadı, aynı zamanda kayınpederi Ioannes Kantakuzenos'un çıkarlarını korumak için Bizans içişlerine de müdahale etti. Daha sonra, kayınpederinin imparatorluk başkentini güvence altına almak için 5000 kişilik bir orduyla müdahalede bulundu. Ardından Orhan, gücünü iyice artırdığında, Bizans'ı Sırp ve Bulgar ordularına karşı savunan Kantakuzenos'a yardım olarak 10 bin kişi sağladı. Bu dönemde, Orhan'ın Bizanslılardan üstün durumda olduğu açıktır; Orhan kuzeybatı Anadolu'da yaptığı gibi Trakya'da da onları kolayca ezebilirdi. İstanbul'u kolayca fethedemeyebilirdi, ancak Bizans'ın elinde tuttuğu diğer yerler ona karşı direnemezdi. Fakat Ioannes Palaeologos Orhan'ın kayınpederinin yerine geçtiği ve ailesinin eski gücünü sağladığında, Orhan Trakya'yı işgal etme yolunu tutmadı. Aslında Orhan yeni imparatorun kızını en sevdiği oğlu Halil'e vermesine izin vererek Bizans üzerindeki patronajın sürekliliğini tercih etmiştir.

Bir hükümdar yaptırdığı camiye "Sultan, *Gazi*ler Sultanının oğlu, *Gazi*, *Gazi*nin Oğlu, ufukların sultanı, cihan kahramanı" unvanlarını yazdırmak istediğinde, buna kim ne diyebilirdi? Fakat Orhan'ın inşa ettirdiği Bursa'daki cami kitabesine atfedilen tarih, 1337, bir Osmanlı hükümdarının kendini "gazi" bir yana "sultan" olarak adlandırması için bile mümkün olmayacak derecede erken bir tarih olarak görünür. E. H. Ayverdi'nin incelediği bir başka kitabeye göre, I. Mehmet, Karaman Bey'inin Bursa'nın varoşlarını

1413'te talan ettiğinde yaktığı Orhan'ın yaptırdığı camiyi 1417'de yeniden inşa ettirdi.[2] Bu kitabe, daha sonraki dönem Osmanlıların kendi geçmiş imajlarını yükseltme çabalarının kanıtlarından sadece bir tanesidir. Orhan ne katliama girişti ne de yakıp yıkma yolunu tuttu; o, bir ölçüde yerel Hıristiyanların iyi niyetli tutumlarının da katkısıyla bir imparatorluk kurdu.

Bir Rum Ortodoks annenin oğlu olan, Bulgar ve Bizans prensesleriyle evlenen I. Murad'ın saltanat döneminde (1362-1389) gaza kavramı ile ilişkilendirilmesi zor gözüken olaylara şahit olunur. Murad, Anadolu sınırlarını bölgedeki diğer Müslüman hükümdarlar zararına başarılı bir şekilde genişletti. Bizans hükümdarı V. Ioannes ve daha sonra oğlu IV. Andronikos, Murat'ın egemenliğini kabul etti. Böylece, kendi ordularıyla beraber sadece güneydoğu Avrupa'ya değil, aynı zamanda Anadolu'ya yapılan Osmanlı seferlerine katıldılar. Ardından Bulgar kralı da aynı kaderi paylaştı. Bu vassal hükümdarlar, Murad'ın emrinde ordularıyla sefere katılmanın yanı sıra haraç da ödemekte ve sık sık oğullarını Osmanlı sarayına rehin olarak göndermek zorundaydılar. Bu gibi eylemler, Kutsal Savaş'ın gerçek niteliğinin göz ardı edildiğini gösterir. Murad'ın, kendini, söz konusu vassallarıyla daha güçlü bir şekilde il-

2 Bursa'daki kitabeleri de içeren Orhan camisinin tarihi E. H. Ayverdi tarafından *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* adlı eserinde s. 58-89'da ve özellikle s. 58 vd. ve 80 ve devamında tartışılır. Bu caminin alt kemerinde caminin Orhan tarafından 1339-40 (740)'ta inşa ettirildiğini yazan kitabe Karaman Bey'i tarafından yakıldı; Bayezid'in oğlu Mehmet, Bayezid Paşa'ya onun yeniden inşa edilmesini emretti. Orhan'ı 1337'de *gazi* ve *sultan* olarak adlandıran kitabe, aslında I. Mehmet zamanında yapılan Şehadet caminin doğu kapısının üstündeki Orhan'ın camiinin avlusunun karşısında bulunur. (Bu bina 1855'te yıldırım düşmesi ile harap oldu ve 1892'de yeniden inşa edildi). Kitabenin Orhan'ın camisindeki asıl kitabe olması imkânsız olmamasına rağmen, kasıtlı veya kasıtsız aslının değiştirilmesi için her fırsat vardı.
Orhan'ın camiinin tahribine ilk olarak meslektaşım J. H. Matthews dikkatimi çekti. Bu makalenin tasarısındaki önerileri faydalı olmuştur.

gilenemeyecek kadar zayıf gördüğünü düşünmek mümkün değildir. Her halükârda seferde Müslüman askerlerin yanı sıra Hıristiyan askerleri de kullanmak ve üstelik bu Hıristiyan askerleri Müslümanlara karşı savaşa sürmek Kutsal Savaş kavramıyla ilgili bütün standartları neredeyse ihlal etmektedir.

Orhan gibi I. Murad'ın da, hukuki anlamda olmasa da pratikte "müttefik" Bizans, Sırp ve Bulgar devletlerinin vassal statülerini yeterli görmeyip doğrudan *dârülislam*'a dahil edilmesini gerektirecek herhangi bir gerekçeleri yoktu. Saltanatı süresince Murat'ın gücü çok çabuk büyüdü. Öyle ki vassalları, varlıklarını sürdürmek uğruna yalvaracak derecede düşkün bir konuma geldiler. Onların bu bariz zayıflığına rağmen, Osmanlı hükümdarı mevcut durumu sürdürmekle yetindi.

I. Bayezid (1389-1402), henüz olgunlaşmakta olan Osmanlı Devleti'ni yerel, basit bir uç beyliğinden İslam imparatorluklarının dini, hukuki ve askeri pratikleriyle daha uyumlu bir devlete dönüştürmek yolunda adım atan ilk hükümdar oldu. Bununla birlikte seleflerinin uygulamalarından bazılarını sürdürmekten geri kalmadı. Dinsel ve kültürel açıdan iç içe geçmiş bir ortamda büyüyen Bayezid'in annesi Rum Ortodoks bir Hıristiyandı ve kendisi de Sırp kralının kızıyla evlendi. Bayezid tahta geçtiğinde Bizans, Sırp ve Bulgar hükümdarları onun vassalı idiler. Ancak kısa süre içinde, hepsiyle, sonunda Bulgaristan'ın alınmasına ve kısa, ama etkili bir İstanbul kuşatmasına yol açan bir fikir ayrılığına düştü. Fakat gerek güneydoğu Avrupa'da, gerek Anadolu'daki her Osmanlı seferinde sadakatle hizmet gören Sırp kralıyla olan ilişkiler değişmedi.

Müslüman Türk Anadolusuna yapılan seferlerde yağma ve talanın kesinlikle yasaklanmış oluşu yüzünden ve bütün gücü kendi elinde toplama planının bir parçası olarak Bayezid, hizmetindeki Türk atlılarının konumlarını za-

yıflatmıştı; bu askerleri bu yönde sefere ikna etmek zordu. Diğer taraftan Sırp kralı ve ordusu her yerde Bayezid'e sadakatle hizmet etti ve aslında, Anadolu'da Müslüman Türklere karşı onların kullanılması, Timur'un Bayezid'e meydan okuyuşu ve Anadolu'yu işgalinin bir gerekçesi oldu. 1402'de Ankara savaşında Timur'un Bayezid'i yenmesi, Kutsal Savaş söyleminin kullanılışı da dahil olmak üzere bir İslam İmparatorluğu olma yönündeki gelişmeleri kesintiye uğrattı ve Osmanlıları tekrar bir uç devleti olma yönünde geriletti.

II. Bayezid'in zamanına (1481-1512) gelindiğinde Osmanlılarca İslami anlamda sistematik bir cihat uygulamasına şahit olunmaktaydı. Önceki dönemlerin "gaza" olarak nitelenen tuhaf uygulamaları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. II. Bayezid, daha ziyade, İmparatorluk dahilindeki kentli, kültürlü Müslüman halkı ile dışarının gözünde kendisinin ve imparatorluğunun itibarıyla ilgilendi. Tarihçilerden, kendisi ve soyu için gerçekte olduğundan daha yüksek ve ulu bir köken yaratmalarını istedi. Bu, bir hükümdar için az rastlanır bir istek değildi. Bayezid'in cesaretlendirmesi ve muhtemelen onun sağladığı ve önerdiği tarihsel kaynakların yardımıyla, sultanlarının bu isteğini yerine getiren ve karşılığında büyük ihtimalle ödüllendirilen bazı tarihyazıcıları ortaya çıktı. (Onların yazdıkları, aynı zamanda onaltıncı yüzyıl Osmanlısının kendi imajı konusundaki ihtiyacı da karşılamaktaydı.)

Diğer Türkler tarafından yönetilen Anadolu devletlerinin topraklarının fethinin, ilk Osmanlılara, Bizans ve diğer Hıristiyan topraklarının fethi kadar cazip göründüğü anlaşılıyor. Aynı şekilde Müslüman Türk hükümdarlarından alınan toprakları yönetmenin, Hıristiyanlardan ele geçirilenleri yönetmekten daha az memnun edici olmadığı anlaşılıyor. (Wittek, zaman zaman dengeli bir gelişme ihtiyacına dikkat çekmiştir.)

Türk atlılarının savaşçı nitelikleri ve cesareti iyi bilinmekteydi. Bundan sadece Osmanlı orduları yararlanmakla kalmadı, Memluk İmparatorluğu da onları köle askerler olarak kullandı. Bizans İmparatorluğu, aynı şekilde, ücretli asker olarak ağırlıklı bir şekilde onlara dayandı. Bu Türk savaşçılar, Osmanlıların Anadolu'daki rakiplerinin yegâne askeri gücünü oluşturmaktaydılar. Aşiret bağları zayıf olmasına rağmen, uçlarda yaşayanlar bile kısmen hayvancılıkla uğraşmaktaydılar. Bazıları yağma ve talana eğilimli savaşçılardı; bunlar kentsel ve kırsal yaşamın düşmanlarıydı.

Bununla birlikte ondördüncü yüzyılda Osmanlı hükümdarları bu savaşçı Türkleri sıkı bir disiplin altına almaya çalışmış olmalılar. Ortodoks Hıristiyan veya Müslüman olsun yerleşik tebanın bu hükümdarlara olumlu gözle baktıkları anlaşılıyor. Sonuç olarak, kontrolsüz yağma ve talan girişimlerinin kural olmaktan çok bir istisna olma ihtimali fazladır. Büyük olasılıkla, ilk Osmanlı hükümdarları, Büyük Selçuklu soyundan gelen büyük sultan Melikşah (1072-1092) ve Anadolu Selçuklu hükümdarlarının çoğu gibi, adaleti sağlama konusunda güçlü bir arzu ve isteğe sahiptiler.

Türk askerlerinin bazeıı Anadolu'daki diğer Müslüman hükümdarların tebaasını sıkıntıya sokmalarına rağmen, bu uygulama genelde İslam'a aykırı bulunmaktaydı. Bu çeşit davranışları cesaretlendirmek ve hatta izin vermek olağan bir Osmanlı politikası olsaydı, bu ülkelerde oturanlar Osmanlı yönetimini kolayca kabul edemezlerdi. Bu, Osmanlı ordularının Bizans ve daha sonra Sırp ve Bulgar uçlarına saldırmayı tercih etmesi için iyi bir sebepti. Osmanlı hükümdarları zaman zaman Hıristiyan kentlerinin tahrip ve yağma edilmesine izin verirlerdi; fakat çoğunlukla fethedilen yerler halkının hayatlarını, ailelerini ve mülklerini muhafaza etmeleri yolunda bir çeşit uzlaşma sağlanırdı.

Anadolu'daki Müslüman Türk devletlerinin tebaasına yönelik böylesi bir tahribat söz konusu olmadı. (İdeal olarak Şeriat'ın Müslümanlar arasında böyle bir savaşı makbul görmediği şüphesizdir.) Hatta Osmanlıların eline geçen Hıristiyan devletlerle, yukarıda belirtildiği gibi, yeni tebaanın yaşamlarını, ailelerini ve mülklerini muhafaza ettikleri bir çeşit uzlaşmaya varılırdı. Gözükara bir Türk savaşçısı için en büyük arzu Bizans (veya Sırp ya da Bulgar) uçlarına yapılacak seferlerdi. Kasaba ve köy sakinleri için en iyi çözüm, meşru bir Osmanlı vassalına tabi olmak, ancak bundan da öte, doğrudan Osmanlı Devleti'nin otoritesine itaat etmekti.

Ondördüncü yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının politikaları, gazadan ziyade, siyasi ve askeri büyümenin pragmatik yöntemlerini yansıtır. Osman, Orhan, Murad ve Bayezid, Türk askerlerinin iyi ve etkili liderleri olmaları hasebiyle, her biri çok muktedir insanlardı şüphesiz; ayrıca bunların çoğu göçebeydi ve aşiret ilişkilerinden çok uzaklaşmamışlardı. Bir yandan askerlerinin yağma isteklerini yerine getiren bu ilk hükümdarlar, bir taraftan da askerlerinin daha önceden diğer Müslüman Türk devletlerinin yönetimine boyun eğmiş yerleşik nüfus ile Osmanlılar tarafından ilk fethedilen nüfusa yönelik benzer isteklerine gem vurmaktaydılar. Genel olarak Osman, Orhan, Murad ve Bayezid tebaalarını doğruluk ve adaletle yönettiler ve onların güvenliğini sağladılar. Bu sultanların, dönemlerinde, komşu Hıristiyan devletlere karşı sistematik bir Kutsal Savaş yürüttüklerine dair yeterli kanıt yoktur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair en önemli kaynaklar arasında çağdaş ve yakın Bizans yazarlarının ve özellikle tarihçilerinin eserleri vardır. Ondördüncü yüzyıl Osmanlı Devleti'ninkinden çok daha yüksek bir kültür düzeyini temsil eden bu yazarların kaynakları, Osmanlı askeri plan ve harekâtlarına Osmanlı yazarları kadar aşinaydı-

lar. Nikeforos Gregoras, Ioannes Kantakuzenos ve Gregory Palamas gibi yazarlar ondördüncü yüzyıl gelişmelerinin çağdaş gözlemcileriydiler. Mihael Dukas, Georgeios Frantzes ve Kritovulos gibi diğerleri, onbeşinci yüzyıl gelişmelerinin çağdaşı olmalarına rağmen, hepsi de Âşıkpaşazade ve Tursun Bey gibi önemli ilk Osmanlı tarihçilerinden daha önce yazmıştır, dolayısıyla onların daha güvenilir olduğu bile iddia edilebilir.

Eğer Osmanlı Devleti 1300'lerde Wittek'in önerdiği çizgide bir gazi devleti olarak düşünülürse, bu Bizanslı yazarların, *Dârülahd* (kolektif cizye ödeme olasılığı olan ve sultanın asker verme ve haraç ödeme karşılığında bazı uygun koşullar sağlayabildiği, dârülharb ile dârülislam toprakları arasında kalan orta bölge) gibi karışık hukuki prensipleri göz önüne almaması ilginç. Bu Bizans kaynakları *Dârüssulh*'dan (bazı hukukçular tarafından kabul edilen, barışın haraç ödeyerek sağlandığı fethedilmemiş topraklar) bahsetmezler. Çağdaş Bizans aydınlarının, eğer uygulandıysa, böyle hukuki nüanslardan haberdar olmamaları mümkün değildir. Fakat açıkça bu Bizanslı yazarların, gazi-kuramı taraftarlarının kabul ettiği gibi, Bizans'a karşı yıllarca kararlı ve sürekli bir Kutsal Savaş'ın uygulanmasından bahsetmemeleri çok olağandışıdır. Bu yazarlardan bazıları, Osmanlılarla yaşanan olayları yakından biliyorlardı. Bizans'ın önde gelen eleştirel gözlemcilerinin dikkatini çekmeyerek, Osmanlı Devleti, nasıl, en azından yarım yüzyıl ve bazı durumlarda bir buçuk yüzyıl boyunca Bizans'a karşı bir cihat uygulayabilmişti?

Pek tabi ki ileri düzeyde bir İslam devletinin Bizans, Sırbistan ve Bulgaristan ile ilişkilerinin çoğunu rasyonelleştirebileceği birçok hukuki ayrıntılar mevcuttu. Fakat ondördüncü yüzyıl Osmanlı "uç devleti" hakkında en iyimser yorum olarak, onun liderlerinin I. Bayezid'in saltanatından önce bu türden incelikleri düşünebileceğini hayal etmenin zor olduğudur.

Ayrıca, gazi olarak tanımlanan Türk akıncıları, heyecan ve zaptedilemezlikleriyle, muhtemelen beylerin otoritelerini tehdit eden istikrarsızlık kaynağı bir güçtü. Askeri fetihlerin vazgeçilmez unsurları olan bu kitle, nüfusun göreli olarak küçük bir kısmını temsil ediyordu. Erken devletin üzerine inşa edildiği çok sayıda kasaba ve köy sakinini düşünmek, Orhan ve ardılları için sadece bir temenniden ibaret değildi.

Ondördüncü yüzyıl hükümdarlarının her biri, büyük olasılıkla zamanın sosyal, ekonomik ve dini ortamında oldukça merkezi bir yer tutan ve Anadolu'da devletlerin sınırlarına bakmaksızın kasabalarda hâkim olan *ahi* topluluklarıyla yakından ilişkiliydi. O zaman nüfusun ekseriyetini Türk savaşçıları değil, köyler ve kasabalar halkı oluşturuyordu. Ahiler toplumun girişimci kesimini temsil ediyorlardı. Sadece kasabalarda değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tamamında en önemli grubu teşkil eden tüccar ve zanaatkârları birbirine bağladılar. Bazıları Hıristiyan üyelere sahip olduğu için, Ahiler dini olarak çoğulcu bir topluma karşı yükümlüydüler. Ahiler toplumda hem hukuk ve düzen hem de sevgi ve muhabbet için gerekli bir güçtü. Bütün davranışlarını etkileyen hizmet ve kardeşlik ideallerine sahiptiler. Toplumsal etkinlikleri bu iki amaca yönelikti. Osmanlılar gibi türedi yöneticiler onların tam desteğini almak konusunda talihliydiler. Ondördüncü yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının her biri ahi örgütünün gerçek bir üyesinden daha fazla Ahilere sempati ve yakınlık duydular.

Sonuç olarak, Wittek'in Osmanlıların gazi temelli doğuşu hakkındaki iddialarını kanıtlamak için sunduğu kanıtları incelersek, 1) bir destan ve 2) Bursa'dan bir kitabe buluruz. 1400 yıllarında yazan Ahmedî'nin çalışması yok olmuş bir kroniğin beyanını naklettiğini iddia etmesine rağmen, bu kronik artık mevcut olmadığı için Wittek açıkça bir tahminde bulunuyordu. Kahramanlık, doğal olarak

destani şiirin konusudur. Wittek'in kendi kanıtından biliyoruz ki, Ahmedî bir tarihçi değil, İslam edebiyatının bilinen tarzı olan destan türünde kaleme alınmış *İskendernâme*'nin yazarı bir şairdir. Wittek'in iddia ettiği gibi, I. Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi Ahmedî'nin hâmisi ise, Ahmedî Osmanlı himayesinde yazmıştır ve dolayısıyla tarafsız bir kaynak olarak düşünülmesi çok zordur. Kitabeye gelince, daha önce değinildiği gibi, Osman ve Orhan'ın her ikisi de kendi dönemlerinde kimlerin sultan olabileceğinin kesinlikle farkındaydılar; bu, Osmanlı ailesinden bir kimse olamazdı. Aslında, I. Bayezid'den önceki dönemde Osmanlıların *sultan*lık iddiasında bulunmuş oldukları kesinlikle bir faraziyeden öte gidemez. Osman, Orhan ve muhtemelen I. Murad, birer *Bey* idiler.

Osmanlı Fetih Yöntemleri*

Halil İnalcık

1. Tedrici Fetih Yöntemi

Osmanlı fetihlerinde hemen hemen sistematik olarak uygulanan iki farklı aşamanın olduğu görülür. Osmanlılar ilk önce komşu devletler üzerinde bir çeşit siyasi himaye, ardından da yerel hanedanları tasfiye ederek söz konusu ülkede doğrudan egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Osmanlıların doğrudan kontrolü, esas olarak fethedilen ülkenin nüfusu ve ekonomik kaynaklarının sistemli bir şekilde *defter*lere kaydedilmesi üzerine kurulu timar sisteminin uygulanması anlamına gelirdi. Timar sisteminin kurulması eski toplumsal ve ekonomik düzende kaçınılmaz köklü bir değişme anlamına gelmemekteydi. Gerçekte bu, yerel koşullar ve sınıflarla tedrici asimilasyonu hedefleyen Osmanlı kurumları arasında gerçekleşen muhafazakâr bir uzlaşmayı ifade ediyordu.

* Orijinali: "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), 103-129. Çeviri: Oktay Özel.

Osmanlı fetihlerinin zamana yayılmış başarısı için başvurulan bu iki aşamalı politikayı Osmanlı tarihinin daha başından gözlemek mümkündür. Örneğin, Hanedanın kurucusu Osman Gazi'nin Harmankaya (Çirmenkia) tekfuru Köse Mihal (Koze Mihael), Samsama Çavuş ve diğer tekfurlarla ilişkisinin başlangıçta bir ittifak şeklinde iken sonradan bir vassallık ilişkisine dönüştüğü görülmektedir.[1] Bu, büyük ihtimalle egemen konumdaki *uç-emiri* ile vassal konumunda beylerin bulunduğu sınırboylarının, yani uçların kendine özgü askeri organizasyonunun neticesiydi.[2] Ondördüncü yüzyılda, uzun veya kısa sürmüş bir vassallikten sonra Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiş birçok küçük devlet görmekteyiz. I. Bayezid (1389-1403) Kosova savaş alanında sultan olduğunda, Bizans İmparatoru (1373'ten beri), Bulgar prensleri (1371'den beri), Sırbistan ve Makedonya'daki Sırp prensler (1372'den beri) ve Arnavutluk (1385'ten beri) ile Yunanistan ve Ege adalarındaki yerel yöneticiler gibi vassal konumunda birçok hükümdar vardı. Anadolu'da ise, yalnızca Batı'daki gazi beylikler değil Konya'daki Karamanlılar da Osmanlıların vassali durumundaydılar.

Sultan I. Bayezid giriştiği bir dizi askeri seferle bu vassal ülkeler üzerinde süratle doğrudan kontrol kurarak yeni bir politika geliştirdi. Bunu gerçekleştirmek için, tahta çıkışında Anadolu Beylikleri'nin ayaklanması ve vassal Bulgar kralının Macarlarla işbirliği yapmasını uygun bir fırsat olarak görmüştür. Yerel hanedanları ortadan kaldırarak bu ülkelerde doğrudan kontrolü tesis etmiştir. Meşhur Serez toplantısında Bayezid'in vassal Balkan prenslerinin çoğunu bir araya getirdiğinde, sultanın kendilerini bir anda öldürteceği söylentisinin yayılması ilginçtir.[3] Bayezid, ayrıca,

1 Bkz. H. Inalcık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 211-212.

2 Bkz. F. Köprülü, *Les Origines*, s. 89.

3 Bkz. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, Paris, 1935, s. 89.

Tuna'dan Fırat'a uzanan birleşik bir imparatorluk kurmak için imparatorluk kenti Konstantinopolis'in öneminin de farkındaydı. Bu sebeple Boğaz'da Akçahisar (Anadoluhisarı) kalesini yaptırtmış ve kenti fethe teşebbüs etmişti.[4] Bizim için burada ilginç olan, Bayezid'in saltanatında ve sonrasında yalnızca fethedilen topraklarda değil, bizzat Osmanlı ülkesinde de Bayezid'in şiddetli ve hızlı fetih politikasına karşı ortaya çıkan reaksiyondur.[5] Bu politika makbul Osmanlı geleneğine karşı bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Bayezid devrinde Çandarlı Ali Paşa ile Hoca Firuz Paşaların şahsında, hızlı ve tedrici olmak üzere başlıca iki fetih anlayışını savunan iki görüş ortaya çıkmıştı. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra, Çandarlı Halil Paşa hâlâ Hoca Firuz'un hızlı ve gelişigüzel savaş politikasını çok sert bir şekilde eleştirmeye devam ediyordu. Bayezid'in yönetim tarzını eleştiren popüler Osmanlı geleneği, onun Osmanlı yönetim sistemine soktuğu yeni mali yönteme, yani defter tutma yöntemine de şiddetle karşıydı. İleride göreceğimiz gibi, *defter* Osmanlı yönetiminin temel aracı idi. Bayezid ayrıca radikal değişikliklere girişerek, Anadolu'da yeni fethedilen bölgelerdeki yerli aristokrasiyi kendi kullarıyla *(gulâm)* ikame etmeye çalıştı. Onun bu şiddetli muhalafete yol açan zor yoluyla birliği sağlama politikası, imparatorluğun 1402'deki çöküşünün gerçek sebebiydi. Gerçekten de, tamamen eski İslam ve İlhanlı yönetim metotlarını benimseyen Bayezid, vassalleri ve güçlü uç-beyleriyle Osman ve Orhan Gazilerin yarıfeodal devletinden geleneksel kurumlarıyla gerçek bir İslami Saltanata geçişi sağlayan kişiydi. Merkezi gücün aracı olan kapıkulu ordusunun güçlenmesi ve devlet içinde önem kazanması da bu dönemin bir gelişmesidir.[6] Bayezid'in imparatorluğunun 1402'de Timur ta-

4 Bkz. İnalcık, *Fatih Devri*, s. 122.

5 Bkz. aşağıda, s. 451-452.

6 Bkz. Âşıkpaşazade, Ali neşri, s.78.

rafından parçalanmasının ardından, imparatorluğun yeniden tesisinde en büyük rolü onun yönetim sisteminin kalıntıları oynamıştır. Bunlar arasında Osmanlı merkezinde timar kayıtlarını içeren defterlerin varlığını anabiliriz; Osmanlı yönetimi böylece verilmiş hakların hukuki niteliğini garanti altına almış ve yeni fethedilmiş topraklarda Bayezid devrinde kendilerine dirlik verilen timar sahipleri, bu toprakların birliğini tekrar Osmanlı sultanı egemenliği altında sağlamayı en fazla isteyen grubu oluşturmuşlardır. Dolayısıyla, Bayezid'in çabalarının tamamen boşuna olmadığı görülmektedir.[7]

Bayezid'in halefleri I. Süleyman, I. Mehmed ve II. Murad muhafazakâr bir politika izlemişler ve yeniden kurulan Anadolu'nun eski Türk beylikleriyle[8] Balkanlar'daki küçük devletlerin varlığına saygı göstermişlerdir. Osmanlılar bu Müslüman devletlere karşı harekete geçmek zorunda kaldıklarında, bu hareketlerini İslam dünyası gözünde meşru kılmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu muhafazakâr politika için birçok geçerli sebep vardı. Örneğin, tahtta gözü olan Osmanlı şehzâdelerinin Konstantinopolis'de tutulmaları,[9] doğudan gelecek yeni bir istila tehdidi ve batıdan

7 P. Wittek de ("De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople"), parçalanmanın sebebi olarak Bayezid'in imparatorluğunun erken doğmuş oluşunu gösterir.

8 Bir kez daha eski hanedanlar yönetiminde beyliklere bölünmüş olan Batı Anadolu, Osmanlı ülkesindekiyle karşılaştırıldığında, emniyet ve büyük çaplı gazi etkinliklerine uygun zemin sunma konusundaki avantajını artık kaybetmişti. Bu yüzden II. Murad bu beylikleri tekrar fethetmekte (1423) pek bir güçlük çekmedi. Eski uç-emirlerinin gerçek halefleri olarak Osmanlı Sultanları, önceki Selçuklu devletinin tarihsel sınırlarının ötesinde aziler, yani sınır boyu savaşçılarınca fethedilmiş olan topraklar üzerinde kolayca hak iddia edebildiler.

9 Önce Bayezid'in oğlu Mustafa 1416 ve 1421'de tahtı ele geçirmeye çalıştı. Ardından büyük ihtimalle I. Bayezid'in torunu olan Orhan Çelebi 1444'te İnceğiz ve Dobruca'da faaliyet gösterdi. I. Bayezid'in çocukları arasında yaşanan taht mücadelesinin ancak İstanbul'un fethinden sonra sona erdiğini söylemek mümkündür (bkz. İnalcık, *Fatih Devri*, s. 69-70).

gelebilecek olan bir haçlı ordusu endişesi gibi. Bu muhafazakâr politikanın birincil sorumluları, devlet işlerinde mutlak otoritelerini tesis etmiş olan eski vezir ailesi Çandarlılardı; özellikle Veziriazam Çandarlı Halil Paşa (1429-1453) bu politikanın en güçlü savunucusuydu. Sırbistan'ın 1444'te yeniden bağımsızlığını kazanması ve Bizans ile olan barışın korunması Halil Paşa'nın politikasının en çarpıcı göstergeleriydi. Bu barış ve uzlaşma politikasına taraftar kazanabilmek için, Çandarlı Halil Paşa, 1444 tarihinde genç Sultan II. Mehmed'in etrafında toplanmış olan yeni bir askeri gruba karşı mücadele etmek zorundaydı. Bu askeri grubun 1453'te Konstantinopolis'in fethi hususunda gösterdikleri başarının ardından Çandarlı Halil bertaraf edildi ve bir kez daha fetih yoluyla birliği tesis etme politikasına dönülmüş oldu. Dönemin koşullarının böyle bir politikayı haklı çıkardığı anlaşılmaktadır. 1439'da Roma ile Konstantinopolis arasında varılan anlaşma bu açıdan kritik önem arzetmekteydi. II. Mehmed'in 1446'da tahttan indirilişi ve savaş yanlısı danışmanlarının yönetimden uzaklaştırılması olayları, 1451'de tekrar tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği açısından olduğu kadar kendi konumunu da sağlamlaştırmak için fethin bir gereklilik olduğu düşüncesinin kafasında iyice yer etmesine yol açmıştı.[10]

İki aşamalı Osmanlı fetihlerinin temelde tarihsel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülüyor. Bu gelenek Fatih'in kesintisiz seferlerle başarılı bir şekilde birliği yeniden tesis etmesinden sonra da yaşamıştır. Bu bağlamda, Sultan Süleyman'ın Macaristan politikası örnek gösterilebilir. Öte yandan, tedrici bir ilhak politikası, doğrudan kontrolün kuruluşundan sonra da devam etmiştir. Bu konuya daha sonra değinilecektir.

10 Bütün bu gelişmeler için bkz. Inalcık, *age.*

2. Fethedilen Toprakların İstatistik Sayımı

Fetih ordusunun çekilmesinden önce stratejik öneme sahip birçok kaleye hemen küçük garnizonlar yerleştirilirdi. Ardından, geriye kalan kaleler çoğunlukla sultanın emriyle yıkılırlardı. Osmanlıların sıkça başvurduğu bu önlem, her şeyden önce buralarda askeri kuvvet bulundurma ihtiyacını ortadan kaldırmakta, ayrıca bu kalelerin yerel hâkimlerin elinde birer direniş merkezi haline gelmesinin önünü almayı hedeflemekteydi. Bir kural olarak bundan sonraki iş, Osmanlı ordusunun temel askeri kuvvetini oluşturan sipahilere yeni fethedilmiş ülkedeki köylerden timar verilirdi. Bunlardan bir kısmı ise, *hisar-eri* ya da *kale-eri* adıyla kalelerde istihdam edilirdi. Bu hisar-erleri onbeşinci yüzyılda kalelerin çoğundaki tek ciddi askeri gücü oluşturmaktaydı. Bir güvenlik önlemi olarak, bu düzenli kuvvetlerin imparatorluğun uzak köşelerinden toplandığı görülmektedir. Kayıtlara bakılacak olursa, Anadolu'daki hisar-erlerinin çoğunluğu Rumeli'nden, Rumeli'dekilerin çoğunluğu da Anadolu'dan gelmekteydi.

Sınırlı sayıdaki müstahkem mevkilerde de olsa, Osmanlılar yerli nüfusu bir yedek kuvvet olarak istihdam etmeyi gerekli görmüştü; aksi takdirde, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı bütün imparatorluk sathına yayılmış yüzlerce kalede hareketsiz kalmış olurdu. Bu yerel kuvvetler, bazı vergilerden muaf tutulmak gibi birtakım özel imtiyazlarla sadakate teşvik edilirlerdi. Bununla birlikte, bu imtiyazlar sonsuza kadar geçerli değildi ve sultan dilediği takdirde geri alabilirdi.[11] Dahası, kalelerde istihdam edilen yardımcı kuvvetlere, yukarıda da belirtildiği gibi, daima düzenli Osmanlı askerleri eşlik ederdi. Bazı özel durumlarda, bir kasabanın bütün nüfusuna, sadakatleri karşılığı olarak vergi muafiyeti tanınırdı. Örneğin, Konya ve Kayseri

11 *Age*, s. 163, 180.

defterlerinde, "Uzun Hasan'a karşı girişilen savaşta gösterdikleri sadakat karşılığı" bu iki kentin halkının bütün vergilerden muaf tutuldukları kaydedilmişti.[12] Gerçekten de, Osmanlılar bu gibi önemli kentleri bu tür politikalarla ellerinde tutmaktaydılar. Arnavutluk'taki Akçahisar (Croia) halkı İskender Bey'in saldırısından önce, kalenin savunması karşılığında vergiden muaf tutulmuştu.[13]

Genellikle Osmanlı fethi öncesindeki idari sınırları korunmuş olan yeni fethedilmiş topraklar,[14] büyüklüğüne göre bir veya birkaç *sancak beyi*nin idaresine verilirdi. Sancak imparatorluğun gerçek idari, askeri birimiydi ve *sancak beyi* de esas olarak sancağındaki timar sahiplerinin askeri kumandanı konumundaydı. Başlıca görevleri timarlı sipahileri savaşa götürmek, bölgelerinde genel güvenliği sağlamak, adli ve idari kararları uygulamaktı. Askeri meseleler de dahil olmak üzere sancaktaki bütün adli işler, yalnızca sancak beyinden bağımsız olan *kadı*ların yetki ve sorumluluk alanını oluşturmaktaydı. Sancak, sancak beyine bağlı ve onunla aynı sorumluluklara sahip bir *subaşı* idaresinde vilayetlere (ya da nâhiyelere) bölünmüştü. Ondördüncü yüzyıl sonlarına ait bir kaynağa dayanan Âşıkpaşazade'de Osman Gazi'nin yeni fethedilmiş şehirlere kadı ve subaşılar atadığı belirtilmektedir.[15] Gerçekten de, 1431 tarihli Arnavutluk defterinde, her şehrin bir kadı ve subaşısının olduğu görülmektedir. Burada ilginç olan, aynı defterde kadılara maaş yerine timar verildiğinin görülmesidir; bu, ayrıca anılan dönemde timar sisteminin taşra yönetimindeki önemini göstermesi açısından da manidardır.

Vilâyet tahriri (sayımı) Osmanlı yönetiminin temelini oluşturmaktaydı. Bu sayım, bütün vergi kaynaklarının ye-

12 İstanbul Başbakanlık Arşivi, Tapu Defterleri, No: 40 (Konya) ve No: 33 (Kayseri).

13 Bkz. *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, (haz.) H. İnalcık, Ankara, 1954, s. 103.

14 Bkz. İnalcık, *Fatih Devri*, s. 181.

15 Ali neşri, s. 18-20.

rinde tespiti ve *defter-i hakanî* adı verilen defterlere kaydedilmesini içermekteydi. Bu defterler, daha sonra her sancağın vergi gelirlerinin kendi adlarına toplanması amacıyla askeri sınıf mensuplarına tahsis edilmesi için kullanılırdı. Defterler yalnızca her bir köylünün ödeyeceği vergi miktarını tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda toprak tasarrufu konusunda hukuki açıdan bağlayıcı resmi belge olarak da kullanılmaktaydı.

Osmanlı arşivlerinde mevcut bu türden en eski tarihli defterler hicri 835, miladi 1431-32 tarihli Arnavutluk defterleridir.[16] Defterlerde Premedi-Görice'ye (Koritsa) ait kayıtlar, benzer sayımların bu bölgede daha önce I. Bayezid döneminde (1389-1402), kuzeydeki bölgelerde ise yalnızca I. Mehmed devrinde (1413-1421) yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir. Önceki sayımlar, bu bölgelerin Osmanlılarca fethinin hemen arkasından yapılmış olmalıdır.[17] Aynı şekilde, hicri 868 tarihli Ankara defterinde,[18] 1396 civarında, bu bölgenin valisi olan Timurtaş Paşa tarafından bir sayımının yapıldığına işaret eden bilgiler vardır. Eski popüler anonim kronikler Osmanlı ülkesine defter sistemini soktukları için ulemayı şiddetle eleştirmektedirler.[19] Anılan defterlerdeki bilgilerle birlikte ele alındığında, söz konusu dolaylı bilgiler Osmanlı Devleti'nde tahrir sisteminin gerçek başlangıcına dair ek bir kanıt olarak değerlendirilebilirler. Öte yandan, kronik yazarı Âşıkpaşazade, Karesi'nin Orhan Gazi zamanında (1326?-1361) fethinin hemen ardından sayımının yapıldığını zikretmektedir.[20] Bu, tek başına, bu sistemin daha bu dönemde mevcut olduğu anlamına gelmemektedir; ama 1431 tarihli defterlerde, iki yüzyıl sonra bile kullanılacak olan oldukça

16 Bkz. *Arvanid Defteri*, Giriş, s. I.

17 *Age*, s. III-V.

18 Başbakanlık Arşivi, Maliye defterleri, No: 9.

19 *Tevârih-i Al-i Osman* (haz.) İ. H. Ertaylan, s. 47.

20 Ali neşri, s. 45.

gelişmiş bir Türkçe terminolojiye ve klişelere şahit olmaktayız. Bu, tahrir sisteminin I. Bayezid'den çok öncesinden beri kullanılmakta olduğunu gösterir. Ayrıca, daha Orhan Gazi zamanında oldukça gelişmiş bir Osmanlı bürokrasisinin varlığını biliyoruz.[21] Son olarak, 1431 defterlerinde Farsça birçok terimin varlığı, bu sistemin İran-İlhanlı veya Selçuklu kaynaklı olabileceğini göstermektedir.

Altmış yıl önce fethedilmiş Anadolu'nun doğu vilayetlerinin tahririne memur edilen görevlilere gönderilmiş hicri 983 (miladi 1575) tarihli iki hüküm,[22] bize bu sayımların nasıl gerçekleştirildiği konusunda çok iyi fikir vermektedir. Buna göre, sayım süreci şöyle özetlenebilir: 1) Bu işle bir *emin* görevlendirilir. Onun maiyetinde, kendisine kayıtların toplanmasında ve deftere geçirilmesinde yardımcı olacak bir *kâtib* bulunur. Bunların her biri, sayım sırasındaki masrafları için her bir hâneden bir akçe toplama yetkisine sahiptir. 2) Emin, bölgenin nüfusu, ekili arazisi, bağ, bahçe vs. gibi vergiye tabi bütün kaynaklarıyla ilgili bilgiyi toplar. Her kazanın kadısı bu görevinde emine yardımcı olmak ve onu bilgilendirmekle yükümlüdür. 3) Sayım yapılan bölgenin değerlendirmesine geçmeden, emin bütün timar sahiplerine veya onların vekillerini toplayıp ellerinde bulunan çeşitli resmi belgeleri ibraz etmelerini ister. Bunlar, timar sahibi olduklarını veya varsa, kendilerine getirilen vergi muafiyetini gösterir padişah hükümleri, yani *berât*lar, ellerindeki timarlarla ilgili bir önceki sayımın kaydını içeren *sûret-i defter*ler, kamu görevlilerince timarlarla ya da muafiyetlerle ilgili verilmiş resmi belgeler olan temessükler ve belli vergilerin miktarlarını belirten *mahsulat defterleri* gibi belgelerdir. 4) Ardından, köy köy

21 Bkz. Orhan Gazi'nin *mülknâmesi*, Arşiv Kılavuzu, I, s. 277.

22 Münşeât, British Museum, Rieu, Or. 9503, s. 36-41, 46-51; krş. Ö. L. Barkan, "Türkiye'de Imparatorluk Devirlerinin Büyük nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus Istatistik Defterleri", *IÜEFM*, II/1 (1940), s. 39-44.

bizzat dolaşarak yerinde teftişine başlar ve o anki durumu önceki kayıtlarla karşılaştırır. 5) Bütün timar sahiplerinden timarlarındaki bütün yetişkinleri, isimlerini kaydettirmek üzere bizzat eminin huzuruna getirmeleri istenir. Bir defter şeklinde derlenen bu sayımın sonucu, tetkik edilerek onaylanması için sultana sunulur. 6) Yalnızca yetişkin gayrimüslimlerin ödediği *cizye* vergisi ile olağanüstü zamanlarda ödenen *avarız* vergilerine ait bilgiler kadı tarafından ayrıca defter halinde derlenerek sultana sunulur. 7) Emin, ayrıca bölgedeki bütün yerel uygulamaları, özellikle de farklı oranlarda alınan vergilerle ilgili bütün bilgileri merkeze bildirmekle yükümlüdür. Bu yerel uygulamalar sultanın incelemesinden ve onayından geçtikten sonra, defterin ilk sayfasına, anılan sancağın *kânunnâmesi,* yani mali kanun hükümleri olarak kaydedilir. 8) Bunların dışında, eminin sancaktaki bütün timar sahipleri ve onların beslemekle yükümlü oldukları asker *(cebelü)* miktarını da merkeze bildirmeleri istenir. Sonunda, niteliklerine göre timarların yeniden dağıtımı yapılır ve ayrı bir defterde derlenir.

Onaltıncı yüzyılda böyle betimlenen sayımların, 1431 tarihli defterlerden anlaşıldığı kadarıyla onbeşinci yüzyılda da aynı şekilde gerçekleştirildikleri anlaşılmaktadır.[23] Bir ülkenin fetihten sonraki ilk sayımı da aynı tarzda yapılmış olmalıdır. Sırasıyla 1518 ve 1572'de fethedilen Doğu Anadolu ve Kıbrıs'ın fetihden sonra yapılan sayım sonuçlarını içeren defterler bu fikri desteklemektedir.

Bir ülkenin fetihden sonraki ilk sayımında emine bölgeyi işgal eden askeri görevlilerin yanı sıra bölgenin yerlilerinin de yardımcı olduklarını düşünmek akla yakın gelmektedir. Onbeşinci yüzyılda, 1431 tarihli Arnavutluk defterinde görüldüğü gibi, sayımda kâtip olarak görev yapan Dimo, Yorgi ve Mankole oğlu Zaganuz gibi Hıristiyanların

23 *Arvanid Defteri*, s. XII.

ya da yeni Müslüman olmuş kişilerin kullanıldığı iyi bilinmektedir.[24]

Arnavutluk ve Zülkadriye'de[25] görüldüğü üzere, sayımlar bazen yerlilerin muhalefetiyle kesintiye uğramaktaydı. Her iki örnekte de, bu engellemeler birinci derecede ülkenin yarı-göçebe ve feodal yapılanmasından kaynaklanmaktaydı; Arnavutluk'un önce Araniti ve Thopia Zenebissi, ardından da İskender Bey Kastriyoti gibi yerli feodal beylerinin emrindeki silahlı askerlerin uzun direnişinin gerçekte bu 1431 tarihli tahrirle başladığı görülmektedir.[26]

3. Asimilasyon ve İmparatorluğun Doğuşu

Sayımdan sonra iki defterin oluşturulduğunu gördük. İlki, vergileri hangi kaynaktan geldiklerini belirterek ayrıntılı bir şekilde veren *mufassal defter*, ikincisi ise gelirleri askeri sınıf üyeleri arasında paylaştıran özet, yâni *icmâl defter*dir. Bu ayrım Osmanlı Devleti'nin temel bir prensibiyle örtüşmektedir.

İmparatorlukta iki temel sınıf vardı: yönetilen *reâya* ve yöneten *askeri*. Prensip olarak *askeri* yalnızca ordu mensuplarını değil, kamu hizmeti gören bütün memurları ve onların ailelerini de içeriyordu. Maaşları merkez hazinesinden ödenirdi ve vergiden muaftılar. Dolayısıyla, yönetilenler yönetenlerden mutlak bir şekilde ayrıştırılmıştı ve yirminci yüzyıl bakış açısının esas olarak fetih düşüncesine dayalı kendine özgü bu devlet kavramını anlamakta zorlanmasına şaşmamak gerek. Hemen belirtilmelidir ki *askeri*, tarihten gelen haklar üzerine kurulu bir aristokrat

24 *Age*, s. VII.

25 Kemalpaşazâde.

26 Bkz. İnalcık, "Timariotes chrétiens en Albanie au xve siècle", *Mitt. d. Österr. Staatsarchivs*, IV (1952), s. 120-128.

sınıf değildi ve bu sınıfa mensubiyet sultanın iradesiyle mümkün olmaktaydı. Ancak bunun, Osmanlı sultanının başlangıçta fetih-öncesi yerel aristokratik gruplara karşı uzlaşmacı muhafazakâr bir politika gütmesine engel olmadığını ileride göreceğiz.

Osmanlı yönetim teorisine göre ülke içindeki bütün teba ve topraklar sultana aitti. Bu ilke, İmparatorluk dahilindeki bütün yerel ve tevarüs edilmiş hakları ortadan kaldırmaktaydı; bu, esasen sultanın mutlak otoritesini sağlamak için formüle edilmişti ve bütün hakların yalnızca onun iradesinden kaynaklandığını göstermekteydi. Sadece resmi görevler değil, vakıflar da dahil bütün toprak tasarruf hakları yalnızca sultanın *berât* adı verilen özel hükümleriyle verilirdi. Kişilere bahşedilmiş bütün görev ve yetkiler işbaşındaki sultanın ölümüyle geçersiz hale gelirdi. "Sultan devletin bizatihi kendisidir" ifadesi gerçek bir anlam içermekteydi.

Dolayısıyla, sultanın mutlak gücü kendisine mutlak itaat eden bir yürütme organına ihtiyaç duymaktaydı. Tek otorite kaynağı sultanın iradesi ve görevlendirmesiydi. Sonuç olarak, sultanın hizmetinde bulunan ya da onun adına otorite kullanan askeri sınıf, bütün geri kalan tebanın üzerinde ayrı ve farklı bir grup oluşturmaktaydı. İslam hukukuna dayalı medeni kanun ve ceza kanunları esasen reaya ve askeri sınıf mensupları için aynı derecede geçerli olmasına rağmen, askeri sınıf *kânun-ı sipâhiyân* adı verilen ve bizzat sultan tarafından ihdas edilmiş özel bir kanuna tabiydiler. Tebâdan bir kişinin, yani bir *raiyyet*in doğrudan askeri sınıfa girişine izin verilmemesi İmparatorluğun en temel kanunlarından biri olarak görülmüştür. Bununla birlikte, sultan bir hüküm ile, örneğin savaşta gösterilen üstün başarı gibi belli hizmetleri göz önüne alarak bir raiyyeti askeri sınıfa dahil edebilirdi. Aynı şekilde, bir askerinin statüsü de yine sultan tarafından kaldırılabilirdi. Bir aske-

rinin görevinden alınması durumunda bile askeri statüsünün ortadan kalkmaması ve ileride tekrar herhangi bir göreve getirilebilmesi, askerinin sınıf karakterini gösteren bir başka husustur. Yalnızca, görevinden alınıp resmi görevler dışında bir konuma düşürüldüğünde *askeri* statüsünü kaybetmiş sayılırdı. Görevinden alınan bir bey ya da paşaya da yeniden göreve atanana kadar bir tazminat ödenirdi. Askerilerin oğullarının belli koşullar altında defterlere reaya olarak kaydedilmesi durumunda, askeri kökenlerini gösteren bir şekilde diğerlerinden ayrı bir yerde sıralanırlardı.

Onbeşinci yüzyıl Osmanlı defterleri, bu yüzyılda, yalnızca vilayetlerde yöneticilik yapan Osmanlı beylerinin değil, Osmanlı ordusunda görev yapan timarlı sipahilerin de büyük bir kısımının Osmanlı-öncesi yerel askeri ya da soylu sınıfına mensup ailelerin doğrudan mensupları olduğunu ortaya koymaktadır. Onbeşinci yüzyılda bazı bölgelerdeki timarlıların yaklaşık yarısının Hıristiyanlardan oluştuğunu görmek oldukça şaşırtıcıdır: 1468'de Braniçeva sancağındaki toplam 125 timarlıdan 62'si, 1431'de Arnavutluk'taki toplam 335 timarlıdan 60'ı ve 1455'te Teselya'da Tırhala sancağındaki toplam 182 timarlıdan 36'sı Hıristiyandı.[27] Bu bölgelerde fethin hemen akabinde bu oranların daha yüksek olduğu şüphesizdir. Böyle bir timarla ilgili aşağıdaki kayıt özellikle tipiktir: "Sancak beyi, yukarıda adı geçen Mehmed'in timar hissesine tasarrufunun feshedilmiş olduğunu belirttiğinden, bu hisseler, köken itibariyle askeri olduğu söylenen ve sultana hizmette gösterdiği sadakatten dolayı Hıristiyan Ivradko'ya verildi."[28] Burada, bir Hıristiyanın timar tasarruf edebilmesinin iki önkoşulunu açıkça görmekteyiz: ilki, askeri kökenli olması, ikincisi

27 Bkz. İnalcık, "Stefan Duşan'dan...", s. 230. *["Mezkur Mehmed hissesi sancakbeyi mevkufdur deyu arzeddiği sebebden Ivradko nâm kâfire, ki asılda sipahi imiş ve hem hûdavendigar yoluna doğruluk gösterdiğiyçün verildi"].*

28 *Agm*, s. 232.

ise sultana sadakatini kanıtlamış olması. Bütün bu Hıristiyan timarlıların köken olarak Osmanlılardan önceki Balkan devletlerinin askeri sınıfına mensup olduklarını belirtmek gerekir.[29]

Aynı dönemde ve onaltıncı yüzyıla kadar Bosna, Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Teselya ve Bulgaristan'daki çok sayıdaki Hıristiyan voynuklar da askeri statüsü altında Osmanlı ordusunun bir parçası haline gelmişlerdi. Örneğin, Sırbistan'daki Braniçeva sancağında 217 *voynuk*, 503 *yamak* (yedek asker) ve 61 *lagator* (memur), Tırhala'da ise 103 *voynuk* ve 203 *yamak* vardı. Bunlar köken olarak, Stefan Duşan'ın (1333-1355) imparatorluğundaki küçük malikaneler *(baştina)* tasarruf eden çok sayıdaki küçük dereceli soylu aileye mensup Sırp *voynic*ilerdi.[30] Aşağıda verilen, onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumlarını gösteren en eski tarihli ve en ilginç belgede şöyle denmektedir: "*Voynuk:* Nikola, Duşik'in oğlu; *Yamaklar:* Gin ve Milan ve Dimitri; eskiden *sipahi*[31] oğulları olduklarından şu anda ellerinde bulunan mülkleri, bağları ve topraklarıyla birlikte *voynuk* olarak yazıldı. Edirne'de 858 yılı Muharrem'inde yazıldı."[32]

Ülkelerinin Osmanlı vassali olduğu dönemde Osmanlı ordusuna yardımcı kuvvet olarak yaptıkları hizmetlerin, bu Hıristiyan askeri grupların Osmanlı askeri sınıfıyla eklemleşmelerini kolaylaştırdığı şüphesizdir. Konumlarının ve toprakların güçlü Osmanlı yönetimince garanti altına alındığı göz önünde tutulduğunda, bu Hıristiyan askerlerin büyük çoğunluğu muhtemelen bu değişikliğe karşı koymamışlardı. Birçok Hıristiyan garnizonunun kalelerini direnmeden teslim edişlerine ve Osmanlı yönetim aygıtında yer almalarına şaşırmamak gerekir. Muhafazakâr Osmanlı po-

29 *Agm*, s. 231-235.

30 *Agm*, s. 237-241.

31 Bu terim burada süvari askerden ziyade "askeri" anlamında çevrilmelidir.

32 Başbakanlık Arşivi, Maliye Defterleri, No: 303, Kirçeva defteri.

litikası ve timar vaadinin çoklarına cazip geldiği kuşkusuzdur. Bu, Osmanlının Balkanlar'daki göreli hızlı ilerleyişine getirilen açıklamalardan biridir.

Hıristiyan timar sahiplerinin ve *voynuk*ların sultanın beratıyla Osmanlı Devleti'nde çoğu zaman önceki statülerine uygun mevkileri ellerinde bulundurduklarına işaret etmek gerekir. Osmanlılar bu insanların toprak tasarrufu haklarını büyük ölçüde timar veya *baştina* şeklinde korumuştur. Böylece, büyük senyör, *voyvoda* aileleri ellerindeki mirasların çok büyük bir kısmını çoğunlukla büyük Osmanlı timar sahipleri sıfatıyla muhafaza etmişler ve İslamiyete geçtiklerinde bey sıfatını alarak en yüksek yönetim mevkilerine gelmeye hak kazanmışlardır. 1448 tarihli bir defterde, subaşı mevkiini elinde bulunduran Gergi İstepan adlı bir Hıristiyan kaydedilmiştir.[33] Hiçbir Hıristiyan sancak beyi görülmemesine rağmen, yerel Hıristiyan ailelerden gelen, ancak İslam'a geçmiş çok sayıda sancak beyine rastlanmaktadır. Örneğin, II. Murad devrinde (1421-1451) Arnavutluk sancak beyliği yapan Yakub ve Hamza Beyler bunlar arasında sayılabilirler. Hamza Bey ve Yakub Bey Arnavutluk'un meşhur Kastriyoti ve Muzaki ailelerinden gelmekteydiler.[34] Hıristiyan timar sahipleri ve onların soyundan gelenler genellikle aileden tevarüs ettikleri topraklarda bırakılmasına rağmen, yeni Osmanlı timar sistemi içinde topraklarının ve ellerinde bulundurdukları hakların bir kısmından vazgeçmek zorunda kalmışlardır; bu bağlamda, en büyük kayba uğrayanlar en büyük aileler olmuştur. Bu kayıplar birtakım yerel direnişlere yol açmıştır. Arnavutluk beylerinin İskender Bey

33 Onbeşinci yüzyılda bütün subaşılar "bey" unvanını taşıyorlardı. Kural olarak, subaşı mevkiinin altındaki timar sahiplerinin bu unvanı kullanmalarına izin verilmezdi.

34 Bkz. H. Inalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi", *İstanbul ve Fetih*, II (1953).

liderliğindeki uzun direnişinin başlıca bu nedenden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.[35]

Balkan ülkelerinin soylu aileleri Osmanlıların timarlılar kütlesine dahil olup Müslüman oldular. İslamlaşma aslında İmparatorlukta yaşanan ilk din değiştirme olayının aktörleri olan Hıristiyan sipahiler arasında psikososyal bir olgu idi.[36] Devlet İslam'ın kabulünü bir kural olarak onların Osmanlı askeri sınıfına geçmelerinin bir önkoşulu kabul etmemiş ve hatta böyle bir din değiştirmeyi dolaylı yöntemlerle gerçekleştirmeye de teşebbüs etmemiştir. Dolayısıyla, Hıristiyan askerlere timar tahsis edilmesi olgusuna II. Bayezid devrinde (1481-1512) dahi rastlamaktayız. Ancak onaltıncı yüzyıla gelindiğinde aynı bölgelerde Hıristiyan timarlıları nadiren görmekteyiz. Dahası, bu yüzyılda Hıristiyan timarlıların varlığı halkı şaşkınlığa uğratmakta ve onların kökeni hakkında özel teftişlere yol açmaktaydı.[37] Hristiyan timarlılar zamanla İslamiyete geçtiler ve onaltıncı yüzyıla gelindiğinde tamamen ortadan kalktılar. Gerçekten de, bazı timarlıların Hıristiyan kökenleri yalnızca soyadları nadiren zikredildiğinde ortaya çıkmaktaydı; örneğin, Arnavutluk'ta meşhur Slav-Arnavut Beyi Pavlo Kurtik (Kurtiç) soyundan geldiği kuşkusuz olan Kurtik Mustafa gibi.[38]

Bosna özel bir durum arzetmektedir. Osmanlılar eski Bosna soylularının aileden tevarüs ettikleri toprakları *(baştina)* Bosna krallarının önceden verdikleri mülkiyet haklarını da tanıyarak tasarruflarına izin vermiştir. Böylece, Bosna'da zamanla İslam'a geçen eski soylu aileler, yirminci yüzyıla kadar varlıklarını kendi topraklarında sürdüregelmişlerdir. Osmanlı yönetimince onaylanan toprak tasarruf

35 Aynı yer.

36 Bkz. "Stefan Duşan'dan...", s. 231-233; P. Wittek, "Yazijioghlu...", *BSOAS*, XIV/3.

37 "Stefan Duşan'dan...", s. 247, dipnot 190.

38 *Agm*, s. 226.

haklarının bir önkoşulu olarak İslam'ı kabul etmelerine yönelik bir baskının olmadığını Truhelka inandırıcı bir şekilde ortaya koymuş[39] ve son zamanlarda bulunan Osmanlı belgeleri de bu durumu teyit etmiştir.[40] Öyle anlaşılıyor ki, Sırbistan ve Makedonya'daki farklı gelişmeler de yine Osmanlı-öncesi koşullardan kaynaklanmaktadır. Sırbistan ve Makedonya'da soyluların bir bölümü Bosna'daki *baştina*lara benzer topraklara sahip değillerdi. Buralarda büyük soyluların *(vlastelin)* sahip oldukları topraklar Bizans fiyefi, yani *pronoia* idiler. Bunlar Osmanlılar tarafından kolayca timara dönüştürüldü ve böylece timarla ilgili genel kurallara tabi tutuldular.[41]

*Voynuk*lara gelince, bunlar özel statüleri yüzünden Hıristiyan timarlılarınkine benzer toplumsal etkilere maruz kalmamışlar ve bu yüzden Hıristiyan inançlarını muhafaza etmişlerdir. *Voynuk*lar, onaltıncı yüzyılda Osmanlı ordusu içindeki askeri önemlerini yitirdiklerinde, tıpkı Müslüman karşıtları *yaya* ve *müsellem*lerde olduğu gibi, reaya statüsüne düşürülmüşlerdir. Bununla birlikte, onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru meşhur tarihçi İdris-i Bitlisî onlardan Osmanlı ordusunda önemli bir yer tutan Hıristiyan askerler olarak bahsetmektedir.[42] Daha sonra bunlar Bulgaristan'da imparatorluk ahırlarında seyis olarak yaşamışlardır.[43]

Burada, Hıristiyan tebaadan gerektikçe toplanan *cerehor*lar ya da kendilerine vergi muafiyeti tanınmış kale veya derbend muhafızlığı yapan askeri statüsü taşımayan Hıristiyan askerlerden bahsetmeyeceğiz. Gerçekte bunlar reaya ile askeri arasında özel bir konumdaydılar.

Osmanlılar yalnızca Balkanlar'da değil Anadolu'da da aynı muhafazakâr politikayı uyguladılar. Örneğin, Kara-

39 *Die Geschichtliche Grundlage der Bosnischen Agrarjrage*, Saraybosna, 1911.

40 Bkz. "Stefan Duşan'dan...", s. 236-240.

41 Bkz. Inalcık, "Timariotes...", s. 130-131.

42 Bkz. Inalcık, *Fatih Devri*, s. 177.

43 *Age*, s. 152.

man vilayetinin,[44] bu beyliğin Osmanlılarca fethinin ardından düzenlenen defterlerine göre, yerli aristokrasisinin büyük çoğunluğu, genellikle toprak üzerinde evvelden sahip oldukları haklarıyla birlikte, konumlarını muhafaza ettiler. Hicri 929 (miladi 1519) tarihli defterde Karaman'ın eski ailelerinden şöyle bahsedilmektedir: "Babaları bir zamanlar Karaman'ın soylularından olan timar sahipleri..." Bu vilayetteki timarlıların çoğunu bu insanlar oluşturmaktaydı. Burada da bu aile mensupları bey sıfatıyla *zeamet* ölçeğinde büyük dirlikleri tasarruf ederlerken, çocuklarına da vilayetin değişik yerlerinde çeşitli timarlar verilmişti. Söz konusu ailelerin başlıcaları Turgud, Kögez, Teke, Bozdoğan, Samagar, Yapa, Egdir, Ekmeleddin, Bulgar, Adalıbey, Uçarı, Yasavul Musa, Bozkır ve diğerleri idi.[45] Bu ailelerin büyük çoğunluğu bölgedeki aşiretlerin reisleri konumundaydılar. Osmanlıların fethinden önce kısmen yerleşik olan bu aşiretlerin, Karamanlıların Osmanlılara karşı savaşan ordusunun esas gücünü oluşturduklarını biliyoruz. Fetihten sonra, Turgud aşireti içinde Yapa Bey adlı birinin etrafında yeni oluşmuş Yapalu cemaatinin değişik kollarının vergileri anılan Yapa'nın torunlarına timar olarak verilmişti. Aynı şekilde, Bektaşlu cemaatinin gelirleri Bektaş adlı birine timar olarak tahsis edilmişti. Yani aşiret reisleri kendi aşiretlerinin vergilerini timar olarak tasarruf ediyorlardı. Başka bir deyişle, mevcut durum timar sisteminin bu kendine özgü uygulaması içinde varlığını sürdürmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki bu, Osmanlıların yönetiminin bölgede tesisini sağlayan tek yol idi; çünkü yerli aristokrasinin güçlü aşiret bağları vardı ve her zaman Osmanlı merkeziyetçi yönetiminden kaçma eğilimi içindeydiler. Birçok kez, Kara-

44 Başbakanlık Arşivi, Tapu Defterleri, No: 40, 32, 58, 63, 119, 392; Maliye Defterleri, No: 567.

45 Bu ailelerin bazıları Şikarî'nin Karaman'ın yarı efsanevi tarihinde bulunmaktadır.

man ya da Osmanlı yönetimiyle, hatta Mısır Memlukları ya da İran Şahları gibi yabancı güçlerle ortak çıkarlar etrafında birleşebilmişlerdir. Şah İsmail (1500-1524), Anadolu'da Osmanlılara karşı bu aşiret yapılarını destekleyerek oldukça ciddi bir güç haline gelmiştir. Osmanlılar sonunda Karaman'ın aşiret aristokrasisinin isyancı tutumlarının üstesinden sürgün veya şiddet yoluyla değil, kendi sistemini mevcut koşullara uyarlayarak gelmişti. Zaman Osmanlılardan yana işliyordu. Yerel timar sahiplerinin çocuklarına civar ülkelerde yeni fethedilmiş topraklardan timarlar verilmekteydi. Nihai olarak Kanuni Süleyman'ın ilk yıllarında ilhak edilen Zülkadriye vilayetinde 73 yerli timarlıya karşılık, Karaman'dan 35, İç-il'den 6 timarlı bulunmaktaydı; 41'inin kökeni ise belirtilmemişti.[46] Benzer şekilde, Macaristan'ın fethinden sonra, çok sayıda Sırp ve Bosna kökenli timarlıya burada timar verilmişti. Böylece, yeni kuşaklar yerel bağlarını kaybediyorlar ve yeni tahsislerle Osmanlı'nın geniş timarlılar ordusunun birer neferi haline geliyorlardı. Bu arada, söz konusu asimilasyon sürecinde yerli kurallar ve adetlerin yerlerini giderek Osmanlı hukuku ve vergi sistemine bıraktıkları da eklenmelidir.[47]

Son olarak, Osmanlıların kendi askeri sınıfına yalnızca askeri ya da aristokrat kökenli insanları dahil etmesi prensibinin Osmanlıların gazi kökenleriyle ilintili olduğu düşünülebilir. Gazilerin sınır boylarında din uğruna savaşan askeri bir teşkilat oluşturdukları ve Selçuklu sultanlarının bu teşkilat mensuplarına özel bir statü tanıdığı bilinmektedir. Ayrıca, zamanının en yüksek kutsal şahsiyetince dinsel bakımdan da tasdik edilmekteydiler.[48] Daha önce değ-

46 Tapu Defteri, No: 392.

47 Bkz. Barkan, *Kanunlar*, s. LXII-LXX; İnalcık, "Stefan Duşan'dan", s. 241-242; W. Hinz, "Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15 und 16 Jahrundert", ZDMG, 100/1.

48 Bkz. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 33-51. Wittek Osmanlı hanedanının Gazi kökenini vurgulayan ilk bilim adamıdır; ancak F Köprülü on-

nildiği üzere, Osman Gazi'nin, sonradan vassalleri haline gelecek olan ilk müttefikleri, ister Hıristiyan ister Müslüman olsun, yerel yöneticiler ya da askeri liderlerdi.[49] İlk Osmanlılar, her halükârda, askeri bir geleneğin taşıyıcısı bir grup olarak temayüz etmişlerdi.

Bununla birlikte yerel aristokrasi, Osmanlı tarihinin henüz ilk dönemlerinde bile Osmanlı yönetici sınıfının tek kaynağı değildi. Osmanlı yönetiminin, askeri sınıf mensuplarının timar ve mevkiler elde etmesini sağlayan bir diğer temel prensibi, onların kandaş ilişkilere dayalı bir kast haline gelmesini engellemekteydi. Yukarıda değindiğim gibi, Osmanlı sultanları tamamen kendilerine hasredilmiş bir yönetim sistemi yaratmışlardı. Başkentteki sultanın kapısı ve ordusu hemen tamamen, bazen kendilerine vilayetlerde timar verilen kul kökenli insanlardan oluşmaktaydı; ve sultanın şahsi hizmetçileri çoğu zaman vali olarak atanmaktaydılar. Bu sistemin sultanın mutlak otoritesinin garantisi olduğuna inanılmaktaydı.[50] Defterlerden hareketle,

---

ların Kayı aşiretiyle ilişkisini göstermeye çalışırken (*Belleten*, 28, s. 219-313), Wittek bunu reddetmiştir. Kökenleri hangi aşirete dayanırsa dayansın, Osman'ın ailesinin uçtaki, yani sınır boyundaki bir aşiretten geldiği görülüyor; bu da onların gazi teşkilatına bağlı oldukları ihtimalini dışlamamaktadır. Eski geleneğin, Osman'ın yarı-göçebe yaşamına dair verdiği ayrıntılı hikâyeyi reddetmemizi gerektiren yeterli belgeye sahip değiliz. Aynı şekilde, Paşa-yiğit, Minnetoğlu Mehmed Bey ya da muhtemelen Evrenos Bey gibi, ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda Osmanlı ucundaki aşiret kökenli gazi beyler kısa zamanda uç şehirlerine yerleşmiş ve aşiret bağından kopmuşlardır. Onbeşinci yüzyılda Doğu Anadolu ve İran'da aşiret reisleri güçlü devletler kurmuşlardır.

49 Bkz. "Stefan Duşan'dan...", s. 219-213. Başbakanlık Arşivi'ndeki (Maliye Defterleri, No: 8) 1467 tarihli Sultan-öyüğü defterine göre, Mihal Bey Harmankaya ile ve civarındaki köyleri timar veya mülk olarak tasarruf etmekteydi.

50 Osmanlı İmparatorluğu'nun bu temel kurumunun onaltıncı yüzyıldaki boyutunu, dönemin Venedik kaynaklarını da kullanan A. H. Lybyer layıkıyla vurgulamıştır (bkz. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*). *Gulâm* ya da *kul* sistemi, bu haliyle Osmanlılardan önce Anadolu Selçukluları'nda, Mısır Memlukluları'nda ve daha evvelki İslam devletlerinde mevcuttu. Bu sistemin uygulaması genel olarak şöyleydi:

kuşkusuz çok daha önceleri de mevcut olan bu sistemin izlerini en azından I. Bayezid dönemine (1389-1403) kadar takip edebiliyoruz. *Bey*lerin askeri işlevlerle donatılmış olan kul kökenli kendi kapı halklarının olduğu vilayetlerde de timarlılar arasında *kul* sistemi mevcuttu. Bu beylerin hizmetlileri ve *kul*ları (Farsça *gulam*, Arapça *memlûk*) da timar elde edebiliyorlardı.[51]

Öte yandan, timarlılar bir miktar cebelü, kul ya da nöker beslemek ve eğitmek zorundaydılar. Göreli olarak büyük timar tasarruf eden çok sayıda timarlıdan, ordu için mevkisine ve elindeki timarın büyüklüğüne bağlı olarak sayıları değişen belli miktarda tam donanımlı atlı asker, yani *cebelü* temin etmesi istenirdi.[52] Cebelü gerektiren büyüklükteki timarlardan daha küçük timar tasarruf eden timarlı, elindeki timarın bir bölümü karşılığında bir gulam bulundurmakla mükellefti. Bu durumda gulam basit bir uşak olurdu. Gerçekte, kul ile cebelü arasındaki fark onla-

---

Sultan ya da askeri liderlerce savaşta tutsak alınan ya da satın alınan köleler, Sultan'a ya da efendisine mutlak sadakat içinde hizmetçiler olarak eğitilirlerdi. Hepsi Islamiyeti kabul etmelerine rağmen, kendi efendilerine bağlı kalmışlardır. Osmanlı sultanları, ayrıca kendi Hıristiyan tebaası içinden de aynı amaçla çocuklar devşirmişlerdir. Bu kullar önemli askeri ve idari görevlere getirilmişler ve kendilerinin sadakatinden emin olan efendileriyle yönetici yetki ve sorumluluklarını paylaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle, bunun karşılığında kendileri bizzat efendi konumuna yükselmişlerdir. Ortadoğu'da Moğol istilasından sonra, Moğol *nökörlük* (ya da nökerlik) kurumunun Orta Anadolu'daki eski *gulâm* sistemini etkilediği anlaşılmaktadır. Yapa ailesinin (bkz. yukarıda, s. 448) onaltıncı yüzyılda kendi göçebe nökerleri vardı. Nöker terimi Osmanlılarca 1431 tarihinde Arnavutluk'ta *gulâm* ile eşanlamda kullanılmıştır. Her halükarda kul sistemi yalnızca İslami *velâ* kurumuyla açıklanamaz. Kulların kişisel bağlılığı İslam'ın mevlasından çok Moğolların *nökör*üne daha yakındır.

51 1431 tarihli Arnavutluk defterine göre timar tasarruf eden kulların miktarı diğer timarlılardan fazladır.

52 Kanuni Süleyman Kanunnâmesi'nde *cebelü* ve *gulam*ların sayısı ile onların kullandıkları teçhizat ayrıntılarıyla sıralanmıştır. Bu kanunnâmenin *TOEM*'de Arif Bey tarafından yapılan eleştirel olmayan yayımı birçok atlama ve hatayı içermektedir ve güvenilir değildir.

rın silah ve teçhizatlarından kaynaklanmaktaydı. Bir fırsat doğduğunda her ikisi de timar elde edebilirdi. Her halükârda, basit bir sipahiden Saraydaki bir Paşa'ya kadar her bir timarlı, tıpkı feodal ordulardaki gibi kendi kapı halkına sahipti. Kulların, sultan tarafından timar verilinceye kadar doğrudan kendi efendilerinin kontrolü altında oldukları anlaşılıyor. Evrenos Bey, Turahan Bey, Üsküplü İshak Bey gibi uzak sınır boylarındaki bazı büyük uç-beylerinin ve ardından onların oğullarının yüzlerce kulları vardı; onların vilayetlerindeki timarlılar, imparatorluğun diğer vilayetlerine göre, çok daha büyük ölçüde bu beylere bağımlıydılar.[53] Gerçekte Balkanlar'ın güçlü uç-beyleri bir bakıma bağımsız hareket emekteydiler; bunlar I. Bayezid'in oğulları ve torunları arasında İstanbul'un fethine kadar süren taht mücadelelerinde önemli rol oynamışlardır.[54] Bununla birlikte, bütün timarlar bizzat sultan tarafından verildiği için bu beylerin kendi özel ordularıyla tamamen birer feodal hâkim haline gelmeleri engellenmekteydi. Öte yandan, en kalabalık kula sahip olan sultan aslında beylerin gücünü kontrol edebiliyordu. II. Mehmed devrinde sultanın kulları bütün imparatorlukta kesinlikle egemen konuma geldiler ve eski aristokrat gruplarla birlikte uçlardaki güçlü aileler de etkinliklerini önemli ölçüde kaybettiler. İstanbul'un fethinden önceki durumun aksine, II. Mehmed'in veziriazamlarının çoğunluğunun kul kökenli olduğu da belirtilmelidir. Kısacası, timar sistemi ile aslında onun bir parçası olan kul sistemi sayesinde sultanlar, eski feodal ve aristokrat unsurların imparatorlukta merkezi yönetim aleyhine egemenliklerini kurmalarının önüne geçebilmişlerdir. Bu da zamanla gerçekleştirilmiş ve fethedilmiş topraklardaki farklı unsurların sisteme entegrasyonları bir süreç için-

53 Bir uç eyaleti olan Üsküp'te 1455'te toplam 189 timarlıdan yaklaşık 160'ı İshak Bey'in ve onun oğlu ve halefi beylerbeyi Isa Bey'in eski kullarıydı. Bkz. Inalcık, *Fatih Devri*, s. 149.

54 *Age*, s. 69.

de yavaşça sağlanmıştır; bu ise tek bir mutlak yöneticinin tek elde toplanmış merkeziyetçi yönetimiyle mümkün olmuştur.

4. Yeniden Teşkilatlanmanın Bir Aracı Olarak Sürgün ve Göç

Osmanlılar yeni fethi güvenceye almak amacıyla oldukça ince bir kolonizasyon ve sürgün yöntemi kullanmışlardır. Sorun yaratan ya da yaratması muhtemel olan başıbozuk göçebeler ya da bir köyün, hatta bir şehrin isyancı nüfusu imparatorluğun uzak bir köşesine nakledilirdi. Osmanlı Devleti fethedilmiş topraklara Türk nüfusu iskân etme konusuna da büyük ilgi göstermekteydi.

İlk Osmanlı kroniklerinde Gelibolu yarımadasındaki ilk fetihler şöyle anlatılır: "(Süleyman Paşa babası Orhan Gazi'ye haber gönderdi): *İmdi şöyle malûm olına kim bu tarafda feth olınan hisarlara, vilayetlere ma'mur olmağa ehl-i islâmdan çoğ adam gerek. Anun için kim bu feth olınan hisarlara komağ için ve hem yarar gazi yoldaşlardan gönderünüz. Orhan Gazi dahi bu sözi kabul etti. Karasi vilayetinde göçer Arab evleri gelmiş idi. Anları sürdiler. Rum Eline geçürdiler. Bir nice zaman Gelibolı nevâhisinde sâkin oldılar... Yevmen be yevmen durmadan Karasi vilayetinün halkı gelür oldılar. Gelenleri yurt tutub gazaya meşgul oldılar.*"[55] Aynı şekilde şunları okuyoruz: "*Süleyman Paşa eyidür: 'Bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çıkarun. Evleriyile Karasi Eline iledün kim bunlardan âhırı bize bir fesad değmeye. Ve hem eyle etdiler.*"[56]

Kroniklerde bu türden sürgünlerle ilgili sayısız kayıt mevcuttur. Öyle anlaşılıyor ki, kitle halinde sürgün uygulaması Osmanlıların en başından itibaren vardı.

55 Âşıkpaşazade, Ali neşri, s. 49-50.

56 *Age*, s. 49.

Sonraki dönemlerin belgeleri bu eski kitle sürgünü geleneğini teyit etmekte ve ilginç ayrıntılar sunmaktadır. 13 Cemaziyelevvel 980 (24 Eylül 1572) tarihli bir padişah hükmüne göre, Anadolu, Rum (Sivas), Karaman ve Zulkadriye eyaletlerinden her on aileden birinin yeni fethedilen Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmekteydi.[57] Bu sürgünün gerekçesi olarak ise adanın şenlendirilmesi ve güvenliği zikredilmekteydi. İskân edilecek aileler köylü, sanatkâr vb. gibi toplumun her kesiminden seçilecekti. Bununla birlikte, ilk gönderilecek olanlar yetersiz miktarda ya da verimsiz toprağı olan köylüler, fakir fukara, işsiz güçsüz ve serseriler ile göçebelerdi. Bu insanlar, yanlarındaki eşya ve aletleriyle birlikte defterlere kaydolunacak ve adaya gönderilecekti. Bu sürgünlere, yeni yerlerinde iki yıl süreyle özel vergi muafiyeti uygulanacaktı. Bu insanlar genellikle evlerini barklarını terk etmek istemedikleri için, bu uygulamayı gerçekleştirmekle görevli memurlara işlerini sıkı yapmaları tembih edilmekteydi. Bir süre sonra, hüküm giymiş tefeciler ve suçlular da ceza olarak Kıbrıs'a gönderildiler.

II. Mehmed'in (1451-1481) Sırbistan, Arnavutluk, Mora ve Kefe'den İstanbul'a kitle halinde gerçekleştirdiği sürgünler iyi bilinmektedir. Bu sürgünlerin temel amacı yeni başkenti bayındır kılmaktı. Sürülenlerin büyük bir kısmı savaş esirleriydi ve sultanın köylü köleler (ortakçı kullar) olarak İstanbul'u çevreleyen köylere iskân edilmişlerdi.[58]

Anadolu'nun Müslüman reayasından büyük bir grubun (1025 aile) Hıristiyan bir ülkeye sürgün edilmesinin ilginç bir örneğini Bulgaristan'ın Pravadi kazasında gör-

57 Bkz. Barkan, "Les Deportations comme methode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, I", *İÜİFM*, XV/1-4 (1950), s. 91 [Türkçesi: "Sürgünler", aynı dergi, s. 524-561].

58 Köle köylüler (Ortakçı kullar) hakkında bkz. Barkan "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İÜİFM*, I/3 (1939-40).

mekteyiz. Bu insanlar *sürgün* adı altında özel bir statüyle *sürgün subaşısı* denilen bir görevli idaresinde bağımsız bir idari birim oluşturmuşlardı. Bu sürgünler onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar bu statülerini muhafaza etmişler ve bu tarihte mahalli reaya arasına karışmışlardır. Anadolu'da Trabzon'a onbeşinci yüzyılda zorla iskân edilen bir başka sürgün örneği ise muhtemelen isyancı olan bir grup Arnavut idi. Kısacası, Osmanlıların yeni fethedilen toprakların organizasyonunda kitle halinde sürgünü bir araç olarak kullandıklarını gösteren Osmanlı arşivinden bu örnekler önceki devirlerin kroniklerini teyit etmektedir.

Görüldüğü üzere, yeniden iskân edilen nüfusun statüleri duruma göre değişmekteydi. Osmanlıların fetihlerin ilk yüzyılında sürgüne daha ziyade askeri amaçlarla başvurdukları görülüyor. Bu dönemde Anadolu'da sorun çıkaran bir grup göçebe nüfus Balkanlar'a aktarılmış ve yerleştirildikleri sınır boylarında kendilerine özel askeri bir statü verilmiştir.[59] Onaltıncı yüzyıl başlarına ait defterlerdeki bilgileri kullanan Barkan'ın ortaya koyduğu haritaya göre, *yürük* adı altında askeri bir örgütlenmeye tabi tutulan bu Türk göçerlere, en çok Trakya'da, Rodoplarda ve Balkan dağlarının güney yamaçlarında,[60] Makedonya ve Dobruca'da rastlanmaktaydı; bütün bu bölgeler ondördüncü yüzyılın ikinci yarısında fethedilmişti. Aynı zamanda, Arnavutluk defterine göre, 1415 ile 1430 yılları arasında Anadolu'nun Saruhan, Canik, Kastamonu, Taraklıborlu (Bolu) ve Trakya'da Vize gibi bölgelerinden gönderilen çok sayıda sürgüne Arnavutluk'ta timarlar verilmişti. Bu sürgünler kuşkusuz anılan dönemde Saruhan ve Canik'te yaşanan Şeyh Bedreddin isyanı ile Yörgüç Paşa'nın Canik Türkmenlerine karşı

59 Bkz. "Sultan Süleyman Kanunnamesi", yay. Mehmed Arif, *TOEM*; Barkan, *Kanunlar*, s. 260-269. Köylerde normal reaya olarak yerleştirilen göçebe Türkler için bkz. aşağıda, s. 468 vd.

60 Barkan, "Sürgünler", s. 108, 119 ve harita; Krş. C. Truhelka, "Uber die Balkan-Yürüken", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, I, 89-99.

girişti̇ği mücadele gibi karışıklıklarla ilişkiliydi. "Evrenos Bey ve Turahan Bey'e yoldaşlık eden Anadolulu garip yiğitler"[61] ile Saruhan'da sorun çıkaran[62] göçerlerin başında Üsküp'e göçürülen ve daha sonra buranın uç-beyi olan meşhur Paşayiğit Bey'in adamlarına yeni fethedilmiş topraklarda timarlar verildiği göz önüne alındığında, uçtaki bu sancaklarda savaşçı (akıncı) olarak temayüz eden bu sürgünlere olağanüstü bir cömertlik gösterildiği sonucuna varmaktayız.[63]

Buraya kadar Osmanlıların imparatorluğun örgütlenmesinde sürgünü ne derece yaygın kullandıklarını göstermeye çalıştık. Bu bağlamda Balkanlar'a yönelik gönüllü göçlerden de bahsetmek gerekir. Ö. L. Barkan'ın, onaltıncı yüzyılda Balkan yarımadasında mevcut yerleşik ve göçebe Türk unsurların dağılımını gösteren haritasına göre,[64] Müslümanlar toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturuyordu. Bosna'da İslamlaşmış yerli Slav nüfus ile uç bölgelerdeki Niğbolu, Köstendil, Tırhala, Üsküp, Vidin ve Silistre gibi müstahkem şehirler ve civarında yoğunlaşmış Müslüman topluluklar hariç, hem Trakya'da hem Balkan sıradağlarının güneyinde kalan bölgede Müslüman Türkler büyük çoğunluğu oluşturmaktaydılar. Bunlar yoğun olarak yarımadada, biri Trakya ve Makedonya üzerinden Adriyatik'e, diğeri ise Meriç ve Tunca vadileri üzerinden Tuna'ya uzanan iki büyük tarihsel yol boyunca yerleşmişlerdir. *Yürük*ler daha ziyade bu bölgenin dağlık kısımlarında yerleşmişlerdir. Onbeşinci yüzyıl defterlerinin sunduğu malzemenin ortaya koyduğu kadarıyla, bu manzaranın bu yüzyılın daha ilk yarısında şekillendiğini ileri sürebiliriz. Köy isimleri

61 Bkz. Inalcık, "Stefan Duşan'dan...", s. 215. Alıntı Tırhala (Teselya) defterinden yapılmıştır.

62 Bkz. Barkan, "Sürgünler", s. 112.

63 Timar sisteminde, savaşta üstün yararlığı görülen herkese timar verilebilirdi.

64 Bkz. Barkan, *age*, s. 123, dipnot 2.

yerleşmelerin niteliğini bir dereceye kadar ortaya koymaktadır. Meriç vadisindeki bazı köy isimleri kökenlerine göre şu şekilde tasnif edilebilmektedir: 1) Adını Kayı, Salurlu, Türkmen, Akçakoyunlu gibi göçebe Türkmen gruplarından alan köyler. 2) Saruhanlu, Menteşelü, Simavlu, Hamidlü, Efluganlu gibi Anadolu'nun bir bölgesiyle ilişkili köy isimleri. Bu köylerdeki nüfusun büyük bir kısmı da muhtemelen göçebe kökenliydi; çünkü belli bölgelerin göçebe grupları genellikle bu şekilde anılırlardı. 3) Meriç vadisi ile Trakya'daki köylerin büyük bir kısmı isimlerini, Davut Bey (Davut-beylü köyü), Turahan Bey (Turahanlu köyü) ya da Mezid Bey gibi tanınmış şahsiyetlerden almaktaydılar. 4) Diğer birçok köy ise adını Doğancı, Turnacı, Çavuş, Damgacı, Müderris, Kadı, Sekban vb. gibi resmi unvanlardan almaktadır. Bu köyler muhtemelen söz konusu unvanları taşıyan görevlilerce timar olarak tasarruf edilmekteydi. 5) Bazı köyler Karaca Resul, Hacı Timurhan, İbrahim Danişmend, Saru Ömer gibi isimler taşımaktaydı. İsimlerini ilk kurucularından ya da sakinlerinden alan bu grup köyler çoğunluğu oluşturmaktaydı. 6) Birçok köy bir *zaviye* ya da vakıf etrafında teşekkül etmişti. Bu kurumlar bir kısım mali muafiyetlerden yararlanmakta, bu ise onların yakınında köylerin kurulmasını teşvik etmekteydi. Barkan, önemli bir çalışmasında,[65] bu türden yüzlerce köyden bahsetmiş ve onların niteliğini tespit etmeye çalışmıştır. 7) Nihayet, doğa koşullarına ya da ekonomik işlevlere atfen verilmiş Türkçe isimler taşıyan çok sayıda köy bulmaktayız. Örneğin Kayacık, Ada, Hisarlu, Yaycılar, Bazarlu, Çömlekçi, Gemici, Eskice-bazar, Balcı vb. gibi. 8) Onbeşinci yüzyıl defterleri, İpsala, Dimetoka, Gümülcine, Yanbolu gibi kazalarda Mavri, Makri, Karli, Anahorya, Karbuna, Ostroviça gibi Hıristiyan isimler taşıyan az sayıda köy kaydetmekteydi.

65 Bkz. "Kolonizatör Türk Dervişleri".

Burada söz konusu Türk köylerin oluşma süreçlerini açıklamaya kalkmayacağız. Bununla birlikte, Anadolu'dan gelen Türklerin yeni yurtlarında ayrı köyler kurduklarını ve yerli Hıristiyan nüfus ile genellikle karışmadıklarını belirtmek gerekir. Kasaba ve köylerde yerleşik insanların isimlerini veren onbeşinci yüzyıl tahrirlerine göre, söz konusu yeni köylerin sakinlerinin tamamı Müslümandı. Hatta Gelibolu, Edirne, Üsküp, Tırhala, Serez gibi yeni gelen Türklerle oldukça büyüyen şehirlerde Hıristiyanlar kendi ayrı mahallelerinde yaşamaktaydılar.[66] Hıristiyan köyler ya da bölgelerde karşımıza çıkan az sayıdaki Müslüman, muhtemelen din değiştirmiş yerlilerdi. Ayrıca, Balkanlar'da nüfusunun tamamı Türk olan, örneğin Teselya'daki Yenişehir gibi, yeni kurulmuş şehirler de vardı.

Bu yerleşme düzeni bizlere, bu bölgelerin Müslüman nüfusunun din değiştirmiş yerlilerden ziyade Anadolu'dan gelen Türk göçmenlerden oluştuğunu düşündürtmektedir. Ondördüncü yüzyıl civarında Batı Anadolu'da, diğer yerlerle karşılaştırıldığında muhtemelen aşırı nüfus vardı ve Batı'nın zengin toprakları İlhanlı egemenliğinin çöküşünden sonra anarşinin hüküm sürdüğü Asya hinterlandından göçmen çekmekteydi.[67] Yaklaşık 1270 ile 1330 arasında gazi beyliklerce fethedilen Batı Anadolu'da[68] ondördüncü yüzyılda büyük çoğunluğu Türklerin oluşturduğunu 1455

66 1455 tarihli Üsküp defterine göre (Başbakanlık Arşivi, Maliye Defterleri, No: 12) şehirde 8 Hıristiyan, 22 Müslüman mahallesi vardı.

67 Bkz. Köprülü, *Les Origines*, s. 33-78; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946.

68 Osmanlıların sonuncusu olduğu Batı Anadolu'daki bu gazi devletlerini P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesche* ve *The Rise of the Ottoman Empire* adlı çalışmalarında mahir bir şekilde değerlendirmiştir. F. Köprülü çeşitli çalışmalarında Türk hinterlandındaki birçok iç faktörün rolünü aydınlatmıştır (bu çalışmaların bir özeti için bkz. Köprülü, *Origines*). Her iki yazar da Selçuk-Bizans sınır boylarındaki göç ve aşırı nüfusu Batı Anadolu'nun Türklerce istilasının temel nedenlerinden biri olarak vurgulamışlardır. Çağdaş bir başka yazar, Gregoras da (I, s. 137) aynı noktaya dikkat çekmiştir.

tarihli Osmanlı defteri de teyit etmektedir.[69] (Batı Anadolu'nun Türkleşmesinin de ondördüncü yüzyılda Balkanlar'dakine benzer bir süreç takip ettiği ve bir kitlesel İslamlaşmadan ziyade büyük ölçekli Türk yerleşmelerinin sonucu gerçekleştiği anlaşılmaktadır). Bu hareketin Osmanlı fetihlerinin ardından Trakya'ya da yayıldığı artık genel kabul görmektedir. Bu görüşü bir dereceye kadar sürgünlerle ilgili bahsettiğim kayıtlar da desteklemektedir. Ama Trakya ve Meriç vadisindeki yoğun Türk yerleşmesini yalnızca kitlesel sürgünlerle değil, ancak Anadolu'dan gerçekleşen kendiliğinden göçlerle açıklamak mümkündür. En eski Osmanlı geleneği 1402'de Timur'un Anadolu'yu istilasının Balkanlar'a yeni bir göç dalgasına yol açtığını kaydetmektedir.[70] Burada açıkça, "Bunun üzerine, Anadolu'nun (yerleşik nüfusundan) ve Arap, Kürt ve göçebe Türkmenlerden çok sayıda insan Rumeli'ne aktı... Rumeli'nin (Müslüman) nüfusunun esasen Anadolu'dan geldiği doğrudur" denmektedir.

Osmanlılar, fetihlerin ilk yıllarında Anadolu'dan ve İslam dünyasının diğer kısımlarından her gün artan sayıda gelmekte olan insanların Balkanlar'a gönüllü göçünü kesinlikle teşvik etmiştir. Fazla nüfusu yerleştirme zorunluluğunun yanı sıra askeri ve mali mülahazalar da bir iskân politikasını zorunlu kılmıştır.[71] Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin ordusunun büyük bir kısmının sırasıyla *azab* ve *yaya* adı altında şehirler ve köylerdeki Türkler arasından

69 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Defteri, No: 1 (Aydın).

70 *Tevârih-i Âl-i Osman*, Giese neşri, metin, s. 45-46; diğer bir nüsha için bkz. Ertaylan neşri, s. 70.

71 Osmanlı yönetimi ekili toprakların yaygınlaştırılması ve devlet gelirlerinin artırılması için yeni köylerin kurulması ve dolayısıyla yeni timarların yaratılabilmesiyle birinci derecede ilgiliydi (bkz. İnalcık, "Stefan Duşan'dan...", s. 239, dipnot 121). Tahrir emininin temel görevi bu tür yeni gelir kaynaklarını (*ifrazât* ve *şenletme*) ortaya çıkarmak ya da yaratmaktı. II. Mehmed ve Kanuni Süleyman'ın eminleri, eyaletlerdeki timarlı ordusunun dikkate değer ölçüde büyümesi sonucunu doğuran bu tür ilave gelir yaratma konusunda özellikle etkindiler.

devşirilen askerlerden oluştuğu bu ilk dönemde, Türk nüfusun askeri önemi üzerinde özellikle durulmalıdır. Bu Türk askerleri onaltıncı yüzyıla kadar Osmanlı ordusunda önemli rol oynamaya devam ettiler. Osmanlı arşiv belgeleri, yaya askeri teşkilatının yoğun olarak yalnızca Osmanlıların ondördüncü yüzyılda egemenliği altına aldığı bölgelerde kurulmuş olduğunu göstermektedir; bu bağlamda en önemli bölgenin Doğu Trakya ile Meriç vadisi olduğu ve bu Türk *yaya*ların komutanının buradaki Çirmen'e atandığı görülmektedir.[72]

Türk kitlelerinin Balkanlar'a yönelik bu kendiliğinden göçünün onbeşinci yüzyılın ortalarına doğru şiddetini kaybedip Rodop ve Balkan dağ silsilelerinin ötesindeki Türk yerleşmesinin bu uç bölgesinin bazı askeri merkezlerinde odaklaştığı ve bunların çoğunluğunu devletçe sürgün edilenlerin oluşturduğunu da bu arada belirtmek gerekir.

72 Bkz. Inalcık, *Arvanid Defteri*, s. VI.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devşirme-Kul Sistemi

Yeniçerilerin Kökeni*

J. A. B. Palmer

Hammer'in Yeniçerilerin kökeni hakkındaki anlattıkları, daha sonraki yazarlar tarafından, 1820'lerden 1920'lere kadar kabul edilip izlenmiştir.[1] Daha sonra bu anlatımın egemenliği, özellikle F. Giese'nin 1924'te yayımladığı ve içinde Âşıkpaşazade'nin Tevârih[-i Âl-i Osman']ından,** Yeniçerilerin kökeniyle ilgili alıntılar verdiği makalesiyle sarsılmaya başladı.[2] Giese gözden geçirilmiş anlatımını sadece bu alıntılara dayandırmıştı: Kendisi o sırada zaten (birazdan üzerinde durulacak olan) Anonim Tevârih'in bir metnini yayına hazırlıyordu ve ardından Âşıkpaşazade'nin

* Orijinali: "The Origin of the Janissaries", *Bulletin of the John Rylands Library*, 35/2 (1952-3), 448-481. Çeviri: Mehmet Öz.

1 Josef von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 2te Ausgabe, Pesth. (i), 1834, 92-100, 148-9.

** Metindeki *chronicle* kelimesini *Tevarih[-i Âl-i Osman]* biçiminde çevirdik, zira burada kastedilenler bu adı taşıyan eserlerdir (ç.n.).

2 *F. Giese*, Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches. *Deutsche morgenländische Gesellschaft: Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, ii (1924), 246-71.

metnini de yeniden hazırlayacaktı; öte yandan birkaç yıl sonra Babinger Oruç'un *Tevârih*'inin bir metnini bulup yayımlayacaktı. Giese'nin makalesinin kesin sonuçlara varamamasının bir sebebi, bu öteki metinlerin o sıralarda aynı derecede elde bulunamayışıdır. Bu konu üzerinde daha sonra da tartışmalar oldu ve konu hakkında en son yazan kişiler olan Profesör H. A. R. Gibb ve Bay H. Bowen yeniçerilerin kökeninin hâlâ belirsiz olduğunu ilan ediyorlar.[3]

Kaynakların yeniden incelenmesi, onların uygun sırayla ele alınması ve birbirleriyle ilişkilerini dikkate almak suretiyle bu belirsizliğin ortadan kaldırılabileceğine inanıyorum. En erken kaynaklar, onbeşinci yüzyılda derlenen ama ondördüncü yüzyıl materyalinden oluşan üç Türkçe kroniktir. Bunlardan birisi ile diğer ikisi arasında, bizim konumuzla ilgili kısımlarda bazı ufak tefek çelişkiler vardır, ama bunlar açıklanabilir ve bu üç kronik birlikte bize meselenin açık ve kendi içinde tutarlı bir izahını verir -ki bu anlatımı ben *Tevârih Yazarlarının Anlatısı** olarak adlandırıyorum. Şimdiye dek pek çok yazarın da fark ettiği üzere Tevârih Anlatısı *devşirme*'ye, yani Hıristiyan çocukların toplanmasına hiçbir atıfta bulunmaz ve artık bunun, kurumun ilk şeklinin bir özelliği olmadığı genellikle kabul edilmektedir. Bir sonraki kaynak dizimiz onbeşinci yüzyıl ortalarına ait iki Latin yazardan oluşmaktadır: Devşirme uygulamasının başlangıç tarihini tespit eden Fransisken Birader Bartholomaeus de Jano ve Macaristanlı Dominiken Birader Georgius. Ayrıca, onaltıncı yüzyılın ilk on yılında, İdris-i Bitlisî'nin kaleme aldığı *Heşt-Bihişt*'de bulunan ve aynı yüzyılın sonlarında iki önemli Osmanlı tarihçisi olan Saadeddin ve Âli tarafından benimsenen, anlatımı da dikkate almak zorundayız. İdris versiyonu olarak adlandıracağım bu anlatım karışıklığın temel sebebidir, çünkü gerçek-

3 H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, 1950, s. 58.

* İtalikler benim. İngilizce "the Chroniclers' Narrative" ifadesini çoğunlukla Tevârih Anlatısı veya Kronik Anlatısı olarak çevirdim (ç.n.).

ten de Tevârih Anlatısı'na dayanmakla birlikte, bu malzemeye, daha sonraki yazarları yanlış yönlendiren bazı yeniden düzenlemeler katmıştır. Karışıklık onaltıncı yüzyıl ve sonrasında, oldukça efsanevi nitelikli kimi hikâyelerin dolaşımıyla daha da arttı. Bektaşi dervişlerinin pîri ya da onlara ismini veren Hacı Bektaş'ın Yeniçerilerin kökeni ile bağlantısına dair olan bu hikâyeleri, Bektaşi Efsaneleri olarak adlandıracağım. Onyedinci yüzyıl sonu itibariyle, çeviriler ya da sözlü nakil yoluyla, Avrupa'daki bilginlerin önünde Tevârih Anlatısı, İdris versiyonu ve Bektaşi efsaneleri vardı; bu üç kaynağın eleştirel olmayan bir biçimde karıştırılması, onyedinci ve onsekizinci yüzyıl Avrupalı bilim adamlarının, hatta Tevârih Anlatısı yerine temelde İdris versiyonunu kabul eden (ve haleflerine empoze eden) d'Ohsson ve von Hammer'in yazdıklarında karmaşa ve belirsizliğe yol açtı.

Şimdi kaynaklar ve bunların birbirleriyle ilişkileri hakkındaki bu özet anlatımı ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya ve doğrulamaya çalışacağım; bu yolla (kayıtlarına sahip olduğum ölçüde) Yeniçerilerin kökeni hakkında hangilerinin gerçek olgular olduğunu göstermeyi ümit etmekteyim.

1. Tevârih Anlatısı: (a) Beyaz Börkler

Burada ele alınacak üç kronik var: a) Oruç'un *Tevârih*'i, b) *Târih-i Âl-i Osman* başlıklı Anonim Tevârih ve c) Âşıkpaşazade'nin *Tevârih*'i. Âşıkpaşazade'de, I. Bayezid'e kadar olan hikâyesini Orhan'ın imamı olan İshak adlı birinin oğlu Yahşi Fakih'in eserinden aldığına dair bir ifade vardır. Üç kroniğimiz de birbiriyle uyumludur ve aynı kaynağa, yani Yahşi'ye dayanmış görünüyorlar. Yahşi, Âşıkpaşazade'nin kendisiyle şahsen temas ettiği 1413'te hayatta idi. Dolayısıyla, Yahşi en geç I. Murad'ın hükümdarlığının baş-

larında (1359) doğmuş olmalıdır ve babası da Orhan döneminde mevki sahibi bir kişiydi. Sonuç olarak, kroniklerimizin Yahşi'den aldıkları, yani Yeniçerilerin kökenlerine dair anlatımları da dahil 1420 civarına kadar olan kısımlar, kendi yaşadığı döneme veya babasının yaşadığı döneme denk düşen olaylar hakkında Yahşi tarafından onbeşinci yüzyıl başında kaydedilen rivayetlerden oluşmaktadır.[4]

Oruç Tarihi'nin şimdiye dek birisi Oxford'da, diğeri de Cambridge'te olmak üzere iki yazması tespit edilmiştir; bunlardan ikincisi hiç kuşkusuz birincisinin sunduğu daha tam metnin kısaltılmış bir biçimidir.[5] Anonim Tevârih'in pek çok nüshası günümüze kadar gelmiştir ve bunlar, onlara ilavelerde bulunan farklı yazarlar tarafından birbirinden çok farklı tarihlere kadar getirilmişlerdir; asli şekliyle Oruç ile çok yakından ilişkili gibi görünmekte ve fakat daha fazla ek malzeme içermektedir; onaltıncı yüzyıl ortalarında bir Türk yazar tarafından daha kısa bir biçimiyle yeniden düzenlenip yazılmıştır.[6]

---

4 Bu kronikler, şimdi yayımlayanların girişleri ile ve birisi de çeviri olarak basılı halde bulunmaktadır:
Oruç. Franz Babinger. *Die frühosmanische Jahrbücher des Urudsch usw.* Hannover, 1925.
Anonim Tevârih. Friedrich Giese, *Die altosmanische anonyme Chroniken*, Teil I, Text und Variantenverzeichnis, Breslau, 1922; Teil II, Übersetzung in *Abh. Für die Kunde des Morgenlandes*, Bd. XVII, nr. 1, Leipzig, 1925; Tiel III, Einleitung in *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, Bd. i, Viyana, 1922.
Âşıkpaşazade. Die altosmanische Chronik des Aşikpaşazade, Friedrich Giese, Leipzig, 1929.
Atıflar bu basımlara yapılacaktır. Bu yazarlar ve eserleri (Yahşi Fakih dahil) hakkında daha fazla biyografik ve bibliyografik bilgi için bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen*, Leipzig, 1927, s. 10, 23, 35 vd., 39 vd., 73 vd.

5 Oxford yazması Hicri 872'de sona erer, Cambridge yazması ise H. 899'a kadar devam eder; ama ortak kısımlarına bakıldığında ikincisi ilkinden çok daha kısadır ve kısaltmanın etkilerini pek çok pasajda fark etmek mümkündür.

6 Oruç neşrinin girişinde Babinger, büyük bir ihtimalle Giese'nin Anonim Tevârih yayınını hazırlarken kullandığı yazmalardan bazılarının gerçekte

Âşıkpaşazade, araya bölüm başlıkları ve notlar koymak, en sonda biyografik açıklamalar eklemek ve daha az ilkel ve sade bir dil kullanmak suretiyle öteki iki kronikten belirgin bir biçimde çok daha edebi ve yapaydır. Şu anda elimizde mevcut biçimleriyle Oruç'un 1460-70, diğer ikisinin de 1490 civarına ait bulunduğu düşünülmektedir.

Bizim ilgileneceğimiz pasajlara gelince, Oruç'un Oxford yazması Cambridge yazmasına tercih edilecektir; öte yandan Anonim Tevârih Oruç ile o denli uyum içindedir ki, her ikisinin metnini ortaya koymak yer kaybı olurdu. Dolayısıyla, Oruç (Oxford Yazması) ve Âşıkpaşazade'nin ilgili pasajlarının tercümesini vermeyi öneriyorum; ikincisi Giese'nin makalesinde mevcuttur, ama gerçekten de çok önemli olan ve mutlaka Âşıkpaşazade ile karşılaştırılması gerekeni, Anonim Tevârih'çe desteklenen Oruç'un anlatısıdır. Burada iki pasaj değerlendirilecetir.[7]

İlk pasaj Orhan'ın hükümdarlığı dönemine aittir:

Oruç'un metinleri olduğunu tahmin etmektedir. Aşağıdaki bilgi de kayda değerdir. Oruç, Osman'ın hükümdarlığının sonunda onun on dokuz yıl hüküm sürdüğünü ve hayatının kalan kısmında beyliği Orhan'a devrettiğini söylerken, Anonim Tevârih sadece Osman'ın on dokuz yıl hüküm sürdüğünü söyler ve başka bir şey söylemez. Tabii ki kendilerinin daha önce verdikleri tarihlere göre dahi her ikisi de yanlıştır. Bir müstensih *otuz dokuz* ile *on dokuzu* karıştırmıştır, ki bu Arap yazısında kolayca olabilir. Bundan anlaşılıyor ki, bu hatanın yapıldığı ortak bir selef, hem bizim Oxford Oruç yazmamızın hem de Giese'nin burada takip ettiği Anonim Tevârih yazması veya yazmaların temelini teşkil etmektedir: Üstelik, Oruç metnimizin daha geç ve işgüzar bir müstensihi tarihlerdeki uyumsuzluğu telif etmek için beceriksiz ve yanlış bir açıklama eklemiştir.

7 Kroniklerin, yazım tarihleri gibi, aralarındaki ilişkilerin bu kısa değerlendirmesi de, önceki notlarda görüldüğü gibi, benim gözlemlerime ilaveten bunları yayımlayanların girişlerine dayanmaktadır.

Oruç (Oxford Yazması)[8]

[Orhan'ın] Kardeşi Ali Paşa dahi Beğliği bırakıp Orhan'a verdi.[9] Kendi de meşayih yolunu tutup derviş oldu. Bir gün Ali Paşa kardeşi Orhan'a dedi ki: "Ey kardeş! Elhamdülillah, askerin çoğaldı. İslam ordusu kuvvet buldu. Muhammed dini yücelip günden güne büyüdü. İmdi sen dahi âlemde bir türe koy ki onunla cihanda anılasın." Orhan Gazi: "Ey kardeş! Sen ne dersen öyle olsun" dedi. Ali Paşa dedi ki: "Ey kardeş! Bütün askerin kızıl börk giysin. Sen ak börk giy. Sana ait kullar da ak börk giysinler. Bu da âlemde bir nişan olsun." Orhan Gazi bu sözü kabul edip adam gönderdi. Amasya'daki Horasanlı Hacı Bektaş'tan izin alıp ak börk getirtti. Önce kendi giydi. Ondan sonra kendisine ait kullar ak börk giydiler. Ak börk giymek o zamandan kaldı. O zamanda padişahlar ve beğler kardeşleriyle danışırlardı. Birbirlerine saygı gösterip birbirlerini öldürmezlerdi. Tâ Yıldırım Han zamanına gelinceye kadar böyle idi. Sonra kardeş kardeşi öldürmek Yıldırım Han zamanında oldu. Anadolu'da Yaya yazmak Orhan Gazi zamanında oldu.

Âşıkpaşazade

Orhan Gazi'ye Kardaşı Alâaddin Paşa[10] eyidür: "Hanum! Elhamdülillah kim seni padişah gördüm. İmdi senün dahı birlevük leşkerün yevmen feyevmen ziyâde olsa gerekdür. İmdi senün askeründe bir nişan ko kim gayrı askerde olmasun" dedi. Orhan Gazi eyidür: "Kardaş! Her ne kim sen eyidürsün, ben anı kabul ederin" dedi. Ol eyitdi: "İmdi etrafdağı beğlerün börkleri kızıldı. Senün ağ olsun" dedi. Orhan Gazi emr etdi. Bilecükde ak börk işlediler. Orhan Gazi geydi. Ve cemi' tevâbii bile ak börk geydiler. Andan Orhan Gazi leşkerin ziyâde etmek diledi ki ol vilâyetde ola. Kardaşı eyidür: "Anı kadılara danış" der. Ve ol zamanda Çandarlu Karaca Halil, Bilecük kadısı olmış idi. Kadılığı ana Osman Ga-

8 Babinger'in Oruç neşri, s. 15 [Buradaki çeviri N. Atsız'ın sadeleştirdiği metinden alındı: *Oruç Beg Tarihi*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 34]; sonraki pasaj Giese'nin Âşıkpaşazade neşrinin 37. sayfasında [buradaki çeviri N. Atsız neşrinden alındı: *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1949, s. 117-8].

9 Oxford yazmasında *Beglerbeglik*, Cambridge yazmasında *beglik*. Osmanlı yöneticisinin [beyinin] görevini ifade etmek için kullanılan ikincisi doğrudur. Oxford yazması, yine, eskimiş bir ifadeyi daha sonra mevcut olan bir göreve (Beylerbey) çevirmek üzere uygun olmayan bir biçimde düzeltilmiştir.

10 Genellikle böyle adlandırılır, ama Oruç onu Ali olarak adlandırır; fakat bu son isim gerçek adı Alaeddin olan bir kişi için kullanılabilir.

zi vermiş idi (...) Ve hem Ede Balınun dahı kavmıyidi. Ona dahı danışdı. Eyidür: "Elden yaya çıkar" dedi. Ol vakıt adamlarun çoğı kadıya rişvet iletdi kim beni yaya yazdurun deyü. Ve hem anlara da ak börk geydürdiler.

Bu pasajlar üzerinde ayrıntılı şekilde yorum yapmadan önce, Osmanlı askeri kuvvetlerinin, özellikle kroniklerimizde yansıtıldığı biçimiyle, o zamanki genel durumunu hatırlamak yararlı olacaktır. Küçük Asya'daki Hıristiyan ve Türk hâkimiyeti altındaki toprakların sınırları boyunca yaşanan sürekli savaş hali, bir uç akıncıları ve karşı-akıncılar meselesiydi. Laskaridis hanedanı döneminde bu akınlar Frigya'da, Türk tarafında tam anlamıyla Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan topraklardaki Türklerle aralarında belli bir farklılık kaydedilen ve bazen Uç Türkmenleri olarak tanımlanan halk tarafından yürütülmüştür.[11] Yüz yıl sonra Mysia [Sakarya] ve Bitinya'daki benzer bir uç bölgesi Osmanlı akınlarına sahne olduğunda, kuşkusuz bir biçimde Uç Türkmenlerine tekabül eden Osmanlı savaşçılarının ana kitlesi, kroniklerde gaziler[12] tabiri ile tanımlanmıştır. Bu, tabii ki kabaca 'din yolunda savaşanlar' anlamına gelen, genel bir öneme sahip bir terimdir. Şimdi, daha çok bu terimin özel bir anlamı olduğu ve tam da erken Osmanlı döneminde bir örgüte sahip askeri nitelikli üyeleri ahi olarak bilinen ve loncaya benzeyen bir başka teşkilattan destek alan savaşçılar birliğini gösterdiği iddia edilmektedir. Bu teoriyi destekleyecek yeterli kanıtın olup olmadığı bizim önümüzdeki sorunlar bakımından önemli değildir; yeniçerilerin kökenine dair Tevârih anlatısı, hiçbir şekilde, kroniklerdeki gazi terimine atfedilen anlamın etkisinde kalmamıştır.[13] Akınların sonucunda topraklarına sınırdaş böl-

11 Krş. P. Wittek, *Das Fürstentüm Mentesche*, s. 1-5 ve Alice Gardiner, *The Lascarids of Nicaea*, s. 223 (Mihael Paleologos'un Türkmenlerce ele geçirilişi hakkında).

12 Kronik metinlerinin pek çok yerinde bulunmaktadır.

13 Yukarıda anılan Giese'nin makalesi ve Gibb ve Bowen'ın eseri hariç, gaziler

geler Hıristiyanlardan koparılıp Osmanlı egemenliğine geçtiğinde, bu topraklar hemen Osmanlı savaşçıları, muhtemelen belli başlı gazi kahramanlar ve önderler arasında, timar olarak bilinen ve feodal nitelikler taşıyan bir mülkiyet veya tasarruf biçiminde taksim edilmeye başlandı. Kronikler açıkça hem Osman ve hem de Orhan döneminde timar biçimindeki taksimat olgusundan bahseder.[14] Dolayısıyla, yukarıdaki parçada anlatılan olay zamanında, Osmanlı askeri güçleri, o zamanki kullanımıyla Osmanlı beyinin kumandası altında bir tür birlik içinde hareket eden ve genel olarak gaziler şeklinde anılan bir savaşçı örgütten oluşmaktaydı. Ancak öyle görünüyor ki bunlar belli bölgeleri fetheden şöhretli kahramanların söz konusu olduğu durumlarda epeyce bağımsız bir konumdaydılar. Boyun eğdirilen topraklar, timar sahipleri (kroniklerde *timar-erleri*, sonraları *timarlı-sipahiler*) ve maiyetlerinden oluşan feodal bir asker topluluğunun başlangıcını oluşturan bir esasa göre buraları fethedenler arasında bölüşülmüş veya sahiplenilmiştir.

Burada üzerinde durulan pasaj, bize askeri örgütün diğer iki unsurunu da gösterir: 1) Beye bağlı köleler ve 2) yayalar. Bu pasaj, Orhan döneminde, kroniklerde görüldüğü üzere bu dönem hakkındaki anlatının başlarında; fakat tarih vermeden anılan İzmit'in ele geçirilmesini izleyen bir zamanda geçmektedir; Orhan'ın hükümdarlığı 1327'de başladı,* fakat öbür kaynaklarda İzmit'in alınışının 1338 civarında gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla biz

ve ahiler sorunu hakkında bkz. özellikle, P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 1938. Wittek'in bu eserinden önce bir makale daha vardır: Langer ve Blake, "The Rise of the Ottoman Turks and its Historical Background", *American Historical Review*, c. XXXVII, s. 468 vd.; bu yazarlar, değerli rivayetler -ki bunlar arasında muhakkak ki Yeniçerilerin kökeni hakkındaki anlatıları da sayılabilir- içerdiklerini kabul etmekle birlikte, tarih kaynakları olarak kroniklerin değerini küçümserler.

14 Oruç, s. 12, 15; Anonim Tevârih, s. 7, 14; Âşıkpaşazade, s. 22.

* Bu tarih 1324 olarak düzeltilmelidir. Yayımlayanın notu.

ancak bu olayın 1340 öncesine yerleştirilmesi gerektiği sonucuna varabiliriz.

Bu tarihte Osmanlı beyinin savaşçı bir bağımlı köleler birliğine sahip bulunduğunu görmekteyiz. Bu konuda herhangi bir şüpheye gerek yoktur; ayrıca, böyle bir örgütün kökenini, Osmanlı zihniyeti veya özellikleri ya da daha başka olağanüstü bir açıklamak da gerekmez. Anlaşılan bu teşkilat, o zaman Müslüman hükümdarlar arasında yaygın olduğu üzere, askeri görevleri olan bir köle muhafız gücü veya kapıkulu idi. Bu Memlûk kurumunun bir Arap halife tarafından icat edilişinden beri dört yüz yıl kadar geçmişti ve çağdaş Müslüman devletlerin en büyüklerinden birisi olan Mısır Memlûkları buna dayanılarak kurulmuştu. Osmanlı beyi gibi yükselen bir Müslüman lider için büyük bir şahsi maiyet [hassa kuvveti] edinmek işin doğasına uygundu. Bu durumda asker sağlanmasında kaynağın, savaşta ele geçirme mi, yoksa özellikle Kırım'dan İskenderiye'ye giden yük gemileriyle Boğazlardan geçen Cenevizli tüccarlardan satın alma mı olduğu açık değildir; ancak bu husus bizim amacımız bakımından önemsizdir.

Pasajımızda geçen olay, bu silahlı kuvvet için ayırt edici bir başlığın ortaya çıkışıyla ilgilidir. Bu başlık beyaz bir kep, Türkçede *ak börk*'tür ve bunun, Latin yazarların *mitra* ya da *pileus* dedikleri, Yeniçerilerin daha sonra giydikleri başlık olduğu hususunda şüphe yoktur. Bu, beyaz keçeden koni biçiminde, başın alın kısmının birkaç santim üzerinde duracak kadar sıkı, fakat uzun olduğu için üst kısmı bükülüp enseden aşağıya doğru düşen bir başlıktır. Bunun şekli, Gentile Bellini'nin 1480-81'de yaptığı ve şimdi British Museum'da bulunan çizimde çok güzel kaydedilmiştir (arka sayfadaki resim).

Söz konusu başlığın benimsenmesine ilişkin iki ayrıntıda Oruç ve Âşıkpaşazade'nin birbirinden ayrıldığı fark edilmektedir; bunlar, başlığın Beyliğin köle askerlerini diğer Osmanlı kuvvetlerinden mi (Oruç) yoksa komşu beylerin kuvvetlerinden mi (Âşıkpaşazade) ayırdığı ve başlığın kullanımıyla ilgili kutsamanın bir derviş şeyhten alınıp (Oruç) alınmadığı (Âşıkpaşazade) konularıdır. Her iki konuda da Giese Âşıkpaşazade'yi takip etmiş ve öteki yazarlar bu görüşü tekrarlamıştır. Ne var ki 1924'te Giese'nin önünde Oruç metni yoktu ve aşağıdaki hususlar her iki ayrıntıda da Oruç'un anlatımının tercih edilmesi için sağlam sebepler olarak görünüyor.[15]

15 Giese, genellikle Oruç ile uyuşan ve farklılığın kapı köleleri ve öteki Osmanlı askerleri arasında olduğunu söyleyen Anonim Tevârih çevirisinin bir dipnotunda (s. 22) başlığın amacı konusunda Âşıkpaşazade'yi (komşu beylerin kuvvetlerinden ayırt etme) tercih edişini ifade eder. Giese, Anonim Tevârih'den bir cümlenin düştüğünü varsayar, fakat o hâlâ Oruç metninin keşfinden önce yazmaktaydı ve bu metnin Âşıkpaşazade'ye karşı Anonim Tevârih ile uyuştuğunu bilseydi, hiç şüphesiz görüşünü yeniden gözden geçirirdi.

İlk olarak, beyaz börkün ortaya koyması beklenilen ayırım hususunda, Oruç'un anlatımı *difficilior lectio* olarak tercih edilmelidir. Şayet başlangıçtaki ayırım, Âşıkpaşazade'nin dediği gibi, Osmanlı askerleri ile öteki beylerin askerleri arasında idiyse, bunun belli bir zaman sonra Oruç'un metninde nasıl olup da köle-askerler ile diğer Osmanlı askerleri arasında bir ayırıma dönüştüğünü tahayyül etmek çok zordur; ancak, eğer Oruç'un ayırımı doğru ise, Âşıkpaşazade'nin onu kendi zihniyetine ve zamanına uygun olarak, Osmanlı ve Osmanlı-dışı kuvvetler arasındaki daha âşikâr bir ayırıma dönüştürerek yeniden düzenlemiş olabileceğini varsaymak o kadar zor değildir. Üstelik, eğer Âşıkpaşazade bu ayırımda haklı ise, son cümlesinde yayalar hakkında söyledikleri gereksizdir. Eğer bütün Osmanlı kuvvetleri beyaz börk giymiş iseler, yayaların da bunu giydiğinden bahsetmek gerekmezdi. Yayaların başlığına yapılan bu atfın maksadı, onları köle-askerlerle eş tutmak ve onların Bey ile özel bağlantısını vurgulamak olmalıdır; böylece bu, Âşıkpaşazade'nin Osmanlı-Osmanlı olmayan kuvvetler ayırımından çok Oruç'un köle askerler ve öteki Osmanlı güçleri arasındaki ayırımını akla getirir. Bundan dolayı, bu noktada Oruç Âşıkpaşazade'ye tercih edilmelidir.

İkinci olarak, başlığın bir derviş tarafından onaylanmasına gelince, burada da Oruç'u takip etmek için geçerli sebeplerin varlığı açıktır. Tabii ki Hacı Bektaş'a yapılan atfın bir anakronizm olduğu kabul edilmelidir, zira bu kişi kesinlikle onüçüncü yüzyılda vefat etmiştir.[16] Mamafih, bu Amasya'daki bir Bektaşi tekkesinin şeyhine atıf olarak kabul edilirse, bu hususta muhtemel olmayan herhangi bir şey yoktur ve bu, zamanın alışkanlıklarına epeyce uygundur.

16 Bektaşi dervişleri ve kurucuları hakkındaki en son ve uygun çalışma şudur: J. K. Birge, *The Bektaşi Order of Dervishes*, Londra, 1937.

Araştırıcıların bu hadiseyi sorgulamalarına temel olan gerçek sebep, Bektaşi dervişlerinin onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda kendi tarikatları ile Yeniçeriler arasında özel bir bağlantının varlığı hakkındaki inancı beslemek yönünde şevkle çaba harcamış olmalarıdır; sonuç olarak, bu pasaja daha sonraki Bektaşi propagandası lehine yapılan bir ekleme olarak bakılmıştır ve öyle bakılabilir. Bununla beraber, bu ifadenin bir ekleme olarak görülmesi için de iki gerekçemiz vardır. Birincisi, bunun, aşağıda göreceğimiz gibi, hem erken hem de geç biçimlerini bildiğimiz gerçek Bektaşi efsaneleri ile hiçbir şekilde uyuşmamasıdır. İkinci olarak, bir Bektaşi eklemecinin kendi sahte ifadesini bu pasaja sokacak kadar saf olabileceğine inanmak zordur; böyle birisi, Yeniçerilere hiç değinmeyen bu pasaja değil, Yeniçerilerden ve onların kuruluşundan söz eden daha sonraki paragrafa bir şeyler eklerdi.

Bundan dolayı, Oruç'un anlatımındaki bu maddeye bir Bektaşi eklemesi olarak bakılamaz ve dolayısıyla bunun orijinal rivayete ait olduğu kabul edilmelidir. O zaman bunun niçin Âşıkpaşazade'de görülmediği sorulursa, cevap onun, Bektaşi iddialarına inanmayan ve onlara düşman birisi olarak bunu metinden kesip çıkardığıdır. Bektaşi propagandasının onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında mesafe katetmeye başladığı anlaşılıyor ve bu propaganda karşıtlık ve düşmanlık doğuruyordu. Başka bir yerde Âşıkpaşazade bu ikinci görüşten yana tavır alır ve Yeniçerilerin başlıklarını kendilerinden aldığı şeklindeki Bektaşi iddiasının yalan olduğunu söyler.[17] Onun bu görüşü, bu mesele hakkındaki anlatımında Hacı Bektaş'ın ortada görünmeyişini açıklar. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Hacı Bektaş'ın bu konudaki kişisel müdahalesiyle ilgili anakronizm bir yana bırakılırsa, başlığın kullanımına ilişkin başlangıçta bir dervişin onayını alma konusunda, Anonim Tevârih'te yeniden ortaya konulan Oruç'un anlatımını reddetmeyi gerektire-

17 Âşıkpaşazade, s. 201.

cek hiçbir dayanağımız yoktur. Şuna da işaret edilmelidir ki, söz konusu başlık *elifî taç*[18] olarak bilinen en erken Bektaşi külahını yakından andırmaktadır; fakat bu, aynı zamanda İbn Batuta'nın Ahilerin giydiği başlık konusundaki tasvirine de uygun düşmektedir.

Bu pasajda tabi köleler için kullanılan terim *Kullar*dır. Bunlar kroniklerin daha sonraki kısımlarında açık bir biçimde *Kapı Kulları* ve daha sık olarak da *Kapı Halkı* terimleriyle ortaya çıkarlar. Bu isim altında Ankara ve Varna savaşlarıyla birlikte diğer birçok kısımda da görünürler. Bunlar her zaman yeniçerilerle birlikte, ama onlardan ayrı olarak zikredilmektedir. Hem *Kapı Halkı* hem de Yeniçeriler sultana yakından refakat ediyordu, ama kronikler onları ayrı ayrı adlandırmaktadır. Daha sonradan, Kapıkulları terimi o zaman mevcut saray halkından çeşitli grupları ve Yeniçeriler dahil, sultana bağlı, teknik olarak köle statüsündeki bütün kuvvet ve kuruluşları ifade eden genel bir isim olarak kullanılacaktır; fakat kroniklerden öğrenildiği üzere, başlangıçta Kapı Halkı ile Yeniçeriler arasındaki ayırım açıktır ve bu, uzun müddet sürdürülmüştür.

Bizans tarihçilerinde görülen *porta, thyra* ve *thyrai* gibi ifadelerin Kapı Halkı'ndan türetildiği açıktır. Dolayısıyla, örneğin Dukas Niğbolu savaşında *porta*'nın hazır olduğundan bahsederken, bu ifadelerin kesinlikle Yeniçerilere atıfta bulunduğu söylenemez. Şüphesiz, Bizanslı yazarlar Kapı Halkı ile Yeniçeriler arasındaki ayırımın farkında olmayabilirler; fakat kesin olarak söylemek gerekirse, onbeşinci yüzyıla ait bir Grekçe metinde *porta* veya *thyra* terimleri kullanılırken Yeniçerileri değil, Beye bağımlı kapı muhafızları olan Kapı Halkı'nı düşünmeliyiz.

Bu noktada incelenen parçanın sonunda bahsedilen ve yaya adıyla toplanan kuvveti ele almamız gerekiyor. Bu uygulamanın tarihi gösterilmemiştir. Bu, beyaz börk olayın-

18 J. K. Birge, *aynı eser*, resim no. 26.

dan ayrı bir hususiur ve 1340'tan ya da muhtemelen 1350'den sonraki bir döneme ait olduğunu varsaymak makul görünmektedir. Bu, bariz bir şekilde, gevşek bir tarzda örgütlenmiş gaziler ve timar sahiplerinin feodal askerinden farklı olarak Beye yakından bağlı güçleri artırmaya yönelik bir girişimi temsil etmektedir; Âşıkpaşazade aşağı yukarı böyle söyler. Uygulamayı başlatanın, Âşıkpaşazade'nin bize söylediği gibi, Cendereli [Çandarlı] Kara Halil Paşa (daha sonraları Hayreddin Paşa) olup olmadığı kesin değildir. Göreceğimiz üzere bu şahsiyet kesinlikle Yeniçeriliğin ihdası ile ilgilidir ve Âşıkpaşazade'nin onu burada gündeme getirmesi bu olgunun bir yansıması olabilir; öte yandan, eğer o [Halil Paşa] başarısız yaya deneyimi ile ilgili ise, bu onun Yeniçerilerin ihdası yoluyla aynı soruna yeni ve başarılı bir çözüm aramaya itilmesinin sebebini açıklayabilir.

Bu pasajlardaki Tevârih Anlatısı yayaların hangi esasa göre toplandığını açıklamaz. En yakın geçmişte ifade edilen görüşe göre onlara ilk başta toprak bağışları yapılmıştır.[19] Bununla birlikte, bu görüş meselenin bu yönü hakkında sahip bulunduğumuz en erken anlatıma, yani *Heşt-Bihişt*'e aykırıdır. Bahsedildiği üzere, bu eserin yazarı, Tevârih yazarlarının Yeniçeriler konusundaki anlatısını yeniden biçimlendirmiştir, fakat yaya örgütü konusundaki en erken tarihli dayanağımızdır; ve (aşağıda görüleceği üzere) bu eser yayaların başlangıçta sefer sırasında ücret alan ve çeşitli vergilerden muaf tutulan bir kuvvet olduğunu açıkça ifade etmektedir; başlangıçta sahip bulundukları şartlar yerine bunlara toprak bağışları yapılması, ancak daha sonra, başarısızlıkları ortaya çıktıkça kendilerine yardımcı görevler verilmesiyle olmuştur.

Yayaların başarısızlığını, Âşıkpaşazade'nin bu statüyü kazanmak için rüşvet verilmesiyle ilgili ifadesi açıklamak-

19 Gibb-Bowen, *aynı eser*, s. 54.

tadır ve bu onların halen maaşlı askerler oldukları varsayımı ile çok iyi uyuşmaktadır. Askeri hizmet karşılığı ücret ödeme bir yenilikti ve doğal olarak bundan yararlanmak için bir hücum olmuştur. Artık teklif Anadolu sancaklarındaki halka yapılıyordu. Ancak bu, beylere ücretsiz hizmet eden gazilerin içinden çıktığı ve timar sahiplerinin maiyetlerini ve ziraatçi güçlerini temin ettiği aynı halktı. O yüzden, Bey, bu halka askeri hizmet için ücret teklif etmekle kendisi ile ve aynı zamanda timar sahipleri ile rekabet etmekteydi. İşte bu yüzden bu deneyim başarısızlıkla sonuçlandı.

Bununla birlikte, söz konusu deneyim Bey'in hassa askerlerinin genişlemesi açısından başarılı olmamışsa da, yayalar tamamen ortadan kalkmadı. Anadolu'da olduğu gibi, belli bir zamanda Rumeli'de de yaya birlikleri oluşturuldu. Kroniklere göre, birlikte anılan ve nitelik itibariyle benzer görünen Anadolulu yayalar ve Rumelili *azab*lar 1389'da Kosova'da mevcuttu; kroniklerin bu savaşta Kapı Halkı'ndan ve Yeniçerilerden bahsetmemesi ilginçtir. Kronikler, ayrıca II. Murad'ın hükümdarlığının başında Düzmece Mustafa isyanında, Rumelili yayaların *müsellem*liğe dönüştürüldüğünden bahsederken, Kalkokondilas yayaların II. Murad'ın Korint berzahına yaptıkları saldırıya katıldıklarından söz eder.[20] Bu ifade, yayalarınkine benzer şekilde ücret veya toprak bağışları alan bir süvari gücü olan Müsellemler hakkındaki ilk atıftır. Şayet *Müsellem*i atlı yaya olarak ve tarih bakımından, buradaki kroniklerin gösterdiği üzere, yayadan sonra ortaya çıkmış kabul edersek bu tutarlı bir hikâyedir. Yayalar ve azaplar arasında bir ilişki ya da benzerlik bulunduğu fikri de şüpheyle karşılanmalıdır. Petantius, onaltıncı yüzyıl başlarında azapların kırmızı külah giydiğinden bahseder.

20 *Agiades* adı ile; kelime R. P. Blake tarafından Gy. Moravcsik'in *Byzantinoturcica* adlı eseri hakkındaki eleştiri yazısında (*Speculum*, 1948, s. 138) teşhis edilmiştir.

Bu noktaya kadar sözü edilen Tevârih-i Âl-i Osman' ların Anlatısını özetlemek gerekirse, Orhan, kardeşinin teklifi üzerine, 1340 civarında kendi köle-muhafızları için beyaz börk ve (muhtemelen) diğer askerleri için de kırmızı börkten oluşan farklı başlıkları benimsedi. Beyaz börk kullanımı için gereken kutsama ise derviş çevrelerinden sağlandı. Daha sonra, 1340'tan ve belki de 1350'den sonra kişisel kuvvetlerini artırmak için Anadolu'dan, yaya olarak bilinen (ücretli) bir piyade kuvveti toplamak suretiyle bir girişim yapıldı, fakat bu deneyim kolayca teşhis edemeyeceğimiz sebepler yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı.

2. Tevârih Anlatısı'nın Devamı: (b)Yeniçeriliğin İhdası

İlgilendiğimiz ikinci pasaj, I. Murad'ın hükümdarlığı dönemindeki olaylarla ilgilidir:

Oruç (Oxford Yazması)[21]

Lala Şahin'i gene Zağra'ya ve Filibe'ye gönderdi. Akın verdi. Gaziler o tarafı fethettiler. Evrenüs Beğ dahi İpsala tarafını fethedip bu beğlerin her biri yerli yerinde Uç Beğleri oldular. Sonunda İpsala'yı fethettiler. Hicretin 763'ünde idi. Kara Rüstem derlerdi, bir bilgin vardı. Karaman'dan gelmişti. Çandarlı Kara Halil ki Kazaskerdi, geldi, ona dedi ki: "Mevlânâ! Akından elde edilen bu ganimet malını niçin beğliğe almazsın da ziyan edersin?" Kazasker: "Ya nice edelim" dedi. Kara Rüstem dedi ki: "İşbu esirler ki Gaziler getirirler, Tanrı buyruğunda beşte biri Padişahındır. Niçin alınmaz?" Kazasker bunu Murad Han Gazi'ye söyledi. Padişah: "Madem ki Tanrı buyruğudur, niçin almazsınız" dedi. "Alın" diye emir verdi. Vardılar, Kara Rüstem'i akıncılar üzerine koydular. "Mevlânâ! Tanrı buyruğu ne ise öyle olsun" dediler. Kara Rüstem Gelibolu'da oturdu. Her esirden yirmibeşer akça aldı. Bu icad bu iki kişiden oldu. Gazi Evrenüs Beğ'e de ısmarladılar. Her akından gelen esirden yir-

21 s. 21 [Atsız neşri, s. 41-42].

mibeş akça ve beş esirden birisini almasını emrettiler. Bu tertip üzerine davrandılar. Vardılar, oğlan devşirdiler. Getirip Anadolu'da Türk kavmına üleştirdiler. Çift sürdüler. Bunlar hizmet gördüler ve Türkçe öğrendiler. Üç yıl, dört yıl olduktan sonra getirip Devlet Kapısı'nda Yeniçeri yaptılar. Ak börk giydirdiler. Aslında Yeniçeri'nin kuruluşu budur. O vakitten beri adını Yeniçeri koydular.

Âşıkpaşazade[22]

Çünkim devlet ile han Edrene tahtına oturdı, lalası Şahına Zağra tarafına ve Filibeye akın verdi. Evrenüz Gazi dahı vardı. İpsalayı feth etdi. Bunlar yerlü yerinde uc beğleri oldılar. Bir gün Kara Rüstem derler idi, bir dânişmend geldi, Karaman vilâyetinden. Candarlu Halil kim kadıasker idi, ana geldi. Eyidür: "Efendi! Bunca hanlık malı niçün zâyi edersin?" der. Kadı eyidür: "Ol mal nice maldur?" Rüstem eyidür: "*Üş bu esriler* (İş bu esirler) kim bu gaziler alurlar. Tanrı buyruğında bunlarun beşde biri hanundur. Ya niçün alınmaz?" der. Kadı-asker, hana arz eyledi. Han eyidür: "Tanrı buyruğı neyise et" der. Ve kendi Geliboluda oturdı. Her esirden yigirmi beş akça aldı. Ve bu ihdâs iki dânişmendün tedbiridür. Biri Candarlu Halil ve biri Karamanlı Kara Rüstemdür. Ve hem Gazi Evrenüze dahi ısmarladılar. Akınundan çıkan esirün beşde birin al dediler. Anun kim esiri beş olmaya, her esirinden yigirmi beşer akçasın al dediler. Ve bu tertib üzerine Evrenüz dahı bir kadı tayin etdi. Ve haylı oğlanlar cem' olundı. Hana getürdiler. Halil eyidür: "Bunları Türke verelüm. Türkçe öğrensünler. Bunları dahı çeri edelüm" dedi. Ve hem anun gibi olındı. Yevmen feyevmen ziyâde olundı. Tamam ki müsülman oldılar, Türk bunları niçe yıllar kullandılar. Andan kapuya getürdiler. Ak börk geydürdiler. Adın ezel çeri iken Yeniçeri kodılar. Yeniçeri bunun zamanında vâki oldı.

Bu olay, kroniklerin 761/1360 olarak tarihlendirdikleri, ama mevcut hikâyenin 763/1362 tarihli yeni akınlarla takip ettiği Edirne'nin ele geçirilmesi hikâyesinin hemen ardından anlatılır. Bu tarihlerin doğru olup olmadığını bura-

22 s. 50 [Atsız neşri, s. 127-128].

da tartışmayacağız. Gaziler hâlâ Türk kuvvetlerinin ana unsurunu oluşturmakta ve fakat faaliyetleri daha örgütlü görünmektedir; bu durum, onların, seçilen komutana 'akını verdiği' söylenen Bey'in maiyetindeki önderler komutasında faaliyette bulunmalarından anlaşılmaktadır. Baskın için kullanılan kelime akındır ve akına katılan *gazi*ler *akıncı* olarak adlandırılır; bu, Osmanlı hükümdarlarının düzensiz askerlerinin, Balkanlar, Macaristan, Erdel ve Slovenya sakinlerince şiddetin adı olarak tanıdıkları ismidir.[23] Böylelikle şimdi ilk kez ortaya çıkan akıncıların önceki gaziler olduğunu anlıyoruz. Kroniklerin son kısımlarında kullanıldığı şekliyle *gaziler* terimi kesinlikle yalnızca genel anlamdadır; uç Balkanlar veya Tuna'da iken ve düzenli Osmanlı güçleri tamamen örgütlü hale geldiğinde ise baskınlarda rol alan güçler akıncılardır. Bu aşamada akıncı komutanlarına, uç bölgelerinde uç Türkmenlerinin kalıntısı olan uç-beyleri unvanı ile özel bir konum verilir. Bu unvan epeyce geç zamanlara kadar kroniklerdeki yerini korur; uç beyleri, II. Murad devrinde Tuna havzası boyunca her zaman akıncılarla bağlantılı olarak bulunmaktaydı.[24]

Yeniçeri teşkilatının kökeni, Kara Rüstem adlı birinin olağan Müslüman ganimet hukukunun tutsak insanlara da uygulanmasını teklif etmesinde bulunmalıdır. Bu kanun, bütün ganimetlerin beşte birinin Allah'a, yani kamu hazinesine [beytülmal] ait olmasını şart koşar. Eğer bu canlılara uygulanırsa ayni olarak işleyebilir; yani bir kişi en azından beş kişilik bir tutsak grubu getirdiği takdirde bunların bir tanesi hazine tarafından alınabilir ve dördü tutsakları yakalayana kalır. Beşin altında veya beşin katları arasında küsurlu sayılarla karşılaşıldığında, söz konusu tutsaklar için kelle başına belli bir meblağ konmalıdır ve sonra da

23 1450 civarında Akıncıların, eğitimlerinin ve usullerinin dikkate değer bir tanımlanması için bkz. Fr. Georgius de Hungaria, O. P., *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum, cap. V.*

24 Mesela bkz. Oruç, s. 60.

küsurlu gruptaki her bir fert için tutsak sahibi bu değerin beşte birini öder. Burada yapılan da budur. Bir tutsak için tespit edilen değer 125 akçedir ve 'küsurlu' bir tutsak için tutsak sahibi 25 akçe öderdi. Sonuçta, beş tutsağı olan, bunların birini teslim ediyor, dokuz tutsağı olan ise bir tutsak ile 100 (4 x 25) akçe ödüyordu vs.

Tutsaklar Anadolu'ya nakil için getirildiği zaman bu verginin toplanması görevi, Gelibolu'da Kara Rüstem'e ve akından dönen akıncıların ganimetleriyle birlikte denetiminden geçtikleri Uç-beyi olduğu için, Evrenos Bey'e verildi.

Çandarlı Kara Halil, bu şekilde toplanan tutsaklardan (burada kullanılan fiil *devşirmek*'tir) köle askerlerden oluşan bir Yeni Kuvvet (Yeniçeri) teşkili için yararlanılmasını önerdi. Bu yöntemle, yaya denemesinde ortaya çıkan eksikliklere maruz kalınmaksızın, hükümdarın hassa ordusu büyütülebilirdi. Türkçe *çeri* kelimesi ordu, askeri bir güç veya askerler anlamına gelir. Kroniklerde Farsça *leşker* kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır; bazen her iki kelime aynı cümlede aynı manada kullanılmakta ve yine her ikisi de Osmanlı kuvvetleri, düşman güçleri ve müttefik güçler için kullanılmaktadır.[25] Kroniklerde daha sonra her iki kelime de Beylerbeylerinin kumanda ettiği, Anadolu ve Rumeli feodal askerleri için kullanılan teknik terimler olarak özel anlamlar kazanır. Yeniçeri basitçe Yeni Asker [Kuvvet] demektir.

Kesirli tutsaklar için alınan nakit vergi ya da karşılık başlangıçta hazinenin tutsak sahibinden aldığı bir vergi idi. Daha sonra bu, bir sözde-tutsak sahibi durumundaki Müslüman toprak sahibinin [dirlik sahibinin] sözde-tutsak sayılan Hıristiyan kiracılarından alınan bir vergiye dönüştü. Bu dönüşüm, en azından II. Murad'ın hükümdarlığı gibi erken bir dönemde meydana geldi; zira II. Mehmed dö-

25 Örnekler Oruç'ta bulunabilir: s. 13, 22, 33, 34, 73, vs.

nemine tarihlenen kanunnâmelerde bu resimden bahsedilmektedir.[26] Bu durum yine onaltıncı yüzyıl ortalarında I. Süleyman'ın kanunnâmelerindeki çeşitli maddelerde de bulunmaktadır; bu vergi varlığını sürdürmüş ve d'Ohsson ve Hammer tarafından baş vergisi olarak kaydedilmiştir.[27] Bu değiştirilmiş biçimiyle söz konusu vergi, *pençik* olarak bilinmekteydi; bu, beşte bir anlamına gelen Farsça bir sözcük olup *ispençe* olarak bozulmuştur. Kişi başına 25 akçelik orijinal kesirli rakamını daima muhafaza etmiştir. Bu dönüşümün nasıl meydana geldiğini şu anda bilemiyoruz, ama *pençik* vergisinin ganimet kanununa göre kesirli nakit karşılığın sonraki bir gelişimi olduğu açıktır.

Bu bölümü ilgilendirdiği kadarıyla Tevârih Anlatısı'nı özetlemek gerekirse, Edirne'nin ele geçirilmesi ve bunu takiben Balkanlar'da yapılan akınlardan sonra ülkeye büyük bir tutsak girişi yaşandı ve Kara Rüstem adlı birisi, ganimet hukukuna göre beş tutsaktan birinin hazineye vergi olarak alınması gerektiğini öne sürdü. Bu teklife uyuldu. Cendereli/Çandarlı Kara Halil bu yolla toplanan tutsakların Bey için, köle kapı halkından oluşan yeni bir kuvvetin, dolayısıyla Yeniçeri olarak bilinen askerin teşkil edilmesi için kullanılmasını teklif etti. Bunlara daha önce var olan Kapı Halkı gibi ak börk verildi. Ganimet hukukunun uygulanması, kesirli tutsaklar için kişi başına 25 akçelik bir nakit meblağı da kapsamaktaydı. Daha sonradan bu, Müslüman efendilerin Hıristiyan kiracılardan aldığı *pençik* veya *ispençe* olarak bilinen vergiye dönüştü.

---

26 Bkz. *MOG*, I, 28 (metin), 44 (çeviri). Söz konusu kanun silahlı adamların, yani sefer sırasında doğal olarak esir alan feodal savaşçı gücün en aşağı derecesindekilerin haklarını düzenlemektedir.

27 Von Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, s. 213, 246, 281 ve 291; Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, III, 37-8. Yine von Hammer bunun mevcut efendiye, yani sözde-tutsak sahibine ödendiğinden bahseder.

3. Devşirme

Tevârih Anlatısı, ne Kapı Halkı'nın ne de Yeniçerilerin başlangıçta, daha sonra *devşirme* (Kronik Anlatısı'nın, hazine tarafından alınan tutsakların "toplanması" için kullandığı aynı fiil-isim) olarak bilinen Hıristiyan çocukların zorla toplanması suretiyle askere alındığını gösterir. Devşirmenin kökeni için iki Latin yazarının eserlerinde bulunan bilgiden yararlanmalıyız.

Bunların ilki, bir Fransisken Biraderi olan Bartholomaeus de Jano'dur; *Epistole de Crudelitate Turcarum* adlı ve 1438 Aralık ayına (İstanbul) tarihlenen eserinde, (Macaristanlı Birader Georgius'un ele geçirildiği 1438 Ağustos ayındaki akına dair bir atıf dahil) Osmanlıların sebep olduğu tahribatın, Hıristiyan tutsakların çektiği acıların ve Hıristiyan köle tüccarlarının kötülüklerinin uzun ve üzücü bir tasvirini vermektedir. Daha sonra, II. Murad'ın bir sonraki yıl Konstantinopolis'e saldırmayı planladığı ve 3000 kürekçi tedarik edip savaş malzemesi topladığı yönünde ikazda bulunur. Daha sonra şöyle devam eder:

> Adde, si quid ponderis est, quod de omnibus villis, civitatibus et castellis suo subjectis imperio, quae forte centum millia sunt decimam puerorum partem de Christianis, quod prius numquam fecerat, nuper accepit a decem usque ad viginti aetatis annos, quos suos speciales sclavos et armigeros, et quod pejus est, Saracenos effecit.[28]

28 Migne, PG. 158, 1055-67. sütunlar. [Çevirisi: *Bir de şunu düşün ki, bunun önemli olmasına neden yok. İmparatorluğuna kattığı [ve sayıları] takriben yüz bin olan köylerden, şehirlerden ve kalelerden, daha önceleri hiç yapmamışken, Hıristiyanların oğlanlarının onda birini, on yaşından yirmi yaşına kadar olanları daha geçenlerde topladı ki, bunlar kendisinin has köleleri ve muhafızları, ve daha da kötüsü, Müslüman oldular.*] Bu cümleye ilk kez işaret etmek şerefi J. H. Mordtmann'a ait görünüyor: "Devshirme", *Encyclopedia of Islam;* fakat o bunu yanlış bir şekilde ve gerekli bağlam olmaksızın iktibas etmiş ve kaynağını vermemiştir. Rahip Bartholomaeus de Jano doğum yerinden dolayı

Birader Bartholomaeus'un Ferrara Konsili'nden henüz döndüğü ve mektubunda o 1438 yılının olaylarını vurguladığı dikkate alınırsa, *nuper* [yakın geçmişte] zarfı vurgulanmalıdır ve muhtemelen bu işin 1438'de veya hatta yılın son aylarında meydana geldiği anlamına gelir. *Decimam partem* [onda bir] ibaresi ise daha ziyade genel anlamda öşür olarak kabul edilmelidir; tam oranın vurgulanması gerekmezdi. Yazarın gözünde bu yükümlülüğün çok fazla askeri önemi yoktu (*si quid ponderis est*) [bunun önemli olması için bir neden yoktu] ve Yeniçerilerden çok Kapı Halkı için söz konusuydu (*speciales sclavos et armigeros* = [has köleleri ve muhafızları].

Birader Bartholomaeus verginin düzenli olarak tekrarlanacağına işaret etmez; üstelik, Hıristiyan tutsakların çektiklerine dair tasvirlerini tekrarlamakla birlikte bu yükümlülükten hiç bahsetmediği Şubat 1442 (1443) tarihli bir başka mektubu mevcuttur.[29] Bununla birlikte, bunun 1438 ve 1458 arasında tekrarlanıp yerleşik bir kurum haline geldiğinin kanıtı, bir Dominiken olan Macaristanlı Birader Georgius'un *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum*'unda bulunmaktadır. Onun 1458'de tutsaklığının sona ermesinden önceki haliyle Yeniçeriler hak-

böyle adlandırılmıştır: Spoleto yakınında Giano (Wadding onu *Yanensis Umber* olarak adlandırır) Kiliselerin yeniden birleşmesi meselesi hakkında Papa IV. Eugenius'un özellikle görevlendirdiği Fransisken rahiplerinden birisi olarak, İmparator VIII. Ioannes'a Ferrara'ya kadar refakat edip İstanbul'a dönmüştür; orada Doğu Eyaletinin, Genel Törenler Rahibinden bütün yetkileri almış Papa Vekili idi ve S. Antonius de Cipressis olarak bilinen bir manastır kurmuştur ki bu Türklerin fethi sırasında tahrip edilmiştir. Bkz. Wadding, *Annales Minorum* (3. Baskı, 1931), c. X ve XI, indeks: Bartholomaeus de Jano.

29 İkinci mektup, şimdi Français 1278 numarasıyla Bibliothèque Nationale'de bir yazma içinde bulunan bir eski Fransızca versiyonuyla mevcuttur; bu, şurada basılmıştır: *Anciennes Chroniques d'Engleterre par Jehan de Wavrin*, haz. Mlle. Dupont, *Société de l'Histoire de France*, c. II, 6. Kısım, Paris, 1859. Yazmadaki imza Berthelemy de Jennes'dir; yayınlayan bunu Barthélemy de Gênes yapmıştır (daha sonra Zinkeisen da bu adla iktibas etmiştir) ki, bu *Januo*'nun *Jano* ile karıştırılmasıdır.

kındaki çok ilginç tasviri modern zamanlarda basılmamıştır.[30] Dolayısıyla, kısaltmaları genişleterek, fakat bunun dışında onun imlasını sürdürerek, eserin ilk basımından bunun tam bir transkripsiyonunu yapıyorum:

> Praeterea Turcus ab omni prede et rapina decimas suas habet et senserit copiam esse captivorum, precepit ut omnes juvenes a xx. annis et infra per partem decime que ad eum spectat sibi offerantur. Sed et per omnem terram sui dominii adhuc multi sunt de grecis antiquis et aliis nationibus qui castella et oppida plurima inhabitant et ab omnibus statutis et oneribus aliorum dominorum liberi et exempti ipsius regis serviciis intendunt et ad eius curiam pertinent. Horum filios a xx. annis et infra etatis missis nunciis de quinquennio ad quinquennium sibi adducere precipit et jubet ut, distributi per curias magnatorum suorum, in moribus et viribus et in armis erudiantur et exerceantur. Qui dum circa xx. vel amplius etatis pervenerint reductos ad curiam suam in stipendium suum eos recipit et sibi familiaris facit. Tales eorum lingua gingitscheri vocantur et habentur aliquando in curia regis xxx. vel xl. milia et portant quaedam insignia in vestimentis et maxime in capite portant pileos vel mitras albas, quibus nemo audeat uti nisi sit de curia regis.[31]

---

30 1422'de Erdel'de doğan Macaristanlı Birader Georgius 1438'de, ilginçtir ki Janolu Bartholomaeus tarafından bahsedilen, bir akın sırasında öğrenci olarak bulunduğu Szászsebes'te Türkler tarafından ele geçirildi; 1458'e kadar tutsak kaldı, sonra da geri dönüp bir Dominiken Biraderi oldu; muhtemelen 1475-1480 arasında Roma'ya gitti ve bu sıralarda kitabını yazdı. Bu kitap 1500'den önceki Osmanlı hayatı ve kurumları hakkında mevcut en kıymetli ve ilginç bir anlatımdır ve 1480 ve 1530 arasında on bir kez Latince olarak basılmıştır ve ondan sonra da pek çok eksik Almanca versiyonları yayımlanmıştır. 1502'de ölmüş ve Roma'da S. Maria sopra Minerva kilisesinde Fra [Kardeş, birader; rahip olarak takdisten önceki unvan] Angelico yakınında gömülmüştür. Daha fazla bilgi için müsaadenizle, *Bulletin of the John Rylands Library*'de (c. XXXIV/1, Eylül 1951, ss. 44 vd.) yayımladığım bir makaleye atıfta bulunayım.

31 [Çevirisi: *Ayrıca Türk [Sultan] her ganimet ve yağmadan onda birini kendine saklıyordu ve esirlerin [sayısının] çok olduğunu öğrendiğinde, yirmi yaşında ve*

Çocuk haracına yaptığı atıftan başka, bu pasaj savaş tutsaklarının askere alınması ve beyaz börkler konularında -erken tarihi dikkate alındığında çok önemli konular- Tevârih Anlatısı'nı teyit eder. Çocukların, başka efendilere vergi ödemeyen ve bizzat sultana hizmet eden Hıristiyanlardan alındığı şeklindeki ifade de ilgi çekicidir; zira bu, muhtemelen İslam Şeriatı'nın kesinlikle meşrulaştırmadığı bu kurumun nasıl olup da vücut bulduğunun açıklamasıdır. Diğer efendiler öteden beri kendi kiracılarından *pençik* almaktaydılar ve belki de şimdi sultan da bunu kendi kiracılarına yüklemekte ve asli biçimiyle, yani ayni olarak al-

---

altında olan bütün delikanlılardan hakkı olan onda birinin kendisine sunulmasını emretti. Ancak, yine de egemenliği altındaki bütün topraklarında hâlâ pek çok kale ve şehirde eski Greklerden ve başka uluslardan oturanlar var ve başka efendilerin her türlü hizmetinden ve yükümlülüğünden kurtulmuş ve muaf olarak hükümdarın hizmetini hedefliyorlar ve onun sarayına yöneliyorlar. Görevlendirilmiş ulaklara, yirmi yaşında ve altında olan çocukları beş yılda bir kendisine getirmeleri talimatını veriyor ve kendisine tabi büyük toprak sahiplerinin saraylarına dağıtılarak örf ve adetleri, beceri ve silahlar [konusunda] eğitilmelerini ve talimden geçirilmelerini emrediyor. Kimler yirmi yaş ve üstüne ulaşıyor ve onun sarayına geri götürülüp onun ulufelerine bağlanıyorsa, onları tekrar kabul ediyor ve kendine yakın kılıyor. Böylelerini onların dilinde gingiçeri [yeniçeri] olarak adlandırıyorlar ve hükümdarların sarayında bazen otuz veya kırk bin kadar tutuluyorlar; giysilerinde belirli işaretler taşıyorlar ve başlarında en çok beyaz aba başlık veya sarık taşıyorlar ki, hükümdarın sarayından olmadığı takdirde kimse buna cüret edemez.] Bu önemli referansa A. H. Lybyer tarafından işaret edildiğini (ama iktibas edilmemiştir) kaydetmeyi gerekli görüyorum (*Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, 1913, bir Ek'te, s. 309-310), çünkü yukarıda anılan makalemde *Tractatus*'u kullanan veya zikreden kırk yazarlık listemde onu atlamıştım. Bununla birlikte, Lybyer *Tractatus*'un kaynakçası konusunda epeyce şaşkındır. Ayrıca (şüphesiz *Prologus*'a göz atarak) yazarın sadece bir ilahiyat öğrencisi olduğunu düşünmüş ve sonra da (kuşkusuz ki Martin Luther'in 1530 Augsburg basımına yazdığı tarafgir önsözünün yanıltmasıyla) onun "Reformasyon'u önceleyen bazı fikirler"e sahip bulunduğunu -bunlar ne demekse- farz etmiştir. Gerçekte ise yazar bir Dominiken birader ve rahiptir ve biliyoruz ki, 1502'de Roma'da, o denli bir kutsanmış bir itibar içinde ölmüştür ki ölümünden sonra kalabalıklar tarafından kendisine büyük hürmet gösterilmiştir. Yazdığı sayfalar onun Katolik Kilisesine, bütün akidesine ve otoritesine olan içten bağlılığını çok açık bir şekilde gösterir.

maktaydı; dolayısıyla bu, şeriatın herhangi bir açık izniyle değilse de, örf ve kıyas temelinde meşrulaştırılabildi. Bununla birlikte, bu haraç daha sonraki zamanlarda sultanın kiracılarıyla sınırlandırılmakla kalmış görünmüyor.

Devşirme hakkındaki ilk atıfları tamamlamak için, 1453'te II. Mehmed ile Galatalı Cenevizliler arasında varılan bir anlaşma veya kapitülasyondan bahsedilmelidir.[32] Buna Kalkokondilas'ın de atıfta bulunduğu anlaşılıyor.[33] Ayrıca Frantzes, II. Murad'ın Yeniçerilere Frantzes'in zamanındaki örgüt yapısını kazandırdığını ve daha önce bunların farklı düzenlemelere ve üniformaya sahip bulunduklarını ifade eder; ki bu, yeni bir askere alma tarzına işaret ediyor olabilir.[34] Paulus Jovius (yaklaşık 1549) Yeniçeri Ocağı'nı ilk kez II. Murad'ın kurduğunu söyler; bu ifade Frantzes'deki pasaja dayanmış olabilir.[35]

Devşirme alımının başlangıçta ne kadar sürede bir tekrarlandığı ve alınan çocukların oranı da belirsizdir. Beş yıllık bir dönem ve beşte-birlik bir oran konusunda dikkate değer kanıtlar vardır ve bu da ganimet kanunu ve pençik vergisi ile bir bağlantıyı doğrular gibidir. Macaristanlı Birader Georgius bunu beş senede bir olarak verir.[36] Spandugino (bilgiler ilk kez 1505 civarında toplanmıştır) devşirmenin beş yılda bir yapıldığını ve gerçekte alınan devşirmeye elverişli çocukların oranının beşte-bir olduğunu söyler.[37] Petantius (bilgi 1516 öncesinden) devşirmenin üç yılda bir veya bazılarının söylediğine göre, beş senede bir olduğunu

32 Miklosich ve Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, III, 287.

33 Laonikos Chalcocondylas, *Corpus Script. Hist. Byz.* (içinde), Bölüm XXXI, s. 228.

34 Georgios Phrantzes, *age*, Bölüm XXIII, Lib. I, cap. XXXI.

35 Paolo Giovio vescovo di Nocera, *Commentario de le cose de' Turchi*, Venedik, 1538?); bkz. II. Murad'ın hükümdarlığı.

36 Yukarıdaki alıntıya bkz.

37 Theodoro Spandugino Cantacuscino, *I Commentari dell'origine de' Principi Turchi e de'costumi di quella nazione*, Florence, 1541, s. 123.

söyler.[38] Menavino,[39] bu verginin sanki bir öşür gibi olduğunu ve üç çocuğu olan bir babadan birinin alındığını söyler. Geuffroy devşirmenin dört yılda bir yapıldığını söyler.[40] Paulus Jovius yalnızca savaş tutsaklarının askere alınmasından söz eder;[41] bu son üç kaynak da 1540 civarına aittir.

4. İdris Versiyonu

Yeniçeriliğin (kronikler) ve devşirmenin (iki Latin yazar) ortaya çıkışını kaydeden en erken tarihli kaynakları inceleyip tartıştıktan sonra, şimdi de hikâyenin İdris versiyonunun ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ele almamız gerekiyor.

İdris versiyonu ilk kez, 1500-1510 arasında yazılan İdris-i Bitlisî'nin *Heşt-Bihişt*'inde görülür. Eser, Osmanlı hanedanının kahramanlıklarını kapsayan, makbul Arap ve İranlı tarihçilerin örneğine göre ortaya konulacak bir tarihin yazılmasını isteyen Sultan II. Bayezid'ın emriyle, çok ağdalı bir Farsça ile yazılmıştır.[42]

---

38 Felix Petantius'un basılı tek eseri *Quibus itineribus Turci sunt aggrediendi* adlı risalesidir, fakat 1516'dan önce Macaristan Kralı II. Ladislas'ın elçisi olarak İstanbul'da bulunduğu sırada çok değerli malumat toplamıştır; o, (J. G. Vossius, *De Historicis Latinis*, 1627, s. 548; 1651, s. 607'ye göre) Petantius'un basılmamış bir yazmasına sahip olan ve kendisinin *De Origine Turcorum* (bkz. aşağıda s. 510, not 53) adlı eserinde -ki burada söz konusu olan parça *Militum Genera* başlıklı kısmındadır- Petantius'tan epeyce bilgiyi toplayan Ioannes Cuspinianus'un şahsi dostu idi.

39 Giovantonio Menavino, *I Cinque Libri della Legge, Religione et vita de' Turchi* vs., Venedik, 1548, s. 108.

40 F. Antoine Geuffroy, *Briefve descriptio de la Court du Grant Turc* vs., Paris. 1543, f.d.v.

41 Paolo Giovio, *age.*

42 F. Babinger, *Die Geschictsschreiber der Osmanen*, s. 45. *Heşt-Bihişt*'in basılmış bir yayını yoktur. Bu makale için British Museum Add. MSS. 6746-7'yi kullandım; ilgili pasajlar şu varaklardadır: v. 73r-75r (II. Kitap 7. Destan) ve v. 106r-108r (III. Kitap 4. Destan).

İdris'in yazdığı dönemde ve en azından ondan sonraki altmış yıl için kronikler ve Yeniçerilere dair Kronik Anlatısı Osmanlı tarihyazıcılığına egemen olmuştur. Böylece, Mehmed Neşrî, 1520'den önce yazılan *Cihannüma*'sında neredeyse tamamen Âşıkpaşazade'yi kopya etmiştir.[43] Daha sonra, 1550 dolayında Anonim Tevârih Muhyiddin b. Ali el-Cemalî adlı birisi tarafından daha kısa bir nüsha halinde istinsah edilip yeniden yazılmıştır. Aşağı yukarı aynı sırada Küçük Nişancı Mehmed Paşa, genellikle *Tarih-i Nişancı* olarak adlandırılan (Türkler tarafından modern zamanlara kadar çok değer verilen) eserinin mütekabil satırlarında Tevârih Anlatısı'nın özetlenmiş bir versiyonunu verir.[44]

Gerçekten de, İdris'in eserini yazdığı zamanda, incelediğimiz kronikler hariç, Yeniçerilerin kökeni konusundaki hikâyesini alabileceği herhangi bir erken kaynağın mevcut olduğuna dair bir işaret yoktur.[45] O şartlar altında İdris'in

43 Babinger, *age*, s. 39. Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunan 986 numaralı yazmadaki ilgili pasajları, bu kütüphanenin bana nazikçe temin ettiği fotoğraflar sayesinde inceledim; ancak, öğrendiğime göre, Ankara'da Faik Reşit Unat'ın gözetiminde bir metin basılmaktadır. [Türk Tarih Kurumu tarafından ilk baskısı 1957'de yapılmıştır] (ç.n.).

44 Babinger, *age*, 103. Ben, bu eserin, İstanbul'da 1279/1862'de basılan yayımına müracaat ettim, s. 112, 119.

45 Bu olayları tamamen atlayan bir Osmanlı tarihçileri silsilesinin de bulunduğunu vurgulamak isterim. Bu çizginin başı olarak, 1481'de ölen Karamanî Mehmed Paşa görünüyor; onun için bkz. Babinger, *age*, s. 24; eserden alınan parçalar için bkz. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1924, s. 85 vd. Onun eserinin, elimizde bulunduğu biçimiyle Oruç tarihinin son şeklini aldığı zamana ait olması itibariyle önemi açıktır. Eleştirel bir biçimde incelendiğinde, muhtemelen onda II. Mehmed dönemi hakkında değerli malumat bulunacaktır. Daha erken dönemler için yazarın yazılı kaynakları sadece kroniklerimiz veya onların erken biçimleri veya yeniden düzenlenmiş nüshaları olabilirdi; kroniklerin bu erken biçimlerine gelince, bilimsel bir incelemeye tabi tutulduğu takdirde, onun eserinden bazı değerli bilgiler çıkarılabilir. Karamanî Mehmed Paşa'nın, İdris ve Neşrî'nin çağdaşı olan ve 1500-1520 arasında yazan, Edirneli Ruhi Çelebi'nin kullandığı kaynak olduğu söylenmektedir; Ruhi'nin eseri de henüz basılmamıştır, fakat Bodleian yazmasında (Marsh 313) I. Murad dönemindeki kısmı atladığını gördüm (maalesef bu yazmada Orhan'ın hükümdarlığını kapsayan bir boşluk vardır). Ruhi de,

o kaynakları kullandığını ve İdris versiyonunun Kronik Anlatısı'na dayandığını farz etmemiz gerekir. O halde, iki anlatım arasındaki farklar edebi sebeplerle izah edilebilir olmalıdır. Durumun böyle olduğunu göstermeye çalışacağım.

Bunun için İdris versiyonunu göz önüne sermek gereksizdir. Orijinal Farsçasında olsun, Saadeddin'in ondan pek de az süslü olmayan Türkçesinde olsun, konuya dair pasajlar tamamen tercüme etmek için fazlasıyla uzundur. Epeyce uzunca bir özet yeterli olacaktır. Kronik yazarları Anlatısı gibi, İdris versiyonu da birisi Orhan, öteki de I. Murad dönemine ait iki olaydan oluşur.

1. Olay: Orhan'ın hükümdarlığı. İzmit'in alınmasından sonra Orhan Bursa'yı başkent yapar. Bursa'yı emeklilik köşesi yapmış bulunan kardeşi Alaeddin İzmit zaferi üzerine tebriklerini sunar ve Âl-i Osman'ın üstünlük ve bağımsızlık kazandığına, askeri gücünün günden güne arttığına ve uygun adet ve kanunların benimsenmesi gerektiğine işaret eder. İlk olarak Osmanlı hükümdarı kendi adına para basmalıdır. İkinci olarak, askerler, kendilerini düşman kuvvetlerden ayıran özel bir elbise giymelidir. Üçüncü olarak, ordu bir yaya gücüyle büyütülmelidir. Orhan bu önerileri onayladı. Hicri 729 yılında Selçuklu paraları yerine kendi adına para darbına başladı. Rumlar ve Frenkler al renkli yünlü elbiseler ve kırmızı, sarı ve siyah başlıklar giymekteydi ve o da kendi askerlerini beyaz börklerle süsledi. Bu adet, o zaman Timurtaş Bey'in, hükümdarın hassa askerleri için beyaz ve büyük adamların kapı halkı için kırmızı başlıklar tayin edilmesi yolundaki teklifi üzerine ordusu için çeşitli elbiseler seçen Yıldırım Bayezid zamanına kadar devam etti. II.

Kanuni Süleyman'ın son yıllarında, 1560 civarında eserini yazan Rüstem Paşa tarafından kullanılmıştır; onun için bkz. Babinger, *age*, s. 80-2 ve Dr. Ludwig Förrer'in, *Türk. Bibl.*, XXI, Leipzig, 1923'teki iktibasları. Rüstem'in çağdaşı Lütfi Paşa da aynı gruba ait görünüyor. Bu yazarların kendilerini bilinçli bir şekilde dış veya iç savaş ve seferlerle sınırladıkları ve bizim ilgilendiğimiz hadiseler gibi diğer meseleleri dışarıda bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, onların eserleri, amacımız bakımından Tevârih Anlatısı'nın tek erken kaynak olduğu yönünde metinde ifade edilen görüşü geçersiz kılmaz.

Mehmed altın işlemeli beyaz başlıkları Yeniçerilerin, kırmızı başlıkları ise büyük adamların hizmetkârlarının giysisi yaptı. Yeniçeri bölüklerinin başındaki kişilerin giydiği *üsküf* Bolayır fatihi Süleyman Paşa'nın buluşuydu ve Mevlana Celaleddin Rumi'ye hürmeten giyilmekteydi. I. Murad'la birlikte törenlerde bunu altın işleme ile süslemek adeti başladı. Ordunun büyütülmesi hususunda Bilecik kadısı Mevlana Halil'e danıştılar. Türk çocukları arasından çevik delikanlıları seçtiler. Mevlana Halil bu işle görevlendirildi ve cesur gençleri topladı; bunlara sefer sırasında günde bir akçe verildi ki, sefer dönüşünde bu sona eriyor ve kendi evlerinde çiftçilik yapıp vergiden muaf tutuluyordu. Bu piyadelerin [yani yayaların] sayısı arttı ve kötü işler yapmaya başladılar; bunun üzerine hükümdar müşavirlerine danıştı ve kâfirlerin çocukları arasından uygun olanların seçilerek İslam'la şereflendirilmesine karar verildi. Birkaç yıl içinde, İslam'ın ışığını alıp hizmet ve itaat edecek birkaç bir kâfir çocuğunu devşirmek üzere eminler tayin edildi. Bunlara, yeteneklerine göre bir veya daha fazla akçe [günlük] ücret ve *yeniçeri* adı verildi. Bunların elde ettiği mükâfat ve terakkiyi gören diğerleri çocuklarını teslim etmeye arzulu hale geldiler ve birkaç bin imansız İslam'a ihtida etti. Bu yolla geçen 200 yılda 200.000'den fazla kişi İslam'ı benimsemeye karar vermiştir ve Osmanlı hükümdarları döneminde din emsalsiz bir şekilde yayılmıştır. Yeniçeriliğin ihdasından sonra, piyadeler maaş yerine vergi muafiyeti ile birlikte toprak aldılar. Yine bu usulle Türk çocuklarından atlı bir güç oluşturularak kendilerine özel topraklar verilmiş ve bunlar *Müsellem* olarak adlandırılmıştır.

2. Olay: I. Murad'ın hükümdarlığı. Lala şahin Zağra yöresini fethetti ve her çeşitten büyük miktarda ganimet elde edildi. Karamanlı âlim bir hukukçu olan Mevlana Kara Rüstem, bütün ganimetin beşte biri hakkındaki şer'i kuralın uygulanmadığını görünce Kadıasker Mevlana Kara Halil'in dikkatini konuya ilişkin, bütün ganimetin beşte birinin Allah'a ait olduğunu ilan eden ayete çekti. Mevlana Kara Halil meseleyi Sultan'a arz etti, o da işlerin geleneğe göre yapılması hususunda emirler verip beşte birin toplanması görevini Kara Rüstem'e verdi. Her türden ganimete bir değer biçtiler ve her bir tutsağı 125 Osmanî (akçe) olarak kıymetlendirip bir tutsağın beşte birlik kısmı olarak 25 Osmanî (akçe) alma adetini başlattılar.

İdris versiyonu, tahmin etmeye yönlendirildiğimiz gibi, Tevârih Anlatısı'na bağımlı olduğunu gösteren çok açık işaretler taşımaktadır. İki ayrı kısma bölünme ve bunlar için verilen tarihler ikisinde de aynıdır; katılan kişiler için de aynısı geçerlidir. Çok ağdalı Farsçada dahi Alaeddin'in konuşması, Tevârih Anlatısı'ndaki konuşmasının sözlerinin yankılarını muhafaza eder. Özellikle Âşıkpaşazade'ye bağımlılık, Kara Rüstem'in oynadığı rol, börklerin rengi için verilen sebep ve Derviş onayına herhangi bir atfın yokluğundan çıkarılabilir.

İdris versiyonu ile Tevârih Anlatısı arasındaki en önemli fark ilkinin Yeniçeriliğin kökenine dair hikâyeyi I. Murad döneminin anlatımındaki yerinden Orhan dönemini kapsayan kısımdaki bir pasaja nakletmesidir; burada bu hikâye ak börkün kökeni hakkındaki rivayet ile birleşir (daha doğrusu ona eklenir); bunun mantıki sonucu olarak, İdris versiyonu I. Murad dönemindeki olayı sadece nakdî bir ganimet vergisinin tesisi olarak değerlendirir. Bununla birlikte, eğer dikkatimiz bu pasajlarda da örneklendiği üzere İdris'in yazım usulüne çevrilirse, bu farklılık edebî sebeplerle izah edilebilir.

Görülecektir ki ak börkün kabulü rivayetini (Âşıkpaşazade'ye göre) verdikten sonra İdris başlık ve giysi hakkında daha sonra meydana gelen birtakım değişiklikleri ele alır. Kendi zamanındaki Sarayın yüksek çevreleri için eserini yazan İdris'in, ayırt edici bir üniformanın ilk tesisinin daha sonraki değişikliklerle ve hatta kendi zamanının adetleriyle bağlantısını kurmakla görevli hissettiği açıktır. Şüphesiz, Saray veya idari gelenekler buradaki malzemesini temin etmiştir; kroniklerin de bu bağlamda değindiği tek noktada, altın şeritli *üsküf*'ün kökeni konusunda, bunun I. Murad devrine tarihlenmesinde onlarla hemfikirdir.[46] Sonraki bu gelişmeler kronolojik olarak kesinlikle

46 Oruç, s. 24. Hikâyenin kroniklerde oldukça yüksek bir destansı havası vardır.

anlatının bu kısmına ait değildir; İdris bu malzemeyi, Osmanlı askeri ve resmi giyimini kendi zamanına kadar aşağı yukarı tamamlayarak, edebi bir işlemle buraya katar. Bu, onun edebi tarzıdır.

İmdi, bu pasaja Yeniçerilerin kökeni olayını yerleştirmesi aynı yöntemin bir örneğidir. Yine Tevârih Anlatısı'nı izleyerek yayaları ele alır. Burada da bu konuyu, bu hususta kendi zamanına kadar meydana gelen gelişmelerle tamamlamaya çalışır. Bundan dolayı Yeniçerilerin kökenini gündeme getirir; kaynaklarda, kendi zamanındaki Yeniçeri örgütünün bir özelliği olan devşirme hakkında hiçbir bilgi bulamaz ve dolayısıyla bunun, bir boşluğu doldurma ve o zamanki düzenlemelerin övücü (ama doğru olmayan) bir anlatımını verme çifte amacına hizmet eden bir hikâyesini sağlar. Nihayet, kroniklerde yine daha sonraki bir pasajdan gelen Müsellemlerin kökeni meselesini ele alır. Bu, bir kez daha, farklı tarihlere ait malzeme ve olayları tek bir pasaj ve ardışık anlatıda birleştirmenin edebi aracı sorunudur.

Gerçek şu ki kronolojik düzenlemede İdris versiyonu ile Tevârih Anlatısı arasındaki farklılık gerçekte değil sadece görünüştedir. İdris kronoloji konusunda dikkatli bir biçimde belirsizdir. Edebi gerekçelerle Yeniçerilerin kökeni olayını Orhan dönemiyle ilgili anlatısına taşır, fakat olayın *tarih*ini vermez. Göreceğimiz üzere, daha sonraki yazarlar bu anlamda onu kabul etmişler, ama bunu yaparken de edebi bir işlemden hareketle, gerçekte yaşanmış bir farklılığı tahayyül etmişlerdir.

Doğaldır ki bunun normal sonucu, I. Murad dönemindeki ikinci olayda, İdris'in Yeniçerilerin kökenini ele alamamasıdır, zira bunu daha önceden yapmıştı. Kullanmak için ona kalan tek şey ganimet vergisinin mali yönüydü. Aynı tarzı izleyerek, bunu kendisinin ve Osmanlı hizmetindeki çağdaşlarının bildiği kurumlara bağlamakta acele

eder; dolayısıyla, Kara Rüstem olayını kendi zamanında toplanmakta olan *pençik* vergisi gibi bilinen bir nakdî verginin tesisine dönüştürür.

Bundan dolayı, İdris versiyonu, Tevârih Anlatısı'nda bulunandan farklı bir Yeniçerilerin kökeni hikâyesini temsil etmez ve ondan hiç de üstün değildir. Bu, sadece bir başka elin yeniden düzenlediği Tevârih yazarları Anlatısıdır. Bunun önemi, diğer bir altmış veya daha fazla yıl sonra, çok meşhur ve etkili iki Osmanlı tarihçisi, Sadeddin ve Âli tarafından benimsenmesinden ileri gelmektedir. İlki onu hemen hemen Türkçeye çevirir, ikincisi ise onu kısaltılmış bir biçimde benimser.[47] İdris versiyonuna bu şekilde dolaşım ve hâkimiyet kazandırdıkları için onları suçlamak zordur. İdris gibi onlar da Saray tarihçileriydi. İdris'in eseri, kaynaklara onlardan altmış yıl daha fazla yakın, (gördüğümüz üzere) Tevârih'lerde bulunamayacak yararlı malzeme ile dolu ve albenili ve büyük emek mahsulü bir eser olarak, onların çağında çoktan saygı kazanmıştı. Onu, kendi aralarında epeyce farklılıklar gösteren ve devirlerindeki metin ve müstensih nüshalarında dolaşımda bulunan kaba kroniklere tercih etmekteydiler; onlardan daha eleştirel bir yaklaşım beklenemezdi. Ancak, bunun bir sonucu olarak, İdris versiyonunun üzerine kendi göz kamaştırıcı şöhretlerini koydular.

İdris versiyonunu bitirmeden önce bir sonuç değerlendirmesi gereklidir. Kendi yazılı kaynaklarını (kronikleri) saptırmadığı veya onlarla çelişkiye düşmediği yerlerde İdris versiyonu kendi hesabına birinci dereceden bir kaynaktır ve ondaki ifadeler önemli meseleler hakkında en eski tarihli kanıtlarımızı oluşturabilir ve oluşturmaktadır da. Buradaki amacımız bakımından bunların en kayda değeri, yayaların kökeni meselesidir. İdris'e göre bunların hepsi

47 Sadeddin (İstanbul, H. 1279, 2 c., c. I, s. 37-41 ve 74-5) ve Âli'nin (İstanbul, 5 c., c. V, s. 42-3 ve 69) matbu yayınlarına müracaat ettim.

başlangıçta maaşlı askerdi ve ancak bu deneyimin tatminkâr sonuç vermediği ortaya çıktıktan sonradır ki yayalara toprak tahsis edildi. Bu konudaki bu en erken kaydı reddetmek ve onlarin gelişim sürecini tersine çevirmek için yeterli sebep yoktur.

5. Bektaşi Menkabeleri

Bunlar yalnızca menkabeler olup üzerinde fazla zaman harcamak gerekmez. Bunların en erken biçimini ve gelişimlerinin bazı noktalarını *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş* olarak bilinen özetten çıkarabiliriz.[48] Bu eserin, bir bütün olarak onbeşinci yüzyıl başlarına ait ve dolayısıyla mevcut kronik metinlerinden daha erken tarihli olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte, bu iddia, özellikle bizim için önemli olan pasajlar bakımından aşırı olabilir. Yine de, genel olarak ifade etmek gerekirse, *Vilâyetnâme* onbeşinci yüzyıla ait olup bu pasajlar dahi kronik metinlerimizden -eğer böyle bir şey söz konusu ise- çok fazla geç bir döneme ait olamaz. Burada kesinlikle, Bektaşilerin Yeniçerilerle bağlantılarını tesis etmeye çalıştıkları bir zamanda yaydıkları ve Âşıkpaşazade'nin öfkesini uyandıran türdeki menkabeyi bulmaktayız.

Vilâyetnâme'deki bu menkabelerin en uzun ve en erken biçimi Orhan ile değil I. Osman'la ilişkilendirilmiştir. Buna göre I. Osman Hıristiyanlarla yapılan bir ateşkesi ihlal etmiş ve bu suç üzerine muhakeme edilmek üzere Konya'daki Selçuklu sultanının huzuruna çağrılmıştır. Sonra muhakeme için Hacı Bektaş'a gönderilmiştir. Hacı Bektaş müridlerine mahalli olarak üretilen beyaz börkler giydir-

48 Bkz. Dr. Erich Gross, "Die Vilayetname des Hâggi Bektasch", *Türk. Bibl.*, XXV, Leipzig, 1927; başvurulan pasajlar, s. 133 ve 153-55. Gross'un görüşleri günümüze kadar tartışılmıştır ve bu hususta şimdi şuraya bakılmalıdır: J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, s. 48.

mekteydi. Günün birinde bu başlıklardan son derece yüksek ve kimsenin giyemeyeceği bir tanesi ona getirildi; bu yüzden o da başlığı ortasından büküp onu giyecek kişinin bir gün ortaya çıkacağını söyleyerek bir dolaba koydu. Osman huzuruna getirildiği zaman Hacı Bektaş bu özel börkü, bir takdis, çerağ ve kılıçla birlikte ona verdi. Daha sonra Hacı Bektaş, Osman ve çocuklarının fethettiği topraklara sığındı ve Selçuklu Sultanını Osman'a yüksek bir görev vermeye davet etti. Osman'ın uzun börk ve kılıca sahip bulunduğunu ve Bektaş'ın takdisini aldığını öğrenen Selçuklu Sultanı, ona Sultanönü Sancağı'nı (ilk baştaki Osmanlı arazisi) tevcih etti.

Vilâyetnâme metnimizde bulunan daha kısa iki ek ise daha farklı bir hikâye sunmaktadır. Bunlara göre, Osman'ın çok güç durumda kaldığı bir sırada, Hacı Bektaş ona mucizevi takviye kuvvetler göndermişti; bu askerler görevleri için yetersiz veya uygunsuz bir giyime sahip bulunduklarından şikâyet edince Hacı Bektaş kendi kaftanının kenarından keçe parçaları kesmiş ve onların başına koymuştur.

Bir derkenar ise bunların *yen* kelimesinden Yeniçeri olarak adlandırıldığını ekler, ki bu, bu *[yen]* kelimeyi *yeni* kelimesiyle değiştiren yanlış bir etimolojidir. Bu derkenar, menkabenin Avrupa yazarlarında onyedinci yüzyıldan itibaren görülen biçimine geçişi kaydetmiş görünüyor; buna göre, Yeniçerilerin başlığı, Hacı Bektaş'ın kendisini takdis ettiği sırada Hacı Bektaş'ın yeninin bir Yeniçerinin başına ve arkasına düşmesinden ortaya çıkmıştır. Bu olay, I. Murad'ın yaralı bir Sırp tarafından öldürülmesinden hemen sonra Kosova savaş meydanında gerçekleştiği söylenen son şeklini kazanır; söz konusu olay Hacı Bektaş tarafından önceden görülüp dile getirilmiştir; bu yüzden de Hacı Bektaş önceden görmüş olduğu şeyi önleyemediği için öldürülmüştür.

Burada başlangıçta I. Osman'a bağlanan saf bir menkabenin gelişimini yeterince açık bir biçimde görebiliriz. Açıkça görülür ki, bu menkabe Tevârih Anlatısı'nda verilen biçimiyle beyaz börk hikâyesiyle açıklanmaz ve bu, yukarıda da işaret edildiği gibi, söz konusu olayı tamamı itibariyle bir Bektaşi eklemesi saymamanın sebeplerinden birisidir.

4. Türk Kaynaklarının Avrupalı Yazarlarca Kullanılması

En geç Bizans yazarları, Kalkokondilas, Dukas ve Frantzes bile yazılı Türk kaynaklarını kullanmazlar. Bunlar büyük ölçüde devirlerindeki olaylarla ilgili olup bizim için bizatihi Osmanlı tarihinin kaynaklarıdırlar. Onlar, bize ulaşan biçimleriyle Türk kronikleriyle aynı yazım tarihine sahiptir. Kendi zamanlarından önceki olaylar için Bizans yazarları, Türk kaynaklarına değil, önceki Grek yazarlara veya duyduklarına dayanırlar.

En erken Latin ya da Avrupalı yazarlara geldiğimizde, bunların Türk tarihinin önceki dönemleri hakkındaki kaynaklarının kulaktan dolma olduğuna dair von Hammer'in yargısını kabul etmememiz için hiçbir sebep yoktur. Onlar bazen bizzat görgü tanıkları idiler ve Bizans yazarlarını bir ölçüde kullandılar; bunların sonradan gelenleri öncekilerin eserlerinden yararlandı. Yazılı Türkçe kaynakları kullanmadılar. Bu, Nicolaus Sagundinus (ykl. 1450),[49] Spandugino (ykl. 1505),[50] Felix Petantius (1516'dan önce),[51] Joannes Adelphus (1513),[52] Ioannes Cuspinianus

49 Sagundinus'un eseri için bkz. J. Ramus, *Elegiarum de rebus gestis Archiducum Austriae*, Louvain, 1553.

50 Bkz. yukarıda, s. 499, not 37.

51 Petantius için bkz. yukarıda, s. 500, not 38.

52 Joannes Adelphus, *Die Türkisch Chronica usw.*, Strassburg, 1513.

(ö. 1529),[53] Paulus Jovius (ykl. 1540)[54] ve Sansovino (ykl. 1560)[55] için doğrudur. 1450-1550 arasında, Osmanlıların kökenleri hakkında epeyce kayda değer bir şey sunan tek Latince yazan kişi, Macaristanlı Birader Georgius'tur; onun Memlük Sultanı Baybars'ın Doğu Anadolu'daki seferi ve Selçuklu sonrası beyliklerin isimleri hakkındaki bilgisi benzersizdir.[56]

Onaltıncı yüzyılın son kırk yılına kadar yazılı Türkçe kaynaklar çevrilerek Avrupalı yazarların kullanımına hazır hale gelmemiştir. Bu nitelikteki ilk kronik, tam olarak söylemek gerekirse, Anonim Tevârih'tir. Bu durum, bu kaynakların yukarıda gösterildiği gibi onaltıncı yüzyıldaki konumlarıyla paralellik gösterir; ilk Avrupalı araştırıcıların veya çevirmenlerin ellerine verilmeleri, gerçekten de bunlara gösterilen itibarın bir teyididir. Bu çevirmenlerin ilkleri Caudir von Spiegel (1567) ve Bek Kroniği olarak bilinen yazmanın çağdaş mütercimidir.[57] Bunlardan sonra, daha fazla tanınan Leunclavius (1588) gelir; bu sonuncusu, değişik eserlerde, *Anonim Tevârih*'in hem uzun hem de kısa (1550) nüshalarını kullanmıştır.[58] Anonim Tevârih onyedinci yüzyılda da Avrupalı yazarlarca kullanılmaya devam etti. Bu, 1603'te Knolles'ın[59] durumu ve 1687'de Rycaut[60]

53 Joannes Cuspinianus, *De Origine Turcorum*, ilk olarak ölümünden sonra *De Caesaribus et Imperatoribus opus insigne* (Strassburg, 1540) adlı eserinin bir kısmı olarak, sonra da ayrıca (Antwerp, 1541) basılmıştır.

54 Bkz. yukarıda s. 499, not 35.

55 Francesco Sansovino, *Dell' Historia Universale dell' Origine et Impero de' Turchi*, Venedik, 1560.

56 *Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia Turcorum*, cap. i.

57 Bu ilk çeviriler hakkında Giese ve Babinger'in Anonim Tevârih ve Oruç neşirlerine yazdıkları girişlerdeki mütalaalarına bkz. Spiegel'in çevirisi şuradadır: Marcus Brosian, *Chronica oder Acta von der türkischen Tyrannen*, Neisse, 1567. Bek Kroniği Leopoldsdorflu Jerome Bek'e ait bir yazmadır.

58 Leunclavius, *Annales sultanorum othmanidorum*, Frankfurt, 1588; Historiae Musulmanae, Frankfurt, 1591.

59 Richard Knolles, *The General Historie of the Turks*, Londra, 1603.

60 Sir Paul Rycaut, *The Turkish History...with a continuation... whereunto is added the Present State of the Ottoman Empire*, Londra, 1687-1700.

tarafından yeniden basılan eseri için geçerlidir; öte yandan Spiegel'in eseri 1671'de Podestà[61] ve 1686'da Geropoldi[62] aracılığıyla yeniden ortaya çıkar.

Bu arada, İdris versiyonu da, Saadeddin'in çevirileri yoluyla Avrupalı araştırmacılar tarafından kullanılabilir duruma geldi. Bunların en meşhuru 1649'da yayımlanan Bratutti'nin İtalyanca çevirisidir.[63] 1652'de Seaman Sadeddin'in Orhan dönemine dair anlattıklarını İngilizceye çevirdi ve tabii ki bu, İdris versiyonunun ilk kısmının tamamını içermekteydi.[64]

Bu zamanlar itibariyle Levant'taki Avrupalı seyyah ve görevlilerin o zaman dolaşımda olan şekilleriyle Bektaşi efsaneleri ile karşılaşmaya başladıkları da bellidir. Knolles'ın eserine yaptığı eklemelerde Rycaut, Knolles'ın eserini yeniden yazarken beyaz börkün ve Yeniçerilerin kökenine dair Kronik yazarlarının Anlatısını zaten vermiş bulunduğunun farkında olmaksızın, yen olayının Kosova versiyonunu vermektedir.[65]

Dolayısıyla, onyedinci yüzyıl sonlarına gelindiğinde, Avrupalı araştırıcılar, aralarındaki ilişkileri anlamak için gereken eleştirel yöntem veya beceriden yoksun, görünüşte farklı üç anlatıya sahiptiler -Tevârih Anlatısı, İdris versiyonu ve Bektaşi menkabeleri. Bunun sonucu, her birisi kendince en uygun gördüğü biçimde bu kaynakları yan yana koyan veya bağdaştıran onsekizinci yüzyıl yazarlarının

61 J. B. Podestà, *Origo et Gesta Ottomanici Stirpisi*, Viyana, 1671. Saadeddin'i de çevirmiştir.

62 Antonio Geropoldi, *Annali de' Sultani Osmanidi etc.*, Venedik, 1686.

63 Vincenzo Bratutti, *Chronica dell' origine e progressione della casa ottomana composto da Saidino Turco*, Viyana, 1649.

64 W. Seaman, *The Reign of Sultan Orhan*, Londra, 1652.

65 Rycaut'nun eserinde Knolles'ın kroniklerden alınma orijinal anlatısı 1. c., s. 128 ve 132'dedir; *yen* olayı Rycaut tarafından eklenen *Present State of the Ottoman Empire* başlıklı kısmın II. cildi, s. 72'dedir. Aynı kısmın 90. sayfasında Rycaut, yine Kara Rüstem'e ve Yeniçeriliğin I. Murad döneminde tesisine, yani Tevârih Anlatısı'na atıfta bulunur.

eserlerinde görülen karmaşadır. Dimitri Kantemir (eseri 1734'te İngilizceye çevrilmiştir) İdris versiyonunun Orhan dönemi kısmını özetle verir, Kara Halil'den bahsedip Kara Rüstem'i atlayarak I. Murad döneminde Yeniçerilerin kökenini ganimet üstündeki bir vergiye atfeder ve bunlara *yen* olayını ekler, ama Kosova'da değil.[66] 1709'da Aaron Hill aynı olayın Kosova versiyonunu verir.[67] 1732'de Marsigli Yeniçerilerin kökenini I. Murad devrine atfeder ve Kosova'da olmamakla birlikte yen olayını aktarır.[68]

Onyedinci yüzyıl sonlarında bu karışıklık Mouradja d'Ohsson'un meşhur eserinde de hâlâ devam eder; gerçi o esas olarak İdris versiyonunu benimser ve, von Hammer ile birlikte, bu versiyonun hâkimiyet kazanmasının ve hatta yanlış anlaşılmasının başlıca sorumlusudur.[69] D'Ohsson tabii ki hikâyeyi kısımlarına ayırıp ardışık biçimde tarihsel olmayan tasviri eserinin çeşitli bölümlerinde ele alır. Bir yerde beyaz börkün tarihini verirken sonra İdris versiyonundan hareketle başlıkları anlatır. Bir başka yerde Orhan'ın 1330'da yayaların yerine Yeniçeriliği tesis ettiğini ve bunları Hıristiyan tutsaklardan aldığını yazarak sonraki araştırmacılar için, yukarıda tenkit edilen İdris versiyonunun açık kronolojisini sağlamlaştırır; buna Kosova'da olduğundan bahsetmediği *yen* vakasını ekler. Bir başka yerde ise, ona göre I. Murad döneminde 1362'de ihdas edilen sultanın ganimetten beşte bir alma hakkına atıfta bulunur.

Von Hammer'ın anlatımı ise tamamen İdris versiyonunun Saadeddin'in sayfalarından yapılmış bir çevirisidir. O,

66 Demetrius Cantemir, Prince of Moldavia, *History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, çev. N. Tindale, 1734. Eserin aslı Latince yazılmış, öyle anlaşılıyor ki, yazarı 1723'te öldükten sonra ilk kez İngilizce olarak basılmıştır.

67 Aaron Hill, *Present State of the Ottoman Empire*, 1709.

68 Comte de Marsigli, *L'Etat Militaire de l'Empire Ottoman*, 1732, XV. Bölüm, s. 67.

69 Mouradja d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Ottoman*, Paris, 1787-1820. Bkz. c. II, s. 135 vd., c. III, s. 39 vd. ve 416.

dipnotlarında, Saadeddin'i başlıca kaynağı olarak anar, ama daha az bilgili selef ve haleflerinin bilmediği şeyin, yani Saadeddin'in sadece İdris'i yeniden yazdığının pekâlâ farkındaydı. Bu yüzden *Heşt-Bihişt*'in nadir yazmalarından birini elde etmek için büyük çaba harcadı ve sonunda bunu başardı.[70]

İdris versiyonundaki hikâyeye von Hammer yen olayını da ekledi, ama Kosova'da değil; bu olayı Orhan dönemine yerleştirdi. Burada esrarlı bir durum var, çünkü dipnotlarında Neşrî ve Âli'yi kaynak olarak verir. Elbette ki bu olay Neşrî'nin gerçek metninde hiç geçmez ve her halükârda Neşrî, bildiğimiz biçimiyle yen hikâyesini duysaydı çok öfkelenecek olan Âşıkpaşazade'yi izler. Âli'ye gelirsek, o da hiç böyle bir şey içermeyen İdris versiyonunu kullanır. Öyle anlaşılıyor ki von Hammer buradaki dipnotlarında kaynaklarını karıştırmıştır; o gerçekten d'Ohsson'u takip ediyor, ancak Neşrî veya Âşıkpaşazade'nin arasına ilaveler yapılmış veya bozulmuş bir metnine sahip olmuş olabilir.

Von Hammer'ın meseleyi ele alışındaki can alıcı nokta şudur: İdris versiyonuna dayalı yapay bir kronolojiyi benimsemede d'Ohsson ile hemfikirdir, dolayısıyla hem beyaz börklerin başlangıcını hem de (devşirme dahil) Yeniçeriliğin ihdasını Orhan dönemine yerleştirir ve I. Murad devrindeki olayı yalnızca ganimet üzerine bir (nakdi) vergi konması olarak değerlendirir.[71]

---

70 Bkz. yukarıda s. 475, dipnot 1.

71 Yeniçeriliğin kökenini ele alırken özellikle d'Ohsson (von Hammer de) elverişsiz bir durumdaydı, zira meseleye kendi zamanındaki Osmanlı askeri örgütlerinin durumundan yaklaşmıştır. O zamana dek uzun bir gelişme olmuş ve bunun sonucunda pek çok eski bölümlerin unutulduğu veya daha sonraki taksimatlarla yeni baştan tanzim edildiği muazzam ve karmaşık bir teşkilat ortaya çıkmıştı. Böylece, *Kapı Kulları*, hem çeşitli saray ocaklarını (başlangıçtaki *Kapı Halkı*) hem de Yeniçerileri içeren bir terim haline geldi ve devşirme (kendi zamanında) her iki örgüt için de adam alımına hizmet etmişti; dolayısıyla onların arasında, Tevârih Anlatısı'nda gözlemlenen gerçek

Von Hammer'in anlatımı, doğal olarak Creasy de la Joncquière veya Lord Eversley gibi onun büyük tarihinin özetleyicileri olmaktan öteye gitmeyen yazarların eserlerinde yeniden ortaya çıkar.[72] Mamafih, Türk kaynaklarını kullanamamak, eserleri başka bakımlardan orijinal ve bağımsız ise de, Zinkeisen ve Iorga gibi yazarları da bu meselede von Hammer'a dayanmak zorunda bırakır.[73] Ahmed Cevad'ın oldukça eksik monografisi de, d'Ohsson'unki gibi genelde İdris versiyonu ile uyuşmaktadır.[74] Theodore Menzel de temelde d'Ohsson'a dayanmış görünüyor ve dolayısıyla İdris versiyonunu aktarmıştır.[75] 1916'da H. A. Gibbons, yine Türkçeyi bilmeden, erken dönem Osmanlı tarihini yeniden yazmaya girişti; askeri örgütlenmenin erken tarihi hakkındaki spekülasyonları değersizdir.[76] F. W. Hasluck da Yeniçerilerin kökeni üzerinde Avrupalı yazarlar arasındaki karmaşayı gözlemlemiştir, fakat o da yine Türk kaynaklarını inceleyemediğinden muammayı çözecek bir anahtara sahip değildir.[77]

Yukarıda anılan 1924 tarihli makalesinde F. Giese,[78] esas itibariyle Gibbons'ın hatalı yeniden inşasını düzeltip

---

ve asli ayırımın ya farkına varılmadı ya da buna inanılmadı. Yine *Ulufeciler*, yani (feodal askerlerin tersine) hazine tarafından maaş ödenen askerler Kapı Kulları ile aynı tasnif altında yayaları da kapsıyordu ve bu da yine başlangıçtaki ayırım olgusunu bulanıklaştırır. Eğer olaylara sonraki durumlardan geriye doğru gidilerek bakılırsa erken dönem Osmanlı askeri tarihini çözmek çok zordur ve bu Yeniçerilerin kökeni hakkındaki karışıklığın ikincil bir nedenidir.

72 Sir W. Creasy, *History of the Ottoman Turks, 1854*; *Vicomte A. de la Joncquière, Histoire de l'Empire Ottoman*, 1881; Lord Eversley, The Turkish Empire, 1917.

73 J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europe* (Gesch. d. eur. Staaten), 1840-63; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 1908-13.

74 Ahmed Djevad, *Etat Militaire Ottoman*, 1882.

75 Theodore Menzel, *Das Korps der Janitscharen, Beit. z. Kenntnis d. Or.*, I,[içinde] (Jahrbüch. der Münch. Or Ges., 1902-5), s. 47.

76 H. A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, 1916.

77 F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, II, s. 483 vd.

78 s. 463, dipnot 2 [yukarıda].

Osmanlı yayılmasının ilk dönemleri ile Ahiler arasında bir bağlantının varlığı teorisini geliştirmeye çalışıyordu. Üstelik o, sadece Âşıkpaşazade'ye dayanmaktaydı. Beyaz börkün Ahilere ait olduğu teorisini oluşturdu (doğal olarak kızıl börkü Kızılbaşlara verir); Osman'ın takipçilerinin Ahiler olduğunu ve dolayısıyla Orhan'dan önce beyaz börkü kullandıklarını, Orhan'ın Osman'ın Ahilerine yayaları eklediğini ve sonra da I. Murad'ın "savaştan yıpranmış" yayalara Yeniçerileri eklediğini iddia eder. Osmanlı-Ahiler bağlantılarına dair teorinin yararları ne olursa olsun, tarihsel bir ardışıklık olarak bu açıklama Âşıkpaşazade'nin verdiği bilgilerin yapay bir yeniden inşasıdır. Benzer açıklamalar, Giese'nin Ahi teorisini, gazilerin Osmanlıların ilk dönemlerindeki özel niteliği hakkındaki başka izahlarla genişletenler tarafından öne sürülmüştür.

Konu hakkındaki en son çalışmada Profesör Gibb ile Bay Bowen, özü itibariyle Tevârih Anlatısı'na bağlı kalırlar.[79] Onlar, Kapıkullarının Orhan döneminde var olduğunu, yine yayaların da aynı hükümdar döneminde bulunduğunu ve son olarak savaş tutsaklarından Yeniçerilerin ihdasının I. Murad döneminde ortaya çıktığını belirtirler; daha sonra da devşirmenin tesis edilişini II. Murad'a atfederler. Açıklamaları Ahiler ve gaziler hakkındaki mevcut görüşlerden epeyce etkilenmiştir, fakat onlar ayrıca, d'Ohsson'un karşılaştığı zorlukların[80] aynısıyla uğraşmak zorundaydılar, çünkü eserlerinin esas maksadı Osmanlı kurumlarını onaltıncı yüzyıl ve sonrasında var oldukları biçimleriyle tanımlamaktı; o yüzden de sonraki dönemlere ait işlenmiş halleriyle bu kurumları tasvire başlarlar ve bunlardan kurumların ilkel hallerine giderler. Bu şekilde, sonraki Ulufeci tasnifinden başlayıp Kapıkulları ve Yeniçerileri başlangıçtan itibaren karıştırırlar ve neticede köken

79 Gibb ve Bowen, *Islamic Society and the West*, s. 48, 53, 54, 58, 59 ve 64.

80 Bkz. yukarıda s. 512, dipnot 69.

bakımından aralarındaki hayati farkı gözden kaçırırlar. Sonra, yine sonraki şartlardan yola çıkarak, müsellemleri, başlangıç bakımından yayalardan daha evvel veya onlarla çağdaş sayarlar ki, bu görüş ne Tevârih Anlatısı ne de İdris Versiyonu tarafından desteklenir; Gibb ve Bowen, mesele hakkındaki en erken izah olan İdris versiyonunun tersine yayalara başlangıçta maaş değil toprak tahsis edildiğini belirtirler. Bektaşilerin beyaz börklerle bağlantısını ise tamamen düzmece sayarlar.

Dolayısıyla, böylesi saygıdeğer bilim adamlarına saygımız bir yana, kaynakların düzenli ve eleştirel bir tahlilinin olmayışı yüzünden, onların sorununun içinden çıkılmaz hal almaya devam ettiği söylenebilir. Böyle bir analizle biz, önce İdris'in edebi kaygılarıyla masumane bir biçimde tahrif edilen, daha az masumiyetle Bektaşilerce süslenen ve sonraki Osmanlı idari kuralları ve geleneklerinin karmaşasında gözden kaybolan ve sonra da en büyük Avrupalı Türkologlar tarafından dahi ancak karmakarışık ve tanınmaz bir durumda ortaya çıkarılan bir hikâyeyi, sadeliği ve iç tutarlılığı ile eski haline koymaya çalıştık.

Selçuklu Gulamı ve Osmanlı Devşirmesi*

Speros Vryonis Jr.

Ünlü Yeniçeri Ocağı ve belli bir ölçüde Yeniçeri tedarik etme süreci, yani devşirme, Balkan ve Osmanlı için inceleme ve yorum konusu olmaya devam etmektedir. Bu husus, geçtiğimiz yıllarda bu konuları ele alan makale ve eserlerin sayısından açıkça bellidir.[1] Dolayısıyla, sistemin belirgin özellikleri bu alanlarda çalışan bilim adamları arasında

---

* Orijinali: "Seljuk Ghulams and Ottoman Devshirme", *Der Islam*, 41 (1965), 224-252. Çeviri: Mehmet Öz.

1 Yeniçeriler ve devşirme hakkındaki literatür şurada bulunabilir: J. Palmer, "The Origin of Janissaries", *Bulletin of the John Rylands Library*, 35 (1953), s. 448-481. [Çevirisi yukarıda verilmiştir.]

Bu konuyla ilgili aşağıdaki çalışmaların ilgili bölümlerine bakılabilir: H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, I, 1, Oxford, 1950; A. Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge, 1913; A. Bakalopoulos, "Provlimata tes istorias tou paidomazomatos", *Ellenika*, 13 (1954), s. 273-293; P. Wittek, "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, 17 (1955), s. 271-278; S. Vryonis, "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme", *Speculum*, 31 (1956), s. 433-443.

aşağı yukarı iyi bilinmektedir. Bununla beraber, devşirme-yeniçeri sisteminin ayrıntılarıyla ilgili pek çok boyut ise bu derece berrak değildir. Bu bakımdan özellikle dikkat çekici husus, pek çok bilim adamının çağdaş Türk tarihçisi İ. H. Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları* (2 c., Ankara, 1943-44) adlı eserindeki konu ile ilgili Osmanlı belgelerinden yararlanmayışlarıdır. Uzunçarşılı'nın çalışmasından bu yana yayımlanan diğer kitaplar, bazı noktalardaki irili ufaklı yeni bilgilerle konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır. L. Fekete'nin *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung* (Budapeşte, 1955), I. K. Basdrabelles'in *Istorike Archeia Makedonias B' Archeion Beroias-Naousas, 1598-1886,* (Selanik, 1954), G. Zoras'ın *Chronikon Peri ton Tourkon Soultanon* (Atina, 1958) ve H. Duda'nın *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi* (Kopenhag, 1959) adlı çalışmaları bunlar arasındadır. Aşağıda dile getirilen düşünceler bu kaynaklara dayanacak ve üç konu üzerinde duracaktır: 1) Osmanlı Yeniçeri Ocağı'na örnek teşkil eden uygulamalar ve Selçuklu Anadolusundaki saray sistemi, 2) Osmanlıların devşirme sistemini uyguladıkları coğrafi bölgeler ve halklar, 3) Hıristiyanların Osmanlı devşirmesine tepkileri.

Selçuklu Anadolusunda Gulamlar

Selçuklu Anadolusunda gulamlar konusu, ilkin, Osmanlılarda Yeniçeriler ve saray kölelerinin ortaya çıkışına ilham kaynağı oluşturan en yakın tarihi örnek olması ve ikinci olarak da bu gulamların Selçuklularca çoğunlukla Anadolu'da yetiştirilmeleri bakımından Osmanlı acemi oğlanları olgusuyla ilişkilidir. Dolayısıyla, Osmanlıların Balkanlar'da olduğu gibi Anadolu'da da devşirme toplamaları şaşırtıcı sayılmamalıdır.

Anadolu Selçukluları, İslam Ortadoğusunun öteki büyük hanedanları olan Abbasiler, Gazneliler, Memluklar ve diğerlerinin karşılaştıkları problemlerin ve çevresel faktörlerin pek çoğu ile karşı karşıya idi. Onlar çoğu zaman, yabancılar ve yeni gelenler olarak çok mezhepli, çok dilli ve çok etnili bölgelerde hâkimiyet sürdüler. Bu renkli ortam ve bunun yönetici grupları karşı karşıya bıraktığı sorunlar, bir dereceye kadar devlet yapısının değişik yönlerine de yansımıştır. Bu özelliklerden en göze çarpanı, kölelerin idari ve askeri aygıtta ve de etnik askeri gruplardan yararlanmada yaygın olarak kullanılmasıydı. Bu geleneğin Ortadoğu'da ne kadar geriye gittiğini söylemek zor. İslam hükümdarları, daha dokuzuncu yüzyılda, belki de daha erken bir dönemde Abbasi halifelerinin, bu hanedanı iktidara getirmede çok önemli bir rol oynamış olan Horasanlı askerlerin kanun-kural tanımazlığını dengelemek için Türk köle askerlerini kullanmaya başladığı zaman, yabancı köle askerlere dayanmaya başladılar. Abbasi halifelerinin kendilerini iktidara getirmeye yardım eden gruplardan birisinden kurtulma çabası, İbn Haldun'un, yönetici hanedanın başarılı kurucusunun, hanedanın ayakta kalabilmesi için böyle bir gruptan kurtulması gerektiği yönündeki önermesinin tipik bir örneğidir. Böyle durumlarda, gulamlardan yararlanmak özellikle elverişli görünüyordu. Sistemi salık veren husus, gulamların genellikle genç bir yaşta yabancı bir kültürel çevreden veya uzak bir coğrafyadan tedarik edilmesi ve dolayısıyla, saraya getirildiklerinde, genç kölelerin istenildiği biçimde terbiye edilip biçimlendirilmesidir. Sonuç, en azından kuramsal açıdan, aşina olmadığı bir çevreye yerleştirildiği için, efendisi olan sultana yerli Müslüman tebaadan daha itaatkâr olan, arzulu ve gayretli eğitimi sayesinde dirayetli bir asker ve yönetici haline gelen gulam idi. Bütün bunlar şairin vecizesinde şöyle özetlenmişti: "Sadık bir hizmetkâr yüz çocuktan daha iyidir; ikinciler babalarının

ölümünü bekler, ilki ise uzun yaşamasını arzular."[2] Modern milliyetçiliğe eşlik eden kavram ve duyguların bulunmadığı bir ortamda ve bu hanedanların yönettiği bölge içinde genel bir dil birliği ile etnik ve dini birliğin yokluğunda, gulam sistemi, en azından böyle sistemlere dayanan hanedanların pek çoğunun Moğol istilası karşısında kâğıttan evler gibi çöktüğü onüçüncü yüzyıla kadar oldukça kayda değer bir başarı elde etti. Öte yandan, gulamların sadakatinin değişkenlik arzettiği ve bazı durumlarda hanedanların bertaraf edilmesiyle ve hatta Tolunoğulları, İhşidoğulları, Memluklar vb. gibi köle hanedanlarının ortaya çıkışıyla sonuçlandığı da doğrudur. Uzunca bir süre, İslam dünyasının kuzeydoğu sınırlarındaki Türkmenler savaşçı özelliklerinden dolayı gulam olarak özellikle dikkat çekiyordu. Fakat başka gruplara da başvurulmaktaydı... Hintliler, Deylemliler, Tacikler, Gürcüler, Ermeniler, Grekler, Ruslar ve Latinler. Bunlar, çoğunlukla Horasan, Kafkaslar veya Küçük Asya'daki köle pazarlarından edinilmekte ya da askeri fetih ve akınlarda ele geçirilmekteydi;[3] aynı şekilde, haraç olarak da toplanabilmekte[4] yahut da hükümdar tarafından kendisine tabi ekâbir veya öteki hükümdarlardan hediye olarak sunulmaktaydılar. Genelde köle akışı, sistemin yüzyıllarca devam etmesi için yeterliydi.

Anadolu Selçukluları, Anadolu'yu fethedip orada yerleştikten sonra, kendilerini yukarıda tanımlananlara benzer bir durumda buldular. Anadolu onikinci, onüçüncü ve ondördüncü yüzyıllarda henüz tam anlamıyla İslamlaşıp Türkleşmemişti. Hem Müslüman hem de Hıristiyan kay-

2 C. E. Bosworth, "Ghaznevid Military Organization", *Der Islam*, 36 (1960), s. 40-41.

3 Bosworth, *age*, çeşitli yerler. Gazneliler tarafından elde ettikleri büyük sayıdaki savaş tutsaklarından çok miktarda gulam devşirilmişti.

4 Ibn Khaldun, *Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun*, çev. M. De Slane (Paris, 1934), I, s. 365-366. Horasan ve Gilan eyaletlerinin her biri Memun döneminde 1000 köle haraç ödemek zorundaydı.

nakların bolca tanıklık ettiği üzere, Hıristiyan Rumların, Ermenilerin, Gürcülerin ve Suriyelilerin varlığı, Anadolu Selçuklularının çok mezhepli, çok dilli bir devleti yöneten diğer bir İslam hanedanı örneği olduğu anlamına gelmekteydi.[5] Ayrıca, Anadolu'nun fethi ve iskânında çok önemli rol oynayan, itaat altına alınması zor Türkmen aşiretleri, bir çırpıda otorite ve disiplin altına girecek bir unsur değildi. Bu şartlar altında ve zamanın İslam devlet adamlığının geleneksel kalıpları dikkate alındığında, ikta bağışlarına dayanan Selçuklu güçleri ile yan yana askeri ve idari gulam gruplarının ortaya çıkışı şaşırtıcı değildir. Selçukluların askeri ve idari sistemlerinde gulamların geniş çapta kullanımının, Osmanlıların Yeniçeri-oğlan sistemi için en yakın örneği oluşturduğuna hiç şüphe yoktur.[6] Selçuklu döneminde gulamların varlığı ve faaliyetlerine ilişkin en önemli kaynak, onüçüncü yüzyılın sonlarında yazılan İbn Bibî'nin renkli *Selçuknâme*'sidir.[7] Burada gulam sisteminin genel bir anlatımını ve Selçuklu Devleti'ndeki işleyişini anlamak için yeterli bilgiyi buluyoruz; bazı gulamların etnik kökenleri ve elde ediliş biçimlerinden bahsedilmiştir. Eğitimleri, saray hizmetindeki teşkilatları, yüksek idari ve askeri görevlerindeki faaliyetlerine dair kısa değinmeler bulunmaktadır. Sayıları hakkında çok az bilgi veriyorsa da siyasi entrikalardaki rol ve önemleri hususunda canlı bir

5 Hem Marko Polo hem de İbn Batuta onüçüncü ve ondördüncü yüzyıl Anadolusunda büyük sayıda Hıristiyandan bahsediyordu.

6 İslami Ortadoğu'da yönetim ve askerlikte gulam geleneği İ. H. Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal* (İstanbul, 1941) adlı eserinde (bundan sonra *Medhal* olarak zikredilecek) ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Konuya, Selçuklu Anadolusu bakımından M. H. Yinanç'ın *Anadolu'nun Fethi* (İstanbul, 1944, s. 149) adlı eserinde sadece özetle değinilmiştir.

7 Farsça eserin bir özeti M. Houtsma tarafından yayımlanmıştır: *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides*, IV (Leiden, 1902). H. Duda'nın Almanca çevirisi (*Die Seltschukengescichte des Ibn Bibi*, Kopenhag, 1959) asıl eserin bir özetinin çevirisidir. Houtsma neşrinin 3. cildi, asıl eserin Yazıcıoğlu tarafından yapılan Türkçe çevirisi ve uyarlamasını içermektedir.

resim sunmaktadır. Sonuçta gulamlar, İbn Bibî'nin sayfalarında, hem tek tek kişiler hem de az çok tanımlanmış tüzel kişiliğe sahip bir grup olarak ortaya çıkmaktadırlar. Müslüman kitabeleri ve vakıf belgeleri [vakfiyeler] de çok değerli ek malzeme sağlamaktadır.

Selçuklularda Gulam Tedariki ve Örgütlenmesi

Sistem için adam toplama yöntemlerinin geleneksel yöntemler olduğu anlaşılmaktadır. Gençlerin sağlandığı başlıca kaynağın 'dârülharb' olduğu görülmektedir,[8] zira Selçuklular kuzey ve batıda Trabzon ve İznik Rumlarıyla,[9] güneyde Kilikya Ermeni Krallığıyla,[10] Kafkas bölgelerinin halklarıyla[11] ve Kırım sakinleriyle[12] hem sürekli savaşlar içinde bulunuyor hem de buralara akınlar yapıyorlardı. Anlaşılan sultanlar bu sefer ve akınlar sırasında ganimet hukukuna göre ganimetin beşte biri üstündeki haklarını uygulamaktaydı.[13] Fakat gulamlar, hediye olarak,[14] muhtemelen satın alınarak, kaçakların gönüllü din değiştirmesi yoluyla ve öteki devletlerden rehine alınması suretiyle de elde edilmekteydi. En sonuncu yöntem, Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığında, Kırım'daki Suğdak'ın ele geçiril-

8 Duda, *age*, s. 60.

9 Duda, *age*, s. 63. Antalya'nın yeniden alınmasından sonra Hıristiyan aileler tutsak olarak alınıp götürülmüştür.

10 Duda, *age*, s. 238'de Sahib Şemseddin'in bir seferi sırasında pek çok kölenin alındığından bahsedilmektedir.

11 Duda, *age*, s. 176-178. Gürcistan ve Kafkasya'daki başka yerlerden gençler ve tutsaklar alınmıştı.

12 Duda, *age*, s. 139.

13 Duda, *age*, s. 220. Babaî isyanının bastırılmasından sonra isyancıların kadınları, çocukları ve malları, beşte birlik kısım devlet hazinesi için bir kenara ayrıldıktan sonra askerlere dağıtıldı. Bu, Türkmenlerin de gulam saflarına alındığını ima eder. Duda, *age*, s. 46'ya göre, Antalya'nın 1207'de fethini müteakip Sultan ganimetin beşte birine sahip çıktı.

14 Duda, *age*, s. 320. Sınır beyleri köleleri sultana armağan olarak göndermekteydi. Ayrıca bkz. s. 114, 121.

mesinden sonra, ileri gelenlerin çocukları rehine alındığında söz konusu olmuştu.[15] Belki de Selçukluların doğrudan egemenliği altındaki yerlerden, gulamların bir kısmının sağlanması yolunda bir vergi biçiminde olan ve dolayısıyla Osmanlı devşirmesine benzeyen bir yükümlülük dahi vardı.[16] Böylelikle, Selçuklu gulamlarının etnik kökenleri epeyce çeşitlilik gösterir. Gulamlar arasında en önde gelen etnik grup muhtemelen Hıristiyan Rumlar grubuydu. Bu şüphesiz, Selçuklu Devleti'nin Bizans İmparatorluğu'nun orta yerinde Anadolu'da kurulmuş olmasından ve ayrıca Türkleri Anadolu'nun kuzeyi, güneyi ve batısında tutsak almaya muktedir kılan sürekli düşmanlık durumundan ileri gelmekteydi. İyi bilinen Rum gulamlar arasında Emir Celaleddin Karatay ve iki kardeşi Seyfeddin Karasungur ve Kemaleddin Rumtaş bulunmaktadır.[17] Daha önde gelen Rum kökenli diğerlerine, Melikü'l-ümera Has Oğuz Şemseddin[18] ve Saltanat Naibi Eminüddin Mikail[19] dahildir. Halifeye hediye olarak gönderilen beş Rum gulama dair tesadüfi bir atıf vardır.[20] Fakat hem Selçuklu egemenliğindeki topraklarda yaşayan çok sayıda Ermeni'nin varlığı hem de Kilikya Krallığı'na karşı yapılan akınlarda alınan sayısız tutsağın bir sonucu olarak Ermenilerden de çok sayıda gulam söz konusu olmalıdır.[21] Askeri işlerde çok önemli bir

15 Duda, *age*, s. 139. Bu, Osmanlılar tarafından da uygulandı.

16 Duda, *age*, s. 61. Uzunçarşılı (*Medhal*, s. 115-116) bunu, Anadolu'da karma evliliklerden türeyen erkekler arasından toplanan bir teşkilat olan *iğdişan* teşkilatı bağlamında ifade eder. O. Turan, "L'Islamization en Turquie au moyen age", *Studia Islamica*, x (1959), s. 147-150.

17 Duda, *age*, s. 257. "Üç Selçuk sultanına sadakatle hizmet eden Emir Celâleddin Karatay'ın Konya'da inşa ettirdiği medresesine ait Arapça vakfiyeden çıkarılan hülâsa", *Konya*, ii, s. 127-128; iii, s. 189-191. O. Turan, "Celaleddin Karatay vakıfları ve vakfiyeleri", *Belleten*, xii (1948), s. 17 vd.

18 Duda, *age*, s. 244.

19 Duda, *age*, s. 345.

20 Duda, *age*, s. 114.

21 Duda, *age*, s. 238.

rol oynayan ve sultanın ücretli Frank askerlerine kumanda ettiği anlaşılan Zahirüddevle Gürcü bir firari idi.[22] Bununla birlikte, kaynaklar, gulamların kökenlerinden çoğunlukla nadiren ve genellikle kendini göstermiş gulamlar bağlamında bahsederler.[23]

Saray hizmeti gibi merkezî yönetimin de köle niteliği, eksik bir biçimde de olsa, İbn Bibî'nin sayfalarında açıkça ortaya çıkar. Bu tarihçi, her zaman değilse de, sık sık okuyucuya belli bir görevlinin gulam olduğunu bildirir. Devlet hizmetindeki büyük emirlerin çoğunluğunun savaşta ele geçirilen ve sonradan hükümet hizmeti için eğitilen gençler arasından çıktığı bize bildirilmektedir.[24] Dolayısıyla, İbn Bibî'nin sayfalarından, devletteki yüksek mevkilerin çoğunu işgal etmek üzere yükselen hatırı sayılır miktarda gulama rastlanır; atabey,[25] emir-i ahur,[26] taştdar,[27] hazinedar,[28] emir-i devat,[29] melikü'l-ümera,[30] iğdişbaşı,[31] şarab-salar[32], emir-i candar[33], emir-i isfehsahar,[34] emirü'l-

22 Duda, *age*, s. 335.

23 Selçuklu gulamları arasındaki etnik çeşitlilik sultanın köle olmayan ordularının karakteri ile benzerdi. Türk sipahiler ve Anadolu'dan sağlanan Türkmen asker gruplarından başka, Frenk, Rum, Rus, Gürcü, Ermeni, Harezmli, Baalbekli, Kıpçak ve Kürt asker grupları vardı.

24 Duda, *age*, s. 328.

25 Prens hocası. Mübarizeddin Ertokuş (Duda, s. 142) ve Celaleddin Karatay (Duda, s. 269) böyle idi.

26 Saltanat ahırlarının yöneticisi. Zeyneddin Başara (Duda, s. 52, 54).

27 Sultanın yıkanmasına nezaret eden kişi. Celaleddin Karatay (Duda, s. 330, 210).

28 Hazinenin başı. Celaleddin Karatay (Duda, s. 210, 254).

29 Büyük vezirin kâtibi. Celaleddin Karatay (Duda, 337).

30 Genel askeri komutan. Şemseddin Tavtaş (Duda, s. 247, 341), Hüsameddin Emir Çoban (Duda, s. 60, 328), Seyfeddin Emir Kızıl (Duda, s. 60, 328) ve Şemseddin Has Oğuz (Duda, s. 244).

31 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 115-116; Duda, *a.g.e.*, s. 61, no. b.

32 Saray kilerinin yöneticisi. Fahreddin Ayaz (Duda, s. 197).

33 Sultanın muhafızlarının başı. Mübarizüddin İsa (Duda, s. 59).

34 Sipahilerin başı. Seyfeddin Karasungur (*Konya*, ii, s. 128).

kebir,[35] çaşnigir,[36] emir-i dad,[37] havaic-salar,[38] saltanat naibi (naibü'l-hadra)[39] vs. Bu yüksek rütbeli gulamlar, ayrıca devletin büyük şehirlerinde askeri valiler olarak da karşımıza çıkarlar. Bu sayının sadece bir kaynaktan, özellikle bu tür bilgileri sunmayı amaçlamayan, fakat sadece tesadüfen bildiren bir kaynaktan geldiği dikkate alındığında, gulamların bu kadar çok sayıda önemli devlet mevkilerinde görünmesinin önemi artar.

Çağdaş kaynaklarda çok az kesin rakam görülmekle beraber, onüçüncü yüzyılda sultanlar ve emirler tarafından yaygın bir biçimde gulam istihdam edilmekteydi. Ahlat şehrinin ele geçirilmesini müteakiben sultana ait 1000 kişilik bir gulam birliğinin, kentte işleri yoluna koymak için orada bırakıldığı bildirilmektedir.[40] Bir başka olayda ise 500 serhenk'ten bahsedilmektedir.[41] Öte yandan, daha önemli emirler de çok sayıda gulama sahipti.[42] Alaeddin Keykubad'a karşı isyan eden emirlerin esas itibariyle köle askerlerden oluşan kendi teşkilatlarına güvendiği anlaşılmaktadır. Bir yanda isyan eden emirlerin kuvvetleri, öte yanda sultanın ve Emir Komnenos'un güçlerinin yer aldığı müteakip mücadelede, her iki tarafın maiyetinin çoğu gulamlardan oluşmaktaydı. Alaeddin'in güçleri zafer kazandıktan sonra, sultan, emirlerin olgun yaştaki gulamlarının

35 Kemaleddin Rumtaş (*Konya*, ii, 128).

36 Sultanın mutfak ve sofrasının müfettişi. Mübarizüddin Çavlı (Duda, s. 52, 54-55). Altınbe [Altun Aba] (A. Erdoğan, "Konya ile en eski bir Selçuk vakfiyle", Konya, vi, s. 370-375; Duda, s. 127; O. Turan, "Şemseddin Altun Aba vakfiyesi ve hayatı", *Belleten*, xi (1947), s. 197 vd.

37 Adalet işlerinin yöneticisi. Seyfeddin Kayı-aba (Duda, s. 338).

38 Saltanat mutfağının başı. Duda, *age*, s. 265-267.

39 Sultanın Konya'daki genel vekili. Eminüddin Mikail (Duda, s. 297).

40 Duda, *age*, s. 180.

41 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 93.

42 İbn Bibî, emirlerin gulam teşkilatının bazı bakımlardan sultanınkine benzediğini gösteriyor gibidir. Sivas kentinde bir gulam okuluna atıfta bulunduğu anlaşılan, Duda, *age*, s. 88'deki ima böyledir.

idamını emretti, gençlerini ise kendi hizmetine aldı.[43]

Onüçüncü yüzyıl Konya'sındaki saray teşkilatına dair hiçbir çağdaş sistematik tasvir yoksa da, sarayla ilgili değişik hizmetlerin gulamlar tarafından yürütüldüğünü ve bu hizmetlerde onların görevli olduklarını göstermeye yetecek kadar bilgi dolaylı yoldan çıkarılmaktadır. Vezirin sarayı yakınında, genç gulamların eğitimleri için babalara teslim edildiği[44] *gulamhane* denilen bir saray okulu vardı.[45] Gençler, meslek hayatlarının bir noktasında çeşitli saray hizmetlerine dağıtılırdı; bu hizmetler genellikle köle birliklerinin temayüz etmiş daha olgun üyelerince yönetilirdi. Gulamların yönettiği veya istihdam edildiğinden bahsedilen böylesi mevki ve hizmetler arasında şunlar bulunmaktaydı: Sultanın ahırları, sultanın elbise dolabı ve temizlik hizmeti, hazine, divanın gizli arşivleri, iğdiş bölükleri, adalet, sultanın sofra ve kileri, saltanat muhafızları, Sultanın Konya'daki naibi, saltanat mutfağı, çeviri bürosu, sahib-i tuğranın bürosu, harem ve muhtemelen saray mehterhanesi.[46] Aynı durumun öteki mevkiler ve saray hizmetleri için de geçerli olması muhtemeldir.

Buna ek olarak, ortaçağ İslam dünyasında adet olduğu üzere, Selçuklu sultanlarının hatırı sayılır miktarda köle askeri vardı. Bu köle askerler arasındaki farklılıklar tam ve kesin olarak tespit edilmemiştir.[47] Bunlar arasında, İbn Bibî'nin *müfaride,*[48] *gulaman-ı hass*[49] ve *mülazım-ı yatak*[50]

43 Duda, *age*, s. 117-122, 330. Önde gelen bir görevlinin idamı durumunda gulamları da bazen idam edilirdi. Şemseddin Has Oğuz'un maiyetinin durumu böyle olmuştu. Duda, *age*, s. 241-244. Kızkardeşi dahi rakiplerinin utanç verici muamelesine teslim olmaya mecbur edildi.

44 Duda, *age*, s. 330.

45 Duda, *age*, s. 242.

46 Duda, *age*, çeşitli yerler; Uzunçarşılı, *Medhal*, çeşitli yerler.

47 Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 109-110.

48 Duda, *age*, s. 88-89, 252, 176. Ayrıca bkz. F. Köprülü, "Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine te'siri hakkında bazı mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, i (1931), s. 242 vd.

49 Duda, *age*, s. 88-89, 118, 150, 176.

50 Duda, *age*, s. 176, 253; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 109-110.

olarak adlandırdıkları vardır. Sultanın köle askerlerinin bu birliği muhtemelen oldukça kalabalıktı, zira daha önce kaydettiğimiz gibi, Sultan Alaeddin Keykubad Ahlat'ı işgal için 1000 *müfaride ve gulaman-ı hass* göndermişti.[51] Gulamlardan saray sistemi yoluyla yükselenler, temayüz edenler daha sonra sarayda veya askeri idare veya taşra yönetiminde önemli mevkilere atanırdı. Emirlerin gulamları arasında temayüz edenlerin de aynı biçimde terfi ettiğine şüphe yoktur.

Onüçüncü Yüzyıl Anadolu Tarihinde Gulamlar

Gulamların rolü ve önemi, büyük komplolardan çok küçük vakalara kadar değişen birkaç münferit tarihi hadiseden ortaya çıkmaktadır. Gulamların rolünü en iyi gösteren örnek, belki de Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığı sırasında, emirlerin başarısız isyan girişimi vakasıdır. Büyük emirler, Çaşnigir Seyfeddin Acbe [Ay-aba], Emir-i ahur Zeyneddin Başara, Emir-i meclis Mübarüziddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluca öylesine güç kazanmışlardı ki, sultanı gölgede bırakmışlardı. Servetleri ve maiyetleri genişti; ve, bu durumu göstermek için, İbn Bibî Çaşnigir'in kendi mutfağından günde seksen koyun dağıtmasına mukabil sultanın mutfağının yalnızca otuz koyun dağıtabildiğini nakleder. Sultan, neredeyse devletin tam kontrolünü ele geçirdiği için Çaşnigir'i ve işbirlikçilerini ortadan kaldırmakta kararlıydı. Fakat sultanın niyetleri bir saray mensubu tarafından emirlere iletildi. Onlar da bir ziyafet esnasında ve sarhoşluk halinde, sultanı Seyfeddin Acbe'nin evine bir eğlenceye davet ederek yakalayıp bağlamaya ve sonra da tahttan uzaklaştırmaya karar verdiler. Ancak, tartışma sırasında epeyce sarhoş olan emirlerin gulamlarından birisi dışarıya çıktı ve sarhoş haldeyken emirlerin komplosu-

51 Duda, *age*, s. 180.

nu sultanın sadık görevlilerinden birine anlattı. Bunun sonucunda, ertesi gün büyük emirler tarafından ziyafete davet edildiğinde, Alaeddin Keykubad onları açıkça oyaladı ve nihayet Antalya kentindeki kışlık merkezine çekildi. Orada bu buhranı Emir Komnenos[52] ve İbn Hokkabaz ile tartıştı; sultan ve maiyeti Kayseri'ye gittiklerinde hiçbir şeyden şüphelenmeyen emirlerle hesabın görülmesini kararlaştırdılar.[53] Kayseri'ye vardıklarında sultan ve danışmanları hazırlıklarını yaptılar. Bundan böyle her bir emirin sultanın kalesine yanında sadece birkaç kişiyle girmesine izin verileceği duyuruldu. Kararlaştırılan günde, emirler sarayda beklenirken, Komnenos ve adamları gizlice bahçe duvarlarında devriye gezecek, Mübarüziddin İsa ve kardeşinin komutasındaki sultanın muhafızları, yani gulaman-ı hassa yedekte tutulacaktı. Emirler ve gulamların kaleye girişlerinden sonra perdedarlar, kimsenin kaçmaması için kapıları kilitleyecekti. Belirlenen günde emirler gulamlarıyla birlikte kaleye girerken gulamları dış odalarda beklemek zorunda bırakıldı. Daha sonra her bir emir ayrı ayrı içeri girdiğinde, Emir-i candar Mübarüziddin İsa ve kardeşi tarafından tutuklandı. İlk yakalan kişi bizzat Çaşnigir idi; metanetle "insan eski ağaçları söküp yenilerini dikmeli" demişti. Sonra, sırasıyla Zeyneddin Başara, Bahaeddin Kutluca ve Mübarüziddin Behramşah tutuklandı. Bundan sonra sultanın ve Emir-i dadın gulamları dış kısma ilerledi ve orada emirlerin hiçbir şeyden habersiz gu-

52 Bu ilginç şahsiyet hakkında bkz. P. Wittek, "L'épitaphe d'un Comnene à Konia", *Byzantion*, X (1935), s. 505-515; "Encore l'épitaphe d'un Comnene à Konia", *Byzantion*, XII (1937), s. 207-211.

53 Duda, *age*, s. 117. Önce, Çaşnigir ve işbirlikçi yoldaşlarının hesabının Antalya'da görülmesini düşündükleri nakledilir. Fakat Komnenos ve İbn Hokkabaz, Mübarizüddin Ertokuş yirmi senedir orada serleşker olduğundan işi Antalya'da yapmanın zor olduğunu düşündüler. Bu ise, köken itibariyle gulam olan Ertokuş'un, üst yönetimin önde gelen ve durumunu sağlamlaştırmış üyelerinden biri olarak, öteki büyük emirlere belirli bir sadakat hissettiğini gösteriyor; dolayısıyla Ertokuş uygun bir risk olarak mütalaa edilmedi.

lamlarını tutukladılar. Kale kapıları açıldı ve Naib tutuklu emirlerin evlerine gidip mallarını müsadere etti, ardından da odalarını mühürledi. Emirlerin akrabaları, aileleri ve gulamlarının evleri talan edildi. Hizmetlerinin ödülü olarak Komnenos, Mübarüziddin İsa ve kardeşi sultanın özel danışmanları yapıldı, Komnenos, Seyfeddin Acbe'nin yerine çaşnigir tayin edildi.

Ertesi gün, sultan cirit oyunu ile meşgulken, düşük rütbeli üç emirin gizlice konuştuklarını fark etti. Naib'e onları cirit sopasıyla dışarı atmasını emretti ve sonra da onları hâkimiyeti altındaki topraklardan sürdü. Bu yaptığı ile tatmin olmayan Alaeddin, tutuklu emirlerin bütün gulamlarının idamını emretti. Bir müddet sonra Emir Komnenos sultanın huzuruna çıkıp şunları söyledi: "Hizmetkârınız olarak bugün sultanın sarayından kendi evime giderken bana büyük bir izleyici, maiyet ve savaşçı kalabalığı eşlik etmişti. Fakat şimdi yanımda yalnızca bir gulam ve bir seyis kaldı." Bunun sebebi sorulduğunda şu cevabı verdi: "Naib Seyfeddin emirlerin gulamlarını ve hizmetkârlarını yok etmek için izin almış. Adamlarım bunu duyduklarında şaşırıp dediler ki: 'Bir gün size karşı idam sebebi olacak bir suç isnat edildiği zaman, aynı hüküm bizim için de geçerli olacaktır...'"[54] Sultan yaptığına pişman oldu. Yaşlı gulamlar, bütün mallarını sultanın hazinesine devrettikten sonra serbest bırakıldı. Genç gulamlar iki gruba bölündü. Bunlardan birisi *taşthane* hizmeti için *taştdar* Celaleddin Karatay'a verildi ve kalanlar ise eğitimlerini babalar nezaretinde tamamlayacakları sultanın saray okuluna, *gulamhaneye* kaydedildiler.[55]

Gulam unsurunun bu olaydaki kapsamlı niteliği çok çarpıcıdır. İbn Bibî, dört tertipçiden biri olan Emir-i ahur Zeyneddin'in, Atabey ve Antalya serleşkeri Mübarüziddin

54 Duda, *age*, s. 121.
55 Duda, *age*, s. 330.

Ertokuş, Mübarüziddin İsa ve kardeşi ve Taştdar Celaleddin Karatay gibi bir hassa [gulamı] olduğunu özellikle ifade eder.[56] Öteki tertipçilerin bazılarının da gulam kökenli olması epeyce muhtemeldir. Sultanın, Komnenos'un ve Mübarüziddin İsa ile Emir-i dadın kuvvetleri gibi, emirlerin asıl kuvvetleri de gulamlardan oluşmaktaydı. Komnenos'un gulamlarının, mağlup emirlerin gulamlarının idamına karşı gösterdikleri tepki çok ilginçtir. Köleler olarak onların başlıca görevi efendilerine sadakatti. İslam dünyasındaki köle sisteminin merkezindeki ayırt edici özelliğin kölenin efendiye sadakati olduğu da doğrudur. Dolayısıyla, gulamlar, efendilerinin eylemlerinden sorumlu tutulmamaları gerektiği sonucunu çıkardılar. Ancak, Alaeddin gulamların suçlu efendileriyle beraber yok edilmeleri fermanını çıkardığında, Komnenos'un gulamları, ileride bir gün aynı akıbete uğrayacakları gerekçesiyle kendi efendilerini terk ettiler. Efendinin suçunu gulamlarıyla ilişkilendirmek ve cezalandırmayı genelde onlara yaymak sistemin altını oymaya yol açardı. Böyle bir eylem gulamların bir efendiye kayıtsız sadakatlerini sorgulamalarına sebep olurdu. Bir diğer ilginç nokta ise şudur: Emirler yalnızca çok sayıda gulama sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda, anlaşılan tıpkı sultan gibi gulamların eğitildiği okullara da sahipti. Emirlerin yeterince genç olan gulamları saray okuluna kaydedildi.[57]

---

56 Duda, *age*, s. 54-55.

57 Gulamların tesiri ve önemi İbn Bibi'deki öteki anekdotlarda da ortaya çıkar. Büyük emirlerden biri, gulam kökenli çaşnigir Seyfeddin Türkeri idi. Sultanı, Celaleddin Karatay, Şemseddin Altunapa, Şemseddin Tavtaş gibi öteki büyük emirlerden tecrit ederek etkilemeye çalışmıştı. Bunu, Sultanı içki gibi kötü alışkanlıklara alıştırarak ve fakat her şeyden çok da en yüksek rütbeleri ve emirlikleri Türkeri'nin seçimi olan işe yaramaz gulamlara bahşetmeye ikna ederek yaptı (Duda, *age*, s. 262-263). Yukarıda bahsedilen emirlerin hepsi de gulam kökenliydi ve Türkeri, saraydaki nüfuzunun baskın hale gelmesi için gulamların tayinlerini denetlemeye çalıştı (Duda, *age*, s. 265-266).

Kroniklerde, kitabelerde ve vakıf belgelerinde, sayısız gulamın kariyeri hakkında ayrı bir çalışma yapılmasını haklı çıkaracak ölçüde bilgi vardır.[58] Gulamların idari ve askeri işlerdeki önem ve etkisini çok iyi gösteren bir örnek, Celaleddin Karatay ibn Abdullah'ın kariyeridir. Onun adı İbn Bibî'nin sayfalarında çok göze çarpan bir yer kaplar; Aksarayî'nin kroniği ile Eflakî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*'inde de görülür. Rum kökenli bir içoğlan olmakla beraber, bize onun olağanüstü yeteneklere sahip bulunduğu söylenmektedir.[59] O, Alaeddin Keykubad ve halefleri döneminde çeşitli zamanlarda naib (sultanın vekili), emir-i devat (büyük vezirin kâtibi), emir-i taşthane (sultanın yıkanması işiyle ilgili görevli), hizanedar-ı hass (sultanın hazinesinin baş yöneticisi) olarak önemli mevkilerde bulundu.[60] Devletin dört direğinden birisi olarak[61] saltanat vera-

Kardeşi Sultan İzzeddin'e Konya'ya giderken refakat eden Rükneddin Kılıç Arslan, kendisini kardeşinin ve onun Rum amcasının hâkimiyeti altında buldu. Havaicsalar Kemaleddin, onun kaçıp Kayseri'ye gitmesi için bir plan tasarladı. Havaichane'den gulamlar durumdan haberdar edildi; kentin dışında stratejik bir noktaya atlar yerleştirilecekti. Sonra Binbir Gece Masalları'nın meşhur geleneğine uygun biçimde, Rükneddin'e saray mutfağında bir gulamın paçavraya dönmüş elbisesi giydirilecekti. Daha sonra, kimliğini gizlemek için Sultanın başına bir yemek tabağı konacak ve grup Pazar yerine ilerleyecekti. Neticede, Sultan Rükneddin'in kardeşinin ellerinde hapislikten kaçtığı ortaya çıktı. Duda, *age*, s. 265-266; Houtsma, *age*, IV, s. 279.

58 Gulam kökenli Selçuklu görevlileri arasında şunlar vardı: Şemseddin Has Oğuz, Zeyneddin Başara, Seyfeddin Türkeri, Mübarüziddin Ertokuş, Fahreddin Sivastos, Eminüddin Mikail, Şemseddin Altunapa, Seyfeddin Torumtay, Celaleddin Karatay, Kemaleddin Rumtaş, Seyfeddin Karasungur, Mübarizüddin Çavlı, Mübarüziddin İsa ve Kardeşi, Ferruh Atabey, Reşideddin Ayaz, Seyfeddin Kayaapa, Şemseddin Tavtaş.

59 P. Wittek, ("Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion*, X (1935), s. 29-30) onun aristokratik bir Bizanslı aileden gelmiş olması gerektiğini ileri sürmüştür, zira hem Karatay hem de iki kardeşi sultanların hizmetinde bulunmuş görünüyor. Dolayısıyla burada gulamlar söz konusu olamaz. Ancak, Mübarüziddin İsa ve kardeşi gibi gulam olan kardeşlere ilişkin başka örnekler de vardır. Her halükârda İbn Bibî Karatay'ın Selçuklu hizmetine gulam olarak girdiğini özellikle belirtiyor.

60 Duda, *age*, s. 337.

61 Duda, *age*, s. 341.

seti, vezirlerin ve öteki görevlilerin atanmasına karar vermede önemli bir rol oynadı.[62] Atabey unvanı, şehzadelere lalalık yaptığını gösteriyor[63] ve sultanlara yakınlığı ve onlarla ünsiyeti bazı tesadüfi ayrıntılardan anlaşılıyor.[64] İki kardeşi, Seyfeddin Karasungur ve Kemaleddin Rumtaş ibn Abdullah hakkında çok daha az bilgimiz var. Büyük emir Mübarüziddin Ertokuş ibn Abdullah, ondan biraz daha az tanınan birisiydi.[65] Karatay gibi o da sultanın bir gulamı idi. Antalya'nın 1207'de fethinden sonra Ertokuş bu önemli kentin serleşkeri tayin edildi.[66] Bölgenin yöneticisi olarak, Ertokuş Selçukluların güney sahil bölgesini fethetmelerinde önemli bir rol oynadı; Alâiye,[67] Magfa, Andusanc ve Anamur'un[68] fetihlerini gerçekleştirmişti. Erzincan sultan tarafından alındıktan sonra, Ertokuş bu kente nakledildi ve orada kenti yönetecek genç şehzadenin atabeyi olarak görev yaptı.[69] İbn Bibî'nin bu müthiş emire dair bahsettiği son eylem, onun Kogoniya (Şebin-Karahisar) kentini fethidir.[70] Gulam kökenli başka bir önemli görevli de onüçüncü yüzyılın ikinci yarısında Sultan Rükneddin'in hükümdarlığında naibü'l-hadra olarak görev yapan Eminüddin Mikail idi. İbn Bibî bu şahsiyet hakkında bize ümit kıracak derecede az şey söyler, fakat bunlar onun Selçuklu mali yönetiminde çok önemli bir rol oynadığını göstermeye yeterlidir. Buna göre Eminüddin Mikail Rum kökenliydi, Müslümandı ve Sadeddin Ebubekir el-Müstevfî el-

62 Duda, *age*, s. 239.

63 Duda, *age*, s. 269.

64 1237'de Sultan Alaeddin Keykubad ile birlikte bir cirit turnuvasına katıldı: Duda, *age*, s. 197. Sultanın boynundaki tehlikeli bir çıbanın neşter ile çıkarılması sırasında hazırdı ve bu işe yardımcı olmuştu: Duda, *age*, s. 128.

65 Duda, *age*, s. 298 , 343'te Karasungur'un Anadolu sipahileri arasında meşhur olduğu ima edilmektedir.

66 Duda, *age*, s. 46, 63.

67 Duda, *age*, s. 107.

68 Duda, *age*, s. 142-143.

69 Duda, *age*, s. 150-151.

70 Duda, *age*, s. 152.

Erdebilî'nin bir kölesiydi. Siyakat sistemini mali yönetime yerleştirerek Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin mali aygıtının ıslahını gerçekleştirmişti ve genel olarak geniş bilgisiyle tanınıyordu.[71] Eminüddin Mikail naib olarak, 1278'de Konya'yı Cimri ve Karamanlılara karşı savunurken öldü.[72] Gulamların pek çok kent ve kasabanın fethinde boy göstermesi nasıl onların askeri alandaki önemlerini gösteriyorsa, kentlerin askeri idarecileri olarak karşımıza çıkmaları da, onların yalnızca Konya'daki merkezi yönetime değil taşra yönetimine de nüfuz ettiklerini göstermektedir. Torumtay Malatya'nın serleşkeri olarak,[73] Zeyneddin Başara Niğde'de,[74] Seyfeddin Türkeri Sivas'ta,[75] Mübarüziddin Ertokuş Antalya'da,[76] Fahreddin Ayaz Sivas'ta,[77] Esedüddin Ayaz Honaz'da[78] ve Malatya'da,[79] Mübarüziddin Çavlı Elbistan'da,[80] Şemseddin Tavtaş Niksar'da[81] ve Mübarüziddin İsa ise Amid'de[82] görünüyor. Bunlar, merkezi yönetimdeki mevkilerinden ötürü hem yeni sultanın seçiminde hem de tahta çıkış töreninde anahtar şahsiyetler idiler.[83]

Müslümanlaştırılmış gençlerin onüçüncü yüzyıl Selçuklu Devleti'nin kültürel hayatına epeyce faal bir biçimde katıldıklarına dair kanıtlar vardır. Örneğin, Celaleddin Karatay ateşli bir sufî idi; meşhur Şeyh Sühreverdî'nin Kon-

71 Duda, *age*, s. 345.
72 Duda, *age*, s. 311-313.
73 Duda, *age*, s.255.
74 Duda, *age*, s. 55.
75 Duda, *age*, s. 256.
76 Duda, *age*, s. 46, 63.
77 Duda, *age*, s. 190.
78 Uzunçarşılı, *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, Isaklı, Manisa, Birgi, Mugla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Egirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, İstanbul 1929 (bundan sonra *Kitabeler*), II, s. 210.
79 Duda, *age*, s. 122.
80 Duda, *age*, s. 54-55.
81 Duda, *age*, s. 214.
82 Duda, *age*, s. 216.
83 Duda, *age*, s. 90, 239 ve çeşitli yerler.

ya'da Alaeddin Keykubad'ın sarayını ziyareti sırasında onun tarafından bir mürit olarak tarikata kabul edilmişti.[84] Onun zahit şahsiyeti, kendisini et yemekten, düğün eğlencelerinden ve genel olarak dünyevi zevklerden uzak tuttuğunu nakleden İbn Bibî tarafından açıklanmaktadır. O, aynı zamanda meşhur sufî Celaleddin Rumî'nin çevresinin candan bir dostu idi.[85] Şarap ve Harp [çalgı] üzerine dikkate değer bir şiir kaleme alan Şemseddin Has Oğuz nitelikli bir şairdi.[86] Eminüddin Mikail'in onüçüncü yüzyılın âlimler dünyasındaki şöhretinden bahsedilmişti.[87]

Fakat başarılı gulamların onüçüncü yüzyılın kültür hayatına katkılarının en önemli delili, onların mimarlık sanatının hâmileri olarak ortaya çıkışlarıdır. Bu kişiler sayısız cami, medrese, hastane, çeşme, kale vb. inşa ettirmişti. Eminüddin Mikail 1247'de Sivrihisar'da Ulu Cami için büyük miktarda para harcadı;[88] Esedüddin Ayaz ve Reşideddin Ayaz 1229-30'da Denizli yöresinde Çardak'ta Abat Hanı inşa ettirdiler; Esedüddin 1215'te Sinop'ta da bir yapı inşa ettirmişti;[89] Esedüddin Ruzbe Horozlu Han'ı yaptırdı[90] ve bir gulamın oğlu olan Ali ibn Sivastos 1272'de Afyon Karahisar yakınında bir cami yaptırdı.[91] Celaleddin

84 Duda, *age*, s. 103.

85 Eflakî, *Les Saints des derviches tourneurs*, çev. C. Huart (Paris, 1918), I, 94-95, 199, 208. Eminüddin Mikail de bu çevrenin dostu idi, Eflakî, s. 259-260.

86 Duda, *age*, s. 244.

87 Onüçüncü yüzyıl İslam kültürü yıllıklarında yer alan Müslümanlığa döndürülmüş bu Rum kölelerin en meşhuru kesinlikle coğrafyacı Yakut ibn Abdullah er-Rumî (1179-1229) idi. O, Rum topraklarında Yunanlı anne-babadan doğmuş, tutsak düşmüş ve Bağdat'ın köle pazarında satılmıştı. İyi bir Müslüman eğitimi almış, pek çok seyahat yapmış ve sonra da meşhur coğrafya eserini yazmıştır. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur* (Weimar, 1898), I, s. 479-480.

88 *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, haz. E. Combe, J. Sauvaget, G. Wiet (Kahire, 1943) (Bundan sonra RCEA), XII, s. 197.

89 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, 210; RCEA, X, s. 115-116.

90 "Horozlu Han (Ruzbeh Han)", *Konya*, ii, s. 100-104.

91 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, 13-14; RCEA, XII, 119.

Karatay ve kardeşi Seyfeddin Karasungur faal bir şekilde anıtsal mimariyi himaye ettiler. Celaleddin 1251'de Konya'da meşhur medresesini inşa etti;[92] Seyfeddin ise 1249'da Denizli'ye yakın Ak Han ile bir çeşme yaptırdı.[93] Elbistan serleşkerliğine atanan Mübarüziddin Çavlı 1241'de orada bir cami inşa etti.[94] Antalya serleşkeri Mübarüziddin Ertokuş 1224'te Isparta'ya yakın Atabey nahiyesinde bir medrese yaptırdı.[95] Şemseddin Altunapa Konya'da bir medrese inşasını emretti,[96] Şehabeddin Tokat bölgesindeki Boyahane'de bir çeşme yaptı[97] ve Torumtay'ın türbesi 1279'da Amasya'da inşa edildi.[98] İbn Bibî'nin eserinde büyük serveti ve gücünden bahsedilen Zeyneddin Başara Niğde ve Konya'da camiler ve Sinop'ta da bir kule inşa ettirdi.[99] Yatırmış 1248'de Bolvadin'de bir çeşme inşaatı başlattı.[100] Anbar Amasya'da bir hastanenin inşasını emretti,[101] Faruh Atabey 1242'de Tsanghir'de[?] bir bina inşa ettirdi.[102] Onların hâmi olarak rolleri, bu binaların inşaatının mali gereklerini sağlamakla bitmiyor, fakat dini ve kültürel kurumlar olarak bu binaların gelecekte varlıklarını sürdürmeleri için gereken finansmanı sağlamayı da kapsıyordu. Sonuç olarak, bu yapıların pek çoğunun mali gelir ve idaresi hakkında bilgi veren birkaç vakıf belgesi [vakfiye] günümüze kadar gelmiştir.

92 *Konya*, ii, s. 127-128. O. Turan, "Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri", *Belleten*, XII (1948), 17-171. Açıldığı gün için bkz. Eflakî, I, s. 94-95.

93 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, 192-196; RCEA, XI, 209.

94 RCEA, XI, s. 132-133.

95 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, s. 221-224; O. Turan, "Mübârizeddin Ertokuş ve vakfiyesi", *Belleten*, XI (1947), 415-429.

96 *Konya*, VI, s. 370-375; O. Turan, "Şemseddin Altun-Abay[sic] vakfiyesi ve hayatı", *Belleten*, XI (1947), 197-235.

97 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, 16; RCEA, XIII, s. 256.

98 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, 90-99; RCEA, XII, s. 245-246.

99 RCEA, X, s. 93, 203, 119.

100 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, s. 46; RCEA, XII, s. 246-247.

101 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, s. 101; RCEA, XIII, s. 24-25.

102 RCEA, XI, s. 141-142.

Onüçüncü yüzyıl Anadolu mimarlarından isimleri günümüze kadar gelenlerin adları, bu meslek adamlarının mühim bir kısmının ya köle ya da en azından Hıristiyan kökenli olduğunu göstermektedir. Bu durumda olanlar şunlardır. Alaeddin Keykubad'ın hükümdarlığı döneminde Akşehir'de Seyyid Mahmud türbesini yapan Ahmed ibn Abdullah,[103] Bayburt surlarını inşa eden Mimar Lulu,[104] Larende kapılarına yakın bir yerdeki camiyi,[105] Konya'da İnce Minareli ve Nalıncı Türbesini[106] ve Sivas'ta Gök Medrese'yi[107] inşa eden Kaluk ibn Abdullah ve Kaluyan el-Konevî olarak değişik biçimlerde anılan mimar veya mimarlar.

Onüçüncü yüzyıl Anadolusunda işlediği biçimiyle gulam sistemi pek çok bakış açısından, açıkça görülüyor ki başarılı bir sistemdi. Bu sistem, hepsi de Selçuklu toplumuna kayda değer katkılar yapan, nispeten çok sayıda yetenekli ve dirayetli komutanlar, yöneticiler ve İslam kültürünün koruyucularını sağladı. Sistem bu köle gençlere iyi bir eğitim temin etmekteydi. Bu genel düzenleme zamanla gulamların ve onların neslinden gelenlerin Anadolu İslam toplumu içinde erimesini sağlıyordu. Söz konusu gulamların ve onların neslinden gelenlerin çoğu eyalet sipahileri ile ilişki kurdular. Celaleddin Karatay'ın kardeşi Seyfeddin Karasunkur[108] ve Türkeri'nin oğlu Rumeri[109] böyle idi. Her ne kadar 'köle' idilerse de, lehlerine işleyecek evlilik ittifakları kurmayı tasarladılar. Uygun evlilik düzenlemeleri ile bağlantılar elde etmek kaygısı, bir anlamda saray kölelerinden çok eyaletlerin toprak aristokratları olan sipahile-

103 RCEA, X, s. 218.

104 RCEA, X, s. 94-97.

105 RCEA, XII, s. 22-23.

106 RCEA, XII, s. 24.

107 RCEA, XII, s. 164-165.

108 Duda, *age*, s. 298, 343; burada o sipahilerle ilişkilendirilmiştir. Kardeşinin vakfiyesinde emirü'l-isfehsalar unvanını taşımaktadır.

109 Duda, *age*, s. 298'e göre sipahilerdendi.

rin imgesine daha uygundu.[110] Böylece bu kölelerin birkaçı Anadolu toplumunda kayda değer Müslüman hanedanlar kurdular. Bu eğilim, Seyfeddin Karasunkur ve kardeşi Kemaleddin Rumtaş,[111] Fahreddin Sivastos ve oğlu Ali ibn Sivastos[112] örneklerinde, fakat hepsinden de çok ailesinin sonraki nesilleri onsekizinci yüzyılda bile kanıtlanan Seyfeddin Torumtay[113] örneğinde fark edilebilir. Sonuç olarak, bu süreç sayesinde taşra toplumunun mevkilerine yeni ve gayretli bir kan ve görünüm getirilmiş olmaktaydı.[114]

Anadolu Beylikleri Dönemi

Selçuklu Devleti'nin onüçüncü yüzyıl sonları ve ondördüncü yüzyıl başlarında çöküşüyle birlikte, [bu dönemde] gulamların kullanımı çok iyi belgelenmemiştir. Fakat, hiç şüphesiz bu, söz konusu olgunun gerçekte ortadan kalkmasından ziyade yeterli kaynak malzemenin yokluğu yüzündendir. Ondördüncü yüzyılda Küçük Asya'ya atıfta bulunan farklı kaynaklar, Hıristiyan kölelerin önceden olduğu kadar bol sayıda bulunduğunu ve Türk emirlerin gulamları idari ve askeri teşkilatlarında istihdam ettiklerini gösteriyor.

Ondördüncü yüzyılın ilk yarısında Efes metropoliti Matthew ruhani makamına oturduğunda, bölgede çok sayıda Rum kölenin varlığı karşısında şaşkınlığa düştü. Mektuplarından birisinde şunları belirtir: "Yine can sıkıcı olan bir husus, bazıları sefil bir şekilde İsmailîlere, diğerleri de Yahudilere köle edilmiş tutsakların çokluğudur... Ve bu

110 Bu tür düzenlemeler Şemseddin Has Oğuz ve Esedüddin Ruzbe'nin durumları için kaydedilir: Duda, *age*, s. 240.

111 *Konya*, II, s. 127-128.

112 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, s. 13-14.

113 Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, s. 90-99. Onun oğlu Konya'da önemli bir memur idi ve sufî çevrelerine sık sık devam eden birisiydi. Eflakî, II, s. 337.

114 V. A. Gordlevsky, *Gosudarstvo Sel'dzhukidov Maloĭ Azii, Izbrannye sochineniia* (Moskova, 1960), I, s. 106.

yeni köleleştirmeye tâbi tutulan tutsakların sayısı binlercedir; bunlarla mukayese edildiğinde, bütün zamanlarda topraklarının ve şehirlerinin ele geçirilmesi yoluyla Rumların köleleştirilmesinden ortaya çıkanların daha az, en azından eşit sayıda olduğu ortaya çıkar."[115]

Müslüman yazarlar da Batı Küçük Asya'nın Türkmen aşiretlerinin sürekli olarak Rum topraklarına akın yaptığını ve çok sayıda tutsağı beraberlerinde götürdüğünü kaydeder. Ebu'l-Fida da el-Ömerî de Türkmenlerin köleleştirmek için bilhassa Rum çocuklarını seçtiklerini belirtir.[116] Elde edilecek kölelerin sayısı o denli büyüktü ki, "... insan... her gün bu ticaretle meşgul tüccarların geldiğini görmekteydi."[117] Batı Küçük Asya'yı ziyareti sırasında, İbn Batuta, kimisini satın, diğerlerini de hediye olarak aldığı birkaç genç erkek ve kadın köle edinmişti.[118]

Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda Hıristiyan kölelerin bol sayıda bulunmasına bakılırsa, gulam ilkesinin beyliklerin idari ve askeri kurumlarında devam ettiğini görmemiz beklenirdi. Gulam sisteminin bu dönemde de devam ettiğini gösteren işaretler vardır, ama bu konudaki kaynaklar çok dağınıktır. Germiyan emiri hakkında el-Ömerî şunları kaydeder: "Etrafında emirleri, vezirleri, kadıları, kâtipleri, nedimleri, gulamları vardır; o hazinelere, ahırlara, mutfaklara, saraylara maliktir; bütün eşyaları bir krala yakışır ve sürekli olarak bir sultana uygun azamet ve lüks ile çevrilidir."[119] Açıkçası, Germiyanlı emirlerin yöne-

115 Efesli Matthew, *Matthaios Metropolit von Ephesus. Ueber sein Leben und seine Schriften* (Potsdam, 1901), s. 56.

116 F. Taeschner, *Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke masalik al-absar fi mamalik al-amsar* (Leipzig, 1929 (bundan sonra Taeschner, al-Umari), s. 44. *Géographie d'Aboulféda*, (haz.) M. Reinaud ve M. De Slane (Paris, 1840), s. 379, 381.

117 Taeschner, *al-Umari*, s. 44.

118 İbn Batuta, *Voyages d'Ibn Batoutah*, metin ve çeviri C. Defrémery ve B. R. Sanguinetti (Paris, 1854), II, s. 307, 309, 310-311, 317.

119 Taeschner, *al-Umari*, s. 25. *Danişmendname* (ed. I. Melikoff, *La Geste de Melik Danişmend*, Paris, 1960, I, s. 248, 253), Danişmendlilerin kulların-

tin aygıtı Selçuklularınkinin küçük çaptaki bir örneği idi ve belli ölçüde gulamlar tarafından çekip çevriliyordu. Aynı yazar, ayrıca, Karahisar beyliğinin emiri olan Zekeriya adlı birisinin, aslen Antalya hâkimi Yunus'un bir kölesi olduğunu kaydeder.[120] Yine İbn Batuta Antalya, Birgi, Kastamonu, Sinop ve Kayseri emirlerinin maiyetlerinde memlukların varlığını tasvir eder.[121] Nihayet, onaltıncı yüzyıla ait bir Grek kroniği Uzun Hasan'ın bir Acemi Oğlanlar Ocağı'na sahip olduğundan söz eder.[122]

Anadolu beylikleri dönemi, muhtemelen, çoğunluğu Anadolu Hıristiyanlarından devşirilmeye devam eden gulam veya köle yönetici ve asker geleneğinde bir kopmaya tanık olmadı.

Anadolu'da Osmanlı Devşirmesi

Osmanlılar onbeşinci yüzyılda Anadolu'nun büyük kısmını topraklarına kattıklarında, Anadolulu Hıristiyan gençlerin devlet hizmetinde kullanılması hemen hemen üç yüz yıllık hatırı sayılır bir tarihe sahipti. Dolayısıyla, devşirmenin Anadolu Hıristiyanlarını kapsayacak şekilde genişletilmesi Osmanlılar açısından olağandışı bir şey olarak görülmeyecekti. Osmanlı Anadolusundan devşirme toplanması, üç yüz yıl kadar önce İngiliz gözlemci Ricaut tarafından kaydedildiği ve Lyber'in klasiğinde tekrar tasvir edildiği halde,[123] devşirmenin sadece Rumeli'den toplandığını ve

---

dan bahseder. Fakat bunun, Danişmendlilerin Anadolu'da ilk göründüğü onbirinci yüzyıldaki durumu mu, yoksa eserin ilk defa yazıya geçirildiği onüçüncü yüzyıldaki durumu mu veya mevcut nüshanın yazıldığı ondördüncü yüzyıldaki durumu mu yansıttığını söylemek zordur.

120 Taeschner, *al-Umari*, s. 48.

121 İbn Batuta, II, s. 259, 288, 303, 345, 353. İbn Batuta, Birgi emiri ile karşılaşmasında, emirin kabul salonunda olağandışı fizik güzelliğe sahip, ipekler giyen ve tuhaf saç stili olan yirmi Rum oğlanın bulunduğunu söyler.

122 S. Lambros, *Ecthesis Chronica* (Londra, 1902), s. 32.

123 Lybyer, *age*, s. 79.

Anadolu'da uygulanmadığını iddia etmeye devam eden çok sayıda araştırmacının varlığı şaşırtıcıdır. Osmanlıların gerçekten de Anadolulu Hıristiyan çocukları Yeniçeri Ocağı ve saray hizmetine aldığı, yalnızca Batılı kaynaklarca değil, fakat her şeyden evvel Osmanlı belgelerince de doğrulanmaktadır.

Bu Osmanlı kaynaklarında, Anadolu'da devşirmenin varlığı onbeşinci yüzyıl ortalarından onyedinci yüzyıl sonlarına kadar tasdik edilmektedir. Bilgilerin çoğu ya özel olarak devşirmenin düzenlenmesi ve uygulanmasına ilişkin hükümdara ait belgelerden ya da Yeniçerilerin maaş defterlerinden gelmektedir. Bu sonuncu belgeler genellikle her bir yeniçerinin ücretini liste halinde verir ve sonra da ismini, geldiği yeri gösteren bir lakap ile niteler.

Osmanlıların Anadolu'da Hıristiyan çocuklarını almasından bahseden en erken atıflar arasında, Anadolu'daki Rum Hıristiyanların Rodos Hospitaler şövalyelerinin Büyük Efendisine hitaben yazılmış 1456 tarihli Grekçe bir belge vardır.[124] Daha sonra II. Mehmed'in Trabzon'u fethiyle, dikkate değer sayıda Rum genci Yeniçeri Ocağı'na ve saray hizmetine alındı.[125] 1526 tarihli bir maaş defterinde (289 kişilik bir listede) Trabzon kökenli on Yeniçeri bulunmaktadır.[126] 1563 tarihli bu tür başka bir belgede ise

124 Vryonis, anılan yer, s. 441-442. F. Miklosich ve I. Müller, *Acta et diplomata medii aevi sacra et profana (Vienna, 1865), III*, s. 291.

125 G. Zoras, "E Alosis tes Konstantinoupoleos kai e vasileia Moameth B' tou Kataktetou", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, XXII (1952), s. 276. Bu eser 800 sayısını verir. A. Papazoglou, ("Sinan o Architecton", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon*, XIV (1938), s. 453-454) bu durumun onbeşinci yüzyılda uygulandığını gösterir. Uzunçarşılı (*Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, Ankara, 1943, I, s. 19; bundan sonra *Kap. Ocak.)* Trabzonluların kötü huyları yüzünden devşirmenin kısa süre sonra sona erdirildiğini ve I. Selim tarafından yeniden konulduğunu nakleder. Çaldıran seferinde Trabzon kökenli oğlanlar isyancı davranışlar gösterdiler.

126 L.Fekete, *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung* (Budapeşte, 1955), I, s. 151, 153, 155, 159, 161.

Trabzonlu,[127] Tokatlı, Mihalıçlı ve Gemlikli Yeniçerilerden bahsedilmektedir.[128] 1576 tarihli bir belge Bursalı, Lefkeli ve İznikli yeniçerilerin isimlerini zikreder.[129] 1623 yılına ait bir maaş defteri Maraş, Tokat, Mihalıç ve Niğdeli bazı yeniçeriler dahil Yeniçeri maaşlarını liste halinde verir.[130] Son olarak, 1679 tarihli bir ödeme defteri Mihalıçlı ve Kastamonulu yeniçerileri içerir.[131] Diğer çeşitli belgeler Sinoplu ve Tokatlı (1559 tarihli),[132] Bayburtlu,[133] Eğirdirli,[134] Kütahyalı,[135] Bursalı ve Manyaslı[136] devşirmeleri kaydeder. Saray hizmetinde ise, sultan mutfağı ve fırınının Anadolu'dan yirmi, Rumeli'den yirmi beş devşirmeyi istihdam etmesi şart koşulmuştur.[137] Böylelikle Anadolu Hıristiyanları onbeşinci yüzyılın ortaları gibi erken bir dönemde devşirmeye tabi tutulmuşlar ve bu durum onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda düzenli bir şekil kazanmıştı.[138] Anadolu'dan toplanan devşirmeleri Rumeli'ye, Balkanlar'dan toplananları ise Anadolu'ya göndermek oldukça sıklıkla başvurulan bir uygulamaydı.[139] Anadolulu devşirmelerin en şöhretlisi, kuşkusuz I. Selim zamanında Kayseri yöresi rea-

127 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 71-72. 1556'da, sahte belgeler kullanılarak Trabzon'da devşirme yapılmaya teşebbüs edildiği kaydedilir. Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 15.

128 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 71-72.

129 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 20.

130 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 436-437.

131 Fekete, *age*, I, s. 727.

132 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 115.

133 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 320.

134 Papazoglou, *a.g.m.*, s. 453-454.

135 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 438.

136 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 442-443.

137 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 121.

138 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 14.

139 Eyyûbî Efendi Kanunnamesinin bir yazmasından (s. 34) zikreden Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 623: "Rumeli ve Anadolu vilayetlerinden yarar oğlanlar devşirûp sürû ile gelûp kızıl aba giyerlerdi. Gelûp dahil oldukta Rumeli'nden geleni Anadolu Ağası zapt idûp Anadolu'dan geleni Rumeli Ağası zapt ider idi." Bu uygulama, çağdaş Batılı gözlemciler tarafından da kaydedilmiştir. Bkz. Lybyer, *age*, s. 79.

yasından devşirilen Osmanlı mimarlarının en büyüğü Mimar Sinan Paşa'dır.[140]

Anadolu'da devşirme uygulamasına ilişkin birkaç belge şans eseri günümüze kadar gelmiş ve yayımlanmıştır. Bunlar, Sis (1574),[141] Mihalıç (1567),[142] Bilecik (1574),[143] Sivas ve Karaman'dan[144] devşirme yapıldığından bahseder. 1622'de Kocaili, Bolu, Kastamonu, Çorum, Sinop, Amasya, Malatya, Karahisar, Arapkir, Çemişkezek, Cizre, Sivas, Maraş, Erzurum, Diyarbekir, Kemah ve Bayburt'tan Hıristiyan çocukların devşirilmesi için genel bir emir çıkarıldı.[145] Benzer mahiyette ancak tarihsiz bir başka belge, Maraş, Kayseri, Niğde ve Beğşehir sancaklarından çocukların alındığını ifade eder. Fakat bunların yeterli olmadığı anlaşılınca, Karaman eyaletinden yüz ve Zülkadriye eyaletinden de yüz kadar gencin daha alınması için bir ferman çıkarıldı.[146] 1583'te Batum beylerbeyiliği gibi doğu ucundaki yerlerden devşirme yapıldı.[147]

Böylece, bu belgelerin tesadüf eseri günümüze kadar gelmesi, Osmanlıların Anadolu'da en azından onbeşinci yüzyıl ortasından onyedinci yüzyıl sonlarına kadar devşirme uygulamasının yapıldığını gösterir. Çocukların alındığı bölgelerin listesi etkileyicidir: Trabzon, Maraş, Bursa, Lefke, İznik, Kayseri, Tokat, Mihalıç, Eğirdir, Gemlik, Kocaili, Bolu, Kastamonu, Çorum, Samsun, Sinop, Amasya, Malatya, Karahisar, Arapkir, Çemişgezek, Cizre, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Kemah, Bayburt, Niğde, Beğşehir, Kara-

140 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 20; Papazoglou, *age*, s. 443-460.

141 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 126.

142 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 127.

143 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 106.

144 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 102, No. 2.

145 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 95-96. Von Hammer'ın atıfta bulunduğu ferman muhtemelen budur: Bkz. *Historia tes Othomanikes Autokratorias*, çev. C. Crocidas (Atina, 1874), VI, s. 304.

146 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 104.

147 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 107.

man, Zülkadriye, Bilecik, Batum, Sis, Kütahya ve Manyas. Yeniçeri acemiler için bir kaynak olarak, Rumeli kadar önemli olmadığı doğru ise de, Anadolu yine de bu gençlerin sağlandığı önemli bir kaynak idi.[148]

Devşirmeye Karşı Hıristiyan Halkların Tavır ve Tepkisi

Devşirme tarihinin biraz belirsiz ve eksik bir tarzda ele alınan yönlerinden bir diğeri de Hıristiyan halkların, çocuklarının Türkler tarafından alınmasına karşı tavır ve tepkilerine ilişkindir. Sayısız vesile ile, Hıristiyan halkların çocuklarının alınması karşısında ya kayıtsız kaldıkları ya da devletin en yüksek makamları ve parlak kariyerlerin çocuklarına açık olacağı anlamına geldiği için, devşirmeyi memnunlukla karşıladıkları ifade edilmiştir.[149] İnsanları teşvik edebilecek bir unsur olarak istikbal vaat eden kariyerlerin cazibesinden kimse kuşku duymaz. Hıristiyanlık ile İslam arasında yüzyıllar süren mücadele boyunca meydana gelen büyük sayıdaki din değiştirmelerin, Müslümanların hâkim durumda bulunduğu bir toplumda daha iyi bir mevki edinmek ümidiyle teşvik edildiği de doğrudur. Dolayısıyla, Anadolu ve Balkanlar'daki Hıristiyanlar da daha

148 Pek çok bilim adamının iddiasının aksine, Osmanlı devirlerinde Anadolu'daki Hıristiyan çocukların devşirilmesinde devamlılık bir başka hususu öne çıkarır. Bu, Yeniçeri Ocağı'na alınanların hangi etnik gruplardan alındığıyla ilgilidir. Genellikle, gençlerin sadece Balkan Hıristiyanlarından, yani Arnavut, Rum ve Slavlardan alındığı iddia edilmiştir. Bununla birlikte, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Anadolu'dan Ermeni devşirilmekteydi ve Kuzey Anadolu'dan da bir müddet Lazlar bu yolla alınmıştır. Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 17, 19. 1569'da II. Selim, hem kaçak Rumları hem de Yahudileri Ocağa kaydetti; von Hammer, (haz.) Crocidas, V, 42. II. Mehmed Eflak prensinden haraç olarak 500 Eflaklı genç talep etmiş, ancak prens bu talebe uymayı reddederek üzerine gönderilen kuvvetleri yenmişti; Ducas, *Historia byzantina*, haz. I. Bekker (Bonn, 1834), s. 343-355.

149 T. Arnold, *The Preaching of Islam* (Londra, 1935), s. 151. W. H. Langer ve R. Blake, "The Rise of the Ottoman Empire and Its Historical Background", *The American Historical Review*, XXXVII (1932), s. 504. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *age*, s. 58-59.

iyi bir toplumsal statü edinmek için büyük sayılarla din değiştirmişlerdir. Ancak devşirmeyi tartışırken, İslamiyeti kabulün sunduğu maddi avantajlara rağmen, birinci sınıf vatandaşlıktan yoksun bırakılan bir dini topluluğun üyeleri olarak kalmayı tercih eden büyük miktardaki Hıristiyanları ele almaktayız. Bundan ötürü, bazı tarihçilerin öne sürdüğü, çocukları için harika fırsatların yolunu açtığından Hıristiyanların devşirmeyi memnunlukla karşıladığı şeklindeki açıklama, bu Hıristiyanların evvel emirde Müslüman olmayı seçmeyip Hıristiyan olarak kalması gerçeği ile çelişir. Teorik temelde, Hıristiyanların bir kısmının devşirmeyi memnunlukla karşıladığını öne sürmek mümkünse de, çocuklarının alınmasına karşı gösterdikleri etkili hoşnutsuzluğun bolca kanıtı vardır. Aile bağlarının güçlü niteliği ve İslam'a geçmeyenlerin Hıristiyanlığa güçlü bağlılığı göz önüne alındığında bu tür duyguların beklenmesi olağandır.

Her şeyden önce, Osmanlılar genelde Hıristiyanların çocuklarını kaybetme korkusundan yararlandılar ve Hıristiyan topraklarının teslimi için yapılan pazarlıklarda devşirmeden muafiyet tekliflerini kullandılar. Bu tür muafiyetler Yanya, Galata, Mora, Sakız vb. yerlere bahşedilen teslim şartları arasında yer almıştır.[150] Osmanlı Devleti için önem taşıyan özelliği olan faaliyetlerle uğraşan Hıristiyanlar da aynı şekilde çalışmalarının imparatorluk açısından öneminin tanınmasının bir sonucu olarak çocukları üzerindeki vergiden [devşirme mükellefiyetinden] muaf idi. Bu durumdaki zimmîlere bağışıklık ihsan eden Osmanlı belgeleri Uzunçarşılı'nın eserinde yayımlanmıştır. Bunlar arasında Bulgaristan'da Yeniköy derbentçilerinin ve yine kuzey Yunanistan'da Sidrekapısı derbentçilerinin çocuklarını devşirme toplayıcılara vermekten muaf olduklarını okumakta-

150 Vryonis, *age*, s. 440-441. P. Argenti, *Chius Vincta 1566* (Cambridge, 1941), s. 212-213.

yız. Aynı şekilde, Şarkî Karahisar yöresinin yirmi üç köyündeki şap madencileri de muaf idi. Biga (1578) ve Yeni-İl (1579) bölgelerindeki Hıristiyanların muafiyetleri de açıklanmıştır.[151] Kısa sürelerle veya uzun dönemler için, her ne zaman işgücüne ihtiyaç duyulmuşsa, bir bölge çocuk vergisini ödemekten muaf tutulabilirdi. Bu şekilde, Mora bir yıl için (1574) muafiyet kazanmıştır; bu dönem zarfında Moralılar Navarin istihkâmlarında çalışacaktı.[152] Köprülerin bakım ve onarımından sorumlu reaya da aynı şekilde bazı vesilelerle muaf tutulurdu (1578).[153] Bu haraçtan muafiyet bir imtiyaz addedilirdi, bir ceza değil. 1576'da Anadolu'da Mihalıç yöresi Hıristiyanları, komşu adalardaki Hıristiyanlar Mihalıç Hıristiyanlarından daha zengin ve güçlü olduğu ve Mihalıç Hıristiyanları sultanın emirlerine daha itaatkâr olduğu halde, Mihalıç Hıristiyanlarının çocuklarını teslim etmek zorunda olmasına karşın adalıların çocuklarını vermek zorunda bulunmadıkları yolundaki bir resmi şikâyetlerini ilettiler.[154] Açıkçası Mihalıç Hıristiyanları devşirme yükümlülüklerini sultana itaatleri karşısında verilen büyük bir ödül olarak görmüyordu. Onbeşinci yüzyıla ait bir belge, bilhassa, devşirmenin çeşitli konularda itaatsiz davranan reayayı cezalandırmanın bir yolu olarak kullanıldığını da göstermektedir.[155] Hıristiyanların çocuklarının alınmasından, memnunluk duymaktan ziyade hoşlanmadıkları yukarıda ele alınan belgelerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, hoşnutsuzluklarının çok daha açık bir şekilde belli olduğu başka belgeler de vardır. Bunlar, devşirmelerin bizzat onları toplamakla yükümlü görevlilerin elinden kaçmaları konusuyla ilgili özel du-

151 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 109-110, 113.

152 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 113.

153 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 110.

154 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 127.

155 N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les Manuscripts tuecs de la Bibliothèque Nationale de Paris I: Actes de mehmed II et de Bayezid II du ms. Fonds turc ancien 39* (The Hague, 1960), s. 147.

rumları ele alan bir dizi Osmanlı belgesini ihtiva etmektedir. 1573'te Karaman Beylerbeyi ve kadıları, köyler ve şehirlerde oturan halkın kaçmalarına yardım ettiği devşirme delikanlıların yeniden ele geçirilmesinde devşirme görevlilerine yardım etmeleri için İstanbul'dan bir ferman aldılar.[156] 1564'te Kayseri Beyi'ne kendi sancağında kaçan devşirme delikanlıların ele geçirilmesine yardım etmesi emrediliyordu. Emirde, bu gençlerin İslam'a döndükten sonra kaçtığı nakledildiği ve yeniden ele geçirildiklerinde bağlanarak 'cesur adamlar'ın muhafızlığında İstanbul'a gönderilmeleri ilave ediliyor.[157] Mihalıç'ta 1576'da toplanan gençler İstanbul'a nakledilmek üzere Marmara denizi kıyısındaki limanlara getirildi. Ne var ki bunlar, buradan sahilin karşısındaki çeşitli adalara kaçmayı başardılar.[158]

Bizzat bu delikanlılar yeni statülerini, ondan kaçmaya teşebbüs edecek kadar nahoş bulmuş iseler, ebeveynleri de genellikle bu ihtimali nahoş buluyordu. Belgelerden birisi köylülerin, kaçma girişimlerinde gençlere yardım ettiğini kanıtlar. Bir başkası, Sis sancağındaki Meki Hıristiyanlarının, Osmanlı memurlarının hiç de hoşuna gitmeyecek bir şekilde, kendi mahallerinde devşirilen yedi genci bir Hıristiyan kilisesine götürüp dini bir ayin yaptıkları anlatılır.[159] Rumeli Beylerbeyi'ne hitaben 1601'de çocuk devşirmek amacıyla gönderilen bir ferman görevlilere sert tedbirler uygulama hakkı vermiştir, ki bu da ebeveynlerin her zaman çocuklarından ayrılmaya eğilimli olmadığını ima eder.

156 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 105.

157 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 126.

158 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 127. Keza, Yenişehir kadısına (1560) ve Diyarbekir beylerbeyine (1573) gönderilen emirler de devşirmelerin kaçmasını kaydeder. Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, 125, 127. Sistemin daha tanınan anlatımlarından bazıları sisteme birkaç yıl hizmet ettikten sonra kaçan gençler tarafından yazılmıştır. Bunların belki de en meşhuru on iki yaşındayken korsanlar tarafından ele geçirilip iç oğlanlar okuluna yerleştirilen ve sonra da kaçan İtalyan Menavino'dur.

159 Uzunçarşılı, *Kap. Ocak.*, I, s. 126.

"Yine biliniz ki, gönderilen mübaşir... ihtiyaç ortaya çıktığı zaman Şeyhülislamın malum ve kutsal fetvasının emrini ifa hakkına sahiptir. Buna uygun olarak her ne zaman kâfir ebeveynlerin bazıları veya başka kişiler oğlunu Yeniçeri Ocağı için vermeye itiraz ederse, derhal kapısının eşiğinde asılacak ve kanı değersiz addedilecektir."[160]

Osmanlı memurlarının, bu vergiyi [yükümlülüğü] uygulamak için zaman zaman şiddetli tedbirlere müracaat etmeye ihtiyaç duyduğu açıktır.

Hıristiyanlar, devşirmeden kaçınmak için devşirilmiş çocukların kaçmasını teşvik etmenin yanında çeşitli önlemler aldılar. Batıdaki Latin Hıristiyanlara dahi, çocuklarının Müslüman olmaktan kurtulması amacıyla yardım istenmiştir. 1456'da Anadolu'nun batı kıyılarında oturan Rumlar, Rodos'taki Hospitaler Şövalyelerine müracaat etmişlerdir.

"Bizler, ...Türkiye'de ikamet eden sizin aciz kölеleriniz... efendimize bildiririz ki, Türkler tarafından çok ağır bir şekilde taciz ediliyoruz ve onlar çocuklarımızı bizden alıp Müslüman yapıyorlar... Bu sebeple siz efendimize, çok yüce papanın bizi, karılarımızı ve çocuklarımızı buradan alıp götürmek üzere gemilerini göndermesi hususunda aracı olmanız için yalvarıyoruz, zira bizler Türk'ün elinden çok acı çekiyoruz. Çocuklarımızı kaybetmememiz için (bunu yapınız) ve sizin tebaanız olarak yaşayıp orada ölmek için hâkimiyetinizdeki topraklara gelmemize izin veriniz. Ama eğer bizi burada bırakırsanız çocuklarımızı kaybedeceğiz ve bunun için siz Tanrıya hesap vereceksiniz."[161]

Sonraki yüzyıla ait benzer bir mektup da günümüze ulaşmıştır. Bu mektup 1581 Şubatında yazılmış ve [Arnavutluk'un] Himara yöresinin Rum ve Arnavut sakinleri tarafından Papa XIII. Gregory'ye gönderilmiştir. Onlar, Papa'

160 Basdrabelles, *age*, s. 4.
161 Vryonis, *age*, s. 442.

dan, gelip kendilerini kurtarması için İspanya Kralı Felipe ile kendi namlarına aracılık yapmasını istemişlerdir.

> *"Çok kutsal peder, eğer onu (Felipe) ikna ederseniz, kâfirlerin her gün çocuklarımızı alıp Türk yaptığı bütün Yunanistan'da bizi ve çocuklarımızı kurtarmış olacaksınız..."*[162]

Kendilerini çocuk vergisinden kurtarmaları için Batılı güçlere yapılan çağrılar kesinlikle çarpıcıdır, ancak bunlar Hıristiyanların çocuklarını kurtarmak için başvurmak zorunda kaldığı daha az dikkat çekici hileler kadar önemli ya da sık değildir. Çağdaş gözlemciler bu oyunların bazılarını kaydetmiştir; en çok bahsedilen bir tanesi hükümet görevlilerine büyük miktarda para ödeme alışkanlığıdır. 1680'de yazan Thomas Smith şunları söyler:

> *"Ebeveynlerinin bir kısmı, tabiî dindarlık ve hakikî bir din anlayışından dolayı, bu şekilde Hıristiyanlıktan vazgeçmek gerekliliği karşısında bulunan çocuklarının ellerinden alınmayabileceği ümidiyle, ellerinden geldiği ölçüde onlar için elli veya yüz dolar bedel karşılığı veya Türklerin açgözlülüğünden aşağı yukarı yararlanabilecek derecede anlaşırlar.*[163]

Aynı uygulama bir yüzyıl önce, 1581'de David Chytraeus'un yazdığı bir eserde de kaydedilmiştir.[164] Stephan Ger-

162 A. Theiner ve F. Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae* (Viyana, 1872), s. 89. Belge Himara'daki otuz sekiz köyün temsilcilerince imzalanmıştır.

163 T. Arnold, *age*, s. 152'den iktibas edilmiştir.

164 D. Chytraeus, *Was zu dieser Zeit in Griechenland, Asien, Afrika unter der Türcken und Priester Johans Herrschaften, Item in Ungern und Behmen, etc. der Christlichen Kirchen zustand Sei*, (1581), i-ii. Şurada verilen bilgi de böyledir: Guillet de Saint-Georges, *An Account of a Late Voyage to Athens* (Londra, 1676), s. 272. Yazar Yunanistan'da bulunmamış ve fakat bilgilerini Fransişken rahiplerinin raporlarına dayandırmış gibi görünüyor. Dolayısıyla, İslam'a geçmeyi reddettiği için Atinalı gencin devşirme görevlilerince katledilmesi hakkındaki dramatik anlatımı ciddiye alınmamalıdır.

lach da, anne-babaların çocuklarını vergiden [devşirme yükümlülüğünden] korumaya çalıştığı bir hile olarak çocuk evliliği uygulamasını kaydetmiştir.[165] Onyedinci yüzyılın ilk yarısında önce İstanbul, sonra da İskenderiye Patriği olan Rum rahip Metrofanes Kritovulos, Hıristiyanların başvurduğu iki ilginç hileden söz eder. Hıristiyanlar bazen Müslüman erkek çocukları 'satın almakta' ve onları devşirme memurlarına Hıristiyan gibi göstermekteydi; yine daha az değerli Hıristiyan delikanlıları, "asılmaya müstahak olanları" almaları için onlara rüşvet veriyorlardı.[166] Bazı sınır bölgelerinde devşirmeden kaçmak için Hıristiyanların göç etme yoluna başvurduğu anlaşılıyor.[167]

Hıristiyanların bazen çocuklarını sultanın memurlarına vermektense isyan ve ölümü tercih ettiklerine dair kanıt vardır. Bu tür bir vaka 1705'te Rum kenti Naousa'ya ait kadı defterlerindeki üç belgede kayıtlıdır. Bunlar, bir memurun Naousa'dan elli delikanlı devşirme girişimini, Hıristiyanların çocuklarını teslim etmeyi reddedişini, isyanlarını, isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasını, Hıristiyanların muhakeme edilmesini ele almaktadır ve son olarak da buraya hükümetin bu işle ilgili olarak yaptığı harcamaların mali hesabı dahil edilmiştir. Bu belgeler devşirmeye karşı Hıristiyan tutumu açısından oldukça önemli olduğundan, ilk ikisi burada tam olarak tercüme edilmiştir.*

No.139

"Beroia ve Naousa'nın çok bilge kadılarına -Allah bilgeliklerini arttırsın-, kudretli voyvodalara ve ülkenin diğer âyân ve eşrafına -Allah kudretlerini artırsın- [hüküm ki];

165 S. Gerlach, *Tage-Buch* (Frankfurt, 1674), s. 314.

166 T. Arnold, *age*, s. 151'den kopya edilmiştir.

167 J. Cvijic, *La péninsule balkanique, géographie humaine* (Paris, 1918), s. 129-130. O, meşhur antropolog Luschan'ın ailesinin hikâyesini kaydeder.

* Bu belgelerin alındığı makalenin orijinaline ulaşamadığımız için, bunları İngilizce çevirisinden Türkçeye çevirdik (çev.).

İşbu yüce emir ile size bildirmekteyim ki, yüce hükümdarımız, sultan-ı âzam ve halife-yi müslimîn önceki yüce fermanıyla, bilindiği gibi adet gereği kâfir reâyânın akıllı ve gürbüz çocuklarından seçilen acemi oğlanların hızla toplanarak naklini emretmişti. Böylece, yüce halifemizin emirlerine uyarak, Silahdar Ahmed Çelebi'yi muteber adet-i kadime göre elli yeni Yeniçeriyi seçip kaydetme işini icra etmek emri ile tayin ettik ve derhal Naousa kazasına gönderdik. Malum olduğu üzere, mezkûr Silahdar daha önce bu emr-i âliyi ifa için Nousa şehrine gitmiş ve yeni Yeniçerilerin kaydedilmesi görevini üstlenmişti. O vakit mezkûr şehrin kâfir sâkinleri isyan edip dediler ki, "Çocuklarımızı Müslümanlara teslim etmeyeceğiz." Sonra da açıkça ve Sultan'ın yolunun ortasında Silahdar ile ona refakat eden iki Müslümanı öldürmeye cüret ettiler. Nihayet, martolos Zeses Karademos ve iki oğlu başlarında olmak üzere yüz veya daha fazla fesatçıdan oluşan bir çete teşkil eden bu kâfir caniler isyan bayrağını kaldırdı. Şimdilerde Beroia ve Naousa kazalarının dağları ve ovalarını dolaşmakta olan bu kişiler Müslümanlara karşı sayısız kötülükler, yani cinayet ve soygunlar işlemiş ve işlemeye devam etmektedir. Bu yüzden emr ü ferman ederiz ki, işbu yüce emrimiz varır varmaz Voyvoda Muharrem Ağa ve bölükbaşı Receb Ağa'nın kumandasında Beroia'nın Müslüman sakinlerinden alınacak yeterince cesur savaşçılardan mühim bir kuvvet teşkil edilsin. Onlara bu kâfir eşkıyayı amansız bir biçimde takip edip yeryüzünden yok etmesi emredilmiştir. Size hatırlatırız ki, Sultanın yolunun ortasında bir Müslümanın kanını dökmeye cüret eden bu kâfir canilerin tutuklanıp idam edilmesi şeriatın emirlerine göre ve Tanrının gönderdiği peygamberimizin huzurunda her Müslüman için ihlal edilemez bir yükümlülük teşkil eder.

Selanik'te Rumeli beylerbeyinin yüce divanında, 1117 senesi kutsal Muharrem ayının ilk gününde (25 Nisan 1705) yazıldı."[168]

No. 140

"Selanik'teki çok şerefli ve muzaffer Rumeli beğlerbeğisine [hükûm ki];

168 Basdrabelles, *age*, s. 112-113.

Malumun olduğu vecihle, bu yıl müddetince Yeniçeri Ocağı için münasip olduklarına karar verilen oğullarını teslim etmeyi reddeden Naousa şehrinin kâfir ve iğrenç sâkinleri bir müddet evvel iki Müslüman yardımcısıyla birlikte Yeniçeri kaydı için şehirlerine giden Ahmed Çelebi'yi alenen ve Sultanın yolunun ortasında öldürmeye cüret ettiler. Nihayet, isyan ve ihtilal bayrağını çıkararak iğrenç Zeses Karademos ve iki oğlu Basil ve Demetrios önderliğinde yüz veya daha fazla kâfirden oluşan bir çete teşkil ettiler. Beroia ve Naousa kazalarının dağları ve ovalarını dolaşmakta olan bu kişiler Müslümanlara karşı sayısız kötülükler, yani cinayet ve soygunlar işlemiştir. Bu yüzden beylerbeyi divanının yüce emri ile Voyvoda Muharrem Ağa ve Bölükbaşı Receb Ağa'nın Beroia'nın Müslüman sâkinlerinden yeterince cesur savaşçılardan mühim bir kuvvet teşkil edip derhal mezkûr kâfir eşkıyanın amansız takibini deruhde ettiler. Bunlar, kutsal görevlerini sadakat ve inançla ve o zamandan itibaren kâfir eşkıyayı yakından takip ederek birkaç gün önce Naousa'nın yanında akan Arapitsa nehrinin kıyılarında onları kuşatmaya muvaffak oldular -zafer her şeye kadir Allahındır-. Orada, zorlu ve şiddetli bir muharebeden sonra onları yenip köklerini kazıdılar. Bu muharebe esnasında eşkıya çetesinin başı Zeses Karademos vücudunun çeşitli kısımlarına dört kurşun alarak pis ruhunu oracıkta şeytana teslim etti. Diğer altı eşkıya ile birlikte oğulları Basil ve Demetrios ele geçirilip ve Tanrının koruduğu şeriatın emirlerine göre yargılanıp cezalandırılmak üzere kutsal mahkemenize canlı olarak getirildi.

Bundan sonra Naousa'nın çok bilge kadısı Halil Efendi'yi, o toprağın voyvodaları ve öteki âyân ve eşrafını derhal buraya çağırdık ve onların huzurunda ve aleni olarak bugün tutuklu muzır eşkıyanın zincirli olarak önüne getirildiği hususi bir mahkeme heyeti topladık. Her birine tek tek soru sorulan bu kişiler alenen ve muhterem meclisin duruşmasında pis dudaklarıyla şu kâfirce lafı ilana cüret ettiler: "Biz gerçekten martolosuz ve fikirlerimizi ilan ediyoruz."

Böylece tutukluların şimdiye dek pek çok Müslüman aleyhine sayısız kötülükler yapmış gerçek kötülük sahipleri olduğu ortaya çıktı ve onlar hakkında Tanrının gönderdiği peygamberimizin "karşı çıkan kâ-

şirleri öldürün" mukaddes emri mucibince hepsini asılarak idama mahkûm ettik. Onları mecliste hazır bulunan Muharrem Ağa'ya teslim ettik; o da emir verdi ve idam cezası ifa edildi.

Daha sonra Bölükbaşı Receb Ağa'ya kâfir Zeses Karademos ve iki oğlunun başlarını keserek onları şehirde Sultan'ın yolu boyunca gezdirmesi emredildi. Bundan sonra yine ona bunları yüce Selanik divanına göndermesi emredildi.

1117 senesi kutsal Safer ayının 28. gününde (21 Haziran 1705) yazıldı." [169]

Üçüncü belge Silahdar Ahmed Çelebi'nin devşirme toplamak üzere Naousa'ya gitmesinden 800 Müslümanın ayaklanmayı bastırmak için toplanmasına kadar harcanan bütün paranın ayrıntılı ve madde madde bir dökümüdür.[170]

Bu üç belge devşirmenin tarihi hakkında epeyce ilginç ayrıntılar sağlar. Her şeyden önce nispeten geç bir tarih olan 1705'e dikkat edilmelidir. Devşirmenin sona erişi için onyedinci yüzyıldan çeşitli tarihler vermek adet olmuştur.[171] İkinci olarak, bu olay çok dramatik bir biçimde gösteriyor ki, çocuklarının önüne açılabilecek kariyerler ne kadar cazip olursa olsun, Naousalı Hıristiyanlar bunu çocuklarından barışçı bir biçimde ayrılmak için yeterince cazip saymadılar. Devşirilecek çocuk sayısı önemsiz olmadığından (elli) Naousa sakinlerinin tepkisi şiddetliydi. Hükümet görevlilerine itaatsizlik ve onları alenen katletmeleri kesinlikle kendilerini ümitsiz bir durumda hisseden insanların eylemleridir. Çocuklarını itirazsız teslim etmektense savaşarak ölmeyi tercih ettiler. Silahlı martoloslar olduklarından, isyancılar 'düşüncelerini ilan etmek' durumunda idiler. Zira, kırsal kesimi eşkıyaya karşı devriye gezerek

169 Basdrabelles, *age*, s. 113-114

170 Basdrabelles, *age*, s. 115.

171 Uzunçarşılı (*Kap. Ocak.*, I, s. 66 vd.) devşirmenin ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarına kadar kısmen varlığını sürdürdüğüne dair kanıtlara işaret eder.

korumakla sorumlu olan ve bazen 'eşkıya' ile bir ve aynı olan bu martoloslar, silahlı Hıristiyanlar idi. Hatta martolos oldukları için kendilerinin devşirmeden muafiyete hak kazanmış olduğunu hissetmiş dahi olabilirler. Yukarıda, Yunan ve Bulgar topraklarındaki derbentçiler gibi benzer insan gruplarına muafiyet verildiğine işaret etmiştik.

Özet

Bu incelemeden şu sonuçlar çıkmaktadır. İdari ve askeri örgütlenmede oldukça iyi gelişmiş bir köle sistemi Anadolu'da Selçuklu Devleti zamanında mevcuttu. Anadolu yarımadasına girdiklerinde, Selçuklular geleneksel İslami köle sistemini beraberlerinde getirdiler. Selçuklular, bir devlet olarak var oldukları sürece, gerek kendi hâkimiyetleri altındaki Hıristiyanlar ve Türkmenler arasından, gerekse Küçük Asya'da çeşitli Hıristiyan devletlere karşı yaptıkları savaşlarda elde ettikleri tutsaklardan bol miktarda köle personel kaynağı buldular. Bu gulamlar Osmanlılardan önceki Anadolu'nun toplum ve siyasetinde son derece önemli bir rol oynadılar. Selçukluların Anadolu'daki pek çok halef devletinden birisi olarak Osmanlılar, hükümet ve askerlikte kölelerden faydalanmak şeklindeki İslami geleneğe sadık kaldılar. O halde, genelde, Osmanlıların saray sistemi ve Yeniçeri Ocağı İslam devletleri ve imparatorluklarının kurumsal tarihinde bir yenilik değildir. Sisteme girecek adayların Balkanlar'dan olduğu gibi Osmanlı Anadolusundan da toplanması şaşırtıcı gelmemelidir. Daha önceleri Selçuklular en büyük köle insan gücü kaynaklarını Anadolu'da bulmuştu ve dolayısıyla Osmanlılar da saray hizmeti ve Yeniçeri Ocağı için Anadolu'dan adaylar topladılar. Bu Anadolulu devşirmeler sadece Rumlardan değil, fakat aynı zamanda Ermeni reayadan ve hatta zaman zaman Lazlardan elde edilmiştir. Öte yandan, bu insan gücünün en

önemli kaynağının Balkan yarımadası olduğu doğrudur. Son olarak, çok muhtemel görünüyor ki, Hıristiyan teba çoğu zaman çocukları üzerindeki bu yükümlülüğü bütün yüklerinin en ağırı olarak görmüştü. Bu olgunun, sadece Bizans kaynaklarında ve Batılı gözlemcilerin eserlerinde değil, fakat hepsinin ötesinde bizatihi Osmanlı belgelerinde bolca kanıtı vardır.[172]

172 Bu makalenin *Der Islam*'a verilmesinden sonraki daha geniş bibliyografya için bkz. V. Ménage, "Devshirme", *EI*^{2}; Ayrıca B. D. Papoulia, *Ursprung unde Wesen der "Knabenlese" im osmanischen Reich* (Münih, 1963) ve benim *Balkan Studies* (V, 1964, ss. 145-153)'deki tanıtma yazıma bkz.

Devşirmelerin Hukuki Durumları Üzerine*

Gümeç Karamuk

Giriş

Aşağıdaki yazı 1975 yılında yayımlanan doktora tezimde[1] bir arasöz olarak yer almıştı.[2] Yazılış nedeni ise, Osmanlı egemenliğinin Hıristiyan Ortodoks dünyada uzun süre varlık göstermesini açıklamaya çalışan Toynbee'nin göçebe devlet tezinin[3] özetle şu tartışması olmuştu:[4]

* Daha önce Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı'nda yayımlanan bu makale birçok yanlışla basılmış, burada yayımladığımız nüsha bizzat yazarı tarafından düzeltilmiştir. Bu çalışmayı yayımlamamıza izin veren Sayın Gümeç Karamuk'a ve Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi editörlüğüne teşekkür ediyoruz [E. N.].

1 Karamuk, Gümeç, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Bern, Frankfurt/M. 1975 (Geist und Werk der Zeiten: 44).

2 Karamuk, s. 63-77.

3 Arnold J. Toynbee, *A Study of History, III*, 2. bası, Londra, New York, Toronto, 1951, s. 22-50.

4 Karamuk, s. 37-43.

Bu egemenliğin uzun ömürlülüğünü araştırırken, Toynbee Osmanlı sistemini peşinen göçebe imparatorluklarından biri olarak algılıyor ve onlarla karşılaştırıyor. Bozkırdaki toplum yapısının, göçebelerle onların "insan olmayan sürüleri"nin bileşimi olduğunu varsayıyor. Bu ortamda göçebenin, sürüsünün sırtından geçinen bir parazit olmadığını belirtiyor, çünkü her iki taraf birbirine muhtaçtır: Göçebe, sürüsünün ürünlerini kullanırken, onu geçindirmek zorundadır; bu işi de özel olarak eğittiği evcil hayvanların yardımıyla yapıyor. Ancak göçebeler uygarlaşmış bir ortamda yerleşik düzene geçtikleri zaman, bu toplum yapısı "yurtsuz kalmış göçebeler" ile "yerli insan sürüsü" bileşimine dönüşüyor. Bu yeni yapıda eski göçebe artık "sürüyü" geçindirmek zorunda kalmadığı gibi, üstelik "üretmeyen bir egemen sınıf olarak ... üretken bir halkın emeğinden" geçinerek ekonomik bakımdan gereksiz hale geldiğinden, "sürü"nün paraziti oluyor.

Göçebe devlet kuruluşlarının kısa ömürlü olmasını Toynbee işte bu çoban-sürü ilişkisindeki karşılıklı işlev bozulmasıyle açıklıyor. Göçebe kuruluşu olarak dolaysız biçimde göçebe düzenine bağlandığını varsaydığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra uzun ömürlü olabilmiş ve yine göçebe imparatorluklarından saydığı Part Devleti ile Abbasî Halifeliği'nin başarısını da, "yüksek göçebe sanatı" olarak adlandırdığı yardımcı hayvan eğitimini "yerleşikliğin şartları"na uygulamış olmalarında görüyor: Yardımcı hayvanların yerini, çobana (Padişaha) "insan sürüsünü" (Reayayı) geçindirme ve yönetmede destek veren yardımcı insanlar (köleler) almıştır. "Reaya" sözcüğünün dar anlamıyla "sürü" demek olması, bu tezin ilham kaynağıdır.

Osmanlıların, kendilerinden önce de, sonra da başka örnekleri olduğu gibi, kavimlerüstü bir imparatorluk fikrini işleyerek, fethedilmiş bölgelerin halkına devlet yönetimi ve savunmasına katılma imkânını vermelerini ilke olarak

doğru değerlendiren Toynbee'nin, Osmanlılardaki memur ve asker edinme biçimini, göçebe uygulamalarını yerleşik düzenin şartlarına aktarma olarak görmesi ilgi çekici olsa da, ufak bir fatihler tabakasının yönettiği imparatorlukların çözümlenmesinde, köle kadrolarına dayanan Doğu yönetim tipinin en gelişmiş örneği olarak gördüğü devşirme kurumunun oluşumunu açıklamaya yaramıyor. Bunun ötesinde birçok araştırmacı tarafından yine dar sözcük anlamıyle "köle"yi ifade eden, fakat sadece devşirmeleri değil, doğuştan Müslüman Türkleri de tanımlayabilen "kul"un Türkçedeki geniş anlamı göz ardı edilerek, Osmanlı sivil ve askeri yapısında "Kapıkulu" olarak adlandırılan ulûfeliler de hukuken Memlûklar gibi daha eski köle kadrolarıyla bir tutulmuştur.

Neredeyse otuz yıl önce Osmanlı yapılanmasıyla ve bu arada devşirme sistemiyle ilgili kaynak ve araştırmalara başvururken karşılaştığım işte bu köle kuramının doyurucu olmadığı gibi, çelişkiler de yarattığı kanısına vararak kaleme aldığım ve tartışmalara ne ilahiyatçı ne de hukukçu olan ve alanın dışından bir kişi olarak bir soru işareti katmanın ötesinde bir iddiası olmayan görüşlerime, yabancı literatürde hem olumlu hem ikna edemeyen olumsuz atıfta bulunulduysa da, alanın Türkiye'deki uzmanlarına ulaşmamışa benziyor. Bundan dolayı söz konusu satırlarımı değiştirmeden ve yazılışından bu yana çıkan devşirme araştırmalarını içine işlemeksizin Türkçeye aktarıyorum. Çeviride kaçınılmaz sözcük eklemeleri, yabancı dildeki alıntıların Türkçe karşılığı, Almanca orijinal metnin sonundaki başvuru malzemesinde yer alan, fakat metin içinde gönderme yapılmamış olan bir eserin dipnot olarak gösterilmesi (dn. 24), yine Almanca orijinal metinde bu sefer metin içinde gönderme yapılmış, fakat Arasözün çıktığı tezde yer aldığı için başvuru malzemesine katılmamış olan bir eserin dipnot olarak gösterilmesi (dn. 13), 26. dipnottaki referanslardan vaktiyle tarafımdan kullanılamamış olan

ilk eser ve nihayet bir bilim adamıyla ilgili yeni bir dipnot (dn. 8) gibi az sayıda ve içeriğin kaleme alındığı zamanki bilgi aşamasını yükseltmeden yapılan eklemeler -dipnot teknikleri arasındaki farklardan kaynaklanan iki dipnot sunuş değişikliği dışında (dn. 5, 6)- köşeli ayraçlar arasında bulunacaktır. Buna karşılık Almanca orijinal metinde yer alan Türkçe teknik terimlerin açıklamalarına bu çeviride yer verilmeyecektir.

Arasözün Çevirisi

Yeniçerilerin ve bütün öteki Kapıkullarının en küçüğünden en yüksek devlet memuruna kadar, istisnasız Padişahın köleleri olduğu görüşünün savunucuları o kadar çok sayıda -bu arasözün sonunda değinilen yazarlardan devşirmelerin statüsüne dair açıklama yapanlar arasında bulunanlar da dahil- burada tek tek adlandırılmaları imkânsız. Köle tezi her şeyden önce çağdaş Batı raporlarına dayanır ve o ölçüde eskidir. Bilimsel bir tez olarak ise, bildiğim kadarıyla, ancak Lybyer tarafından 1913 yılında geliştirilmiştir.[5] Papoulia'nın uzman araştırması[6] bu eski açıklamayı yeniden gözden geçirip devşirmenin işleyiş ve görüntüsünü, önemli kaynakları dikkate alarak titizlikle araştırmış ve isabetli bir biçimde betimlemiştir. Devşirmenin, Yeniçeri Ocağı'nın ve Pençik'in başlatılması zamanı üzerinde durmayacağım. Bu konuyla ilgili başka araştırmacıların yanı sıra Vryonis ve Ménage görüş bildirdiler.[7] Papoulia'da Os-

5 Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge/Mass., 1913 (Harvard Historical Studies: XVIII).

6 Papoulia, Basilike D., *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, Münih, 1963 (Südosteuropäische Arbeiten: 59).

7 Vryonis, Speros (Jr.), "Review Article: Basilike D. Papoulia, Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten 59 (Munich, 1963)", *Balkan Studies*, V (1964), s. 145-153; Ménage, V. L., "Some Notes on the Devshirme", *BSOAS*, XXIX (1966), 64-78.

manlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan çocukların toplanmasına dair yer alan en eski işaretlere bir tamamlama olarak sadece sayın Profesör Dr. Ludwig Forrer'in[8] bana aktardığı bir başka kaynağa değinmek isterim: Bu, hümanist ve Floransa Devlet Şansölyesi Coluccio Salutati'nin Moravya Markgraf'ı Jost'a gönderdiği 20 Ağustos 1397 tarihli mektuptur. Burada, Türklerin (Teucri-Türkleri Troiani'ye, Truvalılara bağlayan eski rivayete göre) askerlerini şaşırtıcı biçimde savaşa eğittikleri, av ve işlerle dayanıklı kıldıkları ve koşma, atlama ve gündelik derslerle güçlendirdikleri anlatılıyor. Devşirilen kişilerin zikredilişi özellikle ilgi çekici: "Decem vel duodecim annorum pueros ad militiam rapiunt, venationibus et laboribus assuefaciunt atque durant, ad currendum exsiliendumque quotidiana doctrina et experientia strenuos reddunt"[9] ["On veya on iki yaşındaki oğlanları askere kaçırıyorlar, avlara ve işlere alıştırıyorlar ve dayanıklı kılıyorlar, gündelik ders ve denemeyle, koşup atlamak için güçlendiriyorlar"]. Bu açıklama da başlangıçta herhangi bir çocukluk yaşına bağlı olmayan Pençik vergisine değil, hedefli bir toplama olarak özellikle devşirmeye işaret edişe benziyor. "Kaçırma" kavramı gerçi toplama hakkında şüphe uyandırabilir, ancak olayların şaşmaz bir belgesi olarak değerlendirilmesi gerekmez; o zamanlarda yeni ve henüz eksiksiz düzenlenmemiş bir kurum olan devşirmenin Batı'da çocuk kaçırma olarak algılandığı düşünülebilir.

Bu arasözde üstünde durmak istediğim tek husus, devşirmelerin, bilim adamları tarafından görüş birliğiyle şeriat kapsamındaki kölelik olarak algılanan hukuki durumlarıdır. Köle tezini desteklemek için şimdiye kadar ileri sürü-

[8] [Merhum hocam (*Die Chronik des Rüstem Pascha* (Leipzig, 1923) adlı eserin yazarı) o yıllarda Zürich Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı derslerini vermekteydi.]

9 *Epistolario di Coluccio Salutati*, III, yay. Francesco Novati, Roma, 1896, 208.

len gerekçelerden benim görebildiklerimin arasında tamamen ikna edici olanını bulamadım. Bunun ötesinde, devşirmenin kendi tebasının düzenli ve kurumlaştırılmış bir toplama olarak özgün bir Osmanlı uygulaması olmakla ve dolaysız bir öncel tanımamakla kalmayıp -Claude Cahen haklı olarak bu açıklamaya eğilimlidir[10]- devşirilenleri artık klasik İslam askeri ve yönetim köleleri kategorisine sokmaya uygun olmayan bir toplumsal ve siyasal oı'am üzerine kurulmuş olduğu görüşüne vardım. Bundan dolayı konunun derinliğine inen çalışmaların en yenisi olan Papoulia'nın araştırmasının bazı noktalarına değinmek zorundayım.

Papoulia gelecekteki saray, devlet ve ordu hizmetleri için devşirilmiş çocuklara İslam hukukuna göre kölelik durumunu atfetmektedir; çalışmanın sonuna kadar mantık ve tutarlılıkla yapılandırılan işte bu varsayımda yazardan ayrılıyorum. Papoulia, Lybyer'in tezini düzelterek, "kapıya çıkmayı" azat edilmek olarak kabul ediyor. Böylece devşirme daha baştan toplumsal bir görüngü olarak askeri köleliğin tarihine yerleştirilmekte ve efendi uşak ilişkisi üzerine kurulmuş olduğu gerekçesiyle buna uygun tipik bir olay olarak ele alınmaktadır (Papoulia: 1, 24, 33 dn. 25, 42-49, 56). Önsel olarak bu ilişkiye bir kişinin mal mülk sayıldığı köleliğin sosyolojik tanımı uygulanmakta ve bundan dolayı da Kapıkullarının Padişah ile olan ilişkisi bağımlılık ve velâyet ilişkisinin hukuki kalıbında irdelenmektedir (Papoulia: 4-10, 24-29). Bu türetme, gelişmesi ilk Arap Halifesi'nden beri dikkate alınması gereken tipik, sosyolojik bakımdan açıklanabilir bir görüngünün söz konusu olduğu varsayımından çıkıyor (Papoulia: 12-23). Böylece dönüp dolaşıp tekrar çıkış noktasına varılıyor, o

10 Cahen, Claude, "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman, à propos de travaux récents", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XIII (1970), 211-218.

da "Osmanlı İmparatorluğu'nun köle kurumunun İslam dünyasının öteki köle kurumlarınınkine benzer şartlar altında ortaya çıktığı" (Papoulia: 36 vd.) ve zaman içinde kabile yapısının dağılması sonucu böyle bir kurumun oluşumuna yol açacak toplumsal yapının bulunduğu (Papoulia: 24, 36). Ancak buna karşılık, Osmanlılarda bu kurumu yaratacak somut gereksinimlerin öncelikle var olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, Papoulia'nın yönteminden ayrılmaksızın, kurumun işlevini devindirici, yapısını ise sonuç belirtisi olarak görmekteyim. Bu yapının öteki İslami köle kurumlarınınkine görünüşte yakın olmasının anlaşılması güç değildir. Toplanılan oğlanlar, o zamana kadar kullanılan, gerçek anlamda savaş esiri olan ve yetiştirilmeleri için özel bir eğitim düzeni kurulmuş olan Pençik oğlanları ile aynı eğitim yolundan geçiriliyorlardı. İşte yeni asker toplama biçimine, devşirmeye geçişin kendisi, Gulam sisteminin hukuki niteliğinin devrimci bir değişimi olarak anlaşılmamalı mı? Orhan'ın Yaya denemesi, var olan ve doldurulması gereken bir yapının değil, zaman ve mekâna bağlı, yani benzersiz bir gereksinimin devşirme için belirleyici olduğuna dair önemli bir ipucu gibi geliyor. Orhan'ın zamanında yönetici tabaka artık epeyce Selçuklu geleneği doğrultusunda bilginleşmişti; eğer sorun, gerçekten var olan bir yapıya uygun çözüm bulmak olsaydı, Yaya denemesine hiç girişmez ve böylece İslam dünyasında alışılmış bir uygulamanın yerine bir yenisini koymazdı. Bu bile yeni anlayışı açığa vuruyor. Sürekli paralı ordu birliği aranıyor, ve bu arayış ardı ardına üç değişik çözüme varıyor; bunlardan ikincisi, Pençik, I. Murad zamanında ilkece Selçuklu İslam geleneğini sürdürüyor. Diğer İslami siyasal örgütlenmelerdeki gibi köle kurumunu gerektiren bir yapı olsaydı, yeni bir denemeye girişmeksizin, ordu ve yönetim aygıtını savaş esiri ganimeti ve köle satın alma veya kaçırma yoluyla ayakta tutmak, daha kolay olurdu. Devşirmeden gelen

Yeniçerilerde, klasik askeri köle kolcu kıtalarında görülen hükümdardan kopma eğilimi yoktur (Papoulia'ya göre: 33). Bu Yeniçeriler yükseliş devrinde de isyan ettiler, fakat gayeleri, olsa olsa işlerine gelmeyen bir taht adayını veya hükümdarı bir başkasının lehine reddetmekti; o başkasını da hiç hanedanın dışında, örneğin kendi çevrelerinde aramadılar ve desteklemediler, ki bunu Papoulia da vurguluyor (Papoulia: 18-20, 22). Bu, İslam dünyasının klasik köle ordularının bizzat hükümdarlığı hedefleyen eğiliminden ilkece farklıdır. Başka bir fark da, o köle muhafız kıtalarının, Papoulia'nın belirttiğine göre, "başlangıçta dış düşmana karşı askeri güç olarak düşünülmemiş" (Papoulia: 35) olmalarıydı; Yeniçeriler ise kuruldukları dönemde yabancı toprakların planlı zaptı için öngörülmüşlerdi; halbuki I. Murad kendi güç alanında otoriteye sadık bir sipahiler çevresine sahipti ve fetihler zoraki bir durdurulmaya uğramadıkça, zaptedilmeleri için bir köle ordusu kurmak zorunda kalabileceği kimi Türkmen akıncılarının başkaldırmalarını da beklemiyordu. Bence, işin püf noktası devşirme düşüncesinin esas çekirdeğini oluşturan ve bunun ötesinde daha derinine giden bir değişimin asıl kaynağı olan Balkan fetihleridir. Egemenliğin yayılmasının ve yabancı bir kültür çemberinin sürekli zaptının yarattığı sorunlar, özellikle Fetret Devri'nden önce kanımca sadece alışılmış İslami geçmişe yönelmeyen, hatırı sayılır ölçüde de deneysel-yaratıcı güçten kaynaklanan tedbirlerle çözüldü.

Papoulia da Reayanın köleleştirilmesinin ve zoraki Müslümanlaştırılmasının şeriat ile bağdaşamazlığı[11] olan

11 *Kur'an*, 9. Surenin 29. Ayetine göre "Ehl-i Kitab"a karşı savaşmak ve onları köleleştirmek -İslam'a geçmiyorlarsa- ancak boyun eğmelerine ve Müslüman fatihe cizyelerini ödemelerine kadar mümkündür. Cizyeye tabi olanlar Zimmî durumuna giriyorlar ve aynen Müslümanlar gibi köleleştirilemezler. Toprakları da "Darü'l-harb"dan "Darü'l-İslam"a dönüşüyor. *Der Koran*, çev. Rudi Paret, Stuttgart, 1966.

sıkıntılı noktaya eğiliyor (s. 42-49, 109 dn.1); bu sorunu Wittek Şafiî öğretisi ile çözmeye çalışmıştı.[12] Bilindiği gibi, Boşnaklar zaptedilmelerinden hemen sonra gönüllü olarak İslamı kabul ettiler ve özel bir lütuf göstergesi olarak II. Mehmed'den yine de devşirilme hakkını aldılar. Dolayısıyle bu, Osmanlı açısından kölelik ve azat edilmişlik durumuna yerleştirmek olarak değil, hukuken özgür, Padişaha tamamen amade Kapıkullarının ayrıcalıklı zümresine kabul etme olarak düşünülmüştür. Gerçi Papoulia haklı olarak dinin bir tedbirin tek ölçütü olmadığını, devlet çıkarının önemli bir rol oynadığını söylüyor; ancak bundan, devşirmenin şeriata ve devlet çıkarına rağmen köle edinmeye hizmet ettiği sonucunu çıkarıyor. Şeriata ters düşen, fakat dünyevi kaygılara dayanan bir tedbir örneği olarak "kardeş katli yasası"nı anıyor. Ancak, Dilger[13] kardeş katlinin bir "yasası"ndan söz edilemeyeceğini inandırıcı bir biçimde kanıtlamıştır (Karamuk: 61 dn. 1). Ménage ise, gerçekten düşündürücü bu uygulamayı tuhaf bir biçimde şeriatla bağdaştırarak gerekçelendiren hukuk bilginlerinden Sadeddin ve İbn Kemal'i zikretmektedir.[14] Mademki devlet çıkarının teokratik devletlerde de "hep biçimlendirici bir rol oynadı"ğı (Papoulia: 47) tartışmasızdır, o zaman hele de mutlak hükümdar ve tahakküm siyasetçisinin ta kendisi olan Osmanlı Padişahının otoritesine dayanarak köle değil, özgür tebaadan olan itaatli asker ve devlet hizmetlileri tutabildiği açıklaması kendiliğinden akla gelmez mi? Padişahın başkalarının çocuklarını kullanma yetkisi, şeriat tarafından sınırlandırılan istibdatından kaynaklanmaktaydı. Zimmîleri köleleştirmek, şeriata aykırıydı; fakat mutlak hükümdar olarak özgür olsun olmasın,

12 Wittek, Paul, "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, XVII (1955), 271-278.

13 [Dilger, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*. Diss. Münih, 1967. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients: (IV).]

14 Ménage, "Some Notes ...", s. 71.

her bir teba mensubunu hizmetine yerleştirmeyi şeriat yasaklamıyordu. Nitekim bu imkânı Osmanlı Padişahları kullanmışlardır -onlardan hiçbirinin İslamın buyrukları karşısında aldırışsız kalmadığı şüphe götürmez. Çağdaş Batılı gözlemciler, toplanan çocukları köle olarak algılamış olabilirler (krş. Papoulia: 3 dn. 7, 6, 62-66). Dış görünüşe bakıldığında, fiilen bir efendi-uşak ilişkisi söz konusuydu, ancak onlar hukuki bir değerlendirmeyi yapabilecek durumda değillerdi. Papoulia da Batılı gezginlerin ve tanıkların yüzeysel bilgilerinden söz ediyor (Papoulia: 79). Ayrıca akılları karıştıran bir durum daha vardı; Acemi Oğlanların ve özellikle iç oğlanların arasında Padişahın köleleri de bulunmaktaydı - devşirme olmayan, fakat kendilerine, efendileri olan Padişah tarafından devşirmelerin sahip olduğu devlet hizmetinde yükselme fırsatı verilmiş olan oğlanlar. Başka bir deyişle, Padişahın mutlak devlet başkanı ve kuramca başkumandan olarak tasarrufunda bulunan bir alanda köleler ve devşirmeler buluşmaktaydılar.[15] Bundan dolayı eski bir iç oğlan olarak Alberto Bobovio'nun bile "kapıya çıkma"yı, yani saray okulundan veya askeri kışladan saray hizmetine veya asker ocaklarına terfi ettirilmeyi, azat edilme olarak algılamış olması (Papoulia: 5 dn. 15) şaşırtıcı değildir. Son derece sıkı tutulan eğitim döneminin bitmesini fiilen azat edilme olarak algılamış olabilir; üstelik her "çıkma" Padişahın yazılı iznine tabiydi. Devşirmelerin hukuki kölelik durumu üzerine bir Müslüman göz-

15 Osmanlı yönetiminin Selçuklulardan miras kalan Gulam sistemi üzerine kurulmuş olduğu görüşünü Papoulia gibi savunan Halil İnalcık, ("Ghulam" md., *Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition* (=*EI*^{2}), II, 1111-1117) şöyle demekte: "Les Ulema de l'époque considéraient le vizirat comme un poste réservé à des dignitaires d'origine esclave" (s.1112). ["Çağın Uleması vezirliği köle kökenli rütbe sahiplerine ayrılmış bir makam olarak görmekteydi."] Fransızca ifadeden, "origine esclave" için "kulluk" denilip denilmediği belli olmuyor. Eğer öyle denmişse, bu sözcük yalnız hukuki kölelik durumuna değil (krş. Karamuk, s. 39 vd.), devşirmelerin de mensup olduğu geniş anlamda Kapıkulu çevresine işaret etmekteydi.

lemciye ait tek açık deyişe gelince, son zamanlarda Ménage yeniden İdris-i Bitlîsî'deki tarih aykırılıklarına işaret etmiştir;[16] İdris-i Bitlîsî Akkoyunluların eski bir yüksek memuru olarak Osmanlı geleneklerine yabancıydı ve klasik yüksek İslam mirasının taşıyıcısı olarak köle ordularını sıradan bir şey olarak görüyordu. Bundan dolayı devşirmenin şeriata aykırı olmadığı, aksine hayırlı bir iş ve saray hizmetinin onuru itibarıyle de cömertçe bir iltimas[17] olduğuna dair "haklı çıkarma denemesi" (Papoulia: 48), boşa harcanmış bir emektir. Papoulia bu açıklamayı, kurumun gayri meşruluğunu kavramanın şüphe uyandırıcı bir örtbas ediş olarak yorumlamakta (Papoulia: 48 vd. dn. 15, 58 dn. 43). Yine de kanımca ağır basan devlet çıkarı, şeriatı zedelemeyen, fakat devlet hukuku ve yönetimle ilgili mevcut çerçeve modelini yeni kategorilerle genişleten dürtüydü. Zimmîlik durumuna geçmenin olağan yolu olan Cizye ödemesinden yalnız devşirme yakınları değil, sınır bölgelerinin yöresel şartlara bağlı özel görevler yüklenen halk kesimleri de bağışıktı. Demek ki Ehl-i Kitab'a Zimmî durumunu devlete yarayacak değişik, hem de kendisi tarafından belirlenmiş itaat sergileme biçimleri karşılığında bahşetmek Padişahın elindeydi. Devşirme bence devletin halka, çocuklarını Müslümanlar tarafından verilecek sivil ve askeri hizmet için toplatmak ile buyruğa karşı gelmenin cezasını göze almak arasında seçim yaptıran bir hizmet istemiydi. Hanımevladı kentlilerin veya işe yaramaz serserilerin ocağa girmeleri gibi, devşirmenin hiçe sayılması karşısında Osmanlı tarafından sert suçlamalar yöneltilmiştir; ancak bu sesler, doğuştan Müslüman olanların ocağa girmelerinden yakınırken şeriatın zedelenmesinden söz etmiyorlar. Bu ocak bir köle ve azatlılar kıtası olsaydı, böyle

16 Ménage, "Some Notes ...", s. 74 v.d.

17 Ménage, V. L. "Sidelights on the Devshirme from Idrîs and Sa'duddîn", *BSOAS*, XVIII (1956), (181-183), 181 v.d.

bir protesto yüzyıllar boyunca bir defadan fazla duyulurdu.

Papoulia'nın görüşünün aksine, "çıkma"nın azat edilme anlamına gelmediğini, Ménage ve Repp açıklamışlardır, fakat devşirmelerin köle olarak kaldıklarını göstermek için. Repp bir olayın çağdaş bir anlatısını aktarıyor; buna göre Sadrazam İbrahim Paşa'nın (1523-1536) Divan toplantısındaki tanıklığı Rumeli Kazaskeri Molla Fenârî tarafından, İbrahim'in bir "abd-ı gayri matuk" ("unmanumitted slave" [azat edilmemiş köle]) olduğu gerekçesiyle onaylanmamış. Ertesi gün Molla Fenârî Sadrazamı, kendisine Padişahtan alınmış itknameyi vermekle, toplanmış Divan'ın huzurunda ikinci defa mahcup etmiş.[18] Repp'in aslında ilgi çekici katkısı, Ménage'a, bir devşirmenin "çıkma"dan sonra da köle olarak kaldığı hususunda katılmak isteyişinde boşa harcanıyor, çünkü İbrahim bir devşirme değil, satın alınmış köleydi. Bunun karşılığında Kazasker'in tavrı ile İbrahim'in mahcup edilişini anlatan yer ise çok aydınlatıcı. Divan'da birkaç Ulemanın yanı sıra, çoğunluğu devşirme kökenli Kapıkulu olan makam sahipleri de oturuyordu. Kapıkulları gerçekten köle olsalardı, İbrahim kökeninden utanmak zorunda kalmazdı. Bunun ötesinde, ama Repp'in şu tahmininin doğruluğuna inanıyorum: "that Ottoman legists of this period tended normally to overlook the technically servile status of such men" ["alışılagelmiş olarak bu dönemin Osmanlı hukukçularının, bu gibi adamların kölelik durumunu görmezlikten gelme eğiliminde oldukları..."] (Repp: 139). Ne olursa olsun, Molla Fenârî'nin sergilediği gibi kılı kırk yarma tavrı, kuraldan değildi ve [böyle bir duruma] herhangi bir devşirme bağlamında rastlamadım.

18 Repp, R. C. "A Further Note on the Devshirme", *BSOAS*, XXXI (1968), 137-139.

Ménage'ın, "çıkma"nın bir azatlık olmadığını açıklamak amacıyla sunduğu örnekler de kanımca devşirmelerin özgür statülerine işaret etmektedir, çünkü II. Murad'ın her iki İtknamesinden aktardığı yerlerde, azat edilecek olanların, bütünün içinde sınırlı bir grup oluşturdukları, yani Kapıkulları arasına kabul edilmiş, satın alınmış köleler oldukları yorumunu engelleyen açık bir işaret yoktur.[19] Ménage'ın üçüncü örneği II. Mehmed ile ilgili. Fatih Tercan Otlukbeli savaşında (1473) Akkoyunlu Türkmen Beyi Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattığında, şükran ifadesi ve hayırlı bir iş olarak sefere katılmış olan bütün kölelerinin azat edilmesini buyurmuştur. Bu açıklama, konuya değinen en eski Osmanlı kaynağının metninden ortaya çıkmaktadır.[20] Köle kıtalarıyla ilgili kendi anlayışına uygun biçimde askeri birliklerinin kitle halinde azat edilmelerini varsayarak bu haberi kendine göre biçimlendiren, yine İdrîs-i Bitlîsî'dir. Azatlılar için gerçekte olabilecek bir ordunun büyüklüğünde ve ayrıca İslam dünyasında şüpheli ölçüde klasik bir sayı veriyor: 40.000.[21] [Bu sefere Şehzade Mustafa'nın kölesi olarak katılan] Angiolello'nun [aynı olayla ilgili] açıklaması ise, "...& fece anche liberi tutti li suoi schiaui, che si trouauano in campo, con questa conditione, che niuno fusse in libertà di abbandonarlo, ma fussero huomini del Signore, come gli altri stipendarij, che non sono schiaui, & posson fare della lor robba quel che lor piace..."[22] [yazım aynı] ["... ve ayrıca karargâhta bulunan bütün kölelerini azat etti, şu şartla ki hiçbiri orayı terk etme özgürlüğüne sahip olmayacak, aynen köle olmayan ve istedikleri gibi hareket edebilen öteki ulüfeliler gibi, Padişah'ın adamları sayılacaklardı, ..."], kölelerle Padişahın

19 Ménage, "Some Notes ...", s. 67 vd.

20 *Agm*, s. 68, dipnot 19 (Rûhî'ye atfedilen Tarih'ten).

21 *Agm*, s. 69.

22 *Agm*, s. 24.

hizmetinde bulunan ve dolayısıyla özgür olmalarına rağmen kendisine tamamen bağımlı olan Kapıkulları arasında bir ayrım içermektedir; Angiolello'nun "stipendarij" ile Timarlı Sipahileri kastetmiş olması düşünülemez. Mehmed'in azat ettiği öteki köleler, anlaşılan İstanbul'dan beraberinde götürdüğü, hangi işlevleri olduysa, kişisel köleleri[23] ve savaş esirleriydi.

Papoulia'nın, devşirmeleri köle ve "çıkma"dan sonra da azatlılar olarak görmesi, Padişahın onları idam ettirebildiği, mallarını müsadere edebildiği veya ardılları olmaksızın öldüklerinde, onların mirasına sahip olabildiği gerçeğine dayanmaktadır (Papoulia: 5, 8 vd., 28). Miras hakkına sahip yakınları olmadan ölen bir Yeniçerinin kalıtı ocağına kaldığı için, araştırmacı, "Padişahın, dolaysız ardılları olmadan öldüklerinde, öteki sabık kölelerinin, yani yüksek makam sahiplerinin, genel vârisi olduğuna" (Papoulia: 5) dayanarak hakkından vazgeçtiğini varsayıyor. Yeniçeriler gerçekten eski köleler, yani azatlı olsalardı, o zaman elbette vârisler sıralamasında "yapay yoldan geri kalan vâris" ['asabat as-sababiya][24] kimliğiyle devlet hazinesi bünyesinde algılanacak olan ocağa göre önceliğe sahip olan Padişahın bir feragatı gerekirdi. Ancak burada köle sahibinin mirasından vazgeçmesi değil, acemi oğlanlar için de geçerli olan miras hukukuna dayalı bir süreç söz konusudur.[25]

23 *Agm*, dipnot 21'de Ménage'ın belirttiği ve ilgili alıntı ile ["ne kadar qul ve jariyeye malik iseler jümlesini i'taq buyurdılar"] gösterdiği gibi, bu, Münecimbaşı'nın (17. yy.) yorumuna yakın. Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, 1. bas, 10 c., Peşt, 1827-35, II, 122: "...auch gab er...zum Beweise seines Dankes gegen Gott für den glücklich beendigten Feldzug allen seinen Sclaven und Sclavinnen die Freyheit" [yazım aynı] ["...ve...başarıyla sonuçlandırılmış sefer için Tanrı'ya şükran göstergesi olarak bütün köle ve cariyelerine özgürlük bahşetti"].

[24] [Bu durumun açıklanması için bkz. Spies, Otto - E.Pritsch, "Klassisches Islamisches Recht", *Handbuch der Orientalistik*, yay. Bertold Spuler, 1. Bl., Ek c. III, 220-343, Leiden, Köln, 1964, s. 233.]

25 Krş. Bir Acemi Oğlanın kalıtının yasaya uygun biçimde dul eşi ve devlet ha-

Vâris bırakmadan ölen makam sahiplerinin durumu da farklı değil. Onların da mirası, vârissiz ölen her Reayanınki gibi, devlet hazinesine kalıyordu. Mülkleri gerçi "Dış hazine"nin fazlasından tamamlanan "İç hazine"ye sokuluyordu; fakat bu, [başka kaynakların yanı sıra] Mısır eyaletinin gelirlerinden oluşan Padişahın özel kasasına [ceb-i hümayun] akmıyordu.[26] Bunalım dönemlerinde "Dış hazine" sıkça "İç hazine"den beslenirdi. Her ikisini de, Osmanlı Padişahı gibi "yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi" sayılan bir devlet başkanı şeriat çerçevesinde ilkece kullanabilirdi. İdamlar ve müsaderelere gelince, Padişahın böyle talimatları her şeyden önce "efendi ve mevlâ olarak değil, mutlak hükümdar olarak" (Papoulia: 9 dn. 24) verdiğini ve bu gibi devlet erkânının [hukuki] durumunun belirleyici olmadığını Papoulia kendisi söylemektedir. Bu görüşü doğrulamak için II. Mehmed'in devşirme bile değil, eski bir Türk soyundan olan Halil Paşa ve onunla birlikte bütün Çandarlızade ailesine karşı aldığı sert tedbirler hatırlanabilir. Ayrıca idamlar köle kuramına bir dayanak oluşturmuyor, çünkü bir köle sadece eşya hukukuna değil, kişi hukukuna da bağlıydı; dolayısıyla efendisinin katında hayat, onur ve ad gibi maddi olmayan haklara sahipti ve hayatta kalıp kalmama konularında ilkece efendisinin keyfiliğine mahkûm değildi. Ayrıca idam edilen az sayıda Osmanlı Şeyhülislamı Kapıkulu bile olmayan Ulema olarak tartışmasız özgür durumlarına rağmen idamdan kurtulamamıştır.

---

zinesi arasında bölüştürülmesine dair, Bursa Kadısı'na gönderilen 1592/93 tarihli bir Padişah hükmü için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, 1. cilt, Ankara, 1943, s. 56, dipnot 1.

26 [Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1945, s. 44, 77-79, 318-320.]; *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli, Haritalı*, yay. Server R. İskit, Zarif Orgun vb., 6 c., İstanbul, 1957-63, III, 1458 vd.; Hammer, Joseph von, *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, 2 c., 1815 Viyana baskısının tıpkıbasımı, Hildesheim, 1963, II, 24 vd., 168 vd. Hammer'in "İç hazine"yi "Özel hazine" olarak adlandırması, bundan dolayı sadece sınırlı ölçüde geçerlidir.

Devşirmelerin hukuken köle durumunda sayılmaları başka hususlarda da çelişkiler yaratmaktadır; bağlamları doğru görüyorsam, bu çelişkiler de hukuki kategorilerle açıklanamazlar, dolayısıyle hukuki devşirme köleliği varsayımını sarsmaktalar. Örnek olarak, değişik Kapıkullarının bağlı olduğu birçok hükmü velâyet ilişkisi temelinde açıklamaya çalışmak düşündürücüdür. Devşirmelerin köle olduklarını ve "çıkma"dan sonra -Yeniçeri olsun, sarayda görevli olsun- azatlı sayıldıklarını kabul eden Papoulia, bu durumu derecelendirmekte (Papoulia: 4-10) ve Yeniçerilerde azatlığın "gerçekte tam olarak yerine getirilmediğini (Papoulia: 4), dolayısıyla Yeniçerilerin "daha bağımlı azatlılar" olarak ele alınmaları gerektiğini söylemektedir. Nedeni: Hizmetteyken ne evlenebilir ne de sakal bırakabilirlerdi; unvanları da "kul" idi.[27] Buna karşılık devlet yöne-

27 Yeniçerilerin emeklilikleriyle ilgili olarak *Nasihatname*'de bir yeri (krş. Karamuk, s. 58, dipnot 3). Behrnauer (Behrnauer, W. F. A., "Das Nasîhatnâme. Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XVIII b, s. 699-740 <640 civarında yazıldı>, s. 708) [Almancaya] şu biçimde çevirmiş: "Seferî hizmetten alınıyor ve özgür bir Yeniçeri oluyor. Artık savaşa çıkmayıp Padişahım için dua ediyor." "Özgür Yeniçeri" tabiri ilgili dipnotta "azadlı kul" olarak daha açık veriliyor. Bu yerin doğru çevirisi "görevden çıkarılmış hizmetkâr" olmalıydı. *Nasihatname*, ocağa artık doğuştan kitle halinde Müslümanların da girdigi için, zaten kölelerden söz edilemeyecek bir dönemde yazılmıştır. Dolayısıyla "kul", Kapıkullarına bile sınırlandığında, köle demek değildir. Koçi Bey (Behrnauer, W. F. A., "Kogabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen. Nach Wiener und St. Petersburger Handschriften", *ZDMG*, XV, 272-332, Leipzig, 1861, s. 288)'deki şu yer de aklı karıştırmamalı: "İşlerin düzeni son buldu ve devlet içinde insan toplumunun bağı koptu. Ulûfeliler ona [devlete] egemen: Ünlü savaşçıları devlet erkânına yamanmış ve her düzensizlik, her kargaşa bu gibi kişilerden kaynaklanıyor. Yüksek makam sahiplerinin hizmetinde köleler bulunmalı, Padişah ulûfesinden köleler yararlanmalı. Öncekilerin hepsi satın alınmış kölelerdi. Şimdi de yine öyle olmalı." Ancak sondan üçüncü ve ikinci cümlelerin (*Risâle-i Koçi Bey*, Leyden, 1277/1861 [1630'da yazıldı], s. 9). Türkçe metni şöyledir: "Hünkâr dirliğine mutasarrıf olanlar vükelâ kapusunda neyler? Kul, kul gerektir ve vükelâ kulu abd-i müşterâler idi." Dolayısıyla çeviri şöyle olmalıydı: "Padişah ulûfesi alanlar, devlet erkânının ka-

timinde görevlendirilen devşirmelerde bağımlılık ilişkisi [Klientelverhâltnis] çok daha belirginmiş. Nedeni: Evlenebilir, sakal bırakabilir ve kendi hizmetinde iç oğlan tutabilir, İbrahim'in örneğinde görüldüğü gibi. Askeri birlik olarak Yeniçeriler ve diğer ulüfeli topluluklar, gerçi "Kapıkulu" olarak adlandırılmaktaydılar, fakat bunun ötesinde "kul" unvanı, yukarıda belirtildiği gibi, onlara sınırlı değildi. Bağımlılık ilişkisinin göreceleştirilmesiyle, Fıkıh'ta her azat etme türüne göre gayet ayrıntılı biçimde belirlenen azatlı kavramı -devşirmeler, köle kuramına göre mantıken "bölüştürülmüş olanlar" sayılamayacaklarına göre- yerinde olmayan nüanslara parçalanıyor. Aslında Yeniçeriler gerçekten sivil görevlilerden daha sıkı biçimde denetleniyorlardı, fakat kısmen azat edilmiş olmalarından dolayı değil, askeri disipline uymak zorunda oldukları için. Ayrıca bir azatlı, izin almadan da evlenebilir ve sakal bırakabilirdi; devşirmeler gerçekten azatlı haklarına sahip eski köleler olsaydılar, Yeniçerilere sivil memurların haklarının aynısı tanınmalıydı. Yükseliş döneminde bu olmadıysa, nedeni, hukuken tartışmasız özgür ve fiilen mutlak hükümdara bütünüyle bağımlı olan ilgili kişilerin statüsü değil, askeri disiplindi. Bizim çağımızda bile her orduda askerler saç boyu ve sakal konusunda seçme özgürlüğüne sahip değiller; bir zamanların demir gibi disiplinleriyle bilinen Yeniçerileri için bunu düşünmek daha da güç olsa gerek. İç oğlanları bağlayan sakal yasağı da, rahatlıkla üniformalılar

---

pısında ne ararlar? [Kapı]kul[u] [kapı]kulluğunu bilmeli; devlet erkânının kulları satın alınmış kölelerdi". Bu pasajin ilk iki bölümünü Behrnauer isabetsiz biçimde bağlamış; bundan dolayı "öncekilerin hepsi satın alınmış kölelerdi" cümlesi, ister istemez Kapıkullarını kapsar hale gelerek, Devşirmenin anlamsız bir inkârına yol açmaktadır. Yönetimdeki yolsuzluklar bağlamında sarf ettiği bu sözlerle Koçi Bey devlet hazinesine haddinden fazla yüklenilmesine karşı uyarıda bulunmak istemektedir. Padişah, makam sahiplerinin, kendi kişisel işleri için devletten maaş alanları kullanmalarına izin vermemelidir. Bu, devletin özel amaçlar için sömürülmesine karşı bir uyarıdır.

için geçerli olan giyim kuşam kurallarıyla açıklanabilir. Önceleri sadece emekliye ayrılmış Yeniçerilerin muaf olduğu evlenme yasağı (Papoulia: 39 vd.) için de aynı şey söz konusu. Burada da ilgili kişilerin hukuki durumları değil -eğer konu hukuken temellendirilseydi, azatlılar hizmet döneminde bile Padişahın evlenme iznine bağlı olmazlardı- bir askeri birliğin hiçbir güç tarafından zihni dağıtılmayacak mensupları olarak gerçek işlevleri belirleyicidir; aynı temel düşünce, sistemin kökenlerine kadar uzanmaktadır: Mutlak hükümdara gözü kapalı sadık, hiçbir aile bağı ve mesleki eğilim tarafından alıkonmayan güçler yaratması amaçlanan tek ve tarihsel bakımdan atipik olan devşirme olayına.

Osmanlı devlet yapısının ortaçağ teokratik niteliğinin yanı sıra, özellikle apaçık bir devletçi bilince sahip erk yapılarına özgü tuhaf bir yenilikçi damga sergilediği bir gerçek. Geçmiş zamanların belirtilerini uygunsuz andırışlarla değerlendirmekten kaçınmakla birlikte, devşirmenin, Roma'da veya Yeniçağ Avrupasının mutlakıyetçi devletinde de eskiden devralınanın yanı sıra özgün ifade biçimlerini bulmuş olan mutlak erkin ortaya konuş tarzlarından biri olduğunu sanıyorum. Sınır bölgesi toplumunun, daha sonra bir yüksek İslam devletinin efendilerine dönüşen Osmanlıların çehresine kazınan nice öz niteliği gibi, Reayasını düzenli ve kurumlaştırılmış biçimde toplama düşüncesi bile, dolaysız ve kayıtsız şartsız göreneksel kurumlara bağlanamayacak kadar özgündür.

Kaynakça

Adelphus, Joannes, *Die Türkisch Chronica usw.*, Strassburg, 1513.

Ahmed Djevad, *Etat Militaire Ottoman*, Paris, 1882.

Ahmedî, *İskendernâme*, (haz.) İsmail Ünver, Ankara, 1983.

Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul, 1931.

Ahrweiller, Helena, *Byzance et la mer*, Paris, 1966.

Ahrweiller, Helena, "L'expérience nicéen", *DOP*, 29, 1975.

Aksarayî, Kerimüddin, *Müsâmaratü'l-Ahbar*, (haz.) O. Turan, Ankara, 1944.

Aktepe, M. M., "XIV. ve XV. yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dair", *Türkiyat Mecmuası*, 10, 1953.

'Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Sikkesi ve İlk Akçesi", *TOEM*, VIII, 1917.

al-Harawi, *Guide des lieux de pélérinage*, (haz.) Janine Sourdel-Thomine, Şam, 1953.

Altunian, Goerg, *Die Mongolen und ihre Eroberungen in Kaukasischen und Kleinasiatischen Ländern im XIII. Jahrhundert*, Berlin, 1911.

Anhegger, Robert, "Martoloslar Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, 7-8, 1940-1940.

Anne, Comnene, *Alexiade*, çev. Bernard Leib, 2. baskı, Paris, 1967.

Argenti, P., *Chius Vincta 1566*, Cambridge, 1941.

Arkaum, "Mongol'skoe Nazvanie Khristian v svyazi s Voprosom ob Armyanakh Khalkedonitakh", *Vizanstuskii Vremennik*, XII, 1906.

Arnakis, G. G., (Bkz. aşağıda, Georgiades-Arnakes, 1947.

Arnold, T., *The Preaching of Islam*, Londra, 1935.

Arnold, Thomas W. ve Sylvia G. Haim, *The Caliphate*, Londra, 1967.

Artuk, İ., "Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gâzi'ye ait Sikke", *I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1980.

Asdracha, Catherine, *La région des Rodophes aux XIIIe et XIVe siècles, Etudes et Géographie Historique*, Beihefte der Byzantinische-Neugrechieschen Jahrbücher 49, Atina, 1976.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Âli neşri), İstanbul, 1332 H.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Giese neşri) [Bkz. aşağıda Giese, 1929].

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Atsız neşri) [Bkz. N. Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul, 1949].

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Kreutel neşri) [Bkz. aşağıda Kreutel, 1959].

Ataoğlu, Remzi, "Kayı Boyu Hakkında Bazı Bilgiler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osmun Gâzi ve Dönemi-Sempozyumu Sonuç Bildirileri*, Bursa, 1996, içinde.

Atiya, S., *The Crusade in the Later Middle Ages,* Londra, 1938.

Atsız, Ç. N., *Osmanlı Tarihleri,* c. I, İstanbul, 1949.

Aykut, Nezihi, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi", *İÜEFTD,* 34, 1984.

Ayverdi, E. H., *İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu,* İstanbul, 1958.

Ayverdi, E. H., *İstanbul Mimarî Çağının Menşe'i: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri,* İstanbul, 1966.

Babinger, Franz, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrundert,* Leipzig, 1921.

Babinger, F., "Der Islam in Kleinasien", *ZDMG,* 76, 1922.

Babinger, F., "Die Türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls", *Die Welt des Islam,* VII, 1922.

Babinger, F., "Chronologische Miszellen", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* II, 1923-1925.

Babinger, F., "Die Chronik des Qaramanî Mehmed Paşa" *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* II, 1923-1925.

Babinger, F., *Die Frühosmanischen Jahrbucher des Urudsch,* Hannover, 1925.

Babinger, F., *Berichtigungen und Verbesserungen,* Hannover, 1926.

Babinger, F., *Die Geschichtsschreiber der Osmanen,* Leipzig, 1927.

Babinger, F., "Byzantinisch-Osmanische Grenzstudien", *Byzantinische Zeitschrift, Festgabe für August Heisenberg,* 27/28, 1929-1930.

Babinger, F., "Sarukhan", *Encylopaedia of Islam,* IV.

Bakalapoulos, A., *Istorikes Paradoseis ton Ellinou tou Sogiout. Prostora eis S. Kiriakiden,* Selanik, 1953.

Bakapoulos, A., "Provlimata tes istorias tou paidomazomatos", *Ellenika,* 13, 1954.

Barkan, Ö. L., "XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İÜİFM*, I/3, 1939-40.

Barkan, Ö. L., "Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 6/1, 1940.

Barkan, Ö. L., "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İÜİFM*, II/1, 1940.

Barkan, Ö. L., *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar*, İstanbul, 1941.

Barkan, Ö. L., "Vakıflar ve temlikler, I. İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. II. Vakıfların bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak kullanılmasına dair şekiller", *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942.

Barkan, Ö. L., "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İÜİFM*, XI/1-4, 1949-50.

Barkan, Ö. L., "Les Deportations comme methode de peuplement et de colonisation dans l'Empire Ottoman, I", *İÜİFM*, 11/1-4, 1949-1950.

Barkan, Ö. L., "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali yılına ait bir bütçe örneği", *İÜİFM*, XV, 1953-1954.

Barkan, Ö. L., "Fatih Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İÜİFM*, XXII/1-2, 1962-63.

Barkan, Ö. L. ve E. H. Ayverdi (haz.), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953/1546 Tarihli*, İstanbul, 1970.

Barkan, Ö. L., "İstanbul Saraylarına Dair Muhasebe Defterleri", *Belgeler*, X, 1979.

Barkan, Ö. L. ve E. Meriçli (haz.), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, I, TTK Yay., Ankara, 1988.

Barth, Fredrik, *Nomads of South Persia*, Oslo, 1961.

Barth, Fredrik (haz.), *Ethnic Groups and Boundaries*, Oslo, 1969.

Barthold, W. ve J. A. Boyle, "Ghazan", *EI*^{2}.

Barthold, W., *Zur Geschichte des Christentums im Mittelasien bis zur mongolischen Eroberung,* Tübingen-Leipzig, 1901.

Barthold, W., "Turks", *Encyclopaedia of Islam*, 1931.

Barthold, W., *Histoire des Turcs de l'Asie Centrale,* Initiation à l'Islam, 3, Paris, 1945.

Barthold, W., *Turkestan Down to the Mongol Invasion,* 2. Baskı, Londra, 1968.

Basdrabelles, I. K., *Istorike Archeia Makedonias B' Archeion Beroias-Naousas, 1598-1886,* Selanik, 1954.

Bayatî, Hasan ibn Mahmud, *Câm-ı Cem-âyin,* Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihleri,* İstanbul, 1949, içinde.

Bazin, L., "Antiquité méconnue du titre d'Ataman?", *Harvard Ukrainian Studies,* Eucharisterion, essays presented to O. PRITSAK on his sixtieth birthday by his Colleagues and Students, c. III-IV/1, 1979-1980.

Becker, C. H., "Steurpacht und Lehnswesen", *Der Islam,* V, 1914.

Behrnauer, W. F. A. (çev. ve haz.), "Kogabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen. Nach Wiener und St. Petersburger Handschriften", *ZDMG,* XV, 1861.

Behrnauer, W. F. A., "Das Nasîhatnâme. Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte", *ZDMG,* XVIII b, 1864.

Beldiceanu, N., *Les Actes des premiers sultans conservés dans les Manuscripts turcs de la Bibliothèque Nationale de Paris I: Actes de mehmed II et de Bayezid II du ms. Fonds turc ancien 39,* The Hague, 1960.

Beldiceanu, N., "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II", *Acta Historica,* 4, 1965.

Beldiceanu, N., *Le timar dans l'Etat ottoman,* Wiesbaden, 1980.

Beldiceanu-Steinherr, I., *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I,* Societas Academica Dacoromana, Münih, 1967.

Beldiceanu-Steinherr, I., "En marga d'un acte concernant le pengyek et les aqinci", *Revue des Etudes Islamiques,* I, 1969.

Beldiceanu-Steinherr, I., "Un legs pieux du chronicqueur Uruj", *BSOAS,* XXXIII, 1970.

Beldiceanu-Steinherr, I., "Le règne de Selim 1er: tournant dans la vie politique et réligieuse de l'empire ottoman", *Turcica,* 6, 1975.

Beldiceanu-Steinherr, I., "Les Bektasi à la lumière des rescensements ottomans (XVe-XVIe siècles)", *WZKM,* 81, 1991.

Beldiceanu-Steinherr, I., "La population non-musulmane de Bithynie (deuxième moitié du XIVe s.-première moitié du XVe s.)", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate, (1300-1389),* Halcyon Days in Crete I, A symposium Held in Rethymnon, 11-13 Ocak 1991.

Beldiceanu-Steinherr, I., "Göynük, ville refuge des communautés baba'i, *Res Orientales, VII, Itinéraires d'Orient, Hommage à Claude Cahen,* Leuven, 1994.

Belin, Alphonse, "Du Régime des Fiefs Militaires dans L'Islamisme" *Journal Asiatique,* ser. 6, XV, 1870.

Bellaguet, L. (haz. ve çev.), *Chronique du Religieux de St. Denys,* Paris, 1839-1852.

Beşir Çelebi, *Tevârih-i Âl-i Osman,* (haz.) İ. H. Ertaylan, İstanbul, 1946.

Birge, J. K., *The Bektaşi Order of Dervishes,* Londra, 1937.

Bodrogligeti, J. E., "Kutadghu Bilig", *EI²*.

Bogdan, J., "Ein Beitrag zur Bulgar und Serb", *Geschichtschreibung, Archiv für Slavische Philologie,* 13, 1891.

Bombaci, A., *Storia della Letteratura dall' antico impero di Mongolia all' odierna Turchia,* Milano, 1962.

Bonelli, L., "Di una Cronaca Turca del 1500", *Rendiconti della R. Accademia dei Lincei*, Classe di Scienze Morale, 1900.

Bonet-Maury, G., "Les Confréries Religieuses dans l'Islamisme et les Ordres Militaires dans le Catholicisme", *Transactions of the Third International Congres for the History of Religions*, Oxford, 1908.

Bosworth, C. E., "Ghaznevid Military Organization", *Der Islam*, XXXVI, 1960.

Bosworth, A. C., "Kara Khitay", *EI²*.

Bratutti, Vincenzo, *Chronica dell' origine e progressione della casa ottomana composto da Saidino Turco*, Viyana, 1649.

Brockelmann, A., *Geschichte der arabischen Litteratur*, Weimar, 1898.

Brosian, Marcus, *Chronica oder Acta von der türkischen Tyrannen*, Neisse, 1567.

Browne, E. G., *A literary History of Persia*, II, Londra, 1906.

Browne, E. G., "Further Notes on the Literature of the Hurufis and their Connection with the Bektashi Order of Dervishes", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1907.

Browne, E. G., *A History of Persian Literature under Tartar Dominion*, Cambridge, 1920.

Bryennios, Nicephore, *Histoire*, (çev.) P. Gautier, Brüksel, 1975.

Bryer, A. A. M. ve Heath Lowry (haz.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, Birmingham ve Dumbarton Oaks, 1986.

Buchon, J. A. C., *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, Paris, 1860.

Busse, H., *Chalif und Grosskönig: Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beyrut, 1969.

Bussell, F. W., *The Roman Empire: Essays on the Constitutional History from the Accession of Domitian, 81 A. D. to the Retirement of Nicephorus III, 1081 A. D.*, Londra, New York, 1910.

Cahen, Claude, *Pre-Ottoman Turkey*, Londra, 1968.

Cahen, C., "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman, à propos de travaux récents", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XIII, 1970.

Cahen, C., "L'émigration persane des origines de l'Islam aux Mongols", *Atti del Concegno Internazionale sul Tema: La Persia nel Medioevo*, (Roma 31 Mart-5 Nisan 1970), Accademia Nationale dei Lincei, Roma, 1971.

Cahen, C., *La Turquie pré-Ottomane*, Varia Turcica, VII, İstanbul-Paris, 1988.

Cambridge History of Islam, c. 1, (haz.) P. M. Holt, A. K. S. Lambton ve B. Lewis, Cambridge, 1970.

Cantemir, Demetrius, *History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, çev. N. Tindale, 1734.

Cantakuzeni, Ioannis, *Eximperatoris Historiarum Libri*, (haz.) L. Schopin, Bonn, 1828-1832.

Caro, G., "Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachimere", *BZ*, 6, 1897.

Chalandon, F., *Essai sur le Régne d'Alexis I. Comnéne*, Paris, 1900.

Chalkokondylas, Laonikos, *Historiarum Libri Decem*, yay., I. Bekker, Bonn, 1843.

Chapman, Conrad, *Michel Paléologue, Restauratuer de l'Empire Byzantin, 1261-1282*, Paris, 1926.

Chrysostomides, J., "Corinth, 1394-1397: Some New Facts", *Byzantina*, 7, 1975.

Creasy, W., *History of the Ottoman Turks*, 1854.

Critobuli, Imbriotae, *Historiae*, (haz.) D. R. Reinsch, Berlin, 1983.

Cuspinianus, Joannes, *De Origine Turcorum,* Antwerp, 1541.

Cvijic, J., *La péninsule balkanique, géographie humaine,* Paris, 1918.

Cydones, Demetrius, *Correspondance,* (haz.) R. J. Loenertz, Vatikan, 1956.

Czaplicka, Marie A., *Turks of Central Asia in History and at the Present Day,* Oxford, 1918.

Darrouzes, J. (haz.), *Les régrestes des actes du patriarcat de Constantinople,* Paris, 1977.

Dauvillier, J., "Byzantins d'Asie Centrale et d'Extrême-Orient au Moyen Age", *Revue des Etudes Byzantines,* Mélanges M. Jugie, 11, 1953.

Dawkins, R. M., *Modern Greek in Asia Minor,* Cambridge, 1916.

Decei, A., "Le Problème de la Colonisation des Turcs Seldjoucides dans la Dobroggea au XIIIe siècle", *TAD,* 6/10-11, 1968.

Decei, A., "Akindji", *EI²*.

Defrémery C. ve B. R. Sanguinetti, *İbn Batuta, Voyages d'Ibn Batoutah,* metin ve çeviri, Paris, 1854.

De Muralt, E., *Essai de chronographie byzantine,* c. I-II, St. Petersburg, 1855-1871.

Demetriades, V., "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yanitsa and its Inscription", *BSOAS,* 39, 1976.

Demirtaş [Sümer], Faruk, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", *Belleten,* XII/47, 1948.

Deny, J., *Histoire et Historiens depuis Cinquante Ans,* Paris, 1927.

Deny, M., "Fütüwwet-name et Romans de Chevalerie Turcs", *Journal Asiatique,* ser. 11, XVI, 1920.

Der Koran, çev. Rudi Paret, Stuttgart, 1966.

Dernburg, Friedrich, *Auf deutscher Bahn in Kleinasien,* Berlin, 1892.

Diehl, Charles, *L'Empire Byzantin sous le Paléologues* (Études Byzantines), Paris, 1905.

Diehl, C., Byzance, *Brandeur et Décadence,* Paris, 1919.

Dilger, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert.* (Doktora tezi), Münih, 1967.

Doğru, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-müsellem-taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı),* İstanbul, 1990.

D'Ohsson, C., *Histoire des Mongols,* Paris, 1834.

D'Ohsson, Mouradja, *Tableau général de l'Empire Ottoman,* 7 c., Paris, 1787-1828.

Dölger, F., *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453* [= pt. 1], ve pt. 2: Regesten von 1025-1204, Münih ve Berlin, 1925.

Dölger, F., *Beitrâge zur Geschichte der Byzantinischen Finanzverwaltung besonders des 10 und 11 Jahrhunderts,* Byzantinisches Archiv, Heft 10, Leipzig, 1927.

Doukas, *Historia Byzantina,* (haz.) I. Bekker, Bonn, 1834.

Draeseke, J., "Zu Johannes Kantakuzenos", *BZ,* IX, 1900.

Draeseke, J., "Der Uabergang der Osmanen nach Europa im XIV. Jahrundert", *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum,* XXXI, 1913.

Ducas, *Historia Turcobyzantina (1341-1462),* (haz.) B. Grecu, Bükreş, 1958.

Duda, Herbert von [çev., yay.], *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bîbî,* Kopenhag, 1959.

Dujcev, I., "Le patriarche Nil et les invasions turques vers la fin du XIVe siècle", *Mélanges d'Archéologie te d'Histoire publiés par l'Ecole Française de Rome,* 78, 1966.

Dujcev, I, "Contribution à l'histoire de la conquàte turque en Thrace aux dernières décades du XIVe siècle", *Etudes Balkaniques,* 9, 1973.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları,* İstanbul, 1972.

Dyson-Hudson, Rada ve Neville, "Nomadic Pastoralism" *Annual Review of Anthropology,* 9, 1980.

Dzavakhov, I., *Gosudarstvennyi Stroi drevnei Gruzii I drevneii,* St. Petersburg, 1909.

Eflakî, *Les Saints des derviches tourneurs,* çev. C. Huart, Paris, 1918.

el-Eflâkî, Şemsü'd-Dîn Ahmed, *Menâkıb al-'Ârifîn,* Metin, 2. Baskı, Ankara, 1962.

Eickelman, D. R., *The Middle East,* Englewood Cliffs, 1981.

Emecen, Feridun, "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", Ekmeleddin İhsanoğlu (haz.), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,* İstanbul, 1994.

Enverî, *Düsturnâme-i Enverî,* yay. Mükrimin Halil Yinanç, İstanbul, 1928.

Epistolario di Coluccio Salutati, III, yay. Francesco Novati, Roma, 1896.

Erdmann, Kurt, *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts,* İstanbuler Forschungen 21/1, Berlin, 1961.

Erünsal, İ. E. ve A. Y. Ocak (haz.), *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye,* İstanbul, 1984.

Erzi, A. S., *"İbn Bibi", İA.*

Erzi, H. A., "Osmanlı Devleti'nin Kurucusunun İsmi Meselesi", *Türkiyât Mecmuası,* 7-8, 1940-42.

Ettinghausen, Richard, "Arabic Epigraphy: Communication or Symbolic Affirmation", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History, Studies in Honor of George C. Miles,* Beyrut, 1974, içinde.

Evans-Pritchard, E. E., *The Sanusi of Cyrenaica,* Oxford, 1949.

Eyice, Semavi, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası,* XV, 1969.

Failler, A., "Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymérè (Livres VII-XIII)", *Revues des Etudes Byzantines,* 48, 1990.

Failler, A., "Les émirs turcs à la conquête de l'Anatolie au début du XIVe siècle", *Revue des Etudes Byzantines,* 52, 1994.

Faroqhi, Suraiya, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien, von späten fünfzenhten jahrhundert bis 1826,* Viyana, 1981.

Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1938.

Fatouros, G., *Dien Briefe des Micheael Gabras (ca.1290-nach 1350),* Viyana, 1973.

Fekete, L., *Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung,* Budapeşte, 1955.

Feridun Bey, *Münşe'atü's-Selâtin,* basılı nüsha, İstanbul, 1957.

Fiey, J. M., " 'Rum' à l'est de l'Eurphate", *Le Muséon,* 90, 1977.

Fleet, Kate, "The Treaty of 1387 between Murad I and the Genoese", *BSOAS,* 56, 1993.

Flemming, Barbara, "Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien une Lykien im Spâtmittelalter", *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,* XXXV/1, 1964.

Flemming, Barbara, "Political Genealogies in the Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları,* 7-9, 1988.

Forrer, E., "Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches", *ZDMG,* LXXVI, 1922.

Foss, C., *Ephesus After Antiquity,* Cambridge, 1979.

Foss, C., "Byzantine Malagine and the Lower Sangarios", *Anatolian Studies,* 40, 1990.

Gallotta, Aldo, "Il "mito oguzo" e le origini dello stato ottomano: una riconsiderazione", Elizabeth A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate,* içinde [Türkçesi: "'Oğuz Efsanesi' ve Osmanlı Devletinin Kökenleri: Bir İnceleme", Elizabeth A. Zachariadou (haz.), *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.].

Gandossi, Christian Villain, "La cronaca italiana di Teodoro Spandugino", *La Mediterrane aux XIIe-XVI Siecles*, Londra, 1983.

Gardner, Alice, *The Lascarids of Nicaea*, Londra, 1912.

Gehrig, Hans, "Das Zunftwesen Konstantinopels im 10 Jahrhundert", *Jahrbücher für Nationalekonomie und Statistik*, ser. 3, XXXVIII, 1909.

Gelzer, H., *Abriss der Kaisergeschichte Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, 2. baskı, Münih, 1896.

Georgiades-Arnakes, G., *Oi Protoi Othomanoi, Symbole eis to problema tes ptoseos tou Ellenismou tes Mikras Asias (1282-1337)*, Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern 41, Atina, 1947.

Gerlach, S., *Tage-Buch*, Frankfurt, 1674.

Geropoldi, Antonio, *Annali de' Sultani Osmanidi etc.*, Venedik, 1686.

Geuffroy, F. Antoine, *Briefve descriptio de la Court du Grant Turc vs.*, Paris, 1543.

Ghazarian, M., *Armenien unter der Arabischen Herrschaft bis zur Entstehung des Bagratidenreiches*, Marburg, 1903.

Gibb, H. A. R., *The Travels of Ibn Batuta, a.d. 1325-1354*, Cambridge, 1962.

Gibb, H. A. R. ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, 1. c., Oxford, 1950.

Gibbons, H. A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi Özdem, Ankara, 1998.

Giese, Friedrich, "Einleitung zu meiner Textausgabe der Altosmanischen Anonymen Chroniken", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, 1, 1922.

Giese, F., 'Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete*, 2, 1924.

Giese, F., *Die Altosmanische anonymen Chroniken, tevârih-i âl-i Osman,* I. Metin ve nüshalar, Breslau, 1922; II. çeviri, Leibzig, 1925.

Giese, F., "Zum Litetarischen Problem der Frühosmanischen Chroniken", *Orientalistische Literaturzeitung,* XXIX, 1926.

Giese, F. (çev., yay.), *Die Altosmanische Chronik des Âşıkpaşazâde,* Leipzig, 1929.

Giesecke, H. H., *Das Werk des Aziz b. Ardasir Astarabâdî,* Leipzig, 1940.

Giovio, Paolo Vescovo di Nocera, *Commentario de le cose de' Turchi,* Venedik, 1538.

Glodziher, Ignaz, *Vorlesungen über den Islam,* 2. baskı, Heidelberg, 1925.

Glykatzi-Ahrweiller, H., "Les Forteresses construites en Asie Mineure face à l'invasion seldjoucide", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses,* (haz.) F. Dölger-H. G. Beck, Münih, 1958.

Goltz, Colmar Freiherr von der, *Anatolische Ausflüge,* Berlin, 1896.

Goodwin, G., *A History of Ottoman Architecture,* Londra, 1971.

Gordlevsky, V. A. *Gosudarstvo Sel'dzhukidov Maloî Azii, Izbrannye Sochineniîa,* Moskova, 1960.

Göllner, "Zur Problematik der Kreuzzüge und der Türkenkriege im 16. Jahrhundert", *Revue des êtudes Sud-Est Européennes,* 13, 1975.

Grabar, A. ve M. Manoussacas, *L'illustration du Manucrit de Skylitzès de le Bibliothèque Nationale de Madrid,* Venedik, 1979.

Gregorae, Nicephori, *Byzantina Historia,* (haz.) L. Schopin, Bonn, 1829.

Gregorae, Nicephori [Gregoras], *Byzantina Historia,* c. I-II: (haz.) L. Schopin, Bonn, 1829-1830; c. III, (haz.) I. Bekker, Bonn, 1855.

Gross, Erich, "Die Vilayetname des Hâğği Bektasch", *Türk. Bibl.*, XXV, Leipzig, 1927.

Guilland, R., *Essai sur Nicephore Gregoras*, Paris, 1926.

Guilland, R., *Correpondance de Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927.

Güçer, L., "XV.-XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme nizamı", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1962-1963.

Hammer, Joseph von, *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, Viyana, 1815.

Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, 1. Baskı, 10 c., Peşte, 1827-35.

Hammer, Joseph von, *Histoire de l'empire Ottoman*, çev. J. J. Hellert, Paris, 1835-1843.

Hartmann, Richard, "Zur Frage nach der Herkunft und den Anfängen des Sufitums", *Der Islam*, VI, 1916.

Hartmann, R., "Das 'alteste' uns Erhaltene 'Osmanische Geschichte Enthaltende Werk' ", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, II, 1923-1926.

Hartmann, R., *Im Neuen Anatolien*, Leipzig, 1928.

Hasluck, F. W., "Bithynica", *Annual of the British School at Athens*, 13, 1906-1907.

Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, 2. c., Oxford, 1929.

Haspels, C. H. Emelie, *The Highlands of Phrygia*, 1, Princeton, 1971.

Heyd, W., *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, c. I, yay. F. Raynaud, Leipzig, 1936.

Heywood, Colin, "Wittek and Austrian Tradition", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1/1988.

Heywood, Colin, "Boundless Dreams of Levant, Paul Wittek, the George, Kreis and the Writing of Ottoman History", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1/1989.

Hill, Aaron, *Present State of the Ottoman Empire,* 1709.

[Hoca] Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih,* basılı nüsha, İstanbul, 1866.

Holl, K., "Das Fortleben der Volkssprachen in Kleinasien in Nachchristlicher Zeit", *Hermes,* XLIII, 1908.

Hopwood, K., "Low-level diplomacy between Byzantines and ottoman Turks: the case of Bithynia", *Byzantine Diplomacy,* Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine studies, Cambridge, Mart 1990, Variorum, 1992.

Houtsma, M. T., "Die Ghuzenstâmme", *Wienner Zeitschrift für die des Morgenlandes,* II, 1885.

Houtsma M. T. (haz.), *Histoire des Seldjoucides d'Asie Mineure d'apres Ibn Bibi,* Leiden, 1902.

Houtsma, M. T., *Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoucides,* IV, Leiden, 1902.

Houtsma, M. T., "Some Remarks on the History of the Saljuks", *Acta Orientalia,* III, sene.

Huart, Clement, "Review of H. A. Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire", *Journal Asiatique,* XI. seri, c. 9, 1917.

Huart, C., "Les origines de l'empire ottoman", *Journal des Savants,* 15, 1917.

Huart, C., "Janissaries", *Encylopaedia of Islam,* II.

Hungaria, *Georgius de, Tractatus de moribus, condicionibus et nequicia turcorum,* Roma, 1480.

Hübschmann, H., *Grammatik der Armenischen Sprache,* Leipzig, 1897.

Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi,* III, İstanbul, 1927.

Ibn Hajar al 'Askalani, *Inba al-ghumr bi-anda'al-'umr,* (haz.) Hasan Habashi, Kahire, 1969-1972.

Ibn Khaldun, *Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun,* çev. M. De Slane, Paris, 1934.

I. C. ve F. Murat, *Yaynut'iun Yovhann: Hin Hay T'argmanutiun,* Kudüs, 1905-1911.

Imber, Colin, "Paul Wittek's 'De la Defaite d'Ankara a la Prise de Constantinople'", *Osmanlı Araştırmaları,* V, 1986.

Imber, C. "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica,* 19, 1987.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1481,* İstanbul, 1990.

Imber, Colin, "Canon and Apocrypha in Early Ottoman History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage,* (haz.) C. Heywood-C. Imber, İstanbul: Isis yay.,1994, içinde.

Imber, Colin, "Osman Gâzi Efsanesi", (haz.) E. A. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, içinde.

Iorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt,* 5 c., Gotha, 1908-1918.

Irons, Williams, "Variation in Political Stratification among the Yomut Turkmen", *Anthropological Quarterly,* 44/3, 1971.

Irons, W., "Nomadism as a Political Adaptation: The Case of the Yomut Türkmen", *American Ethnologist,* 1, 1974.

Irons, William, *The Yomut Turkmen,* Ann Arbor, 1975.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* I. Defter, (haz.) Şerafettin Turan, Ankara, 1970.

İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman,* II. Defter, (haz.) Şerafettin Turan, Ankara, 1983.

İbn Tagribirdi, *Nujum al Zahira,* (haz.) W. Popper, Berkeley, 1929.

İnalcık, H., "İbn Hacer'de Osmanlılara dair Haberler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* VI, 1948.

İnalcık, H., "Timariotes chrétiens en Albanie au xve siècle", *Mitteilungen des Österreiche Staatsarchivs,* IV, 1952.

İnalcık, H, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", *Fuad Köprülü Armağanı,* Ankara, 1953, içinde.

İnalcık, H., "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi", *İstanbul ve Fetih,* II, 1953.

İnalcık, H., "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica,* 2, 1954.

İnalcık, H., *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar,* 1, Ankara, 1954.

İnalcık, H., *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid,* Ankara, 1954.

İnalcık, H., "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East,* (haz.) Bernard Lewis ve P. M. Holt, Oxford, 1962.

İnalcık, H., "Notes on N. Beldiceanu's Translation of the Kanunname, fonds turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", *Der Islam,* 43/1-2, 1967.

İnalcık, H., "The Central Islamic Lands in the Ottoman Period", *The Cambridge History of Islam,* c. I, Cambridge 1970.

İnalcık, H., "The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Buildings of the City", *DOP,* 23-25, 1969-1970.

İnalcık, H., "The Emergence of the Ottomans", *The Cambridge History of Islam,* (haz.) P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, ve B. Lewis, c. 1, Cambridge, 1970.

İnalcık, H., "The conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum,* 3, 1971.

İnalcık, H., *The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600,* Londra, 1973.

İnalcık, H., "The Rise of the Ottoman Empire", M. A.Cook (haz.), *A History of the Ottoman Empire to 1730,* Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

İnalcık, H. ve M. Oğuz, *Gazavât-ı Murad b. Mehemmed Han,* Ankara: TTK Basımevi, 1978.

İnalcık, H., "Servile Labour in the Ottoman Empire", *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds,* New York, 1978.

İnalcık, H., "The Khan and the Tribal Aristocracy", *Harvard Ukranian Studies* 34, 1979-80.

İnalcık, H., "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies,* 2/2, 1981.

İnalcık, H., "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329-1451", *A History of the Crusades,* (haz.) K. Setton, c. VI, Madison-Wisconsin, 1989, içinde.

İnalcık, H., "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and the Crusades", *Byzantinische Forschungen,* IX, 1985.

İnalcık, H., "Istanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies,* I, 1990.

İnalcık, H., "Osman Gâzi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate,* içinde [Türkçesi için bkz. *Osmanlı Beyliği, 1300-1389,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 78-105].

İnalcık, H., "Dervish and Sultan: An Analysis of the Otman Baba Vilâyetnâmesi", H. İnalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire,* Bloomington, 1993, içinde.

İnalcık, H., "Ottoman Succession and its Relation to the Turkish Concept of Sovereignity", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire,* Bloomington, 1993, içinde.

İnalcık, H., "Greeks in the Ottoman Economy and Finances, 1453-1500", Jelisaveta Stonojevich Allen, vd. (haz.), *Studies in Honour of Speros Vryonis, Jr.*, c. 2, New Rochell ve New York: Caratzas, 1993, 307-319, içinde.

İnalcık, H., "How to Read Aşıkpaşazâde's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage,* (haz.) C. Heywood ve C. Imber, İstanbul: Isis yay., 1994, içinde. [Ayrıca bkz.: H. İnalcık, *Essays on Ottoman History,* İstanbul, 1998.]

İnalcık, H., "Gelibolu", *EI²*.

İnalcık, H., "Ghulam", *EI²*.

İnalcık, H., "İstanbul", *EI²*.

İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nesir,* İstanbul, 1964.

Jacob, Georg, *Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Ordens der Bektaschis,* Türkische Bibliothek, no. 9, Leipzig, 1908.

Jacop, G., "Die Bektaschijje in ihrem Verhâltnis zu Verwandten Erscheinungen", *Abhandlungen der Philosophisch Philologischen Klasse der Kôniglisch-Bâyerischen Akademie der Wissenschaften,* c. XXIV, 1909.

Jacoby, D., "Catalans, Turcs et Vénitiens en Romanie (1305-1332)", *Studi Medievali,* ser. 3, 15, 1947.

Jahn, Karl, *Die Geschichte der Oguzen,* 1996.

Janin, R., *Les églises et les monastères des grands centres byzantines,* Paris, 1975.

Jennings, Ronald C., "Some Thoughts on the Gâzi-Thesis", *WZKM,* 76, 1986.

Jirecek, C., "Zur Würdigung der neuentdeckten Bulgarischen Chronik" *Archiv für Slavische Philologie,* XIV, 1892.

Johnstone, T. M., "Ghazw", *EI²*.

Joncquière, *Vicomte A. de la, Histoire de l'Empire Ottoman,* 1881.

Julius Germanus, *Turan* dergisi, Budapeşte, 1918.

Kafadar, Cemal, "Osman Beg and his Uncle: Murder in the Family?", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage,* (haz.) Colin Heywood ve Colin Imber, Isis Yay., İstanbul, 1994, içinde.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State,* University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1995.

Káldy-Nagy, Gyula, "The Holy War *(jihad)* in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies,* 3-4, 1979-1980.

Kandes, B. I., *E Prousa, etoi archaiologiki, istoriki, geographiki kai ekklisiastiki perigraphi autis,* Atina, 1883.

Kânunname-i Âl-i Osman ("Sultan Süleyman Kanunnamesi"), yay. Mehmed Arif, TOEM Yayını, İstanbul, 1330H.

Karamanlı Mehmed Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi,* N. Atsız (haz.), *Osmanlı Tarihleri,* İstanbul, 1949, içinde.

Karamuk, Gümeç, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.,* Bern, Frankfurt/M. 1975.

Kazdan, A. "Dva pozdnevizantijskih akta iz sabronija P. I. Sevastjanova", *Vizantijskij Vremennik,* 2, 1949.

Khadduri, M., *War and Peace in the Law of Islam,* Londra, 1955.

Kissling, H. J., "Zu deme Wort Martolos", *ZDMG,* 92, 1938.

Kissling, H. J., "Das Menaqybname Scheich Bedr ed-Din's des Sohnes des Richters von Samavna", *ZDMG,* 100, 1950.

Kissling, H. J., "Beitrâge zur Kenntnis Thrakien in 17. Jahrhundert", *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes,* XXIII/3, 1956.

Kissling, H. J., "Schejch Sejjid Vilâyet (1451-1522) und sein angebliches Menaqybname", *ZDMG,* 113, 1963.

Kissling, H. J., "Türkenfurucht und Türkenhoffnung im 15. und 16. Jahrhundert: Zur Gescichteeines 'Komplexes'", *Südost-Forschungen,* 23, 1964.

Kissling, H. J., "Einiges über den Zeinīje-Orden im osmanischen Reiche", *Der Islam*, 39, 1964.

Kissling, H. J., *Zum islamischen Heiligenwesen auf dem Balkan, varob im thrakischen Taume,* Dessertationes Orientales et Balkanicea Collectae, Münih, 1986.

Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Knolles, Richard, *The General Historie of the Turks,* Londra, 1603.

Koçi Bey, *Risâle-i Koçi Bey,* 1277/1861.

Koran, Der, çev. Rudi Paret, Stuttgart, 1966.

Kortantamer, Tunca, *Leben und Weltbild des altosmanischen Dichters Ahmedî,* Freiburg, 1973.

Kowalski, T., "Turkish Dialects", *Encylopaedia of Islam,* 1931.

Köbach, M., "vom Asketen zum Glaubens Kämpfer: Geyiklü Baba", *Osmanlı Araştırmaları,* III, 1982.

Köhalmi, K. U., "Der Pfeil bei den innerasiatischen Reiternomaden und ihren Nachbarn", *Acta Orientalia* (Acad. Scient. Hung.), 6, 1956.

Köprülüzâde, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* İstanbul, 1919.

Köprülü, F., "Anadolu'da İslamiyet", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası,* 4-6, H. 1338-1340.

Köprülü, M. F., "Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* I, 1922.

Köprülü, M. F., "Les Origines du Becktachisme", *Actes du Congrés International d'Histoire des Religions,* Paris, 1925.

Köprülü, M. F., "Turks, Literature", *Encylopaedia of Islam,,* 1931.

Köprülü, M. F., "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi,* İstanbul, 1935.

Köprülü, M. F., *Les origines de l'empire Ottoman,* Etudes Orientales 3, Paris, 1935.

Köprülü, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei meselesi", *Belleten,* 7/28, 1943.

Köprülü, M. F., "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meselesi", *Belleten,* VII/28, 1943.

Köprülü, F., "Menâkıbnâmeler", *Türkiyat Mecmuası,* sayı-yıl?

Köprülü, M. F., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu,* 2. Basım, Ankara, 1972.

Köprülü, M. F., "Âşık Paşa" *İA.*

Köprülü, M. F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar,* İkinci Baskı, Ankara, 1966.

Köprülü, M. F., *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans,* İstanbul, 1929.

Köprülü, M. F., "Abu Ishaq Kazeruni und die Ishaqi Derwische in Anatolien", *Der Islam,* XIX, 1930.

Kraelitz, F. von, "Das Osmanische Herrscherhaus und die Gründung des Osmanischen Reiches", *Oesterreichische Monatschrift für den Orient,* XL, 1914.

Krader, L., *Social Organization of the Mongol-Turkic Pastoral Nomads,* The Hague, 1963.

Kramers, J. H., "Sögüt", *EI²*.

Kramers, J. H.; "Wer war Osman?", *Acta Orientalia,* 6, 1928.

Kramers, J. H., *Over de Geschiedschrijving bij de Osmanische Turken,* Leiden, 1922.

Kramers, J. H., "Karamanoğlu", *Encylopaedia of Islam,* II.

Kreutel, Richard F. (çev., haz., yay.), *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufe des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, genannt 'Aşık-Paşa-Sohn,* 2. baskı, Graz, Viyana, Köln, 1959.

Krupp, Alya, *Studien zum Menaqybname des Abu'l-Weſâ' Tac al-'Ariſin,* Münih, 1976.

Labib, S. Y., *Handelsgeschichte Âgyptens im Spâtmittelalter (1171-1517),* Wiesbaden, 1952.

Labourt, J., *Le Christianisme dans l'Empire Perse sous la Dynastie Sassanide,* ikinci baskı, Paris, 1904.

Laiou, Angeliki E., *Constantinople and the Latins, The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328,* Cambridge Mass., 1972.

Laiou, Angeliki, *Constantinople and the Latins,* Cambridge, 1972.

Laiou, Angeliki E., *Istoria tou Ellinikou. Ethnous, Byzantinos Ellenismos, MesoByzantinoi kai Istero Byzantinoi Xrouoi,* c. IX, Atina, 1979.

Lambros, S., *Ecthesis Chronica,* Londra, 1902.

Lammens, H., *L'Islam; Croyances et Institutions,* Beyrut, 1926.

Langer, W. H. ve R. Blake, "The Rise of the Ottoman Empire and Its Historical Background", *The American Historical Review,* XXXVII, 1932.

Laurent, V., "L'idée de la guerre sainte et la tradition byzantine", *Revue Historique du Sud-Est Européen,* 23, 1946.

Laurent, V., *La Vita retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d'Atroa,* Brüksel, 1958.

Laurents, J., *L'Armenie entre Byzance et l'Islam depuis la Conquete Arabe jusqu'en 886,* Paris, 1919.

Lefort, J., "Tableau de la Bithynie au XIIIe siècle", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate,* içinde.

Lemerle, Paul, *L'emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident, Recherche sur "La geste d'Umur Pacha",* Bibliothéque Byzantine, Etudes, 2, Paris, 1957.

Leonhard, Richard, *Paphlagonia,* Berlin, 1915.

Leonhard, R., "Turkish Dialects", *Encylopaedia of Islam,* 1931.

Leunclavius, Johannes, *Annales sultanorum othmanidorum,* Frankfurt, 1588.

Leunclavius, Johannes, *Historiae Musulmanae,* Frankfurt, 1591.

Levend, Agah S., *Gazavatnâmeler,* Ankara, 1956.

Lewis, Bernard ve P. M. Holt (haz.), *Historians of the Middle East,* Londra, 1962.

Lezze, Donado de, *Historia Turchesca (1300-1514),* (haz.) I. Ursu), Bükreş, 1910.

Lindner, Rudi Paul, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia,* Bloomigton, 1983, [Türkçesi: *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar,* çev. M. Günay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2000].

Lopez, R., *Genova marinaria del ducento. Benedetto Zaccaria ammigralio e mercante,* Messine-Milano, 1933.

Lord Eversley, *The Turkish Empire,* Londra, 1917.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman,* (haz.) Ali, İstanbul, 1922.

Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent,* Cambridge/Mass., 1913.

M. Lâmi'î Çelebi, *Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns,* İstanbul, 1270 H.

Macrides, Ruth, "Saint ant Sainthood in the Early Palaiologan Period", *The Byzantine Saint, University of Birmingham Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies,* (haz.) S. Hackel, Studies Supplementary to Sobornost 5, 1981.

Makdisi, George, "The Marriage of Tughril Beg", *International Journal of Middle East Studies,* 1, 1970.

Mallet, M., *Mercenaries and their Masters,* Totowa, N. J., 1974.

Mango, Cyril ve I. Sevçenko, "Some Churches and Monastaries on southern Shore of Marmara", *DOP,* 27, 1973.

Manuelis Philea, *Carmina,* (haz.) E. Miller, Paris, 1854.

Manuelis Philea, *Carmina inedita,* (haz.) A. E. Martini, Napoli, 1900.

Marquart, Josef, "Ueber das Volkstum der Komanen", *Abhandlungen der Königlichen Gessellschaft der Wissenschaften zu Göttingen,* XIII, 1914.

Marr, N., "Kreşçenie Armyan, Gruain, Abkhazov, Alanov sv Grigorien: Arabskaya Versiya", *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya Imp. Rossiiskago Arkheologiçeskago Obscestva,* XV, 1904-1905.

Marr, N., "Ioann Petrisi, Gruzinskii Neoplatonik XII-go Veka" *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya Imp. Rossiiskago Arkheologiçeskago Obscestva,* XIX, 1909.

Marr, N., Georgii Merçul, *Zitie sv. Grigoriya Khandzt'iiskago,* St. Petersburg, 1911.

Marsigli, Comte de, *L'Etat Militaire de l'Empire Ottoman,* 1732.

Massignon, Louis, *La Passion d'Al-Hallaj,* Paris, 1914-1921.

Massignon, L., *La "Futuwwa" ou "Pacte d'honneurartisanal entre les travailleurs musulmans au Moyen Age",* Opera Minora, c. I., Beyrut, 1963.

Massignon, L., *Salman Pâk et les prémicessprituelles de l'Islam Iranien,* Opera Minora, c. I, Paris, 1934.

Matthew, (Efes'li), *Matthaios Metropolit von Ephesus. Ueber sein Leben und seine Schriften,* Potsdam, 1901.

Melikoff, I, *Sur les traces du soufisme turc. Recherches sur l'Islam populaire an Anatolie,* İsis Yay., İstanbul, 1992.

Melikoff, I., "Ghazi", *EI²*.

Melikoff, I., "Ewrenos oghullari", *EI²*.

Melikoff, I., *Abu Muslim le porte-hache du Khorossan dans la tradition épique turco-iranienne,* Paris, 1962.

Melikoff, I., *Le Geste de Melik Danişmend,* Paris, 1960.

Melikoff, I., "L'origine sociale des premières Ottoman", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate,* içinde.

Melikoff-Sayar, 1., *Le Destan d'Umur Pacha (Düstur-name-i Enveri)*, Bibliothèque Byzantine, Documents 2, Paris, 1954.

Melioranski, P., "Sel'dzukname, kak Istoçnik dlya Istorii v XII I XIII Vekakh", *Vizantiiskii Vremennik*, I, 1894.

Ménage, V. L., "Sidelights on the Devshirme from Idrîs and Ṣa'duddîn", *BSOAS*, XVIII, 1956.

Ménage, V. L., "Devshirme", *EI*^{2}, 1961.

Ménage, V. L., *A Survey of the Early Ottoman Histories*, Londra, 1961.

Ménage, V. L., "The beginnings of the Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, (haz.) B. Lewis - P. M. Holt, Londra, 1962, içinde.

Ménage, V. L., *Neshri's History of the Ottomans: The Sources and the Development of the Text*, Londra, 1962.

Ménage, V. L., "The Menâkib of Yahshi Faqîh", *BSOAS*, XXVI, 1963.

Ménage, V. L., "The Menaqib of Yakhshi Faqih", *BSOAS*, 26, 1963.

Ménage, V. L., *Neshri's History of the Ottomans*, Londra Oriental Series 16, Londra, Oxford University Press, 1964.

Ménage, V. L., "Some Notes on the Devshirme", *BSOAS*, XXIX, 1966.

Ménage, V. L., "On the recensions of Uruj's History of the Ottomans", *BSOAS*, XXX, 1967.

Ménage, V. L., "The'Annals of Murad II", *BSOAS*, XXXIX, 1976.

Ménage, V. L., "Review of Konstantin Mihailoviç, Memoirs of ü Janissary. Translated by Benjamin Stalz. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1975, and idem., Memorien eines Janitscharen oder Türkische Chronik (tr. R. Lachmann). Graz, etc.: Styria Verlag, 1975", *BSOAS*, XXXX, 1977.

Ménage, V. L., "The English capitulation of 1580: a review article", *International Journal of Middle East Studies*, 12/3, 1980.

Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Vilayetname", (haz.) Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1958.

Menavino, Giovantonio, *I Cinque Libri della Legge, Religione et vita de' Turchi vs.*, Venedik, 1548.

Menzel, Theodore, *Das Korps der Janitscharen, Beit. z. Kenntnis d. Or.*, I, [içinde] (Jahrbüch. der Münch. Or Ges., 1902-05.

Menzel, T., "Die Aeltesten Türkischen Mystiker", *ZDMG*, LXXIX, 1925.

Menzel, T., "Köprülüzade Mehmed Fuads Werk über die ersten Mystiker in der Türkischen Literatur", Körösi Czoma-Archiv *Zeitschrift für Türkische Philologie und Verwande Gebiete*, II, 1927.

Meyer, L. A. ve Garstang, J., *Index of Hittite Names, with Geographical Notes, Supplemental Papers*, British School of Archeology, 1923.

Meyer, L. A. ve Garstang, J., "Kizzuwadna and other Hittite States", *Journal of Egyptian Archeology*, II, 1925.

Mihailoviç, Konstantin, *Memoirs of a Janissary*, (haz. ve çev.) B. Stolz ve S. Soucek, Ann Arbor, 1975.

Miklosich, F. ve I. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Viyana, 1860-1890.

Miklosich, F. ve I. Müller, *Acta et diplomata medii aevi sacra et profana*, Viyana, 1865.

Miller, William, "The Last Athenian Historian, Laonikos Chalkondyles", *Journal of Hellenic Studies*, XLII, 1922.

Miller, William, "The Historians Doutas and Phrantzes", *Journal of Hellenic Studies*, XLVI, 1926.

Minorsky, V., *A catalogue of the Turkish manuscripts and miniatures*, Dublin, 1958.

Mokri, M., "Iran", *EI²*.

Moravcsik, G., "Türk Tarihi Bakımından Bizans Kaynaklarının Ehemmiyeti", *İkinci Türk Tarih Kongresi: İstanbul 20-25 Eylül 1937,* İstanbul, 1943.

Moravcsik, G., "Die Byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvölker", *Byzantinoturcica,* I, 1958.

Moravcsik, G., "Sprachreste der Türkvölker in den Byzantinischen Quellen", *Byzantinoturcica,* II, 1958.

Mordtmann, A. D., "Die Dynastie der Danischmende", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft,* XXX, 1870.

Mordtmann, J. H., "Ruhi Edrenewi", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* II, 1923-1925.

Mordtmann, J. H., "Dewshirme", *Encylopaedia of Islam,* I.

Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli, Haritalı, yay. Server R. İskit, Zarif Orgun vd., İstanbul, 1957-63.

Mutafçiev, P., "Voiniski Zemi i Voinitsi v Vizantiya prez XIII-XIV Veka", *Spisanie na Bolgarskata Akademiya na Naukite, Kn. XXVII, Klon Istorio-Philologicen i Philosofko Obsçestven,* XV, 1923.

Müller, August, *Der Islam im Morger-und Abendland,* Berlin, 1885-87.

Namık, Hüseyin, "Jahşı Fakih", *MOG,* II, 1923-1925.

Nazım, Muhammed, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna,* Cambridge, 1931.

En-Nesawi, Mohammed, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti,* çev. O. Houdas, Paris, 1895.

Neşrî, Mehmed, *Neşrî Tarihi, Kitab-ı Cihan-nümâ,* (haz.) F. R. Unat ve M. A. Köymen, 2 c., Ankara, 1949-57.

Nicol, D., "The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) (1100-1460)", *DOP,* 1968.

Nicholson, R. A. ve Macdonald, D. B., *The Religious Attitude and Life in Islam,* Chicago, 1909.

Noth, A., *Heiliger Krieg und Heiliger Kampf in İslam und Christentum: Beiträgezur Vorgeschichte und Geschichte der Kreuzzüge,* Bonn, 1966.

Nöldeke, S., "Zur Ausbreitung des Schiitismus", *Der Islam*, c. XIII, 1923.

Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, 12. c., İstanbul, 1926.

Oberhummer, Eugen, *Die Türken und das Osmanische Reich*, Berlin, 1917.

Oberhummer R. ve Zimmerer, H., *Durch Syrien und Kleinasien*, Berlin, 1899.

Ocak, A. Y., *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980.

Ocak, A. Y., *Bektaşi Menâkıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul, 1983.

Ocak, A. Y., *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siècle*, Ankara, 1989.

Ocak, A. Y., "Les milieux soufis dans les territoires du beylicat ottoman et le problème des Abdalan-Rum", *The Ottoman Emirate* içinde.

Ocak, A, Y., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler, (XIV-XVII. yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 1992.

Oikonomides, N., "A propos des armées des premiers Paléologues et des compagnies de soldats", *Travaux et Mémoires*, 8, 1981.

Oikonomides, N., "The Turks in Europe (1300-1389) and the Serbs in Asia Minor (1313)", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate*, içinde.

Oikonomides, N., "From Soldiers of Fortune to Gâzi Warriors: The Tzympe Affair", *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Ménage*, (haz.) C. Heywood ve C. Imber, İstanbul: The Isis Press, 1994.

Orhonlu, A., "Karadja-Hisar", *EI²*.

Orkun, H. N., "Yahsi Fakih ...", *Dergâh*, VII (yıl?).

Oruc b. Adil el-Kazzaz, *Die frühosmanische Jachbücher des Urudsch usw. Tevârih-i Âl-i Osman*, (haz.) F. Babinger, Hannover, 1925.

Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi,* (haz.) N. Atsız, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz).

Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State,* çev. Joan Hussey, Oxford, 1956.

Ostrogorsky, G., "Byzance Etat tributaire de l'Empire turc", *Zbornik Radova,* 5, 1958.

Öz, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Meselesi Üzerine Bazı Görüşler", *VI. Osmanlı Sempozyumu, (Söğüt, Eylül 1991),* Ankara, 1992.

Öztelli, C., *Yunus Emre, Bütün Şiirleri,* İstanbul, 1971.

Quatremere, M., "Notice de l'Ouvrage qui a pour Titre Mesalek Alabsar fi Memalek Alamsar", *Notices et extraits des Manuscrits,* XIII, 1838.

Pachimeres, Georgii, *De Michaele et Andronico Palaeologis,* (haz.) IMM. Bekkerus, Bonn, 1835.

Pachymeres, Georges, *Relations Historiques,* (haz.) A. Failler, Paris, 1984.

Palmer, J., "The Origin of Janissaries", *Bulletin of the John Rylands Library,* XXXV, 1953.

Pantuckova, Eva, "Zur Analyse eines der historischen Bestandteile von Ahmedis İskendername", *Archiv Orientalni,* 41, 1973.

Papazoglou, A., "Sinan o Architecton", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon,* 14, 1938.

Papazotos, T., "Anichneusi Topographiki tes Anatolikes Thrakos", *Byzantinische Forschungen,* 14, 1989.

Papoulia, Basilike D., *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich,* Münih, 1963.

Peeters, P., *Histoires Monastiques Géorgiennes,* Brüksel, 1923.

Pegolotti, F., *Pratica della Mercatura,* Pagnini neşri, Lizbon, Lucca, 1766.

Pehrson, Robert N., *The Social Organization of the Marri Baluch,* Chicago, 1966.

Pelliot, P., "A propos des Comans", *Journal Asiatique*, ser. II, XV, 1920.

Pelliot, P., *Recherches sur les Chrétiens d'Asie Centrale et de l'Extrâme Orient*, Paris, 1973.

Pertusi, A., "Tra Storia e Leggenda: Akritai e Ghâzi sulla frontiera orientale de Bisanzio", *Actes du XIVe Congrâs International des Etudes Byzantines*, I, Bükreş, 1974.

Philippidis-Braat, Anna, "La Captivité de Palamas chez les Turcs: dossier et commentaire", *Travaux et memoires*, 7, 1979.

Philippson, Alfred, "Reisen und Forschungen im Westlichen Kleinasien", *Petermanns Mitteilungen, Ergânzungsheft*, 177, 1913.

Pitcher, Donald E., *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972.

Plummer, Charles, *The Anglo-Saxon Chronicle*, çev. G. N. Garmonsway, Londra, 1953.

Podestà, J. B., *Origo et Gesta Ottomanici Stirpisi*, Viyana, 1671.

Poland, Franz, *Geschichte des Griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909.

Pralong, Annie, *Remarques sur les fortifications byzantines de Thrace Orientale, Géographie historique du monde méditerranéen*, Byzntina Sorbonensia-7, Paris, 1988.

Prinzig, G., "Zur historischen Relevanz der 'Memorien eines Janitscharen oder Türkischen Chronik' des Konstantin Mihajloviç aus Ostrovica", *Mélanges I. Dujçev*, Paris, 1979.

Pritsak, O., "Die Karachaniden", *Der Islam*, 31, 1953-54.

Proceedings of the X. International Congress of the Byzantinists, İstanbul, 1957.

Radloff, W., *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg, 1895.

Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor,* Royal Geographical Society, Supplementary Papers IV, Londra, 1890.

Ramsay, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrigia,* Oxford, 1895-1897.

Ramus, J., *Elegiarum de rebus gestis Archiducum Austriae,* Louvain, 1553.

Rásonyi, L., "Contributions; à l'histoire des premières Cristiallisations d'état des Roumaines", *Archivum Europae Centro-Orientalis,* 1, 1935.

Réportoire chronologique d'épigraphie arabe, (haz.) E. Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, Kahire, 1943.

Repp, R. C. "A Further Note on the Devshirme", *BSOAS,* XXXII, 1968.

Riefstahl, Rudolf M., *Turkish Architecture in Southwestern Anatolia,* Cambridge, 1931.

Ritter, H., "Zur Futuwwa", *Der Islam,* X, 1920.

Rossi, Ettore, "A proposito del vocabolo martolos", *ZDMG,* 93, 1939.

Rossi, E., "Gli Studi di Storia Ottomana in Europa ed in Turchia nell'Ultimo Venticinquennio, 1900-1925", *L'Oriente Moderne,* VI, 1926.

Runciman, S., *The Ladies of the Mongols, Eis mnemen K. I. Amantou,* Atina, 1960.

Rycaut, Paul, *The Turkish History...with a continuation... whereunto is added the Present State of the Ottoman Empire,* Londra, 1687-1700.

Sahillioglu, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bagdad Seferi Menzilnamesi (Bağdad Seferi Harp Jurnali)", *TTK Belgeler,* 2/3-4, 1965.

Saint-Georges, *Gulliet de, An Account of a Late Voyage to Athens,* (haz.) D. Chtraeus, Londra, 1676.

Salutati, Carluccio, *Epistolario di Coluccio Salutati,* III, (haz.) Francesco Novati, Roma, 1896.

Sansovino, Francesco, *Dell' Historia Universale dell' Origine et Impero de' Turchi*, Venedik, 1560.

Sathas, C., *Documents inedits relatifs a l'histoire de la Grece au Moyen-Age*, c. IX, Paris, 1890.

Sava Paşa, *Méthode de droit musulman*, Paris, 1892. [Türkçe çevirisi için bkz. *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, çev. Baha Arıkan, Ankara, 1956.]

Scerrato, U., "An early Ottoman Han near Lake Apolyont", *Atti del Secondo Cngresso Internationale di Arte Turca, Venedik 26-29 Settemre 1963*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1965.

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, tıpkıbasım, Oxford, 1966.

Schaeder, H. H., "Manichäer und Muslime", *ZDMG*, LXXXII, 1928.

Schaeder, H. H., "Zur Stiftungslengende der Bektaschis", *Orientalistische Literaturzeitung*, XXXI, 1928.

Schefer, Charles, *Siasset Nameh: Traitá de Gouvernement composé pour le Sultan Melik-Chah par le Vezir Nizam olu-Moulk* Farsça metin, Paris, 1891.

Schiro, G., *Cronoca dei Tocco di Cafelonia di Anonimo, Prolegomeni Testo Critico e Traduzione*, Roma, 1975.

Schreiner, P., *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, Viyana, 1975-79.

Schurtz, Heinrich, "Die Janitscharen", *Preussische Jahrbücher*, CXII, 1903.

Scylitzae, Ioannis, *Synopsis Historiarum*, (haz.) I. Thurn, Cfhb, Berlin, 1973.

Seaman, W., *The Reign of Sultan Orhan*, Londra, 1652.

Seif, T. "Der Abcshnitt über die Osmanen in Şükrullah's persischer Universalgeschichte", *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, 2, 1923.

Setton, K. M., *Catalan Domination of Athens, 1311-1338*, Cambridge, Mass., 1948.

Sevim, Ali, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yay., Ankara, 1990.

Shaw, S. J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, 1: Empire of the Ghazis*, Cambridge, 1976.

Sılay, Kemal, *Ahmedî's Ottoman History*, Yüksek Lisans Tezi, Ural-Altay Araştırmaları Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1990.

Sinor, D., "Horse and Pasture in Inner Asian History", *Oriens Extremus*, 19, 1972.

Sivan, E., *L'Islam et la croisade; Idéologie et propagande dans les réactions musulmanes aux croisades*, Paris, 1968.

Sobernheim, M., "Ikta", *Encylopaedia of Islam*, II, 1927.

Sölch, Johannes, "Historische-geographische Studen über Bithynische Siedlungen: Nikomedia, Nikâa, Prusa", *Byzantinische-Neugriechische Jahrbürcher*, I, 1920.

Spandouyn Cantacasin, Theodore, *Petit Traicte de l'Origine des Turcqz*, (haz.) C. Schefer, Paris, 1896.

Spies, Otto ve E. Pritsch, "Klassisches Islamisches Recht", *Handbuch der Orientalistik*, (haz.) Bertold Spuler, Leiden ve Köln, 1964.

Spuler, B., *Die Mongolen in Iran*, Berlin, 1955.

Spuler, B., *Iran in früh-islamischer Zeit: Politik, Kultur, Verwaltung und öffentliches Leben zwischen der arabischen und der seldschukischen Eroberung, 663 bis 1055*, Wiesbaden, 1952.

Spyridakes, G. K., "To Demodes Asuma 'Tou Kastrou tes Orias' Sxesis autou Pros ten Alosin tou Amoriou to 838 ipo ton Arabon", *Epeteris tou Laografikou Archeiou*, 13/14, 1961.

Stanojevic, S., "Die Biographe Stefan Lazarevic's von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsquelle", *Archiv für Slavische Philologie*, XVIII, 1986.

Stein, Ernst, "Untersuchungen zur Spâtbyzantinischen Verfassungs und Wirtschaftsgeschichte", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte,* II, 1923-1925.

Stöckle, Albert, *Spâtrömische und Byzantinische Zünfre,* Klio, Beiheft 9, Leipzig, 1911.

Strothmann, R., "Shi'ah", *Encylopaedia of Islam,* 1931.

Sümer, F., *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı-Destanları,* Ankara, 1967.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* 1, 1969.

Sümer, F., "Kayı", *İA.*

Sümer, Faruk., "Kayi", *EI²*.

Tablot, Aleci-Mary, *Faith Healing in Late Byzantium, The Posthumuous Miracles of the Patriarch Athanasios I of Constantinople by Theoktistos the Stoudite, Brookline,* Mass., 1983.

Taeschner, F., "Anadolu", *EI²*.

Taeschner, F., "Die Geographische Literatur der Osmanen", *ZDMG,* LXXVII, 1923.

Taeschner, F., "Die Verkehrslage und das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten", *Petermanns Mitteilungen,* LXXII, 1926.

Taeschner, F., *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Qeullen,* Türkische Bibliothek 22, 2 c., Leipzig, 1924-1926.

Taeschner, F., "Anatolische Forschungen", *ZDMG,* 82, 1928.

Taeschner, F., "Das Futuvvetname des Jahja b. Halil", *Orientalistische Literaturzeitung,* XXI, 1928.

Taeschner, F., *Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke masalik al-absar fi mamalik al-amsar,* Leipzig, 1929.

Taeschner, F. ve Wittek, P., "Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde und ihre Denkmaler", *Der Islam,* XVIII, 1929.

Taeschner, F., "Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien", *Islamica,* IV, 1929.

Taeschner, F., "Die Türkischen Futuvvetnames und ihre Religiongeschichliche Stellung", *ZDMG,* LXXXIV, 1930.

Taeschner, F., *Cihannüma. Die Altosmanische Chronik des Mevlana Mehmed Neschri,* 2 c., Leipzig, 1951-55.

Tafrali, O., *Thesselonique au Quatorziéme Siécle,* Paris, 1912.

Tansel, S., *Yavuz Sultan Selim,* Ankara, 1969.

Tapper, Richard, *Pasture and Politics,* Londra, 1979.

Taşköprülüzâde, *Hada'iku'z-Zaka'ik,* çev. Mecdî, İstanbul, 1269 H.

Tayan, E., "Djihad", *EI²*.

Tchobanian, A., *La Roseraie d'Arnenie,* Paris, 1918.

Tevârih-i Âl-i Osman (Anonim). [Bkz. yukarıda Giese 1922 ve 1925.]

Theiner, A. ve F. Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum graecae et romanae,* Viyana, 1872.

Thiriet, F., *Régestes des Délibérations du Sénat de Venise,* Paris, 1958.

Thorning, Hermann, *Beiträge zur Kenntnis des Islamischen Vereinwessens* Türkische Bibliothek, no. 16, Berlin, 1913.

Tinnefeld, F., "Pachymeres und Philes als Zeugen für ein Unternehmen gegen die Osmanen", *BZ,* 64, 1971.

Tischendorf, Paul Andreas von, *Das Lehnswesen in den Moslemischen Staaten,* Leipzig, 1872.

Togan, Z. V., *Umumî Türk Tarihine Giriş,* 2. Baskı. İstanbul, 1970.

Tomaschek, Wilhelm, "Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter" *Sitzungsberischte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften,* CXXIV, Abh. 8, Viyana, 1891.

Toynbee, Arnold J., *A Study of History*, 2. Baskı, Londra, New York, Toronto, 1951.

Trap, E., R. Walter, H. V. Beyer, vd., *Prosopographisches Lexikon der Palailogenzeit*, Österrische Akademie der Wissenchaften, Komission für Byzantinistik, fasc. I, Viyana, 1976, Addenda, 1981.

Truhelka, C., "Uber die Balkan-Yürüken", *Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, I, 1934.

Turan, Osman, "Keyhüsrev II", *İA*.

Turan, Osman, "Şemseddin Altun Aba vakfiyesi ve hayatı", *Belleten*, XI, 1947.

Turan, Osman, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihli Takvimler*, Ankara: TTK yay., 1954.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi*, Ankara, 1965.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu'da Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973.

Turan, Osman, "Süleyman-Şah I", *İA*, 1967.

Tursun Beg, *The History of Mehmed The Conqueror*, (haz.) H. İnalcik ve R. Murphey, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, I, 1978.

Uzunçarşılı, İ. H., *Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir'deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, İstanbul, 1929.

Uzunçarşılı, İ. H., "Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalaa", *Belleten*, 3, 1939.

Uzunçarşılı, İ. H., "Gâzi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/11, 1941.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, TTK Basımevi, Ankara, 1943-44.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı,* Ankara, 1945.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi,* c. I, TTK basımevi, Ankara, 1972.

Vasic, M., "Die Martolosen im Osmanischen Reich", *Zeitschrift Balkanologie,* 2, 1964.

Vasic, M., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", *İÜEF Tarih Dergisi,* 31, 1977/8.

Vasiliev, A. A., *Vizantiya i Araby za Vremya Makedonskoi Dinastii,* St. Petersburg, 1905.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire,* Madison, 1929.

Vasilievskii, V. G., "Materialy dlya Vnutrennei Istorii Vizantiiskago Gosudarstva", *Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveşçeniya,* C. CCII, 1879.

Vogt, A., *Basile 1er,* Paris, 1908.

Vossius, J. G., *De Historicis Latinis,* 1627.

Vryonis, S., "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme", *Speculum,* XXXI/3, 1956.

Vryonis, S., "Review Article: Basilike D. Papoulia, Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten 59 (Münih, 1963)", *Balkan Studies,* V, 1964.

Vryonis, S., "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam,* XLI, 1965.

Vryonis Jr., Speros (Jr.), *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century,* Berkeley, 1971.

Vryonis, S., "The Ottoman conquest of Thessaloniki in 1430", A. A. M. Bryer ve Heath Lowry (haz.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society,* Birmingham, 1986, içinde.

Wächter, A. H., *Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV. Jahrhundert,* Leipzig, 1903.

Wavrin, Jehan de, *Anciennes Chroniques d'Engleterre par Jehan de Wavrin*, (haz.) Mlle. Dupont, *Société de l'Histoire de France*, c. II, 6. Kısım, Paris, 1859.

Werner, E., *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300-1481), Forschungen zur Mittelalterlichen Geschichte 32*, Weimar, 1985.

Wittek, P., "Zum Quellenproblem der aeltesten Osmanischen Chronien", *MOG*, I, 1922.

Wittek, P., "Neues zu Aşikpasazâde", *MOG*, II, 1923-1925.

Wittek, P., "Der Stammbaum der Osmanen", *Der Islam*, 14, 1925.

Wittek, P., "Der Heutige Stand und die Nachsten Aufgaben der Geschichtlichen Erforschung der Türkvölker", *ZDMG*, LXXXIII, 1929.

Wittek, P., *Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jahrundert*, İstanbul, 1934.

Wittek, P., "Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie", *Byzantion*, X, 1935.

Wittek, P., "L'épitaphe d'un Comnene à Konia", *Byzantion*, X, 1935.

Wittek, P., "Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum", *Byzantion*, 11, 1936.

Wittek, P., "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Etudes Islamiques*, 12, 1938.

Wittek, P., "Le Sultan de Rüm", *Melanges E. Boisacq, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, 6, 1938.

Wittek, P., "Le rôle des tribus turques dans l'Empire Ottoman", *Melanges Georges Smets*, Brüksel, 1952.

Wittek, P., "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, XIV/3, 1952.

Wittek, P., "Devshirme and Shari'a", *BSOAS*, XVII, 1955.

Wittek, P., "The Castle of Violets. From greek Monemvasia to Turkish Menekshe", *BSOAS*, XX, 1957.

Wittek, P., "Zu einigen frühosmanischen Urkunden", *WZKM*, 53, 1957, 54, 1957, 55, 1959, 56, 1960, 57, 1961, 58, 1962, 59/60, 1963/1964.

Wittek, P., *The Rise of the Ottoman Empire*, 2. Baskı, Londra, 1958.

Wittek, P., "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi legend and its Transformation", *Arabic and Islamic studies in Honor of. Hamilton A. R. Gibb*, (haz.) G. Makdisi, Leiden, 1965.

Wittek, P., "Yaziji-oghlu", *EI*[2].

Wittek, P., "Yazıjıoghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja", *BSOAS*, 14, 1952.

Wittek, P., *La formation de l'Empire Ottoman*, (haz.) V. L. Ménage, Londra, 1982.

Wulzinger, Karl, *Drei Bektaschi-Kloster Phrygiens*, Beiträge zur Bauwissenschaft, 21, Berlin, 1913.

[Yinanç] M. H., "Feridun Bey Münşeatı", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 77, 1922, 78, 1922.

[Yinanç] M. H., "Millî Tarihimize Ait Eski Bir Vesika", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, 79, 1924.

[Yinanç] M. H. (haz.), *Düsturname-yi Enveri*, İstanbul, 1928.

Yurdaydın, H. G., *Nasuhü's-Silahi (Matrakçi), Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, TTK Yay., Ankara, 1976.

Yusuf Khass Hacib, *Wisdom of the Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turco-Islamic Mirror for Princes*, Giriş ve notlarla çeviren R. Dankoff, Chicago ve Londra, 1983.

Yüce, K., *Saltukname'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, Ankara, 1987.

Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara, 1970.

Yücel, Y., *Çoban-Oğulları Beyliği, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, 2. Baskı 1991.

Zachariadou, E. A., "Orkhan", *EI*^{2}.
Zachariadou, E. A., "Sept Traités Inédits entre Venise et les Emirats d'Aydın et de Menteşe, 1331-1407", *Studi Pre-ottomani Atti del Convegno di Napoli,* Napoli, 1976.
Zachariadou, E. A., "Pachymeres on the 'Amourioi' of Kastamonu", *BMGS,* 3, 1977.
Zachariadou, E. A., "Observations on Some Turcica of Pachymeres", *Revue des Etutes Byzantines,* 36, 1978.
Zachariadou, E. A., *Trade and Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1416)*, Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini de Venezia, Venedik, 1983.
Zachariadou, E. A., "Laura Quirini and the Turkish Sandjaks (ca. 1430", *Journal of Turkish Studies,* (Raiyyet Rüsûmu, Essays presented to Halil Inalcık on his Seventienth Birthday by his Colleagues and Students), 11, 1987.
Zachariadou, E. A., "Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review,* 4, 1989.
Zachariadou, E. A., "The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States", E. A. Zachariadou (haz.), *The Ottoman Emirate,* içinde.
Zachariadou, E. A., *Istoria kai Thryloi ton Palaion Sultanon (1300-1400)*, Atina, 1991.
Zachariadou, E. A., *Religious Dialogue between Byzantines and Turks during the Ottoman Expansion,* Religionsgesprâche im Mittelalter, Wolfenbütteler Mittealter-Studien, 1993.
Zachariadou, E. A., "The Oguz tribes: The Silence of Byzantine sources", *Hommages à Claude Cahen,* Res Orientales IV, Itinéraires d'Orient, Leuven, 1994.
Zahoder (Zakhoder), N., "Dendanekan", *Belleten,* 18, 1954.

Zakythines, D., *Le Despotat Grec de Morée,* Paris, 1932.
Zakhytinos, D. A., "Meletai Peri tes Dioiketikes Diaireseos Kai tes Eparchiake Dioikiseos en to Byzantino Kratei", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon* 17, 1942, 18, 1948, 19, 1949, 21, 1951, 22, 1952, 25, 1955.
Zinkeisen, J. W., *Geschichte des osmanischen Reiches in Europe* (Gesch. d. eur. Staaten), 7 c., Hamburg, 1840-63.
Zoras, G., *La Corporazioni Bizantine,* Roma, 1931.
Zoras, G., "E Alosis tes Konstantinoupoleos Kai e Vasileia Moameth B' tou Kataktetou", *Epeteris Etaireias Byzantinon Spoudon,* 22, 1952.

Dizin

A

Abaka (Han) 354, 362, 373
Abat Hanı 534
Acâibü'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr 51, 65
Abbasi [ler] (-halifesi, -hanedanı) 139, 197, 261, 264, 352, 398, 408, 513
Abdülcabbar 400
Abdülkerim Satuk Buğra Han (Bkz. Satuk Buğra Han)
Acâibü'l Makdûr 51, 65
Acemi Oğlan [-lar] 568
Achyraous 373
Ada 469
Adelphus, loannes 509
Adranoz / Adranos (Adrianoi) 144, 313, 321, 371
Adriyatik 382, 468
Afyon Kara Hisar (Akroinos) 306, 415, 534
Ahi [ler] 27, 157, 159-165, 167-169, 171-172, 175, 211, 221-222, 440, 515
Ahilik 163, 219, 222
Ahi Hasan 161-162
Ahlat 107, 205, 525-526
Ahmed Bikricî 109
Ahmed ibn Abdullah 536
Ahmed Celayirî (Sultan) 96
Ahmed Çelebi (Silahdar) 550-552
Ahmed Yesevî 199
Ahmedî 40-41, 61, 75-77, 80-81, 83, 89, 94, 106-108, 110-111, 248-250, 253, 256, 259, 298-299, 314-315, 410-413, 420-422, 426, 440-441
Akça Koca 295, 304, 343, 375, 402
Anadoluhisarı 445
Akçahisar (Croia) 445, 449
Akçakoyunlu 328, 381, 469
Akçaliman 381
Akhisar 345
Akkerman (Akkirman) 109
Akkoyunlu [-lar] 51, 62, 565
Akritai 210
Aksaray (î) 531
Aksarayî 531
Akşehir 211, 536
Akşemseddin 258
Akyazı 289-290, 294, 360, 362
Alaeddin (Ali Paşa) (tekkesi) 167, 282-286, 291, 310, 480

I Alâeddin Keykubad 107, 252-253, 268-269, 522, 525-527, 531-533, 536
II. Alâeddin Keykubad 253-254, 268-269, 288, 309, 313-314
III. Alâeddin Keykubad 308
Alan [-lar] 237-238, 328-329, 331-332
Alâiyye (Alâiye) 235, 532
Alataş 400
Âli (Gelibolulu Ali) 154, 513
Ali (Çobanoğlu Emiri) 307
Ali Beğ / Bey (Mihaloğlu) 111, 293
Ali Cemal Efendi (Zenbili) 403
Ali İbn Sivastos 534, 537
Ali Paşa (Çandarlı) 94, 98, 166-168, 282-283-285, 385-386, 445, 480
Almogavar [lar] 236-237
Alp-Yaruk 400
Altınbe [Altun Aba] 525
Amasya 108, 122, 228, 230, 309, 369, 480, 485, 535, 542
Amid 533
Anadolu 13, 16, 22-25, 33, 47, 51, 56, 60-61, 71, 75, 95, 99, 101-102, 107, 110, 115, 117, 122, 136, 151-152, 154-157, 160, 169, 172, 174, 184-190, 192-203, 205-206, 208, 210, 214, 216-218, 220, 222, 224, 226-233, 235, 238-239, 246, 248, 252-253, 256, 258-260, 268-269, 283, 300-301, 303, 305, 307-309, 319, 330, 332-333, 343, 349, 351-352, 354-355, 363, 376-377, 379, 392, 400, 408, 414-415, 417-418, 421, 427, 432-438, 440, 444-446, 448, 451-452, 459, 461, 466-471, 480, 489-491, 493, 510, 518, 520-521, 523, 527, 532, 535-537, 539-543, 545, 547, 553
Anadolu Selçuklu (-ları, devleti) 13, 22, 33, 75, 99, 110, 186-187, 196, 198, 224, 301, 303, 352, 354, 391, 437, 518, 520-521, 523
Angiolello, Giovan-Maria 57, 70, 276, 567-568
Antalya 528-529, 532-533, 535, 539
Anagnostes, John (Ioannes) 47, 61, 66
Anamur 532
Andronikos (III.) 365, 373
Anduşig (Andusanc) 532
Ankara (-savaşı) 54, 59, 62, 65-70, 77, 86, 107, 220, 342, 349, 436, 450, 487, 518
Anonim Tevârih 41-43, 79-80, 84, 88-91, 94-97, 100-106, 109, 112, 114-115, 153-154, 162-163, 165, 169-170, 281, 310, 315, 317, 319-320, 322-324, 475, 477-479, 486, 501, 510
Apokaukos, Alexis 373
Apolyont (Apollonia) 363
Aral (-denizi) 351
Araniti 453
Arap 58-59, 81, 184, 187, 190, 2002, 209, 214, 218-220, 233, 1, 356, 385, 414, 416, 422, 471, 483
Arap (-yarımadası) 223
Arapkir 542
Ardaşir, Aziz b. (Ardeşir, Aziz b.) 50-52, 62
Argeş (-savaşı) 53
Arif Çelebi (Ardılı) 393
Argiri Kasrı (Argyrocastron) 385
Arnakis, George G. 306, 412
Arnavut 467, 547
Arnavutluk 126, 137, 449-450, 452-453, 455-458, 466-467
Arran (Erran) 227-228
Artuk Bey 399-400

Âşık Paşa 83, 119-120, 122-126, 136
Aşıkpaşazâde (Aşıkpaşaoğlu, Derviş Ahmed Aşıkî) 40, 42-43, 83-88, 94-98, 100-102, 105, 107-109, 112-115, 119-132, 134-135, 137-145, 153-154, 162-165, 167-168, 170, 180-181, 215, 222, 245-247, 252, 254, 258, 262-263, 271, 284-288, 290-293, 295-296, 300, 315, 317, 319, 321-323, 341-344, 348-349, 402, 412, 420, 439, 449-450, 475, 477, 479-480, 484-486, 488, 491, 501, 504, 507, 513, 515
Atabey (-nahiyesi) 529, 531, 535
Atman / Ataman 24, 306, 356, 401
Atzymes, Michael (Mihael) 373
Atzymes, Manuel (II. Manuel) 46, 48
Atzymes, Théodore 373
Avdan (-dağı) 305, 319-320
Ayanigola (Aya Nikola) 374
Ayasofya 310
Ayasuluk 323
Ayazma (-köyü) 325
Aydoğdu 296
Aydos (Aétos) 246, 343, 345, 366
Aydınlı 234
Aydınoğulları 82, 232, 346-347, 350, 357, 389, 393
Ayiasiloia 381
Ayios Elias (St. Elias) 381
Aynaroz / Athos (-dağı) 382
Ayverdi, E. H. 433
Azak Denizi 191
Azerbaycan 227
Aziz (el-Aziz, Abbasi halifesi) 398
Aziz Denis'in Rahibi 53, 57

B

Baba Ilyas (Baba Resul) 95, 122, 124, 135-137
Baba Saltuk (Sarı Saltuk) 124, 246
Babaî (Babâiyye) 135, 138
Babaîler 142
Babinger, Franz 69, 94, 104, 112, 181-182, 219, 476
Bafeus (Koyunhisar -muharebesi/savaşı) 19, 94-95, 173, 301, 303-304, 306, 309, 311, 321, 323-326, 328-329, 331-333, 371-372, 375
Bağdat 192, 203, 351-352, 407
Bahaeddin Kutluca 527-528
Balat 233
Balcı 469
Balkan [lar] (-savaşı; -dağları) 56-57, 59, 61, 139, 151, 156, 188, 193, 204, 225, 232, 235-236, 238-239, 339, 349, 381-382, 409, 431, 444, 446, 456-459, 464, 467-468, 470-472, 492, 494, 517-518, 541, 543, 553-554, 563
Baltu 230
Barbaro, Niccolo 55, 63
Barbaro, Giosafat 56, 63
Barkan, Ömer Lütfi 404, 412, 467-469
Bartholomaeus de Jano (Janolu) 171, 476, 495-496
Basdrabelles, I. K. 518
Basil (II) 398
Baştina 456-458
Batanos 313, 321
Batatzes 378
Battal Gazi (Seyyid Battal, Seyid Gazi) 247, 415-418
Batum (-Beylerbeyiliği) 542
Bayati, Mahmud (el-Bayati) 246-247
Baybars (Sultan) 229, 510
Bayburt [-lu] 536, 541-542
Baycu 227-228

Bayezid I 49, 51, 53-54, 57, 59, 71, 76-77, 85-86, 98-100, 107-108, 121, 127, 139, 248, 273, 275, 279, 283, 402, 421, 435, 439, 441, 444, 450-451, 463-464, 477
Bayezid II 44, 61, 71, 79-81, 86-87, 94, 105, 109, 112-116, 124, 126, 130-131, 135, 137-139, 171, 179, 315, 327, 436, 458, 500
Bayezid Bey / Beğ 103
Bayıncar / Bayancar 308
Bazarlu 469
Bednos 371
Bedreddin, Şeyh (-isyanı) 64, 215, 137, 467
Begtaş 400
Beğşehir 542
Bek Kroniği 510
Bektaş (-î; -î tarikatı) 135, 159, 164, 169-171, 215-216, 415, 460, 477, 480, 485-487, 507-509, 511, 516
Bektaşlu 460
Behcetü't Tevarih 70, 82
Beheim, Michel 55, 82
Behram 400
Belokoma 362, 367-368
Bergama (Pergame) -Krallığı 189, 378
Beşir Çelebi
Beypazarı 294, 368
Beyzavî 82
Bezm ü Rezm 50-51, 62
Biga (Pegai) 166, 332, 345, 364, 544
Bihişti 96, 114
Biladü'r-Rum 351
Bilecik / Bilecük 132-133, 135, 140-141, 164, 211, 287-292, 318, 343-344, 359, 362, 367, 370, 385, 503, 542
Binbir Gece Masalları 530
Birgi 539
Birunî (el-Biruni) 398
Bitinya 157, 207, 222, 224, 230, 304, 9, 318, 332, 343, 347, 353, 357-358, 362-366, 372-373, 388-390, 393-394, 399, 420, 422-423, 481,
Bizans 46-48, 50, 57, 64-65, 67-69, 95, 123, 128, 151, 173, 183, 186, 188, 190, 193-196, 205-209, 212, 217, 221, 223-225, 228-232, 235, 237-239, 244, 267-268, 302-303, 306-309, 326-333, 346-348, 350-352, 354, 358-360, 362-368, 372-374, 376-380, 382-383, 386-389, 391, 393, 398-399, 407-408, 412, 415-416, 420, 422, 425-426, 430-435, 439, 444, 447, 459
Bizanslı 70, 183, 239, 302, 307, 309, 326, 331, 333-334, 353-354, 356, 358-359, 361, 363, 365, 370-371, 376, 390-391, 407, 416, 433, 439
Boğdan 113-114, 126
Bolayır 381, 503
Bolu 467, 542
Bolvadin 535
Bosna 113, 456, 458-459, 461, 468
Boşnak [-lar] 174, 563
Bowen, Harold 476, 515-516
Bozburun (Poseidon) 327
Bozdoğan 460
Bozdoğan Davud 260
Bozkır 460
Braniçeva (-sancağı) 455-456
Bratutti 511
Brocquiere, Bertrandon de la 56-57
Bobovio, Alberto 564
Buhara 397
Bulgar 63, 376, 379, 389-390,

431, 433-435, 437-438, 444, 460 553
Bulgaristan 50, 63, 69, 239, 382, 435, 439, 456, 459, 466, 544
Burgon 53-54
Bursa 82, 85, 101-102, 121, 140, 142, 144, 160, 166-167, 173, 185, 187, 206, 208, 211-212, 214, 218, 244, 277, 281, 284-286, 292-293, 313-315, 318, 321, 328, 333, 343, 345, 347, 363, 365, 369-372, 383, 391, 402, 411-415, 420, 426, 431, 433-434, 440, 502, 541, 543
Büveyhî [-ler] 398-399
Büyük Selçuklu 437

C / Ç

Cambridge 80, 97, 105, 478-479
Câmiü't-Tevârih 256
Canik 467
Caro, G. 303
Carpini, Alan de 221
Cedvelü'l İhtiyarât 103
Celaleddin Karatay 523, 529, 531, 533-534, 536
Celaleddin Mengüberti (Harezmşah hükümdarı) 205
Celaleddin-i Rumî 199, 393, 503, 534
Cem Sultan (Şehzade Cem) 111, 260
Cemaleddin-i Savî 137
Cemşid Han 258
Ceneviz 47
Cenevizli Balaban 231
Cenevizli [ler] 58, 231, 325, 369, 483, 499
Cenova 52, 208
Cevad, Ahmed 514
Cevdet Paşa 117
Chytraeus, David 548
Cihannümâ 68, 85, 319, 501
Cihat (Bkz. Cihad) 398, 430
Cimri 533
Ciriaco, Ancona'lı 56
Cizre 542
Clavijo, Ruy Gonzales de 56, 63-64
Codex Hanivaldanus (Neşrî tarihi nüshası) 180
Codex Vaticanus (Neşrî Vatikan nüshası) 180
Coluccio Salutati (Floransa Devlet Şansölyesi) 559
Cuspinianus, Ioannes 509
Cüveynî 87
Çağatay (Moğol Hanı) -Hanlığı 191, 273
Çanakkale (-boğazı) 240, 364, 372, 381
Çandarlı Ali Paşa 94, 445
Çandarlı Halil 140, 164, 168, 445, 447, 480, 488, 490, 493-494
Çandarlı ailesi 86, 128
Çandarlızade 569
Çandırlı 384
Çardak 321, 534
Çaşnigir Seyfeddin Acbe 527
Çemişkezek 542
Çimpe 240, 345, 380-381, 384
Çin 190-191, 216, 351, 353
Çoban Kale 325, 327
Çobanoğlu Ali 307
Çobanoğulları 304, 307
Çorum 120-122, 542
Çömlekçi 469
Çukurova 97, 229

D

Dalaman (-ırmağı) 232
Dandanakan (-savaşı) 397
Danişmendli [ler] 120, 427
Danişmendnâme 246
Davut Paşa (veziriazam) 45, 113-114

De Cipressis, S. Antonius 496
De Wavrin, Walerin 54, 58, 64
De Wavrin, Jehan 53, 58, 64
Denizli (Tonguzlu) 229
Deşt-i Kıpçak 237
Deylem [-liler] 520
Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi 518
Die Siyaqatschrift in der türkischen Finanzverwaltung 518
Diehl, Charles 207
Digenis Akritas 210
Dil (-geçidi) 314
Dimetoka (Didyotiechon) 394, 469
Dinboz (Dimboz, Dimbos) 293-294, 296, 312, 316, 321, 328, 333, 344, 371
Diraz Ali (Taz Ali; -Derbendi) 319-321, 323
Divitçioğlu, Sencer 15, 25-26
Diyarbekir 542
Dobruca 124, 467
Domaniç (-boğazı) -dağı 211, 344, 367-368
Dominiken 476, 496
Dorylaion 208, 415, 419
Dragos (-deresi) 301
Duda, H. 518
Dukas, Michael 47-48, 439, 487, 509
Duşan, Stefan 456
Düsturnâme 64, 82, 102, 87, 347-48, 350, 357

E

Ebu Davud 265
Ebu Eyyûb (-el- Ensari) 145
Ebu'l-Fida 538
Ebu Müslim 247, 270, 353
Ebu Said (İlhanlı hükümdarı) 231
Ebu'l-Kasım (Ebulkasım) 301
Ebussuud Efendi (şeyhülislam) 250, 264, 67
Ebûl Vefa (el-Bagdadi; Seyyid, Tacü'l-Arifin) 119-120, 136, 142-143
Ede-balı/Edebali/Ede-Balı, şeyh 13, 124, 127, 131-132, 134-35, 138, 140-141, 143-144, 153, 157, 161-163, 262-263, 394
Edirneli Ruhi (Bkz. Ruhi, Çelebi, Edirneli)
Eflakî 141, 531
Efluganlu 469
Egdir 460
Egriboz 129
Eğirdir [-li] 541-542
El-Askalani, İbn Hacer (Bkz. İbn Hacer)
El-Haravi 415-416
El-Ka'im (el-Kaim) 399
El-Konevi, Süleyman 103
El-Kuduri 245
El-Ômer (al-Umari) 184, 186-187, 231, 422, 538
Elbistan 533, 535
Elegmoi 390
Elvan Çelebi (-zaviyesi) 95, 120-122, 124, 135, 143
Emevî [ler] 197, 408
Eminüddin Mikail 523, 532, 534
Emir Komnenos (Manuel ?) 302, 327, 525, 528-529
Emir Nogay 329
Emir Çoban 309
Emir Kutluşah 309
Enük Yaya 285, 291
Epistole de Crudelitate Turcarum 496
Erdebil 532
Erdel 492
Ereğli (Karadeniz Ereğlisi)) 355, 387
Ermeni [ler] 188, 190, 194, 200-201, 220, 520-523, 553

Ermeni-beli 95, 296, 367
Ermenistan 190, 193, 200-201, 203-204, 211, 220, 229
Ertuğrul 76, 95, 107, 141, 150, 154, 188, 204-206, 211-212, 219, 251-254, 256, 258-259, 261-262, 268-269, 275, 287-288, 291, 353, 355-356, 367, 401
Erzincan 201, 532
Erzurum 542
Esedüddin Ruzbeh Ayaz 533-534
Eski Ahit 201
Eskice-bazar 469
Eskişehir 208, 211, 302, 309, 315, 357, 415, 419-420
Eşrefü's-selatin 115
Ettinghausen, Richard 414
Eugenius (IV., Papa)
Evrenos / Evrenoz Gazi / Bey (Gazi Evrenus) 168, 464, 468, 490-491, 493
Eyyüb Ensari (Bkz. Ebu Eyyüb)

F

Fahreddin Ayaz 533
Fahreddin Sivastos 537
Fatımî [ler] 398-399
Fatma Sultan (Sûfî Sultan Hatun) 125
Fekete, L. 518
Felipe (İspanya Kralı) 548
Feridun Bey 254
Ferrara (-Konsili) 496
Ferruh Atabey 529, 532, 535
Fethnâme (Kıvami) 112
Fırat 95, 205, 259, 268-269, 445
Filibe 490-491
Finike 233
Firdevsî 112
Flor, Roger de 206
Floransa (-konseyi) 44, 52-55, 61, 68, 70-71, 259
Franklar 238, 523
Frantzes (Sphrantzes) 47-49, 55, 61, 70, 439, 499, 509
Frigya (Phrygia) 415, 418, 481
Fütüvvet 219
Fütüvvetnâme 159, 218

G

Galata 63, 123-124, 499, 544
Ganos 381
Garibnâme (Aşık Paşa) 136
Gaza 102, 237, 248, 255, 393, 400, 409-410, 433
Gazavatname-i Sultan Murad bin Mehmed Han 43, 65, 101
Gazi 59-60, 94-95, 98, 101, 110, 131, 138-140, 143, 164, 168, 226-227, 231, 233-234, 237, 239, 244-246, 248-249, 251, 254, 274, 299-301, 303, 309, 311, 313-314, 321-322, 330, 346, 358, 382, 414-418, 427, 429-430, 433, 444-445, 449-451, 461-462, 465, 479, 490-492
"Gazi Devleti" 59-60
Gazi Umur (Bkz. Umur Gazi)
Gazneli [ler] 398, 519
Gazneli Mahmud
Gebze (Dakibyza) 326, 331
Gedik Ahmed (Paşa) 113
Gemici 469
Gemlik [-li] 305, 540, 542
Gelibolu 56, 71, 168, 347, 349, 376-377, 379, 381-382, 465, 470, 490-491, 493
Georgius de Hungaria (Macaristanlı Birader) 404-405, 476, 495-496, 499, 510
Gerlach, Stepan 549
Germiyan (-oğlu; -oğulları; -Beyliği) 75, 185, 248, 345, 354, 357, 419, 421, 425, 538

Geropoldi, Antonio 51
Geuffroy, F. Antoine 500
Geyikli Baba 141-142
Geyve 94, 121, 308, 319, 345, 371
Gıyaseddin Mesud (II.) 303
Gibbons, Herbert Adams 150-154, 156-157, 171-173, 177, 179-180, 185-186, 204-206, 212, 214, 217, 222, 225, 514-515
Giese, Friedrich 61-62, 80-81, 94, 149, 179-180, 219, 225, 345, 475-476, 479, 484, 514-515
Gilan 520
Gök Alp 107, 139, 259
Gök Han 257
Göksu 370
Gregoras, Nikeforos 46, 183, 365, 379, 389, 422, 439
Gregory (XIII., Papa) 547
Grek [-ler] 509, 520, 529
Gross, Erich 215
Gümülcine 469
Gün Han 256-257
Gündüz Alp 107, 259, 315
Gürcü [-ler] 190, 200-201, 520-521, 524
Gyolde 195

H

Habibu's-Siyer
Habsburg [lar] 60, 406, 409, 426
Hacı Bektaş 135, 169-171, 215, 283, 477, 480, 485-486, 507-508
Hacı Halife (Katip Çelebi) 187
Hacı İlbeyi 381
Hacı Timurhan 469
Haçlı (-ordusu; -tarihçiler) 43, 53-59, 64, 192, 211, 301
Halizonez ülkesi 305-306, 324-326
Hamid (-i; -li) 111, 345, 469
Hammer, Jozeph von [Josef von] 76, 95, 161, 166, 173, 178-180, 183, 186, 202, 218, 328, 368, 475, 477, 494, 509, 512-514
Hamza Bey (Kastriyoti) 123, 296, 452
Hamzavi 96-97
Harmankaya 292-293, 384, 444
Hartmann, Richard 185
Hasan Alp 161-162, 294
Hasluck, F. W. 215, 418, 514
Hawari (El-Haravî) 415-416
Haydarü'l Üryan 231
Hayrabolu (Hariopolis) 381
Hayreddin Çelebi 111, 117
Hayreddin Paşa (Çandarlı) 163, 488
Hazar [-denizi] 204
Helenopolis / Elenopolis 327
Herodotos 212
Hersek 325, 327-328, 331
Hersek Ahmed Paşa (Sadrazam) 327
Hesukhia (-isyanı) 209
Heşt Behişt (Heşt Bihişt) 87, 116-117, 476, 488, 500, 513
Hexamilion 377, 381
Hıristiyan 49, 53-54, 56, 113, 134, 151-152, 190-191, 196-197, 201, 217-218, 222-224, 228, 233, 235, 237
Hıristiyanlık 189-190, 199-200, 210, 214, 216-217
Hilarion 390
Hill, Aaron 512
Hint [-liler] 193, 197, 520
Hisarlu 469
Historia Turchesca 70, 272, 274-276, 287, 289, 293, 297
Hoca Firuz Paşa 445
Hoca Saadeddin 117, 251
Honaz 533
Honorias 295

Horasan 197, 205, 520
Houtsma, M. 187
Huart, Clement 150, 155, 157, 159, 185, 219, 223
Hungaria, Georgius de 404-405
Hurufî [lik] (-mezhebi) 159, 215
Hüdavendigar (Sancağı) 319, 366, 368, 370-372
Hülagü 76, 228
Hünkârnâme (Mualî) 111
Hüsameddin Emir Çoban 309
Hüseyin Ağa (Harem Ağası) 124

I / İ

İmber, Colin 271
Iorga, Nicholas 64, 178, 183-184, 186, 514
Isaak Melek 373
Isparta 535
İbn Arabşah 51, 65
İbn Batuta (-Seyahatnamesi) 50, 68, 155-156, 159-160, 163, 167-168, 173, 184, 186-187, 200, 204, 218-219, 221-222, 322, 385, 402, 413, 442, 487, 538-539
İbn-i Bibi 255, 521-522, 524, 526-527, 529, 531-532, 534-535
İbn Hacer (el-Askaloni) 272, 278-281, 283-285, 287, 297, 300
İbn Haldun 300, 519
İbn Hokkabaz 528
İbn Kemal (Bkz. Kemalpaşazâde)
İbrahim (Çandarlı) 113
İbrahim Danişmend 469
İbrahim Paşa (Sadrazam, 1523-1536) 566
İç Oğlan [-lar] 564, 571-572
İdris-i Bitlisi 73, 87, 116, 476, 500, 565
İhşidoğulları 520
İkta 202
İlgazi 400
İlhanlı (-lar, -devleti) 103, 203, 230, 309, 451, 470
İlyas Bey (Derviş İlyas ?) 126
İnalcık, Halil 65-66, 93, 119, 225, 301, 342, 349, 400, 412, 421, 443
İnba el-Gumi 272, 279-281
İnegöl (Aynegöl, Angelkoma) 142, 144, 294, 296, 313-314, 316, 318, 320, 343, 364, 367, 370, 374-375, 392
İnönü (Sultanönü) 168, 315, 372, 508
İpsala 469, 490-491
İran 57, 62, 73, 112, 115, 117, 137, 139, 155, 189-190, 192-193, 197, 199, 214, 216, 227, 231, 233, 247, 258, 263, 267, 309, 353, 403, 451
İsa Derneği 218
İsa Viranı (-köyü) 320
İshak Bey (Üsküplü) 103-104, 464
İshak Fakı[h] 84, 121, 127
İshak Paşa (Uç-eli beği) 103, 113, 320
İshakî 216, 309
İsidore (Kiev'li, kardinal) 55, 67
İskender Bey (Kastriyoti) 449, 453, 458
İskendername 61, 76, 80, 89, 94, 106, 110, 298-299, 314, 441
İspençe (Pençik) 66, 272, 279, 281
İstanbul 55, 61-64, 66-67, 70-71, 77, 83, 85, 122-126, 128-129, 139, 162, 214, 273, 311-314, 319, 322, 324, 327, 331, 356, 363, 404, 430-431, 433, 435, 464, 466, 495, 546, 549, 568
İteşeni 295
İyad 287
İzladi (-geçidi) 43, 48, 65
İzmit (Nicomedia) 173, 206, 305-

306, 319, 322, 325-327, 329, 332, 363, 365, 370-375, 388
İznik (Nicaea) 64, 95, 144, 167-168, 173, 184-185, 200, 206-208, 210-212, 217-218, 230, 301-316, 327, 330, 333-334, 345, 359, 362-363, 365, 369-370, 372, 374-375, 383-384, 386, 391, 402, 522, 542
İzzeddin Keykavus (II.) 228, 303

J

Jost (Moravya Margrafı) 559
Jovius, Paulus 499-500, 510

K

Kadı Burhaneddin 51, 132
Kadı Tirmizî 417
Kafkas [-lar] 189, 520, 522
Kalanos (Falanoz) 374
Kaldy-Nagy, Gyula 397, 412-413
Kalkokondilas 47-48, 183, 367, 489, 499, 509
Kaluk ibn Abdullah 536
Kaluyan el-Konevi 536
Kananos, Ioannes 47
Kantakuzenos, Ioannes 46, 166, 172, 183, 219, 239, 346, 377, 378-379, 383, 387, 389, 422, 433, 439
Kantakuzenos, Ioannes (VI.) 330, 346-349, 365, 373, 387
Kantemir, Dimitri 512
Kapı Halkı (-kulu, kulları, Kapu halkı, vs.) 487, 489, 494-496, 515, 518, 557-558, 560, 563, 566-571
Kara Halil Paşa (Çandarlı) 140, 163-164, 168, 488, 490, 493-494, 503, 512
Kara Dere 320, 325
Kara Mürsel 168, 325
Kara Rüstem 168, 490-493, 503-504, 506, 512
Karaburun 108
Karaca Resul 469
Karacadağ 107
Karacahisar 138, 298, 302, 345, 362, 367-368, 374, 419
Karaçepiş 345, 371
Karahisar (Şarkî) 282, 290, 306-307, 313, 315, 360, 415, 532, 534, 539, 542, 544
Karakoyunlu [lar] 257
Karaman [-lılar; -eli; -hanedanı; -oğulları] 77, 99, 104, 106-110, 117, 122, 132, 141, 168, 182, 203-204, 214, 259, 261, 434, 444, 459-461, 466, 490-491, 503, 533, 542, 546
Karatekin 345, 371
Karasu (-vadisi) 211
Karasungur, Seyfeddin 523, 532, 534, 536-537
Karavida (Karavidas, Karavides) 289, 291, 360-361
Karesi / Karasi (-beyliği) 104, 343, 345, 364, 372, 379-380
Kassianos, Primikerios (Muhafız General) 373
Katalan [lar] (-seferi) 166, 206, 237-239, 332, 377, 381
Katip Çelebi (Bkz. Hacı Halife)
Katranlu Derbendi 321
Kay (ın Atası) 132
Kayacık 469
Kayı (-boyu) 204, 256-258, 260
Kayseri 333, 448, 539, 541-542, 546
Kayumers 76
Kazova 228
Kefalonya (Cephalonia) 47, 62
Kemalpaşazâde (İbn Kemal) 45, 67, 73, 87, 95, 97, 111, 113, 116, 254, 315-317, 323, 333
Kestel (Kastellion) 313, 321, 371

Keyhüsrev (I., Selçuklu Sultanı) 416-417
Kıbrıs 452, 466
Kılıçarslan (III.) 417
Kıpçak (Kırman) 237
Kırım 221, 388, 483, 522
Kızılbaş 165, 216, 515
Kızıl Delü, şeyh 394
Kibotos (Hersek ?) 326-327, 331
Kidones, Demetrios (Bkz. Kydones) 46-47
Kilamastorya 374-375
Kili 109, 113
Kilikya Ermeni Krallığı 522-523
Kiorfelinos (Karvelenos) 370, 374
Kirmastı 133, 345, 374
Kitab-ı Mukaddes 201
Kitab-i Diyarbekriyye 51, 62, 65
Kite (Katoikia) 313, 321, 328, 371-372, 374
Knolles, R. 91, 510-511
Kocaeli (Kocaili) 295, 363, 373
Komnenos, Emir 525, 528-530
Komnenos, Manuel (I.) 302, 327
Konevi, Mehmed 106, 108-110, 112-115
Konstantin, Filozof 50
K[C]onstantinople 62-63, 67, 70
Konur Alp 294, 402
Konurpa 294
Konya 141, 195, 200-201, 253, 306, 308, 313, 333, 417, 444, 448, 507, 526, 533-536
Kopuk Alp 102
Korint (-körfezi) 382, 489
Korkulu Süleyman 260
Kosova (-savaşı) 48, 53, 101, 104, 109, 345, 444, 489, 508, 511-513
Koyunhisar [-ı] (Çobankale?) 94-95, 321, 325, 327-328, 371
Koyunoğlu, İzzet 310
Koutzibaxes 373
Kouvoukleia 372, 375
Kögez 460
Köprü Hisar 311, 314-316, 318-321
Köprülü [zade], M. Fuad 62, 101, 157, 159-161, 170, 181, 198-199, 215, 225-226, 411
Köse Mihal (Mihal) 172, 281, 288, 291-293, 299, 307, 343-344, 374, 384, 444
Köstendil 50, 468
Krasnovodosk (-yarımadası) 204
Kritovulos (Kritovoulos, Kritobulos) 48, 381, 439
Kritovulos, Metrophanes (Rum Rahip, İskenderiye Patriği) 549
Kurtarı Bey 260
Kurtik Mustafa 358, 458
Kurtik, Pavlo (Kurtiç, Slav-Arnavut Beyi) 458
Kutalmışoğlu Süleyman [Bey veya Şah] 95, 97, 139, 162
Kulacahisar 344
Kuman 190, 204
Kutadgu Bilig 351
Kutb (-doktrini) 112, 137
Küçük Kaynarca 186
Kükürtlü 286
Kütahya [-lı] 75, 185, 229, 541-542
Kyzikos 332, 364

L

Ladik (Denizli, Tonguzlu) 229, 534-535
Lakanas 390
Lala Şahin 490, 503
Lamii Çelebi 138, 143
Lampsakos 373, 390
Lascarides (-hanedanı) 481
Lascaris, Ioannes (IV.) 386
Latifi 111
Latin [-ler] 60, 63, 189, 200, 208,

322, 361, 476, 483, 495, 500, 509, 520
Lazareviç, Stefan 50, 65
Laz [-lar] 553
Lefke (Levkai) 308, 318, 345, 371, 384, 541, 543
Leonard (Sakızlı, Başpiskopos) 55-56
Leopolddorf, Hieronymus Beck von 177
Lesbos (-adası)
Leunclavius, Hans (Leowenklau) 90-91
Livisi 195
Lütfi Paşa 264-266, 310
Lybyer, Albert Howe 558, 560
Lyon (-Konsili) 386

M

Macar (-istan) 55, 68, 403, 412, 444, 447, 461, 476, 492, 495-496, 499, 510
Madytos 377
Magîa (Maghva) 532
Mahan 247
Mahmud (II.) 216
Mahmud Paşa (Şeyh) 134-135, 144, 161-162
Mahmud Paşa (veziriazam) 41, 44, 71, 82, 252, 257
Makedonya 42, 52, 346, 348-349, 382, 444, 456, 459, 467-468
Makrenos 373
Makri 321, 469
Malatya 108, 469, 542
Malazgirt (-savaşı) 352, 399
Malhun (Mal Hatun) 132, 138, 141
Malipiero, Domenico 54, 68, 71
Manisa (Magnesia) 68, 94, 97, 104-105, 107
Manuel (II.) 46, 302, 416-417
Manyas [-lı] 541-542
Maraş 541-542
Maria Palailogina (Abaka'nın eşi) 362, 373-374
Marco/Marko Polo 221
Marmara (-denizi) 209, 364, 381, 546
Marmaracık (-gölü) 321
Maroules 373
Marsigli, Comte de 512
Martolos [lar] 388-389
Matthew (Efes Metropoliti) 537
Maugest, Hans 55, 63
Maurozomes, Manuel 416-417
Maveraünnehir 157, 190, 214, 217, 265
Mecidözü 120, 122
Medine 264, 267, 270
Medler 183
Mehmed (I., Çelebi) 75, 94, 99, 101, 108, 109, 120-121, 134-135, 248, 273, 279, 350, 446, 450
Mehmed (II.) (Fatih Sultan) 71, 93, 109, 114, 131, 259, 333, 342, 381, 447, 464, 466, 493, 502, 539, 563, 567, 569
Mehmed Paşa (Küçük Nişancı) 501
Mehmed el-Aşık 187
Mehmed, Şeyh 133-134
Mekece 318, 371
Meki (-Hıristiyanları) 546
Mekke 122, 264, 267, 270
Melagina 362, 369-370
Melik Danişmend 246
Melik Şah 437
Memluk [ler] 51, 97, 115, 139, 202, 223, 229, 231, 264, 403, 437, 461, 483, 510, 519-520, 557
Memun 520
Ménage, V. L. 61, 73, 343, 421, 558, 563, 565-567
Menâkıbname (Elvan Çelebı) 40,

89, 94, 95-97, 100-102, 105, 109-112, 126, 135, 233
Menâkıb-ı Tacü'l Arifin Ebu'l Vefa 138, 142
Menâkıbü'l-Ârifin 142, 532
Menâkıp 100-101, 126
Menâkıbname (-i Yahşi Fakih, *Menâkıb-ı âl-i Osman*) 40, 121, 315, 342
Menavino, Giovantonio 500
Menderes (Meandre) 306, 360
Mengücek [ler] 400
Menteşe (-lü; -oğulları) 232, 307, 321, 403, 469
Menzel, Theodore 514
Meraga 227
Meriç (Ebros) 96, 376, 468-469, 471-472
Meryem (bâkire) 47
Mesenoz (Mesonesion, Meseniz) 370, 388
Mesotinya (Orta Bitinya) 343
Mesotini 363
Mevlana Halil (Bilecik kadısı) 503
Mevlana Vildan (Efendi) 120
Mevlevi (Mevlevilik) 158-159, 199, 214, 216, 293
Mevleviye
Mezid 469
Mezopotamya 189-190, 192
Mısır 197, 202, 223, 229, 233, 272, 403, 461483, 569
Midilli (-adası) 47, 63, 67, 112
Mihail (VII. Bizans İmp. 1071-1078) (VII. Mihail) 245
Mihail (VIII.) 208, 210, 304-305, 322, 354, 364-365, 386-388
Mihal Gazi
Mihalıç 541-542, 545-546
Mihaloğlu Ali 111, 293
Mihallu 234
Mihayloviç, Konstantin 55, 68, 272, 276-278, 280, 285-287, 289-293, 297, 360, 362
Mikail, Eminüddin 523, 532, 534
Mimar Lulu 536
Mimar Sinan Paşa 124, 541
Minnetoğlu Mehmed Bey 462
Mircea 96
Miryokefalon (-zaferi) 302
Mirza Cihanşah (Karakoyunlu Beyi) 257
Mithridates Eupator (Hitit Kralı) 188
Moldavya (Boğdan) 113, 126, 238
Molla Fenârî (Rumeli Kazaskeri) 566
Moğol [lar] 132, 157, 191, 200-205, 214, 220-221, 227-231, 236, 253, 265, 303, 308-309, 317, 329, 353-354, 360, 362, 373-374, 388, 392, 414-415, 420
Momdjila 389
Mora 238, 466, 544-545
Mordtmann, J. H. 171, 182
Mouzalon/Muzalon, Leon 306, 308, 324-326, 328, 331
Mualî 111
Mudurnu (Modréne) 370, 375
Mugan 227-228
Muhammed (Hz., Peygamber) 153, 198, 240, 251, 260, 265, 267, 343
Muhammed Bey 398-399
Muhlis Paşa 119, 124, 135, 137
Muhyiddin-i Arabi 137
Muhyiddin bin Ali el-Cemalî 501
Muntaner, Ramon 377
Murad (I.) 82, 101, 104, 108, 138, 152, 165, 168, 171-172, 185, 273-275, 280, 283, 343, 345, 368, 426, 434-435, 441, 470, 490, 503-505, 508, 512-513, 515, 561-562
Murad (II.) 43, 47, 56, 61, 70, 77,

79, 82-83, 94, 99-100, 109, 121-122, 171, 251, 255-257, 273, 276, 278, 284, 343, 369, 446, 457, 489, 492-493, 495, 499
Musa Çelebi 275
Mustafa Çelebi (6. Seyyid Velayet) 125
Mustafa [Düzmece] 77, 489
Mübarizüddin Ertokuş 529, 532-533, 535
Mübarizüddin Behramşah 527-528
Mübarizüddin Çavlı 533, 535
Mübarizüddin İsa 528-530, 533
Müeyyedzade (Kadıasker) 116
Mümin Dede (Fakih) 134
Müsamaratü'l-Ahbar 230, 304
Münşeatü's-Selatin (Münşeat-i Selatin) 254
Müsellem 489, 503, 505
Mütevekkil (Fatımi Halifesi) 403-404

N

Naima (Mustafa) 117
Nakoleia 415-418
Naousa 549-552
Nasır (Abbasi halifesi, 1180-1225) 219
Navarin 545
Nazianos 195
Nesturî[ler] 191, 194
Neşri (Mehmed) 501
Niğde 553, 535, 541-542
Nikola (V. Papa) 55
Niksar 533
Nizami't Tevarih (Beyzavi) 82
Nizamülmülk 203
Nogay 238, 329
Novaberda (-kalesi, Novo Brdo, Novabiri) 103-104
Novo Brdo (-savaşı) 55, 103-104
Nöker (Nökör) 234, 463
Nuh 182, 255, 258, 356

OİÖ

Ocak, Ahmet Yaşar 136
Oğuz Han (Kağan) 85, 255-258, 260-261, 263, 267-268, 298
D'Ohsson, Mouradja 178, 477, 494, 512-515
Olcaytu 308
Orhan Gazi (Bey) 140, 164, 309, 445, 450-451, 465, 479
Orhun Kitabeleri 155, 191
Orta Asya 132, 137, 192, 198-199, 201, 205, 213-214, 235, 258, 351, 392
Oruç [Bey] (-tarihi, Oruc ibn Adil) 41-43, 80-81, 94-98, 100-106, 108, 117
Osmancık 155, 219, 275-276, 278, 289-291, 293-294, 297
Otman Baba (-*Velayetnamesi*) 136
Otlukbeli (-savaşı) 113, 567
Otronto 45
Oxford 62, 80-81, 105, 149, 181, 281, 478-480, 490

P

Paflagonya (Kastamonu) 229-230, 304, 329, 365, 387-388
Pahimeres (Pachymeres, Georgios) 46, 95, 183, 208, 230, 303-307, 324-326, 328-329, 331-333, 356, 358, 362, 365, 367-368, 371, 375, 385, 387, 390
Palamas, Gregorios 369
Part (-Devleti) 556
Paleologos (Mihail) 207, 238, 304, 322, 354, 386-387, 422, 439
Paleologos, Andronikos (II.) 362

Paleologos, Andronikos (III.)
Paşa-yiğit Bey 468
Pazzo 274, 293
Peçenek[ler] 190
Pelekanon 166, 173
Pelekanos 365
Peleponnesos 48
Pençik (Bkz. *İspençe*)
Persler 183
Petantius, Felix 509
Philes 373
Philokrene 365, 387
Piri Paşa (veziriazam) 123
Piyale Paşa 250
Podestà, J. B. 511
Polo, Marko 221
Potamus 377
Pravadi 466
Premedi-Gōrice (Koritsa) 450
Pronoia 459
Propontide 378
Pylai 327
Pylopthia 363

R

Rabia (Edebali'nin kızı) 137, 141
Raguza (Dubrovnik) 52
Ramsay, Sir William M. 196, 222
Raoul 373
Reşidüddin (Reşideddin Ayaz) 255-258, 298, 309
Rhyndakos (-nehri) 364
Rodop 467, 472
Rodos 540, 547
Roma 62, 67, 189, 191, 223, 386, 447, 572
Rosenthal, Franz 102
Roussel (Bailleul'lu) 399-400
Ruhi [Çelebi (Edirneli)] 182
Rum 79, 129-130, 152, 156, 172-173, 200-205, 245-246, 267, 280, 287-288, 291-293, 305, 307, 312, 322, 325, 329-330, 333, 351-353, 431-432, 434-435, 465-466
Rumtaş, Kemaleddin 523, 532, 537
Rus [-lar] 520
Rükneddin (Kılıç Arslan, Selçuklu Sultanı) 530-533
Rycaut, Paul (Sir) 510-511

S

Sadeddin Ebubekir el-Müstevfi el-Erdebilî 532
Safayi 112
Safevi [ler] 263-265, 270
Sagoudaous 367
Sagundinus, Nicolaus 509
Sâhib Fahreddin Ali (Selçuklu Emiri) 306
Sakarya (-vadisi; Mysia) 96, 230, 232, 304, 307-309, 318, 343-345, 363, 365, 370-371, 374, 481
Sakız (-adası) 544
Salurlu 469
Samagar 460
Samandıra (Damatrys) 363, 366-367
Samsa Çavuş 343, 375, 402, 444
Sansavino, Francesco 510
Sar 294
Sarıca Kemal 106-108, 112, 114
Sarkuk Alp 107
Sardes (Sart) 359-360
Sartıoğlu 321
Saruhan (-lu; -oğulları) 167, 232, 234, 378, 469
Saltuk (-oğulları; -lular;-hanedanı) 101, 124, 246, 400
Saru Demirci (mahallesi, İstanbul) 123
Saru Ömer 469
Saru Yatı 287, 295-296
Saruhanlı 214, 403, 467-468

Sasani[ler] 190-191
Satuk Buğra Han (Abdülkerim) 397, 408
Schiltberger, Johann 54-55, 69, 222
Scutari (Bkz. Üsküdar)
Seaman, W. 511
Seif Theodor 93, 181
Selâtinnâme 107, 112, 114
Selçuklu (-devleti) 75, 77, 85, 95, 99, 101, 103, 107, 110, 138-139, 151, 186-187, 192, 195-196, 198-200, 202-204, 206, 214, 220, 224-229, 231-232, 252-256, 258, 261, 265, 268-269, 277, 286, 293, 301-303, 306, 308, 317, 333-334, 344, 351-355, 357, 392, 397, 399-400, 408, 415-417, 437, 451, 461, 481, 502, 507-508, 510, 517-518, 520-523, 526, 532-533, 536-538, 553, 561
Selçuknâme 255, 521
Selevkoslar 189
Selim (I., Yavuz Sultan) 85, 139, 264-265, 403, 541
Selim (II.; Sarı) 250, 267
Serez 444, 470
Sestos 377
Seyfeddin Emir Kızıl 524
Seyfeddin Karasunkur 523, 532, 535-537
Seyfeddin Kayabe [Kayı-Aba, Kaya-apa] 527, 529
Seyfeddin Torumtay 537
Seyfeddin Türkeri 533
Seyyid Velayet (İbn Vefa, Muhammed bin Ahmed es-Sadri el-Konevi) 120, 125, 135, 142, 143
Sırbistan 109, 239, 389, 439, 444, 447, 456, 459, 466
Sırp [-lar] 50, 55, 65, 68, 96, 174, 272, 379, 382-383, 431, 433, 435-438, 444, 456, 461, 508
Sırp Sındığı 174
Sidre kapısı 544
Silistre 468
Simav (-lı) 469
Sinan Paşa 108, 542
Siouros 372
Sis 542-543, 546
Sivas 51, 62, 96, 103, 466, 533, 536, 542
Siyavuş 400
Slav 49-50, 290, 360, 362, 458, 468
Slovenya 492
Smith, Thomas 548
Sokman 400
Söğüt 140, 205, 211, 252-254, 268-269, 367, 369, 372
Spandugnino (Spandugino) 272-274, 277-278, 289, 293, 297, 499, 509
Spiegel, Caudir von 510-511
Suğdak 522
Sultanönü (-sancağı) 168, 372, 508
Sungur Alp 401
Suriye 56, 153, 189, 197, 214
Surnâme 112
Suzî Çelebi 111
Sühreverdi, Şeyh
Sülemiş (Moğol Generali) 308-309
Süleyman (I. *Emir*) 248, 302, 446, 494
Süleyman (II. *Kanuni*) 223, 250, 267, 461
Süleyman Çelebi (Emir) 75, 105, 275, 441
Süleymanşah (Süleyman Şah) 95, 97, 205, 258-260, 269, 281, 301
Sürmeli Çukuru 95
Frantzes (Szâszsebes) 499, 509

Ş

Şadgeldi Bey (Hacı) 103
Şah İsmail 137, 265, 461
Şahname 110-112
Şahne (Şıhna) 235
Şam 51, 65, 184, 408
Şami, Nizameddin 68
Şakaik (i-Numaniye) 107, 116
Şarköy (Peristasis) 378
Şebin-Karahisar (Kogoniya) 195, 532
Şehdi 111
Şeyh Bedreddin 64, 215, 467
Şemseddin Altunapa 535
Şemseddin Hass Oğuz 523, 534
Şemseddin Tavtaş 533
Şihabüddin Paşa 103-104, 167, 173, 175
Şikari
Şükrullah 41, 82-83, 88, 106-109, 115, 181, 211, 252, 257-258

T

Taceddin Kürdî 132
Tacik [-ler] 520
Tacüddin Bey 103
Tacü't-Tevarih 251, 261
Taeschner 313, 319
Taraklıborlu 467
Tarih-i âl-i Osman (Kemalpaşazade) 45
Tarih-i Ebu'l Feth 44, 71
Tarih-i Nişancı 501
Tarihi Takvim [ler] 41-43, 49, 86
Taşak yazusu [Taşak ovası] 295
Taşlıcalı Yahya 138
Tatar Çavdar 355
Tebriz 127
Tedaldi, Giacomo 55
Teke 460
Tekfurdağ (Rhaidestos) 381
Telemaia 306
Templar 218
Theodora (Orhan Gazi'nin eşi) 346-347
Teselya 455-456, 470
Tevârih (Anonim Tevarih) 154, 162-163, 165, 169-170, 281, 310, 315, 317, 319-320, 322-324, 475, 477-479, 486, 511
Tevârih-i âl-i Osman 153, 179, 310, 475, 490
Thopia Zenebissi 453
Tırhala (-sancağı) 455-456, 468, 470
Tigranes (Hitit Kralı) 188
Tihrani, Ebu Bekir 51
Timur 44, 51, 56, 63, 65, 68, 75-76, 96, 99, 139, 265, 279, 349, 421-422, 436, 445, 471
Timurtaş (Anadolu'daki Moğol-İlhanlı Valisi) 450
Timurtaş (Moğol Valisi) 231, 502
Tocco, Carlo 47, 62
Tokat [-lı] 108, 121-122, 228, 230, 309, 535, 540-542
Tolunoğulları 520
Topçular Katibi 145
Toynbee, Arnold J. 555-557
Trabzon 195, 467, 522, 540-542
Trakya 152, 237, 345-349, 467, 376-382, 384, 387-389, 393, 433, 467-49, 471-472
Tripolis 360
Trikokkia 362
Troya [-lılar] (Troie, Truva) 275, 378
Truhelka 362
Tuğaçar 230
Tuğrul Bey (Muhammed) 397, 399
Tuna 382, 445, 468, 492
Turahan Bey 464, 468-469
Turgud 142, 163, 294, 460
Turgudeli (Turgut-eli) 294, 375
Turgut Alp 142, 294, 316, 375

Tursun Bey 129-130, 439
Tutak 400
Türkmen 110, 120, 124, 136-137, 142, 150, 153, 156, 175, 204, 226-239, 280-281, 302-303, 306-309, 317, 320, 322, 329-330, 333, 355, 416, 467, 469, 471
Tyana 195

U

Uçarı 460
Ulubat / Ulabad (Lopadion) 345, 363
Umur Bey (Gazi, Aydınoğlu) 82, 102, 237, 239-240, 330, 346-348, 350, 389, 393
Uzun Hasan (Akkoyunlu) 51, 56, 62, 65, 69, 71, 109, 130, 293, 449, 539, 567
Uzunçarşılı, İ. H. 518, 544
Uzunoğlu (Diraz Ali'nin oğlu) 320

Ü

Üsküdar (Scutari) 129, 347
Üsküp 122, 292, 468, 470
Üskübi (-mahallesi, İstanbul) 123

X

Xenoi Tekmoreioi (İşaret taşıyanlar) 222

V

Varna (-savaşı) 487
Vatatzes, Ioannes (III.) 359
Vefai (-tarikatı, Vefaiye, Vefailik) 127, 132, 136-137, 141, 143-144
Vefiyat 279-280
Venedik 52, 54, 57, 63, 68-69, 71, 208
Venedikli [ler] 52, 55-56, 62-63, 68-71
Vidin 468
Vilâyetnâme [-i Hacıbektaş] 507
Villani, Matteo 53, 71
Vize 467
Voynuk 456, 459
Vryonis, Speros Jr. 422, 517, 558

W

Wittek, Paul 180, 225-226, 402, 408-413, 416, 418, 420, 422-424, 426, 429-430, 432, 436, 439-441, 563

Y

Yafes 182, 255
Yahşi Fakih 40, 84-85, 94, 98, 106, 108, 121, 127, 180, 309, 315, 317, 319, 341-345, 347-350, 352-359, 362, 366-367, 370-372, 374-375, 380, 383-385, 388, 390-392, 420, 477-478
Yahya bin Halil 159, 218
Yakup Bey (Muzaki) 457
Yakut ibn Abdullah er-Rumi 534
Yalak (-ovası) 95, 308, 31-312, 316, 323-328, 330-331, 333
Yalakdere 327
Yalakhisarı 314, 327, 344
Yalova 325, 327-328
Yanbolu 469
Yanina (Yanya; Ioannina) 47
Yapalu (Bey) 460
Yarhisar (Yar hisar) 313, 315-316, 318, 344
Yasavul 460
Yavlak Arslan (Çobanoğlu Emiri) 307

Yaya 169, 223, 480, 485, 488-489, 561
Yaycılar 469
Yazıcızâde (Yazıcıoğlu [Ali]) 75, 100, 107, 255-259, 276, 298
Yeni Ahit 201
Yeni-İl 545
Yeşil Cami 185
Yeniçeri (-ocağı, -lik, -ler) 109, 113, 152, 156, 163-165, 168-170, 172-173, 214-216, 222-223, 276, 282-284, 294, 315, 360, 426, 475, 477-478, 483, 486-496, 499-508, 512-515, 517-518, 540, 543, 547, 558, 562, 568, 570-572
Yenişehir 144, 211, 316, 318-321, 344, 369-371, 470
Yenişehir (Teselya'da) 455-456, 470
Yörgüç Paşa 122, 467
Yunanistan 237, 444, 544, 548
Yunan [lı] 46-50, 55, 57-58, 61, 64, 66-67, 69, 167, 186, 189, 194-195, 200, 217, 221-222, 239, 400, 412, 553
Yunus (Antalya hâkimi) 539

Z

Zafernâme 51, 69
Zağra 490-491, 503
Zekeriya (Karahisar Beyliği'nin Emiri) 539
Zenbili Ali Cemal Efendi (Şeyhülislam) 403
Zerdüşt[lük] 190
Zeyneddin Başara 527-528, 533, 535
Zeyniye 142
Zinkeisen 178
Zoras, G. 518
Zülkadriye 453, 461, 542-543

İMGE kitabevi

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu

Efsaneler ve Gerçekler

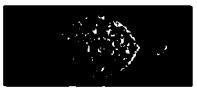
Ahmet Yaşar Ocak
İlber Ortaylı
İsenbike Togan
Mehmet Ali Kılıçbay
Sencer Divitçioğlu
Suraiya Faroqhi
Taner Timur

ODTÜ Tarih Topluluğu ile birlikte düzenlediğimiz panel/tartışma bildirilerini bir araya getiren bu kitap, Osmanlı Devleti'nin kuruluş efsanelerinin üretilme gerekçelerini ve dayandıkları ideolojik/kültürel art alanı ele alıyor, sorguluyor.

İMGE kitabevi

Kemal H. Karpat

Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk

Çeviren: Recep Boztemur

Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından bölgede ortaya çıkan ulus-devletlerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılarında Osmanlı mirasını sergilemektedir. Prof. Dr. Kemal H. Karpat bu eserinde, Ortadoğu uluslarının ulus olma ve devlet kurma süreçlerindeki değişimi, değişme ve süreklilik unsurlarını oluşturan kurumlar ve yapılar arasındaki bağlantıları ve ulus-devlete dönüşme aşamalarını, geniş tarihsel bilgi birikimiyle kurduğu toplumsal-ekonomik yaklaşım ve karşılaştırmalı tarih çerçevesinde sunmaktadır. *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, tarihsel birikimin, Ortadoğu ulus-devletlerinin 21. yüzyılda geçirecekleri evrimi öngörmeyi kolaylaştıracağına dair tezine önemli bir destek oluşturmaktadır.

İMGE kitabevi

Taner Timur

Osmanlı Toplumsal Düzeni

Batı'da feodalizmin iki tarihi aşamadan geçerek klasik biçimine kavuştuğu dikkate alındı mı? Osmanlı tahrir defterleriyle yaratılan tımar sistemi, Batı'da Normanların *Domesday Book*'unun düzenlediği bir proto-feodal sistem değil miydi? Asıl Osmanlı feodalizmi, Batı'da kapitalizm uç verirken "çiftlikleşme" süreci çerçevesinde başlamadı mı? İşte bu sorular üzerine düşünenlere ilginç olabilecek öneriler ve çözümlemeler...

İMGE kitabevi

Taner Timur

Osmanlı Çalışmaları

Taner Timur, Osmanlı'nın sosyoekonomik gelişimini Batı'da evrensel boyutlar kazanan kapitalistleşme süreci içinde değerlendiriyor. *Osmanlı Çalışmaları*, devlet yönetimi ve uluslararası ilişkiler açısından bugünkü sorunlarımızdan çoğunun kökeninin XIX. yüzyılda olduğu savından yola çıkarak, ağırlık verdiği bu dönemi resmi tarih görüşünün dışında bir yaklaşımla ele alıyor.

İMGE kitabevi

E. H. Carr
J. Fontana

Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık

Çeviren: Prof. Dr. Özer Ozankaya

Ünlü tarihçi E. H. Carr ve José Fontana, bu kitapta iki yönlü bir amaca yöneliyorlar: a) geleneksel tarihin saygı ve güven yitirmesinin nedenlerini açıklamak; b) günümüz insanlarına içinde yaşadıkları dünya ve toplumu anlamalarını kolaylaştıracak bir tarih yaklaşımının nasıl olabileceğini göstermek. Her iki amacın da eksenindeki konu, *tarihte nesnelliğin neleri gerektirdiği* konusudur.

Moğol istilası altında siyasi istikrarını kaybetmiş ve her köşesinde irili ufaklı yerel beyliklerin türediği onüçüncü yüzyıl sonu Anadolusu'nun kuzeybatı ucunda, Bizans sınırında küçük bir beylik olarak ortaya çıkan ve kısa zamanda bölgenin en büyük gücü haline gelen Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hâlâ tam olarak aydınlatılamamıştır. Modern tarihçilik yüz yıldır Osmanlı'nın kuruluşu sorunsalıyla uğraşmakta, bu konudaki tartışmalar, bitmek şöyle dursun, daha da şiddetlenerek sürmektedir. Yirminci yüzyıl başlarından bugüne konuyla ilgili en yetkin tarihçilerin kaleminden çıkan en önemli çalışmaları bir araya getiren *Söğüt'ten İstanbul'a*, bir tarih sorunu olduğu kadar, onbeşinci yüzyıldan itibaren bir "tarih yazıcılığı" sorunu olarak da karşımıza çıkan bu durumu, dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasi koşulları içinde tartışmaya açıyor.

Kitapta yer alan çalışmalar, konunun dünya tarih yazıcılığında ele alınışını kendi tarihsel evrimi içinde ortaya koymakla kalmayıp, bilimsel tarihçiliğin yöntemi ya da farklı yöntemlerine dair başlı başına bir "metodoloji" dersi niteliğindedir. *Söğüt'ten İstanbul'a*, Türkiye'deki tarih okuyucusuna daha sağlam bir bilgi temeli sunmakta ve onları "tarih" konusundaki yaygın kolaycı yaklaşımlara karşı uyarmaktadır.

SKB 274719 UOZ

WWW • imge.com.tr
imgekitabevi.com

ISBN 975-533-250-2
9 789755 332505